მაინა გაიშვილი, მაიამ ხოფეია

ჩემის სამყაროს საფუძვლები

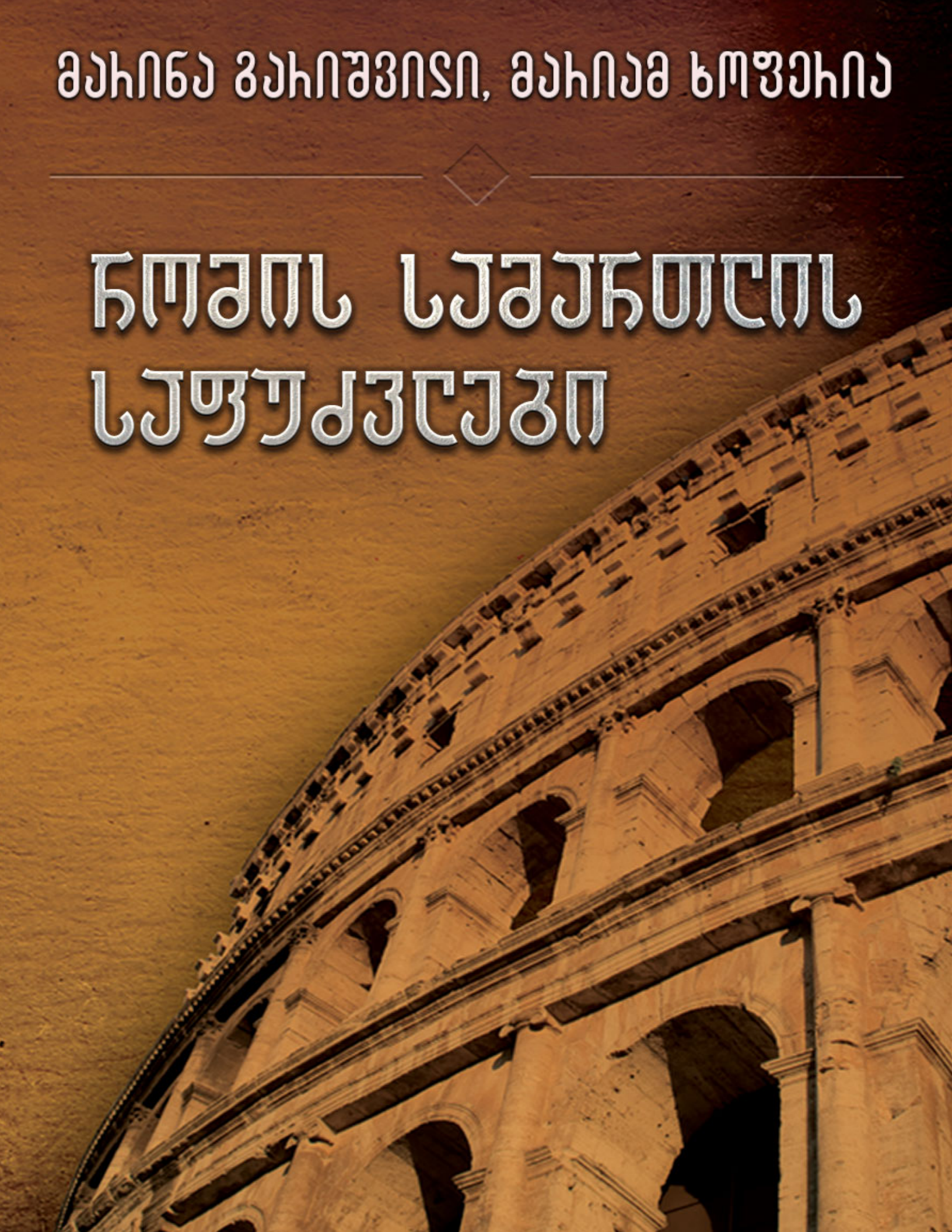

მარინა გარიშვილი, მარიამ ხოფერია

რომის სამართლის საფუძვლები

თბილისი

2010

„ყველა გზა რომში მიდის“ – ამბობს ერთი ხატოვანი გამონათქვამი. რომში მიმავალ მრავალრიცხოვა გზათა შორის ყველაზე ცნობილი იყო უძველესი **via Latina** – ლათინური გზა, რომელიც ქალაქში შედიოდა სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან, ლათინური კარიბჭის მხრიდან, და, კარაკალას თერმების მახლობლად, უერთდებოდა **via Appia**-ს (**აპიუსის გზას**). ორივე მაგისტრალს კი სახელგანთქმული პალატინისაკენ მივყავართ – **Septimontium**-ს (შვიდბორცვიანთა) შორის, ყველაზე მნიშვნელოვანი რომაული ბორვცისაკენ. პალატინის ბორცვის უკან, თვალწინ იშლება მუდმივი ქალაქის გული – რომაული ფორუმი, აქ თავმოყრილია რომაულ ღვთაებათა ტაძრების უმრავლესობა, მათ შორის დიოსკურიების, კონკორდიის, სატურნინუსის (რომელშიც განთავსებული იყო სახელმწიფო ხაზინა და არქივი, აგრეთვე ტაბულარიუმი – რომის სახელმწიფოს ოფიციალური დოკუმენტაციის – გასანთლული ხის დაფების, პაპირუსის გრაგნილებისა და პერგამენტის საცავი) სალოცავები და რომაელთათვის ყველაზე საყვარელი და სათაყვანებელი ქალღმერთის – **ვესტას** ტაძარი. **ფორუმი** იყო საბაზრო და სავაჭრო რიგების მოედანიც, სადაც ასრულებდა საკუთარ მოგზაურობას მთელი სამყაროდან – ბრიტანეთიდან-ინდოეთამდე და ევროპის ჩრდილოეთიდან-ჩრდილოეთ აფრიკამდე – წამოსული საქონელი. ამავდროულად, ფორუმი იყო ტემპერამენტით აღსავსე, საზოგადოებრივი ცხოვრების ცენტრი: სწორედ ამ მოედანზე ხდებოდა ის მოვლენები, რომლებმაც გადამწყვეტი როლი ითამაშეს მსოფლიო ისტორიის შემდგომ განვითარებაში. აქვე აღიმართა <u>**როსტრები**</u> – ორატორთა ტრიბუნა, რომელსაც ამშვენებდა, ნადავლის სახით ხელში ჩაგდებული, მტრის ხომალდების ცხვირები **(rostra).** ფორუმის ამ ნაწილიდან მიმართავდნენ ხალხს სახელგანთქმული ორატორები – **აპიუს კლავდიუსი უსინათლო, კატონი უფროსი, გაიუს იულიუს კეისარი, ჰორტენზიუს ჰორტალუსი;** აქედან ისმენდა რომაელი ხალხი დიდი **ციცერონის** მგზნებარე გამოსვლებს და აქვე გამოფინეს მისმა ჯალათებმა, **მარკუს ანტონიუსის** ბრძანებით, სიკვდილით დასჯილი მჭერმეტყველის მოკვეთილი თავი და ხელები.

ფორუმის სულისკვეთებით განიმსჭვალა ცივილიზაციის შემდგომი ისტორია. მან თანაბრად შეითვისა, სამყაროსათვის ჩვეული, სიკეთე და ბოროტება, მოვლენათა ლოგიკა და მისტიურობა, ადამიანთა სიდიადე და ფუჭი განცდები. ამ მოედანზე იყო განთავსებული **კურია** – საბჭოს შენობა, რომელშიც სხდომებს მართავდა რომაული სენატი. აქვე იყო კომიციებიც – სახალხო კრებების ჩატარების ადგილი, სადაც ირჩევდნენ უმაღლეს თანამდებობის პირებსა და ხალხი ხმას აძლევდა უმნიშვნელოვანეს კანონებს. ფორუმი იქცა ტრიბუნის ადგილადაც. სწორედ აქედან მიმართავდნენ პლებს **tribuni plebis** (ხალხის ტრიბუნი), მომავალში კი – კურულის სავარძელში მსხდომი, კონსულები, პრეტორები და კურულის ედილები. ფორუმმა სახელი იმითაც გაითქვა, რომ მასზედ იქნა გამოფენილი უძველესი leges duodecem tabularum (ხის ფირფიტებზე ამოტვიფრული კანონთა ტექსტი, რომლის ორიგინალი განადგურდა, გალების მიერ რომის დარბევისას.).

რომის სახელწმიფოებრიობის ისტორიის განუყოფელ ნაწილად იქცა, ძველი სამყაროს უდიდესი მონაპოვარი – რომის სამართალი, რომლის გარეშეც სრულიად წარმოაუდგენელია თანამედროვე ცივილიზაციების კერძო სამართლის არსებობა. სწორედ რომის სამართლის გავრცელებით მოხდა, რომაელთა მხრიდან, სამყაროს მეორეგზის დაპყრობა. ამიტომაც, დამკვიდრდა მოსაზრება, რომ რომმა სამგზის დაიპყრო მსოფლიო – პირველად ლეგიონების მეშვეობით, მეორედ – საკუთარი სამართალგანვითარებით, მესამედ კი – მსოფლიო რელიგიის – ქრისტიანობის შემოღება-გავრცელებით.

რომის კერძო სამართლის (ius privatum) განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენდა რომაული თემის – **civitas Romani** სამართალი – **ius civile** და რომის იმპერიაში შემავალი მრავალრიცხოვანი ხალხის სამართალი – **ius gentium**. მათი დეფინიციების უმრავლესობა კი სწორედ რომის ფორუმზე იქნა დადგენილი, ხოლო comitia-ზე არჩეული თანამდებობის პირები – **praetor** (პრეტორი), **censor** (ცენზორი), **aediles** (ედილი), **quaestor** (ქვესტორი) უზრუნველყოფდნენ რომის სამართლის მოთხოვნათა უპირობო აღსრულებასა და სამართალდამრღვევთა მკაცრ დასჯას.

რომის სამართლის საფუძვლების სასწავლო კურსის მიზანი და დანიშნულბაა შეასწავლოს, იურიდიული ფაკულტეტის სტუდენტებს, რომის სახელმწიფოს განვითარების ძირითადი ეტაპები და, თითოეული ეტაპისათვის დამახასიათებელი, სახელმწიფო მექანიზმის თავისებურებანი, აგრეთვე **რომის საჯარო (ius publicum)** და **კერძო სამართლის (ius privata)** ძირითადი ინსტიტუტების ჩამოყალიბებისა და ევოლუციის პროცესი; განუმარტოს მათ, თუ რატომ მოხდა რომის სამართლის რეცეფცია – დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში მისი ძირითადი დებულებების დამკვიდრება და, ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით, საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგება. განათლებული იურისტისათვის სავალდებულოა სპეციალური ტერმინოლოგიის ღრმა და საფუძვლიანი ცოდა: იურიდიულ ტერმინთა უმრავლესობა კი ლათინური წარმოშობისაა: **iustitia, iurisprudentia, servitutes, ususfructus, occupatio, obligatio, contractus, testamentum, consensu, conventio, advocatus, respublica, consul, censor, delicta და სხვა.**

თავი I. რომის სამართლის ისტორიული სისტემები

რომის სამართლის საფუძვლების სასწავლო კურსი შეისწავლის ძველი რომის სამართლებრივ სისტემას, რომლის საფუძვლეზეც ძველ რომაელებსა და რომში მცხოვრებ უცხოელებს შორის სამართლებრივი ურთიერთობები რეგულირდებოდა. რომის სახელმწიფოს ფარგლებში სამართლის თანამედროვე სისტემისაგან განსხვავებით, რომლის თანახმადაც, კერძო და საჯარო სამართალი მკვეთრადაა ერთმანეთისაგან გამიჯნული, ძველი რომაელები სამართლის სისტემას ერთ მთლიანობად განიხილავდნენ და იურიდიული ინსტიტუტების სხვადასხვა ასპექტს მხოლოდ იმ სოციალური როლის მიხედვით ადგენდნენ, თუ რომელშიც სამართლის სუბიექტები გამოდიოდნენ და რომელ საზოგადოებრივ ავტორიტეტს უზრუნველყოფდა ადამიანთა შორის ტიპურ კავშირთა ნორმატიული ხასიათი. თუ საქმე ეხებოდა ცალკეულ პირთა – **privates** – (სიტყვიდან **privus** განცალკევებული, რაიმეს უქონელი) ინდივიდუალურ თუ საოჯახო ინტერესებს, მაშინ სახეზე იყო კერძო ურთიერთობები, ხოლო სუბიექტების ფორმალიზებული ნება, რომელიც მათ კავშირებს განსაზღვრავდა, კერძო კანონად (**lex privata)** ითვლებოდა. როდესაც საკითხი რომაელი ხალხის, კვირიტების, საერთო ინტერესებს (**Populus Romanus Quiritium**) ეხებოდა, მაშინ ამ ურთიერთოებების, ანუ საჯარო ინტერესების, ნორმატიულ საფუძველს მთელი ხალხის ფორმალიზებული ნება – საჯარო კანონი (**lex publica**) წარმოადგენდა.

ურთიერთობის მონაწილეთა შემადგენლობის მიხედვით, რომაული სამოქალაქო თემის (**civitas**) სამართალი (**ius civile**), რომაელთათვის მკაცრად ეროვნული, კვირიტული სამართალი იყო, ხოლო ზოგადსავალდებულო და საჯაროდ მნიშვნელობის თვალსაზრისით, კერძო

სამართლებრივი ურთიერთობის სამართლებრივ საფუძვლებსა და ფარგლებს განსაზღვრავდა. ნორმაშემოქმედებითი წესები აღნიშნული ნორმატიული სისტემის საფუძველზე რეგულირდებოდა, რომელიც მოიცავდა: რელიგიურ რიტუალებზე, მმართველობის საყოველთაო-სახალხო ორგანოების (სენატი და მაგისტრატურა) საქმიანობას, მართლზომიერი მოთხოვნების სასამართლო დაცვის ფორმებს, უცხოელებთან ურთიერთობის პრინციპებს, პირის სტატუსის შეცვლის წესებს, რომაელი მოქალაქეობისა და ქორწინების განსაზღვრის ნორმებს, მოქალაქეთა შორის (როგორც სიცოცხლეში, ისე მათი გარდაცვალების შემდეგ) ქონებრივი ურთიერთობის (სანივთო, ვალდებულებითი, მემკვიდრეობითი სამართალი) მყარ ფორმებს.

§1. ცივილური სამართალი (ius civile)

უძველეს რომაულ სამართალს, ერთ-ერთი მკვიდრი ტომის კვირიტების (**Quiritium)** სახელწოდების მიხედვით, კვირიტული სამართალი ეწოდებოდა. ეს სახელწოდება უძველეს გარიგებებში ტერმინად დამკვიდრდა და განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში გამოიყენებოდა, როდესაც საქმე ნივთზე საკუთრების უფლებას (საკუთრება კვირიტული სამართლის მიხედვით **dominius ex iure Quiritium**) ეხებოდა. მოგვიანებით, სამართლის ამ სისტემას ცივილური სამართალი (**ius civile**) ეწოდა, რითაც ხაზი გაესვა რომის მოქალაქეთა სამართლის მკაცრად ეროვნულ ხასიათს (სამართლის ვიწრო გაგებით). საკანონმდებლო დონეზე ცივილური სამართლით კერძო სამართლის ვიწრო ეროვნული სისტემა რეგულირდებოდა; ფართო გაგებით კი, ცივილური სამართალი ყველა კომენტარს მოიცავდა, რომელიც რომაელმა იურისტებმა, XII დაფის კანონთა სისტემასთან ერთად, შექმეს.

§2. პრეტორული სამართალი (ius praetorium)

სამართლის ცივილური სისტემის თანადროულად, თანდათანობით სამართლის ახალი სისტემა – პრეტორული სამართალი **(ius praetorium)** – ჩამოყალიბდა. დროის კვალობაზე, მონათმფლობელური სისტემისა და ეკონომიკის განვითარების შედეგად, გაბატონებული სოციალური ფენის ხელში თავი მოიყარა ვაჭრობითა და მევახშეობით მიღებულმა კაპიტალმა, მსხვილმა საადგილმამულო საკუთრებამ, რის საფუძველზეც სოციალური დაპირისპირება გამწვავდა. ძველი ცივილური სამართლის დადგენილებები, როგორც რაოდენობრივი, ისე ხარისხობრივი თვალსაზრისით, ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ პირობებს ვეღარ პასუხობდა. აღნიშნული ხარვეზები სასწრაფო აღმოფხვრას საჭიროებდა, რომლის გამოსწორებაც სასამართლო მაგისტრატებმა – პრეტორებმა – ითავეს.

პრეტორული სამართალი თანმიმდევრულად იქმნებოდა, რასაც შედეგად მოჰყვა ძირითად პრეტორული ედიქტების საფუძველზე შექმნილი, მთელი რიგი ახალი ინსტიტუტები, რომლებიც სამართლებრივი დაცვის ახალი საშუალებებით აღიჭურვა. ცივილური სამართალი პრეტორული სამართლის სისტემას არც ცვლიდა და არც აუქმებდა, პირიქით, მის პარალელურად იქმნებოდა და მასთან ერთად არსებობდა.

§3. ხალხის სამართალი (ius gentium)

ცივილური სამართალი გამოიყენებოდა მხოლოდ რომის მოქალაქეების მიმართ. ის პირები, რომლებიც რომაულ თემს არ განეკუთვნებოდნენ, მტრებად ითვლებოდნენ და სამართლებრივ დაცვას არ ექვემდებარებოდნენ. წარმოებისა და სასაქონლო გაცვლა-გამოცვლის

განვითარების კვალობაზე, უცხოელების ძირითადი კერძო უფლებების (საკუთრების უფლება, ხელშეკრულების დადების უფლება, მემკვიდრეობის მიღება და სხვა) აღიარება და დაცვა სავალდებულო გახდა, რის საფუძველზე სამართლის ახალი სისტემა, ხალხის სამართალი (**ius gentium)** შეიქმნა.

ცივილური სამართალი არა მარტო პრეტორულ სამართალს, არამედ სამართლის კიდევ ერთ სახეს – ხალხის სამართალს – უპირისპირდებოდა. რომის სამართლის ისტორიაში ეს სისტემა ყველაზე ორიგინალური მოვლენა გახლდათ.

ისტორიული განვითარების შედეგად ამ სისტემაში სხვადასხვა ელემენტი გაერთიანდა. თავდაპირველად, ხალხის სამართლის ცნებაში მოიაზრებოდა ის უძველესი სამართალი, რომლის მიხედვითაც უცხო თემებთან რომაელთა ურთიერთობები წესრიგდებოდა. კერძოდ, ქორწინების საკითხი (**ius conubium**) და ვაჭრობის უფლება (**ius commercium**). მოგვიანებით, სამართლის ამ სისტემამ შეითვისა ის ჩვეულებითი სამართალი, რომელიც პრაქტიკულად გამოიყენებოდა სავაჭრო ურთიერთობებისას. ეს იყო ზოგადი ხასიათის, კერძოდ, ყოველგვარი ფორმალურობისაგან თავისუფალი სასაქონლო გაცვლა-გამოცვლის გარიგებები, ლათინთა კავშირის წევრთა ტომობრივი მსგავსება და მჭიდრო ეკონომიკური კავშირები. საბოლოოდ, რომაელთა მსოფლიო ბატონობამ, ხალხის სამართლის მეშვეობით, იმპერიის სხვადასხვა ნაწილში მოქმედი სავაჭრო ინსტიტუტები ერთიანი სამართლებრივი სისტემაში მოაქცია.

Ius gentium გახდა უნივერსალური სამართლის სინონიმი, რომელიც, ერთი მხრივ, **ius civile**-ს, ხოლო, მეორე მხრივ, რომის იმპერიის საქონელბრუნვაში მონაწილე ხალხთა ეროვნული სამართლის სისტემებს დაუპირისპირდა. ვინაიდან **ius gentium**-ის ნორმებს რომაელი პრეტორი მხოლოდ რომში იყენებდა და რომში მოქმედ სამართლად რჩებოდა.

თუ პრეტორი მიიჩნევდა, რომ მოდავე მხარის ინტერესები სამართლიანი იყო, მაგრამ მისი დაცვა ცივილური სამართლის ნორმებით ვერ განხორციელდებოდა, მაშინ პრეტორი გასცემდა ფაქტებზე დამყარებულ (**in factum conceptae**) სასარჩელო ფორმულას, რომელიც საერთაშორისო ვაჭრობისა და საქონელბრუნვის ჩვეულების პრინციპს ეფუძნებოდა. ამგვარად ჩამოყალიბდა სამართლის ახალი სისტემა, რომელიც სრულად შეესაბამებოდა ყოფით პირობებს. ის შემუშავებელი იქნა სასამართლო მაგისტრატების პრაქტიკული საქმიანობის შედეგად მიღებული გადაწყვეტილებების საფუძველზე და ხშირად სავაჭრო ჩვეულებებს ეფუძნებოდა.

მკაცრად ფორმალური და ნაკლებად მობილური ცივილური სამართლისგან განსხვავებით, ხალხის სამართალი უკეთ და სწრაფად შეეწყო მზარდ სოციალურ მოთხოვნებს. ძირძველი ტრადიციებისაგან თავისუფალი **ius gentium-**ით განვითარებული სავაჭრო ურთიერთობები რეგულირდებოდა, რომლის მონაწილე მხარეები რომაელები და სხვა ერის წარმომადგენლები იყვნენ. ამრიგად, **ius gentium**-ი უნივერსალურ სამართლად იქცა იმ თვალსაზრისით, რომ კომერციული ურთიერთობის დასარეგულირებლად სავაჭრო ბრუნვის ნებისმიერი მონაწილე მხარის მიმართ (მათი მოქალაქეობის მიუხედავად) გამოყენება.

ცივილური სამართლისა და ხალხის სამართლის ურთიერთსაპირისპირო დუალიზმი მათ შერწყმას ვერ განაპირობებდა. სამართლის უნიფიცირების პროცესით დაინტერესებული იყო რომაული საზოგადოება, რომელიც დაპყრობილი ქვეყნების ყველა ოლქში სამოქალაქო და სავაჭრო ბრუნვის გაფართოებას ესწრაფოდა. აღნიშნული პროცესის წარმატებით

განვითარებას უშუალოდ უწყობდა ხელს პერეგრინებისათვის რომის მოქალაქეობის მინიჭება. საბოლოოდ, პრეტორული სამართლის, ჩვეულებითი სამართალისა და ზოგადად იურისპრუდენციის აქტიურმა ძალისხმევამ **ius civile**-სა და **ius gentium**-ის შერწყმა განაპირობა.

განვითარებული **ius civile**-ს მხარდაჭერითა და თანადგომით, პრეტორული სამართალი საზოგადოებრივ ყოფაში ფაქტობრივად **ius gentium**-ის პრინციპებს ამკვრებდა.

სასაქონლო-სავაჭრო ურთიერთობის წიაღში ამავე მიმართებით მოქმედი ახალი ჩვეულებითი სამართალი განსაკუთრებით უწყობდა ხელს **ius gentium**-ის განვითარებას. ქრ. შობამდე 50 წლით ადრე ხსენებული სამართლის ახალმა ახსნა-განმარტება – **nova interpretatio iuris**-მა წინა პლანზე იურიდიული გარიგების ყველაზე არსებითი ელემენტის – ნების – მნიშვნელობა წამოსწია. **Ius gentium**-ის განვითარების მეორე არსებითი ფაქტორი ე.წ ექსტრაორდინალური კოგნიცია (დავების გადაწყვეტის თავისუფალი ფორმა) აღმოჩნდა (ამაზე საუბარი ქვემოთ გვექნება).

განსაკუთრებული სიმკაცრითა და ფორმალიზმით **ius civile** საოჯახო-მემკვიდრეობით ურთიერთობებზე ზემოქმედებდა, რასაც ვერ ვიტყვით **ius gentium**-ზე. სამაგიეროდ, მოძრავი ქონების ბრუნვის ფართო სფერო **ius gentium**-ის გავლენით ვითარდებოდა. **Ius gentium**-ის სწრაფი განვითარების მაჩვენელად რომაელმა იურისტებმა მისი რეგულირების სფეროში მონობის ინსტიტუტის შეტანა მიიჩნიეს. **Ius gentium**-ი განსაკუთრებულ ზეგავლენას სახელშეკრულებო ურთიერთობებზე ახდენდა, რის შედეგადაც ცივლური სამართლისაგან განსხვავებული ახალი ტიპის ხელშეკრულებები შეიქმნა, რომლებიც, ყოველგვარი საზეიმო რიტუალებისა და ფორმალობების გარეშე, სადა, მარტივ შეთანხმებებს ეფუძნებოდა. ხალხის სამართლის ზეგავლენა **ius civile-**ზე ორმხრივი იყო: 1. დადგენილი ინსტიტუტები **ius civile**-მ წრაფად შთანთქა, 2. ამავდროულად ძველი ცივილური სამართლით გათვალისწინებული ნორმები ხალხის სამართალში აისახა. რომაული ეკონომიკის განვითარების კვალობაზე, აღნიშნული პროცესი სულ უფრო ვითარდებოდა; ამის გამო თავად რომაელები **ius gentium-**სა და **ius civile**-ს თანაბარ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. **Ius gentium**-ის შესახებ თეორიული შეხედულებების შემუშავებაზე დიდი გავლენა მოახდენა ბერძნული ფილოსოფიის დოქტრინამ, კერძოდ, არისტოტელეს მოძღვრებამ, რომელიც ერთმანეთისაგან მიჯნავდა ბუნებით და კანონიერ **(ius naturale, ius legitimum)** სამართალს. რომაელმა იურისტებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს აღნიშნული დოქტრინის სრულყოფა-განვითარების საქმეში. თუმცა მათთვის **ius gentium-**ი ყოველთვის წმინდა რომაულ და არა უცხო სამართლის სისტემად მიიჩნეოდა.

თეორიულად რომაელი იურისტები სამართალს ორ სფეორდ – ცივილურ და ხალხის სამართლად – ყოფდნენ. ამ დაყოფას ციცერონიც იზიარებდა. სამართლის დაყოფის თვალსაზრისით, ახალი საფუძვლები შემოიტანა გაიუსმა, რომელსაც ცივილური სამართალი კანონმდებლობის ნაყოფად მიაჩნდა და იგი მის ბუნებითი გონის მიერ **(ratio naturalis)** მიერ შექმნილ **ius gentium**-ს უპირისპირებდა.

რომაელ იურისტთა მიერ შემქნილი ახალი თეორიის თანახმად, ხალხის სამართალი არა ცივილურ სამართალს უპირისპირდებოდა, არამედ ბუნებით სამართალს (სტოელთა ფილოსოფიის მიხედვით), რომლის თანახმადაც, ბუნებითი სამართლით ყველა ადამიანი თანასწორია – **iure naturae omnes homines aequales sunt**. პრინციპატის ხანაში **aequitas**

(სამართლიანობა) – ცივლურ სამართალთან ერთად ხალხის სამართლის დაპირისპირება. **Ius aequum**-ით (სამართლიანი სამართალი ანუ **aequitas**) მკაცრი სამართალი (**ius strictum**) ხორციელდებოდა. იურისტთა პრაქტიკულ საქმიანობაში სამართლიანობის პრინციპი დამკვიდრდა. მართალია, იურისტები თვალს ხუჭავდნენ ისეთ სიბოროტეზე, როგორიც მონობა და მეპატრონეების მიერ თავისუფალი გლეხობის ექსპლუატაცია იყო, მაინც აქტიურად ამკვიდრებდნენ სამართლიანობის პრინციპს, რომელიც სამართლის სფეროში კანონის წინაში ყველას უდავო თანასწორობით ცივილური სამართლის მოთხოვნათა სიმკაცრეს ამსუბუქებდა. დიდი ხნის მანძილზე კერძო სამართლის სფეროში სამართლიანობის პრინციპი იურისტების მიერ, წმინდა ემპირიული (შემეცნებითი) და პრაქტიკული მოსაზრებებით, გონებისა და სამართლიანობის მზარდ მოთხოვნილებებისადმი ლტოლვად აღიქმებოდა. რესპუბლიკის ბოლო პერიოდში კი, საკუთრების უფლება ბუნებითი სამართლიანობის პრინციპს ეფუძნებოდა. ამის თაობაზე ხაზგასმითაა აღნიშნული დიგესტებში (D.40,1,9,3): ბუნებით სამართლიანობას ისე არაფერი შეესაბამება, როგორც სამართლით დადგენილი მესაკუთრის ნება. სამართლიანობის პრინციპთან აბსოლუტურ შეუსაბამობად განიხილებოდა რაიმე სარგებლის მოტყუებით (**dolus**) მიღება, რომლის საპირისპიროდაც კეთილსინდისიერება **bona fides** მიიჩნეოდა. ასეთი პრინციპით მოქმედებდნენ პრეტორის ედიქტის მიღებისას, რითაც აიხსნება, ედიქტსა და პრეტორული სამართლის მრავალ დებულებაში **ius aequum**-ის არსებობის სიხშირე. პრეტორული სამართლის მრავალ დებულებას ედიქტის კომენტატორები სწორედ სამართლიანობის პრინციპის საფუძველზე განმარტავდნენ.

§4. ბუნებითი სამართალი (ius naturale)

Ius gentium-ის ზემოაღნიშნული გაგება რომაელმა იურისტებმა იმდენად განავრცეს, რომ რესპუბლიკის ხანის ბოლო პერიოდში არსობრივად იგი **ius naturale**-ს დაუახლოვეს. ციცერონი იყო პირველი, ვინც ბუნებითი სამართალი ზნეობის მოთხოვნად განსაზღვრა; მისი მტკიცებით, სამართალი ბუნების მიერ დადგენილ უცვლელ ზნეობასა და კანონს ემყარებოდა.

ულპიანეს აზრით, ხშირ შემთხვევაში, კერძო საკუთრების უფლებაც ბუნებით სამართალს ეფუძნებოდა. ბუნებითი სამართლის შესახებ მისი შეხედულება ყველაზე სრულყოფილი იყო და ფართო გაგებით აღიქმებოდა. ულპიანეს თანახმად, ბუნებითი სამართლის მოთხოვნა, ზოგადად, სიცოცხლეზე ვრცელდებოდა, ხოლო ხალხის სამართლის მოქმედების არეალი მხოლოდ ადამიანებით იფარგლებოდა. დიგესტებში ვკითხულობთ: ხალხის სამართალი ვრცელდება მთელ კაცობრიობაზე. ამდენად, იოლი გასაგებია, რომ იგი განსხვავდება ბუნებითი სამართლისაგან, რომელიც ყველა სულიერზე ვრცელდება, ხალხის სამართალი კი მხოლდო ადამიანთა ურთიერთობებს მოიცავს. (D.1.1.1.4)

თავი II. რომის სამართლის წყაროები

თანამედროვე გაგებით, სამართლის წყარო გულისხმობს სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ საკუთარი ნების გამოხატვის ფორმას. შესაბამისად, სამართლის წყაროებში ასახულია ქვეყნის პოლიტიკური ორგანიზაციის ოფიციალური სახელმწიფოებრივი ნება, რომელიც

ერთნაირად მისაღები და სავალდებულოა როგორც საზოგადოების ყველა ფენის, ისე სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტებისათვის. თანამედროვე გაგებით, სამართლის ძირითადი წყაროებია: ჩვეულება და ჩვეულებითი სამართლი, ნორმატიული აქტები, სასამართლო და იურიდიული პრეცედენტები, დოქტრინა, სამართალშეგნება და სამართლებრივი იდეოლოგია. თუმცა, სხვადასხვა ისტორიულ პერიოდში სამართლის წყაროს მიმართ განსხვავებული დამოკიდებულების გამო, ზემოჩამოთვლილი სამართლის ძირითად წყაროებად ყოველთვის როდი განიხილებოდა. ძველ რომში ცივილიზაციის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე სამართლის წყაროთა დიდი მრავალფეროვნების გამო, მათი როლისა და სავალდებულო ძალის მიმართ განსხვავებული დამოკიდებულება არსებობდა. ძველი რომის ცივილიზაციის ისტორიის შესწავლამ, სამართლის ისტორიკოსებს შესაძლებლობა მისცა სამართალგანვითარების შემდეგი პერიოდები გამოეყოთ:

1. **არქაული ხანა – ქრ. შობამდე 753 – 367წ.**
2. **წინა კლასიკური პერიოდი – ქრ. შობამდე 367წ.-დან ქრ. შობის 17წ.**
3. **კლასიკური იურისპრუდენციის ეპოქა – ქრ. შობის 17 წ. – ქრ. შობის 235 ან 305წ.წ.**
4. **პოსტკლასიკური პერიოდი IV–Vსს.**

VI საუკუნის ბიზანტიის იმპერატორის იუსტინიანე დიდის სახელსა და მოღვაწეობასთან დაკავშირებული ე.წ. იუსტინიანეს სამართალშემოქმედება ცალკე განხილვის საგანია. ეს პერიოდი მოიცავს იუსტინიანეს მმართველობის ხანას 529-535 წლებსა და შემდეგ, თითქმის 30 წლის განმავლობაში ე.წ. იუსტინიანეს კრებულში შეტანილი ცვლილებებისა და დამატებების, ანუ სამართლებრივი (საკანონმდებლო) ნოვაციათა ეპოქას, რომლის შედეგად იუსტინიანეს საკანონმდებლო კრებულის კიდევ ერთი, მეოთხე ნაწილი, ე.წ. ნოველები შეიქმნა. ამრიგად, ძველი რომის სამართლის წყაროთა შესწავლა მიზანშეწონილია სწორედ აღნიშნული პერიოდების მიხედვით, ვინაიდან თითოეული მათგანი, მომდევნო ეპოქასთან შედარებით, მნიშვნელოვანი თავისებურებებით ხასიათდება.

I. არქაული პერიოდის ძირითადი თავისებურებანი (ქრ. შობამდე 753-367წწ.)

Ius civile *(ცივლური სამართალი);* ***ius gentium*** *(ხალხის სამართალი);* ***ius sacrum*** *(რელიგიური სამართალი);* ***ius commercium*** *(სავაჭრო სამართალი);* ***pontifices*** *(ქურუმი);* ***interpretatio pontificium*** *(ქურუმის განმარტება);* ***familia*** *(ოჯახი);* ***fides*** *(ერთგულება);* ***legisactiones*** *(კანონიერი სარჩელი);* ***aequum*** *(სამართლიანი);* ***fas*** *(რელიგიური წესრიგი);* ***ius dicere, iuris dictio*** *(სასამართლო ხელისუფლება);* ***curia*** *(კურია);* ***comitia curiata*** *(კურიის სახალხო კრება);* ***leges regiae*** *(რექსების კანონები);* ***populus*** *(ხალხი);* ***comitia centuriata*** *(ცენტურიის სახალხო კრება);* ***res publica*** *(სახალხო კრებების სუვერენიტეტი, რესპუბლიკა);* ***lex publica, lex rogata*** *(საკარო კანონი);* ***lex privata*** *(კერძო კანონი);* ***consul*** *(კონსული);* ***იმპერიუმ*** *(უზენაესი ძალაუფლება);* ***patricii*** *(პატრიციები);* ***plebs*** *(პლებეები);* ***civitas*** *(თემი);* ***hostes*** *(მტერი).*

ქრ. შომაბდე 753-367 წწ. ორი სიმბოლური თარიღია, რომლებიც ძველ რომაელთა საზოგადოების სამართლებრივი ორგანიზაციის ტრადიციებს ასახავს. აღნიშნული ტრადიციები ჯერ კიდევ იმ პერიოდიდან იღებს სათავეს, როცა აპენინის ნახევარკუნძული იტალიკების ტომებით დასახლებული არ იყო და მდინარე ტიბროსის სანაპიროებზე ლაციუმის პატარა ოლქში მოკრძალებული კოლონია არსებობდა. ისიც აღსანიშნავია, რომ ძველ რომაელთა მსოფლმხედველობა და მათი სამართლებრივი ინსტიტუტები ერთბაშად ვერ შეიცვლებოდა. აღნიშნულ ეპოქაში, ზოგადად რეტროსპექტიული და ესქოტოლიგიური

მსოფლმხედველობის წიაღში საგნობრივი ინტერესები დგინდებოდა და სამყაროს ინდივიდუალურად აღმქმელი ცალკეული ადამიანის ღირებულება ფეხს იკიდებდა. ამავე ეპოქის დასაწყისში თუ რომაელები ჯერ კიდევ დიდ პატრიარქალურ ოჯახებად (**familia**) ცხოვრობდნენ და წინაპართა კულტს (**adgnatus proximus**) აღმერთებდნენ, ქრ. შობამდე IV საუკუნეში საზოგადოება მცირე ოჯახებად დაიყო. გვარი ცალკეულ ინდივიდს აღარ შთანთქავდა, პირიქით, ხელს უწყობდა მისი შთამომავლობის გამრავლებას მცირე ოჯახური კოლექტივის სახით. ძველი რომაული ერთობის განვითარება იმ სტადიას ასახავდა, როდესაც ადამიანს საკუთარი თავი ვერ წარმოედგინა იმ საოჯახო ორგანიზაციის გარეშე, რომელსაც, დროის მიხედვით, დიდი წინაპარი, მამამთავარი განსაზღვრავდა, ხოლო სივრცით – ოჯახის სამკვიდრო ტერიტორია. ამ უკანასკნელის ზღვრებში იყო მოქცეული წმინდა ადგილებიც ანუ მათი სათაყვანებელი წინაპრების საფლავები. ოჯახის სამფლობელოს საზღვრებს მიღმა მთელი გარესამყარო რომაელებს უწმინდურ ძალად წარმოედგინათ. სასაქონლო გაცვლა-გამოცვლა არა ეკონომოკური, არამედ მხოლოდ საკომუნიკაციო მნიშვნელობისა იყო, ამა თუ იმ ოჯახის წევრებთან პირადი კონტაქტებს დამყარების მიზნით, უცხო გვარის წევრებს მტრებად (**hostes**) აღარ მიიჩნევდნენ და შინაურებად ღებულობდნენ. ამრიგად, უცხოსთან კონტაქტით, პირი, სამართლებრივ ასპექტში, საკუთარ თავს იძენდა. ასეთი კავშირების ერთგულების (**fides**) გარანტი მაგიური და რელიგიური საშუალებები (ფიცი, ტოტემის გაცვლა, მისნობა) იყო. ყოველივე ამით დასაბამი მიეცა გარკვეულ რიტუალებს, რომლებმაც, სხვადასხვა ეკონომიკური ურთიერთობა განაპირობა. საგნობრივი ინტერესების განვითარებას რიტუალების სპეციალიზაციაც მოყვა. მართალია, სარიტუალო ცერემოენიებში მონაწილეობის უფლება ჰქონდათ მხოლოდ რომაელებს და ნაწილობრივ იმ ლათინური თემებს, რომელთაც რომაელებთან გარკვეული სახის გარიგებების დადების უფლება მიეცათ. ძველი რომაული საზოგადოებიდან უცხოელების ანუ მტრების (**hostes**) განდევნამ მნიშვნელოვნად განსაზღვრა უძველესი რომაული სამართლებრივი სისტემის კარჩაკეტილობა. სარიტუალო ცერემონიების სიწმინდესა და ტრადიციით დადგენილი წესებს ქურუმების საგანგებო კოლეგია **pontifices** (პონტიფიკოსები) იცავდა. ძველი რომის რელიგიურ **(ius sacrum)** და საერო ცხოვრების წესებსაც ახალი ვითარების შესაბამისად, ისინი განკარგავდნენ, ანუ ამა თუ იმ ნორმისა თუ ინსტიტუტის სახეს ეს კოლეგია ერთობლივად ადგენდა.

ამრიგად, ყოფითი პირობების შეცვლამ სამართლის ნორმატიულ სტაბილურობასა და მონაცვლეობაზე გავლენა ვერ მოახდინა. ქურუმთა კოლეგია 15 პონტიფიკოსის – **ფლამინები** (უზენაესი ღმერთების უმაღლესი ქურუმები), ქალღმერთ ვესტას ქალწული ქურუმების, ვესტალებისა და **rex sacrorum**-ისაგან შედგებოდა. ყოველწლიურად პონტიფიკოსები თავიანთი კოლეგიის ერთ-ერთ წევრს კერძო სამართლის შესწავლას ავალებდნენ. აღნიშნულ ეპოქაში, რელიგიური ნორმების შესამაბისად, კერძოსამართლებრივი ურთიერთობები სავალდებულო და მისაღები იყო (**aequum**, **ius**). თუმცა, ეს გარემოება სამართლისა და რელიგიის ზუსტ ანალოგიაას როდი ნიშნავდა. ჯერ კიდევ რომულუსის დროს რომის სამართლის ისტორიულად ადრეულ ეტაპზევე ჩამოყალიბდა განსაკუთრებულ სასამართლო ხელისუფლებად (**iuridictio**), რომლითაც აღიჭურვენ **rex**-ები. კერძო დავათა და კონფლიქტთა განხილვისას რექსი ხელმძღვანელობდა სამართლით **ius** (**ius dicere**) და სამართალდამრღვევისათვის სანქციას აწესებდა. ქცევის ზოგადი წესების დადგენისას **rex**-ი (შესაძლოა პონტიფიკოსებთან ერთად) საკანონმდებლო ხელისუფლებასაც ახორციელებდა. შემდეგ ის ახალ ნორმებს წარადგენდა კურიის სახალხო კრებაზე (**comitia curiata**), რომელიც

ამ წესებს (**lex curiata**) მხოლოდ იწონებდა. **Rex-**ის კანონების (**leges regiae)** შესახებ ცნობებს გვიანდელი პერიოდის ავტორები გვაწვდიდნენ. ქრ. შობამდე 509 წელს რექსების განდევნის შემდეგ ახალი პერიოდი იწყება; სასამართლო ხელისუფლება და საკანონმდებლო ინიციატივის უფლება ორ უმაღლეს მაგისტრატს – კონსულსა და სენატს (არისტოკრატიულ საბჭოს) – მიენიჭა. კანონების მიღება მხოლოდ სენატის მიერ მათი მოწონებისა და კომიციების მიერ ვოტირების პროცედურის გავლის შემდეგ (**auctoritas patrum**) ხდებოდა. რესპუბლიკის (**res publica)** დამყარება ხალხის სუვერენიტეტის გამარჯვებასა (`**populus"** აქედან **„publicum"**) და რომის სამოქალაქო თემად **civitas** (მოქალაქეთა ერთობლიობად) გადაქცევას მოწმობდა. ტრადიციულად, ამ პროცესის დასაბამად მიჩნეულია ეპოქა ეტრუსკული რექსებისა, რომლებიც რომში ქრ. შობამდე VI საუკუნეში ზეობდნენ. სერვიუს ტულიუსის მიერ გატარებული რეფორმების შედეგად, მოსახლეობა ქონებრივი ცენზის მიხედვით ახალ სამხედრო-ადმინისტრაციულ – ცენტურიებად – დაყოფას დაექვემდებარა და ახალი სახის სახალხო კრებები _ **comitia centuriata** დაწესდა. გადმოცემის თანახმად, ეტრუსკი რექსები ქვეყანას ტირანულად მართავდნენ, მათ საგვარეულო არისტოკრატია დაიმორჩილეს, რითაც დიდწილად ამაღლდა კომიციების პოლიტიკური მნიშვნელობა. რეფორმის შემდეგ, რექსების განდევნა კანონზომიერი მოვლენა, და საგვარეულო არისტოკრატიის ერთგვარი რევანში იყო. სახელმწიფოში უმაღლეს თანამდებობებზე მხოლოდ სენატორები (**patres**) და მათი შთამომავლები (**patricii)** ირჩევდნენ, არაპატრიციებს ასეთი უფლება რა გააჩნდათ. ამრიგად, ქრ. შობამდე VI საუკუნეში რომის საზოგადოება ორ ფენად – პატრიციებად (**patricii)** და პლებეებად (**plebs**) გაიყო. ორი საუკუნის მანძილზე მათ შორის შეურიგებელი პოლიტიკური დაპირისპირება პლებეების გამარჯვებით დასრულდა: მათ მიაღწიეს საკუთარი მაგისტრატის, პლებსის ტრიბუნის (**tribuni plebs**), არჩევას. თუმცა, კონსულების თანაბარი უმაღლესი ძალაუფლება (**imperium)**, არ გააჩნდათ. მაგრამ სხვა ნებისმიერი მაგისტრატის განკარგულებასა და მათ შორის სასამართლო გადაწყვეტილებაზე, **veto-**ს უფლება მოიპოვეს, ასევე საერთო სახალხო კრებებზე საკანონმდებლო ინიციატივის უფლება მიენიჭათ. აღსანიშნავია, რომ პლებსის ტრიბუნის ძალაულფლება მხოლოდ ქ. რომით იფარგლებოდა.

ახლა ცალ-ცალკე განვიხილოთ სამართლის თითოეული წყარო.

§1. ჩვეულებითი სამართალი

Mos romanum *(რომაული ჩვეულება);* ***mores maiorum*** *(წინაპართა დაანდერძევი);* ***consuetudo*** *(ჩვეულებითი სამართალი);* ***mos regionis*** *(ადგილობრივი ჩვეულება, სამართლის ნორმის ანალოგიით გამოყენება).*

სამოქალაქო ბრუნვაში მუდმივად გამოყენებულ სამართლის ნორმას, რომელიც ხალხსი რწმენას ეფუძნება ჩვეულებითი სამართალი ეწოდება. ჩვეულებითი სამართალი სამართლის ის სახეა, რომელსაც ადამიანების გონივრული ქცევის წესად მიიჩნევენ. ცნებიდან გამომდინარე, ჩვეულებითი სამართლის წყარო სახელმწიფო წყობილებისაგან დამოუკიდებელი სახალხო გონია. ამიტომ ჩვეულებითი სამართალი შეიძლება განვითარდეს წინარეისტორიელ ხანაში. იმისათვის რომ, ჩვეულებით სამართალს სამართლის წყაროს ფუნქცია მიენიჭოს და მოქმედებდეს როგორც სამართლებრივი სისტემა, იგი სამ პირობას უნდა აკმაყოფილებდეს: **1.** გარკვეული წესის ხანგრძლივად, უწყვეტად მოქმედება და მისი დაცვა; **2.** ხალხის სამართლებრივი მრწამსი; **3.** იმპერატორ კონსტანტინეს კონსტიტუციის მიხედვით, არსებულ (მოქმედ) კანონს უნდა ავსებდეს, არ უნდა

ეწინააღმდეგებოდეს და მხოლოდ საკანონმდებლო ხარვეზს აღმოგხვრავდეს.

წესისამებრ, ასეთი მოთხოვნით იგულისხმებოდა შემდეგი: ჩვეულებითი სამართლის ნორმები დასაშვები იყო **praeter legem**-ის და არა **contra legem**-ის პირობებში, ანუ ჩვეულებითი სამართლის ნორმას უნდა ჰქონოდა სუპლეტორული (ხარვეზის აღმოფხვრის შესაძლებლობა) და არა დეროგაციული ძალა.

ძველ რომში ჩვეულებას, ჩვევას **mos Romanum** ეწოდებოდა. წინაპართა ანდერძს, დანაბარებს – **mores maiorum**, ხოლო ჩვეულებით სამართალს – **consuetudo,** სამართლის ნორმის ანოლოგიით, ერთ რომელიმე მხარეში დადგენილი ჩვეულებით (**mos regionis)** ცალკეული პირების თვითნებური ქცევის შესაძლებლობას, ქცევის ზოგადსავალდებულო სტანდარტით ზღუდავდა და სამართლებრივი ურთიერთობის მონაწილეთა შემთხვევითი გარემოებებისაგან დაცვას უზრუნველყოფდა. კერძოდ, პარტნიორი მხარის უსუსურებისა თუ მისი მხრიდან ფიზიკური ძალის უხეში გამოყენებისაგან თავდაცვის მიზნით, ერთი კონკრეტული სამართლებრივი სივრცის პირები თანაბარ პირობებში იმყოფებოდნენ. ამ წესისადმი მორჩილება, „თავისიანი“-ის „უცხოსგან“ (**hostes**) და სამართლებრივი ურთიერთობის მონაწილეთა არამონაწილეთაგან, ანუ სუბიექტების არასუბიექტებისაგან გამიჯვნის შესაძლებლობას იძლეოდა. ამგვარი დამოკიდებულების საფუძველზე ჩამოყალიბდა შეხედულება აბსტრაქტული პარტნიორის, ანუ ადამიანთა იმ ერთობლიობის შესახებ, რომელიც ყოველდღიური ურთიერთობაში ქცევის მსგავსი წესებით ხელმძღვანელობდა. საკუთარ წრეში ამა თუ იმ ჩვეულ ქცევაზე ადეკვატური რეაქციის მოლოდინი და იმედი, ქცევის ასეთი წესების დადგენას განაპირობებდა და თაობიდან თაობაში გადაცემის აუცილებლობას განსაზღვრავდა, რაც რომაელთა საზოგადოებაში ჯეროვანი ქცევის შესახებ შეხედულებათა – **mos Romanum** – სამართლის ახალი სისტემის ჩამოყალიბებას უწყობდა ხელს. ეს სისტემა მოქმედებდა არა მარტო ყოველდღიურ (ჩვეულებრივ) ქცევებში, არამედ ენობრივ ფორმაშიც (ზეპირსიტყვაობასა ან წერილობითი დოკუმენტებში) აისახა და პოზიტიური სამართლის ფორმას წარმოადგენდა. კოდიფიკაციამდე, ნორმად ქცეული ტრადიციის მემკვიდრეობითობას უზრუნველყოფდნენ პონთიპიკოსები (**პონტიფიცეს**), რომელთაც წინაპართა ნაანდერძევის **(mores maiorum)** დაცვა-გაფრთხილება დაევალათ. კერძოდ, ურთიერთობის დადგენილი წესების ზუსტად გადაცემა საზოგადოებისათვის, მისი მოთხოვნების განვითარების კვალობაზე, ზოგადსავალდებულო წესების მუდმივად, ადეკვატურად დადგენა-განახლება, მზარდ საზოგადოებრივ მოთხოვნებთან მათი შესაბამისობის უზრუნველსაყოფა. გარდა ამისა, მათვე ევალებოდათ ქცევის დადგენილი წესების სათანადო ფორმით ახსნა-განმარტება განვითარებული სახოგადოებისათვის. დაწერილი კანონების შექმნის შემდეგაც ამ ტექნიკამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჩვეულებების ავტორიტეტით შეინარჩუნა. მათი ავტორიტეტი იმდენად დიდი იყო, რომ პონტიფიკოსები და გვიანდელი პერიოდის საერო იურისტები სწორედ მათ იყენებდნენ იმ გადაწყვეტილებათა მისაღებად, რომელთა გამოტანა კანონის საფუძველზე შეუძლებელი იყო.

Mores maiorum-ით გათვალისწინებული ნორმები XII დაფის კანონებში არ ასახულა. ეს ფაქტი სამართლებრივი ურთიერთობის უძველესი ფორმების სიმტკიცეზე მიუთითებს (რიტუალები და ინსტიტუტები). XII დაფის კანონების ინტერპრეტაციით ამ ნორმათა უმრავლესობა, გარკვეული ცვლილებებით, **ius civile**-ს შემადგენელ ნაწილად აღიქმებოდა. უნდა აღინიშნოს, რომ **mores**-ის დიდი ნაწილი XII დაფის კანონების ინტერპრეტაციით

მნიშვნელოვნად შეიცვალა და ამის შემდეგ ისინი **ius civile**-ს შემადგენელ ნაწილად განიხილებოდა.

იურიდიული თვალსაზრისით, ბევრად უფრო მნიშვნელოვანია ტერმინი ჩვეულება (**consuetudo**). ქრ. შობამდე I საუკუნეში მოღვაწე პრეტორები მას ჩვეულებითი სამართლის – ახალი ნორმატიული ელემენტის – აღსანიშნავად იყენებდნენ. **Ius civile**-ს გაგებით, **mores maiorum**-ს ფუნქცია უფრო კონსერვატიული ხასიათისაა, **consuetudo** კი სიახლის წყაროდ, **ius civile**-ს ერთგვარ სახეობად წარმოჩინდება. ციცერონის თანახმად, ჩვეულებითი სამართალი არის დაუწერელი კანონი, რომელიც ეფუძნება ჩვეულებას ან ადამიანთა შორის შეთანხმებას და თითქმის საყოველთაო მოწონებით სარგებლობს, უწინარესად მას ვიცავთ, როგორც წინაპართა ნაანდერძევსა და ერთგვარად ბუნებითი სამართლით ნაკარნახებ კანონებს.

ამრიგად, ჩვეულებითი სამართლის ერთადერთი სპეციფიკური ნიშანი მისი დაწერილი ფორმით არარსებობა გახლავთ.

§2. კანონი (leges) და პლებისციტები (plebiscita)

ა) კანონი – leges

***Populus** (ხალხი), **lex publica** (საჯარო კანონი), **lex rogata** (კომიციებში ვოტირებული – ხმის მიცემით მიღებული – კანონი), **privilegium** (განსაკუთრებული ნორმა), **provocatio ad populo** (კომიციებში აპელაცია-პროვოკაცია), **leges perfecta** (კანონიერების პრინციპი, სრულყოფილი სახის კანონი), **leges minus quam perfecta** (ნაკლებად სრულყოფილი სახის კანონი), **leges imperfecta** (არასრულყოფილი სახის ნაკლოვანი კანონი).*

თანამედროვე სამართლის თეორიის თანახმად, კანონის ცნება შემდეგნაირადაა განმარტებული: კანონი არის ხელისუფლების უმაღლესი წარმომადგენლობითი ორგანოს მიერ, განსაკუთრებული წესით მიღებული, უმაღლესი იურიდიული ძალის მქონე ნორმატიული აქტი, რომელიც აწესრიგებს (არეგულირებს) საზოგადოებრივი ურთიერთობის უმნიშვნელოვანეს მხარეებს (სფეროებს).

ძველ რომში სამართლის უმნიშვნელოვანეს წყაროს დაწერილი ფორმის კანონი წარმოადგენდა. გაიუსის ინსტიტუციების 1.3. თანახმად, lex est quod populus iubet atque constituit – კანონი არის ის, რაც ხალხმა ბრძანა და დაადგინა.

ძველი რომაელები კანონის (**lex**) – პოზიტიური სამართლის უზენაესი და ყველაზე სრულყოფილი ფორმის – კრიტერიუმად სახალხო კრების მიერ მის მიღებას მიიჩნევდნენ; პოლიტიკური თვალსაზრისით, ამ ასპექტით ხალხი (**populus**) განიხილებოდა **civitas**-ად (სუვერენული კოლექტივი). პრაქტიკულად, კანონი დამტკიცებული და დადგენილი უნდა ყოფილიყო მთელი რომაელი ხალხის (**cives romani**) წარმომდგენი სახალხო კრების (**comitia**) მიერ: `...populi appellatione universi cives significatur – სახელდებით ხალხით ყველა მოქალაქე იგულისხმებოდა (Gai.,1.3).

საკუთარი ინტერესების დასაცავად კანონის მიმღები სუვერენული უფლებებით აღჭურვილი ხალხის ნება კანონს რომის სამართლის ოფიციალურად დადგენილ (პოზიტივაციის) ძირითად ფორმად გარდაქმნიდა, ვინაიდან მოქალაქეთაგან (**cives**) მომდინარე სამართალად –

ius civile-დ აღიქმებოდა.

ხალხისა (**populus**) – სამართლის ნორმის შემოქმედისა და თემის (**cives**) – მისი ადრესატის საყოველთაობა განსაზღვრავდა ასეთი ნორმის უნივერსალურად გატოლებად ხასიათს, იმის მიუხედავად, რომ კანონის ტექსტის ჩამოყალიბება სპეციალისტების მიერ უნდა მომხდარიყო. კანონი არის ზოგადი მოთხოვნა, გამოცდილ კაცთა გადაწყვეტილება, იმ დანაშაულის დათრგუნვა, რომელიც ჩადენილი იქნება ან თვითნებობით, ან უცოდინრობით, ანუ რესპუბლიკის ზოგადი ფიცი (D.1.3.1.) ამგვარად, ტექსტში სახალხო კანონის (**lex populi**) განმასხვავებელი ნიშნებია აღნიშნული: **1.** პროფესიონალთა (სამართალმცოდნეები - **iuris prudentes**) მონაწილეობა ცხადყოფს, რომ მათ ჰქონდათ სათანადო ცოდნა და გამოცდილება; **2. lex**-ი, როგორც სამართლის ფორმა, ზოგად ხასიათს შეესაბამებოდა; **3.** კანონები დგინდებოდა მთელი სამოქალაქო საზოგადოებისა (**communis sponsio**) და ყველა მოქალაქისთვის (**commune praeceptum**), ითვალისწინებდა ყოველგვარი ურთიერთობის (**sponsio**) შედეგს მოქალაქეთა შორის. ამდენად, გამორიცხავდა ქცევის გაუაზრებლობასა და უმეცრობას, როგორც ნორმის შესაძლო დარღვევის ან უგულებელყოფის მიზეზს.

კანონები უზრუნველყოფდნენ სამართლის სიზუსტესა და სიცხადეს. მათივე დანიშნულება იყო მოქალაქეთა და მმართველთა თვითნებობის გამორიცხვა.

რომის სამართლის ისტორიის აღწერისას პომპონიუსი ერთმანეთს უპირისპირებს პოზიტიური სამართლის თავდაპირველ არარასებობასა და რომულუსის მიერ სახალხო კრებებზე (**comitia curiata**) კანონთა გამოცემა-დადგენის პრაქტიკას (**leges curiata**), დამტკიცების სახით. მისი აზრით: ჩვენი სამოქალაქო თემის საწყის პერიოდში ხალხმა საკუთარი ცხოვრება წარმართა განსაზღვრული კანონის, განსაზღვრული სამართლის გარეშე, და ყველაფერი რექსების მიერ გაცემული სახელისუფლო განკარგულებებით იმართებოდა. რექსების კანონები გამოიცემოდა ეტრუსკული დინასტიის ზეობის პერიოდში. მათი გამოცემა დიდი პონტიფიკოს პაპირიუსის მიერ განხორციელდა და სრულიად კანონზომიერად იწოდა **ius civile Papirianum**. კანონთა გამოცემა კი რექსთა საკანონმდებლო საქმიანობის დასრულებას დაუკავშირდა, რის გამოც, ტრადიციულად, ეს მოვლენა რესპუბლიკის პერიოდის დასაწყისად ითვლება. ამ პერიოდს პომპონიუსი სამართლის გაურკვევლობის ახალ მდგომარეობად ახასიათებს. XII დაფის კანონების შექმნითა და გამოქვეყნებით ვითარება კარდინალურად შეიცვალა. დეცემვირების მიერ შედგენილი კანონებისათვის ხმის მიცემა სახალხო კრებზე ხდებოდა, რის შემდეგაც ისინი საჯარო გასაცნობად ფორუმზე – სპილენძის თორმეტი დაფის სახით – გამოფინეს. ეს აქტი სამართლის ნორმატიულ სისტემასა და პოზიტიური სამართლის გარკვეულობას შორის მიღწეული ერთიანობის სიმბოლო იყო. თუ საზოგადოებისათვის მნიშვნელოვანი ყველა წესი კანონის სახეს მიიღებდა, სამართლის გარკვეულობის იდეა განუხორციელებელი დარჩებოდა. XII დაფის კანონებით იკრძალებოდა სამომავლოდ ისეთი სახის საკანონმდებლო ინიციატივა (**rogatio**), რომელიც იქნებოდა მიმართული კანონის გვერდის ავლისა და ცალკეულ პირთა სასარგებლოდ განსაკუთრებული ნორმების (**privilegium**) მისაღებად.

XII დაფის კანონები პოზიტიური სამართლის შეცვლის საკანონმდებლო პროცედურას ითვალისწინებდა. ტიტუს ლავიუსის რედაქციით ჩვენამდე მოღწეულ XII დაფის კანონების თანახმად, „რაც არ უნდა დაადგინოს ხალხმა საბოლოოდ, ეს იქნება დადგენილი სამართალი.“ ამ დადგენილებით ნათელია, რომ ყოველი ახალი კანონი ძველს კი არ აუქმებდა, არამედ, პირველ ყოვლისა, იცავდა არსებულ (მოქმედ) კანონს, რომლის

გაუქმებასაც ისეთივე პროცედურა ესაჭიროებოდა, როგორიც მისი მიღებისათვის იყო დადგენილი. რომის სამართალში XII დაფის კანონები ძირითად საკანონმდებლო აქტად რჩებოდა, ამიტომ მას, საგანგებო დაზუსტების გარეშე, ხშირ შემთხვევაში უბრალოდ „**leges**“-ად იხსენიებდნენ; მოგვიანებით, სწორედ XII დაფის კანონთა ინტერპრეტაციის საფუძველზე დაიხვეწა და განვითარდა **ius civile**, რის გამოც, რომაული სათემო-სამართლებრივი სისტემა ფორმალურად მთლიანად ამ კოდექსს დაეფუძნა.

მომდევნო ანუ რესპუბლიკის პერიოდში კანონებისათვის ხმის მიცემა კომიციებში ხდებოდა. **Ius civile-**საგან განსხვავებით მათ **leges rogatae** ეწოდა და ისინი 1. ან რეაგირებას ახდენდნენ ფართოდ გავრცელებულ სოციალურ ცვლილებებზე და ამის გამო პოლიტიკურ მნიშვნელობას იძენდნენ (მათი მთავარი შედეგი იყო ის სოციალური კომპრომისი, რომლის შედეგადაც XII დაფის კანონები შეიქმნა), 2. ან XII დაფის კანონებში ჩადებული პრინციპები ახალ ურთიერთობებზე ვრცელდებოდა, რითაც არსებული ხარვეზების კორექტირება ხდებოდა. პირველი ჯგუფს განეკუთვნებოდა:

1. lex Canulea, რომლის საფუძვლებზეც ქრ. შობამდე 443 წ., XII დაფის კანონების მიღებისთანავე, პატრიციებსა და პლებეებს შორის ქორწინების აკრძალვა გაუქმდა; **2**. **lex Poetelia Papiria**, რომლის ძალითაც ქრ. შობამდე 326 წ. კრედიტორს აეკრძალა თვითნებურად პირადად გასწორებოდა ვალაუვალ მოვალეს; **3.** მევახშეობის შემზღუდავი კანონები; **4.** ქრ. შობამდე II საუკუნის აგრარული კანონები, რომლებიც მიწათმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის ახალ წესს ადგენდნენ; **5.** ქორწინების თაობაზე ავგუსტუსის კანონები, რომლებიც საოჯახო და მემკვიდრეობითი სამართლის მრავალ ინსტიტუტს შეეხო. აღნიშნულ კანონთა მიზანი სამართლის სისტემის ლოგიკის განვითარება იყო, და არა მისი რეფორმირება.

კანონთა მეორე ჯგუფს განეკუთვნებოდა კანონები, რომლებმაც მარგინალური ცვლილებები დაამკვიდრეს. მათთვის დამახასიათებელი იყო ნორმათა შეზღუდული ქმედითობა. კანონში მითითებული სანქცის მიხედვით, რომაელი იურისტი ულპიანე ერთმანეთისაგან კანონთა სამ სახეს განასხვავებდა: **1. leges perfectae** (სრულყოფილი სახის კანონები), რომლებიც აკრძალული აქტის ბათილობას გულისხმობდა; **2. leges minus quam perfectae** (ნაკლებად სრულყოფილი სახის კანონები), რომლებიც სამართალდარღვევისათვის სასჯელს (ძირითადად ჯარიმას) ადგენენ, თუმცა, აკრძალული აქტს ძალადაკარგულად არ მიიჩნევდნენ; **3. leges imperfectae** (არასრულყოფილი სახის კანონები), რომლებიც საერთოდ არ ითვალისწინებდნენ სანქციას: არც აქტის ბათილად ცნობის, არც მისი გამოყენების გამო სასჯელის დაწესების სახით.

ბ) პლებისციტები – plebiscita

თავდაპირველად, პლებსის სახალხო კრების (**consilium plebis**) მიერ მიღებული გადაწყვეტილებები –პლებისციტები (**plebiscita)** სავალდებულო მხოლოდ პლებსისათვის იყო („olim patricii dicebant plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate eorum facta essent – ოდესღაც პატრიციების მტკიცებით მათ პლებისციტებით ვალდებულებები არ ეკისრებოდათ, რაკი ისინი გამოიცემა მათი მოწონებისა და მხარდაჭერის გარეშე” (Gai.,1.3); თუმცა, ქრ. შობამდე 287 წ., ჰორტენზიუსის კანონით, **leges populi**-ს მსგავსად, ისინი მთელი რომაელი ხალხისათვის სავალდებულო შეიქნა; ჰორტენზიუსის კანონის თანახმად, რომლითაც

პლებისციტები მთელი ხალხისათვის სავალდებულო შეიქნა, ისინი კანონებს გაუთანაბრეს. **Plebiscita** განსხვავდებოდა **leges populi**-გან მხოლოდ მისი მიღების ფორმით, თუმცა, შეესაბამებოდა **leges** ყველა არსებითი მახასიათებლებით.

§3. სარჩელი, როგორც სამართლის წყარო

Legis actiones *(კანონისმიერი სარჩელები);* ***legis actio*** *(კანონისმიერი სარჩელი);* ***pars iuris*** *(სამართლის ნაწილი);* ***forme agendi*** *(სასარჩელო ფორმის ნორმატიული მნიშვნელობა).*

თუ კანონები საყოველთაო თვითნებობის მნიშვნელობის შეზღუდვებს ადგენენ და ამით სოციალური თავისუფლების გარკვეული დონის დაცვის გარანტიას იძლევიან, კერძო პირთა შორის წარმოქმნილი დავის შემთხვევაში, სუბიექტის სამართლებრივად დაცვა, განსაკუთრებული საჯარო ხელისუფლების – სასამართლოს – მეშვეობით ხორციელდება. სამართლის ერთი სუბიექტი მეორე სუბიექტის მიმართ კანონზე დაფუძნებულ საკუთარ პრეტენზიას ამტკიცებდა და სასამართლოს წინაშე თავად პრეტენზიის მართებულობას ასაბუთებდა. მისი მიზანი კანონთა დებულების საფუძველზე, საკუთარი უფლებამოსილების აღიარების მიღწევა იყო. კანონის ნორმები ქმედითობას რაელურად არსებული დაცვის საშუალებებით იძენდნენ. თავის მხრივ, სასამართლო დევნის მუქარაც ხელს უწყობდა პირის უფლებების განხორციელებას ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე.

ტერმინი „**legis actio**“ არა იმდენად **lex populi** – სარჩელის ფორმალურ წყაროზე უთითებდა, რამდენადაც თვით სარჩელის ფიქსირებულ ხასიათზე: „**lege agere**“ ნიშნავდა „**certis verbis agere**“ – ფიქსირებული განცხადებით ვეძიოთ დაცვა სასამართლოში, გარკვეული სიტყვების წარმოთქმით (**lex privata** – კერძო კანონი), რომლის ტექსტი, როგორც კანონის სიტყვები, უცვლელად რჩებოდა.

პონტიფიკოსები მკაცრად იცავდნენ კანონის ფორმალურ მხარეს, თუმცა დროის შესაბამისი ახალი მნიშვნელობის მინიჭებით ნორმის ქმედებას კანონით გაუთვალისწინებელ ურთიერთობებზეც ავრცელებდნენ.

ძველი სასამართლო პროცესის მონაწილენი იძულებულნი იყვნენ ზუსტად დაეცვათ სარჩელით ფიქსირებული სიტყვები – სასარჩელო ფორმალიზმი, რაც კიდევ უფრო განამტკიცებდა იმის რწმენას, რომ სასამართლო დადებით გადაწყვეტილებას გამოიტანდა, რადგან, თავის მხრივ, სასამართლოც შებოჭილი იყო ამავე კანონით (ის სანქციას ადგენდა მისი მოთხოვნის დარღვევის შემთხვევაში). სამართლის ფორმის მატერიალური და პროცესუალური ასპექტების თანხვედრა უფლებებისა და მოვალეობების განსაზღვრულობას უზრუნველყოფდა, რაც ყველა მსგავსი ურთიერთობის თანაბარი დაცვის გარანტი იყო. სასარჩელო ფორმალიზმი სამართლის ღრმა ცოდნას გულისხმობდა. სასამართლოში საქმის წაგება არასწორად შედგენილი სარჩელის გამო, თითქმის წარმოუდგენელი იყო, ვინაიდან ასეთ სარჩელს, როგორც არარსებულს (ბათილს), განსახილველად უბრალოდ არც იღებდნენ. სასამართლო პროცესის ორ ნაწილად დაყოფით მოსამართლესთან საქმე მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხვდებოდა, თუ მიიჩნევდნენ, რომ დავა ღირდა სასამართლოს მაგისტრატს განეხილა. გაიუსის დროინდელ სასამართლო პროცესში **per formulas** სარჩელს პრეტორი იძლეოდა და საქმეს მოსამართლესთან გზავნიდა. სამაგიეროდ, **legis actiones** დროს საქმის სათანადო გაფორმება და მაშასადამე, სარჩელის შინაარსის გაფორმება, სასამართლო

პროცესის პირველ ფაზას უსწრებდა წინ.

ქრ. შობამდე IV საუკუნეში დადგენილი **legis actiones** კანონის ტოლფასად აღიქმებოდა, როგორც **ius civile** შემადგენელი ნაწილი. სწორედ ამან განაპირობა, კანონის დარად სარჩელის ფორმულათა გამოქვეყნება. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ, **legis actiones**, როგორც პოზიტიური სარჩელის ფორმა, არსებითად განსხვავდებოდა კანონისგან: კანონი ზოგადსავალდებულო და საყოველთაო იყო, სარჩელი მხოლოდ მაშინ იძენდა მნიშვნელობას, როცა მას იყენებენ (**forma agendi**). ამ ფორმის დამოუკიდებელი მნიშვნელობა, გარდა მისი გამოყენებითი დანიშნულებისა, პონტიფიკოსების ახსნა-განმარტებითი საქმიანობით, ანუ პოზიტიური სამართლის სხვა წყაროს – იურისტთა ავტორიტეტით იზღუდებოდა.

§4. იურისტების მოღვაწეობა, როგორც სამართლის წყარო

Responsa prudentium *(სამართალმცოდნეთა პასუხები)* ***autoritas prudentium*** *(სამართალმცოდნეთა ავტორიტეტი),* ***cavere*** *(გარიგებებისა და სარჩელების ფორმის შედგენა);* ***agere*** *(სასამართლოში საქმის წარმოება);* ***respondere*** *(კონსულტაციებზე პასუხის გაცემა);* ***exemplum*** *(ანალოგიური კაზუსი);* ***controversia*** *(დავა, უთანხმოება);* ***ius controversum*** *(სამართალი, იურისტებს შორის დავის ობიექტი);* ***auctoritas პრინციპის*** *(პრინცეფსის ავტორიტეტი);* ***ius respodendi ex auctoritate principis*** *(პასუხების მიცემის უფლება პრინცეფსის ავტორიტეტის საფუძველზე);* ***ius publice respodendi*** *(პასუხების მიცემის უფლება საჯაროობის საფუძველზე);* ***iuris consultus*** *(იურისკონსულტი);* ***iura*** *(იურიდიული ლიტერატურა);* ***leges*** *(იმპერატორის კონსტიტუციები).*

გაიუსის თანახმად, Responsa prudentium sunt sententia et opiniones eorum quibus permissum est iura condere – სამართალმცოდნეთა პასუხები არის მოსაზრებანი და შეხედულებები იმ პირებისა, ვინც უფლებამოსილია შექმნას სამართალი (Gai., 1.7.). იურიდიული ცოდნის მქონე პროფესიონალი პირებისათვის სამართალშემოქმედებითი ფუნქციების მინიჭება პოზიტიური სამართლის არსებობის პრაქტიკულ მოთხოვნათა ბუნებრივი შედეგი იყო.

პომპონიუსის აზრით, Constare non potest ius, nisi sit aliquis iuris peritus, per quem possit cottidie in melius produci – სამართლის მცოდნე პირების გარეშე სამართალი ვერ იარსებებს, მათი მეშვეობით სამართალი მუდმივი სრულყოფის საგანი იქნება (D.1.2.2.13.) **Ius**-ის მიმართ წაყენებული მოთხოვნები, სრულყოფისა და ადეკვატურობის თვალსაზრისით, სამართლის ნორმის პოზიტიურ ფორმასთან მუდმივი შესაბამისობით უნდა განვითარებულიყო. ასეთი სრულყოფის გარანტი კი იყო იმ პირთა პროფესიული საქმიანობა, რომელთაც სპეციალური იურიდიული ცოდნა ჰქონდათ (**ius periti**, **iuris prudentes**) და სამართლის სისტემის ფუნქციის უზრუნველსაყოფად, სამართალშეგნების ერთგვარ სამეცნიერო ორგანოს ქმნიდნენ. სამართლის სისტემის სრულყოფის პროცესი სამართალშემოქმედების ყველა ელემენტს მოიცავდა; იურისპრუდენციის თავისებურება სისტემის შინაგანი მთლიანობის უზრუნველყოფა და ნორმის ზოგადი და ფორმალური დებულებების კონკრეტული აზრითა და ქმედითობით შევსება იყო.

რომაული სასამართლო პროცესის შეჯიბრებითობა, მოსამართლეთა და ადვოკატთა (რომლებიც კერძო პირები იყვნენ) მწირი იურიდიული განთლება სამართალმცოდნეთა

ავტორიტეტს (**auctoritas prudentium**) უაღრესად განადიდებდა, ეს კი იმას მოწმობდა, რომ სწორედ იურისტების მოსაზრებებისა და შეხედულებების საფუძველზე შემუშავებული სამართალი და სასამართლო პროცესებზე წარმოთქმული მათი სიტყვები სამართლის ყველა დარგის ზოგად ნაწილად (**pars iuris**) იქცა და მას სამოქალაქო სამართალი – **ius civile** ეწოდა.

სამართალმცოდნეების **(prudentes)** პროფესიული საქმიანობა სამი ძირითადი მიმართულებით ხორციელდებოდა: **cavere** (ახალი სარჩელებისა და გარიგებების შედგენა), **agere** (სასამართლოში საქმის წარმოება), **respondere** (პასუხების გაცემა).

Cavere ანუ სარჩელების, გარიგებებისა და ანდერძის შედგენა. სამართალმცოდნეების (**prudentes) cavere** ფუნქცია იყო მაგისტრატებისა და მოსამართლეებისთვის დახმარების გაწევა. გამონაკლისი იყო ის ვითარება, როცა ახალი სარჩელის ავტორი თავად მაგისტრატი იყო. რესპუბლიკის პერიოდში სამართალმცოდნეები (**prudentes)** ხშირად მონაწილეობდნენ მოსამართლეთა **consilium**-ებზე; თვითონ მოსამართლეობდნენ, პრეტორის საბჭოს წევრები იყვნენ და თვითონ ხდებოდნენ პრეტორები. სამართალმცოდნეების (**prudentes**) წყალობით მრავალი სასამართლო გადაწყვეტილება, მომავალი სასამართლო პროცესებისათვის სამაგალითო იყო, ხოლო ახალი სარჩელი კი ედიქტთა ნაწილად იქცა. მაგრამ აღნიშნულ ორგანოებში იურისტების სამართალშემოქმედებითი საქმიანობა არ უნდა გავაიგივოთ საკუთრივ იურისპრუდენციასთან, როგორც პოზიტიური სამართლის განსაკუთრებული ფორმასთან. მაგალითად **actio Rutiliana**, რომელიც გამოჩენილი იურისტის პუბლიუს რუტილიუს რუფუსის (ქრ. შობამდე 105 წ. კონსული) სახელითაა ცნობილი. მაგრამ აღნიშნული სარჩელი პუბლიუსის პრეტორობის დროს იქნა შემოღებული (ქრ. შობამდე 118 წ.) და იურისტკონსულტის პროფესიულ **cavere**-დ არ მიიჩნევა. იგივე ითქმის **actio Publiciana**-ზე, **actio Serviana**-სა და ა.შ.

Agere იყო სასამართლოში საქმის წარმოება, როცა იურისტი მხარის დაცვის ფუნქციებს საკუთარ თავზე იღებდა და ადვოკატად გამოდიოდა. დიალოგში „ბრუტუსი“ ციცერონს პუბლიუს რუფუსს რუტილიუსი (პოლიტიკური მოღვაწე), კვინტუს მუციუსი (პონტიფიკოსი) ორატორად ჰყავს წარმოდგენილი. მოგვიანებით, სამართალმცოდნეების (**prudentes) agere** საქმიანობა ადვოკატებისა და პროფესიონალი ორატორებისთვის პასუხის გაცემით იფარგლებოდა.

იურისკონსულტისთვის ყველაზე ტიპური ფუნქცია კერძო პირებისა და მათი წარმომადგენლების მიერ დასმულ შეკითხვებზე აზრის გამოთქმა და პასუხების გაცემა „**respondere**“ – გახლდათ. სასამართლო კამათში მოპოვებული ავტორიტეტით, ზოგჯერ სამართალმცოდნეების (**prudentes)** აზრი მოსამართლის ნებაზე უშუალო ზემოქმედებას ახდენდა და მას ზღდავდა; ყველაზე მთავარი მაინც ისაა, რომ სასამართლო სხომებზე სამართალმცოდნეების (**prudentes)** უშუალო მონაწილეობა სავალდებულო არ იყო. ავტორის აუთენტურობის გარანტი საგანგებო ბეჭედი, მოსამართლისადმი გაგზავნილი იურისტის პირადი წერილი, ან კონსულტაციის დროს დამსწრე პირთა მოწმეობა იყო. ყველაზე ხშირად სამართალმცოდნეებს (**prudentes)** კონსულტაციისათვის ორატორ-ადვოკატები მიმართავდნენ; ასეთ შემთხვევაში, სამართალმცოდნეთა ფუნქცია იყო მათთვის „**hastas ministrant**“ – „შუბის მიწოდება“ სიტყვიერი პაექრობის გასამართად. არგუმენტაციის სამართლებრივ საფუძვლად **mores**, **leges**, **exempla** (ანალოგიური შემთხვევები პრაქტიკიდან) გამოყენებოდა. თუმცა,

სასამართლოსთვის თავად იურისკონსულტის აზრიც სავალდებულო ძალის მქონედ მიიჩნეობდა. სასამართლო გადაწყვეტილების მიღების საფუძველს არა მარტო არსებული პასუხი (**responsa)**, არამედ ადრე გამოთქმული ის მოსაზრებაც წარმოადგენდა, რომელიც არა მხოლოდ აღიარებული, არამედ იურიდიული ვითარებისთვის ნიმუშად მიჩნეული იყო.

პონტიფიკოსების მიერ კოლეგიურად გაცემული პასუხისაგან (**responsa**) განსხვავებით (რაც უთანხმოების დაძლევის საშუალებას იძლეოდა და სამართლის გარკვეულობას უზრუნველყოფდა), სამართალმცოდნეების (**prudentes)**, როგორც კერძო პირთა მიერ გაცემული პასუხები, აზრთა შესაძლო სხვაობის **contoversia**-ს შემთხვევაში, უხერხულობას ქმნიდა. აზრთა მუდმივი ჭიდილი სარჩელის სამართლიანობასა და გადაწყვეტილების აქტუალობას უზრუნველყოფდა. გარკვეულ საკითხთა თაობაზე აზრთა ერთიანობა ყველასთვის სავალდებულო წესს ადგენდა, ხოლო აზრთა სხვაობის (**ius controversum**) შემთხვევაში, მოსამართლეს რომელიმე იურისტის მოსაზრების არჩევა შეეძლო.

რომელიმე იურისტის მოსაზრებისათვის უპირატესობის მინიჭება, საბოლოოდ, იურისპრუდენციის ავტორიტეტს განამტკიცებდა.

პრინციპატის რეჟიმმა პრაქტიკოსი იურისტების სამართალშემოქმედებითი საქმიანობა გარკვეულწილად შეზღუდა. იმპერატორი ავგუსტუსი პირველი იყო, ვინც პომპონიუსის მითითებით დაადგინა, რომ „Iუს რესპოდენდი ეხ აუცტორიტატე პრინციპის – თვით პრინცეფსის ავტორიტეტის საფუძველზე" (D.1.2.2.49) იურისტებს პასუხების გაცემა შეეძლოთ. ეს იყო განსაკუთრებული პრივილეგია, რომელსაც მრავალი იურისტი გაგებით მოეკიდა. თუმცა, ამ წესში ნეგატიური ხასიათის გარკვეული ცვლილებები იმპერატორმა ტიბერიუსმა შეიტანა; მან იურისტ მაზურიუს საბინუსს პასუხების საჯაროდ გაცემის უფლება – **ius publice respodendi** მიანიჭა. ცვლილებათა ლოგიკურობა ასე წარმოგვიდგება: უწინ, ავგუსტუსის დროს, საჯაროდ კონსულტაციის მიცემის უფლებას პრინცეფსი არ ანიჭებდა, თუმცა, საკუთარ ცოდნაში დარწმუნებული პრიცეპსი ყველა შეკითხვაზე პასუხს იძლეოდა, მაგრამ ბეჭდით არ ამოწმებდა. ამის შემდეგ, იმპერატორის თანხმობა საჯარო მოვალეობა იყო:, ხოლო მოგვიანებით პრივილეგიის სახე მიიღო (`postea hoc coepit beneficium dari – შემდეგ ეს უფლება პრივილეგიის სახით ენიჭებოდა" (D.1.2.2.49).

ადრიანეს იმპერატორობის დროს იურისტები აუცილებლად შედიოდნე **consilium principis**-ში და იმპერატორი დიოკლეტიანეს (306 წ.) ტახტიდან გადადგომამდე, მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდნენ იმპერატორის კანცელარიის მუშაობის სტილსა და ტექნიკაზე. თუმცა, ეს ფაქტი პოზიტიური სამართლის წყაროდ **auctoritas prudentium**-ად არ განიხილებოდა.

დომინატის ეპოქაში (როცა განათლებული იურისტები პრაქტიკულ საქმიანობას აღარ ეწეოდნენ და მხოლოდ სწავლებით იყვნენ დაკავებულნი) **responsa prudentium**-ი, მხოლოდ დაწერილი სამართლის სახით, კლასიკური პერიოდის თხზულებებსა და გვიანდელი პერიოდის გადამუშავებული ნაშრომების კომპილაციებში ე.წ. „**iura**"-ში (იმპერატორთა კონსტიტუციებისგან განსხვავებით, **leges**-ის სახით,) არსებობდა.

სასამართლო გადაწყვეტილებების მიღების დროს, მათზე კვლავ უთითებდნენ; თუმცა, სამეცნიერო აზრის მკვეთრად დაცემის შემდეგ, „ძველი" იურისტების მოსაზრებებთან შეპირისპირება დიდ გაუგებრობას იწვევდა.

კლასიკოსთა მოსაზრებების სავალდებულო ძალა უპირობო კრიტერიუმად მიიჩნეოდა დასავლეთ იმპერიის მმართველის ვალენტინიანე III-ის მიერ 426 წ. 7 ნოემბერს მიღებული კანონით „ციტირების შესახებ“, რომლითაც დადგინდა იმ ხუთი ყველაზე ცნობილი და, დროის კვალობაზე, ყველაზე თანამედროვე იურისტის ვინაობა, რომელთა მოსაზრებებსაც, სხვებთან შედარებით, უპირატესობა მიენიჭათ. ეს იურისტები იყვნენ: პაპინიანე, პაულუსი, ულპიანე, მოდესტინუსი და გაიუსი. მათ მოსაზრებათა შორის წინააღმდეგობის შემთხვევაში, საქმის გადაწყვეტა მოსამართლის მიერ ხმათა უმრავლესობით ხდებოდა; თანაბარი „ხმების“ შემთხვევაში – გადამწყვეტი პაპინიანეს აზრი იყო. აღნიშნული ვითარების არარსებობის შემთხვევაში კი, მოსამართლეს, საქმის საკუთარი შეხედულებისამებრ, გადაწყვეტის უფლება ენიჭებოდა. აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში კანონი „ციტირების შესახებ“ თეოდოსიუს II-ის მიერ 438 წ. გამოცემული კოდექსით დამკვიდრდა, მოგვიანებით კი, 529 წელს შევიდა იუსტინიანე დიდის Novus Codex-ში შეიტანეს.

§5. რომაელი სამართალმცოდნეთა საქმიანობა (iurisprudencia)

1. ავგუსტუსი ოქტავიანე (გაიუს იულიუსი ოქტავიანე ავგუსტუსი) (ქრ. შობამდე 63 წლის 23 სექტემბერი – ქრ. შობის. 14 წლის 19 აგვისტო) – რომის იმპერატორი ქრ. შობამდე 27 წლიდან. გაიუს იულიუს კეისრის ძმის შვილიშვილი, კეისრის მიერ შვილად აყვანილი. პრინციპატის სახელწოდებით ცნობილი პოლიტიკური რეჟიმის ფუძემდებელი. გაიუსი ყოველმხრივ უწყობდა ხელს იურისპრუდენციის განვითარებას. მისი ინიციატივით სამოქალაქო (კერძო) სამართლის რამდენიმე კანონი მიიღეს. ავგუსტუსის საკანონმდებლო საქმიანობის მიზანი სახელმწიფო და სამართლის სისტემის დახვეწა, რომის სამართლის ინსტიტუტებისა და საზოგადოების ზნეობის სრულყოფა იყო. ავგუსტუსის მმართველობის პერიოდი ესაა ხელოვნების აყვავების ჟამი; ამ დროს მოღვაწეობდნენ: პოეტები – ვერგილიუსი, ჰორაციუსი, პროპერციუსი, ისტორიკოსი – ტიტუს ლივიუსი; ავგუსტუსის დროს რომში აშენდა მშვიდობის საკურთხეველი, ავგუსტუს ფორუმი, მავზოლეუმი მარსის ველზე და სხვა.

2. ავლუს გელიუსი (დაიბადა დაახლოებით 130 წელს) – რომაელი მწერალი. მის კალამს ეკუთვნის ვრცელი ნაშრომი “ანტიკური ღამეები” (რომელთაგანც ჩვენამდე 20 წიგნად ნახევარზე მეტმა მოაღწია); ნაშრომში მოცემულია მრავალი ცნობაი ისტორიის, ლიტერატურის, მითოლოგიის, სამართლისა და ფილოსოფიის სფეროდან. მოძღვრებისა და სათავგადასავლო მოთხრობების სახით შედგენილია ნაშრომი დიალოგის ფორმითაა დაწერილი. მასში უხვადაა ციტატა რომაელი იურისტების იმ თხზულებებიდან, რომლებიც სხვა წაროებში ნახსენები არაა.

3. გაიუსი – (დაახლოებით ქრ. შობის 117/138-180/192 წ.წ) – ბიოგრაფიული ცნობები გაიუსის შესახებ ისევე უცნობია, როგორც მისი ნამდვილი სახელი. მის კალამს ეკუთვნის: კერძო სამართლის კლასიკური სახელმძღვანელო “Institutiones,” პროვინციალე (32 წიგნად ანტონიუს პიუსის მართველობის დროს) და გამოკვლევა Ad Q. Mucium, რომლების ციტირებულია იუსტინიანეს დიგესტებში. საინტერესო და სიმბოლურია გაიუსის „ინსტიტუციების” – “Institutionum iuris civilis commentarii” ბედიც: შუა საუკუნეებში მათი დიდი ნაწილი დაიკარგა; X1X საუკუნემდე ამ ნაშრომთა მხოლოდ ფრაგმენტებმა მოაღწია; სხვა ნაშრომებში კი ინსტიტუციების შესახებ შემონახულმა ცნობები ან მათი გადამუშავებული ვარიანტია. კერძოდ, გაიუსის შესახებ ცნობებს გვაწვდის ბოეციუსი, ხოლო გაიუსის პისტოლე

ალარიხის ბრევირიაში შესულია. 1816 წელს ვერონის ბიბლიოთეკაში გერმანელმა ისტორიკოსმა ბერტოლდ გეორგ ნიბურმა წმ. იერონიმეს წერილებთან ერთად პალიმფსესტში გაიუსის სრული ხელნაწერი აღმოაჩინა. შემდეგ მანუსკრიპტის ატრიბუტი ცნობილმა გერმანელმა ცივილისტმა, სამართლის ისტორიული სკოლის ფუძემდებელმა ფრიდრიხ კარლ ფონ სავინიმ ითავა. რესტავრაციის პროცესში სხვადასხვა ექსპერიმენტისა ჩატარების შედეგად, ინსტიტუციების ხელნაწერი მნიშვნელოვნად დაზიანდა, რამაც შეუშალა ხელი ინსტიტუციების გამოცემას, 1934 წელს, ძველეგვიპტურ პაპირუსებში აღმოჩენილი ინსტიტუციების ახალი ნაწყვეტების მეშვეობით ტექსტში არსებულ ხარვეზთა აღმოფხვრა მოხერხდა.

4. იავოლენუსი პრისკუს ოქტავიუს ტიდიუს ტოსიანე (ქრ. შობის I ს.) – გამოჩენილი რომაელი იურისტი და სახელმწიფო მოღვაწე ჩონსულ (86წ.), იმპერატორების – ტრაიანესა და ადრიანეს მრჩეველი, სამართლის სამაწავლებელი. იავოლენუსმა ბრწყინვალე პოლიტიკური კარიერა შეიქმნა (ოთხი პროვინციის ნაცვალი იყო). როგორც იურისტი, იავოლენუსი ორიგინალური, შემოქმედებით ნიჭით გამოირჩეოდა. მის კალამს ეკუთვნის: პისტულაე, იბრი ეხ ჩასსიო, იბრი ეხ ლაუტიო, იბრი ეხ პოსტერიორიბუს აბეონის (ლაბეონის ტექსტების კრებული). იავოლენუსის მოსწავლე გახლდათ იულიანე, ხოლო ცელსუს საბინუსის გარდაცვალების შემდეგ, იგი საბინიანელთა სკოლას ჩაუდგა სათავეში.

5. იულიანე ლუციუს ოქტავიუს კორნელიუს ემილიანე (დაახ. II ს.) – გამოჩენილი რომაელი იურისტი და სახელმწიფო მოღვაწე. იგი დაიბადა ქ. გადრუმეტში (ჩრდილო აფრიკა) დაახლოებით 100 წ. მისი მასწავლებელი იყო ცნობილი იურისტი, ტრაიანესა და ადრიანეს მრჩეველი იავოლენუს პრისკუსი, რომელიც ხელმძღვანელობდა საბინიანელთა სკოლას. იულიანე იყო გერმანიის, ესპანეთისა და აფრიკის მეფეთა ნაცვალი. 148წ. კონსული და მრავალი წლის განმავლობაში გახლდათ იმპერატორების – ადრიანეს, ანტონინუს პიუსის, მარკუს ავრელიუსისა და ლუციუს ვერუსის მრჩეველი გახლდათ. იავოლენუსის შემდეგ, საბინიანელთა სკოლას იულიანე ჩაუდგა სათავეში. სამართლისა და სახელმწიფოს წინაშე იულიანეს ყველაზე დიდი დამსახურება იყო Edictum perpetuum (მუდმივი ედიქტის) დამუშავება და რედაქტირება, რომელშიც სისტემატიზირებული და უნიფიცირებულია წინა ეპოქების პრეტორული სამართლის დებულებანი.

6. იუსტინიანე I დიდი – (482-565 წწ.) – აღმოსავლეთ რომის იმპერიის იმპერატორი – 527-565 წწ. უზომოდ დიდია მისი დამსახურება სამართლის ისტორიის სფეროში. დღესდღეობით ჩვენ ხელთ არსებულ უტყუარ და მრავალფეროვან ცნობებს რომის კერძო სამართლის შესახებ, სწორედ მას უნდა ვუმადლოდეთ. იუსტინიანე I-ის სამოქალაქო კანონმდებლობის კრებული „ჩორპუს იურის ცივილის“ მართლაცდა საიმედო ხომალდი, ათასწლეულზე მეტია, რაც სამართლისა და თვით ისტორიის ბობოქარ ტალღებს მიაპობს. იუსტინიანეს ცხოვრებისა და პიროვნების შესახებ ცნობები რამდენადაც მრავალრიცხოვანია, იმდენადვე არაერთგვაროვანია. იუსტინიანეს მართველობის დროს რომის იპერიის ორივე ნაწილის ხელახალი გაერთიანებით ქვეყნის პოლიტიკური სიძლიერე განმტკიცდა. მის იმპერატორობის დროს ბიზანტიის იმპერატორი იტალიაში ოსტგუთებს, ვესტგუთებს ესპანეთში, ჩრდილო აფრიკაში ვანდალებს ებრძოდა.

თუმცა კი, როგორც „იუსტინიანეს ინსტიტუციების“ შესავალშია ნათქვამი, „იმპერატორის დიდება არა მარტო იარაღის ძალით უნდა დამშვენდეს, არამედ კანონის ძალითაც, რათა

ქვეყანას როგორც ომის, ისე მშვიდობიანობის ჟამს სამართლიანად მართავდეს“. სწორედ ამ მიზნით, იმპერატორ იუსტინიანეს ბრძანებით, მეცნიერ-იურისტთა ჯგუფმა ტრიბონიანეს ხელმძღვანელობით, ჯერ იმპერატორის მიერ გამოცემული კანონები (კლასიფიცირებული და სისტემატიზირებული) 529 წელს იუსტინიანეს კოდექსის სახით გამოაქვეყნა, შემდეგ იუსტინიანეს დიგესტები (ფრაგმენტები 39 რომაელი იურისტის თხზულებებიდან 50 წიგნად) და იუსტინიანეს ინსტიტუციები (სამართლის ოფიციალური ელემენტარული სახელმძღვანელო) გამოსცა. კრებულის სამი ნაწილის ძალაში შესვლის შემდეგ, 529 წლიდან მოყოლებული იმპერატორის მიერ გამოცემული ბრძანებები და განკარგულებები ერთ კრებულად გააერთიანეს და მას ნოველები ეწოდეს.

იმპერატორი იუსტინიანე დიდი ორგანიზატორული ნიჭითა და ინტრიგების გზით საკუთარი ძალაუფლების განმტკიცების უზადო უნარით გამორჩეოდა. მის მოღვაწეობას წითელ ზოლად გასდევს ხელოვნებისა და მეცნიერებისადმი სიყვარული (მისი ზეობისას კონსტანტინოპოლში წმ. სოფიას დიდებული ტაძარი ააგეს) და შეურიგებელი დოგმატიზმი, რაც ნათლად გამოვლინდა ერეტიკოსების უმოწყალო დევნასა, ათენის ნეოპლატონური აკადემიის აკრძალვასა და გაუქმებაში. იმპერატორ იუსტინიანესა და მისი სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის დედააზრი იყო: „ახალი, ისეთივე დიდი და ძლევამოსილი რომის აღორძინება, როგორიც ძველი რომი იყო, მაგრამ არა წარმართული, არამედ ქრისტიანული რომისა.“

7. კლავდიუსი აპიუს კეკუს (ქრ. შობამდე 450წ.) – ცნობილი რომაელი სახელმწიფო მოღვაწე და იურისტი. კლავდიუსი პატრიციებისა და დეცემვირების მეთაური იყო. მან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა დეცემვირთა კომისიის მუშაობაში; მისი რჩევების შედეგად მრავალი დებულება შევიდა XII დაფის კანონებში. გადმოცემის თანახმად, კლავდიუსმა საკუთარი ხელისუფლება ბოროტად გამოიყენა და პატივი აყარა ვირგინიას; ეს ფაქტი დეცემვირთა ძალაუფლების დაცემის საბაბი შეიქმნა.

8. ლაბეონი მარკუს ანტისტიუს (დაახლოებით ქრ. შობამდე 45 წ. ქრ. შობის 10/21 წწ.) – ავგუსტუსის დროინდელი ყველაზე გამოჩენილი რომაელი იურისტი, რომელიც გამოირჩეოდა ცოდნისმოყვარეობით, ორიგინალური აზროვნებითა და ნოვატორობით არამარტო სამართლის, არამედ მონათესავე მეცნიერებათა სფეროებშიც. ტრებაციუს ტესტას მოწაფე. ლაბეონი თავისი მრწამსით რესპუბლიკელი გახლდათ. თავის სიძულვილს პრინციპატის მიმართ იგი არ მალავდა. თუმცა, ლაბეონის პირადი და სამეცნიერო ავტორიტეტის გამო ავგუსტუსი მაინც დიდი პატივისცემით ეპყრობოდა. მომდევნო პერიოდის ყველა გამოჩენილი იურისტი ლაბეონის შრომების ციტირებას ახდენდა. ლაბეონმა მიაღწია პრეტორობას, თუმცა, უარი თქვა კონსულობაზე და მთლიანად სამართალმცოდნეობის სრულყოფა-განვითარებაზე მუშაობდა: 6 თვის განმავლობაში რომში სამართალს ასწავლიდა, 6 თვის განმავლობაში კი საკუთარ მამულში ნაშრომებს ქმნიდა. ლაბეონმა დაწერა 40-მდე ნაშრომი (ჩვენამდე მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწყვეტებმა მოაღწია), მათ შორის: Ad legem XII tabularum, Ad edictum, (პრეტორული ედიქტის პირველი კლასიკური კომენტარები), De iure pontificio, Epistulae, Responsa, Pithana. ლაბეონის სიცოცხლეში გამოუქვეყნებელი ნაშრომები უცნობმა ავტორმა გამოსცა (libri posteriores).

9. მოდესტინუსი ჰერენიუს (ქრ. შობის 226-244 წწ.) – „კლასიკური პერიოდის“ ერთ-ერთი უკანასკნელი იურისტი, ულპიანეს მოსწავლე, ავტორი სამართლის სხვადასხვა დარგის ნაშრომებისა, რომლებსაც, ხშირ შემთხვევაში, დამხმარე სახელმძღვანელოს ან პრაქტიკული

კომენტარის მნიშვნელობა ჰქონდათ. მოდესტინუსი რომში პრაეფექტუს ვიგილუმის მოვალეობას ასრულებდა. Vigilis იყო ძველი რომის ხანძარსაწინააღმდეგო რაზმი, რომელიც ღამის საათებში საპოლიციო სამსახურის ფუნქციებსაც ასრულებდა. ამრიგად, სახანძრო რაზმისა და საპოლიციო სამსახურის უფროსის მოვალეობა პრაეფექტუს პრაეტორია-ს შემდეგ, ფაქტობრივად, მეორე თანამდებობა იყო; მასვე ევალებოდა სამოქალაქო და სისხლის სამართლის იურისდიქციაც. გარდა ამისა, ცნობილია, რომ მოდესტინუსი სამართალს ასწავლიდა მაქსიმინუს უმცროსს (იმპერატორ მაქსიმინუს თრაკიელის ვაჟს, რომელიც 238 წელს ჯარისკაცთა ამბოხის დროს მამასთან ერთად აკვილეუსის ალყის დროს მოკლეს).

239 წელს იმპერატორმა მარკუს ანტონინუს გორდიანუს მესამემ მას იუს რესპოდენდი-ს, ანუ იურიდიულ საკითხებზე დასკვნების მიცემის უფლება უბოძა. მოდესტინუსმა შექმნა ნაშრომები სამართლის ყველა დარგში, იგი წერდა როგორც ლათინურ, ისე ბერძნულ ენებზე. მისი თხზულებები მოსამართლე და სამართლის შემსწავლელთათვის პრაქტიკული სახელმძღვანელოები უფრო იყო, ვიდრე თეორიულ-კვლევითი ხასიათის შრომები. მოდესტინუსის კალამს ეკუთვნის შემდეგი შრომები: ღებულაე, ღესპონსა, ანდეცტაე, ე პრაესცრიპტიონიბუს. მოდესტინუსის ნაშრომებმა (პაპიანუსის, პავლუსის, გაიუსისა და ულპიანეს ნაშრომებთან ერთად) „ციტირების შესახებ“ 426 წლის კანონით ციტირების უფლება მოიპოვეს და საქმეების განხილვის დროს სასამართლოში უაპელაციო უპირატესობით სარგებლობდნენ.

10. მარცელუსი ლუციუს ულპიუს (ქრ. შობის II ს.) – ცნობილი რომაელი იურისტი. მარცელუსი იმპერატორების ანტონინუს პიუსისა და მარკუს ავრელიუსის მრჩეველი გახლდათ. თანამედროვეთა შორის იგი სრულიად დამსახურებულად ითვლებოდა შორსმჭვრეტელ და გონიერ ანალიტიკოსად. მარცელუსმა კრიტიკულად გადაამუშავა იულიანეს მრავალი დებულება და უარყო ზოგიერთი მათგანი. მარცელუსის თხზულებები, კერძოდ, მისი „დიგესტები“ 31 წიგნად, ძალზე პოპულარულ ნაშრომად ითვლებოდა; პავლუსი, ულპიანე, მოდესტინუსი, მარციანე, ტრიფონინუსი მათ ხშირად იყენებდნენ, ხოლო კვინტუს ცერვიდიუს სცევოლამ ამ თხზულებათა კომენტარები შეადგინა.

11. პავლუსი იულიუს (II საუკუნის ბოლო – III საუკუნისის დასაწყისი) – ცნობილი რომაელი იურისტი, სცევოლას მოწაფე. დიგესტების მთელი მოცულობის თითქმის ერთ მეექვსედს პავლუსის თხზულებათა ნაწყვეტები შეადგენს. 426 წელს იმპერატორებმა თეოდოსიუს II-მ და ვალენტინიანე III-მ გამოსცეს კანონი, რომლის თანახმადაც, სასამართლოებს პავლუსის ნაშრომთა ციტირების უფლება და ამ ნაშრომების საფუძველზე სასამართლო დავების განხილვის უფლებამოსილება ეძლეოდათ. პავლუსი იყო ადვოკატი, მოგვიანებით პრეტორიანელთა გვარდიის პრეფექტის ასესორი (თანამდებობის პირის თანაშემწე). ამ დროს პრეფექტის თანამდებობა პაპინიანეს ეკავა. შემდეგ პავლუსმა მაგისტერ მემორიაე-ს მაღალ თანამდებობა დაიკავა (განაგებდა პრინცეფსის დღიურს, იწერდა მის მოხსენებებს და განკარგავდა მის კორესპონდენციას) და პაპინიანესთან ერთად საიმპერატორო საბჭოს წევრი გახდა; იმპერატორ ალექსანდრე სევერუსის მმართველობის დროს, თავის კოლეგა ულპიანესთან ერთად იგი პრაეფექტუს პრაეტორიაე გახდა. პავლუსის კალამს ეკუთვნის 86 თხზულება 319 წიგნად, რომელთა შორისაცაა ნერაციუსის, იულიანეს, პაპინიანეს, სცევოლას შრომებისადმი მიძღვნილი შენიშვნები (Notae), Ad Plautium, Ad Sabinum-ის კომენტარები.

პავლუსის მთავარი ნაშრომი დ ედიცტუმ ერთდროულად პრეტორული სამართლის ნორმათა

კომენტარიცაა და მათი უზოგადესი ფორმულირებაც. პავლუსისეული ფრაგმენტების იმ ნაწილების გარდა, რომლებიც იუსტინიანეს დიგესტებშია, ნაწილობრივ შემორჩენილია მისი ნაშრომი სენტენტიაე ად ფილიუმ (შვილებისადმი მიცემული რჩევა-დარიგებანი), რომლიც დიდად პოპულარობით სარგებლობდა მოდევვო საუკუნეებში; პავლუსის რჩევა დარიგებებმა ასევე, კანონის ძალა შეიძინა. აღნიშნულ ნაშრომში პავლუსი სამართლის ზოგად სისტემასა და მის ცალკეულ დებულებებს მოკლედ და გასაგებად აყალიბებს.

12. პაპინიანე ემილიუს (დაახლოებით 146-212 წწ. დაიბადა სირიის ქ. ჰემეზაში) – ერთ-ერთი ყველაზე ავტორიტეტული მეცნიერ–იურისტი, რომლის სიღრმისეულმა აზროვნებამ და ცხოვრებისეულმა იგი II-III საუკუნეების გამოჩენილ სამართალმცოდნეთა ლიდერად აქცია. „ციტირების შესახებ" 426 წლის კანონის საფუძველზე, ნებისმიერ სამართლებრივ საკითხზე, ყველა სხვა ავტორის მოსაზრებასთან შედარებით, პაპინიანეს მოსაზრება უპირატესობით სარგებლობდა. სავარაუდოდ, პაპინიანე ენათესავებოდა იმპერატორ სეპტიმიუს სევერუსს, რომელსაც ცოლად მისი და ჰყავდა. ყოველ შემთხვევაში, კვინტუს ცერვიდიუს სცევოლას სკოლაში სეპტიმიუს სევერუსი და პაპინიანე ერთად სწავლობდნენ. სევერუსის მმართველობის დროს პაპინიანემ პრაეფექტუს პრაეტორიაე-ს თანამდებობა მიიღო. სეპტიმიუსის მემკვიდრის იმპერატორ კარაკალას დროს, პაპინიანემ უარი განაცხადა კარაკალას მიერ უმცროსი ძმის გეტასა და მისი მომხრეების მკლველობის გამართლებაზე, რითაც იმპერატორი გადაიმტერა; 212 წელს კარაკალას ბრძანებით პაპინიანე დაქირავებულმა მკვლელმა მოკლა.

პაპინიანეს მთავარი ნაშრომებია უაესტიონეს 19 წიგნად და ღესპონსა, რომლებიც სტილისტურად იმდენად რთული იყო, კაზუისტური მასალით კი იმდენად მდიდარი იყო, რომ სამართლის სკოლაში მესამე წელს ისწავლებოდა (ამ სკოლის მსმენელებს „პაპინიანელებსაც" უწოდებდნენ).

13. პომპონიუსი სექსტუს (ქრ. შობის IIს.) – ცნობილი რომაელი იურისტი, იულიანეს თანამედროვე. სამართლის სფეროში პომპონიუსი ძირითადად პედაგოგიურ და ლიტერატურულ საქმიანობას ეწეოდა. იგი აღნიშნული პერიოდის ერთ-ერთი ნაყოფიერი შემოქმედთაგანია. მის კალამს ეკუთვნის: ჩვენამდე მოღწეული პრეტორული ედიქტის ყველაზე ვრცელი კომენტარი (დაახლოები, 150 წიგნად). პომპონიუსის ედიქტი რომის სამართლის ისტორიის ყველაზე ვრცელ და პოპულარულ ნაშრომად ითვლება. ფორმალურად საბინიანელთა სკოლის მიმდევარი, პროკულიანელთა სკოლის შეხედულებებს არ უარყოფდა.

14. რუფუსი სერვიუს სულფიუს (დაახლოებით ქრ. შობამდე 106-43 წწ.) – ცნობილი რომაელი იურისტი და სახელმწიფო მოღვაწე, აკვილიუსისა და ლუციუსის მოწაფე, კონსული (51 წ.), პროკონსული აქაში (46-45 წწ.). კვინტუს მუციუს სცევოლასთან ერთად სერვიუს რუფუსი რესპუბლიკური სამართალმცოდნეობის თვალსაჩინო წარმომადგენლად ითვლებოდა; სამართლის თანმიმდევრული მეთოდისტი, იმავდროულად, კარგი პრაკტიკოსი, შესანიშნავი ორატორი, პედაგოგი (10-ზე მეტი მოსწავლე გამოზარდა) და ძალზე ნაყოფიერი ავტორი, რომელმაც შთამომავლობას დაუტოვა: დაახლოებით 180 წიგნი, მრავალრიცხოვანი გამოსვლები სასამართლო სხდომაზე, პრეტორული ედიქტის პირველი, ძალზე მოკლე კომენტარი და სხვა ნაშრომები, კერძოდ: ე დოტიბუს, ე საცრის დეტესტანდს, ღეპრეჰენსა შცაევოლაე, ღესპონსა, რომლებიც მისმა მოწაფეებმა ავფიდიუს ნამუსამ, ალფენუს ვარუსმა და სხვებმა გამოსცეს.

15. რუფუსი რუტილიუს პუბლიუს (ქრ. შობამდე 158 წ. ?) – გამოჩენილი რომაელი იურისტი, პუბლიუს მუციუსის მოწაფე, კონსული (105 წ.). 92 წელს ქვეყნიდან გაძევება მას უსამართლოდ მიუსაჯეს. რუფუსი სახელგანთქმული რესპოდენტი გახლდათ. მის კალამს ეკუთვნის: actio formula Rutiliana და (შესაძლოა) constitutio Rutiliana. გარდა ამისა, რუფუსის შესახებ ცნობილია, რომ იგი გატაცებული იყო ორატორული ხელოვნებითა და ისტორიის კვლევით.

16. საბინუს მაზირიუს (ქრ. შობის I ს.) – რომის სამართლის ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე ავტორიტეტული მოღვაწე, რომლის სახელსაც, პოსტკლასიკური ტრადიციით, საბინიანელთა სკოლის – სამართლის მეცნიერების ახალი მიმდინარეობის – დაარსება უკავშირდება. ატეიუს კაპიტონის მოწაფე. საბინუსის ერთგული თანამოაზრე იყო მისი მოწაფე კასიუს ლონგინუსი. საბინუსი წარმოშობით უბრალო ოჯახიდან იყო, თავს ირჩენდა იმ ჰონორარებით, რომლებსაც მოწაფეები უხდიდნენ. 50 წლის ასაკში მხედრის ცენზის მიღებას იგი იმპერატორ ტიბერიუსს უმადლოდა, რომელმაც მხედრების წოდების წარმომადგენელთაგან პირველად საბინუსს დართო ნება გაეცა კვალიფიციური პასუხები ანუ პროფესიულ დონეზე გადაეწყვიტა ის სამართლებრივი პრობლემები, რომლებიც არსებულ საკანონმდებლო აქტებში შესაბამისად ასახული არ იყო. საბინუსის შეხედულებებზე გარკვეული გავლენა მოახდინა მუციუს სცევოლა პონტიფიკოსის იდეებმა, რასაც მოწმობს თავად მაზურიუს საბინუსის მთავარი ნაშრომის Ius civile-ს სახელწოდებაც, რომელიც სცევოლას თხზულების სახელწოდების იდენტურია.

17. სცევოლა პუბლიუს მუციუს (ქრ. შობამდე 133 წ.) – დიდი ქურუმი და კონსული; მისი გონიერების, სამართლის ღრმა ცოდნისა და სასამართლო დავების განხილვის დროს მიუკერძოებლობის გამო, სცევოლა-მამა ციცერონმა დიდ და ჭეშმარიტ იურისტად აღიარა. პომპონიუსმა პუბლიუს მუციუს სცევოლას (მარკუს იუნიუს ბრუტუსსა და მარკუს მანილიუსთან ერთად) ცივილური სამართლის ერთ-ერთი ფუძემდებელი უწოდა. სცევოლა-მამამ სამოქალაქო სამართლის სფეროს 10 წიგნი მიუძღვნა; დიდი ქურუმი ქურუმების კოლეგიის პრივილეგირებული მდგომარეობის შენარჩუნებაზე მეტად იურიდიულ კომპეტენტურობაზე ზრუნავდა, რითაც სამართლის სეკულარიზაციას შეუწყო ხელი.

18. სცევოლა კვინტუს მუციუს კონსული (ქრ. შობამდე 95 წ.) და დიდი ქურუმი (ქრ. შობამდე 84 წ.). უმწიკვლო რეპუტაციით სცევოლა-შვილის სახელმა და ავტორიტეტმა მამის დიდება დაჩრდილა. მან ბრწყინვალე ფილოსოფიური განათლება მიიღო. კვინტუს მუციუს სცევოლამ სამართლის სფეროში ღრმა ცოდნითა და ორატორული ხელოვნებით დიდი პოპულარობა მოიპოვა. სასამართლოში მის გამოსვლებს ახალგაზრდა ციცერონი უსმენდა. სცევოლა-შვილმა მონაწილეობა მიიღო ლუცინიუს-მუციუსის კანონების შედგენაში. სამართლის ისტორიის თვალსაზრისით, მისი უდიდესი დამსახურება გახლავთ ის, რომ მან პირველმა სამართლებრივი აქტები არა ქრონოლოგიურად, არამედ სისტემურად ჩამოაყალიბა, რაზეც მისი თხზულების De iure civili-ის 18 წიგნში მოცემული სამოქალაქო სამართლის ძირითადი ცნებები მეტყველებს.

19. ტრიფონინუსი კლავდიუს (ქრ. შობის II-III სს.) – რომაელი იურისტი. პაპინიანუსისა და პაულუსის თანამედროვე, მათთან ერთად სწავლობდა კვინტუს ცერვიდიუს სცევოლას სამართლის სკოლაში. ტრიფონინუსი სეპტიმიუს სევერუსის საიმპერატორო საბჭოს წევრი იყო. საბჭოს სხდომებზე განხილულ საკითხებზე საბოლოო დასკვნები quaestor sacri patatii,

ჩამოაყალიბა ნაშრომში ისპუტატიონეს.

20. ტრიბონიანე (?- 542/546 წწ.) – გამოჩენილი ბიზანტიელი იურისტი, იუსტინიანეს დროინდელი სახელმწიფო მოღვაწე, ეკავა უმაღლესი სახელმწიფო თანამდებობები (magister officium). ტრიბონიანე გახლდათ იუსტინიანეს სამოქალაქო სამართლის კრებულის შექმნის ინიციატორი და კოორდინატორი. Codex-ზე მუშაობისას იგი მხოლოდ კომისიის წევრობას დასჯერდა, 530 წლიდან კი ფაქტობრივად ყველა სამუშაოს იგი ხელმძღვანელობდა და თანამშრომლებსაც საკუთარი შეხედულებისამებრ არჩევდა. ტრიბონიანემ კომისიას გადასცა საკუთარი უნიკალური ბიბლიოთეკა, რომელიც იმ დროისათვის ხელმიუწვდომელ, იშვიათ გამოცემებს შეიცავდა. სამართლის წინაშე ტრიბონიანეს ღვაწლზე ტერმინი „ემბლემათა ტრიბონიანე“ აშკარად მეტყველებს.

21. ტრებაციუს გაიუს ტესტა (გარდაიცვალა ქრ. შობის I საუკუნის დასაწყიში) – ლაბეონის მასწავლებელი, გვიანდელი რესპუბლიკის ერთ-ერთი ცნობილი რომაელი იურისტი, რომლის ნაშრომმა ჩვენამდე მოაღწია, მისი ცალკეული გამონათქვამები კი სხვა ავტორების თხზულებებმა შემოგვინახა. ტესტა მხედართა წოდების წარმომადგენელი იყო, მეგობრობდა ციცერონთან (რომელმაც იგი კეისარს გააცნო), ჰორაციუსთან, იყო ავგუსტუსის მრჩეველი, რომლის მმართველობის დროსაც ტრებაციუს ტესტას ავტორიტეტი ძალზე ამაღლდა, რაც მისმა სამართლის სიღრმისეულმა ცოდნამ და ცხოვრებისეულმა გამოცდილებამ განაპირობა.

22. ულპიანე დომიციუს (დაახ. II საუკუნის II ნახევარი) გამოჩენილი რომაელი იურისტი, წარმოშობით სირიელი. პავლუსის მსგავსად, ულპიანეს პრეტორიანელთა გვარდიის პრეფექტ პაპინიანესთან ასესორის თანამდებობა ეკავა. მოგვიანებით, საიმპერატორო კანცელარიის უფროსი (მაგისტერ სერინიუს), ხოლო ალექსანდერ სევერუსის მმართველობის დროს პრაეფექტუს პრეატორიაე იყო. ულპიანე ახალგაზრდა იმპერატორის, ალექსანდერ სევერუსისა და მისი დედის – მამეას ნდობით აღჭურვილი პირი გახლდათ. მას თავად იმპერატორიც დიდ პატივს სცემდა. სამხედრო ვალდებულებისა და იმპერატორის ერთგულების მომხრე ულპიანე ვერ ეგუებოდა ყოვლისშემძლე პრეტორიანელ ჯარისკაცთა და ოფიცერთა თავგასულობას; ამ უმართავი ძალისადმი მისი პრინციპული დამოკიდებულება, საბოლოოდ, ტრაგიკულად დასრულდა – 228 წელს, იგი იმპერატორ ალექსანდერ სევერუსის თვალწინ მოკლეს პრეტონიალებმა.

ულპიანეს კალამს ეკუთვნის გრანდიოზული ნაშრომი „Ad edictum“– პრეტორული სამართლის კომენტარი 83 წიგნად, თხზულებები: Ad Sabinum de appellationibus, De fideicommissus, აგრეთვე ცალკეულ კანონთა კომენტარები. ჩვენამდე მოაღწია ულპიანეს შრომებმა Iber singularis regularum-ის 29 თავმა (სამართალმცოდნეობის შესასწავლად). მკვლევართა თანახმად, ულპიანეს თხზულებებში სტოელთა იდეების ზეგავლენა იგრძნობა, რასაც კანონთან შედარებით ზნეობრივი ნორმებისათვის უპირატესობის მინიჭება მოწმობს.

23. ფლორენტინუსი (ქრ. შობის II ს.) **–** რომაელი იურისტი, რომლის შესახებაც ცნობილია, რომ მან ვრცელი ნაშრომი – Institutiones – დაწერა. ფროლენტინუსის შესახებ ჩვენამდე ძალზე მცირე ცნობებმა მოაღწია. იუსტინიანეს დიგესტებში მოცემული ფრაგმენტების საფუძველზე, შესაძლებელია იმის განცხადება, რომ ღრმა ფილოსოფიური აზროვნებითა და ორატორული ნიჭით გამორჩეულ იურისტს, სამართლის რთული ცნებებისა და დებულებების მარტივად ახსნის უნარიც შესწევდა. კერძოდ, ფროლენტინუსს გენიალურად აქვს

განმარტებული თავისუფლებისა და მონობის არსი, რომელიც მოცემულია De status hominum-ში.

24. ციცერონი მარკუს ტულიუს (ქრ. შობამდე 106-43 წწ.) – უდიდესი რომაელი ფილოსოფოსი, ორატორი, პოლიტიკური მოღვაწე, მწერალი, იურისტი. რესპუბლიკური წყობის მომხრე და რესპუბლიკელთა ერთ-ერთი უკანასკნელი გამოჩენილი იდეოლოგი. პოლიტიკური უიღბლობის გამო, იგი არაერთხელ განიდევნა რომიდან; ციცერონს ბედი არ სწყალობდა; ერთპიროვნული მმართველობის იდეური მოწინააღმდეგე მარკუს ანტონინუსმა პროსკრიპციულ სიებში შეიტანა.

ციცერონი იყო განუმეორებელი ორატორი, საზოგადოების წინაშე წარმოთქმული მისი სიტყვები დღემდე ორატორული ხელოვნების ნიმუშად რჩება. ფილოსოფიაში ეკლექტური შეხედულებების მომხრეს – სტოიციზმის, აკადემიზმისა და ეპიკურიზმის სიმბიოზი, იმავდროულად საჯარო და კერძო სამართლის სფეროში სამართლის მთელი რიგი ფუძემდებლური პრინციპების შემუშავების საშუალებას აძლევდა.

ციცერონის ყველაზე ცნობილი ნაშრომებია: „ორატორისადმი“, „სახელმწიფოს შესახებ“, „კანონების შესახებ“, „კეთილისა და ბოროტის საზღვრების შესახებ“, „მოვალეობათა შესახებ“ და სხვა. როგორც რესპუბლიკური წყობილების იდეოლოგი, ციცერონი (რომელსაც იმ დროისათვის ახლებური აზროვნების გამო **homo novus**-ს უწოდებდნენ). რომის სიძლიერესა და მის უძველეს კანონს (De respublica, De legibus) განადიდებდა. ციცერონის სახელგანთქმულ ტრილოგიაში („De oratore“, „Orator“, „Brutus“) სასამართლო და პოლიტიკური ორატორის – **perfectus orator** – სრულყოფილი სახეა აღწერილი.

§6. სამართლის სხვა წყაროები

ა) სასამართლო პრეცედენტი (**iudicatum**)

Auctoritas res iudicatae *(სასამართლო გადაწყვეტილების ავტორიტეტი);* ***exemplum*** *(პრეცედენტი).*

რომის სამართლის განვითარების თვალსაზრისით, იურისკონსულტების (**iuris prudentes**) ინტენსიურმა სამართალშემოქმედებითი საქმიანობამ ფაქტობრივად სასამართლო პრაქტიკის რომი და მნიშვნელობა დასცა. დიგესტებში (D.1.3.38) მოყვანილია კალისტრატეს (ქრ. შობის II-III სს. რომაელი იურისტი) აზრი, რომ იმპერატორ სეპტიმიუს სევერუსის მოთხოვით, კანონში რაიმე საეჭვოს ან სხვაობის არსებობის შემთხვევაში, კანონის ძალა მინიჭებოდა იმ ჩვეულებას ან ავტორიტეტულ საქმეს, რომელთა საფუძველზეც სასამართლოში საქმე წყდებოდა. ეს არის რომაულ იურიდიულ ლიტერატურაში არსებული ერთადერთი ტექსტი, რომელიც სასამართლო პრეცედენტისთვის სავალდებულო ძალის მინიჭებასა და კანონთან მის გათანაბრების აუცილებლებობაზე (როგორც ავტორიტეტულ სასამართლო გადაწყვეტილებაზე) მეტყველებს. ამ ტექსტიდან ირკვევა, რომ, ანალოგიური შემთხვევების რეგულირების მიზნით, სასამართლო გადაწყვეტილებათა მაგალითად მიღების პრაქტიკა (**ad exempla**), ძველ რომში საკმაოდ გავრცელებული იყო და იმპერატორის ნებას არ ექვემდებარებოდა.

რესპუბლიკის პერიოდის რიტორიკულ თხზულებებში **iudicatum** სამართლის იმ სხვა წყაროებისა და მტკიცებულებათა საშუალებებთან ერთად იხსენიება, რომლებსაც სასამართლო სხდომებზე ადვოკატები იყენებდნენ. თუმცა, როგორც გაირკვა, დიგესტებში კალისტრატუსის ტექსტი პავლუსის ხსენებულ ტექსტთან ერთადაა მოცემული (D.1.3.37); პავლუსის ტექსტში საუბარია პროვინციული სამართლის შესახებ; პავლუსი წერს, ინტერპრეტაციის დროს ეჭვის არსებობისას, მსგავსი შინაარსის შემთხვევის გადაწყვეტა, სასამართლომ პროვინციული თემის ჩვეულების (ადგილობრივი სამართალი) სიღრმისეულად შესწავლის შედეგად უნდა მოახდინოს.

ამრიგად, კალისტრატურის ფრაგმენტში მოხსენიებული სეპტიმიუსს სევერუსის რესკრიპტი, ეძღვნება პროვინციულ სასამართლო პრაქტიკას, სადაც განვითარებული იურიდიული აზროვნება არ არსებობდა და მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციის კომპენსირება ადგილობრივი ჩვეულებითი სამართლისა და პრეცედენტის **interpretatio**-ს ხარჯზე ხდებოდა.

ბ) სენატუსკონსულტი (senatusconsultum)

Senatusconsultum _ SC; Quaestiones extraordinariae et quaestiones perpetuae *(საგანგებო და მუდმივმოქმედი სისხლის სამართლის სასამართლო);* ***oratio principis*** *(პრინცეფსის სიტყვა სასამართლოში).*

Senatusconsultum (SC) ხალხის (**populus**) მონაწილეობის გარეშე მიიღებოდა; აქედან გამომდინარე, ქმედითობის თვალსაზრისით, **leges**-თან მისი გათანაბრება, უდავოდ გამოიწვევდა იმ კონცეპტუალურ სირთულეს, რომელიც ასახულია გაიუსის ტექსტში Senatusconsultum est, quod senatus iubet atque constituit: idque legis vicem optinet quamvis fuerit quaesitum – სენატის დადგენილება არის ის, რაც სენატმა ბრძანა და დაადგინა; მას აქვს კანონის ძალა, თუმცა, ამის შესახებ ბევრს დაობდნენ (Gai., 1,4). ქრ. შობის II საუკუნემდე **SC**-ს კანონის ძალა არ გააჩნდა და ამიტომ **ius civile**-ს შექმნაში უშუალო მონაწილეობას ვერ იღებდა.

სენატს ჰქონდა ორი შესაძლებლობა: ნორმატიულ ვითარებაზე შუალობითი გავლენის მოსახდენად სასურველი კანონის მიღება დაევალებინა მაგისტრატისთვის, ან პრეტორისაგან ედიქტში ცვლილებების შეტანა ზოგჯერ სენატი მაგისტრატისაგან სისხლის სამართლის განსაკუთრებული სასამართლოს _ **quaestiones extra ordinariae** – შექმნას ითხოვდა. ამგვარი დაწესებულება ვერ იქნებოდა მუდმივმოქმედი, მისი შექმნა კანონის **(lex)** მიღებას საჭიროებდა, ხოლო სენატუსკონსულტს კანონის ძალა არ გააჩნდა. ამდენად, მოქალაქეს ყოველთვის ჰქონდა უფლება აპელაციით მიემართა ხალხისათვის. ქრ. შობამდე II საუკუნეში ძველ რომში სერიოზული პოლიტიკური და სამართლებრივი კრიზისი წარმოიშვა, რაც იმით იყო განპირობებული, რომ სენატმა მსგავსი საგანგებო სასამართლო გადაწყვეტილებების შეზღუდვის თავიდან აცილება მოისურვა.

პრინციპატის პერიოდში კომიცების როლის დაცემის შედეგად, სენატის ნორმაშემოქმედებითი საქმიანობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა, ხოლო იმპერატორის ხელში სენატუსკონსულტი პრეტორის ედიქტზე ზემოქმედების მძლავრი იარაღი შეიქნა. მართალია, ქრ. შობის I საუკუნეში სენატუსკონსულტს **ius civile**-თან მიმართებით კანონის ძალა ჯერ კიდევ არ გააჩნდა და მხოლოდ პრეტორულ სამართლის (**ius honorarium**) ჩამოყალიბებაზე ახდენდა გავლენას, ქრ. შობის II საუკუნიდან მისი როლი იმდენად გაიზრდა, რომ ცივილური

სამართლის ტოლფასი შედეგი ჰქონდა, რაც კანონთან მის გათანაბრებაზე მეტყველებდა.

გ) Edicta magistratuum – მაგისტრატების ედიქტები

Ius edicendi *(ნორმის დადგენისა და გამოქვეყნების უფლება);* ***edictum*** *(მაგისტრატის ედიქტი),* ***iurisdictio*** *(სასამართლო უფლებამოსილება);* ***officium*** *(თანამდებობრივი მოვალეობანი);* ***interdictum*** *(ინტერდიქტი);* ***edictum perpetuum*** *(მუდმივი ედიქტი);* ***edicta repentina*** *(ერთჯერადი ედიქტი);* ***decretum*** *(დეკრეტი);* ***denegatio actionis*** *(სასარჩელო დაცვაზე უარის თქმა);* ***edictum provinciale*** *(პროვინციული ედიქტი);* ***aediles curules*** *(კურულის ედილები);* ***praefecti*** *(პრეფექტი);* ***praesides provincial*** *(პროვინციის გუბერნატორები).*

უმაღლესი სამხედრო და საჯარო ხელისუფლების (**imperium)** მქონე რომაელ მაგისტრატებს **ius edicendi** განხორციელება (თანამდებობრივი უფლებამოსილებების განხორციელების მიზნით, ზოგადსავალდებულო ქცევის წესების დადგენა და გამოცემა), ედიქტის (**edictum**) სახით, შეეძლოთ. მართალმსაჯულების (**iurisdictio**) განხორციელების უფლება ქრ. შობამდე 242 წ. ქ. რომის მმართველობაზე პასუხისმგებელ პრეტორსა (**praetor urbanus**) და პერეგრინების პრეტორს (**praetor peregrinus**) მიენიჭათ. „**Ius dicere**" იყო სამოქალაქო სასამართლო განხილვის (**in iure**) პირველი სტადია, რომლის დროსაც საქმის არსი დგინდებოდა და შესაბამისი პროცესუალური საშუალებები განისაზღვრებოდა. საკუთარი უფლების (**ius, iuris dicendi**) საფუძველზე, პრეტორი მოსამართლეს უთითებდა იმ საფუძველს, რომლის თანახმადაც ამ უკანასკნელს გადაწყვეტილება უნდა გამოეტანა. პრეტორის გადაწყვეტილება განისაზღვრებოდა **ius civile**-ს იმ ნორმებით, რომლებიც ამა თუ იმ ურთიერთობის დასადგენად გამოიყენებოდა. საკუთარი **imperium**-ის საფუძველზე, პრეტორს დაცვის სპეციფიკური საშუალებების გათვალისწინება და საქმის დამოუკიდებელი განხილვაც შეეძლო. ასეთი ექსტრაორდინალური პროცესები ხელს უწყობდა სამართლის სისტემის განვითარებას და **ius civile**-თი გაუთვალისწინებელი ურთიერთობების ოფიციალურ დონზე დაცვისა და აღიარების შესაძლებლობას იძლეოდა. გარდა პრეტორებისა, რომლებიც ზოგადი **iurisdictio**-თი სარგებლობდნენ, სპეციალური იურისდიქცია მიენიჭათ კურულის ედილებსაც – მაგისტრატებს, რომლებიც ქ. რომში წესრიგის დაცვაზე იყვნენ პასუხისმგებელნი, განსაკუთრებით ბაზრებში (**cura urbis**). საკუთარი **officium**-ის ფარგლებში **ius edicendi** ჰქონდა ედილსაც; იგი გამოსცემდა ედიქტებს (**edicta**), რომლებიც არა მარტო მართლმსაჯულების, არამედ კერძო სამართლის, და განსაკუთრებით **edicta iurisdictionis** ეხებოდა.

მაგისტრატების ედიქტებმა განსაკუთრებული მნიშვნელობა ქრ. შობამდე II საუკუნეში, **lex Aebutia-**ს გამოცემით შეიძინა. დამკვიდრდა ახალი სახის პროცესი – **per formulas**, რომელიც

legis actiones პროცესთან თანადროულად მოქმედებდა. აღნიშნულის შედეგად, **ius civile**-თი გაუთვალისწინებელი ურთიერთობების დაცვა პრეტორსაც შეეძლო. ამისთვისაც იგი არა ექსტრაორდინალურ, არამედ ჩვეულებრივ სამოქალაქო-სამართლებრივ საშუალებებს იყენებდა.

ქრ. შობამდე 17 წ. **legis actiones** პროცესის გაუქმებით, სამოქალაქო პროცესუალური საშუალებების შექმნის თვალსაზრისით, მაგისტრატების ედიქტმა თითქმის მონოპოლური მდგომარეობა მოიპოვა. ჩამოყალიბდა ახალი, განსაკუთრებული ნორმატიული სისტემა – **ius honorarium** ანუ **praetorium** (მაგისტრატების ანუ პრეტორული სამართალი), რომელსაც **ius civile**-თვის პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა: პრეტორული დაცვის განსაკუთრებულ საშუალებებს მოქალაქე თუ არ გამოიყენებდა, იგი ცივილური სამართლის ნორმის ანაბარა რჩებოდა, ხოლო პრეტორულმა სამართალმა **ius civile**-ს ინსტიტუტების მოდიფიკაციას ხელი მატერიალურადაც შეუწყო. თავდაპირველად, პრეტორთა მიერ ედიქტების შესრულება ღირსების (fides) საკითხად იქცა და „dignitas“-ზე (ტრადიციულ წარმოდგენაზე) იყო დამოკიდებული. პრეტორს შეეძლო უარი ეთქვა მისივე ედიქტით გამოცხადებულ სარჩელზე (**denegare actionem**); ასევე, ერთი წლის განმავლობაში გამოეცა ახალი ედიქტი, რომელიც, თანამდებობაზე მისი დანიშვნის დროს, გამოცემული ედიქტის საპირისპირო იქნებოდა; ე.წ. ერთჯერადი სახის ნაჩქარევი ედიქტისაგან (**edicta repentina**) განსხვავებით, წლის დასაწყისში გამოცემული ედიქტი, პრეტორის თანამდებობაზე ყოფნის პერიოდში ძალას ინართუნებდა და მუდმივ ედიქტად (**edictum perpetuum**) იწოდებოდა. ქრ. შობამდე 67 წ. პლებსის ტრიბუნის კორნელიუსის მიერ გამოცემული კანონით, პრეტორს, **edictum perpetuum**-ის გარდა, სხვა აქტებით მართლმსახულების განხორციელება აეკრძალა. მართლმსაჯულების სფეროში **edicta repentina**-ს გაუქმებამ, ცალკეულ შემთხვევებში, პრეტორის მიერ არაორდინალური გადაწყვეტილებების (**decretum**) მიღებაზე გავლენა ვერ მოახდინა. ამასთანავე, ედიქტის (ან კანონის) წინააღმდეგ წასვლა პრეტორს არ შეეძლო, მას ევალებოდა მხოლოდ, დადგენილი სამართლის ფარგლებში, მოქმედება და ახალ ურთიერთობებზე **bonum et aequum**-ის ძირითადი პრინციპების გავრცელება. ქრ. შობის II საუკუნეში, როცა **senatusconsultum**-ს კანონის ძალა მიეცა, იმპერატორის კანცელარია საგრძნობლად გააქტიურდა, კერძო სამართალი **ius civile**-ს ფარგლებში განვითარდა, ედიქტი კი არსებითად შეიზღუდა და მისი განვითარების პროცესიც შეჩერდა. ასეთი ვითარების ლოგიკური შედეგი გახლდათ შემდეგი: იმპერატორ ადრიანეს ინიციატივით, პრეტორული სამართლის საბოლოო სისტემატიზაცია. 131 წ. იმპერატორმა კვესტორებს სალვიუს იულიანესა და სერვიუს კორნელიუსს პრეტორული ედიქტების საერთო რედაქტირება დაავალა. ამ ამოცანის შესასრულებლად სათანადო ცოდნა მხოლოდ იულიანეს ჰქონდა, ამდენად, თითქმის მთელი სამუშაოც მან შეასრულა. იულიანეს რედაქციით გამოცემულ ედიქტს „**Edictum perpetuum**-ი“ ეწოდა (თუმცა, სრულიად ახალი მნიშვნელობით). ამიერიდან კოდიფიცირებულ ტექსტში მაგისტრატებს მხოლოდ აუცილებელი ხასიათის დამატებების შეტანა შეეძლოთ.

ამრიგად, პაპინიანეს თანახმად, პრეტორული სამართალი არის ის, რაც ცივილური სამართლის გაუმჯობესების, მასში დამატებებისა თუ ცვლილებების შეტანის მიზნით, ცივილური სამართლის საჯარო სარგებლიანობის ასამაღლებლად, პრეტორებმა ბრძანეს (D.1.1.7).

დ) Constitutiones principum – იმპერატორების კონსტიტუციები

Lex generalis *(ზოგადი მოქმედების ნორმა);* ***decretum*** *(სასამართლო გადაწყვეტილება);* ***rescriptum*** *(ცალკეული კაზუსის გადაწყვეტა);* ***subscriptio*** *(კერძო პირის მოთხოვნით (საპასუხოდ) გამოტანილი გადაწყვეტილება);* ***epistula*** *(თანამდებობის პირის მოთხოვნაზე საპასუხო გადაწყვეტილება);* ***translatio imperii*** *(ძალაუფლების გადატანა).*

ულპიანეს აზრით, პრინცეფსის გადაწყვეტილებას კანონის ძალა აქვს, რადგან ხალხი იმპერატორს მთელ ხელისუფლებას, პრინცეფსის ხელისუფლების შესახებ გამოცემული კანონით, გადასცემს. (D.1.4.1).

ამ ტექსტში ფაქტობრივად პრინციპატის, როგორც პოლიტიკური რეჟიმის, არსია ჩამოყალიბებული. პრინცეფსი, როგორც კანონმდებელი, ხალხის სინონიმია და მაგისტრატის მსგავსად (რომელსაც ხალხმა გარკვეული ვადით **imperium**-ი გადასცა) კი არ ახორციელებს თანამდებობრივ ფუნქციებს, არამედ სახალხო ნებას სამისშდღეშიოდ გამოხატავს. III საუკუნეში ჩამოყალიბებულ პრინციპატის რეჟიმის გამამართლებელ კონცეპტუალურ ტრადიციას ნათლად ასახავს ძალაუფლების გადატანის (**translatio imperii**) იდეა. პომპონიუსი პრინცეფსს **populus**-ის სადარ სუვერენად ახასიათებს (D.1.2.2.11). მისი აზრით, პრინცეფსის მდგომარეობა პოზიტიური სამართლის პირველადი წყაროს ტოლფასია; საკანონმდებლო უფლებამოსილებებს იგი საკუთარი სახელისუფლო სტატუსის მიხედვით, ქმნიდა. პომპონუსის თანახმად, ასეთი ცვლილება რომის სახელმწიფოს ბუნებრივი განვითარების შედეგი იყო, რომელიც, თავისთავად ითხოვდა სამართლის დადგენის საშუალებათა შემცირებასა და ამ უფლებამოსილების ერთი პირის ხელში თავმოყრას. **Constitutio principis**-ით გამოხატული ახალი სუვერენის ნება, კანონზომიერად იცავს კანონს, როგორც პოზიტიური სამართლის ფორმას. პომპონიუსის აზრით, ის, რაც თავად პრინცეფსმა დაადგინა, კანონის მაგივრად შესრულდება – quod ipse prinseps constituit pro lege servetur (D.1.2.2.12).

ულპიანეს თანახმად, პრინცეფსის ნება და ხელისუფლება ხალხისას უთანაბრდება, იმპერატორის კონსტიტუცია თავად კანონი (legem esse constat). (D.1.4.1.1)

პრინცეფსის კონსტიტუციასა და კანონს შორის განსხვავება-თანაფარდობა მარციანუსის ტექსტშია მოცემული: „წერილობითი ფორმით დადგენილი პირობები, რომლებიც ეწინააღმდეგება იმპერატორის ედიქტს, ან კანონს, ან კანონის ძალის მქონე აქტებს... დაუწერლად ითვლება – condiciones contra edicta imperatorum aut contra leges aut quae legis vicem optinent scriptae… pro non scriptis habentur. . . (D.28.7.14). ასეთი დამოკიდებულება იმპერატორის კონსტიტუციას განახსვავებდა პოზიტიური სამართლის იმ სხვა ფორმებისგან, რომელთაც შეიძლება კანონის (**lex**) მასშტაბები მივუსადაგოთ და ვივარაუდოთ, რომ კონსტიტუცია საკუთარი თავის კრიტერიუმი იყო. ამ ლოგიკის გამოხატულებაა ცნობილი მაქსიმა – პრინცეფსი კანონისგან თავისუფალია – princeps legibus solutus est (D.1.3.31).

ფორმის მიხედვით, იმპერატორის კონსტიტუციები იყოფა: **1. Edicta** – ზოგადი მოქმედების ნორმა;

2. Decreta – სასამართლო გადაწყვეტილება, ჩვეულებრივ, ქვედა ინსტანციის სასამართლო გადაწყვეტილებაზე აპელაციის პასუხად; **3. Rescripta** – ცალკეული კაზუსის გადაწყვეტა, რომელიც, თავის მხრივ, **subscriptiones**-ად და **epistulae**-დ იყოფოდა იმის მიხედვით, კერძო თუ თანამდებობის პირის შეკითხვის საპასუხოდ იყო გაცემული.

III საუკუნის ბოლომდე საიმპერატორო სამართალშემოქმედების სხვა ფორმებს შორის **rescripta** დომინირებდა. რომის პოზიტიური სამართლის სტრუქტურაში **rescripta** ხშირად **responsa prudentium**-თან ერთად იხსენიებოდა. კერძო სამართლის ცალკეულ პრობლემათა გადაჭრით **ius controversum**-ში თავისი წვლილი შეჰქონდა. პოსტკლასიკურ ეპოქაში (კონსტანტინეს გამეფებასთან ერთად) **rescripta**-მ ადრინდელი მნიშვნელობა დაკარგა.

სამაგიეროდ, კონსტანტინეს პერიოდიდან კერძო სამართლებრივი ურთიერთობის რეგულირების სფეროში მნიშვნელოვანი როლი შეიძენა **edicta**-მ და **leges generales**-ი გახდა. ამ პერიოდში სასამართლო გადაწყვეტილების მიღების საფუძველი სწორედ იმპერატორის კონსტიტუციები (**leges**) იყო. კლასიკური პერიოდის იურისტების მოსაზრებას **iura**-ს მაშინ მიმართავდნენ, როცა საკანონმდებლო მოთხოვნა არ გააჩნდათ.

იმპერატორის კონსტიტუციების კერძო კრებულების შესაქმნელად მზარდმა ინტერესმა ისეთი მნიშვნელოვანი აქტების შექმნა განაპირობა, როგორიცაა დიოკლეტიანეს დროს შედგენილი **Codex Gregorianus** და **Codex Hermogenianus**. 428 წ. აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მმართველმა თეოდორიუს II-მ სამართლის წყაროების ზოგადი სისტემატიზაცია განიზრახა. 438 წ. ძალაში შევიდა **Codex Theodosianus**-ი, რომელშიც კონსტანტინეს შემდეგ გამოცემული კონსტიტუციები გააერთიანეს. 528 წ. აპრილში აღმოსავლეთ რომის იმპერატორმა იუსტინიანემ ბრძანა შეექმნათ ახალი კოდექსი **Novus Codex**, რომელიც 529 წლის აპრილში ძალაში შევიდა. იუსტინიანემ თავი მოუყარა ძველ კოდექსებს 439 წლის შემდგომ მიღებული ახალი კონსტიტუციებიც დაურთო და მათ **novellae constitutiones** უწოდა. აღნიშნულმა კოდექსმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია.

II. წინაკლასიკური პერიოდი (ქრ. შობამდე 367-17 წწ.)

Praetor urbanus *(ქალაქის პრეტორი);* ***praetor peregrinus*** *(პერეგრინების პრეტორი);* ***per formulas agere*** *(ფორმულარული პროცესი);* ***edictum praetorium*** *(პრეტორული ედიქტი);* ***edictum tralaticium*** *(ედიქტის მონაცვლეობა – მემკვიდრეობითობა);* ***ius praetorium*** *(პრეტორული სამართალი);* ***ius honorarium*** *(მაგისტრატების სამართალი);* ***iuris prudentes*** *(იურისპრუდენცია);* ***responsa*** *(იურისტების პასუხები);* ***ius gentium*** *(ხალხის სამართალი);* ***divisio-definitio*** *(სარჩელის სისტემატიზაცია);* ***pars iuris*** *(სარჩელის მეცნიერება);* ***aequitas*** *(სამართლიანობა).*

ქრ. შობამდე 367წ. ტრიბუნ ლიცინიუს სტოლონუსისა და მისი კოლეგა სექსტიუს ლატერანუსის ინიციატივით მიღებული კანონით (**lex Liciniae Sextiae**) დადგინდა: ერთ-ერთ კონსულად აუცილებლად პლებსის წარმომადგენელი უნდა არჩეულიყო. ამ მონოპოლიური უფლების დაკარგვას პატრიციები ვერ შეეგუნენ და იმავე კანონით, კომპენსაციის სახით, ქ. რომის მმართველობის სისტემაში უმაღლესი მაგისტრატის ახალი თანამდებობის – ქალაქის პრეტორის (**preator urbanus**) შემოღება მოითხოვეს. ქალაქის პრეტორი კონსულის უმცროსი თანაშემწე და შესაბამისი **impirium**-ით აღჭურვილი პირი უნდა ყოფილიყო. პრეტორი მართლმსაჯულებას (**iuris dictio**) განახორციელებდა. აღნიშნული მაგისტრატურის შემოღება, ფაქტობრივად, მმართველობის სისტემიდან სასამართლო ხელისუფლების ინსტიტუციურ გამოყოფას ნიშნავდა. ასეთმა ცვლილებამ სასამართლო პროცესის ახალი ფორმის ჩამოყალიბება და მთელი რომაული სამართლის სისტემის თანდათანობითი გარდაქმნა

გამოიწვია. ამრიგად, ეს ცვლილებები შეიძლება შევაფასოდ არა კონსტიტუციური სამართლის, არამედ სამოქალაქო სამართლის ისტორიის უმნიშვნელოვანეს მოვლენად. სწორედ აღნიშნული მოვლენაა მიჩნეული რომის სამართლის არქაული პერიოდის დასასრულად და ე.წ. წინაკლასიკური პერიოდის დასაწყისად.

ტრადიციის თანახმად, რომში მცხოვრები მოსახლეობის წოდებრივი გათანაბრება ქრ. შობამდე 287 წელს მიღებულ ჰორტენზიუსის კანონს (**lex Hortensia**) უკავშირდება. ამ კანონით პლებსის სახალხო კრებების გადაწყვეტილებებს (**plebiscita**) კანონის (**lex**) ძალა მიენიჭათ და ყველა მოქალაქისთვის სავალდებულო გახდა. ფორმალურ-კონსტიტუციური თვალსაზრისით, ასეთი ცვლილება პლებსისათვის პრივილეგიის მინიჭება იყო, ვინაიდან იძულების წესით მთელი ხალხისათვის სავალდებულოდ მხოლოდ ერთი წოდების ნება იქცა; მაშინ, როცა პატრიციებს ასეთი უფლება არ გააჩნდათ. მსგავსი დისპროპორცია მაგისტრატურების მიმართაც შეინიშნებოდა. ამიერიდან, რომის რესპუბლიკაში თუ პლებეებს ნებისმიერი თანამდებობის დაკავება შეეძლოთ, საკუთრივ პლებეების მაგისტრატურის (მათ შორის კი უმთავრესი ტრიბუნი იყო) დაკავების უფლება მხოლოდ პლებეებს ენიჭებოდათ, ანუ, ამ თვალსაზრისით, ისინი წოდებრივ უპირატესობას ინარჩუნებდნენ. არსებითად, პატრიციატი სახელმწიფოს ერთადერთი უმაღლესი წოდება აღარ იყო. პლებეების ელიტამ პატრიციატთან აღრევა მოახერხა, პატრიციებისა და პლებეების ზედა ფენამ კი საზოგადოების ახალი უმაღლესი წოდება – ნობილიტეტი (**nobilis**) შექმნა.

სახელმწიფო წყობილების ოლიგარქიული ხასიათი მნიშვნელოვნად უწყობდა ხელს გაბატონებული სოციალური ჯგუფების პოლიტიკურ აქტივობას და ინტერესთა მემკვიდრეობითობის ჰარმონიულ თანხვედრას უწვევდა, რასაც შედეგად რომის რესპუბლიკის აყვავება მოჰყვა. მოგვიანებით, აღნიშნულმა ვითარებამ განაპირობა ამავე რეჟიმის სწრაფი რღვევა და დაცემა.

რესპუბლიკის პერიოდში ევროპის, აფრიკის და აზიის უზარმაზარ ტერიტორიებზე რომის გაბატონებამ კონსტიტუციური ცვლილებები გამოიწვია. ქრ. შობამდე VI საუკუნის ბოლოს ლაციუმზე დაკარგული ბატონობა რომმა კვლავ დაიბრუნა; ქრ. შობამდე IV საუკუნეში ცენტრალური იტალია დაიპყრო და ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროებისაკენ აიღო გეზი, სადაც 264 წლიდან მის უშუალო მეტოქეს – კართაგენს – დაუპირისპირდა. ე.წ. „პუნიკურ ომებში“ მიღწეული წარმატებებით ჩაეყარა საფუძველი რომის ბატონობასა და ძალაუფლებას ახალ დაპყრობილ ტერიტორიებზე, რომლებზეც რომის პროვინციები (**provinciae)** შეიქმნა. პროვინციათა მმართველებად პრეტორის მსგავსი სასამართლო ფუნქციებით აღჭურვილი პროკონსულები და პროპრეტორები (**proconsul et propraetore**) დაინიშნენ. ქრ. შობამდე II საუკუნის შუა პერიოდისათვის რომს თანასწორი მოწინააღმდეგე უკვე აღარ ჰყავდა.

წინაკლასიკური პერიოდი ეს არის ახალი ფორმის გარიგებებისა და სამართლის ახალი მეცნიერების ჩამოყალიბების ხანა. მკაცრად დაცულ სარიტუალო ფორმათა გარეშე დადებული ხელშეკრულებები მხოლოდ მხარეთა ნების გამოვლენას ეფუძნებოდა და პრეტორის დაცვას ექვემდებარებოდა. თუ გარიგება მხოლოდ რომაელ მოქალაქეთა შორის იდებოდა, მაშინ ისინი ქალაქის პრეტორს მიმართავდნენ, ხოლო ქრ. შობამდე 242 წლიდან თუ გარიგების ერთ-ერთი მხარე უცხოელი იყო, საქმეს პერეგრინების სპეციალური პრეტორი (**preator peregrinus)** განიხილავდა. პრეტორი საქმის არსს ადგენდა, რის შესაბამისადაც, თუ მოსარჩელის მიერ მოყვანილი ფაქტები სარწმუნო იყო, ბრძანებას გასცემდა

მოსამართლისადმი (ანუ იმ კერძო პირისადმი, რომელიც, მოდავე მხარეების მიერ შეირჩეოდა), რათა მას საქმეზე გადაწყვეტილება გამოეტანა. პრეტორის მხრიდან, კერძო მოსამართლისათვის სასამართლო ფუნქციების დელეგირება, განსაკუთრებული ბრძანების (**formula**) სახით ხდებოდა; აქედან გამომდინარე, სასამართლო განხილვის ახალ, პრეტორულ სახეს ფორმულარული პროცესი (**per formulas**) ეწოდა.

თანამდებობის დაკავების შემდეგ, ყოველი ახალი პრეტორი გამოსცემდა ედიქტს (**edictum**), რომლითაც გაცხადებული იყო, მისი მაგისტრატობის პერიოდში, რა სახის სამართლებრივი ურთიერთობა მოიპოვებდა დაცვის უფლებას. ამგვარად, ედიქტის ზოგადი დებულებები და მასში მოყვანილი სასარჩელო ფორმულები ცალკეულ საქმეზე გამოტანილი დეკრეტებისაგან (**decretum**) განსხვავებით, დროში განსაზღვრული სიმტკიცით გამოირჩეოდნენ (**edictum perpetuum**). ყოველ ახალ მაგისტრატს მომდევნო წელს, წინამორბედის ედიქტში ცვლილება შეჰქონდა. თუმცა, ედიქტის შინაარსის მემკვიდრეობითობა (**edictum tralaticium**) ზოგადად შენარჩუნებული იყო. მიუხედავად იმისა, რომ პრეტორი ფლობდა **imperium**-ს და შეეძლო, იძულების წესით, უზრუნველეყო მისი იურისდიქციის საფუძველზე გამოტანილი სასამართლო გადაწყვეტილების აღსრულება, მას **lex publica**-ს (იგულისხმება XII დაფისა და სხვა კანონები) საწინააღმდეგო მოქმედების უფლება მას მაინც არ გააჩნდა.

სამოქალაქო პროცესის ორგანიზება და პრეტორის სამართალშემოქმედებითი საქმიანობისთვის საკანონმდებლო ბაზის შექმნა, კარდინალურ ცვლილებებს ითხოვდა, რაც ქრ. შობამდე II საუკუნის მეორე ნახევარში ებუციუსის კანონით (**lex Aebutia**) განხორციელდა. ფაქტობრივად, ამით საფუძველი ჩაეყარა სასამართლო მაგისტრატის რეფორმატორულ ინიციატივას. მომდევნო ასი წლის განმავლობაში რომაული სამართლის სისტემა მნიშვნელოვნად გართულდა. გარდა **ius civile**-ს ინსტიტუტებისა, შეიქმნა პრეტორული სარჩელების სისტემა, რომელთა მეშვეობითაც მკაცრი სამოქალაქო სამართლით (**ius strictum**) გაუთვალიწინებელი და მისი დებულელების საწინააღმდეგო ურთიერთობების დაცვაც გახდა შესაძლებელი. მხარეთა მიერ პროცესის ერთ-ერთი სახეობის არჩევის შემდეგ, გადაწყვეტილების შეცვლა მათ იმ შემთხვევაშიც ეკრძალებოდათ, როცა პარალელური სისტემა უფრო სასურველი შედეგის იმედს იძლეოდა.

ამრიგად, პროცესუალური საშუალებებით პრეტორმა გადალახა **ius civile**-ს შეუთავსებლობა, რომელიც სოციალური ურთიერთობების შეცვლა-გართულებით იყო განპირობებული. პრეტორული დაცვის საშუალებებისთვის მიმართვა კერძო პირებს ეხმარებოდა ახალ, პრეტორული ედიქტის დებულებებზე დაფუძნებულ სამართლებრივ ურთიერთობათა აგებაში. პრეტორულმა (**ius praetorium**) ანუ მაგისტრატების სამართალმა (**ius honorarium**) რომის სამართლის სისტემა არა მხოლოდ პროცესუალური, არამედ მატერიალური თვალსაზრისითაც მთლიანად შეცვალა.

ქრ. შობამდე 17 წ. გამოცემულმა ავგუსტუსის კანონმა გააუქმა მართლმსაჯულების განხორციელება (**leges Iuliae de iurisdictione**) **per legis actiones** პროცედურის საფუძველზე.

პრეტორის სამართალშემოქმედების სრულყოფა რომის სამართლის მეცნიერების ჩამოყალიბების პერიოდს დაემთხვა. რესპუბლიკის პერიოდში ტერმინი სამართლის სპეციალისტი-მცოდნე რომაელ სამართალმცოდნეს (**iuris prudentes**) „**pontifices**"-გან არა იმდენად საერო თანამდებობდა, რამდენადაც არისტოკრატიული მდგომარეობა განასხვავებდა,

ვინაიდან ამ დროის იურისტები – ძირითადად პონტიფიკოსები – ექს-მაგისტრატები იყვნენ, ხოლო სამართალმცოდნეობის პერმანენტულობა უშუალოდ პონტიფიკოსების საქმიანობას უკავშირდებოდა. ამ ფაქტზე კონსულის თანამდებობდაზე მყოფი პირველი პლებეი პონტიფიკოსის ტიბერიუს კორუნკანიუსის საქმიანობა მოწმობს, რომელიც დამსწრეებს სამართლის საკითხებზე კონსულტაციებს ინდივიდუალურად აძლევდა. სწორედ იურისპრუდენციის აყვავების პერიოდში, დაძლია რომმა მკაცრად ეროვნული სამართლის სარიტუალო ფორმები და პერეგრინებისთვის ხელმისაწვდომი ახალი ფორმის კონტრაქტები შეიმუშავა. ამ სამართლებრივი კონსტრუქციების საყოველთაო ხასიათი აისახა იმ შეხედულებაში, რომლის თანახმადაც, ეს ნორმები ყველა ხალხისათვის, ეროვნული და მოქალაქეობრივი კუთვნილების მიუხედავად, საყოველთაო მნიშვნელობის იყო. ასე მიეცა დასაბამი ხალხის სამართალს **(ius gentium**). **Ius gentium**-ით დადგენილი გარიგებები სხვადასხვაგვარი კომერციული ურთიერთობისას გამოიყენებოდა და მათ ორივე პრეტორის სასამართლო დაცვით სარგებლობის უფლება მოიპოვეს. ამ თაობის იურისტების საქმიანობამ მნიშვნელოვნად განაპირობა სამართლებრივი აზრის პროგრესი. ისინი გაეცნენ არისტოტელეს დიალექტიკას, რომელიც შესასწავლი საგნის ანალიზისა (საფუძვლების მიხედვით დაყოფა) და სინთეზის (შემეცნებით კატეგორიებში რეკონსტრუქცია) მეთოდებს ეფუძნებოდა; ამან ხელი შეუწყო სამართლებრივი ინსტიტუტების გვარობით ნიშნით (**genera**) რელევანტური დაყოფას (**divisiones**), რაც რომაული იურისპრუდენციის ძირითად მეთოდოლოგიად იქცა.

რომაელი ფილოსოფოსები და სამართალმცოდნეები პოზიტიური სამართლისა და სამართლიანობის ურთიერთდაპირისპირების იდეას არისტოტელეს დაესესხნენ. ოფიციალურად დადგენილი სამართლისაგან განსხვავებულ სამართლიანობას მათ **aequitas** უწოდეს. თავდაპირველად, თუ სამართალი (**ius)** და სამართლიანობა (**aequum**) სინონიმებად ითვლებოდა და მისაღების, მართებულის იდეას შეესაბამებოდა (ახალ დროში **ius**-ი განიხილებოდა იმ დადგენილ და უმკაცრეს რაიმედ, რომელიც მოვლენათა ბუნებრივ წესრიგს საერთოდ არ პასუხობდა) **aequum**-მა უფრო ეთიკური (ზნეობრივი) მნიშვნელობა შეიძინა და სიტყვებით **bonum et aequum** (კეთილი და სამართლიანი) აღინიშნებოდა.

სამართალმცოდნეების **prudentes** მთავარი საქმიანობის მიზანი კანონის არსისა და მოვლენათა ბუნებრივი წესრიგის **(naturalis ratio**) მოთხოვნათა ურთიერთშესატყვისობის უზრუნველყოფა გახლდათ. კონკრეტულ საკითხებზე იურისკონსულტების გადაწყვეტილებები სასამართლოსთვის სავალდებულო ძალას, სამართლიანობის პრინციპთან შესაბამისობის შეთხვევაში იძენდნენ. ამრიგად, ცალკეულ შემთხვევში სამართლიანობის დადგენა ან ქცევის წესებით მისი გამოხატვა მათთვის **ius civile**-ს ტოლფასი იყო. მათ მიერ **iuris gentium**-ით შემუშავებული ხელშეკრულებები, რომლებიც **ex bono et aequi** სარჩელების დაცვით სარგებლობდა, განახლებული **ius civile**-ს განუყოფელი ნაწილი გახდა. ციცერონის აზრით, სამოქალაქო სამართალი არის ერთი სამოქალაქო თემის წევრთათვის დადგენილი სამართლიანობა ნივთის კუთვნილების განსაზღვრის უზრუნველსაყოფად – ius civile est aequitas constituta eis qui eiusdem civitatis sunt, ad res obtinendas….

წინაკლასიკური პერიოდიდან ჩვენამდე მოაღწია ქვაზე ან ბრინჯაოს ფირფიტებზე დაწერილმა საკანონმდებლო ნორმებმა. ესაა სენატის დადგენილებები, რომაული (**leges rogatae**) და მუნიციპალური (**leges datae**) კანონები. მათი უმრავლესობა ადმინისტრაციული და სისხლის სამართლის ნორმებს შეიცავს. რომის სამართლის შესწავლის თვალსაზრისით,

დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ბრინჯაოს დაფის 9 ნატეხს, რომლებიც, ერთის მხრივ, ქრ. შობამდე 121 წელს მიღებულ **lex Cecilia repetundarum**-ს, ხოლო მეორე მხრივ, ქრ. შობამდე 111 წელს მიღებულ **lex agraria** შეიცავენ.

Lex Cecilia repetundarum მექრთამეობისთვის ადგენს სასამართლო დევნის ახალ წესს, რომლის ძალითაც, პროვინციის მკვიდრს პირადად ან საკუთარი პატრონის, რომის მოქალაქის, შუამდგომლობით რომაელი მაგისტრატის მექრთამეობაში დადანაშაულება შეეძლო, ხოლო **lex agraria** საზოგადოებრივ მინდვრებზე (**ager publicus**) მიწათსარგებლობის ახალ წესებს ადგენდა. ამ კანონის თანახმად, ყველა სახის კერძო მფლობელობა (**possessiones**) კერძო საკუთრებად (**ager privatus**) იქცა, ხოლო სხვადასხვა კატეგორიის მიწაზე რენტა (**vectigal**) დაწესდა.

III. კლასიკური პერიოდი (ქრ. შობამდე 17 წ. – ქრ. შობის 235 წ.)

Princeps *(პრინცეფსი);* ***consilium principis*** *(პრინცეფსის საბჭო);* ***praefectus praetoria*** *(პრეტორიანელთა პრეფექტი);* ***praefectus urbi*** *(ქალაქის პრეფექტი);* ***provincial Caesaris*** *(საიმპერატორო პროვინციები);* ***provinciae populi Romani*** *(სენატის პროვინციები);* ***schola, secta*** *(სამართლის (მეცნიერული) სკოლა);* ***Sabiniani*** *(საბინიანელები) და* ***Proculiani*** *(პროკულიანელები);* ***institutiones*** *(ინსტიტუტები);* ***nota*** *– (lema, შენიშვნა);* ***problemata*** *– (პრობლემური ლიტერატურა);* ***responsa, digesta, epistulae.***

ქრონოლოგიურად, რომის სამართლის კლასიკური პერიოდი სამოქალაქო ომში გამარჯვებულ ოქტავიანე ავგუსტუსის მიერ დამკვიდრებული ახალი პოლიტიკური რეჟიმის – პრინციპატის პერიოდს – უკავშირდება, ხოლო პრინციპატის დაცემა და დასასრული – იმპერატორ ალექსანდერ სევერუსის გარდაცვალებას (235 წ.). ამ დროს მთელი ქვეყანა ხანგრძლივმა პოლიტიკურმა კრიზისმა – ე.წ. „ჯარისკაცთა იმპერატორების ეპოქამ“ – მოიცვა. ქრ. შობამდე 27 წ. ოქტავიანემ ექსტრაორდინალური (საგანგებო) უფლებამოსილებანი მოიხსნა და სენატს განუცხადა, რომ რესპუბლიკური წყობის აღდგენა სურდა. სახელმწიფოში პირველი პირის – პრინცეფსის (**princeps**) განსაკუთრებული სტატუსით იგულისხმებოდა მეამბოხე პროვინციებისა და იქ განლაგებული ჯარების მართვა და „ავგუსტუსის“ ტიტულის ის საგანგებო **imperium**-ი, რომლითაც ოქტავიანე მისი მოღვაწეობით კმაყოფილმა სენატმა დააჯილდოვა. ამ ვითარებას ავგუსტუსი აღწერს თავის პოლიტიკურ ანდერძში „**Res gestae** “(ქმედებანი). იგი წერს: ამის შემდეგ მე ყველაზე დიდი ავტორიტეტი გამაჩნდია, თუმცა, მაგისტრატურაში ჩემი ძალაუფლება, ჩემივე კოლეგების სტატუსს სულაც არ აღემატებოდა“.

ქრ. შობის 27 წელს ავგუსტუსმა შექმნა **consilium principis** – საკონსულტაციო საბჭო, რომელიც აღნიშნული საქმეების განხორციელებაში სენატს ცვლიდა. ქრ. შობამდე 23 წელს ავგუსტუსმა უარი განაცხადა კონსულატზე და **imperium proconsulare** – პროვინციების ერთი ჯგუფისა და იქ განლაგებულ ჯარების მართვის უზენაესი ხელისუფლება მიითვისა, რაც ფაქტობრივად ყველა დანარჩენი პროკონსულის (**maius**) ხელისუფლებას აღემატებოდა და

ფუნქციონალური შეუზღუდაობით (**infinitum**) გამოირჩეოდა. პოზიტიური სახის ამ ხელისუფლებას მან პლებეების ტრიბუნის მუდმივი ხელისუფლება (**tribunicia potestas**) შეუთავსა და ოფიციალურად ეს მოვალეობაც მოიხსნა.

ამის შემდეგ, მართალია, ავგუსტუსი ტრიბუნად აღარ ითვლებოდა, მაგრამ მას ნებისმიერი მაგისტრატის გადაწყვეტილებაზე ვეტო-ს დადება შეეძლო. ამ პერიოდიდან მოყოლებული ახალი პოლიტიკური რეჟიმი საბოლოოდ ჩამოყალიბდა.

სახელმწიფო მმართველობის ასეთმა სტრუქტურამ სენატთან ყველაზე ეფექტურ პოლიტიკურ თანამშრომლობას ხელი შეუწყო და იმპერიის მმართველობის ახალი სისტემის ორგანიზება უზრუნველყო.

ქრ. შობამდე 16 წელწ შეიქმნა ახალი ადმინისტრაციული სტრუქტურა – **praefectura urbi** (საქალაქო პრეფექტურა), მის სათავეში მდგომ პირს **praefectus urbi** (ქალაქის პრეფექტს) თავად იმპერატორი ნიშნავდა. ქალაქის პრეტორი (**praetor urbi**) ქ. რომში არსებულ წესრიგზე აგებდა პასუხს. მისსავე საპოლიციო ფუნქციებს სამოქალაქო და სისხლის სამართლის საქმეებზე სასამართლო ფუნქციები დაემატა. ქრ. შობამდე 2 წ. ავგუსტუსმა შექმნა **praefectus praetoriae** – პრეტორიანელთა პრეფექტის თანამდებობა, რომელიც საგანგებო ჯარის, პრეტორიანელთა კოჰორტის (**cohors praetoriae)** მეთაური იყო. ეს ჯარი განლაგებული იყო ქ. რომში. პრეტორიანელთა პრეფექტი სარდლობდა იტალიის მთელ ტერიტორიაზე განლაგებულ ჯარებს, იგი იმპერატორის მარჯვენა ხელი იყო ქ. რომში, რითაც მან განუსაზღვრელი ძალაუფლება იგდო ხელთ, კერძოდ, რომის ფარგლებს გარეთ მართლმსაჯულების განხორციელება. პრეტორიანელთა პრეფექტი ყველა პროვინციისათვის უზენაესი სასამართლო ინსტანცია იყო სამოქალაქო საქმეებზე, ხოლო იმპერატორის ქვეყანაში არყოფნის შემთხვევაში (**vice sacra**), მისი იურისდიქცია სისხლის სამართლის საქმეებზეც ვრცელდებოდა. სეპტიმიუს სევერუსის დროს მისი ძალაუფლება გარდა ქ. რომისა, მთელს იტალიაზე გავრცელდა. 235 წ. ალექსანდერ სევერუსის კონსტიტუცია პრეტორიანელთა პრეფექტის ბრძანებულებათა ნორმატიულ მნიშვნელობას (**formae**), იმ პირობით აღიარებდა, თუ კანონს არ ეწინააღმდეგებოდა. მოგვიანებით, ბიუროკრატიული საწყისები უფრო განმტკიცდა. სევერუსების მმართველობის დროს, სისხლის სამართლის საქმეებზე ექსტრაორდინალური სასამართლო პროცედურის დამყარებით, სენატმა დაკარგა სასამართლო ფუნქციები. პრინციპატის ეპოქაში რომმა ახალი, მნიშვნელოვანი ტერიტორიები დაიპყრო.

ქრ. შობამდე 29 წ. ავგუსტუსმა შემოიერთა ეგვიპტე, რითაც საფუძველი ჩაეყარა ახალი კატეგორიის საიმპერატორო პროვინციებს – **provinciae Caesaris**, რომლებიც განსხვავდებოდა სენატის – რომაელი ხალხის (**provinciae populi Romani**) – პროვინციებისგან.

იმპერიაში მშვიდობის სიმყარე ცენტრალური ხელისუფლებისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის ეფექტურმა შერწყმამ, ეკონომიკისა და კულტურის განვითარებამ განაპირობა. იმპერიის შიდა კომუნიკაციების ინტენსიურმა განვითარებამ სახელმწიფო სულ უფრო ჰომოგენური გახდა. ამ პროცესის აპოგეად ითვლება იმპერატორ კარაკალას მიერ ქრ. შობამდე 212 წელს გამოცემული ედიქტი (**Constitutio Antoniniana**), რომლის თანახმადაც, იმპერიის მრავალმილიონიანი მოსახლეობა რომის მოქალაქეთა უფლებებს იძენდა. ამ დროიდან მოყოლებული სხვაობა **ius civile**-სა და **ius gentium**-ს შორის მხოლოდ აკადემიური მნიშვნელობასა იყო.

ქრ. შობამდე 17 წ. ავგუსტუსის კანონმა „კერძო პირთა შორის დავების სასამართლო წესით განხილვის შესახებ“ (**lex Iulia iudiciorum privatorum**), გააუქმა **per legis actionem** პროცესი. ამიერიდან, მატერიალური თვალსაზრისით, სამოქალაქო პროცესის – **per formulas** – ფორმის ერთობლიობა, სამართლის ინსტიტუტების შესაბამის უნიფიკაციას ითხოვდა. ქრ. შობის I საუკუნეში დადებული გარიგებების უმრავლესობა, მართალია, **iuris gentium**-ს ეფუძნებოდა, მაგრამ მაინც **ius civile** დონეზე იქნა აღიარებული. მკაცრ ცივილურ (**ius strictum**) სამართალში იმპერატორის მოთხოვნებს არსებითი ხასიათის ცვლილებები შეჰქონდა; განსაკუთრებით ეს ეხება პირის უფლებების, საოჯახო და მემკვიდრეობითი სამართლის სახელშეკრულებო პასუხისმგებლობის სფეროს. იმპერატორები ხელს უწყობდნენ იურისტიებს პოლიტიკურ კარიერას; საბოლოოდ, ამ თანამშრომლობას შედეგად მოჰყვა იურისტების მონაწილეობა **consilium principis**-ს საქმიანობაში, ასევე მათ მოიპოვეს პრეტორიანელთა პრეფექტის თანამდებობის დაკავების უფლება.

სასამართლოს სისტემის პროგრესი უშუალოდ უკავშირდებოდა დამოუკიდებელ სამართალმცოდნეთა **(prudentes)** მოღვაწეობას. ავგუსტუსის დროიდან მოყოლებული, მათი ავტორიტეტის **(auctoritas principis)**ამაღლებაზე თვით იმპერატორები ზრუნავდნენ. რესპუბლიკის ბოლოს ორი იურისტი დაწინაურდა: ატეიუს კაპიტონი და მარკუს ანთისტიუს ლაბეონი. კაპიტონი ტრადიციულ შეხედულებებს ემხრობოდა; მისი თხზულებები საჯარო სამართლის სფეროს განეკუთვნებოდა. ლაბეონი კერძო სამართლის პრობლემებისადმი შემოქმედებითი მიდგომით გამოირჩეოდა: მას ქ. რომის პრეტორის მიერ შედგენილი ედიქტის კომენტარები ეკუთვნის. ამ ორი ცნობილი პიროვნების პოლიტიკური ანტაგონიზმი შესაძლებლობას იძლევა ავხსნათ, თუ მაინც და მაინც მათ სახელთან რატომაა დაკავშირებული კლასიკური პერიოდის ორი სამართლის სკოლის შექმნის ტრადიცია: იგულისხმება პროკულიანელთა და საბინიანელთა სკოლები. არც ერთ სკოლას არ მიეკუთვნებოდა II საუკუნეში მცხოვრები ცნობილი იურისტი ფლორენტინუსი (Florentinus). მან შექმნა „**Institutiones**“ თორმეტ წიგნად. ტერმინი „**institutio**“ („განათლება“) მიუთითებს დაწყებითი ცოდნის საფუძვლების (**elementa**) ჩამოყალიბებასა და ამისათვის ელემენტარული ხასიათის სამუშაოების შესრულებაზე. იმავდროულად, მოღვაწეობა დაიწყო რომაელმა იურისტმა გაიუსმა. მისი ნაშრომი **Institutiones** (ოთხ წიგნად) ჩვენამდე სრულყოფილად მოღწეული ერთადერთი კლასიკური თხზულებაა. გაიუსის ნაშრომი დაიწერა ანტონინუს პიუსის მმართველობის დროს და მისი გარდაცვალების შემდეგ გამოიცა. „ინსტიტუციების“ ზოგადი სტრუქტურა ასეთია: პირები, ნივთები, სარჩელები; გაიუსისეული მოდელი მისაღები გახდა იუსტინიანეს ინსტიტუტებისა და ნაპოლეონის კოდექსისთვის (1804 წ.), ასევე მათ საფუძველზე შექმნილ თანამედროვე სამოქალაქო კოდექსებისთვის.

კლასიკური პერიოდის იურისტები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ წინამორბედთა ნაშრომების კომენტარებს, მათ შორის, **ius civile**-ს ზოგადი შრომებისა თუ ცალკეული საკითხების შესახებ ფუნდამენტური მონოგრაფიების ავტორთა თხზულებებს.

კომენტარებისგან უნდა განვასხვაოთ შენიშვნები (**notae**). ამ ჟანრის თავისებურება ისაა, რომ ჩანაწერი უშუალოდ სხვა იურისტის ნაშრომის ტექსტში კეთდებოდა. აღსანიშნავია, რომ შენიშვნებს აკეთებდნენ არა მხოლოდ პირადი ქმნილებების მინდვრებზე, არამედ ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაშრომების საარქივო ასლებზეც.

პრეტორული ედიქტის კომენტარები (**Ad edictum**) სამართალმცოდნეების (**prudentes**) ლიტერატურული მემკვიდრეობის მნიშვნელოვანი ნაწილია. ჩვეულებრივ, კომენტირებას ქალაქის პრეტორის ედიქტი ექვემდებარებოდა. ყველაზე ვრცელი კომენტარები (150 წიგნამდე) ეკუთვნის პომპონიუსს, რომლის ციტირებასაც სხვა ავტორები, მაგრამ არა კომპილატორები ახდენდნენ. პაულუსმა დაწერა ედიქტის კომენტარები 78 წიგნად.

იურისკონსულტთა პრაქტიკული პროფესიული საქმიანობის ამსახველი ჟანრი იყო **responsa** (კონსულტაციები, პასუხები), რომელშიც უშუალოდ კლასიკური ეპოქის სამართლებრივი აზრის აყვავებაა ასახული.

Digesta – ესაა ცალკეულ გადაწყვეტილებათა კრებული და **responsa**-ს ჟანრის ყველაზე განზოგადებული სახე.

Epistulae (წერილები) იურიდიული კონსულტაციის სახეობა იყო, რომელიც ახლობელი ადამიანის შეკითხვის პასუხად გაიცემოდა.

Quaestiones (შეკითხვები) განსხვავდებოდა საკუთრივ **responsa**-საგან განსახილველ საკითხთა ხელოვნურობით. ასეთ ვითარებას, ცალკეული ინსტიტუტის ან პრინციპის დეტალურად შეწავლის მიზნით, თავად იურისტი ან მისი მოწაფე წარმოიდგენდა.

IV. პოსტკლასიკური პერიოდი (IV-V სს.)

დომინატი; ტეტრარქია; ***coloni*** *(კოლონატი);* ***decuriones*** *(დეკურიონები);* ***pars imperii*** *(იმპერიის ნაწილი);* ***constitutio*** *(იმპერატორის ბრძანება); ვულგარიზმი; იურიდიული (სასწავლო) სკოლა;* ***praeceptores*** *(პროფესორი).*

ქრონოლოგიურად პოსტკლასიკური პერიოდი კლასიკური პერიოდის დასასრულითა და იუსტინიანეს მმართველობის პერიოდის დასაწყისით განისაზღვრებოდა. ტრადიციულად, ასეთი პერიოდიზაცია ამ ეპოქისადმი უარყოფით დამოკიდებულებას ასახავს და იმ მკვეთრ განსხვავებას გულისხმობს, რომელიც რომის სამართლის კლასიკურ პერიოდსა და მის შემდგომ – დაცემა-გადაგვარების – ეტაპზე არსებობდა. III საუკუნის მეორე ნახევარში დაწყებული ნახევარსაუკუნოვანი ზოგადი კრიზისი, რომელმაც მთელი რომაული საზოგადოება მოიცვა, რომის სამართლის ისტორიაზეც აისახა. გვიანდელი რომის ეპოქისათვის ნიშანდობლივია დიდი პოლიტიკური (დომინატის ჩამოყალიბება), კულტურული (ქრისტიანობის სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადება) და სამართლებრივი ძვრები, რამაც მრავალი საუკუნის მანძილზე განსაზღვრეს ევროპის სახე.

284 წელს ილირიულმა ლეგიონებმა ტახტზე დასვეს იმპერატორი **დიოკლეტიანე,** რომელიც არ დაკმაყოფილდა ერთპიროვნული ხელისუფლების დამკვიდრებით. **მან მოახდინა მთელი იმპერიის მმართველობის სისტემის რეორგანიზაცია და დასავლეთ პროვინციების მმართველად ყველაზე ერთგული სარდალი მაქსიმიანე დანიშნა, შემდგომში პროვინციების მმართველთა თანაშემწეებად კიდევ ორი პირი (გალერიუსი, რომელიც მის პირად მოადგილედ ითვლებოდა და კონსტანციუს ქლორუსი, რომელიც მაქსიმიანეს თანაშემწე იყო) გამოცხადდა.** დიოკლეტიანე და **მაქსიმიანე ავგუსტუსებად** იწოდებოდნენ, მათ მიერ შვილად აყვანილი თანაშემწეები კი – **კეისრებად.** დადგინდა, რომ ავგუსტუსის გარდაცვალების

შემდეგ, ტახტის მემკვიდრედ ცხადდებოდა მისი უშუალო თანაშემწე კეისარი, რომელიც, თავადაც ახალ კეისარს იყვანდა შვილად. **Lex de imperio** გაუქმდა და მონარქიამ საბოლოოდ ჩამოიშორა რესპუბლიკური საფარველი. ოთხთა მმართველობის აღნიშნულ სისტემას **ტეტრარქია** ეწოდა. ეს სისტემა იმპერიის დაყოფას არ გულისხმობდა (უზენაესი ხელისუფლება დიოკლეტიანემ შეინარჩუნა), მაგრამ მან მმართველობის დეცენტრალიზაცია გამოიწვია.

განხორციელდა ადმინისტრაციული რეფორმა, რომლის შედეგადაც შეიქმნა შემცირებული მოცულობის პროვინციები – **დიოცეზები,** რომელთა სათავეშიც **პრეტორიანელთა პრეფექტისადმი** დაქვემდებარებული **ვიკარიუსები** იდგნენ. ჩამოყალიბდა ახალი ბიუროკრატიული ინსტიტუტები, **კონსულატმა და პრეტურამ** უწინდელი მნიშვნელობა დაკარგას. დიოკლეტიანემ შემოიღო ახალი საგადასახადო სისტემა და იმპერიის მთელ ტერიტორიაზე გადამხდელთა ზედმიწევნით ზუსტი აღწერა ჩაატარა. მან საფუძველი ჩაუყარა პროფესიული კასტების შექმნას და დაადგინა: სამხედრო მოსამსახურეთა ვაჟიშვილები მამის საქმეს უნდა გაჰყოლოდნენ. მოხდა მემკვიდრეობითი მოიჯარეების – კოლონების (**coloni**) მიწაზე მიჯაჭვა, რის შედეგადაც იმპერატორ თეოდოსიუს I-ის მმართველობის დროს მოსახლეობის ეს კატეგორია ფაქტიურად ყმა-გლეხებად იქცა. გარდა ამისა, **მუნიციპალური საბჭოების – კურიების** – წევრობა მემკვიდრეობითი გახდა. კურიების წევრები ანუ **დეკურიონები** (**decuriones**), მათ მიერ განკარგულ ოლქებში გადასახადების აკრეფაზე საკუთარი ქონებით აგებდნენ პასუხს. საფინანსო პოლიტიკა უშედეგოდ დასრულდა, წარუმატებელი აღმოჩნდა ქრისტიანების დევნაც, რომელიც, გარკვეული პერიოდის სჯულშემწყნარებლობის შემდეგ, 303 წელს კვლავ განახლდა.

305 წ. ტახტიდან გადადგა დიოკლეტიანე. მან იმპერიის დასავლეთ ნაწილის მმართველი მაქსიმიანეც აიძულა, გადამდგარიყო. 306 წელს კეისარ კონსტანციუსის გარდაცვალების შემდეგ, ჯარისკაცებმა ავგუსტუსად მისი ვაჟი, **კონსტანტინე** გამოაცხადეს. 312 წელს მაქსიმიანეს ვაჟიშვილ მაქსენციუსზე სამხედრო გამარჯვების მოიპოვების შემდეგ იმპერიის დასავლეთ ნაწილზეც კონსტანტინეს ძალაუფლება გავრცელდა. **313 წ. კონსტანტინემ გამოსცა მილანის (მედიოლანის) ედიქტი,** რომლის თანახმადაც, ქრისტიანობა სხვა რელიგიებს გაუტოლდა, ქრისტიანულ ეკლესიებს კი ჩამორთმეული ქონება დაუბრუნდა. **324 წ., აღმოსავლეთის ავგუსტუს-მაქსენციუსზე გამარჯვების შემდეგ, კონსტანტინეს ქრისტიანულფილური ხელისუფლება მთელი იმპერიის ტერიტორიაზე გავრცელდა. 325 წელს, იმპერატორის ინიციატივითა და აქტიური მონაწილეობით, ჩატარდა ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრება, რომელმაც სამების ერთმორწმუნეობის შესახებ მართლმადიდებლური დოგმატი გამოაცხადა და ერეტიკოსობას ბრძოლა გამოუცხადა.** ამ ღონისძიებით ქრისტიანული ეკლესია იდეოლოგიურადაც იმპერატორის ხელისუფლებას დაემორჩილა. **380 წელს თეოდოსიუს დიდმა გამოსცა მილანის (მედიოლანის) ედიქტი, რომელიც, ნიკეის მსოფლიო საეკლესიო კრების დოგმატების საფუძველზე, მოქალაქეებისგან ქრისტიანობის მიღებას ითხოვდა.** 391 წელს მან ყველა წარმართული ტაძარი დახურა და განდეგილთა დევნა იწყო.

კონსტანტინემ წარმატებული საფინანსო რეფორმა გაატარა, მოსახლეობის დაბეგვრის სისტემა გააუმჯობესა, სამხედრო და ადმინისტრაციული ხელისუფლება ერთმანეთისგან გამიჯნა, ხოლო პრეტორიანელთა პრეფექტისათვის ძალაუფლების ჩამორთმევით კიდევ უფრო გააძლიერა არმია, დედაქალაქი გადაიტანა ბიზანტიონში, რომელსაც შემდგომში

კონსტანტინოპოლი ეწოდა.

395 წლიდან, იმპერატორ თეოდოსიუს დიდის გარდაცვალების შემდეგ, სულ უფრო მკვეთრ ხასიათს იძენდა, იმპერიის ორ ნაწილს (**partes imperii)** შორის დავა ორი დიოცეზის – დაკიისა და მაკედონიის გამო, რითაც თეოდოსიუსის მიერ მოწვეულმა ალარიჰის ვესთგუთებმა ისარგებლეს; 410 წელს მათ რომი აიღეს და გაძარცვეს. 425 წ. ტახტზე ავიდა იმპერატორი ვალენტინე III, რომლის დროსაც დროებითმა პოლიტიკურმა სტაბილურობამ დაისადგურა. თუმცა, ვერც ამან იხსნა **pars Occidentis გენზერიჰის ვანდალებისა და ატილას ჰუნების** (451-452 წწ.) შემოსევისგან, რომლებმაც დაარბიეს და დაიპყრეს აფრიკა, გალია და ჩრდილოეთ იტალია. 455 წ. ვანდალებმა დაიკავეს კუნძული სარდინია და რომზე ვერაგული თავდასხმა იქიდან განახორციელეს. ბარბაროსებთან კავშირის დამყარების პრაქტიკამ და მათმა მოწვევამ რომაელთა სამსახურში რომის დასავლეთი ნაწილის პოლიტიკური სიმტკიცე მკვეთრად შეასუსტა, რაც 476 წლის პოლიტიკურ გადატრიალებით დასრულდა. ბარბაროსთა ბელადმა **ოდოაკრმა** ტახტიდან ნორჩი უზურპატორი **რომულუსი** ჩამოაგდო და კონსტანტინოპოლში იმპერატორ ზენონთან გაგზავნა. სანაცვლოდ, ოდოაკრმა იტალიის მმართველობა ითხოვა. 480 წ. გარდაიცვალა იმპერატორ ზენონის მიერ კანონიერ მმართველად აღიარებული – იულიუს ნეპოტი. მალე იმპერიის დასავლეთი ნაწილისგან დარჩენილი ნაწილი – იტალია **თეოდორიხის ოსთგუთების** ხელით გაათავისუფლეს. ოდოაკრი ჩაიკეტა რავენაში, სადაც იგი 493 წ. მოკლეს. ამ ხნის განმავლობაში კონსულთა არჩევნები კვლავ გრძელდებოდა რომში, ადმინისტრაციულ ძალაუფლებას კი **praefectus urbi** ახორციელებდა; თეოდორიხმა მიიღო უზენაესი მხედართმთავრის თანამდებობა და **rex**-ის წოდება შეინარჩუნა. V საუკუნის ბოლოს გალიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილი და ესპანეთი ვესთგუთების სამეფოს შემადგენლობაში შევიდა, სამხრეთ-აღმოსავლეთი გალია – ბურგუნდების სამეფოში, ხოლო გალია მდ. ლუარას ჩრდილოეთით – ხლოდვიგის ფრანკთა სამეფოს შემადგენლობაში მოექცა.

პოსტკლასიკური ეპოქის სამართალგანვითარება ბიუროკრატიზმის განმტკიცებას, სახელმწიფოს ფეოდალიზაციასა და პიროვნების დამოუკიდებლობის დაცემას ასახავდა. კონსტანტინეს დროიდან მოყოლებული, როცა პოზიტიური სამართლის ძირითადი ფორმა – იმპერატორის კონსტიტუცია (**constitutio** – დადგენა, დაწესება) ედიქტად (ზოგადი მოქმედების ნორმები – **generalis**) იქცა, მკვეთრად გაუარესდა კანცელარიის მუშაობის ხარისხი; კანონების იურიდიული და ენობრივი ფორმა მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა კლასიკური პერიოდის ნიმუშებისგან. სამართლის სამეცნიერო განვითარებისა და პრაქტიკოს-მოხელეთა მომზადების დონის დაცემის გამო პოსტკლასიკური ეპოქა ვულგარიზმის სახელითაა ცნობილი. ამ ეპოქის იურისტები ინტელექტუალური დამოუკიდებლობით ვერ დაიკვეხნიდნენ: ძალზე დიდი იყო მათ წინამორბედთა სამეცნიერო მემკვიდრეობის ავტორიტეტი. ამ ეპოქის სამართალმცოდნეები, მათი თანამედროვე პერიოდის პოზიტიური სამართლის სტაბილიზაციისა და უნიფიკაციის მიზნით, ზოგად დებულებებით ხელმძღვანელობდნენ. ზოგჯერ კლასიკური პერიოდის სხვადასხვა ავტორთა ნაშრომებს მოცულობით ამცირებდნენ, ზოგჯერ კომპილაციებს გადაამუშავებდნენ.

IV საუკუნის დასასრულიდან იურიდიულ სკოლებში სამართლის სფეროში ე.წ. კლასიკური ტენდენცია განვითარდა. ხსენებულ სკოლათა წარმომადგენლები კლასიკური პერიოდის ავტორიტეტულ მეცნიერთა ნაშრომებს იყენებდნენ. ამ ტენდენციისათვის კლასიკური

მემკვიდრეობისადმი ისტორიული მიდგომა. პირიქით, იურიდიული სკოლის პროფესორები (**praeceptores**) **ბერითში (ბეირუთი) კონსტანტინოპოლში, ალექსანდრიასა და რომში** ცდილობდნენ დაედგინათ ისეთი კანონი, რომელიც სამართლის მეცნიერების უზენაეს გამოვლენად აღიქმებოდა. პრაქტიკული მოსაზრება აიძულებდა პროფესორებს ყურადღება გაემახვილებინათ სევერუსთა ეპოქის იურისტთა ნაშრომებსა და გაიუსის „ინსტიტუტებზე“.

წესისამებრ, იმპერატირის კონსტიტუციისათვის მიმართვა იურისტს მხოლოდ კლასიკური მემკვიდრეობის შეთვისების შემდეგ შეეძლო. მზადება **ელემენტარული ნაშრომების (გაიუსის შრომები)** შესწავლით იწყებოდა; სწავლების მეორე წელს მსმენელი (სავარაუდოდ, **ულპიანეს კომენტარების საფუძველზე) – ედიქტს**, ხოლო მესამე წელს **პაპინიანეს ნაშრომებს** სწავლობდა. პრაქტიკული საკითხების გაცნობა მხოლოდ სწავლების მეოთხე წელს იყო შესაძლებელი. აღნიშნულ ნაშრომთა შესწავლა დამოუკიდებლად ხდებოდა და ძირითადი სასწავლო მასალა პავლუსის ნაშრომები იყო. სწავლების მეხუთე წელს, ინდივიდუალური დამრიგებლების ხელმძღვანელობით, კონსტიტუციების შესწავლა იწყებოდა. კონსტიტუციებისა და მოქმედი სამართლის კომენტირებას პროფესორები თავს არიდებდნენ, მათთვის უფრო მნიშვნელოვანი იყო სტუდენტებისთვის ის კლასიკური ნორმები აეხსნათ და განემარტათ, რომლებიც აღარ გამოიყენებოდა და თანამედროვეობასთან მხოლოდ ნაწილობრივ იყო ადაპტირებული.

პოსტკლასიკური პერიოდიდან ჩვენამდე მოაღწია ქრისტიან იმპერატორთა კონსტიტუციების კრებულის მნიშვნელოვანმა ფრაგმენტებმა (ალარიჰის 506 წ. კოდექსის დიდი ნაწილი), რომლებიც 429-438 წწ., იმპერატორ თეოდოსიუს II-ის ინიციატივით (**Codex Theodosianus**) მომზადდა. ამ ეპოქის კერძო სამართლის ძირითადი წყარო თეოდოსიუსის კოდექსია.

V. იუსტინიანეს პერიოდი (527-565 წწ.)

Corpus Iuris Civilis *(სამოქალაქო სამართლის კრებული);* ***Digesta seu Pandectae*** *(დიგესტები ანუ პანდექტები)* ***Codex*** *(კოდექსი);* ***Novellae constitutiones*** *(ნოველები); კოდიფიკაცია; ინტერპოლაციები.*

იმპერატორ იუსტინიანეს მმართველობის დროს იურიდიული კულტურისა და იურიდიული განათლების აღორძინება, სახელმწიფო მნიშვნელობის დონეზე, იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილში შეინიშნებოდა. განსაკუთრებული ზრუნვის საგნად იუსტინიანეს დროინდელი კლასიციზმი იქცა. იმპერატორი და მისი კანცელარია ნორმატიული სტაბილურობის დამკვიდრებას ცდილობდნენ და მათ ამ მიზნით, იურიდიული სამეცნიერო ტრადიციის გათვალისწინებით, აღადგინეს მრავალი კლასიკური ინსტიტუტი, რომელთა საკუძველზეც ძველი კონტრავერზები და წინააღმდეგობები იქნა დაძლეული. მთელ რიგ გარიგებებში (**mancipatio, emancipatio, cretio)** ძველი რიტუალების გაუქმება იმაზე მიუთითებს, რომ ეს გარიგებები მოქმედ ინსტიტუტებად აღიქმებოდა და კლასიკურ მემკვიდრეობას კანონმდებელი ერთ მთლიან სისტემად განიხილავდა.

იუსტინიანეს სამართლებრივი პოლიტიკისა და მისი ინიციატივით განხორციელებული სამართლის კოდიფიკაციის მეშვეობით, ევროპულმა კულტურამ კლასიკური პერიოდის რომაელი იურისტების ტექსტები და იმპერატორების კონსტიტუციები შეინარჩუნა.

მოგვიანებით, კოდიფიკაციის ტექსტებს – **Corpus Iuris Civilis (**სამოქალაქო სამართლის კრებული) – დასავლეთ ევროპაში სწავლობდნენ. ის ოფიციალურ სახელმძღვანელოს – **institutiones** წარმოადგენდა; იგი 532 წელს გაიუსის, ფლორენტინუსის, მარციანუსის, ულპიანესა და სხვათა „**Institutiones**“ საფუძველზე იქნა შედგენილი; კლასიკოსთა თხზულებების ანთოლოგია – **Digesta** (კრებული) 530-533 წლებში საგანგებოდ შექმნილმაა კომისიამ მოამზადა; 534 წელს იმპერატორთა კონსტიტუციების კრებული – **Codex** ძალაში შევიდა.

ჩვენამდე იუსტინიანეს ინსტიტუციებმა IX და X საუკუნეების ხელნაწერთა სახით მოაღწია.

პრეტორული ედიქტის წესის მიხედვით, იუსტინიანეს კოდექსში მოცემულია ადრეანეს დროიდან მოყოლებული იუსტინიანეს მმართველობამდე (534 წ. ჩათვლით) არსებული იმპერატორების კონსტიტუციები.

კონსტიტუციების ტექსტი ხშირ შემთხვევაში შემცირებული სახითაა მოცემული, ადრეული ეპოქის კონსტიტუციების ტექსტი გადამუშავებული და რედაქტირებულია, ამოღებულია მოძველებული ან გაუქმებული ტერმინები და დებულებები. ტექსტს ერთვის შემდგენელთა მიერ ჩამატებული შენიშვნები – **ინტერპოლაციები**.

კოდექსთან უშუალო კავშირშია იუსტინიანეს მიერ, კოდიფიკაციის შემდეგ, შექმნილი ახალი კონსტიტუციები – **Novellae Constitutiones**, რომელთთაგანაც ზოგიერთის მიზანი კერძო სამართლის ინსტიტუტების გარდაქმნაა: მაგალითად, ვალდებულების შესრულების პირადი გარანტია; ანდერძის გარეშე მემკვიდრეობა.

იუსტინიანეს კოდიფიკაციის ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილია **Digesta**. ყველაზე სრულად სწორედ ამ გამოცემამ შემოგვინახა კლასიკური იურიდიული ტექსტები, რის საფუძველზეც იტალიაში XI საუკუნიდან მოყოლებული რომის სამართალი, ევროპელ იურისტთა მუდმივი მეცნიერული შესწავლის ობიექტად იქცა. 530 წლის ბოლოს, იმპერატორმა იუსტინიანემ გამოსცა კონსტიტუცია „**Deo Auctore**“, რომლის თანახმადაც, საგანგებო საკოდიფიკაციო კომისია შეიქმნა. მას სათავეში იმ დროის საუკეთესო იურისტი ტრიბონიანე ჩაუდგა. კომისიის წევრები იყვნენ: ბერითიდან პროფესორი დოროთეუსი (Dorotheus) და კონსტანტინოპოლიდან პროფესორები ანატოლიუსი (Anatolius), თეოფილუსი (Theophilus) და კრატინუსი (Cratinus). თანაშემწეებად მათ 11 იურისტი დაენიშნათ. სამი წლის განმავლობაში კომისიამ წაიკითხა და შეისწავლა 1535 წიგნი, იურიდიულ თხზულებათა ტექსტებით, რომელთა საფუძველზეც შეადგინა 50 წიგნის ანთოლოგია, რომელიც 432 თემატურ თავად დაიყო.

დიგესტებში მოცემულია ამონარიდები 38 იურისტის 275 თხზულებიდან, რომელთაგანაც თითოეულ ამონარიდში მითებულია თხზულებების ავტორთა სახელები.

VI. რომის სამართალი და მისი რეცეფცია ევროპაში

რამდენიმე საუკუნის მანძილზე ევროპა განსაკუთრებულ გეოგრაფიულ და პოლიტიკურ რეალობად ყალიბდებოდა. მთლიანობაში ესაა რომაული, ქრისტიანული და გერმანული კულტურის ელემენტების ერთიანობა, რაც ქმნის იმ ფენომენს, რომელიც ევროპად იწოდება.

ცნების თვალსაზრისით, ესაა ისტორიისა და კულტურულ-პოლიტიკურ იდეათა ერთიანი ქმნილება, რომელიც შუა საუკუნეებში ჩაისახა. 800 წელს რომის პაპმა ლეონ III-მ შობის დღესასწაულზე კარლოს დიდის იმპერატორად აკურთხა. ერთგვარად, პოლიტიკური და იურიდიული თვალსაზრისით, ეს ფაქტი ევროპის იმპერიული იდეების რეალიზებას ნიშნავდა.

შუა საუკუნეების ახალი პოლიტიკური წყობის მკვიდრი საყრდენი ძალა იყო იმპერატორის (მონარქის) ხელისუფლება (**regalis potestas**) და რომის პაპის საღვთო ძალაუფლება (**sacrata auctoritas**). დასავლეთ იმპერიის აღდგენის შემდეგ, მსოფლიოში თანაარსებობდა სამი ცივილიზაცია: დასავლურ-ქრისტიანული, ბიზანტიური და ისლამური. ბერძნულ ფილოსოფიასა და ქრისტიანულ სარწმუნოებასთან ერთად ერთ-ერთი ფაქტორი რომის სამართალი იყო, რომელიც ევროპის კულტურის ერთიან იდეას ქმნიდა. ევროპის აღმოსავლეთ ნაწილში რომანისტული ტრადიციის აღდგენა უკავშირდებოდა იმპერატორ იუსტინიანეს **Corpus Iuris Civilis**-ს. XII საუკუნიდან კოდექსის გავრცელებით, ასე ვთქვათ, რომის სამართალი მეორედ დაიბადა. ევროპის დასავლეთში რომის სამართლის შენარჩუნება **ვესთგუთების სამართალმა (Lex Romana Wisigothorum)** ანუ **ალარიხის კოდექსმა (Breviarum Alaricanum) (506 წ.) და ვესთგოთურმა კანონმდებლობამ** განაპირობა. ევროპაში XII საუკუნეში რომის სამართლის რეცეფცია მნიშვნელოვანწილად ბოლონიელ გლოსატორთა საქმიანობამ და მათ მიერ სამართლის, როგორც იმპერიული სამართლის, გაიდეალებამ განაპირობა. მათი აზრით, საღვთო რომის იმპერია რომის უშუალო მემკვიდრე და უფლებამონაცვლე იყო. ევროპისათვის რომის სამართლის გაცნობისა და რეგიონში მისი გავრცელების მიზნით, გარკვეული საქმიანობა კანონისტებმა (კანონიკური სამართლის ავტორებმა) განახორციელეს, კომენტატორებმა კი – ზოგად-ევროპული სამართლი შეიმუშავეს.

§1. გლოსატორთა საქმიანობა

გლოსატორები იყვნენ თავისუფალი ხელოვნების სკოლის მასწავლებლები, სადაც გრამატიკასა და რიტორიკასთან ერთად, ისინი იურისპრუდენციასაც ასწავლიდნენ. ამ სახელდებას დასაბამი მიეცა ტერმინიდან „გლოსა“, რაც იუსტინიანეს **Corpus Iuris Civilis** ტექსტთა ველებზე გაკეთებულ შენიშვნებსა და ახსნა-განმარტებებს ნიშნავდა.

იურიდიული ცოდნის შესწავლას საფუძველი „ხელოვნების მაგისტრმა“ (**magister artium**) **ირნერიუსმა (დაახ. 1055-1130 წწ.)** ჩაუყარა. დიგესტების აღმოჩენის შემდეგ, სამართლის შესწავლა მან ცოდნის დამოუკიდებელ სფეროდ აქცია, ხოლო სქოლასტიკური ლოგიკისა და გრამატიკის წესების გამოყენებით მას სამეცნიერო ხასიათი შესძინა. უბრალო ხელოვნების სკოლაში დასაბამი მიეცა ცნობილ კერძო სასწავლებელს – **ბოლონიის უნივერსიტეტს**, სადაც ევროპის სხვადასხვა ქვეყნის სტუდენტები იურიდიულ განათლებას იღებდნენ. ბოლონიის უნივერსიტეტში რომაული კულტურის იდეა და რომის სამართლის იმპერიული კონცეფცია აღორძინდა. რომის იმპერიის უშუალო მემკვიდრესა და უფლებამონაცვლეს – დასავლეთის იმპერიას – უნდა ეხელმძღვანელა იდეით: სამართალი ერთია, რადგან ერთია იმპერია – **unum esse ius, cum unum sit imperium.**

ირნერიუსის მემკვიდრეებად ოთხი დოქტორია მიჩნეული: **ბულგარუსი, მარტინუსი, უგო და იაკობი. Glossa Magna/ordinaria** ანუ **„დიდი (ჩვეულებრივი) გლოსა“ აკურსიუსმა** შეადგენა.

როგორც ძველ რომში, ისე შუა საუკუნეებში იურისტი რიგითი მოქალაქე, კერძო პირი, იყო. თუმცა ამ ორი პერიოდის იურისტები ერთმანეთისგან სოციალური წარმომავლობითა და მათ მიერ გამოყენებული მეთოდებით განსხვავდებოდნენ. მცოდნე რომაელი იურისტი რჩევებს აძლევდა რომაელ მოქალაქეებს, კონსულტაციას უწევდა პრეტორებსა და სხვა მაგისტრატებს და ასე ქმნიდა სამართალს; ამის შემდეგ, მას იწვევდნენ პრინცეფსის სამსახურში, რითაც იგი ოფიციალური პირი ხდებოდა. **გლოსატორი** იყო მასწავლებელი, რომელიც განვითარებული იურიდიული სისტემის არარსებობისა და ადგილობრივი სტატუსების უსისტემო გამოყენების გამო, უნივერსალური სამართლის შემდგომ განვითარებას დიგესტებში მოცემული იურისპრუდენციის პრინციპების საფუძველზე ეწეოდა. გლოსატორთა აზრით, იურიდიული ცოდნის საწყისად, უშეცდომო წიგნად და ყოველივე ჭეშმარიტის წყაროდ ირნერიუსისა და გლოსატორების ტექსტი მიაჩნდათ, რომელიც სრულყოფილებით გამოირჩეოდა და წინააღმდეგობრივ მოსაზრებებს არ შეიცავდა. ამ ვითარებამ განაპირობა იურისპრიდენციაში ფილოლოგიური და ლოგიკურ-დიალექტიკური მეთოდების გამოყენება, რითაც მანამდე მხოლოდ ლიტერატურათმცოდნეები და თეოლოგები სარგებლობდნენ.

აქედან გამომდინარე, შუა საუკუნეების იურისტები მხოლოდ ტექსტის განმმარტებლები როდი იყვნენ; ისინი აკეთებდნენ რომაელი იურისტების პასუხთა კომენტარს, თემატურად მწყობრი თხზულების სახით, სისტემური ხასიათის ნაშრომებს ქმნიდნენ. როგორცაა მაგალითად, ე.წ. **summae**, რომელშიც თავმოყრილ პრობლემათა (**quaestiones**) დადებითი და უარყოფითი პასუხები – „თანახმა ვარ“ და „წინააღმდეგი ვარ“ – განიხილებოდა.

ამრიგად, კლასიკოსების დროის „**ars**“ (ხელოვნება) სამართალი იქცა „**scientia**“-ად (მეცნიერება), რომლის განვითარება-სრულყოფა უნივერსიტეტებში ხდებოდა და ამდენად, ახალი შეხედულებებისა და მიდგომებისთვის ხელმისაწვდომი იყო.

§2. კანონისტები

რომაული კანონის (**lex Romana**) წინაშე „ღვთის კანონის“ (**lex Dei**) უპირატესობათანასწორობისა (**honestas**) და ქრისტიანული სამართლიანობის (**aequitas cristiana**) პრინციპები, სწორედ კანონისტების მეშვეობით, გადამწყვეტ გავლენას ახდენდნენ ახალ სამართალზე. მეორე მხრივ, ანტიკური სამყაროს კულტურული ტრადიციების დამცველი და გამავრცელებელი ეკლესია გახლდათ. თავისუფალი ხელოვნებისა და სამართლის ორივე დარგის (სამოქალაქო და კანონიკური) შესწავლისა და სწავლების ცენტრები ეკლესიამონასტრებსა და სამეფო საყდრებში განთავსდა. კანონისტების მიერ შექმნილი კანონები საერო იურისდიქციასაც ეხებოდა; მათ მიერ შემუშავებული ახალი დოქტრინები და გადაწყვეტილებები, მართალი რომაული სამართლისაგან განსხვავდებოდა, მაგრამ მაინც უზომო გავლენას ახდენდა ახალ სამართალზე. კერძოდ, სტიპულაციების, ხელშეკრულებებისა და არაფორმალური შეთანხმებების (პაქტები), ჩუქების, დაპირების, მფლობელობისა და მემკვიდრეობის, სასამართლო განხილვისა და გამოძიების მიმართ.

§3. „VII მუხლი“

შუა საუკუნეებში, რომის სამართლის რეცეფციის თვალსაზრისით, დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა **ალფონს X ბრძენის** დროს შედგენილ კოდექსს, რომლის შემუშავება მამამისის **ფერდინანდ III-ის** დროს დაიწყო და 1263 ან 1265 წელს დასრულდა. კოდექსის რედაქციაზე დიდი ზეგავლენა **გლოსატორებმა აკურსიუსმა, აგაიმ, და განსაკუთრებით იაკობმა** (რომლის

გავლენა ზედმიწევნით აისახა მე-3 მუხლზე), დეკრეტალისტებმა და კანონისტებმა, ასევე კასტილიის იურიდიულმა დოკუმენტებმა მოახდინეს. კოდექსი ცნობილია „კანონთა წიგნის“ ან „კანონთა კრებულის“ სახელწოდებით. სახელდება განსაზღვრა მისი შემადგენელი წიგნებისა თუ მუხლების რაოდენობამ; **განსაკუთრებით ღირებულია მე-7 მუხლი. პირველ მუხლში საუბარია სამართლის წყაროებსა და საეკლესიო საკითხებზე; მე-2 მუხლში – საჯარო სამართალზე; მე-3 მუხლში – სასამართლო ორგანიზაციასა და სამართალწარმოებაზე; მე-4 და მე-6 მუხლებში ჩამოყალიბებულია სამოქალაქო სამართლის ნორმები, ხოლო მე-7 მუხლში – სისხლის სამართალი.** აღნიშნულმა კოდექსმა დიდი გავლენა მოახდინა კასტილიური და ესპანურ-ამერიკული სამართლის რომანიზაციაზე; მაგრამ ევროპაში რომის სამართლის რეცეფციის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს წყაროდ უნდა განიხილებოდეს არსებითად ეს კრებული, რადგან მის საფუძველზე, ევროპელ და ამერიკელ იურისტთა სამართლებრივი შეხედულებები ჩამოყალიბდა.

VII. საერთო სამართალი და მოქმედი რომაული სამართალი

ევროპული საერთო სამართლის ფუძემდებლებად მიიჩნევიან კომენტატორები (**consiliatores**), რომელთა ახსნა-განმარტებითმა კრებულებმა შუა საუკუნეების პერიოდის სამართლის განვითარება განაპირობა და თანამედროვე სამართალს ჩაუყარა საფუძველი. პრაქტიკული მიზნების მქონე ახალი იურისპრუდენციის ჩამოყალიბებისას ისინი, გლოსატორების მსგავსად, რომის სამართლის ძირითადი პრინციპების თანამედროვე სამართლისთვის მორგებას ცდილობდნენ. ასეთ ტრადიციას იტალიური მეთოდი (**mos italicus**) ეწოდა და მიზნად სარგებლის მოტანას და მისი პრაქტიკული დანიშნულების განხორციელებას ისახავდა, რითაც განსხვავდებოდა ფრანგი იურისტების მიერ შემუშავებული გალური (**mos gallicus**) მეთოდების კულტურული ანუ ჰუმანისტური ტენდენციებისგან.

§1. კომენტატორები – consiliatores

ევროპული იურისპრუდენციის რეალური ფუძემდებლები კომენტატორები ანუ პრაქტიკოსები არიან. მათ იუსტინიანეს სამართალი საერთოევროპულ სამართლად აქციეს. კომენტატორთა შორის გამოირჩეოდა ბოლონიასა და პერუჯაში მოღვაწე პროფესორი ბარტოლო, რომლის შესახებაც, გადმოცემის თანახმად, ამბობდნენ: „არავინაა იურისტი, თუ არა ბარტოლოს მიმდევარი – nemo iurista nisi Bartolista“.

კომენტატორებმა სისტემური იურიდიული დოქტრინა შექმნეს; გლოსატორთა მეთოდოლოგია – სქოლასტიკური დიალექტიკისა და ლოგიკის მეშვეობით – იურისტის პროფესიულ იარაღად აქციეს. იურიდიული სისტემის შემუშავებისას, მათ წარმატებით დაძლიეს კანონიკურ და რომაულ სამართალს, ასევე საერთო სამართალსა და ადგილობრივ (რეგიონალურ) სამართალშემოქმედებას შორის არსებული წინააღმდეგობები. მათი შეხედულების თანახმად, საერო საქმეებისთვის საერთო სამართალი (**ius commune**) გამოიყენებოდა, ხოლო კანონიკური სამართალი მხოლოდ სასულიერო საქმეების მოგვარებისას მოქმედებდა. მოქმედი სპეციალური სამართლის ნორმები ადგილობრივი კანონმდებლობის სახით საერთო სამართალს ექვემდებარებოდა და იურიდიული ძალა მხოლოდ საკუთარი კომპეტენციის ფარგლებში გააჩნდათ.

§2. ჰუმანისტები

XVI საუკუნეში საერო აზროვნება თავისი ახალი ფორმით, აღორძინების ხანის დედა-შინაარსით – ჰუმანიზმით გამოვლინდა. ჰუმანიზმის მსოფლგაგების ცენტრში დგას ადამიანი – როგორც პიროვნება და როგორც თავისუფალი. ევროპის ქვეყნებში თითოეული სახელმწიფოსათვის ნიშანდობლივი – ეკონომიკური თუ სოციალურ-პოლიტიკური – პირობების მიუხედავად, აღორძინება და ჰუმანისტური მოძრაობა ძირითადად, ერთი ხაზით მიმდინარეობდა. ეს იყო ბრძოლა შუა საუკუნეების მსოფლმხედველობისა და კათოლიკური ეკლესიის, როგორც უძლიერესი ფეოდალის, იდეოლოგიის წინააღმდეგ.

აღორძინების ეპოქა ხასიათდება ანტიკური კულტურის, სამართლის, ფილოსოფიისა და ლიტერატურისადმი დიდი ინტერესით. კომენტატორებისათვის (**mos italicus**) ნიშანდობლივი პრაქტიკული ტენდენციებისაგან განსხვავებით, საფრანგეთში ჰუმანისტების კულტურული მიმდინარეობა (**mos gallicus**), ისტორიას საერო მეთოდებით შეისწავლიდა და ძირითადი ისტორიული მოვლენების რელიგიურ-უტილიტარული შეხედულებებისაგან გათავისუფლებას ცდილობდა. ჰუმანისტები დიდად აფასებდნენ კლასიკურ იურისპრუდენციას და ცდილობდნენ სამართლის წყაროების გათავისუფლებას ყველა იმ მოდიფიკაციისგან, იუსტინიანესეული კანონმდებლობის კომპილატორებსა (ინტერპოლაციები) და შუასაუკუნეების პერიოდის გლოსატორებს (გლოსა და კომენტარები) უხვად რომ ჰქონდათ გამოყენებული. ამ მიზნით, თავიანთ გამოკვლევებში მათ გამოიყენეს არა მარტო იუსტინიანეს კოდექსის წინამორბედი სამართლის წყაროები, არამედ სალიტერატურო ტრადიციაც. მართალია, ჰუმანისტებმა ვერ შექმნეს „სამართლის ისტორია“, მაგრამ მათ მიერ გამოკვლეულმა ანტიკური პერიოდის სამართლის წყაროებმა, რომის სამართლის შესწავლას მეცნიერული ხასიათი შესძინა. მათ შეიმუშავეს ე.წ. პროფესორთა სამართალი, რომელიც, იურისტთა დიდი მასიდან ცალკე მდგომი მცირერიცხოვანი მეცნიერ-იურისტთა ჯგუფის პრეროგატივად იქცა.

§3. ბუნებითი სამართლის თეორია

განმანათლებლობის ეპოქაში, XVII-XVIII საუკუნეებში, მოქმედი ბუნებითი სამართლის სკოლა, ადამიანის ბუნებისა და გონების შესაბამისი და ყველა ხალხისათვის საერთო, უნივერსალური სამართლის სულისკვეთებაზე დაფუძნებულ, სოციალურ ეთიკას აღიარებდა. ადამიანის საქმიანობათა სფეროში ბეკონის, დეკარტის, ნიუტონის საბუნებისმეტყველო აღმოჩენების პრაქტიკულმა გამოყენებმა, ბუნებითი კანონები საზოგადოებრივ ცხოვრებაზეც განავრცო. თეოლოგიისა და შუა საუკუნეების ისტორიული მრწამსის პოსტულატების უარყოფის შემდეგ, მათ ახალი, ზოგადი ცნებებისა და პრინციპების, სამართლის ახალი სისტემის შემუშავება დაიწყეს. რეფორმაციისა და კონტრრეფორმაციის იდეებით, ასევე საფრანგეთის რევოლუციის შედეგებით შთაგონებული ბუნებითი სამართლის თეორიის იდეოლოგები, უზენაეს ღირებულებად ადამიანთა შორის თანასწორობასა და სამართლიანობას მიიჩნევდნენ. იურისტთა ამ სკოლის ყველაზე დიდ წარმომადგენლენად ჰუგო გროციუსს (საერთაშორისო სამართლისა და გონის სამართლის მეთოდოლოგიის ფუძემდებელს), სამუელ პუფენდორფს, ქრისტიან თომაზიუსს და ქრისტიან ვოლფს არიარებდნენ. ენციკლოპედისტები აკრიტიკებდნენ იურისტების მიერ აღიარებული კაზუისტიკის მეთოდს, რომელიც ანალოგიით მსჯელობისას და პრეცედენტის საფუძველზე გამოიყენებოდა, რაც, მათი აზრით, სამართლებრივი გაუგებრობებისა და გაურკვევლობის წყარო იყო, მოქალაქეთა შორის კი უიმედობას აღვივებდა.

ბუნებითი სამართლის სკოლა რომის სამართალს **ratio scripta**-დ (დაწერილი გონი) განიხილავდა. იურისტები კვლავ რომანისტიკის ცნებებით ხელმძღვანელობდნენ, ხოლო სამართლამცოდნეობით ნაშრომებს – უსისტემობის გამო აკრიტიკებდნენ. რომაული სამართლებრივი დოქტრინისადმი ამგვარი დამოკიდებულებით განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ ფრანგი მეცნიერები **დომა და პოტიე,** რომლეთაც მნიშვნელოვანი გავლენა იქონიეს ნაპოლეონის 1804 წლის კოდიფიკაციაზე.

§4. სამართლის ისტორიული სკოლა (გერმანული)

სამართლის ახალი მეცნიერებისა და „მოქმედი" რომის სამართლის მიმართ, ახლებური დამოკიდებულება გამოიკვეთა. მხედველობაში გვაქვს გერმანიის სამართლის ისტორიული სკოლა და ამ სკოლის დამაარსებლის **ფონ სავინის** მოღვაწეობა. სავინის ნაშრომით – **„რომის სამართლის მოქმედი სისტემა"** – რომის სამართალი ევროპული კულტურის საფუძვლად და მის განუყოფელ ნაწილადაა აღიარებული.

სავინი სამართალს ორი განსხვავებული – ისტორიული და სისტემური – კუთხით განიხილავს. პირველ შემთხვევაში, სამართალი ხალხის სულისკვეთების ბუნებრივ და სპონტანურ გამოვლინებად, ხელოვნების, ენისა და ფოლკლორის მსგავს ავთენტურ ფენომენად აღიქმება. თუმცა, ხალხის ნება და მისი სულისკვეთება არა თავად ხალხის, არამედ განათლებული იურისტების, მეცნიერებისა და მოსამართლეების მიერაა გამოხატული. იურისტის უცილობელი მოვალეობაა საკუთარი ერის ისტორიის შესწავლა, რათა სათანადოდ განსაზღვროს იურიდიული მემკვიდრეობა, და ამით ხელი შეუწყოს ეროვნული სულისკვეთების განახლება-შენარჩუნებას.

სისტემის თვალსაზრისით, სამართალი მეცნიერული რაციონალიზმისადმი დაქვემდებარებული ცნებებისა და პრინციპების ერთობლიობაა, ინდუქციისა და დედუქციის მეთოდების გამოყენება კი – იურიდიული დოგმატიკის სისტემურობის გარანტი.

სამართლის სფეროში კანტის მიერ შემუშავებული ახალი სამეცნიერო კონცეფციის გამოყენებამ და უნივერსიტეტის – სამეცნიერო კვლევით ცენტრად – ქცევის იდეამ პროფესორთა სამართლის (იურისტების სამართლისაგან განსხვავებით) შექმნა განაპირობა. საკითხი ეხება 1810 წელს გახსნილ ბერლინის უნივერსიტეტს, სადაც პროფ. ჰუმბოლდტმა, სხვა ცნობილ მეცნიერებთან ერთად, სავინიც მიიწვია. გლოსატორთა შემოქმედების გათვალისწინებით, სავინიმ უპირატესობა ჰუმანისტებს მიანიჭა, ვინაიდან მიაჩნდა, რომ კომენტატორები და მათი მიმდევრები, **usus modernus** მეთოდით, ჭეშმარიტი სამართლის კეთილშობილურ პრინციპებს არღვევდნენ. სავინის იმის გამოც აკრიტიკებდნენ, რომ რეალურად, მის მიერ შექმნილი რომის სამართლის მოქმედი სისტემა, სხვადასხვა ეპოქის ელემენტებისაგან შედგებოდა და ფაქტობრივად, არც ერთ ეპოქაში არ მოქმედებდა. არქაულ და კლასიკურ სამართალს ხელოვნურად მიენიჭა მოქმედი სამართლის სტატუსი და ზოგადი თეორიის დოგმებად აქცია.

§5. XIX საუკუნის პანდექტისტები

პანდექტური სამართლის (პანდექტების თანამედროვე გამოყენება – **usus modernum pandectarum**) ფუძემდებლებმა, ინტერპრეტაციის მეშვეობით, მეცნიერება და იურიდიული დოგმატიკა **Corpus iuris** შეიმუშავეს. ეს იყო ე.წ. „ცნებების იურისპრუდენცია", ანუ

პანდექტისტიკა (სახელწოდება პანდექტების სისტემური შესწავლიდან მომდინარეობს). პანდექტისტიკას საფუძველი ჩაუყარეს რ. პუხტამ და ისეთმა ცნობილმა რომანისტებმა, როგორებიც იყვნენ ვაგნეროვი, დერნბურგი და ვინდშაიდი. პანდექტისტები იურიდიული მეცნიერების პოზიტივისტურ მიმდინარეობას მფარველობდნენ. მათი აზრით, სამართლებრივი წესრიგი იურიდიული პრინციპებისა და ნორმების სრული და ჩაკეტილი სისტემაა. ამის გამო მათ მიუღებლად მიაჩნდათ კაზუსების არსებობა ცნებებისა და დოგმების სისტემაში, რადგან მათი გადაწყვეტის ხერხები იურისტს, მის ხელთ არსებული საშუალებებით, სამართლის ნორმით გაუთვალისწინებელ შემთხვევაშიც (ფორმალურ-ლოგიკური პროცედურების გამოყენების გარეშე), შეეძლო შეევსო და გამოეძია.

VIII. რომაული იურისპრუდენცია და მოქმედი იურიდიული სისტემები

სამოქალაქო კოდექსების შექმნისა და ძალაში შესვლის შემდეგ რომის სამართლის აქტუალიზაციის პრაქტიკული ტენდენცია, ანუ იტალიური მეთოდი (**mos italicus**) განხორციელებულად მიიჩნიეს. თუმცა, იმის მტკიცება, რომ იურისტებს რომის სამართლის მიმართ ინტერესი გაუნელდათ უსაფუძვლოა, ვინაიდან დღემდე არსებული მრავალი ისტორიული და დოგმატური მიზეზი, რომის სამართლის სიცოცხლისუნარიანობას ცხადყოფს. სამოქალაქო კოდექსებში დღემდე შენარჩუნებულია რომის სამართლის ცნებები და პრინციპები. ეროვნული სამართლებრივი სისტემების შეფასების მყარ საფუძვლად და ამოსავალ წერტილად მათი საერთო რომანისტიკული წყაროები უნდა გამოვიყენოთ, ისევე, როგორც ეს ახალი საერთოევროპული სამართლის შექმნისას ხდება. თანამედროვე სამართლისაგან განსხვავებით, სასამართლო გადაწყვეტილებების საფუძველზე შექმნილი რომაული იურისპრუდენცია, კონსულტაციების ფორმით განხორციელებულ თავისუფალ საქმიანობას წარმოადგენდა; იგივე ითქმის საერთო სამართლის განმმარტებელთა და კომენტატორთა (**consiliatores**) ნაშრომებზეც. სამართალმცოდნეობის შემოქმედებითი თუ საინტერპრეტაციო ბუნების მიხედვით, განასხვავებენ თანამედროვე იურიდიულ სისტემათა დახურულ და ღია ფორმებს, ანუ ერთმანეთისაგან უნდა გაიმიჯნოს ერთი რამ: რა პრინციპითაა შექმნილი სამართალი – ცოცხალი (პრეცედენტული), თუ წერილობითი ფორმით (ერთ კრებულში სისტემურად ჩამოყალიბებულ ნორმათა წესით). სამართლის ღია ტიპის ნიმუშია ანგლო-საქსონური პრეცენდენტული სამართლის სისტემა, ხოლო სამოქალაქო კოდექსებში ასახული სამართალი – დახურულ მოდელს განეკუთვნება. აღნიშნული განსხვავება ამ ორი სისტემის ერთმანეთისაგან მკვეთრად გასამიჯნად არ გამოდგება, ვინაიდან, დღესდღეობით, საკანონმდებლო სამართალი ორივე სისტემას იყენებს; გარდა ამისა, ეს ორი სისტემა ყოველთვის ვერც წარსულის მკაცრად ისტორიულ კრიტერიუმებს დაეყრდნობა.

რომაული იურისპრუდენცია გამუდმებით უწყობდა ხელს სამართლის შემოქმედებით განვითარებას და სხვადასხვა იურიდიულ სისტემაზე უდავო გავლენას ახდენდა. შესაბამისად, უფრო მიზანშეწონილია სამოქალაქო კოდექსებისა და ანგლო-საქსონური „საერთო სამართლის“ მიმართება რომის სამართალთან ცალ-ცალკე განვიხილოთ.

§1. სამოქალაქო კოდექსები

კანონის წინაშე მოქალაქეთა თანასწორობის შესახებ ბუნებითი სამართლის თეორიის მიმდევართა დოქტრინა და მათი პოსტულატები, სამოქალაქო კოდექსების შექმნასა და

გამოცემას უწყობდა ხელს. 1804 წელს ნაპოლეონის სამოქალაქო კოდექსის შექმნით საკოდიფიკაციო საქმიანობამ საფრანგეთში უმაღლეს დონეს მიაღწია (თუმცა, მსგავსი სამოქალაქო კოდექსები მანამდე ბავარიასა და პრუსიაშიც არსებობდა). საფრანგეთის რევლუციის პერიოდში, სამოქალაქო კოდექსის ავტორებმა უარი განაცხადეს ოთხ, მათი აზრით, ძალზედ კაზუისტურად, ან პირიქით, აბსტრაქტულად შედგენილ პროექტზე. ორ უკიდურესობას შორის მიღწეული კომპრომისის შედეგად, ფრანგული სამოქალაქო კოდექსი საკანონმდებლო ტექნიკის ნიმუშადააა მიჩნეული, რომელიც, მოგვიანებით, სხვა ქვეყნების სამოქალაქო კოდექსთა მისაბაძ მაგალითად იქცა. ფრანგულმა კოდექსმა ზეგავლენა მოახდინა არა მხოლოდ ევროპის, არამედ ამერიკის კოდიფიკაციებზეც. ნაპოლეონის კოდექსი მთლიანად რომის სამართლის პრინციპებს ეფუძნებოდა, რამაც მისი წარმატება განაპირობა. XIX საუკუნის დიდმა ფრანგმა იურისტებმა ობრიმ და რომ, იურისპრუდენციისა და დოქტრინის ურთიერთზემოქმედების დადგენით, ახალი კანონმდებლობა ძალზე გონივრულად და გაბედულად განმარტეს.

1900 წლამდე გერმანიის სამოქალაქო ძეგლისდება ძალაში ვერ შედიოდა ისტორიული სკოლის წინააღმდეგობის გამო. გერმანული სამოქალაქო ძეგლისდება პანდექტისტიკის ყველაზე სრულყოფილი და დამახასიათებელი ქმნილებაა, რომელიც შეიქმნა სამართლის სკოლის საქმიანობის მიწურულს და რომის სამართლის დასასრულზე მიუთითებს. კოდექსის ზოგადმა ნაწილმა და იურიდიული გარიგების დოქტრინამ მნიშველოვანი ზეგავლენა მოახდინა თანამედროვე ცივილისტიკაზე.

§2. ინგლისური სამართალი. საერთო სამართალი და სამართლიანობის სამართალი (common law and equity)

სამართლის ამ სისტემისათვის ნიშანდობლივია განსაკუთრებული და სპეციფიკური თავისებურებები, რითაც იგი კონტინენტური სამართლებრივი სისტემების რომანისტული ტრადიციებისგან განსხვავდება. აღნიშნული სისტემით საკანონმდებლო სამართალი (**Statute law**) და პრეცედენტული სამართალი (**Common law**) ერთმანეთისაგან განსხვავდება.

XI საუკუნეში ნორმანთა შემოსევის შემდეგ, როცა ინგლისის დამპყრობელმა უილიამმა ქვეყანაში ბატონყმური სისტემა და ცენტრალიზებული ადმინისტრაცია შემოიღო, დასაბამი მიეცა საერთო სამართლის (**Common law**) ისტორიას. სამართლებრივი რეფორმების განსახორციელებლად, არსებული სამართილსა და მართლმსაჯულების დაცვის უფლებამოსილებანი მეფემ საკუთარ თავზე აიღო. სასამართლო ხელისუფლების ცენტრს წარმოადგენდა სამეფო კარის სასამართლო (**Curia regis**), სადაც ადგილობრივ სასამართლოებში განხილული საქმეები გადაისინჯებოდა. მეფის სასამართლო ხელისუფლება ხორციელდებოდა შერიფის ანუ იმ მოხელის მიერ, რომელიც სასამართლო-ადმინისტრაციული ფუნქციებითა და გამსვლელი სასამართლო სხდომების (**Justice in Eyre**) წარმართვის უფლებით იყო აღჭურვილი. სამართალწარმოება სასამართლო ბრძანებების (**writs** ან **brevia**) სისტემით ხელმძღვანელობდა. ბრძანება იყო პერგამენტზე ტიპური და მკაცრად განსაზღვრული ფორმულების გამოყენებით, ლაკონურად შედეგნილი განსაკუთრებული წერილობითი საბუთი, რომელიც მიიღებოდა სამეფო კანცელარიაში. ფორმულათა შესადგენად განსაზღვრული კრებულებით ხელმძღვანელობდნენ, რისთვისაც გასამრჯელოს იღებდნენ. სასამართლო ბრძანებებისა და მათ საფუძველზე გაცემული სარჩელების მეშვეობით, კერძო სამართლის სფეროში მეფე ადგენდა კანონებს (იმდენი

სარჩელი იყო, რამდენიც ბრძანებათა ფორმულა). ამის გამო, ინგლისური საერთო სამართალი იმთავითვე პოზიტიური იყო, ყოველთვის დაუწერელ ჩვეულებით სამართლად მიიჩნეოდა, ხოლო რომის სამართალი, რომელიც უნივერსიტეტებში ისწავლებოდა, წიგნიერ და იდეალურ სამართლად განიხილებოდა.

სამართლიანობის სამართლის (**Equity**) ცნებაში იგულისხმებოდა სასამართლო სისტემა, რომელიც უპირისპირდება საერთო სამართალს (**Common law**) და ლორდ-კანცლერის სასამართლოში (**Court of Chansery**) მოქმედებდა. მართლმსაჯულების განხორციელების თხივნით ქვეშევრდომები პეტიციით მიმართავდნენ უშუალოდ მეფეს. მეფე გზავნიდა მოთხოვნას სამეფო საბჭოსა (**King's Council**) და კანცლერთან, რომელიც სამეფო სინდისის მცველად (**keeper of the King's conscience**) ითვლებოდა. სამართლიანობის ცნებაზე დაფუძნებული, სასულიერო პირის - კანცლერის იურისდიქციის მიზანი იყო მოპასუხის სინდისის განწმენდა.

სამართლიანობის სამართლის მიზანი მართლმსაჯულების არსებითი, და არა ფორმალური განხორციელება იყო; ამიტომ სამოქმედოდ ორ ხერხს იყენებდნენ: რეალურ აღსრულებას (**specific performance**), რომელიც ხორციელდებოდა აღსრულების შესახებ დადგენილების გამოცემის განსაკუთრებული ფორმით და რაიმე ქმედების (**injunction**) სასამართლო აკრძალვით, რაც ზიანის მიმყენებელისათვის გარკვეული ქმედების განმეორებით ჩადენას კრძალვდა.

სამეფო იურისდიქციამ პირველი გამარჯვება, სამართლიანობის სამართლის უპირატესობის შესახებ, ბრძანებულების გამოცემით და საერთო სამართალსა და სამართლიანობის სამართალს შორის წინააღმდეგობის დაძლევით მოიპოვა. თუმცა, მათ შორის დაპირისპირება კვლავ გრძელდებოდა **common law**-ს ფარგლებში მოქმედი მოსამართლეები, ვესტმინსტერის სასამართლოების მიმართ, კანცლერის სასამართლოს სააპელაციო ინსტანციად გადაქცევის ფაქტს არ იწონებდნენ.

რაც შეეხება ინგლისური სამართლის ევოლუციის პროცესში რომის სამართლის რეცეფციის მნიშვნელობას, ყურადღება უნდა გამახვილდეს სამ მომენტზე: 1. ეკლესიის, უპირველეს ყოვლისა, ბენედიქტელთა ორდენისა და გლოსატორთა დოქტრინის გავლენაზე. რომანისტიკის ზემოქმედების კვალი შეინიშნება ტერმინოლოგიაში, ინგლისური სამართლის ანალიზისა და მისი სამართლის სისტემად გადაქცევის პროცესში რომის სამართლის ცნებებია გამოყენებული; 2. XVI საუკუნეში რომის სამართლის რეცეფციამ გადამწყვეტი გამარჯვება მოიპოვა, გერმანიაში ქორწინების საკითხში საეპისკოპოსო სასამართლოებმა რომაულ-კანონიკური დოქტრინა აღიარეს, ხოლო ინგლისური საერთო სამართლის გამარჯვებას იურისტთა წოდებისა და მათი წარმომადგენლის – კოკის – პიროვნული ავტორიტეტი უზრუნველყოფდა, რითაც ინგლისური ჩვეულებითი სამართალი რომის სამართლის დებულებების გამოყენებას უგულებელყოფდა; 3. მესამე მომენტი ეხებოდა სამართლის თეორიას და არა პრაქტიკას, რაშიც დიდი წვლილი მიუძღვის ინგლისელი მოაზროვნის ჯონ ოსტინის თხზულებებსა და სამართლის ისტორიკოსის მეიტლენდის შრომებს.

კაზუსებიდან გამომდინარე პრინციპებისა და ნორმების შექმნის თვალსაზრისით, რომაულ და ინგლისურ იურისპრუდენციას ბევრი რამ აქვთ საერთო განსხვავებული კრიტიკისა და განვითარების განვლილი გზის მიუხედავად; კერძოდ, საერთო სასამართლოს

გადაწყვეტილებების კაზუისტური ხასიათი, ტექნიკის გამოყენება. ისიც აღსანიშნავია, რომ იურისტთა და მოსამართლეთა გადაწყვეტილებებზე დიდ გავლენას ახდენდა ინტუიცია, რომელიც, ლოგიკური და სისტემური კრიტერიუმების მიუხედავად, სამართლიანობის პრინციპს ეფუძნებოდა.

თავი III. რომის საჯარო-სამართლებრივი ინსტიტუტების განვითარების ძირითადი ეტაპები და თავისებურებანი

რომში მოქმედ იურიდიულ დებულებებათა ერთობლიობას რომის სამართალი ეწოდება. სამართლის ეს ტიპი ვითარდებოდა ხანგრძლივი ისტორიული პერიოდის განმავლობაში, რომელიც 13 საუკუნის მანძილზე – ქრ. შობამდე 753 წლიდან ქრ. შობის 565 წლამდე – იმპერატორ იუსტინიანეს გარდაცვალებამდე გაგრძელდა.

რომის სამართლის გამოყენების ისტორია მხოლოდ აღნიშნული ქრონოლოგიური პერიოდით როდი იფარგლება. შემდეგ სხვადასხვა ქვეყნისა და საზოგადოების ინტერესების შესაბამისად, შუა და ახალ საუკუნეებში მოქმედებდა, რომის სამართლებრივმა სისტემამ ჩვენს დრომდეც მოაღწია. ამიტომ ამბობენ: რომის სამართალი ხელმეორედ დაიბადაო.

თუმცა რომანისტთა, ანუ რომის სამართლის მკვლევართა ინტერესის ძირითადი ობიექტი რომის მოქალაქეთა ურთიერთობების მარეგულირებელი კერძო სამართალია, დღესდღეისობით მრავალი სამეცნიერო ნაშრომი კვლავაც ეძღვნება რომის საჯარო სამართლის, რომაული სახელმწიფო ინსტიტუტების ჩამოყალიბებისა და განვითარების ისტორიას. ასეთი სახის გამოკვლევებში აუცილებელია ისტორიული მონაცემების გათვალისწინებაც, ვინაიდან რომის კერძოსამართლებრივი ინსტიტუტების ევოლუციის პროცესი მჭიდროდ უკავშირდებოდა რომში მოქმედ პოლიტიკურ სისტემასა და სამართალშემოქმედებით ტრადიცას. რომის პოლიტიკურმა რეჟიმმა, მმართველობის ტრანსფორმაციის თვალსაზრისით, რამდენიმე ეტაპი განვლო. კერძოდ: **1. რექსების ეპოქა** – ქრ. შობამდე 753-510 წწ; **2. რესპუბლიკის პერიოდი** – ქრ. შობამდე 510-27 წწ; **3. პრინციპატისა** – ქრ. შობამდე 27 წ. – ქრ. შობის 284 წ. და **4. დომინატის ეპოქა** – 284-565 წწ.

აღნიშნული ბოლო ორი ეტაპი იმპერიული მმართველობის ორი განსხვავებული ფორმაა. საკუთვის რომის იურიდიული სისტემის განხილვისას, თითოეული ეტაპისათვის ნიშანდობლივი არსებითი თავისებურებების გათვალისწინებით, რამდენიემ ეტაპს განასხვავებენ; ესენია: **1. არქაული** – ქრ. შობამდე 753-367 წწ.; **2. წინაკლასიკური** – ქრ. შობამდე 367-130 წწ.; **3. კლასიკური** – ქრ. შობამდე 130 წ. - ქრ. შობის 235 წ. ესაა ყველაზე ხანგრძლივი პერიოდი, რომელიც, თავის მხრივ, სამ ეტაპად იყოფა: **ა) ადრეული კლასიკა** – ქრ. შობამდე 130-30 წწ.; **ბ) განვითარებული კლასიკა** – ქრ. შობამდე 30 წ. – ქრ. შობის 130 წ.; **გ) გვიანდელი კლასიკა** – 130-235 წწ.; **4. პოსტკლასიკური** – 235-527 წწ.;

5. იუსტინიანეს პერიოდის სამართალი – 527-568 წწ.

რომის სამართლის ისტორიის პირველი, არქაული ანუ კვირიტული სამართლის პერიოდი დროში ემთხვევა რექსებისა და რესპუბლიკური სახელმწიფო წყობილების ადრეულ და კლასიკურ პერიოდებს. კლასიკური სამართლის პირველი ეტაპი გვიანდელი რესპუბლიკის ეპოქას შეესაბამება, ხოლო კლასიციზიმის მეორე და მესამე ეტაპები – პრინციპატის ხანას

(იმპერიის პირველ ეტაპს), ანუ რომის იმპერიის ტერიტორიული გაფართოების პერიოდს.

რომის სამართლის ისტორიის პოსტკლასიკური და იუსტინიანეს პერიოდები შეუზღუდავი მონარქიული მმართველობის – დომინატის – ხანას შეესაბამება.

§1. Civitas წარმოშობა. Rex-ების პერიოდი

civitas (ქალაქ-სახელმწიფო); Senatus Populusque Romanus (SPQR) (სენატი და რომაელი ხალხი); ager publicus (სახელმწიფო მიწები).

სახელმწიფოებრიობის თანამედროვე კონცეფციების (სახელმწიფოს შესახებ თეორიების) გამოყენება ძველრომაული თემის მიმართ თითქმის შეუძლებელია, ვინაიდან დიდია მოდერნისტული თეორიების გავლენა. ძველი რომაელებისათვის პოლიტიკური ერთობა განუყოფელი იყო რომაული თემის მოქალაქეებისაგან. შესაბამისად, რომაული თემის წევრები საკუთარ თავს **Populus Romanus**-ს უწოდებდნენ, ხოლო ოფიციალურ დოკუმენტებსა და ლეგიონერთა სამკერდე ნიშნებზე პირველი ადგილზე სენატი იყო: **Senatus Populusque Romanus** (**SPQR**).

ცნებით **respublica** საზოგადოებრივი საქმეები ან საზოგადოებრივი ქმედებები აღინიშნებოდა. პრინციპატის ეპოქაში რომაულ **libera res publica**-ს იმპერატორის **potestas**-ი დაუპირისპირდა. მეცნიერთა უმრავლესობის აზრით, პრიმიტიულ რომაულ პოლიტიკურ ორგანიზაციას ყველაზე უკეთ შეესაბამება ტერმინი „ქალაქ-სახელმწიფო“; ეს იყო ერთგვარი ციტადელი, რომლის კედლებს შიგნითაც ხელისუფლების საქალაქო და ქალაქს დაქვემდებარებული ტერიტორიების ადმინისტრაციული ორგანოები იყო განთავსებული. თანამედროვე გამოკვლევებით შესაძლებელია იმის განცხადება, რომ რომის სახელმწიფო თანმიმდევრული სინოიკიზმის (ახლო მდებარე დასახლებათა ურთიერთშერწყმის) საფუძველზე ჩამოყალიბდა.

რომი შვიდ ბორცვზე განლაგებული რამდენიმე დასახლების გაერთიანებით შეიქმნა. შესაბამისად, ამ ადგილს **Septimontium**-ი ანუ შვიდბორცვიანი **(ავენტინუსი, პალატინუსი, კაპიტოლიუმი, კვირინალის, ვიმინალის, ესკვილინუსი და კელიუსი)** ეწოდა. მოგვიანებით, ქალაქს გალავანი შემოავლეს, რომელიც მოსახლეობას მტრის თავდასხმისაგან იცავდა. ამ ბორცვთაგან ერთ-ერთს კაპიტოლიუმი შემდეგი გარემოების გამო ეწოდა: ბორცვზე იუპიტერის ტაძრის ასაგებად საძირკვლის გათხრისას მდ. ტიბროსის სანაპიროებზე მუშებმა ადამიანის თავის ქალა აღმოაჩინეს. მეტად ხელსაყრელი სავაჭრო გზების (**via Salaria**) კვეთაზე მკვიდრი პრიმიტიული სასოფლო თემი, თანდათანობით იძენდა ქალაქ-სახელმწიფოს (**civitas**) ნიშან-მახასიათებლებს. გალავანშემოვლებული უძველესი **civitas**-ი ტერიტორიაზე (**pomoerium**), მრავლად იყო წმინდა ადგილები, სადაც სხვადასხვა მაგიური და რელიგიური რიტუალები ტარდებოდა; აქვე მდებარეობდა მთავრობის რეზიდენცია და საგანგებო ადგილები სახალხო კრებების ჩასატარებლად.

მითის თანახმად, უძველესი დასახლება რომულუსის სახელს უკავშირდება, მანვე დაუდგინა ქალაქს თავდაპირველი საზღვრები (ე.წ. **Roma quadrata**). ქალაქს გარს ერტყა საჯარო მიწები და საძოვრები (**ager publicus**) და მტრის შემოსევებისაგან დაუცველი სოფლები და მიწათმოქმედთა განცალკევებით მდგომი ქოხები. არქეოლოგიური გათხრების მასალების თანახმად, **civitas**-ის გარშემო საფორტიფიკაციო სამუშაოები პერმანენტულად, ლათინების თემებით დასახლებული სოფლების გაერთიანებით, მიმდინარეობდა. თავდაპირველად, რომი ალბა-

ლონგას (**Alba Longa**) კოლონია იყო. აქვე დაბადებულა ქალღმერთ **ვესტას ქურუმი** ქალი **რეა-სილვია**, ტყუპი ძმის – **რომულუსისა და რემუსის დედა.**

ამრიგად, რომი საერთო მმართველობას დაქვემდებარებული საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფის კონგლომერატს, ციცერონის თანახმად, **coetus hominum iure sociali**-ს, წარმოადგენდა.

პრიმიტიული civitas-ის მმართველობის ორგანოები იყო:

ა) რექსი (rex)

rex sacrorum *(საღვთო რიტუალები);* ***interrex*** *(შუალედური ფუნქციებით აღჭურვილი რექსი);* ***regifugium*** *(რექსის გაქცევა);* ***quando rex comitia vit fas*** *(ფორმულა, რითაც რექსი ღვთის ნებას აქვეყნებდა).*

რექსი (**rex**) იყო უზენაესი სამხედრო და პოლიტიკური ბელადი, რომელიც, ხალხის სურვილის შემთხვევაში, მოქალაქეთა საკრალური წარმომადგენლის ფუნქციასაც ასრულებდა. აქედან გამომდინარე, რექსი ანუ ბელადი (**ductor**) იყო, რელიგიურ-მაგიური რიტუალების ჩატარების უფლებამოსილებით, აღჭურვილი პირი, რომლის მაგიურ და ზებუნებრივ უნარს მისი პირადი ქარიზმა კიდევ უფრო აძლიერებდა. რექსის ზებუნებრივი ძალისადმი რწმენა ხალხს მის მორჩილებას და მისი ხელისუფლების უზენაესობას შთააგონებდა. რომაელებს რექსი მიაჩნდათ ღვთის ნების აღმსრულებლად, რომლის ნებასაც ხალხს ამცნობდნენ ქურუმები; ისინი მომავალს ზეციურ მოვლენებზე დაკვირვებით, მსხვერპლად შეწირული ცხოველების შიგნეულობისა და ფრინველთა ფრენის **(auspicium, augurium**) მიხედვით წინასწარმეტყველებდნენ.

გადმოცემის მიხედვით, რომს მართავდა შვიდი რექსი: **რომულუსი, ნუმა პომპილიუსი, ტულუს ჰოსტილიუსი, ანკუს მარციუსი, ტარკვინიუს პრისკუსი, სერვიუს ტულიუსი და ტარკვინიუს სუპერბუსი (ამაყი)**. პირველი ოთხი რექსი ლათინთა და საბინთა წარმომადგენელი იყო, ხოლო ბოლო სამი რექსი კი – ეტრუსკთა ტომისა.

რესპუბლიკის პერიოდში რომმა შეინარჩუნა რექსების ხელისუფლებისათვის ნიშანდობლივი რუდიმენტები. ლათინი რექსები რომს სენატთან თანხმობით მართავდნენ, სამაგიეროდ, ხალხის მხარდაჭერით სარგებლობდნენ. ეტრუსკმა რექსებმა თავიანთი დესპოტიზმით ხალხი დაიპირისპირეს. ბოლო რექსს – ტარკვინიუსს ამაყს – რომაელები განუდგნენ აუჯანყდნენ და განდევნეს.

ეტრუსკთა დინასტიის რექსებმა შემოიღეს უზენაესი ხელისუფლების (**imperium**) შემდეგი სიმბოლოები: სპილოს ძვლისგან დამზადებული სამეფო ტახტი, პორფირის სამოსი – ტოგა (**toga**) და წკეპლებით შეიარაღებული პირადი მცველები (**lictores**); მაგრამ რომაელი **rex**-ი არავითარ შემთხვევაში არ მიიჩნევა მეფედ; ასე რომ, მათი ზეობის ეპოქა არასწორად მიიჩნიეს მონარქიული მმართველობის პერიოდად.

ბ) სენატი

Senex *(მხრცოვანი);* ***senatus*** *(სენატი);* ***patres*** *(სენატორები);* ***tribus*** *(ტრიბა);* ***gens*** *(გვარი);* ***sacra gentilicia*** *(წმინდა რიტუალის აღსრულება);* ***interregnum*** *(რექსის გარდაცვალების შემდეგ*

ხელისუფლების აღსრულება სენატორების მიერ).

თავდაპირველი სენატი (**senatus**) იყო უხუცესთა საბჭო, რომელიც რექსს ისეთი უმნიშვნელოვანესი სახელმწიფო პრობლემების გადაწყვეტაში ეხმარებოდა, როგორიც იყო, მაგალითად, ომისა და ზავის საკითხი. გადმოცემის თანახმად, რომულუსმა თავად დააარსა სენატი, რომლის შემადგენლობაშიც 100 სენატორი შეიყვანა; დროის კვალობაზე, მათი რიცხვი გაიზარდა და ტარკვინიუს პრისკუსის მმართველობის დროს მათმა რიცხვმა 300 მიაღწია. შესაძლოა, სენატორთა რიცხვი განისაზღვრებოდა იმ **patres** რაოდენობით, სენატში ადგილის დაკავების უფლება რომ მოიპოვეს. სენატორთა ეს წოდება (**patres**) იმას მოწმობს, რომ სენატი გვართა მეთაურების წრიდან იქმნებოდა. გვარი (**gens**) იყო იმ რამდენიმე მონათესავე ოჯახის გაერთიანება, რომელსაც საერთო წინაპარი ჰყავდა. **Civitas**-ის შექმნის თვალსაზრისით, ოჯახის (**familia**), გვარისა (**gens**) და ტომის (**tribus**) ფუნქციის საკითხი დიდი ხნის განმავლობაში განიხილებოდა რომანისტიკაში. ოჯახის წევრებს ერთმანეთთან სისხლით ნათესაობა აკავშირებდათ. ოჯახი უძველესი სოციალური ორგანიზმია. ოჯახთა კავშირი, რომელსაც საერთო წინაპარი (**patres gentis**) ჰყავდა ნათესავთა ერთობას – გვარს ქმნიდა. გვარის წევრები საერთო საგვარეულო სახელს ატარებდნენ და გვარის ყველა წევრისათვის ერთნაირ წმინდა რიტუალებს (**sacra gentilicia**) აღასრულებდნენ. რექსის გარდაცვალების შემდეგ მთელი ძალაუფლება გადადიოდა სენატორთა ხელთ (**interregnum**), რომლებიც ახალ რექსს ირჩევდნენ.

გ) ხალხი და სახალხო კრებები

პირველ საუკუნეებში ხალხი ორი ფენის – **პატრიციებისა და პლებეებისაგან** – შედგებოდა. პრივილეგირებულ ფენას შეადგენდენ პატრიციები; კლიენტები და ფსგააზატებულები მათზე იყვნენ დამოკიდებულნი. პატრონისა და კლიენტის ურთიერთობების შესახებ ცნობები მოცემულია დიონისე ჰალიკარნასელითან, რომლის მტკიცებითაც პატრონის უფლებები რომულუსმა შემოიღო. პატრონი კლიენტს იურიდიული ხასიათის რჩევებს აძლევდა და მას სხვა პირთა უკანონო დევნისაგან იცავდა; თავის მხრივ, საჭიროების შემთხვევაში, კლიენტი პატრონის დახმარების ვალდებულებას საკუთარ თავზე იღებდა; მაგალითად, მისი ქალიშვილების გათხოვებისას ან პატრონის ტყვეობდან გამოსყიდვისას, კლიენტს საკუთარი პატრონის სასამართლო ხარჯები ან საჯარო ჯარიმები უნდა გადაეხადა. პატრონს და კლიენტს ერთმანეთის წინააღმდეგ სასამართლოში მოწმედ გამოსვლის უფლება არ ჰქონდათ. კლიენტს არ შეეძლო ხმის მიცემა იმ კანდიდატურის წინააღდეგ, რომელსაც პატრონი მხარს უჭერდა.

პატრიციების ფენა შედგებოდა იმ 100 ოჯახისგან (**familia**), რომელიც რომის ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან ცხოვრობდა (პატრიციების შთამომავლების იმავე წოდებას განეკუთვნებოდნენ). პატრიციების ოჯახები გვარად, გვარები კი ტომებად ერთიანდებოდენ. პატრიციები სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებებით შეუზღუდავად სარგებლობდენ, აღნიშნულ უფლებებს პლებეების (**plebs**) ფენა მოკლებული იყო. თანასწორობისა და საზოგადოების ერთიანი პატრიციულ-პლებეური მაღალი ფენის – **nobilis** – შესაქმნელად პლებეები, რამდენიმე საუკუნის მანძილზე იბრძოდნენ. სახელმწიფოს რესპუბლიკური წყობის დროს ნობილიტეტი გაბატონებულ ფენას წარმოადგენდა. ხალხს იწვევდნენ საგანგებო კრებების ე.წ. კომიციების (**comitia; cum+ire**: შეკრება) სხდომებზე. სახალხო კრების უძველეს

სახეს წარმოადგენდა კურიის კრება (**comitia curiata**), რომელიც მოქალაქეებს კურიების მიხედვით აერთიანებდა. 30 კურიად დაყოფილი მოსახლეობა სამ ტრიბად ერთიანდებოდა. თავდაპირველად, კურიის კრების კომპეტენცია **lex curiata de imperio** (რომლის ძალითაც რექსს სახელისუფლებო უფლებამოსილება ენიჭებოდა) მხარდაჭერა და **adrogatio** (შვილად აყვანის ერთ-ერთი სახე) გახლდათ. ცენტურიის კომიციები (**comitia centuriata**) ბოლოსწინა ეტრუსკელმა რექსმა სერვიუს ტულიუსმა შექმნა. აღნიშნული კომიცია ეფუძნებოდა რომაელი ჯარის ახალ სტრუქტურას, რომელიც, ჯარისკაცთა ქონებრივი სტატუსის მიხედვით, ხუთ კატეგორიად იყოფოდა. რომის ჯარისა და სახალხო კრებების რეფორმატორად სერვიუს ტულიუსია მიჩნეული. ლათინთა და საბინთა „მონარქიის“ პირველ ეტაპზე ჯარის შეკრება გვარების მიხედვით ხდებოდა; წლის განმავლობაში ჯარში პატრიციებისა და კლიენტებისაგან რომელ წევრს უნდა ემსახურა, ამას გვარი (**gens)** ადგენდა. აქედან გამომდინარე, ჯარში კავალერია დომინირებდა. ბრძოლის ჰოპლიტური ტაქტიკის შემოღებით ცხენოსანთა რიგები შემცირდა. ჰოპლიტები (**hoplitas**) (მძიმედ შეიარაღებული ქვეითი ჯარი) – ეს იყო ასი მეომრისაგან შემდგარი სამხედრო რაზმები (**centuriae**), რომლებიც მკაცრად იცავდნენ საბრძოლო მწყობრსა და სამხედრო დისციპლინასა, რაც მათ ბრძოლისუნარიანობას განამტკიცებდა.

სამხედრო რეფორმის გატარებისას, ქონებრივი ცენზის მიხედვით, სერვიუს ტულიუსმა მოქალაქეები 5 ჯგუფად დაჰყო. პირველი, უმაღლესი ჯგუფის წევრობისათვის სავალდებულო იყო 100 000 სისტერციის (ფულადი ერთეული) ქონა, მეორესათვის – 75 000, მესამე და მეოთხისათვის – შესაბამისად, 50 000 და 25 000, ხოლო ბოლო, მეხუთე ჯგუფს 12 000 სისტერციის ქონა მოეთხოვებოდა. მოქალაქეთა თითოეული კატეგორია ვალდებული იყო გამოეყვანა ცენტურიის განსაზღვრული რაოდენობა (მაგალითად, პირველ კატეგორიას 30 ცენტურიის გამოყვანა ევალებოდა). მხედრობას (**equites**) 18 ცენტურია გამოჰყავდა, ხოლო დამხმარე კარი (მუშები, მუსიკოსები და **proletarii)** კიდევ 5 ცენტურიას ქმნიდა. ამგვარად, ცენტურიების საერთო რიცხვი 193 შეადგენდა.

ცენტურია (**centuria**) ერთდროულად სამხედრო ერთეული და პოლიტიკურ-ფისკალური გაერთიანება იყო, ანუ მათ სახალხო კრებაზე ხმის მიცემის უფლება ჰქონდა. ხმის მიცემისას პირველობა მოქალაქეთა ყველაზე შეძლებულ ფენას ენიჭებოდა, ვინაიდან ცენტურიათა ყველაზე დიდი რაოდენობა (30 ცენტურია) ამ ფენას გამოჰყავდა. ხმათა აბსოლუტური უმრავლესობის მოპოვების შემდეგ (მოქალაქეთა პირველი ფენა, ცხენოსნებთან ერთად, 98 ცენტურიას შეადგენდა. ისინი პირველები აძლევდნენ ხმას და სახალხო კრებებზე ხმათა უმრავლესობას იღებდნენ) ხმის მიცემის პროცედურა წყდებოდა.

§2. პატრიციულ-პლებეური civitas-ი და რესპუბლიკა

Comitia curiata *(კურიის კრება);* ***comitia centuriata*** *(ცენტურიის კრება);* ***comitia tributa*** *(ტრიბის კრება);* ***plebs*** *(მდაბიო);* ***nobilis*** *(წარჩინებული);* ***centuriae*** *(ცენტურიები);* ***hoplitas*** *(ქვეითი ჯარი);* ***equites*** *(მხედრები);* ***proletarii*** *(უქონელნი).*

გადმოცემის თანახმად, ტარკვინიუსების გვარის უკანასკნელი რექსი ქრ. შობამდე 510 წელს რომიდან განდევნეს და, ერთწლიანი უფლებამოსილების ვადით, მაგისტრატის თანამდებობა შემოიღეს. კოლეგიის წევრი – მაგისტრატები უმაღლესი სამხედრო და პოლიტიკური ხელისუფლებით აღჭურვილი პირები იყვნენ. ქრ. შობამდე 451 წელს შეირჩა ათი მოქალაქე

(**decemviri legibus scribundis**), რომელთაც XII დაფის კანონების რედაქტირება დაევალათ. საკანონმდებლო საქმიანობა, პატრიციებსა და პლებეებს შორის ურთიერთობების უკიდურესი გამწვავებისა და პოლიტიკური დაპირისპირების ფონზე, ორი წელი გაგრძელდა. XII დაფის კანონების გამოქვეყნების შემდეგ, ხალხმა კონსულების არჩევა აღარ ისურვა და მმართველობა გადასცა კონსულის ძალაუფლებით აღჭურვილ სამხედრო ტრიბუნებს (**tribuni militum consulari potestate**), რომელთაც ჯარების სარდლობის უფლება მოიპოვეს. ქრ. შობამდე 367 წელს ლიცინიუსისა და სექსტიუსის კანონით (**leges Liciniae et Sextiae**) კონსულატი – რესპუბლიკური რომის სახელმწიფო წყობილების უმაღლესი ორგანო – საბოლოოდ დამკვიდრდა.

ანტიკური პერიოდის ცნობების ინტერპრეტაციისას, ისტორიკოსთა აზრი ორად იყოფა: ერთი ნაწილის თანახმად, რომში ტარკვინიუსების განდევნის შემდეგ, პოლიტიკური სისტემის რეფორმირება მკვეთრად, რევოლუციური მეთოდებით განხორციელდა; ისტორიკოსთა მეორე ჯგუფის (უმრავლესობის) აზრით, რეფორმა მდოვრედ, თუმცა, თანამიმდევრულად მიმდინარეობდა. თავდაპირველად, შესაძლოა ყოველწლიურად, აირჩეოდა მხოლოდ ერთი უმაღლესი პრეტორი (**praetor maximus, prae+ire** – ჯარი წინამძღოლი, მხედრათმთავარი შაპკაში), რომელსაც, დამხმარედ (სავარაუდოდ, ჯარების სარდლებად) უმცროს პრეტორებს (**praetores minores**) უნიშნავდნენ.

რომის რესპუბლიკური სახელმწიფო წყობლების საწყისი ეტაპი პატრიციებსა და პლებეებს შორის გამუდმებული და მკვეთრი ურთიერთდაპირისპირებით ხასიათდებოდა. პრივილეგირებული პოლიტიკური უფლებების მუდმივად ბოროტად გამოყენებით, პატრიციების გაბატონებული ფენა პლეების გაღიზიანებას იწვევდა; პროტესტის ნიშნად, პლებეები რომს ტოვებდნენ და სეცესიებს (**secessio**), ანუ რომიდან მათ სათაყვანებელ წმინდა მთაზე ორგანიზებულ გაქცევას, მიმართავდნენ. პატრიციები სამხედრო სამსხურს მხოლოდ პლებეებს ავალდებულებდნენ, ვალაუვალ პლებეებს სავალო კაბალაში ამყოფებდნენ. აღნიშნული, პირველი სოციალური კონფლიქტის მიზეზი გახდა. ქრ. შობამდე 494 წ. პლებეებმა მიაღწიეს, რომ პატრიციებმა მათ მიერ არჩეული თანამდებობის პირები – **tribuni plebis** – აღიარეს.

პლებსის ტრიბუნებს მაგისტრატების გადაწყვეტილებებზე **veto**-ს დადების უფლება მიეცათ. ღვთაებრივი კანონის (**lex sacrata**) ძალით, პლებსის ტრიბუნი ხელშეუვალობით (**sacrosanctae**) სარგებლობდა; მის წინააღმდეგ განხორციელებულ ქმედებაში მხილებული პირი კანონგარეშედ (**homo sacer**) ცხადდებოდა. მალე პლებეებმა პოლიტიკური მოთხოვნებიც წამოაყენეს. მათ პატრიციებს პლებსის ტრიბუნის უფლებამოსილებათა (**potestas tribunicia**) აღიარებას, ტრიბუნისათვის **veto**-ს უფლების, პლებსის სახალხო კრებაზე მიღებული გადაწყვეტილებისთვის (**plebiscita**) იურიდიულად სავალდებულო ძალის მინიჭება მოსთხოვეს. ვალერიუსისა და ჰორაციუსის კანონის (**leges Valeriae-Horatiae**) მიღებით, ტრიბუნი, ხელშეუვალობის მქონე **civitas**-ის უფლებამოსი, მაგისტრატად იქცა; ქრ. შობამდე 445 წ. კანულეუსის კანონით (**lex Canuleia**) პატრიციებსა და პლებეებს შორის ქორწინების აკრძალვა გაუქმდა; ქრ. შობამდე 367 წ. პლებეების კონსტიტუციური მოთხოვნები საბოლოოდ დაკმაყოფილდა. ლიცინიუსისა და სექსტიუსის კანონის (**leges Liciniae Sextiae**) თანახმად, ორი კონსულიდან ერთ-ერთი აუცილებლად პლებსის წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო. პუბლილიუს ფილონის კანონითა (**lex Publilia Philonis**) და ჰორტენსიუს კანონით (**lex Plebiscita Hortensia**), პლებსის სახალხო კრებებ-

ზე მიღებულ გადაწყვეტილებებს კომიციების მიერ დადგენილი, კანონის ძალა მიენიჭა.

პატრიციულ-პლებეური მმართველობის მქონე **civitas**-ის საფუძველზე აღმოცენებულმა ახალმა სახელმწიფო წყობამ, ქრ. შობამდე III-II საუკუნეებში განვითარების მწვერვალს მოაღწია. მმართველობის ამ ტიპის სახელმწიფო ორგანოები იყო: მაგისტრატურა, სენატი და სახალხო კრებები.

ძველი ბერძენი ისტორიკოსისა და ფილოსოფოსის პოლიბიოსის თანახმად, რომის სახელმწიფო წყობილება შერეული ტიპის სახელმწიფო ფორმაა, რომელიც არისტოტელეს მიერ განსაზღვრულ მონარქიის, არისტოკრატიისა და დემოკრატიის ცნებაში არ ჯდება. ერთი მხრივ, თუ კონსულის უფლებამოსილებას განვიხილავთ, შესაძლოა ვიფიქროთ, რომ რომი – მონარქიაა; სენატის უფლებამოსილებათა განხილვის საფუძველზე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ის არისტოკრატიული წყობის მქონეა; ხოლო მრავალრიცხოვანი ხალხის პოლიტიკურ უფლებებსაც თუ გავითვალისწინებთ, ვიფიქრებთ, რომ რომი დემოკრატიული სახელმწიფოა. იმდროინდელ რომში, სენატისა და პატრიციული მაგისტრატურის ბატონობის დიდი ხნის მანძილზე, მმრთველობის სფეროში მონაწილეობის მისაღებად, პლებეების ბრძოლის მიუხედავად, რომის სახელმწიფო წყობა მაინც არისტოკრატიული ნიშნებით ხასიათდებოდა. მეორე მხრივ, შეუძლებელია ხელისუფლებათა აღნიშნული თანაფარდობა ხელისუფლებათა დანაწილების (საკანონმდებლო, აღმასრულებელი, სასამართლო ხელისუფლება) თანამედროვე თეორიის მიხედვით აიხსნას. ერთი რამ ფაქტია: რომის სახელმწიფო წყობის სისტემით, პოლიტიკური ინსტიტუტების ურთიერთდამოკიდებულბა და ურთიერთკონტროლი ხორციელდებოდა. მუდმივმოქმედი ორგანო – სენატი **(senatus),** უფლებამოსილებათა ერთწლიანი ვადით არჩეულ მაგისტრატებზე, არსებითი გავლენას ახდენდა; იმავდროულად, საზოგადოებრივი საქმეების **(res publica)** საერთო მმართველობასაც უჭერდა მხარს.

ა) მაგისტრატურა

Veto *(აკრძალვა);* ***imperium*** *(ძალაუფლება);* ***auspicia*** *(ფრინველებსა და ცხოველებზე დაკვირვება);* ***imperium militiae*** *(სამხედრო ძალაუფლება);* ***imperium domi*** *(ხელისუფლება ქვეყნის შიგნით);* ***provocatio ad populum*** *(ხალხისადმი მიმართვა);* ***praetor maximus*** *(უმაღლესი პრეტორი);* ***collega minor*** *(უმცროსი თანაშემწე);* ***praetor peregrinus*** *(უცხოელების პრეტორი);* ***quaestorae parricidii*** *(კვესტორების თანაშემწეები);* ***quaestores aerarii*** *(სახაზინო კვესტორები);* ***cura urbis*** *(ქალაქის ზედამხედველობა);* ***cura ludorum*** *(თამაშებზე ზედამხედველობა);* ***cura morum*** *(ზნეობაზე ზედამხედველობა);* ***cura annonae*** *(სურსათ-სანოვაგეზე ზედამხედველობა);* ***tribuni plebis*** *(პლებსის ტრიბუნი);* ***intercessio*** *(ტრიბუნის მიერ ვეტოს გამოყენების უფლება სხვა მაგისტრატების გადაწყვეტილებებზე);* ***ius auxilii*** *(მოქალაქეთა დაცვის უფლება);* ***ius agendicum senatus*** *(სენატის მოწვევის უფლება);* ***ius agendi cum plebe*** *(პლებსის კრების მოწვევის უფლება;* ***lectio senatus*** *(სენატის დაკომპლექტება).*

რესპუბლიკური მაგისტრატურის ძირითადი ნიშნებია: **1. არჩევითობა**; **2. კოლეგიალობა**; **3. თანამდებობაზე ყოფნის ერთწლიანი ვადა**; **4. უსასყიდლობა; 5. ანგარიშვალდებულება.**

წესის თანახმად, მაგისტრატები კომიციებში ერთწლიანი ვადით და კოლეგიალობის პრინციპით აირჩეოდნენ; მათ ჰქონდათ თანაბარი უფლებამოსილებანი, ასევე კოლეგის

გადაწყვეტილებაზე **veto**-ს დადების უფლება. დიდ ხარჯებთან დაკავშირებული სამსახურის მიუხედავად, მაგისტრატობა უსასყიდლოდ იყო; თანამდებობის დაკავებისას, ისინი დებდნენ ფიცს, რომ კანონის შესაბამისად (**nihil contra leges fecissent)** იმოქმედებენ. მაგისტრატი, რომელიც საკუთარ ძალაუფლებას ბოროტად იყენებდა, მექრთამეობაში ბრალდებული პირის მსგავსად (**crimen repetundarum**) ისჯებოდა.

კურიატულ კანონთა (**lex curiata**) და აუსპიციით (**auspicia**) ანუ ღვთის ნების ახსნა-განმარტების უფლებით, რომაელ კონსულებს უზენაესი ხელისუფლება (**imperium**) ეძლეოდათ. **Imperium**-ი ანუ უზენაესი ხელისუფლება ენიჭებოდა უფროსს მაგისტრატებს – კონსულებს, დიქტატორებს, პრეტორებსა და სამხედრო ტრიბუნებს. ერთმანეთისგან განასხვავებენ **imperium**-ის ორ სახეს: **imperium militiae** – რომის საზღვრებს გარეთ ჯარის სარდლობის უფლება და **imperium domi** – უმაღლესი სამოქალაქო ხელისუფლება ქ. რომის საზღვრებში, სადაც მოქალეთათვის სასჯელის შეფარდება იზღუდებოდა მხოლოდ რომაელი ხალხისადმი აპელირებით (**provocatio ad populum**), რომელიც ბრალდებულს სახალხო კრებისათვის მიმართვის უფლებას აძლევდა.

თ. მომზენის კლასიფიკაციის თანახმად, მაგისტრატურები იყოფადა ორ სახეობად: ჩვეულებრივი (ორდინალური) და განსაკუთრებული (ექსტრაორდინალური). თავის მხრივ, ჩვეულებრივი მაგისტრატურა მუდმივმოქმედ და გარკვეული შესვენებების შემდეგ ამოქმედებულ ორგანოებად იყოფოდა.

მუდმივმოქმედი მაგისტრატურები:

1. კონსულატი. რომში ერთი წლის ვადით არჩეული ორი კონსული იყო. მათი თანამდებობაზე ყოფნის ერთ წელს მათივე სახელი ეწოდებოდა. კონსულები ახორციელებდნენ **imperium**-ს, ანუ უზენაეს სამხედრო და სამოქალაქო ხელისუფლებას; სიმბოლურად ატარებდნენ სამკერდე ნიშანსა და რექსის სიმბოლოებს: ლიქტორები და პორფირის ტოგა – ჰქონდათ. დამნაშავისათვის სასიკვდილო განაჩენის გამოტანის უფლება მხოლოდ კონსულს ენიჭებოდა. სიკვდილმისჯილს ე.წ. **provocatio**-ს წესით ამ განაჩენის გასაჩივრება ცენტურიის სახალხო კრების მიმართ მხოლოდ ქ.რომის ფარგლებში შეეძლო; თუ აღნიშნულ სასჯელს პროვინციაში გამოიტნდნენ, ის საბოლოო იყო და გასაჩივრებას არ ექვემდებარებოდა.

2. პრეტურა. პრეტორი უზენაესი ხელისუფლებით აღჭურვილი მაგისტრი (**praetor maximus**) იყო. ლიცინიუსისა და სექსტიუსის კანონებში პრეტორი მოხსენიებულია კონსულის უმცროს თანაშემწედ (**collega minor**). იმავე კანონით, პრეტორს მართლმსაჯულების (**iurisdictio**) განხორციელების ფუნქციაც მიენიჭა, განსაკუთრებით აღმასრულებელი ხელისუფლებისაგან მართლმსაჯულების ინსტიტუციურად გამოყოფის შემდეგ. ქრ. შობამდე 242 წ. შემოიღეს ახალი თანამდებობა უცხოელების პრეტორი (**praetor peregrinus)**, რომელსაც რომაელ მოქალაქეებსა და უცხოელებს შორის სასამართლო დავების განხილვა-გადაწყვეტა დაევალა.

3. კვესტურა. კვესტორი იყო კონსულის თანაშემწე **(quaestores parricidii)**, რომელსაც, უმთავრესად, სახელმწიფო დამნაშავეთა სისხლისსამართლებრივი დევნა და დანაშაულის გამოძიება ევალებოდა. გარდა ამისა, კვესტორებს, დანაშაულებრივი ხელყოფისაგან სახელმწიფო ხაზინისა და სხვა სახის საზოგადოებრივი ქონების დაცვაც ევალებოდათ (**quaestores aerarii**).

4. ედილიტეტი. თავდაპირველად, ედილები **(aediles)** პლებსის ღვთაებათა კულტს ზედამხედველობდნენ. მოგვიანებით, მათ რომში საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვა (**cura urbis)**, ქალაქის ხორბლითა და სარჩო-სანოვაგით მომარაგება (**cura annonae**) და თამაშების ორგანიზება (**cura ludorum**) დაევალათ.

5. პლებსის ტრიბუნატი. თავდაპირველად, პლებსის ტრიბუნები, პატრიციების წინააღმდეგ სოციალური თანასწორობისათვის ბრძოლაში, პლებეების „რევოლუციური“ ბელადები იყვნენ. პატრიციატი იძულებული გახდა, მაგისტრატების მიერ მიღებულ ნებისმიერ გადაწყვეტილებაზე, პლებსის ტრიბუნის ვეტოსა (**intercessio**) და მოქალაქეთა დაცვის (**ius auxilii**), ასევე სენატისა და პლებსის კრებების მოწვევის უფლებაც (**ius agendi cum senatus, cum plebe**) ეღიარებინა.

6. ცენზურა ორდინალური, მაგრამ არა პერმანენტული მაგისტრატურა იყო. ყოფილი კონსულები 18 თვის ვადით აირჩეოდნენ ცენზორებად **(censor)**, რომელთა მოვალეობაც ყოველ ხუთ წელიწადში ერთხელ, ქონებრივი ცენზის მიხედვით, მოქალაქეების აღწერა და მათი სათანადო კატეგორიებში განწესება გახლდათ. ცენზორი აკომპლექტებდა სენატს (**lectio senatus**), ზედამხედველობდა მოქალაქეთა ზნეობას (**cura morum**). თუ მოქალაქე უზნეო ქმედებას ჩაიდენდა, მას რიცხავდნენ მოქალაქეთა სიიდან, მის მიერ ჩადენილ უღირს ქმედებაზე წერილობითი მითითებით.

მაგისტრატურის მეორე – ექსტრაორდინალური სახე დიქტატურის ინსტიტუტი იყო.

საგანგებო ვითარების დროს კონსულები ნიშნავდნენ დიქტატორს, რომლის უფლებამოსილება მხოლოდ ექვსი თვით გამისაზღვრებოდა. ამ დროის განმავლობაში ის იყო ერთპიროვნული ხელისუფალი, რომლის კომპეტენციაშის უზენაესი სამხედრო და სამოქალაქო ადმინისტრაცია **(imperium militiae et imperium domi)** შედიოდა. დიქტატურის დროს მოქალაქეთა ყველა უფლება შეჩერებული იყო.

რამდენიმე მაგისტრატურის ერთი პირის ხელში მოქცევა დაუშვებელი იყო. ქრ. შობამდე 180 წ. ვილიუსის კანონით (**lex Villia annalis**) დადგინდა: ერთი და იგივე პირი, იმავე ან სხვა თანამდებობაზე ხელმეორედ მხოლოდ ორი წლის შემდეგ აირჩეოდა. ამავე კანონით, განისაზღვრა მაგისტრატობის შემდეგი იერარქია (**cursus honorum**): კვესტურა, ედილიტეტი, პრეტურა, კონსულატი; ცენზორად და დიქტატორად მხოლოდ ყოფილი კონსული დაიშვებოდა.

ბ) სენატი

***Senatus** (სენატი); **senex** (სენატორი); **partes** (მამები); **conscripti** (მიწერილნი).*

სენატი (**senatus**) იყო **რესპუბლიკური რომის უმაღლესი აღმასრულებელი ხელისუფლების წარმომადგელობითი და სათათბირო ორგანო,** რომლის წევრებადაც სენატორი (**senex**) – პატრიციები (ე.წ. „**patres**“ - მამები) და სენატორი – პლებეები (ე.წ. **conscripti -** მიწერილნი) აირჩეოდნენ.

სენატის კომპეტენციაში შედიოდა: ომის გამოცხადება და ზავის დადება; რელიგიური ცერემონიალის აღსრულებაზე ზედამხედველობა; საზოგადოებრივი ფინანსების განკარგვა და

მხედართმთავრების დანიშვნა. აღნიშნული მოწმობს, რომ სენატის ფუნქცია მხოლოდ სათათბირო უფლებამოსილებით არ იფარგლებოდა. მაგისტრატების ხელისუფლება დროით იყო შეზღუდული, ხოლო მუდმივმოქმედი სახელმწიფო ორგანო სენატი, კომიციების მიერ მიღებულ კანონებს საკუთარი **auctoritas**-ით ამტკიცებდა, **senatusconsultum**-ით კი საკანონმდებლო საქმიანობას ახორციელებდა. სენატორთა რიცხვი პერმანენტულად იზრდებოდა და III საუკუნის დასაწყისში ათასს მიაღწია.

გ) სახალხო კრებები

***Plebiscita** (პლებისციტი); **consilia plebis** (პლებსის კრება); **magistratus maiores** (უმაღლესი რანგის მაგისტრატები); **magistratus minores** (დაბალი რანგის მაგისტრატები); **ius agendi cum populo** (კომიციების მოწვევის უფლება); **ius agendi cum plebe** (პლებსის კრებების მოწვევის უფლება); **optimates** (ოპტიმატები); **populares** (პოპულარები); **nobilitas** (წარჩინებული); **ordo equister** (მხედართა წოდება); **consul sine collega** (კონსული კოლეგის გარეშე).*

თავდაპირველად, მაგისტრატების არჩევა და კანონპროექტისათვის ხმის მიცემა ცენტურიის სახალხო კრების კომპეტენცია იყო. მაგრამ რეფორმების გატარება, და ქონებრივი ცენზის მიხედვით, მოქალაქეთა სოციალურ ჯგუფებად შედარებით სამართლიანი დაყოფით, ცენტურიის კრებების უმაღლესი ფუნქციების ნაწილი, ტრიბის კომიციებისათვის გადაცემა გამოიწვია.

მოგვიანებით, კანონის ძალის მქონე **plebiscita**-ს პლებსის კრება (**consilia plebis**) იღებდა. უმაღლესი მაგისტრატების (**magistratus maiores**) – კონსულების, ცენზორების, პრეტორების არჩევა (დანიშვნა) ცენტურიალური კომიციის კომპეტენცია იყო. ტრიბების კომიციები ყველაზე დაბალი რანგის მაგისტრატებს (**magistratus minores**) – ედილებსა და კვესტორებს ირჩევდნენ; პლებსის კრებებზე კი – პლებსის ტრიბუნებს. პლებსის კრებებზე მაგისტრატებად მხოლოდ მოქმედი მაგისტრატების მიერ წარმოდგენილ პირებს ირჩევდნენ.

კანონპროექტისათვის ხმის მიცემის დროს საკანონმდებლო ინიციატივის უფლება მხოლოდ მოქმედ მაგისტრატებს ჰქონდათ; სახალხო კრება უფლებამოსილი იყო მათი ინიციატივა მიეღო ან საერთოდ უარეყო; მისი შეცვლის, შევსების ან ნაწილობრივ მიღების უფლება მათ არ გააჩნდათ. კომიციების მოწვევის უფლება (**ius agendi cum populo**) უმაღლეს მაგისტრატებს, ხოლო პლებსის კრებების (**ius agendi cum plebe**) – პლებსის ტრიბუნებს ჰქონდათ.

სახელმწიფოებრიობის ჩამოყალიბების დასრულებისთანავე, რომმა აქტიური დაპყრობითი ომების პოლიტიკა დაიწყო, რის შედეგადაც იმ დროისათვის ცნობილ, თითქმის მთელ გეოგრაფიულ სივრცეზე გაბატონდა. მეორე პუნიკური ომის შემდეგ (ქრ. შობამდე 220 წ.), დაახლოებით ქრ. შობამდე 168 წ. მიმდინარე ომების შედეგად, რომის სახელმწიფო მსოფლიო იმპერია გახდა. ქრ. შობამდე II საუკუნიდან რომის სახელმწიფო წყობილება, ახალი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორებით განპირობებულმა, ღრმა კრიზისმა მოიცვა. უპირველეს ყოვლისა, ძველი **civitas**-ის ადმინისტრაციული ორგანოები მსოფლიო იმპერიის მმართველობის სფეროში წამოჭრილ მოთხოვნებს ვეღარ აკმაყოფილებდა. უმაღლეს თანამდებობაზე ხანმოკლე ვადით პირთა არჩევა სახელისუფლო სტრუქტურებს არაეფექტურს ხდიდა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა საქმე დაპყრობილი პროვინციების სამხედრო მმართველობას ეხებოდა. სახელმწიფოს კონსტიტუციურ მდგომარეობაზე უარყოფით

ზეგავლენას ახდენდა, ერთი მხრივ, ძველი სენატორული არისტოკრატია, სავაჭრო ოპერაციებით გამდიდრებულ მხედართა წოდების და მეორე მხრივ, ოპტიმატებისა (**optimates**) და პოპულარების (**populares**) ურთიერთქიშპი. პრიმიტიულ აგრარულ ეკონომიკას სწრაფად ენაცვლებოდა მონების შრომაზე დამყარებული ინტენსიური ლატიფუნდისტური მეურნეობა. გამუდმებული ომების შედეგად საკუთარ მიწებს კარგავდა წვრილ მესაკუთრეთა ფენა – ჯარისა და სახალხო კრებების მთავარი წყარო. ამის შესახებ მოგვითხრობს პლუტარქეს „ბიოგრაფიების“ ის თავი, რომელიც ტიბერიუს გრაკქუსის მოღვაწეობას ეძღვნება. კერძოდ, ეტრურიის ველების შემოვლისას, მან აღმოაჩინა, რომ გლეხების მიერ მიტოვებულ მიწის ნაკვეთების დიდ ნაწილს სენატორული არისტოკრატიის მონები ამუშავებდნენ. აღნიშნული ვითარება მორალური სიმტკიცის დაქვეითებაზე მეტყველებდა. პოლიტიკური კრიზისის ერთერთი მიზეზი სრულუფლებიან მოქალაქეთა რაოდენობისა და დაპყრობილი ტერიტორიების (პროვინციების) მოსახლეობის რაოდენობის დისპროპორციის შეუქცევადი გაზრდაც იყო. კრიზისული პერიოდის სხვა ეპიზოდთა შორის ძალზე მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ძმები გრაკქუსების მიერ შეთავაზებული აგრარული რეფორმა; ამ მოვლენამ კიდევ უფრო გაამწვავა მძვინვარე პოლიტიკური ქიშპი სახელმწიფოში.

პოლიტიკური სიმშვიდის რღვევის კიდევ ერთ მიზეზად შეიძლება ჩაითვალოს შეურიგებელი დაპირისპრება მმართველ ოლიგარქიასა (სენატორული **nobilitas**) და მხედართა წოდებას (**ordo equister**) შორის. სამხედრო ბელადებსა და სენატს შორის დაუსრულებელმა კონფლიქტმა ერთპიროვნული ხელისუფლების კრიზისი განაპირობა. რომის სახელმწიფო სისტემა საჭიროებდა სიახლეს, პოლიტიკურ ანუ კონსტიტუციურ რეფორმას ან ანტიკონსტიტუციურ ქმედებას – სახელმწიფოს გადატრიალებას. ამ მიმართულებით პირველი ნაბიჯი გაიუს მარიუსმა გადადგა. რომაული ჯარის შემადგენლობაში დაქირავებულთა ნაწილების ჯარის შეყვანით მან კონსულობა მოიპოვა. ქრ. შობამდე 104-100 წწ. სამოქალაქო ომში გამარჯვების შემდეგ, კორნელიუს სულამ, განუსაზღვრელი ვადით, თავი დიქტატორად გამოაცხადა და სენატორული ოლიგარქიის რეჟიმის აღდგენა დაიწყო. პლებსის ტრიბუნების გავლენის შემცირების მიზნით, მან აღადგინა ძველი პრინციპი, რომლის თანახმადაც, პლებსის კრების გადაწყვეტილებას კანონის ძალა მხოლოდ სენატის მიერ დამტკიცების შემდეგ ენიჭებოდა. მან ტრიბუნს ჩამოართვა სხვა მაგისტრატურის დაკავების უფლება, ხოლო **veto**-ს უფლება გაავრცელა იმ საჩივრებზე, რომელსაც, შეურაცხყოფის მსხვერპლად ქცეული ან მაგისტრარის მიერ საკუთარი მდგომარეობის ბოროტად გამოყენების შედეგად დაზარალებული მოქალაქე, მოწინააღმდეგის მიმართ შეიტანდა.

სულას რეფორმები მალევე გაუქმდა; სახელმწიფო კვლავ მწვავე პოლიტიკურმა კრიზისმა და სამოქალაქო ომის საფრთხემ მოიცვა. თავდაპირველად, პროკონსულის საგანგებო უფლებამოსილებანი მიანიჭეს პომპეუსს, რომელმაც ქრ. შობამდე 52 წ. თავი ერთპიროვნულ, „კოლეგის გარეშე“ კონსულად (**consul sine collega**) გამოაცხადა. შემდეგ, კეისარის, პომპეუსისა და კრასუსის პაქტით, შეიქმნა პირველი **ტრიუმვირატი**, რაც საჯარო ხელისუფლების გადანაწილებას ნიშნავდა. კრასუსის დაღუპვის შემდეგ თავი იჩინა დაპირისპირებამ ოპტიმატების ლიდერ პომპეუსსა და პოპულარების ბელად კეისარს შორის. პროვინციაში საკუთარ ლეგიონებთან მყოფმა კეისარმა კონსულობას ვერ მიაღწია. ასევე არ გაითვალისწინეს მისი ინტერესები, რის გამოც პლებსის ტრიბუნებს უარი ეთქვათ სახალხო კრებებში მონაწილეობაზე. ამ ფაქტმა საბოლოოდ გაამწვავა დამოკიდებულება სენატსა და კეისარს შორის, რომელმაც, დემოკრატიული წყობილების აღდგენის საბაბით, იტალიის საზღვარი

გადმოლახა. მის წინააღმდეგ ოლიგარქიული რეჟიმის დამცველმა პომპეუსმა გაილაშქრა. გამარჯვების მოპოვების შემდეგ, კეისარმა ცეზარლპიური გალიის, სიცილიისა და სხვა პროვინციების მკვიდრთ რომის მოქალაქეობა უბოძა, რითაც მათ სწრაფ რომანიზაციას შეუწყო ხელი. რამდენიმე წლის განმავლობაში კონსულად, ცენზორად, მუდმივ დიქტატორად არჩეულმა კეისარმა ტრიბუნის ძალაუფლება (**tribunicia potestas)** კანონდარღვევით მიინიჭა. კეისარი გრძნობდა სახელმწიფო რეფორმების გატარების აუცილებლობას; რის გამოც, მოძველებული სახელმწიფო სისტემის რეორგანიზების მიზნით, გადამჭრელი ზომები მიიღო. კეისრის რეფორმები ოქტივიანეს გარდაქმნების დასაწყისად მიიჩნევა. რომის იმპერიის უზენაესი პოლიტიკური ხელმძღვანელობა (**gestio rei publicae**) დიქტატორმა (**dictator**) იგდო ხელთ; მთელი იმპერიის ადმინისტრაციული მმართველობა კი იტალიური მოდელის შესაბამისად **lex Iulia municipalis**-ის საფუძველზე გარდაიქმნა. კეისრისათვის **imperator perpetuum** წოდების მინიჭებამ მაგისტრატებზე, სენატსა და სახალხო კრებებზე მისი უზენაესი ხელისუფლება განამტკიცა. ქრ. შობამდე 44 წლის მარტის თვის დღესასწაულის იდების (**idus**) დროს, კეისრის რეფორმატორული და მმართველობითი დიქტატორული ხელისუფლება დაემხო; მაგრამ კეისრის მკვლელებმა დასახულ მიზანს ვერ მიაღწიეს: წარსულის დაბრუნება, სენატორული ოლიგარქიის ბატონობის აღდგენა, შეუძლებელი აღმოჩნდა. მარკუს ანტონიუსის, ოქტავიანესა და ლიპიდუსის შემადგენლობით ახალი ტრიმვირატი შეიქმნა. ქრ. შობამდე 31 წელს აქციუმის (**Actium**) კონცხთან (საბერძნეთი), მარკუს ანტონიუსთან ბრძოლაში, ოქტავიანემ გადამწყვეტი გამარჯვება მოიპოვა და საფუძველი ჩაუყარა სახელმწიფოს ახალ პოლიტიკურ წყობას – პრინციპატს.

§3. მსოფლიო იმპერია (ქრ. შობის I-V სს.)

ა) პრინციპატი

Princeps (პირველი); **restaurator rei publicae** (რესპუბლიკის ამღორძინებელი); **res gestiae divi Augusti** (ღვთაებრივი ავგუსტუსის მმართველობა); **consensus universorum** (მოქალაქეთა საყოველთაო თანხმობა).

მას შემდეგ, რაც ოქტავიანემ კეისრის მკვლელები დასაჯა და საკუთარი მტრებიც დაამარცხა, რომის ისტორიაში ახალ პოლიტიკურ სისტემას მიეცა დასაბამი. ძველ რესპუბლიკური პოლიტიკურ წყობას ახალი სახელმწიფოებრივი რეჟიმი მხოლოდ გარეგნულად ეთანადებოდა. თანამედროვე ტერმინოლოგიის თანახმად, შეიძლება ითქვას, რომ ეს იყო რესპუბლიკური წყობის არა რევოლუციური დამხობა, არამდ მისი თანდათანობითი რეფორმირება. ახალი პოლიტიკური წესრიგის დამყარებისა და მისი კონსოლიდაციის პერიოდში, ავგუსტუსის ძირითადი მიზანი რესპუბლიკის აღდგენა (**restaurator rei publicae**) გახლდათ. ავტობიოგრაფიაში „**Res gestiae divi Augusti**“ ავგუსტუსი წარმოგვიდგება იმ ახალგაზრდა მხედართმთავრად, რომელმაც ჯარი საკუთარი სახსრებით დაიქირავა, რათა „შეთქმულთა მიერ ჩაგრული სამშობლო გაეთავისუფლებინა“ (ავტობიოგრაფიული ხასიათის ჩანაწერები ანკარასა და ანტიოქიაში აღმოჩენილმა წარწერებმა შემოგვინახა. ხსენებული მემუარები ავგუსტუსმა სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში დაწერა. შესაძლოა, ჩანაწერები ამოტვიფრული ყოფილიყო იმ მარმარილოს ფილებზე, რომლებითაც მარსის ველზე აღმართული მისი მავზოლეუმი მოაპირკეთეს). მარკუს ანტონიუსის დასამარცხებლად სენატმა ოქტავიანეს პრეტორის **imperium**-ი უბოძა და სენატში მიიღო. ქრ. შობამდე 43 წ. ოქტავიანე კონსულად აირჩიეს, ხოლო ქრ. შობამდე 32 წელს „იტალიასა და პროვინციებში“ შეთქმულთა წინააღმდეგ საბრძოლ-

ველად (**coniuratio Italiae et provinciarum**) განსაკუთრებული უფლებამოსილებანი მიანიჭეს. მოქალაქეთა საყოველთაო თანხმობით (**consensus universorum**), ქრ. შობამდე 31 წელს მოპოვებული გამარჯვების ნიშნად, ოქტავიანეს რესპუბლიკის ამაღორძინებელი უწოდეს. ამიერიდან, მას ყოველწლიურად ირჩევდნენ კონსულის თანამდებობაზე, ხოლო პრივილეგიის ნიშნად სენატში **princeps**-ობა (პირველი) უბოძეს. ქრ. შობამდე 27 წლის 13 იანვარს, სენატის საზეიმო სხდომაზე, ოქტავიანემ განაცხადა, რომ ამიერიდან იგი დაასრულებდა მშვიდობისმყოფელ მისიას, უარს იტყოდა სახელმწიფო საქმეებზე და მთელ ძალაუფლებას რომაელ ხალხსა და მის სენატს გადასცემდა. სენატის დაჟინებული მოთხოვნით, ოქტავიანემ „გულმოწყალება გამოიჩინა“ და, კონსულობის შენარჩუნებასა და განდგომილი პროვინციების დასამორჩილებლად მინიჭებულ საგანგებო **imperium**-ზე, თანხმობა განაცხადა. სენატმა მას **Augustus** წოდება მიანიჭა, რის შედეგად ოქტავიანეს **Imperator Caesar Augustus**-ს უწოდებდნენ. **Imperator** სამხედრო მეთაურს ნიშნავდა (ამ წოდებით ლეგიონები მხედართმთავარს მიმართავდნენ). **Caesar** – მისი შვილადამყვანის, იულიუს კეისრის სახელი იყო. **ugustus** – რომის ახალდამაარსებელი, ანუ ახალი რომულუსი (ქალაქის დაარსებასთან დაკავშირებული რელიგიური რიტუალი **augustum, augurium**) იყო. სენატის მიერ მიღებულ პოლიტიკური გადაწყვეტილებებზე თავად ავგუსტუსი წერდა: „ამიერიდან, საკუთარი **auctoritas** წყალობით, მე ყველაზე მაღლა ვიდექი, თუმცა ჩემი **potestas,** მაგისტრატურაში მოღვაწე, კოლეგების ძალაუფლებას არ აღემატებოდა“. სწორედ **auctoritas** წყალობით, ანუ ყველას მიერ აღიარებული პირადი პრესტიჟის და არა **potestas** ანუ მაგისტრატის ხელისუფლების საფუძველზე, მიღწეულ იქნა კომპრომისი მმართველობის ახალ, ავტორიტატულ წესსა და სახალხო-არისტოკრატიულ-რესპუბლიკურ რეჟიმს შორის. თ. მომზენის მტკიცებით, პრინციპატი, როგორც ორხელისუფლებიანობა, იყო ისეთი რეჟიმი, რომლის დროსაც ძალაუფლება გამიჯნული იყო პრინცეფსსა და სენატს შორის. ყოველივე აქედან გამომდინარე, ავგუსტუსს საუკეთესო წესრიგის ფუძემდებელი (**optimi status auctor**) უწოდეს.

სახელმწიფო ხელისუფლების ახალი მოწყობის პირობებში princefss **imperium proconsulare maius et infinitum** da **tribunicia potestas** მიენიჭა. პირველი წოდებით ჯარის უზენაესი მხედართმთავრობა და საიმპერიო პროვინციების მმართველობის უფლება იგულისხმებოდა. **Tribunicia potestas**-ით კი, პრინცეფსს მაგისტრატების მიერ გამოცემულ ნებისმიერ აქტზე, **veto** (**intercessio**) დადების შესაძლებლობას და პლებსის სახალხო კრებების მოწვევის უფლებას (**ius agendi cum plebe**) ანიჭებდა. მოგვიანებით, ქრ. შობამდე 44 წ. კეისრის მიბაძვით, ოქტავიანემ პლებსის ტრიბუნის თანამდებობაზე, დადგენილი პროცედურის გარეშე, საკუთარი კანდიდატურა წამოაყენა. თუმცა მარკუს ანტონინუსის პროტესტის გამო, ტრიბუნის თანამდებობაზე ოქტავიანეს უარი ეთქვა. ქრ. შობამდე 36 წ. ოქტავიანეს პლებსის ტრიბუნის ღვთაებრივი ხელშეუვალო **(sacrosanctitas)** მიენიჭა, ხოლო 30 წელს – ტრიბუნის სამისდღეშიო ძალაუფლება (**tribunicia potestas vitalicia)**. მან ტრიბუნის უფლებამოსილებას შეუთავსა პროკონსულის თანამდებობა (**imperium proconsulare**), რითაც დაირღვა უძველესი და მყარად მოქმედი პრინციპი: ერთი პირის ხელში სამოქალაქო (**imperium domi**) და სამხედრო (**imperium militiae**) ხელისუფლების შეთავსების დაუშვებლობა. რომში შესვლის დროს, პროკონსულებისაგან განსხვავებით, პრინცეფსს ჯარის სარდლობის უფლებამოსილების მოხსნა არ მოეთხოვებოდა. ტიბერიუსის დროიდან მოყოლებული, პრინცეფსის ტრიბუნის ხელისუფლება იმპერიის მთელ ტერიტორიაზე გავრცელდა. ქრ. შობის II საუკუნიდან ტრიბუნებს აღარ ირჩევდნენ. თუმცა, ცნობები ამ თანამდებობის შესახებ IV და V საუკუნეებში გამოცემულ იმპერა-

ტორთა კონსტიტუციებშია შემორჩენილი.

შიდასახელმწიფოებრივი წესრიგისა და სიმშვიდის დამკვიდრების შემდეგ, ავგუსტუსის მოღვაწეობით, დასაბამი მიეცა პროვინციების რომანიზაციის ხანგრძლივ პროცესს. ეგვიპტე მან რომაელი ხალხის ხელისუფლებას დაუქვემდებარა, ხოლო ეგვიპტის მმართველობა საკუთარ თავზე აიღო. რომის მოქალაქის (**civis romanus**) საპატიო მდგომარეობისა და მისი უფლებების გათვალისწინებით, რომის მოქალაქის ტოლფას უფლებებს პროვინციის მცხოვრებლებს ავგუსტუსი ინდივიდუალურად ანიჭებდა, პროვინციებში კი რომის მსგავს მმართველობის სისტემას ამკვიდრებდა. ყველაზე მდიდარ პროვინციებს, მათი შემორიგების საბაბით, პრინცეფსი უშუალოდ საკუთარ ხელისუფლებას უქვემდებარებდა (საიმპერატორო პროვინციები), ხოლო დანარჩენი პროვინციები სენატის ადმინისტრაციულ დაქვემდებარებაში (სენატის პროვინციები) რჩებოდნენ.

პროვინციების პირველ სახეობას ავგუსტუსის ლეგატი-პროპრეტორები (**legati Augusti pro praetore)** მართავდნენ**,** მეორე სახეობას – პროკონსულები. თუმცა, ყველა მათგანს თანამდებობაზე პრინცეფსი ნიშნავდა. მუნიციპალური მმართველობის რეჟიმსაც (**municipia**) რომაული სტრუქტურა ჰქონდა: მაგისტრატები, სენატი, კომიციები. მუნიციპალური საბჭოები (**ordo decurionum**) 100 წევრისაგან შედგებოდა. ისინი ყოფილი მაგისტრატების რიგებიდან აირჩეოდნენ. საქმიანობის კოლეგიალური წესით წარსამართავად მაგისტრატებს მუნიციპიებში ერთი წლის ვადით ირჩევდნენ.

პრინციპატის პერიოდში იმპერიული ბიუროკრატია ჩამოყალიბდა. პრინცეფსმა საკუთარი უფლებამოსილებანი, იერარქიულობის მიხედვით, თანამდებობის პირებს გადასცა, რომლებიც, საქმიანობის საფასურად, გასამრჯელოს იღებდნენა. ყველაზე დიდი გავლენითა და ძალაუფლებით პრეტორები სარგებლობდნენ: **1.** სამხედრო ფუნქციებით აღჭურვილი **praefectus praetorio** იმპერატორის პირად გვარდიას სარდლობდა; **2.** რომში პოლიციასა და სისხლის სამართლის სასამართლოს **praefectus urbi** ხელმძღვანელობდა; **3.** ღამის საათებში სიმშვიდის უზრუნველმყოფ სამსახურს **praefectus vigilum** ხელმძღვანელობდა; მასვე ექვემდებარებოდა ხანძარსაწინააღმდეგო სამსახური; **4.** სურსათით უზრუნველყოფის სამსახურის უფროსს – **praefectus annonae** ბაზრების კონტროლიც ევალებოდა; **5**. საფოსტო სამსახურის უფროსი **praefectus vehiculorum** იყო.

იმპერატორის პირადი კანცელარიის (**scrinia**) ძირითადი ფუნქციები იყო: იმპერატორის სახელით ოფიციალური მიმოწერა, იმპერატორის ქონების განკარგვა, საკადრო საკითხების გადაწყვეტა, პრინცეფსის იურისდიქციას დაქვემდებარებულ სასამართლო დავათა განხილვა. შესაბამისად, იმპერატორის კანცელარია (**scrinia**) ოთხ განყოფილებად იყოფოდა: 1. **ab epistulis** – პრინცეფსის ოფიციალური კორესპონდენციის განყოფილება; **2. a rationibus** – იმპერატორის ქონების მართვის განყოფილება; **3. a cognitionibus** – პრინცეფსის იურისდიქციას დაქვემდებარებული სასამართლო დავების განმხილველი განყოფილება; **4. a libellis** – არზებისა და აჯების განმხილველი განყოფილება.

იმპერატორ ადრიანეს მმართველობის დროს სახელმწიფო აპარატის ბიუროკრატიზაციის პროცესი დასრულდა, შეიქმნა საიმპერატორო საბჭო (**consilium principis**), ანუ განსაკუთრებული სათათბირო ორგანო, რომლის შემადგენლობაში მაღალჩინოსანი მოხელეები და გამოჩენილი იურისტები შედიოდნენ. **ამრიგად, პრინციპატი იყო შენიღბული**

შელამაზებული რომაული იმპერია, რომლის დროს, ფორმალურად, განაგრძობდნენ არსებობას რესპუბლიკური პერიოდის სახელმწიფო ორგანოები და თანამდებობის პირები, თუმცა რეალური ძალაუფლება თავმოყრილი იყო მხოლოდ პრინცეფსისა და მისი უახლოვესი გარემოცვის ხელში.

ახალი რეჟიმის ყველაზე რთული საკითხი – ქვეყნის პირველი პირის ხელისუფლების მემკვიდრეობითობის პრობლემა – ვერც ავგუსტუსის პოლიტიკურმა გენიამ გადაწყვიტა და ვერც მისი მემკვიდრეების გონიერებამ. ქარიზმატულობის ტრადიციული რწმენისა და **rex**-ის დროს ტახტის მემკვიდრეობითობის დინასტიური ფორმისადმი რომაელთა სიძულვილის გამო, ხელისუფლების მონაცვლეობის პრობლემა კვლავაც გადაუჭრელი იყო და მუდმივ პოლიტიკურ კრიზისებსა და გადატრიალებებს უწყობდა ხელს.

კონკრეტული ისტორიული ვითარების გათვალისწინებით, საიმპერატორო ტახტის მემკვიდრის დანიშვნა სამი წესით ხდებოდა: 1. იმპერატორის მიერ მის სიცოცხლეშივე მემკვიდრის დანიშვნა ანუ **cooptacia**; 2. სენატის შეხედულებისამებრ მემკვიდრეს დანიშვნა; 3. ლეგიონების მიერ ამა თუ იმ პირის იმპერატორად გამოცხადება. როგორც წესი, პრინცეფსები მემკვიდრედ შვილადაყვანილს ასახელებდნენ. მაგალითად, კეისარმა მემკვიდრედ ოქტავიანე დაასახელა. სენატი იმპერატორის არჩევანს ყოველთვის არ ეთანხმებოდა. თუმცა, ავგუსტუსის მემკვიდრე „დინასტიებში“, ხშირი იყო ინსტიტუციური კრიზისი, რის გამოც იულიუს-კლავდიუსების დინასტიის რამდენიმე იმპერატორი – ტიბერიუსი, კალიგულა, კლავდიუსი – საკუთარი ნათესავებისა და პრეტორიანელთა მსხვერპლი გახდა; სხვებმა – მაგალითად, ნერონი – სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულეს. ფლავიუსებსა და ვესპასიანეს ლეგიონები უჭერდნენ მხარს. ტიტუსის გარდაცვალების შემდეგ, ლეგიონერებმა იმპერატორის ტახტზე დასვეს დომიციანე, რომელმაც, ასევე ტრაგიკულად დაასრულა სიცოცხლე. ანტონინუსების დინასტიის იმპერატორებმა – ნერვამ, ტრაიანემ, ადრიანემ, ანტონინუს პიუსმა, მარკუს ავრელიუსმა და კომოდუსმა – იმპერიის განდიდებით, მშვიდობის დამყარებითა და შვილადაყვანის სისტემის მკაცრი დაცვით (ყველამ არა) გაითქვეს სახელი. როდესაც იმპერატორი აღნიშნულ პრინციპს უგულებელყოფდა და მამიდან შვილზე ტახტის მემკვიდრეობას ანიჭებდა უპირატესობას, სახელმწიფოში კვლავ პოლიტიკური კრიზისი და ანარქია ისადგურებდა. სწორედ ასე მოხდა მაშინ, როცა მარკუს ავრელიუსმა ტახტის მემკვიდრედ საკუთარი ვაჟიშვილი – კომოდუსი დაასახელა, რომელიც საკუთარი ტირანული მმართველობის მსხვერპლი შეიქნა. ალექსანდერ სევერუსის მკვლელობის შემდეგ, სახელმწიფო ხანგრძლივმა პოლიტიკურმა კრიზისმა და ანარქიამ მოიცვა, რამაც პრინციპატის ეპოქას ბოლო მოუღო.

ბ) დომინატი

დომინატის სახელით ცნობილი ახალი პოლიტიკური სისტემის ეპოქაში, პრინცეფსი (**princeps** – სენატორთა შორის პირველი) მბრძანებლად (**dominus**) იქცა, ხოლო მოქალაქეები (**civis**) ქვეშევრდომები (**subditi**) გახდნენ.

დომინატის დროს იმპერატორი აბსოლუტური ძალაუფლების მქონე პირი იყო. სახელმწიფოში დამკვიდრებული სისტემა, პრინციპატის ავტორიტარული დემოკრატიიდან დომინატის პერიოდის აბსოლუტურ და თვითმპყრობელურ მონარქიამდე, რომის პოლიტიკური სისტემის ხანგრძლივი ევოლუციის შედეგი იყო.

ქვეყანაში მმართველობის ახალი პრინციპები III საუკუნეში სახელმწიფოს მმართველობის

სისტემის უმწვავესი კრიზისის დროს შემოიღეს, რასაც ეკონომიკური და სოციალური ხასიათის ცვლილებები კიდევ უფრო აღრმავებდა. აღნიშნული ვითარება პრიმიტიული აგრარული ეკონომიკის, მძიმე საგადასახადო სისტემისა და სასოფლო რაიონების (**annona**) მუდმივი დანაწევრების სრული კრახის შედეგი იყო. ფულადი ერთეულის ემისიას გამუდმებით მიმართავდნენ კარაკალა და სხვა იმპერატორები. თუმცა, სახელმწიფოში მძვინვარე ინფლაციას ეს ვერ შველოდა. საყოველთაო სიღარიბისა და სულიერ ფასეულობათა ღრმა კრიზისის ვითარებაში, სახელმწიფოში გადამწყვეტი მნიშვნელობა პოლიტიკურ ფაქტორებს ენიჭებოდა. უპირველესად უნდა აღინიშნოს სამხედრო არისტოკრატიის უზომო ბატონობა, მათ პოლიტიკოსებს საკუთარი ნება თავს მოახვიეს და ფაქტობრივად, მმართველობის ყველა სფეროში თვითნებობა დაამკვიდრეს. ქვეყნის მდგომარეობაზე უარყოფითად აისახებოდა საგარეო ფაქტორებიც, კერძოდ, ბარბაროსთა გამუდმებული შემოსევები და რომის არმიაში მათი (გერმანელების, აღმოსავლეთის ხალხისა და მომთაბარე არაბების) მიღება; კლასიკური რომაული ცივილიზაციისადმი მტრულად განწყობილმა ელემენტებმა თანდათანობით მნიშვნელოვანი გავლენა მოიპოვეს, რაც უარყოფითად აისახა რომის სახელმწიფოზე და მისი ცივილიზაციის დაქვეითება და დაცემა გამოიწვია. 212 წელს იმპერატორმა მარკუს ავრელიუს ანტონინუს კარაკალამ მთელი იმპერიის თავისუფალ მოსახლეობას რომის მოქალაქეობა მიანიჭა, რამაც რომის მოქალაქეთა (**cives romani**) პრივილეგირებული მდგომარეობა მნიშვნელოვნად შეასუსტა. რომის მოქალაქეები რომის იმპერატორის ქვეშევრდომებად იქცნენ. რომის იმპერატორებმა, აღმოსავლური მონარქიებისათვის დამახასიათებელი, მმართველობის დესპოტური ფორმა დაამკვიდრეს. სეპტიმიუს სევერუსმა **dominus**-ის წოდება მიიღო. დიონ კასიოსის თანახმად, იმპერატორ სეპტიმიუს სევერუსმა საკუთარ შვილებს ანდერძად დაუბარა: „გაამდიდრეთ ჯარისკაცები და საფრთხეზე ნუღარ იფიქრებთ“.

ზოგმა იმპერატორმა სენატორებად ბარბაროსები დანიშნა და სასახლის კარზე აღმოსავლურ-დესპოტური რიტუალები შემოიღო. 239-284 წწ. რომის იმპერია უმწვავესმა პოლიტიკურმა კრიზისმა და ანარქიამ მოიცვა, რასაც მოწმობს ის ფაქტი, რომ ამ დროის განმავლობაში საიმპერატორო ტახტი, ერთმეორის მიყოლებით, 22 პირმა დაიკავა. მათი უმრავლესობა სახელმწიფოში გამეფებულ ქაოსს შეეწირა. მშვიდობიანობის ხანმოკლე პერიოდი დაამყარა ილირიული წარმოშობის მხედართმთავარმა ავრელიანემა, რომლის ბრძანებითაც ფულის მონეტებზე მისი ტიტული – **მეფე და ღმერთი** (**dominus et deus**) – იყო ამოტვიფრული; ამით იგი აღმოსავლეთის მონარქებს ბაძავდა. მკაცრი წესრიგის დამყარებას, იმპერიის ძლევამოსილებისა და რომაული გმირული სულისკვეთების აღდგენას შეეცადა მეორე ილირიელი მხედართმთავარი დიოკლეტიანე (284-305 წწ.). მან საკუთარ ხელისუფლებას საკრალური ხასიათი მიანიჭა და მოითხოვა, რომ მისთვის იუპიტერის ვაჟი – იოვიუსი (**Iovius**) ეწოდებინათ.

რომის არმიის რეფორმირების შედეგად დიოკლეტიანემ შექმნა სწრაფი რეაგირების კორპუსი – **exercitus praesentialis**, რომელსაც მტრის შემოსევა საზღვარზევე უნდა უკუეგდო. ინფლაციის შესაჩერებლად მან გამოსცა ედიქტი – **edictum de rerum venalicium**, რომლითაც დიოკლეტიანემ პირველადი მოხმარების საგნებზე, მომსახურების სფეროს და სატრანსპორტო საშუალებებზე მინიმალური ფასები დაადგინა. გარდა ამისა, მან მნიშვნელოვანი რეფორმა განახორციელა იმპერიული მმართველობის სფეროშიც; შექმნა ხელისუფლების იერარქიული პირამიდა, რომლის უმაღლესი პირი თავად იმპერატორი იყო. ე.წ. **officia palatina** (სასახლის უწყებანი) ცენტრალური მმართველობის ორგანოებად იქცა, ხოლო **quaestor sacri palatii**

(ღვთაებრივი სასახლის მცველი) ერთგვარად, იუსტიციის მინისტრი იყო; **magister officiorum** – პროვინციის მოხელეთა უფროსი იყო; **comes sacrarum largitationum**-ი და **comes rerum privatarum**-ი, შესაბამისად, სახელმწიფო ფინანსებსა და იმპერატორის ქონებას განაგებდნენ. მსხვილი საჯარისო შენაერთების მეთაურებად იმპერატორმა რამდენიმე თანამდებობა – **magistri militum** – შემოიღო. ვრცელი იმპერიის ფარგლებში, მმართველობის სისტემის რეორგანიზაციის მიზნით, დიოკლეტიანემ ე.წ. **ტეტრარქიის სისტემა** შექმნა; მან იმპერია დაყო ორ – აღმოსავლეთ რომისა და დასავლეთ რომის – იმპერიებად, რომლებიც, თავის მხრივ, ოთხ – აღმოსავლეთი, ილირია, იტალია და გალია – პრეფექტურად დაიყო, ეს უკანასკნელნი – დიოცეზებად, ხოლო დიოცეზები – პროვინციებად. იმპერიის თითოეულ მართავდა ნაწილს ავგუსტუსი (**Augustus**), რომელსაც მემკვიდრის შვილად აყვანა შეეძლო. ასეთ მემკვიდრეებს „კეისრები“ ეწოდებოდათ. დიოკლეტიანე აღმოსავლეთ რომის იმპერიას განაგებდა, მისი რეზიდენცია ნიკომედიაში მდებარეობდა; დასავლეთ იმპერიას, რომლის დედაქალაქიც მილანი იყო, მმართველად მაქსიმიანე დაენიშნა. მაგრამ ხელისუფლების მემკვიდრეობითობის პრობლემა ვერც ამ ღონისძიებებმა გადაჭრა. 305 წ., იმპერატორ დიოკლეტიანეს ტახტიდან ნებაყოფლობით გადადგომის შემდეგ, ბრძოლა ხელისუფლებისათვის ახალი ძალით გამწვავდა.

იმპერატორმა კონსტანტინემ, მეტოქის – მაქსენციუსის დამარცხებით, იმპერია კვლავ გააერთიანა. იმპერატორ კონსტანტინეს, რომელიც სახელმწიფოს 307-337 წწ. მართავდა, რომაელი ისტორიკოსი ამიანე მარცელინუსი ნოვატორად და უძველესი ინსტიტუტების რეფორმატორად იხსენიებს. კონსტანტინეს მილანის (მედიოლანის) ედიქტით – „ქრისტიანული რელიგიის მიმართ რჯულშემწყნარებლობის შესახებ“, თანდათანობოთ, ქრისტიანობა იმპერიის ოფიციალურ რელიგიად, ხოლო ღვთაებრივი სამართალი – მონარქიის პოლიტიკურ საყრდენად იქცა. სახელმწიფოს დედაქალაქი კონსტანტინემ გადაიტანა ბიზანტიონში, რომელსაც მოგვიანებით კონსტანტინოპოლი ეწოდა. კონსტანტინეს გარდაცვალების შემდეგ, მისმა ვაჟებმა იმპერია კვლავ ორ ნაწილად გაყვეს. 395 წ., როცა იმპერატორმა თეოდოსიუს I-მა სახელმწიფოს აღმოსავლეთი ნაწილის მართვა თავის ერთ ვაჟიშვილს – არკადიუსს, ხოლო დასავლეთი ნაწილისა, მეორე ვაჟს, ჰონორიუსს დაავალა, იმპერიის გაყოფა საბოლოოდ დასრულდა. ბარბაროსთა გამუდმებულ შემოსევას განიცდიდა დასავლეთ რომის იმპერია. 476 წ. ბარბაროსების სამხედრო ბელადმა – ოდოაკრმა დასალეთ რომის უკანასკნელი იმპერატორი რომულუს ავგუსტულუსი დაამხო, რითაც დასავლეთ რომის იმპერიის ისტორია დასრულდა.

აღმოსავლეთ რომის – ბიზანტიის – იმპერია კიდევ თითქმის 1 000 წლის განმავლობაში განაგრძობდა არსებობას.

ბიზანტიაში ვითარდებოდა რომის სამართალი, რომელმაც განვითარების მწვერვალს იმპერატორ იუსტინიანე I დიდის მმართველობის დროს (527-565 წწ.) მიაღწია. იუსტინიანე დაიბადა ილირიის პროვინციაში (რომელმაც იმპერიას რამდენიმე იმპერატორი მისცა) ტერენსიუმის მხარეში, გლეხი – საბაციუსის ოჯახში. იუსტინიანე მთიელისა და მიწათმოქმედისათვის დამახასიათებელი სულიერი სიტკიცით გამოირჩეოდა. იგი ბიზანტიონში ჩამოიყვანა და აღზარდა ბიძამ (დედის ძმამ) იუსტინემ, რომელიც იმპერატორ ანასტასიოსის გვარდიაში მსახურობდა. ანასტასიოსის გარდაცვალების შემდეგ, ტახტი დაიკავა იუსტინემ. მან თანამმართველად დისშვილი დანიშვნა და იუსტინიანეც უწოდა. იუსტინიანემ იქორწინა ცირკის მოცეკვა-

ვე ქალ – თეოდორაზე, რომელსაც იუსტინემ, დისშვილთან ერთად, **Augusta**-ს ტიტული უბოძა. იუსტინიანეს სანუკვარი ოცნება რომის იმპერიის ძველი დიდებისა და ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენა იყო. იუსტინიანეს მმართველობის მკვიდრი საყრდენი ქრისტიანული იდეოლოგია და სამართლებრივი „კლასიციზმი“ იყო.

თავი IV. უფლებათა დაცვა

§1. სასამართლო ორგანიზაცია ძველ რომში

რომში სასამართლო შედარებით გვიან იქცა სახელმწიფო ორგანოდ. ამ მხრივ საეტაპოა ქრ. შობამდე 149 წელი, როდესაც ადრე არსებული დეცემვირი **stlitibas iudicandis**-ის პარალელურად, მუდმივი სასამართლოები – **„Quaestiones perfectuae“** – დაარსდა. დეცემვირების სასამართლოს დიდი მნიშვნელობა აღარ ენიჭებოდა, მათი მეშვეობით მხოლოდ მოქალაქეობასა და თავისუფლებასთან დაკავშირებული საქმეები განიხილებოდა.

ადრეულ ხანაში ასევე არსებობდა 105 მსაჯულის შემადგენლობით ცენტუმვირების სასამართლო, რომელთაც ტრიბების მიხედვით – თითოეული ტრიბადან სამ-სამ კაცი – ირჩევდნენ. ისინი ძირითადად მემკვიდრეობასთან დაკავშირებულ დავებს განიხილავდნენ. ამგვარად, ძველ რომში დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მემკვიდრეობის მიღებასთან დაკავშირებული სადავო საქმეების განხილვას.

მუდმივი სასამართლო (**Quaestiones perfectuae)** პროვინციებში გამოძალვისა და ძალაუფლების ბოროტად გამოყენების შესახებ კანონის (**crimen repetundarum**) საფუძველზე შეიქმნა. შემდგომში, ამ სასამართლოების განსჯადობას დაექვემდებარა „რომის ხალხის დიდების შეურაცხყოფის“ საქმეები, რაც სახელმწიფო ღალატს გულისხმობდა. ამავე სასამართლოს კომპეტენციაში შედიოდა მკვლელობის, ძალადობის, სიყალბის, არჩევნების დროს ამომრჩეველთა მოსყიდვის, სახაზინო ქონების ქურდობის საქმეებიც.

სულას დიქტატორული მმართველობის დროს, სისხლის სამართლის მძიმე დანაშაულის ჩამდენთა სათანადოდ დასჯის მიზნით, მრავალი მკაცრი კანონი გამოსცეს. აღნიშნულ საქმეთა განსახილველად ცალკეული სასამართლოებიც შეიქმნა.

თავდაპირველად, მოსამართლეებად საზოგადოების უმაღლესი ფენის წარმომადგენლები იყვნენ. პირველი მოსამართლეები გახლდათ უმაღლესი ქურუმები – პონტიფიკოსები, რომლებიც ძირითადად სენატორთა ფენას განეკუთვნებოდნენ. ცნობილმა გაიუს გრაქხუსმა სასამართლოებში მოღვაწეობის ნება დართო მხედართა წოდების წარმომადგენლებსაც. მალე სასამართლოები უპირატესად მხედრების ხელში აღმოჩნდა. ქრ. შობამდე 70 წლამდე რომის საზოგადოების მაღალი ფენის წარმომადგენლები სასამართლოებში მონაწილეობის უფლების მისაღებად ბრძოლას განაგრძნობდნენ. საბოლოოდ იმას მიაღწიეს, რომ მოსამართლეებს სენატორების, მხედრების და ტრიბუნთა ფენიდან ირჩევდნენ. ყოველ წელს პრეტორი რამდენიმე ასეული კაცის სიას ადგენდა. სასამართლო პროცესი ამ სიის მიხედვით უნდა გამართულიყო. ფიცის მიღების შემდეგ, მაგისტრატი რამდენიმე ათეულ მოსამართლეს ნიშნავდა. ამ დროს სახელმწიფო-საჯაროობის საწყისი სასამართლო პროცესზე ჯერ კიდევ არ იყო განვითარებული. სამართალში მიცემა კვლავინდებურად კერძო საქმედ ითვლებოდა.

ესა თუ ის პირი პრეტორს მიმართავდა თხოვნით, რომ სასამართლოს პროცესზე ბრალმდებლის სახით დაეშვათ. რა თქმა უნდა, მას უნდა დაესახელებინა ბრალდებულის ვინაობაც. ბრალდებულს დაკითხვისათვის იძახებდნენ. სასამართლო პროცესზე საქმის განხილვა-გამოძიება დაახლოებით 30-100 დღის შემდეგ ინიშნებოდა.

სასამართლოზე ისმენდნენ როგორც ბრალდებულის დასაცავ, ისე მის წინააღმდეგ წარმოთქმულ სიტყვებს; ხდებოდა მოწმეთა დაკითხვა და წარმოდგენილი საბუთების განხილვა და მხოლოდ ამის შემდეგ განაჩენი ხმათა უმრავლესობით გამოჰქონდათ. გამამტყუნებელი განაჩენის შემთხვევაში ბრალდებულს მკაცრი სასჯელი ელოდა; ძველი ჩვეულების თანახმად, ბრალდებულს სახალხო კრებისადმი აპელირების (**provocatio**) უფლება ეძლეოდა. სასამართლო განხილვის დროს, პროცესზე მონაწილედ პლებსის ტრიბუნიც დაიშვებოდა.

მწვავე პოლიტიკური ვითარების გამო, ბრალმდებელისა და ბრალდებულის სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობა, მოსამართლეთა სიმპათია და ანტიპათია დიდ ზეგავლენას ახდენდა სასამართლოს გადაწყვეტილებაზე. ამის გამო, სასამართლოები მეტწილად პოლიტიკური კონფლიქტების განმხილველის ფუნქციას ასრულებდნენ.

სასამართლოს სტატუსის განსაზღვრაზე დიდი გავლენა მოახდინა რომის სახელმწიფოს მონარქიზაციზაციის შემდგომმა პროცესმა.

თუ რესპუბლიკის პერიოდში საქმეებს მაგისტრატების მიერ დანიშნული მოსამართლეები განიხილავდნენ, მართლმსაჯულების ფუნქციები თანდათან თავად სახელმწიფო თანამდებობის პირების – პრეტორების ხელში აღმოჩნდა და წარმოიშვა **extra ordinem**.

ქრ. შობის II საუკუნის იურისტის სექსტუს პომპონიუსის ჩამონათვალში მოცემულია თანამდებობის იმ პირთა სია, რომელთაც გასამართლების უფლება ენიჭებოდათ; **რომში მართლმსაჯულებას** ახორციელებდა **პლებეების 10 ტრიბუნი, 18 პრეტორი, 6 ედილი.** (D.2.2.29-341.2.34). რომის იმპერიის პროვინციებში მოსამართლის ფუნქციას პრესიდები (**presidens** - თავი, თავმჯდომარე – მეფისნაცვლები და მათი მოადგილეები) ასრულებდნენ.

ზოგიერთი მნიშვნელოვანი საქმის, მაგალითად, სახაზინო საქმიანობასთან დაკავშირებული დარღვევის გარჩევა სახაზინო და საიმპერატორო ქონების მმართველ მოხელესაც შეეძლო. ქალაქებში მოსამართლის ფუნქცია დაკისრებული ჰქონდათ დუუმვირებს (**duumviri)**, რომელთაც სამთავრობო მოხელეები უფლებებს თანდათანობით უზღუდავდნენ. რომში არსებობდა საზოგადოებრივი ინტერესების კერძო დაცვის პრაქტიკაც. საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ინტერესების დასაცავად რომის ყველა მოქალაქეს უფლება ჰქონდა ბრალმდებლად გამოსულიყო. ჯარისკაცებსა და უფლებააყრილებს (**famas**) ასეთი უფლებები არ გააჩნდათ. ისეთი სახის საქმეების შემთხვევაში, რომლებიც მისი „უდიდებულესობის შეურაცხყოფას“ ეხებოდა, ბრალმდებლებად გამოსვლა ჯარისკაცებს, ქალებსა და მონებსაც შეეძლოთ. (D.48.4.7.1; .2.8).

ქრ. შობის II საუკუნის რომაელი იურისტის პავლუსის თხზულების მეშვეობით ჩვენამდე მოაღწია წერილობითი ბრალდების სანიმუშო ფორმულამ: ამა და ამ პირის კონსულობის დროს, ამა და ამ პრეტორთან ლუციუს ტიციუსმა, იულიუსის კანონის თანახმად, მრუშობაში დასდო ბრალი მევიას, რომელმაც ამა და ამ თვეს, ამა და ამ პირის კონსულობის დროს, ამა

და ამ ქალაქის ამა და ამ სახლში იმრუშა გაიუს სეიუსთან (D.48.2.3).

იმპერიის პერიოდის რომის სასამართლომ თანდათან დაკარგა საქვეყნო თანხმობის, და, თუ გნებავთ, იმ ადგილის ფუნქცია, სადაც ასპარეზი ეძლეოდა თავისუფალ აზრს და მჭერმეტყველთა პაექრობას; ერთმმართველობისა და დიქტატორული რეჟიმის შედეგად სასამართლო პროცესებს პოლიტიკური მნიშვნელობა დაეკარგა, შესაბამისად სულ უფრო მცირე მნიშვნელობა ენიჭებოდა ემოციებს, გაცილებით არსებითი იყო სამართლის ყოველმხრივი და ზუსტი ცოდნა, მისი ახსნა-განმარტების და კონკრეტულ ვითარებასთან მორგების უნარი.

§2. პროცესის სახეები და სტადიები ძველ რომში

Actio (სარჩელი), **actor** (მოსარჩელე), **reus** (მოსარჩელე), **actiones in rem**, **legis actio sacramento in rem** (სანივთო სარჩელი), **actiones in personam, legis actio sacramento in personam** (პირადი სარჩელები), **litis contestatio** (პროცესის დადგენა), **iudicatum** (სასამართლო გადაწყვეტილება).

1. სარჩელის ცნება

პირის უფლების დაცვა სამართლის არსებობისა და სამართლებრივი სისტემის ფუნქციონირების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტია.

სუბიექტური იურიდიული გარემოებების სუბსტანციური (მატერიალური) ასპექტის გაცნობის შემდეგ, რომის სამოქალაქო პროცესის ძირითადი ინსტიტუტები უნდა განვიხილოთ.

ინდივიდუალურ დონეზე სამართლებრივი მოთხოვნა, როგორც სოციალური ქცევის ნორმატულობის გამოხატულება, ზოგადად დადგენილ წესებთან კონკრეტული მოთხოვნის აუცილებელ შესაბამისობას გულისხმობს. აქედან გამომდინარე, სამართლებრივი ურთიერთობის მონაწილეთა შორის წარმოქმნილი კონფლიქტი სამართლის სუბიექტთა დაცვის ფორმას იძენს იმის მიხედვით, თუ რამდენად შეესაბამება მათი პრეტენზია ზოგადად დადგენილი ქცევის წესებს, ანუ განიხილება თუ არა სამართლის სუბიექტებს შორის წარმოშობილი დავა სამართლის ნორმის მიუკერძოებელი ინტერპრეტატორის მიერ; თანაც, დავის გადაწყვეტა მხოლოდ დადგენილი ზოგადსავალდებულო წესებით უნდა მოხდეს. რომაული პროცესის განსაკუთრებულ თავსებურებაზე სწორედ მისთვის დამახასიათებელი დისპოზიციურობის პრინციპი მეტყველებს.

მაგალითად, სისხლის სამართლის დანაშაული სასამართლო დევნას მხოლოდ კერძო ინიციატივის საფუძველზე ექვემდებარებოდა. მაშინაც კი, როცა სახელმწიფო სამართლის სუბიექტს მისი უფლებების რეალიზაციაში ეხმარებოდა, სახელმწიფო ინდივიდის ინტერესებს წარმოადგენდა; აღნიშნულ პროცესში მონაწილეობით სახელმწიფო თავად სუბიექტის შემცვლელად ან მის დამხმარედ გამოდიოდა.

პირის დაუკმაყოფილებელი ინტერესი სარჩელის სახით ფორმდებოდა. სარჩელი (**actio**) არის სამართლებრივი ურთიერთობის მონაწილე ერთი მხარის მიერ მეორე მხარისათვის წერილობითი ფორმით წარდგენილი პრეტენზია, რომელიც მართლწესრიგითაა აღიარებული. სასამართლო პროცესი იწყება მოსარჩელე პირის (**actor**) პრეტენზიის დასაბუთებული

აღიარებით; მეორე მხარე – მოპასუხე (**reus**), მოვალე იყო შეესრულებინა სასამართლოს მიერ დაკისრებული ის ვალდებულებები, რომელსაც მისგან მოსარჩელე ითხოვდა, რათა არსებული ურთიერთობის ექვივალენტურობა აღდგენილიყო. რადგან სასამართლო ჩარევის გარეშე **actor**–მა ვერ მიაღწია, მოპასუხის მხრიდან, გარკვეული მოქმედების განხორციელებას, ვალდებულების აღსრულება მოპასუხეს იძულების წესით ეკისრებოდა. ფორმასა და შინაარსს შორის არსებული შეუსაბამობა სამართლებრივი სანქციით კომპენსირდებოდა; თუმცა ფორმით გაუთვალისწინებელი ინტერესი აუცილებლად უნდა ყოფილიყო დასაბუთებული, რათა მისი სამართლებრივი უზრუნველყოფა მოხერხებულიყო. წარმოიქმნებოდა ახალი სამართლებრივი ვითარება, რომელშიც ურთიერთობის აქტიური მხარის ახალი ინტერესი, სასამართლო გადაწყვეტილების აღსრულების შესახებ, სარჩელით (**actio iudicati**) დაკმაყოფილდებოდა და პირუკუ, სასამართლო გადაწყვეტილებისადმი სუბიექტური ინტერესის შესაბამისობა სრულფასოვნად ითვლებოდა, თუ სამართლებრივი მოთხოვნით უფლებათა აღიარება და აღდგენა იგულისხმებოდა.

ამრიგად, გარკვეულ ფარგლებში, **iudicatum** – უფლებათა აბსტრაქტულ აღდგენასა და ნების თავისუფლების გამოხატვას წარმოადგენდა. პირის უფლებათა დაცვისა და რეალიზაციის რომაული პროცესი, ინდივიდების თანასწორობითა და დამოუკიდებლობით ხელმძღვანელობდა.

მატერიალურ ასპექტში ძირითადი უფლებების (აბსტრაქტული ან შეფარდებითი) სარჩელები შესაბამისად ორ ჯგუფად: სანივთო (**actiones in rem**) და პირად (**actiones in personam**) სარჩელებად იყოფა.

გაიუსის აზრით, In personam actio est, qua animus cum aliquo, qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est, id est cum intendimus dare, faure, praestare, oportere – პირადი სარჩელის საფუძველზე, ჩვენ ვაწარმოებთ პროცესს იმათ წინააღმდეგ, ვისაც ხელშეკრულებით ან დელიქტით ჩვენს სასარგებლოდ რაიმე ევალება, ანუ როცა პრეტენზიით ვაცხადებთ, ჩვენი პრეტენზიის თანახმად, ან რაიმე უნდა გადმოგვეცეს საკუთრებაში, ან რაიმე შეგვისრულონ, ან რაიმეთი უზრუნველგვყონ. „In rem actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse, aut ius aliquid nobis competere veluti utendi aut utendi fruendi, eundi agendi aquamve ducendi vel altius tollendi prospiciendive; <aut cum> actio ex diverso adversario est negativa – სანივთოა სარჩელი, როცა ვაცხადებთ პრეტენზიას სხეულებრივი ნივთის კუთვნილებაზე, ან უფლებაზე, მაგალითად, რაიმეთი სარგებლობის უფლება, სარგებლობისა და ნაყოფის მიღების უფლება, ვინმეს ტერიტორიაზე გავლის, საქონლის გადარეკვის, წყლის გაყვანის უფლება, ან უფლება გარკვეულ სიმაღლეზე მაღალი შენობის აგების აკრძალვა მეზობლისათვის, ან პირუკუ, როცა სარჩელი მოწინააღმდეგის უფლებას უარყოფს“.

სანივთო სარჩელის წარდგენისას, მოსარჩელე სანივთო უფლებებზე პრეტენზიას აცხადებდა. ამ შემთხვევაში, აღნიშნული სარჩელით, მოპასუხე შეიძლება ყოფილიყო ნებისმიერი პირი. გარკვეულობა მხოლოდ პროცესის დადგენის (**litis contestatio**) დროს მიიღწეოდა. პირადი სარჩელის წარდგენის შემთხვევაში, (სარჩელი ვალდებულებათა შესახებ) პასუხს აგებდა მხოლოდ კრედიტორის მოვალე კონკრეტული პირი, რომელიც ვალდებული იყო კრედიტორის წინაშე.

In personam-ის პროცესში მოგების შემთხვევაში, მოსარჩელეს მოთხოვნა წყდებოდა და

მოსარჩელე სასამართლო გადაწყვეტილებაზე დაფუძნებული ახალი უფლების სუბიექტი ხდებოდა.

In rem-ი სარჩელის დროს მოსარჩელეს შეეძლო დარჩენილიყო სუბიექტად იმავე უფლებისა, რომელზეც პრეტენზიას აცხადებდა.

2. სასამართლო პროცესის სახეები ძველ რომში

ა) კანონისმიერი პროცესი (lege agere)

Legis actio *(კანონიერი სარჩელი);* ***lex privata*** *(კერძო კანონი);* ***in iure*** *(მოსამართლეობის ფუნქციით აღჭურვილი მაგისტრატის წინაშე წარმართული პროცესის სტადია);* ***vindicatio*** *(ვინდიკაცია);* ***festuca*** *(სარიტუალო კვერთხი);* ***iudex*** *(მოსამართლე);* ***apud iudicem*** *(მოსამართლესთან საქმის განხილვის სტადია);* ***aeris confessio*** *(ვალის აღიარება);* ***arbiter*** *(არბიტრი);* ***secum dictio*** *(მევალის წაყვანა კრედიტორის სახლში);* ***vindex*** *(დამცველი);* ***manus iniectio pro iudicato*** *(ხელის დადება სასამართლო გადაწყვეტილების ანალოგიურად);* ***sponsor*** *(რწმუნებული);* ***depensum*** *(რწმუნებულის მიერ, ძირითადი მევალის მაგიერ, ვალის გადახდა);* ***manus inectio pura*** *(ხელის დადება უფლებებში დამცრობის გარეშე);* ***condictio*** *(კონდიქციური სარჩელი).*

Lege agere (სარჩელის კანონიერი ფორმით წარდგენა) ნიშნავდა **certis verbis agerე** – სასამართლოში სარჩელის წარდგენას გარკვეული სიტყვებით, როცა სარჩელი შედგენილი იყო იმ კანონის სიტყვების შესაბამისად, რომელსაც ეფუძნებოდა. კანონი, რომელსაც მოსარჩელე წარმოთქვამდა იყო კერძო კანონი, რომელიც სუბიექტის ნების ავტონომიურობასა და საზოგადოებრივი ცხოვრების ზოგადსავალდებულო წესებისადმი მის შესაბამისობას გამოხატავდა.

კანონიერ სარჩელთა შორის უძველესი **legis actio sacramento in rem**-ი იყო. ფიცზე დაფუძნებული სანივთო სარჩელი ცნობილია გაიუსის დაწვრილებითი აღწერით. სასამართლო ხორციელდებოდა პრეტორის წინაშე წინასწარ განსაზღვრულ ადგილზე; მოწინააღმდეგე მხარეები ხელში იღებდნენ სარიტუალო კვერთხსა (**festuca**) და სადაო ნივთს (ან დიდი ნივთის შემთხვევაში, მის მცირე ნაწილს) და მორიგეობით წარმოთქვამდნენ შემდეგ სიტყვებს: ვაცხადებ, რომ კვირიტული სამართლის ძალითა და მისი დებულებების საფუძველზე, ეს ნივთი მაინც ჩემია. როგორც ვთქვი, ისეა, ესეც შენ, მე უკვე მოვახდინე ვინდიცირება.

ნივთზე უფლების დამტკიცების დროს (**vindicatio**), ჩვეულების თანახმად, მონას კვეთხს ადებდნენ. თითოეული მოწინააღმდეგის მტკიცებით, კვირიტული სამართლის (წმინდა რომაელი თემის განსაკუთრებული უფლება) საფუძველზე, მონა მას ეკუთვნოდა და კუთვნილების საფუძველს (**causa**) ასახელებდა. პრეტენდენტები, სცენაზე მყოფი მსახიობების მსგავსად, საკუთარ პრეტენზიებს სიმბოლოების ენაზე აყალიბებდნენ, რითაც განზოგადებისათვის სავალდებულო აბსტრაქცია მიიღწეოდა.

პროცესის ამ სტადიაზე საქმეში ერეოდა დამსწრე მაგისტრატი, რომელიც მხარეებს მონის გათავისუფლებისაკენ მოუწოდებდა. მაგისტრის ჩარევა მოწმობდა, რომ დავა აბსურდამდე იყო მისული. ერთსა და იმავე ნივთზე ერთდროულად სხვადასხვა პირის განსაკუთრებული და ექსკლუზიური უფლება დაუშვებელი იყო. ამ ფორმით მხარეთა დაპირისპირება

კონკრეტული გადაწყვეტილების მიღებას გამორიცხავდა.

შემდეგ ის მხარე, რომელიც პირველი ახდენდა ვინდიცირებას, მოწინააღმდეგეს მოუწოდებდა პრეტენზიის საფუძველი (**causa**) დაესახელებინა და იდებოდა ფიცი გარკვულ თანხაზე, რომელიც, დავის წაგების შემთხვევაში, სახელმწიფო ხაზინაში გადაირიცხებოდა.

ნივთზე გაცხადებული პრეტენზიების იდენტურობა ერთ-ერთი მხარის სიცრუეზე მეტყველებდა. ამიტომ ვინდიკაციის მართებულობაში ეჭვის შეტანა სრულიად კანონზომიერი იყო; ამის გამო პროცესი, პირის მართლსაწინააღმდეგო ქმედების (**in iuria**) შესახებ და არა ნივთზე უფლების შესახებ, საქმის გამოძიებაში გადაიზრდებოდა ხოლმე. წმინდა ფიცს (**sacramentum in iure**) დებდნენ არა ნივთზე უფლების, არამედ სარიტუალო პრეტენზიის გაცხადების გამო, ვინაიდან საქმე არა სანივთო ურთიერთობების დარღვევას, არამედ პირის მართლსაწინააღმდეგო ქმედებას ეხებოდა.

ამრიგად, პროცესის შემდგომი განვითარება უკვე იძენდა პირადი სარჩელის – **legis actio sacramento in personam**-ის სახეს, რომლის შესახებაც წყაროებში მოცემული ინფორმაციის სიმწირის გამო, მეცნიერებს დღემდე ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვთ. თუმცა, ერთი რამ ნათელია: აღნიშნული სასამართლო პროცესის სახე ეფუძნებოდა ფიცს და მართლსაწინააღმდეგო (დაუსაბუთებელი) მოთხოვნის წამომყენებელი პირის (რომელმაც კერძო კანონი (**lex privata**) ანუ ნორმატიულად მნიშვნელოვანი ფორმა არამართლზომიერად გამოიყენა) პასუხისმგებლობას ადგენდა.

ამრიგად, თავდაპირველად, მხოლოდ ნივთის თაობაზე აღძრული კონკრეტული (პირადი მოთხოვნის სახით) სასამართლო დავა შემდგომში სამართალდარღვევის შესახებ – **in iuria** – პროცესში გადადიოდა და სამართალდამრღვევი (უსაფუძვლოდ მოდავე) მხარის პასუხისმგებლობის საკითხი დგებოდა, ვინაიდან ეს მხარე წმინდა ფიცის გამტეხად მიიჩნეოდა.

მოგვიანებით, სადაო საქმეში მონაწილე შუამავლების მიმართაც პროცესის ორ ფაზას განასხვავებდნენ: მოგვიანებით, პროცესის ორი სტადიის გამოყოფას, დავაში მონაწილე შუამავლის მიხედვითაც ახდენდნენ. კერძოდ, თუ არსებული სამართლებრივი პრეტენზია სასამრთლო მაგისტრატის წინაშე გაცხადდებოდა, **in iure** სტადიაზე დავის ფორმალიზებული განხილვა და საქმეზე გადაწყვეტილების (**iudicatum**) გამოტანა ხდებოდა.აღნიშნულ ფუნქციას მოსამართლე (**iudex**) ახორციელებდა. სასამართლო პროცესის ამავე სტადიაზე დავის საგნის დადგენა (**litis contestatio**) უნდა მომხდარიყო. ამ მომენტიდან დავის საგანზე მხარეებს მხოლოდ პროცესუალური უფლებები გააჩნდათ, ვინაიდან მატერიალური უფლებები უკვე სხვა – პროცესუალურ – დონეზე იყო გადასული. აღნიშნული მომენტი განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია. სასამართლო პროცესის (ინტერესთა კონფლიქტის განსაკუთრებული ფორმალური გამოხატვა) სპეციფიკა ამ პროცედურით მიღწევადი, სამართლებრივად მოწესრიგებული ურთიერთობების აბსტრაქტულობის მაღალი ხარისხის ნაჩვენელი იყო, რაც სასამართლო პროცესზე მონაწილეთა სამართლებრივ ურთიერთობას უზრუნველყოფდა. მოტივების მიუხედავად, კონფლიქტის მონაწილე მხარეთა საქმის სასამართლოში განხილვის დროს, ისინი საზოგადოების შუამავლად გამოსვლას ითხოვდნენ, ამიტომ მხარეები აუცილებლად იმავე პირობებში უნდა ჩაეყენებინათ, რაც მსგავს ვითარებაში საზოგადოების სხვა წევრების მიმართ გაითვალისწინებოდა. ცალკეული პირის მოთხოვნა საყოველთაო

აღიარებას იძენდა და სწორედ ეს გახლდათ პროცესის – როგორც დარღვეული უფლების დაცვის განსაკუთრებული საშუალების – მნიშვნელობა.

სასამართლო ფუნქციების დანაწილება ჯერ კიდევ XII დაფის კანონების დროს იყო ცნობილი, როდესაც მხედველობაში მიიღებოდა განსაკუთრებული სარჩელი – **legis actio per iudicis postulationem** – „მოსამართლის გამოთხოვის მეშვეობით“ (Gai.,4,17ა.). ასეთ შემთხვევში, ხაზინის სასარგებლოდ საჯარიმო თანხის გადახდა არ ინიშნებოდა; სადავო საგნის დადგენის შემდეგ (**nominata causa**), პროცესის მონაწილეები მაგისტრატისაგან მოსამართლის დანიშვნას ითხოვდნენ. პროცესის პირველ სტადიაზე გამარტივება განპირობებული იყო იმით, რომ **legis actio**-ს აღნიშნული სახე, მხოლოდ კანონით გათვალისწინებულ შემთხვევაში – ვერბალური ვალდებულებიდან (**ex stipulatione**) წარმოშობილი უფლებების დასაცავად ან საერთო სამკვიდროს, ან თანასაკუთრების განაწილების დროს დაიშვებოდა.

Sponsio-დან (**stipulatio**-ს უძველესი ფორმა) წარმოქმნილი ვალის მოთხოვნით მოსარჩელე მოპასუხეს ეუბნებოდა: **ex sponsione me mihi ex milia daro oportere aio: id postulo aias an negas?** – ვამტკიცებ, რომ ფიცით გამტკიცებული დაპირების საფუძველზე, შენ ჩემთვის ათი ათასის მოცემა გმართებს: გეკითხები, ადასტურებ ამას, თუ უარყოფ? თუ მოპასუხე წარმოთქვამდა **aio**, პროცესი დასრულებულად ითვლებოდა, ვინაიდან სასამართლოში ვალის აღიარება (**aeris confessio**) სასამართლო გადაწყვეტილების (**iudicatum**) ტოლფასი იყო; ხოლო თუ მოპასუხე სადავო საგანს – ვალს უარყოფდა, მოსამართლის დანიშვნის თაობაზე, მოსარჩელე თხოვნით მიმართავდა პრეტორს.

პროცესი გადადიოდა ახალ სტადიაზე, რომლის შედეგადაც მოსამართლე მოპასუხეს ან გაამტყუნებდა და ვალის გადახდას დააკისრებდა, ან გაამართლებდა.

გაიუსის ტექსტში მოცემული სხვაობა ნაფიც მოსამართლესა (**iudex**) და მომრიგებელ არბიტრს (**arbiter**) შორის უძველეს მოვლენად ითვლება. ფართოდ გავრცელებული ჰიპოთეზის თანახმად, მოსამართლისაგან განსხვავებით, არბიტრის ფუნქცია იყო მიყენებული ზარალის მოცულობის დადგენა (დავის ქონებრივი შეფასება – **litis aestimatio**), რომელსაც, პირადი სარჩელების შემთხვევაში, ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

უძველეს დროში აღსრულების საშუალებებად გამოიყენებოდა **legis actio per manus iniectionem** (ხელის დადების მეშვეობით), რომელიც, XII დაფის კანონებით დადგენილ შემთხვევებში, – სასამართლო გადაწყვეტილების შეუსრულებლობის ან აღიარებული ვალის გადახდაზე უარის თქმის შემთხვევაში – გამოიყენებოდა.

თუ ვალაუვალ მევალეს დამცველი (**vindex**) არ გამოუჩნდებოდა, მას პირადი სტატუსის დაკარგვის საფრთხე ემუქრებოდა (**capitis deminutio maxima**); კრედიტორის სახლში მისი მიყვანიდან მესამოცე დღეს **secum ductio** დგებოდა. პირადი თავისუფლების დაკარგვის შემდეგ, დამონებულ პირს საკუთარი სახელით თავის დაცვა აღარ შეეძლო; სასამართლო პროცესზე მას დამცველი უნდა გამოეყვანა. ხელის დადება სასამართლო გადაწყვეტილების შეუსრულებლობისას (**sacramento in personam**, ან **per iudicis postulationem** პროცესის დროს) ხდებოდა და საყოველთაოდ მნიშვნელოვანი ფორმით იყო დადასტურებული, როგორც მევალის კრედიტორისადმი განსაკუთრებული პირადი დამოკიდებულების ვალდებულება, ხოლო ხელის დადებით დასტურდებოდა დამოკიდებულება, რომლისაგანაც მევალეს ვალის

გადახდაც აღარ ათავისუფლებდა. სწორედ ვალაუვალი მევალის გამოსასყიდად დგებოდა დაცვის აუცილებლობა, რის შემდეგაც მევალე დამცველზე დამოკიდებული ხდებოდა.

აღსრულების საშუალების შემდეგ ფორმად – **legis actio per pignoris capionem** (გირაოს მიტაცების მეშვეობით) ითვლებოდა. XII დაფის კანონებით გათვალისწინებული ამ ფორმით, მსხვერპლად შესაწირი ცხოველის საყიდელი ფასის ანაზღაურება იგულისხმებოდა. აღნიშნული ფორმა ასევე გამოიყენებოდა იმ შემთხვევაშიც, თუ მესაკუთრეს სამსხვერპლო ნადიმის გასამართად ტვირთის მზიდავი ცხოველების დაქირავება ესაჭიროებოდა.

გირაოს მიტაცება **certa verba** სიტყვების წარმოთქმით ხდებოდა. ამ ფორმის განსაკუთრებული თავისებურებები თვით რომაელებშიც იმის ეჭვს ბადებდა, თუ რამდენად იყო ის **legis actio**-ს ფორმა, რადგან პროცედურას მაგისტრატი არ ესწრებოდა. სავარაუდოდ, პირი, რომელსაც **pignoris capio** ენიჭებოდა, ღმერთების ან რომაელი ხალხის სახელით მოქმედებდა, რითაც თავისთავად ვითარება საჯარო ხასიათს იძენდა.

სასამართლო სარჩელის ახალი სახეობა იყო – **legis actio per condictionem –** რომლის საფუძველზეც საკუთრების უფლების გადატანასთან (**dare**) დაკავშირებით ვალდებულების შესრულება მოითხოვებოდა. სარჩელის ეს სახეობა ქრ. შობამდე III საუკუნის დასასრულს **lex Salia**-ს საფუძველზე მიიღეს. ამ სარჩელის გამოყენების სფეროზე მისივე სახელდება – პირადი სარჩელი საკუთრების გადატანის შესახებ (**condictio**) მიუთითებდა. ამ სარჩელის განსაკუთრებულ თავისებურებას წარმოადგენდა პრეტენზიის აბსტრაქტული, **causa-**საგან დამოუკიდებელი ფორმულირება: **aio te mihi ex milia dare oportere: id postulo aias an negas** – მე ვამტკიცებ, რომ შენ ათი ათასი უნდა მომცე: მე გეკითხები, ადასტურებ შენ ამას თუ უარყოფ? უარყოფითი პასუხის შემთხვევაში, განცხადებიდან 30 დღის შემდეგ მოპასუხეს სასამართლოში იძახებდნენ. ეს პერიოდი, რომელიც ქრ. შობამდე IV საუკუნის ბოლოსა და III საუკუნის დასაწყისში **lex Pinaria**-ს საფუძველზე დადგინდა, პროცესის სტადიებს შორის ვადას აღნიშნავდა.

ბ) ფორმულარული პროცესი (per formulas agere)

Centum vires *(ცენტუმვირების სასამართლოები);* ***formula*** *(სასარჩელო ფორმულა);* ***concepta verba*** *(ფორმულის ფიქსირებული შინაარსი).*

ქრ. შობამდე II საუკუნის მე-3 მეოთხედში ებუციუსის კანონით (**lex Aebutia**) დადგინდა სასამართლო პროცესის ახალი სახე – ფორმულით (**პერ ფორმულას**) ანუ დადგენილი სიტყვებით (**per concepta verba**). ეს კანონი, რომელსაც გაიუსი და ავლუს გელიუსი იხსენიებენ, აღნიშნული სასამართლო პროცესის საკანონმდებლო ბაზას ქმნიდა. უძველესი ცნობები ამ ფორმულის შესახებ **lex latina tabulae Bantinae**-ში გვხვდება (ქრ. შობამდე 133 – 118 წწ., სავარაუდოდ, ქ. ბანტიუსის (სამხრ. იტალია) სტატუტი).

პარალელური საპროცესო საშუალებების შექმნა **lex Aebutia**-ს მიღებამდე, გაცილებით ადრე დაიწყო. თუმცა, სწორედ ამ კანონით მიენიჭა განსაკუთრებული მნიშვნელობა პრეტორულ პროცესს, რის შემდეგაც, არა მარტო ცივილურ სარჩელზე უარი, არამედ მხარეთათვის ახალი წესების შეთავაზებაც პრეტორის ნებაზე იყო დამოკიდებული. პროცესის ორივე ფორმა – **legis actiones et per formulas –** თანაარსებობდა, მაგრამ ქრ. შობამდე 17 წ. **lex lulia**

iudiciorum privatorum-მა (და მუნიციპალიტეტებისათვის დადგენილი მსგავსი კანონი) ლეგისაქციური პროცესი გააუქმა.

ძველი სარჩელები განსახილველად მხოლოდ მაშინ მიიღებოდა, თუ საქმე ცენტუმვირების (**centumviri**) სასამართლოში უნდა განხილულიყო და მოთხოვნა პრეტორის წინაშე საკრამენტალური ფორმით (**lege agere sacramento**) უნდა გამოთქმულლიყო, ანდა ზიანის მიყენების მუქარის (**damnum infectum**) შემთხვევაში. თუმცა, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში, შესაძლებელი იყო პრეტორული სტიპულაციის გამოყენება და საფრთხის შემქმნელი მეზობლისაგან დაპირების მიღება, რომ ის, შესაძლო ზიანის შედეგად, მიყენებულ ზარალს აანაზღაურებდა. გაიუსის თანახმად, რომაელები უპირატესობას პრეტორული დაცვის საშუალებებს ანიჭებდნენ.

Per formulas პროცესიც ორი სტადიით იყო წარმოდგენილი: **in iure** და **apud iudicem.**

2. Apud iudicem სტადიაზე სასამართლო წარმოება

Datio iudicem *(მოსამართლის დანიშნვა);* ***mors litis*** *(დავის შეწყვეტა პროცესის კანონიერი ხანგრძლივობის გადამეტების (გადაცილების) გამო);* ***traditio iudicii (apud iudicem*** *სტადიაზე ფორმულაში შეტანილი ცვლილება):* ***mutatio iudicis*** *(მოსამართლის შეცვლა);* ***sibi non liquere*** *(მოსამართლის მიერ გადაწყვეტილების გამოტანაზე უარის თქმა საქმის გაურკვევლობის გამო).*

Litis contestatio და **datio iudicii** შემდეგ, ქრ. შობამდე IV საუკუნეში, პინარიუსის კანონის თანახმად, პრეტორი მოდავე მხარეებს 30 დღის შემდეგ უნიშნავდა მოსამართლეს (**datio iudicem**), რომელიც, ერთი დღის შემდეგ, მოპასუხეს მოუწოდებდა სასამართლოში – **apud iudicem** (ლეგისაქციური ან ფორმულარული პროცესის მეორე სტადია ნაფიცი მოსამართლის წინაშე, რომელსაც გამოაქვს გადაწყვეტილება საქმეზე ყველა წარმოდგენილი მტკიცებულების შემოწმების შემდეგ) გამოცხადებულიყო. თუ მოპასუხე სასამართლოში არ გამოცხადდებოდა, ნაშუადღევს, XII დაფის კანონების ნორმის თანახმად, მოსამართლეს განაჩენი სასამართლოში გამოცხადებული მხარის სასარგებლოდ გამოჰქონდა. **Lex iulia, iudicia legitima**-სადმი, დავის სასამართლო განხილვის მაქსიმალურ ვადად 18 თვეს ადგენდა, ხოლო **iudicia legitima**-სთვის პრეტორის თანამდებობაზე ყოფნის ერთწლიანი ვადა იყო გათვალისწინებული. აღნიშნული ვადის ამოწურვის შემდეგ, **litis contestatio** ძალას კარგავდა, ანუ სახეზე იყო „დავის გარდაცვალება“ (**mors litis**), ანუ მოსარჩელის მოთხოვნა გაქვითულად ითვლებოდა. თუ მოპასუხე პროცესს შეგნებულად აჭიანურებდა, მისი ქმედება მოსამართლის მიერ აღიკვეთებოდა. პროცესის ამ სტადიაზე დავის მონაწილე პირის შეცვლა (გარდაცვალების გამო ან **cognitos et procurator** დანიშვნისას) დაიშვებოდა, რასაც მაგისტრატის მიერ ფორმულაში ცვლილების (**translatio iudicii**) შემოტანა მოყვებოდა, მაგრამ არა ახალი **litis contestatio**-ს დადგენა. საჭიროების შემთხვევაში, პრეტორი მოსამართლეს ცვლიდა (**mutatio iudicii**). ყველა აღნიშნული ცვლილება მხარეთა თანხმობას ითხოვდა, ხოლო თუ მოპასუხე უარს იტყოდა, ეს დაცვაზე უარის თქმად (**indefensio**) განიხილებოდა. პროცესის ერთიანობაზე მოსამართლის შეცვლა ზეგავლენას არ ახდენდა, რადგან **litis contestatio** უცვლელი იყო.

რომში მოსამართლე იყო კერძო პირი, რომლის საქმიანობა სასამართლო მაგისტრატის

imperium-სა და მის **iussum iudicandi-**ზე (მოსამართლისათვის გაცემული ბრძანება მის მიერ საქმეზე გადაწყვეტილების გამოსატანად) იყო დამოკიდებული. საკუთარი ძალაუფლების საფუძველზე, პრეტორს საქმის წარმოების (პროცესის) შეჩერება და მოსამართლისათვის საქმეზე გადაწყვეტილების გამოტანის აკრძალვა შეეძლო, რაც პროცესის ჩაშლას იწვევდა. პროცესში ჩარევის შესაძლებლობა ჰქონდა სხვა პრეტორსაც, რომელიც კოლეგის გადაწყვეტილებაზე **veto** უფლებით (**intercessio**) იყო აღჭურვილი.

ა) Iudicatum (სასამართლო გადაწყვეტილება)

Res iudicata *(საქმე, რომელზეც სასამართლო გადაწყვეტილება გამოიტანეს);* ***obligatio iudicati*** *(სასამართლო გადაწყვეტილების საფუძველზე წარმოშობილი ვალდებულება);* ***actio iudicati*** *(სასამართლო გადაწყვეტილების აღსრულების შესახებ შეტანილი სარჩელი);* ***auctoritas rei iudicatae*** *(სასამართლო გადაწყვეტილების ნორმატიული ძალა).*

გარდა სასამართლოს წინასწარი მოსმენის, სასამართლო განხილვა მთავრდებოდა ან **adiudicatio-**თი – მოსარჩელისათვის სადაო ნივთის გარკვეული ნაწილის მიკუთვნებით (თანასაკუთრების ან მემკვიდრეობის გაყოფის საქმეებში), ან **condemnatio-**თი – ყველა დანარჩენ საქმეებში, მოპასუხის მიმართ გარკვეული თანხის გადახდევინების მოთხოვნით.

მოსაზრება (**sententia**) იყო მოსამართლის (კერძო პირის) დადგენილება, გადაწყვეტილება რომელიც სავალდებულო ძალას მხარეთა შეთანხმებისა და მაგისტრატის ბრძანების (**iussum iudicandi**) საფუძველზე იძენდა. **Sententia-**ს გამოტანით (მოპასუხის გამამტყუნებელი ან გამამართლებელი) სასამართლო განხილვის საგანი გადაწყვეტილად ითვლებოდა – res iudicata) (D.42.1.1).

Res iudicata dicitur, quae finem controversiarum pronuntiatione iudicis accipit: quod vel condemnatione vel absolutione contingit – საქმეზე სასამართლო გადაწყვეტილება გამოტანილად ითვლება, თუ მოსამართლის გამატყუნებელი ან გამამართლებელი გადაწყვეტილებით დავა სრულდება.

Iudicium legitimum-ში გამოტანილი სასამართლო გადაწყვეტილება ხდებოდა პროცესის გამარჯვებული მხარის ახალ უფლებად, რომელიც, სასამართლო გადაწყვეტილების აღსრულების შესახებ, **actio iudicati-**თ უნდა დაეცვათ. აღნიშნული უფლებით, რომელსაც წაგებული მხარის **obligatio iudicati** შეესაბამებოდა, იცვლებოდა მოთხოვნა, რომელიც სასამართლო განხილვის საგანი ხდებოდა. **iudicium imperium continens-**ით გამოტანილი განაჩენის სავალდებულო ძალა პრეტორულ ედიქტს ეფუძნებოდა (D.42.1.4.3) და **in factum concepta** ფორმულიანი **actio iudicati-**თ იყო დაცული.

Actiones in personam-ით მოგებული მოსარჩელე ახალი პირადი უფლების სუბიექტი ხდებოდა, **actiones in rem-**ით მოგება კი, მას უწინდელი სანივთო უფლების სუბიექტად აქცევდა და

მოპასუხის მიმართ გადახდევინების ახალი, განსაკუთრებული მოთხოვნის **litis aestimatio** (სადაო ნივთის შეფასება) უფლებას ანიჭებდა. თუ მოპასუხე ნივთს დააბრუნებდა, **arbitrium de restituendo**-ით გამართლებას ექვემდებარებოდა.

სასამართლო გამორიცხავდა პროცესის განმეორებას როგორც გამამტყუნებელ, (ვინაიდან ის ეხცეპტიო რეი იუდიცატე-სათვის საფუძველი ხდებოდა) ანუ პრეკლუზიური ეფექტისას, ისე გამამართლებელ შემთხვევაში (ვინაიდან მიღებული გადაწყვეტილება მომდევნო სასამართლო განხილვის აუცილებლობას გამორიცხავდა) ანუ პრეიუდიციური ეფექტისას. მაგალითად, სერვიტუტის უფლების შესახებ სარჩელის (**vindicatio servitutis**) შემთხვევაში, საკუთრების უფლება მიკუთვნებულ ნაკვეთზე მოსარჩელეს აღარ უნდა ემტკიცებინა, ხოლო თუ სერვიტუტის უფლება უკვე იყო სასამართლო განხილვის საგანი, მოპასუხის უარი მხედველობაში აღარ მიიღებოდა. თანაც, **iudicatum**-ი ნებისმიერი მესამე პირის მიმართ მოქმედებდა, სერვიტუტის შესახებ სარჩელით, და ზემოხსენებული მაგალითით მოყვანილ მოპასუხედ შეიძლებოდა გამოსულიყო სხვა პირი და არა ის, ვინც საკუთრების შესახებ უწინდელ სასამართლო პროცესში მხარედ იყო წარმოდგენილი. სასამართლო გადაწყვეტილებით, რომლითაც რაიმე უფლების არსებობა უარიყოფოდა, ამავე უფლებიდან გამომდინარე ან მასზე დამოკიდებული ნებისმიერი უფლება შეწყვეტილად ცხადდებოდა. ამ მოვლენას რომაელებმა **auctoritas rei iudicatae –** სასამართლო გადაწყვეტილების იურიდიულად სავალდებულო ძალა – უწოდეს.

ბ) ინტერდიქტული წარმოება

გარდა კერძო საქმის წარმოების (**ordo iudiciorum privatum**) ჩვეულებრივი სასარჩელო წესისა, არსებობდა განსაკუთრებული ინტერდიქტული წარმოებაც, რომელიც ჩვეულებრივი სასარჩელო წარმოებისაგან იმით განსხვავდებოდა, რომ სასამართლო მაგისტრატი, როგორც უზენაესი ხელისუფალი, მოქალაქეთა მიმართ ბრძანებებს გამოსცემდა. ინტერდიქტებს პრეტორები საქმის გამოძიების დროს გამოსცემდნენ, რის გამოც, ინტერდიქტები იყო უპირობო და კატეგორიული ბრძანებები, რომლებიც ჯარიმისა და გირაოს შეტანის სანქციას გასცემდნენ. ინტერდიქტული წარმოება პრეტორის აღმასრულებელი ხელისუფლების სახე იყო. გაიუსის აზრით, კლასიკურ ეპოქაში პრეტორის ინტერდიქტი გახდა პირობითი ბრძანება, რომლითაც ინტერდიქტული წარმოება იწყებოდა. ის სადაო საქმის განხილვის მომდევნო – სასამართლო წარმოების – ეტაპის საფუძველი ხდებოდა და მმართველობის სფეროდან მართლმსაჯულების სფეროში უნდა გადასულიყო.

ა) განასხვავებდნენ ინტერდიქტის შემდეგ სახეებს: 1. მარტივი და რთული ინტერდიქტები – **simplicia, duplicia;** (იმის მიხედვით, ერთ მხარეს ეხებოდა, თუ ორივეს); **2.** აღმკვეთი – **prohibitoria**; **3.** აღდგენითი – **restitutoria**; **4.** წარმდგენითი – **ex hibitoria.**

ინტერდიქტის უპირატესობა ის იყო, რომ მოვალე მხარე ფაქტს უსიტყვოდ ემორჩილებოდა – ინტერდიქტში მითითებულ ფაქტს არ ასაჩივრებდა და არც აღმკვეთი ინტერდიქტის დარღვევას ამტკიცებდა.

თუ პირი, ვის წინააღმდეგაც პრეტორი გამოსცემდა ინტერდიქტს, ამ უკანასკნელს, პრეტორის ოთახიდან გაუსვლელად გაასაჩივრებდა და მოსამართლის (**arbiter**) დანიშვნას მოითხოვდა,

მისი მოთხოვნა კმაყოფილდებოდა.

ბ) რესტიტუციის საფუძვლები იყო: 1. ქმედებით ან დაუდევრობით მიყენებული ქონებრივი და არაქონებრივი ზიანი (**laesio**); **2.** რესტიტუციის გამამართლებელი საფუძველი იმ შემთხვევაში არსებობდა, როცა მოსამართლეს მიმართავდა მთხოვნელი: **ა) minor aetas** (არანაკლებ 25 წლის ასაკის პირი); **ბ) quod metus causa (**საფრთხის შემთხვევაში შიშის გამო**); გ) error** (იშვიათ შემთხვევაში); **დ) dolus malus** (ხშირ შემთხვევაში); **ე)** არ ყოფნისას (იშვიათ შემთხვევაში. მაგალითად, ტყვეობისას). **3.** დროული თხოვნა.

რესტიტუციის ამოქმედებით ძალა ეკარგებოდა ფაქტს, რომლის საფუძველზეც ახალი იურიდიულ ურთიერთობები წარმოიშვა, ამა თუ იმ კონკრეტული ვითარების გამო და აღადგენდა ამ ურთიერთობების პირვანდელ მდგომარეობას. რესტიტუციის მიმღები მოსარჩელე ვალდებული იყო მოპასუხისათვის იურიდიული ურთიერთობების გაქვითვიდან მიღებული სარგებელი დაებრუნებინა. კერძოდ, თუ მყიდველი მის მიერ გადახდილ საფასურს დაიბრუნებდა, მას გამყიდველისათვის ნაყიდი საქონლის დაბრუნება ევალებოდა.

გ) სააღსრულებო წარმოება

Ductio iussu praetoris *(კრედიტორის სახლში მევალის მიყვანა);* ***addictus*** *(პირი, რომლის მიმართ გამოტანილია სასამართლო გადაწყვეტილება მისი აღსრულების მოთხოვნით და რომელმაც სასამართლო გადაწყვეტილება არ შეასრულა);* ***bonorum venditio*** *(ვალაუვალი მოვალის აღწერა მისი საკონკურსო წესით გაყიდვის მიზნით);* ***magister bonorum*** *(კონკურსის პორგანიზატორი);* ***venditio ad hasta*** *(აუქციონი);* ***bonorum emptor*** *(ექსპროპრიირებული მოვალის უფლებამონაცვლე);* ***cessio bonorum*** *(მოსარჩელესათვის ქონების ნებაყოფლობით დათმობა).*

სასამართლო პროცესის შედეგად წაგებული პირი სასამართლო გადაწყვეტილებას თუ არ შეასრულებდა, მის მიმართ იყენებდნენ სადამსჯელო ღონისძიებებს, რომლებიც ან პირადად მასზე ან მის ქონებაზე ვრცელდებოდა. ქრ.შობამდე 17 წ. **lex Iulia iudiciorum privatorum**-ით გაუქმდა **manus iniectio** (ხელის დადება) ანუ სიმბოლური აქტი, რომელიც კრედიტორს მევალის პირადად დაუფლების კანონიერ საშუალებას აძლევდა და პრეტორის ბრძანების საფუძველზე, პირადი დასჯის მხოლოდ ერთი ფორმა – **ductio iussu praetoris** (მევალის მიყვანა კრედიტორის სახლში) შენარჩუნდა. სასამართლო პროცესის მოგებულს, პრეტორის გადაწყვეტილების (**addictio**) საფუძველზე, მევალის მიყვანა შეეძლო საკუთარ სახლში, სადაც მას ბორკილებს ადებდა ან ამა თუ იმ სამუშაოს შესრულებას აიძულებდა. შედარებით გვიანდელი პერიოდის ცნობებით, **addictum**-ი სასამართლო ნორმებით არ წესრიგდებოდა, თუმცა, მევალის გათავისუფლება, ვალის გადახდის (ან შესრულებული სამუშაოთი ვალის გაქვითვით) შემდეგ, შესაძლებელი იყო. ამრიგად, პირადი სასჯელი გამოიყენებოდა პრაგმატული მოსაზრებით: მისი მეშვეობით მევალის ნათესავებსა და მეგობრებზე ზემოქმედებით, მათი ახლობლის ვალის დასაფარად და **iudicatum** აღსრულებისათვის.

სასამართლო გადაწყვეტილების იძულებითი აღსრულების ყველაზე გავრცელებული ფორმა მიყენებული ზიანის ანაზღაურების მიზნითდამნაშავის ქონების **bonorum venditio**-ს (საკონკურსო წესით გაყიდვა იყო) წესით გაყიდვა იყო. ვალაუვალი მევალის ქონების საკონკურსო წესით გაყიდვით, მევალე სამოქალაქო-სამართლებრივი კავშირების სისტემიდან

ამოირიცხებოდა, რაც მის სამოქალაქო სიკვდილს (კერძო პირის, როგორც სამოქალაქო ურთიერთობის მონაწილის თავისებური ლიკვიდაცია) და სამოქალაქო ურთიერთობაში მისი სხვა უფლებამონაცვლე პირით ჩანაცვლებას იწვევდა.

დასჯა იწყებოდა პერტორის საგანგებოს დეკრეტის გამოცემით, რითაც სასამართლო პროცესის მომგები მხარე მევალის ქონების მფლობელად ცხადდებოდა – **missio in bona (in possessionem)**. თუმცა, ამ აქტის ჰიპოთეზად ედიქტი მაინც ითვალისწინებდა: დაცვაზე უარის თქმას (**indefensio**); სასამართლო დევნისაგან თავის არიდების მიზნით, პირის მიმალვას (**latistatio)**; ასევე, უმემკვიდრეოდ გარდაცვლილი მევალის სიკვდილს (**cui heres non extabit**).

მომდევნო 30 დღის (მევალის სიკვდილის (**missio**) შემთხვევაში) შემდეგ, კრედიტორი საკონკურსო გაყიდვის წესით, სავარაუდო დღეს – **proscriptio bonorum** – აცხადებდა. მევალის ქონების მფლობელებად გახდომა სხვა კრედიტორებს მაშინაც კი შეეძლოთ, როცა სასამართლო გადაწყვეტილება მათი მოთხოვნით არ იყო გამოტანილი.

შემდეგ კრედიტორები ირჩევდნენ კონკურსის მმართველს (**magister bonorum)**, რომელიც ადგენდა კონკურსის წესებს/წესდებას (**lex bonorum vendundorum**), მევალის ქონების აქტივებსა და პასივებს შორის თანაფარდობას და ჩასატარებელი კონკურსის პირობებს. პირველყოვლისა მხედველობაში მიიღებოდა პირველი რიგის კრედიტორთა ინტერესები: ხაზინის (**fiscus**), ადგილობრივი ხელისუფლების, მეურვეობაში მყოფი პირების (თუ მევალე მათი მეურვე იყო), დაკრძალვის ხარჯების კრედიტორების, სახლის სარემონტო სამუშაოების კრედიტორების მოთხოვნები; ასევე იმ კრედიტორთა ინტერესებიც, რომელთა მოთხოვნის საგანი მზითევი (**dos**) იყო. აქტივების შესაბამისად განისაზღვრებოდა ის წილი, რომლის ფარგლებშიც უპირატესი კრედიტორების მოთხოვნები კმაყოფილდებოდა.

თუ პრეტორი **lex bonorum vendundorum-**ს მოიწონებდა, ის გაყიდვის სავარაუდო დღეს (**proscriptio**) აცხადებდა. კონკურსის მმართველი **(magister bonorum),** საკონკურსო წესით გაყიდვის დროს, წარმოადგენდა მევალის მთელი ქონების ფასს, რომლის ოდენობა კრედიტორთა მოთხოვნილი თანხის ჯამით და არა ქონების საერთო ღირებულებით განისაზღვრებოდა, ვინაიდან კრედიტორთა დაკმაყოფილების მოვალეობა გამყიდველს ეკისრებოდა. წესისამებრ, ქონების სააქციონო გაყიდვა „ჩაქუჩით“ (**venditio ad hasta**) – ღია აუქციონის ფორმით ხორციელდებოდა. გამარჯვებულად ცხადდებოდა ის მყიდველი, რომელიც ყველაზე მეტ ფასს შესთავაზებდა. თუმცა, თუ მყიდველი ჩათვლიდა, რომ აქტივების ოდენობა არასაკმარისი იყო, მას შეეძლო ვალის მხოლოდ ნაწილის გადახდა, თანაც პრივილეგირებული კრედიტორებისათვის, რომლებიც (ასეთ პირობებში) კანონით დადგენილი რიგითობის გათვალისწინებით კმაყოფილდებოდნენ.

მევალის ქონების გაყიდვის თაობაზე (**bonorum venditio**) გარიგება იდებოდა საუკეთესო წინადადების ავტორთან**,** რაც გამყიდველის სამოქალაქო სიკვდილის ტოლფასი იყო. გამოცხადებული ფასის გადახდა არ ხდებოდა, ვინაიდან, ფაქტობრივად, ქონების გამყიდველი არ არსებობდა, ხოლო მყიდველი მფლობელობას, საკონკურსო ქონების მმართველისაგან იძენდა. იმ შემთხვევაში, თუ აუქციონის წესით გაყიდული ქონების მყიდველი (**bonorum emptor)** ნივთზე მფლობელობის უფლებას დაკარგავდა, იგი საკუთარ უფლებას **actio Publiciana**-თი იცავდა.

მევალის უნივერსალური უფლებამონაცვლე ხდებოდა **bonorum emptor**-ი, რომლის წინააღმდეგაც კრედიტორთა სარჩელები იყო მიმართული. ამ სარჩელებს იგი პასუხობდა, მის მიერ შეძენილი ნივთის ღირებულების, შესაბამისი წილის მოცულობით.

ქონების ექსპროპრიაციას (ჩამორთმევა) თან სდევდა პატივის, ღირსების აყრა (**infamia**). უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი სასჯელის მიზეზი არა ვალაუვალობა იყო. თუ კრედიტორთა მოთხოვნების დაკმაყოფილება მევალეს არ შეეძლო, იგი **lex iulia** კანონის საფუძველზე, დასჯისაგან თავის არიდების მიზნით, მოსარჩელეს საკუთარ ქონებას ნებაყოფლობით გადასცემდა (**cessio bonorum)**. თუ სასამართლო პროცესის ჩაშლა ან სასამართლო გადაწყვეტილების შეუსრულებლობა ქმედუუნარო პირის (**infans, furiosus, prodigus**) წარმომადგენლის არყოფნას უკავშირდაბოდა, იძულებითი ანაზღაურება მხოლოდ ცალკეული ნივთების მიმართ (**bonorum distractio)** გამოიყენებოდა და მას პატივის აყრა (**infamia)** არ მოყვებოდა.

და პირველად, პრეტორი, მხარეების მოსმენის შემდეგ, გასცემდა სარჩელის ფორმულას, რომელშიც, მოდავე მხარეების თხოვნით, შესაძლებელი იყო ცვლილებებისა და დამატებების შეტანა. ფორმულა იყო პრეტორის მიერ მოსამართლისადმი გაცემული ბრძანება, რომლითაც პრეტორი მას მოუწოდებდა გამოეტანა ისეთი გადაწყვეტილება, რომელშიც გათვალისწინებული იქნებოდა მითითებული პრინციპები; თანაც, მოსამართლეს, რომელიც გახლდათ კერძო პირი და სასამართლო ხელისუფლებით (**iuris dictio**) აღჭურვილი არ იყო, აღნიშნულ საქმეზე საჭირო უფლებამოსილება ენიჭებოდა. ფორმულის შედგენას თან ახლდა დავის საგნის დადგენა (**litis contestatio**). საქმე გადაეცემოდა მოსამართლეს, რომელიც, თავის მხრივ, პრეტორის მოთხოვნათა შესაბამისად, ფაქტებს ამოწმებდა და სასამართლო გადაწყვეტილება (**iudicatum**) გამოჰქონდა.

ფორმულის შინაარსი წინასწარ იყო დადგენილი (ფიქსირებული შინაარსი – **concepta verba**). ედიქტის პრინციპული განახლება დროის მოთხოვნების გათვალისწინების საშუალებას იძლეოდა, რათა ახალი ურთიერთობებისათვის, პრეტორული დაცვის შესაბამისი საშუალებები, მიეცათ. პრეტორის მიერ გაცემული პროცესუალური დაცვის ახალი ფორმები განვითარებული მართლშეგნების მოთხოვნებს ასახავდა. ფორმულის შედგენაში ორივე მხარე მონაწილეობდა. პრეტორული ფორმების საფუძველზე, მხარეებს უფლება ჰქონდათ, მოწინააღმდეგის მიერ მოყვანილ ფაქტებზე, ფორმულაში საკუთარი შენიშვნები შეეტანათ. თუმცა, საყოველთაოდ აღიარებული ნორმებისადმი მკაცრი შესაბამისობა მთავარ პირობად რჩებოდა, რაც, თავის მხრივ, კონფლიქტის სპეციფიკის მოქნილობას ხელს სულაც არ უშლიდა.

I. ფორმულის ნაწილები

Praeiudicium *(წინასწარი სასამართლო პროცესი, რომელზეც პირის უფლების დადგენა ხდებოდა);* ***bona fides*** *(კეთილსინდისიერება);* ***iudicium bonae fidei*** *(კეთილსინდისიერი სარჩელები);* ***formula arbitraria*** *(განსაკუთრებული ფრაზა, რომელიც* ***iudicia arbitraria*** *სარჩელის ფორმულაში იყო შეტანილი);* ***arbitrum (iussum) de restituendo*** *(მოსამართლის მიერ მოპასუხისადმი გაცემული ბრძანება, რათა მას მოსარჩელის მოთხოვნა სასამართლო გადაწყვეტილების გამოტანამდე დააკმაყოფილოს);* ***contumacia*** *(სასამართლოსადმი დაუმორჩილებლობა);* ***litis aestimatio*** *(დავის შეფასება).*

ცნობილია ფორმულის შემდეგი ძირითადი ნაწილები (**partes formulae**): **demonstratio, intentio, adiudicatio, condemnatio** (Gai.,4,39).

1. Adiudicatio (მინიჭება) გვხვდება მხოლოდ ისეთი სახის სარჩელებში, რომლებიც თანასაკუთრებისა და საზღვრების განაწილების თაობაზე დგებოდა. სარჩელის ამ ნაწილით მოსამართლეს ამცნობდნენ იმის თაობაზე, თანამესაკუთრეთაგან თუ რომელს რა ოდენობის წილი ეკუთვნოდა.

2. Intentio-ში (ინტენცია) ჩამოყალიბებული იყო მოსარჩელეს მოთხოვნა, ანუ პრეტენზია (**desiderium suum**); ეს ნაწილი იწყება სიტყვებით: „თუ გაირკვა, რომ (დადასტურდა, რომ). . .“ და დასახელებული იყო ის უფლება, რომელსაც მოსარჩელეს მოთხოვნა ეფუძნება.

3. Demonstratio-ში (დემონსტრაცია) ჩამოყალიბებული იყო საქმის არსი (შემადგენლობა), ჰიპოთეზა. ის იწყებოდა კავშირით „ვინაიდან“ (**quod**) და სახელდებოდა ის ფაქტები და გარემოებები, რომელთა საფუძველზეც მოსარჩელეთა უფლებები და მოპასუხეს მოვალეობები (გარიგებები) განისაზღვრებოდა.

4. **Condemnatio**-თი (კონდემნაცია) მოსამართლეს მოპასუხის დასჯის ან გამართლების უფლებამოსილება ენიჭებოდა.

Per formulas პროცესით წაგებულს, მოგებული მხარის სასარგებლოდ მხოლოდ ფულადი თანხის გადახდა ევალებოდა. დაუშვებელი იყო მოპასუხის მიმართ ისეთი გადაწყვეტილების გამოტანა, რომლითაც მას გარკვეული მოქმედების შესრულება ან სადავო ნივთის ნატურით გადაცემა ევალებოდა. აღნიშნული სახის მოთხოვნის წამოყენება სუბიექტის ავტონომიურობას და უშუალოდ რომის **ius privatum**-ის პრინციპებს ეწინააღმდეგებოდა. ფულადი თანხის მინიჭების განსაკუთრებული პრინციპი – **condemnatio pecuniaria**, რომელიც სასამართლო პროცესის პრეტორული ფორმით დამკვიდრდა, მხარეთა ფორმალური თანასწორობის პრინციპის უშუალო შედეგი იყო და სამართლებრივ თავისუფლებას ყველაზე ნათლად ასახავდა. **Condemnatio** სინტაქსურად უკავშირდებოდა **intentio**-ს და მის გარეშე ძალა არ ჰქონდა; ხოლო **intentio**, პირიქით, ფორმულის სრულიად დამოუკიდებელი ნაწილი იყო და უფლების კონსტატაციას (**praeiudicium**) უკავშირდებოდა; ეს უკანასკნელი სასამართლო განხილვებზე დასტურდებოდა; სწორედ **intentio** ასახელებდა ფაქტს, რომელზეც სასამართლოს საბრალდებოდა გადაწყვეტილების გამოტანა იყო დამოკიდებული. ამასთანავე, მხედველობაში მიიღებოდა ის გარემოებაც, რომ სწორედ აღნიშნული ფაქტის არსებობასთან იყო დაკავშირებული გარკვეული შედეგის დადგომა და მხარეთა შორის იურიდიული ხასიათის ურთიერთობის მოგვარება. ინტენციის მთავარ ნორმატიულ წყაროდ პრეტორული ედიქტი მიიჩნეოდა. თუმცა, ფორმულის შედგენაც სწორედ ფაქტის საფუძველზე ხდებოდა

(**formula in factum concepta**), ანუ თუ **intentio**-ში **ius civile-**ს მიერ აღიარებული ფაქტი იყო მოყვანილი, ფორმულა სამართლის საფუძველზე (**formula in ius concepta**) იქმნებოდა.

Inactum conceptae ფორმულები ასახავდა პრეტორული დაცვის განვითარებაში უძველესი სტადიის თავისებურებას, როცა პრეტორი, საკუთარი **imperium**-ით, მოსამართლისაგან ითხოვდა მხედველობაში მიეღო ის ფაქტიც, რომელსაც **ius civile** არ აღიარებდა. ამათან მიმართებით, არაფერია ნათქვამი იმ **ius-**ის შესახებ, რომელზეც **actor**-ი საკუთარ მოთხოვნას აფუძნებდა და არც ცივილური მოვალეობაა **(reus oportere**) მითითებული.

სარჩელს მხოლოდ მაშინ ჰქონდა **in ius consepta** ფორმულის სახე, როცა მოსარჩელეს მოთხოვნა **ius civile**-ს ეფუძნება. კეთილსინდისიერი სარჩელები (**iudicia bonae fidei**) საოცარი მოქნილობითა და მოსამართლის ძალზე ფართო უფლებამოსილებით გამოირჩეოდა. ასეთი სარჩელის მეშვეობით მოსარჩელე გარიგებიდან ითხოვდა არა მარტო დადებითი ინტერესის დაკმაყოფილებას, არამედ იმ შედეგის დადგომასაც, რომელიც დამატებით შეთანხმებებს ეფუძნებოდა. ამ უკანასკნელთა დადება შესაძლებელი იყო როგორც ხელშეკრულების დადებისას, ისე მოგვიანებითაც. ამავე დროს, მოსარჩელეს, ხელშეკრულების დადებისას, ნებელობითი ხარვეზების აღმოჩენის შემთხვევაში, ამის შესახებ მითითება შეეძლო, თანაც სპეციალური სასარჩელო უარყოფის (**exceptio pacti, doli, metus**) გამოუყენებლადაც. აღნიშნული სარჩელები კონსესუალური და რეალური კონტრაქტებიდან წარმოშობილ უფლებებს, სამეურვეო პირის (**actio tutelae**) და, ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში, ცოლის სამზითვო უფლებებს **(iucactio rei uxoriae)** იცავდნენ.

Iudicia arbitraria-ს შემთხვევაში მოსამართლე ფართო უფლებამოსილებით სარგებლობდა. **Iudicia arbitraria** სარჩელის ის სახეობაა, რომლის ფორმულა მოცემული იყო საგანგებო ფრაზით, რომელსაც, **intentio**-ს შემდეგ, **condemnatio**-ს წინ ურთავდნენ ხოლმე. ფორმულის ტექსტში ასეთი ფრაზა ყველა სანივთო სარჩელში (D.4.2.10.1; 6.1.68; 7.6.5,4ა) და ზოგიერთ პირად სარჩელშიც (აცტიო აქუა პლუვიაე არცენდაე, აცტიო აბიანა, აცტიო ჩალვიციანა) გვხვდება.

აღნიშნული საგანგებო ფრაზის საფუძველზე, თავდაპირველად, მოსამართლე არკვევდა ჰქონდა თუ არა მოსარჩელე მხარეს მითითებული უფლება – **pronuntiatio de iure**. უფლების შესახებ დადებითი მტკიცების შემთხვევაში, ბრძანების შემცველი ფრაზით, დადგენილ ვადამდე მოპასუხეს მოსარჩელისათვის ნივთის გადაცემა – **iussum de restituendo** – ევალებოდა. მოპასუხის თანხმობა ათავისუფლებდა მას პასუხისმგებლობისაგან. ფორმულის შესაბამისად, მოსამართლე ვალდებული იყო გამამართლებელი გადაწყვეტილება გამოეტანა. ხოლო, თუ მოპასუხე უარს აცხადებდა (ან ბრალდებად არ მიიჩნევდა სადავო ფაქტს), მისი ქმედება სასამართლოსადმი დაუმორჩილებლობად (**contumacia**) განიხილებოდა და იმით ისჯებოდა, რომ დავის შეფასება (**litis aestimatio**) ხდებოდა სადაო ნივთის ღირებულებით. ნივთის ღირებულებას, თავისთავად, მოსარჩელე აცხადებდა დაფიცებით.

II. Condemnatio საშუალებები

Condemnatio certa *(განსაზღვრული კონდემნაცია);* ***condemnatio incerta*** *(განუსაზღვრელი კონდემნაცია);*

კონდემნაციოში (**condemnatio)** მითითებული მინიჭების მოცულობა უნდა შეესაბამებოდეს **intentio**-ში მოცემულ ფორმულირებას. იმის მიხედვით, იყო თუ არა განსაზღვრული დასახელებული თანხა, განასხვავებდნენ **condemnatio certa**-ს (განსაზღვრულ) და **condemnatio incerta**-ს (განუსაზღვრელ) კონდემნაციას. **Condemnatio** მხოლოდ მაშინ იყო განსაზღვრული, თუ **intentio**-ში ფულის გარკვეული ოდენობა (მხოლოდ განსაკუთრებით კონდიქციურ სარჩელში – **condictio certae pecuniae**) იყო მითითებული. ასეთი ფორმულირებას ადგენდნენ იმ შემთხვევაში, როცა მოსარჩელეს უფლება ჰქონდა მოპასუხისათვის ფულადი ანაზღაურება მოეთხოვა. ყველა დანარჩენ შემთხვევაში ეს იყო **condemnatio incerta**. ფორმულის ამ ნაწილის განუსაზღვრელობა ორი სახისა იყო: **1.** ზოგჯერ მოსამართლესაგან ითხოვენ მოპასუხის მიმართ გამოეტანა ისეთი გადაწყვეტილება, რომლითაც ამ უკანასკნელს გარკვეულ ოდენობაზე მეტი თანხა არ უნდა გადაეხადა. მოსამართლე უფლებამოსილი იყო გამოეტანა ისეთი გადაწყვეტილება, რომელშიც მოპასუხეს ნაკლები თანხის გადახდას ავალდებულებდა; **2.** თუმცა, უფრო ხშირად მოსამართლეს ასეთი ზუსტი შეზღუდვის განსაზღვრა არ მოეთხოვება. მას მხოლოდ მოპასუხისათვის გადასახდელი თანხის ოდენობა უნდა დაედგინა.

III. მოთხოვნის გადამეტება (iuris petitio)

Intentio incerta *(განუსაზღვრელი ინტენცია);* ***pluris petitio re*** *(მოთხოვნის გადამეტება ობიექტის მიმართ);* ***pluris petitio tempore*** *(მოთხოვნის გადამეტება დროის მიმართ);* ***pluris petitio loco*** *(მოთხოვნის გადამეტება ადგილის მიმართ);* ***pluris petitio causa*** *(მოთხოვნის გადამეტება საფუძვლის მიმართ);* ***intentio certa*** *(განსაზღვრული ინტენცია);* ***actio certi*** *ან* ***condictio*** *(სარჩელი განსაზღვრულის შესახებ ან კონდიქციური სარჩელი);* ***lis dividua*** *(განაწილებული დავა);* ***falsa demonstratio*** *(ცრუ დემონსტრაცია).*

ფიქსირებული ხასიათი მოთხოვნისა, რომლითაც მოსამართლეს მიმართავდნენ, განაპირობებდა იმას, რომ თუ ჩამოთვლილი ფაქტებით ვერ დადასტურდებოდა მოპასუხეს მართლაც მართებდა თუ არა ის, რასაც მისგან მოსარჩელე ითხოვდა; მოსამართლე ვალდებული იყო გამამართლებელი განაჩენი გამოეტანა. სამართლით დადგენილზე (**pluris petitio**) მეტის მოთხოვნა უფლების დაკარგვას იწვევდა, ვინაიდან ერთსა და იმავე საქმეზე განმეორებითი სარჩელის შეტანა დაუშვებელი იყო. განუსაზღვრელი ინტენციის (**intentio incerta**) შემთხვევაში, გადამეტებული მოთხოვნის წარდგენა შეუძლებელი იყო, მით უფრო, თუ მისანიჭებელი ობიექტის ოდენობა განსაზღვრული არ იყო.

Pluris petitio გამოიყენებოდა ობიექტის, ვადის, ადგილისა და სამართლებრივი საფუძვლისა მიმართ: **re, tempore, loco, causa.**

1. Pluris petitio re – დასაშვებზე მეტი თანხის ოდენობის ნივთის მოთხოვნისას; **2. Pluris petitio tempore –** დადგენილ ვადამდე მოითხოვებოდა ის, რისი გადახდაც სავალდებულო იყო; **3. Pluris petitio loco –** დანაპირების შესრულება სხვა ადგილზე მოითხოვებოდა; **4. Pluris petitio causa** გამოიყენებოდა ალტერნატიული ვალდებულების (**alternatio**) შემთხვევაში, ანუ როდესაც, სტრუქტურით გათვალისწინებული, ვალდებულების არჩევანის უფლებას (**ius variandi**), კრედიტორი მევალეს ართმევდა. (Gai.,4,53დ).

თუ გარკვეული ინტენციის (**intentio certa**) მქონე სარჩელის ფორმულით მითითებული იყო იმაზე ნაკლები მოთხოვნა, რისი უფლებამოსილებაც მოსარჩელეს ჰქონდა, მეორე წელს მას პროცესის სხვა პრეტორთან განმეორება შეეძლო, რომლის დროსაც ის დანარჩენს ითხოვდა. ამ შემთხვევაში პროცესი არა განმეორებითი, არამედ გაყოფილი (**lis dividua**) იყო. თუ **condementio**-ში წარმოდგენილი მოთხოვნის გადამეტება მხოლოდ პრეტორის მითითებებზე იყო დამოკიდებული, მოსამართლე ვალდებული იყო მოპასუხისათვის იმაზე მეტის გადახდა დაეკისრებინა, ვიდრე ამას მოსარჩელე **intentio**-თი ითხოვდა. ამ შემთხვევაში, პრეტორი მოპასუხეს ეხმარებოდა, მოსარჩელე კი – პირვანდელი მდგომარეობის მდგომარეობის აღდგენის მოთხოვნით (**in integrum restitutio**) გამოდიოდა, რათა ამის შემდეგ მაინც მიემართა სასამართლოსათვის მართებული კონდემნაციით.

Fi in demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in iudicium deducitur, et ideo res in integro manet: et hoc est quod dictur falsa demonstratione rem non perimi – თუ დემონსტრაციაში მითითებულია (საჭიროზე) მეტი ან ნაკლები მოთხოვნა, სასამართლო განხილვის უსაგნობის გამო, საქმე პირვანდელ მდგომარეობაში რჩება; სწორედ ასეთ შემთხვევაში იგულისხმება: ცრუ დემონსტრაციის გამო საქმე უქმდება. (Gai.,4,58). თუმცა, ლაბეონის აზრით, თუ დემონსტრაციითი მოთხოვნის ნაწილი მითითებული იყო, ის ცრუ დემოსტრაციად არ მიიჩნეოდა, (Gai.,4.59; .19.1.3; 3.3.78.1; 13.6.17.4).

IV. Formulae ficticiae (ფიქციის შემცველი ფორმულა) და პირთა მონაცვლეობით შედგენილი ფორმულა

***Fictio** (ფიქცია); **fictio iuris** (ცივილური სტატუსის მქონე ფიქცია).*

Intentio-თი პრეტორს შეეძლო მოსამართლისაგან მოეთხოვა ისეთი ქმედებების შესრულება, რომელთა არსებითი იურიდიული ფაქტი, თითქოსდა, რეალურად არ არსებობდა, ან პირიქით – ასეთი ფაქტი ნამდვილად არსებობდა. პირველ შემთხვევაში ფიქცია პოზიტიური იყო, მეორე შემთხვევაში – ნეგატიური.

პოზიტიური სამართლის სრულყოფის თვალსაზრისით (**adiuvare ius civile**), ფიქცია (**fictio**) პრეტორის უმნიშვნელოვანესი ინსტრუმენტი იყო. ზოგჯერ ფიქცია პრეტორული სარჩელის (**actio Publiciana**-ს მსგავსად) შექმნის მიზნით გამოიყენებოდა. თუმცა, როგორც წესი, ფიქცია ტიპური სარჩელის დანამატი იყო, რათა სასარჩელო დაცვა მიენიჭებინათ იმ პირისათვის, რომელსაც მკაცრი სამართლით (**ius strictum**) ამის უფლება არ გააჩნდა, ანდა იმ პირის გასასამართლებლად, ვინც, **ius civile**-ს თანახმად, დასჯას რომ ექვემდებარებოდა. მაგალითად, პრეტორული სამართლის საფუძველზე (**bonorum possessor**), სამკვიდროს მისაღებად მოწვეული პირის დასაცავად. პრეტორი მას აძლევდა სარჩელს, რომლითაც

მოსამართლე ვალდებული იყო მოსარჩელე მემკვიდრედ ეცნო. აღნიშნული ფიქციის გარეშე, პრეტორულ მემკვიდრეს სამკვიდროს მოთხოვნა არ შეეძლო, ვინაიდან, **ius civile**-თი იგი მემკვიდრე (**heres**) არ იყო (Gai.,4,34).

მსგავსი ფორმულის შედგენა მოითხოვებოდა უმემკვიდრეოდ დარჩენილი ვალაუვალი მევალის უფლებამონაცვლის (**bonorum emptor**) მიმართ, რომელიც ასეთი მევალის მემკვიდრედ ფიქტიურად ცხადდებოდა (Gai.,4,35).

ყველაზე ძველი ცივილური სარჩელის ფორმა იმ შემთხვევაში გამოიყენებოდა, თუ სამართალდარღვევის (**ex delicto**) ერთ-ერთ მხარე უცხოელი (**peregრინუს**) იყო, რომელზეც რომის ცივილური სამართალი არ ვრცელდებოდა.

ასეთ შემთხვევაში, ფორმულაში იწერებოდა ფიქცია: "Si civis Romanus esset – ის, რომ რომის მოქალაქე ყოფილიყო". (Gai.,4,37). სავარაუდოდ, აღნიშნულ პრაქტიკას პერეგრინების პრეტორის სასამართლოთი მიეცა დასაბამი. საგულისხმოა, რომ დასახელებულ შემთხვევებში სტატუსის ფიქცია (**fictio iuris**), როგორც ურთიერთობათა დაცვის პროცესუალური საშუალება მაშინ გამოიყენებოდა, როცა პრეტორი, მატერიალური სამართლის თვალსაზრისით, უძლური იყო: **ius civile** თანახმად, მას უფლება არ ჰქონდა პირი მემკვიდრედ (**heres**) ან რომაელ მოქალაქედ გამოეცხადებინა.

როცა ერთი პირისათვის მინიჭებული უფლება მეორე პირს გადაეცემოდა, ან ერთი პირის პასუხისმგებლობა მეორე პირს ეკისრებოდა, გამოიყენებოდა ფიქციის განსაკუთრებული ფორმა – პირთა მონაცვლეობა. აღნიშნულ ფიქციას იმ შემთხვევაში მიმართავდნენ, როცა იურიდიული აქტი ვრცელდებოდა ისეთი პირის წინააღმდეგ, რომელსაც აღნიშნული ქმედება ჩადენილი არ ჰქონდა; მაგალითად, როდესაც გარიგება დადებული იყო ხელისუფლებაში მყოფი პირის (**persona alieni iuris**) ან მეურვის (**tutor**) მიერ. ასეთ შემთხვევაში, **demonstratio**-ში ან **intentio**-ში პრეტორი უთითებდა ერთ პირს (**persona alieni iuris** ან **tutor**), ხოლო **condemnatio**-ში მეორეს – ოჯახის უფროსს (**paterfamilias)** ან მეურვეობაში მყოფს (**pupillus)**.

V. ექსცეპცია (exceptio) და პრესკრიპცია (praescriptio)

Exceptiones peremptoriae *(მუდმივი ექსცეპციები);* ***exceptiones dilatioriae*** *(დროებითი ექსცეპციები);* ***replicatio*** *(შესაგებელი უარყოფა);* ***praescrptio pro actore*** *(უარყოფითი პირობა, რომელიც ფორმულაში ინტენციის წინ იწერება და დავის საგანს მოსარჩელის სასარგებლოდ ზღუდავს).*

Praescriptio pro reo იყო უარყოფითი პირობა, რომელიც ფორმულის დასაწყისში, ინტენციის წინ იწერებოდა და დავის საგანს მოპასუხის სასარგებლოდ ზღუდავდა. თუ ეს პირობა ნამდვილი აღმოჩნდება, უქმდებოდა დავის საფუძველი (**litis contestatio**), რომელიც, პროცესუალური თვალსაზრისით, იყო სარჩელზე უარის თქმა (**denegatio**), იმ შემთხვევაში, თუ მაგისტრატი სარჩელს უსაფუძვლოდ მიიჩნევდა. პროცესი ჩერდებოდა, თუმცა მის ქმედებას

არც აუქმებდა და არც გამორიცხავდა. **Exceptio** იყო პროცესუალური დათქმის განსაკუთრებული წესი, რომლითაც მოპასუხე საერთოდ უარყოფდა მოსარჩელის უფლებას (მოპასუხის დაცვა) ან აწმყო დროში რაიმე ქმედების შესრულების თაობაზე მოპასუხის ვალდებულებას.

გარდა ფორმულის იმ ძირითადი ნაწილებისა, რომელთა გარეშეც ფორმულას იურიდიული ძალა არ გააჩნდა, არსებობდა დამატებითი ელემენტებიც, რომელთა მეშვეობითაც ერთ სასამართლო პროცესზე მხარეთა შესაგებელი მოთხოვნების წამოყენება ან სარჩელის ტიპური ფორმულით გათვალისწინებული გარემოებების მითითება დაიშვებოდა.

ფორმულის ძირითად ტექსტს წინ უძღოდა სასარჩელო მოთხოვნა (**praescriptio**). თავდაპირველად, **praescriptio** მოპასუხის (**reus**) ინტერესების სასარგებლოდ (**praescriptio pro reo)** დგებოდა და სასამართლო პროცესის დაწყება გარკვეული ფაქტების გამოვლენაზე იყო დამოკიდებული. თუ ფაქტები არ დადასტურდებოდა, მოსამართლისაგან **litis contestatio**-ს არარსებულად ცნობას ითხოვდნენ; მაგალითად, გარიგების დადებისას, მოპასუხის ინტერესების სასარგებლო მოთხოვნა (სასარჩელო უარყოფის ფუნქციით), განზრახვისაგან თავის არიდების საშუალებას იძლეოდა, ანუ ეს იყო ე.წ. **exceptio doli** (**exceptio**-ს ყველაზე მნიშვნელოვანი სახეობა), რომელიც ინტერდიქტული წარმოებისას გამოიყენებოდა. იმ ახალი გარემოებების საფუძველზე, **exceptio**-ს სავალდებულო ძალას რომ ერთმეოდა, უარის თქმა **exceptio-**ზე მოსარჩელესაც შეეძლო. **Ea res agatur, extra quam si ita negotium gestium est, ut stari eo non oporteat ex fide bona...** დაე, პროცესი ამ საქმეზე დადგენილად მხოლოდ იმ შემთხვევაში ჩაითვალოს, თუ გარიგება კეთილი სინდისის საფუძველზე დაიდო...

მოგვიანებით, **praescriptio pro reo** შეცვალა **exceptio**-მ, რომელსაც მოპასუხის დაცვის ფუნქცია დაეკისრა. აკვილიუს გალუსის დროიდან მოყოლებული, მოწინააღმდეგის **dolus**-ზე მისათითებლად, მოსარჩელე **actio doli-**ს, ხოლო მოპასუხე **exceptio dolo-**ს იყენებდა.

Praescriptio შენარჩუნებული იქნა როგორც მოსარჩელეს (**actor**) ინტერესების დაცვის საშუალება – **praescriptio pro actore. Intentio-**ს წინ **exceptio-**ს ჩართვით **condemnatio**-ს ადგენდნენ.

დაცვის აღნიშნული საშუალება, **praescriptio pro reo**-საგან განსხვავებით, უფრო ქმედითი იყო, ვინაიდან, აღნიშნული ფაქტის აღმოჩენის შემთხვევაში, მოსამართლის გამამართლებელი განაჩენი საბოლოო იყო: **litis contestatio** იმგვარად აუქმებდა მოსარჩელის სარჩელს, რომ სასამართლო პროცესის განმეორებითი წამოწყების მცდელობა გამორიცხული იყო.

გაიუსისა და ულპიანეს თანახმად, შედავება შეიძლება ყოფილიყო დროებითიც და მუდმივი: **exceptiones dilatoriae (temporales) et exceptiones peremptoriae (perpetuae)** (D.44.1.3; 44.2.4).

Peremptoriae sunt quae perpetuo valent, nec evitari possunt, velut quod metus causa, aut dolo malo, aut quod contra legem senatusve consultum factum est, aut quod res iudicata est vel in iudicium delicta est, item pacti conventi quod factum est, ne omnino pecunia peteretur – მუდმივია შედავება, რომელსაც ყოველთვის გააჩნია მნიშვნელობა და მისგან თავის დაღწევა შეუძლებელია; მაგალითად, (შედავება) იმის თაობაზე, რომ გარიგება დაიდო დაშინებით, მოტყუებით ან კანონისა და სენატის დადგენილების გვერდის ავლით, ან იმის თაობაზე, რაც უკვე იყო განაჩენის ან სასამართლო

განხილვის საგანი, ასევე არაფორმალური შეთანხმება იმის თაობაზე, რომ გადახდა საერთოდ არ იქნება მოთხოვნილი (Gai.,4,121).

Exceptio peremptoria არის სარჩელის გაუქმების პირობა, რომლის გამოყენება ყოველთვის და ნებისმიერი მოსარჩელის წინააღმდეგ შეიძლებოდა. თუ მოპასუხე ამ პირობას ფორმულაში არ შეატანინებდა, მაშინ პროცესის მიმდინარეობისას, მოპასუხეს შეეძლო სადავოდ ექცია მხოლოდ თავად გარიგების ხარვეზები, ხოლო ფორმულაში გაუთვალიწინებელი ფაქტის გამო, ყურადღების გამახვილება არ შეეძლო. თუ შეცდომით მოპასუხე **exceptio peremptoria**-ს არ გამოიყენებდა, ამ უკანასკნელს პრეტორი, ფორმულის სწორად შედგენის მიზნით, პირვანდელი მდგომარეობით აღადგენდა (**in integrum restitutio**), (Gai.,4.125). თუ დროებითი უარყოფა (**exeptio dilatoria**) გამოყენებული არ იქნებოდა, მსგავსი დახმარება მოპასუხეს ვეღარ გაეწეოდა.

თუ მოსარჩელეს სურდა, რომ მოსამართლეს მხედველობაში მიეღო მოპასუხის სასარჩელო შედავების საწინააღმდეგო სხვა ფაქტი, პრეტორი მას **replicatio exceptio**-ზე შედავების უფლებას ანიჭებდა. კერძოდ, სასარჩელო მოთხოვნის წარდგენაზე უარის სათქმელად, მხარეები საპირისპირო რამეზე თანხმდებოდნენ. მსგავსი პაქტების არაფორმალურობა მიუღებელს ხდიდა ზოგად პრინციპს იმის შესახებ, რომ საპირისპირო შეთანხმებით (**conventio contraria**) წინამორბედი შეთანხმება ბათილდებოდა. ამიტომ მოპასუხის მხრიდან წარმოდგენილი **exceptio pacti conventi** საგანგებო **replicatio**-თი უნდა გაეუქმებინათ (Gai.,4,126): „სი ნონ პოსტეა ცონვენერიტ უტ მიჰი ეამ პეცუნიამ პეტერი ლიცერეტ... თუ დათქმული არ იყო, რომ მოგვიანებით მე გამოთხოვის ნება მეძლევა... შესაბამისად, მოსარჩელის **replicatio-**ზე მოპასუხეს შეეძლო ახალი შედავებით – **duplicatio**-თი, ეპასუხა (Gai.,4.127), ხოლო მოსარჩელეს კი ახალი შედავების (**triplicatio**) უფლება ჰქონდა (Gai.,4.128).

სარჩელი **praescriptio pro actore** მოთხოვნის საგნის დანაწევრების მიზნით გამოიყენებოდა. ასეთი დანაწევრება სავალდებულო იყო პერიოდული ხასიათის მინიჭებათა შემთხვევაში, მთლიანის მაგივრად მოთხოვნის ნაწილის დროს, ასევე მოთხოვნის რამდენიმე საფუძვლის არსებობის შემთხვევაში.

ჩვეულებრივ, ვალის ნაწილის გადახდას ითხოვდნენ ნაწილობრივი გადახდის ვადის დადგომის შესაბამისად (Gai.,4,131). **Intentio incerta-**ს შემცველი სარჩელის წარდგენით კრედიტორს, ვალის დანარჩენი ნაწილის მიმართ, პროცესის განმეორების შესაძლებლობა არ ეძლეოდა. **Praescriptio**: "**Ea res agatur cuius rei dies fuit**" (დაე, საქმის საგნად ითვლებოდეს ვალდებულების ის ნაწილი, რომლის შესრულების ვადა უკვე დადგა). **raescriptio**-ს აღნიშნული სახე ერთსა და იმავე საქმეზე სარჩელის პერიოდულად წარდგინის შესაძლებლობას იძლეოდა.

§3. პროცესუალური წარმომადგენლობა

Cognitor et procurator ad litem *(პროცესუალური რწმუნებულის ორი სახე);* ***dominus litis*** *(მარწმუნებელი პირი პროცესში);* ***datio cognitori*** *(რწმუნებულის სასამართლო პროცესში დანიშვნის შესახებ გაკეთებული განცხადება);* ***actio iudicati utilis*** *(ანალოგიის წესზე დაფუძნებული სარჩელი სასამართლო გადაწყვეტილების აღსრულების სასარჩელო მოთხოვნით);* ***cautio de rato*** *(პროკურატორის მიერ მოსარჩელის მხარეზე მოქმედებათა მოწონების საჯარიმო გარანტია);* ***cautio iudicatum solvi*** *(პროკურატორის მიერ მოპასუხის მხარეზე სასამართლო გადაწყვეტილების აღსრულების საჯარიმო გარანტია);* ***procurator in rem suam*** *(საკუთარ საქმეში რწმუნებულად მყოფი).*

In iure ტადიაზე მხარეებს შეეძლოთ წარმომადგენლების გამოყვანა. ძველ რომში პროცესუალურ წარმომადგენელთა ორი სახეობა იყო: **cognitor et procurator ad litem**. **Cognitor** დანიშვნის შესახებ მოწინააღმდეგე მხარეს ატყობინებდნენ ცალმხრივი აქტის – **datio cognitori-**ით. **Cognitor-**ი საქმეს საკუთარი სახელით აწარმოებდა, ამიტომ გამოიყენებოდა ფორმულა, რომლითაც პირთა თანმიმდევრობა გადაადგილებული იყო: **intentio-**ში მარწმუნებლის სახელი (**dominus litis**) აღინიშნებოდა, ხოლო **condemnatio** მიმართული იყო **cognitor-**ისკენ. თუ **cognitor** მოპასუხის მხარეზე იყო, **intentio-**ში აღინიშნებოდა **dominus litis** სახელი, ხოლო **condemnatio** მინიჭებას ექვემდებარებოდა **cognitor. Datio cognitoris** მეშვეობით მოთხოვნის განახლება (**novatio**) ხდებოდა, ამიტომ, თუ კოგნიტორი მოსარჩელის რწმუნებული იყო, მაშინ მისი მოთხოვნა, **litis contestatio** (სარჩელის გასაჩივრება, სასამართლოში არაბრალეულობის შესახებ განცხადებით) იქვითებოდა. სასამართლო გადაწყვეტილებაში აღნიშნებოდა **cognitor-**ის სახელი და **actio iudicati** ან მის სასარგებლოდ, ან მის საწინააღმდეგოდ (თუ ის მოპასუხეს წარმოადგენდა) გაიცემოდა. თუმცა, სასამართლო გადაწყვეტილებაში მითითებული სარჩელის, ანალოგიურ სარჩელს – **actio iudicati ulitis**. პრეტორი მარწმუნებელი მხარის სასარგებლოდ (ან საწინააღმდეგოდ) გასცემდა.

სასამართლო პროცესში პროკურატორობა მარწმუნებლის მოურავსაც (**procurator omnium bonorum** – მთელი ქონების მმართველს) შეეძლო. დაშვებული იყო, მარწმუნებლის (**dominus litis**) ნებით, სპეციალურად დანიშნული პირის მოადგილის (**procurator ad lites**) მონაწილეობა, ბრძანების (**iussum)** ან დავალების (**mandatum**) საფუძველზე. **Procurator ad litem-**ად ითვლებოდა ის პირიც, რომელიც სასამართლო პროცესში მონაწილეობის სურვილს, დავალების ან ბრძანების გარეშე, კეთილი ნებით (**bona fide**) განაცხადებდა. ვინაიდან ასეთ შემთხვევაში **litis contestatio-**თი მოთხოვნის გაქვითვა არ ხდებოდა, პროკურატორს ნებაყოფლობით უნდა მიეცა პირობა, რომ მარწმუნებელი პირი ხელახლა არ დაიწყებდა პროცესს განსაკუთრებული **cautio rem ratam dominum habiturum-**ით (ფიცი, რომ მარწმუნებელი მოიწონებს მის მოქმედებებს), რომელსაც **cautio de rato-**ც ეწოდებოდა. პრეტორული დაცვის

აღნიშნული საშუალება, პირგასამტეხლოს შესახებ შეთანხმების განსაკუთრებულ ფორმას წარმოადგენდა: იმ შემთხვევაში, თუ რწმუნებულის ქმედებას არ მოიწონებდა **dominus litis**, რომელიც ხელახლა დაიწყებდა პროცესს (მას ამაზე სრული უფლება ჰქონდა), არშემდგარი პროკურატორი დაჯარიმდებოდა მოპასუხის სასარგებლოდ, რაც მთლიანად გააბათილებდა იმ დანაკარგს, რასაც მას საქმის წაგება უქადდა.

თუ პროკურატორი მოპასუხეს წარმოადგენდა, მაშინ პროკურატორი (მოპასუხის ღირსეულ მოადგილედ მიჩნევის მიზნით) განსაკუთრებული **cautio iudicatum solvi**-ის (სასამართლო გადაწყვეტილების) აღსრულების გარანტიას იძლეოდა.

Cognitor-ად დანიშვნის შემთხვევაში, ასეთ **cautio**-ს თავად **dominus litis** (მარწმუნებელი პირი) იძლეოდა. ლოგიკურია, რომ იგი იმავდროულად **actio iudicati utilis**-ს გამოც (მის წინააღმდეგ ან მის სასამრგებლოდ, სასამართლო გადაწყვეტილების ანალოგიური სარჩელით) პასუხს აგებდა.

პროკურატორი საკუთარი სახელით ებმებოდა პროცესში; ასეთ შემთხვევაში, პრეტორი ადგენდა ფორმულას, რომელშიც პირთა თანმიმდევრობა გადაადგილებული იყო. თუმცა, ამ შემთხვევაში, მარწმუნებლის სასარგებლოდ ან საწინაარმდეგოდ, **actiones utilis**-ს პრეტორი არ გასცემდა.

პროკურატორისა და **dominus litis** ურთიერთობები დავალების ხელშეკრულებით (**mandatum**) ან იმ ურთიერთობით წესრიგდებოდა, რომელთა საფუძველზე პროცესში მონაწილე მხარე ბრძანებას (**iussum**) იძლეოდა.

წარმომადგენლობის ამ სახეობის მეშვეობით სავალო მოთხოვნების ცესია (ანუ სხვა პირზე საკუთარი ვალის გადაკისრება) მიიღწეოდა. ასეთი პროცესის დროს პროკურატორი საკუთარი ინტერესების დამცველად – **procurator in rem suam** (საკუთარ საქმეში რწმუნებული პირი) გამოდიოდა. მიუხედავად იმისა, რომ მისი მოთხოვნა სხვის უფლებაზე (ან პასუხისმგებლობა ეფუძნებოდა სხვის ვალდებულებას, თუ ის მოპასუხის რწმუნებულად გამოდიოდა) იყო დაფუძნებული.

§4. დაცვაზე უარის თქმა (indefensio)

***Bona** (ქონება), **missio in bona** (პრეტორის მიერ სხვა პირისათვის ქონების მფარველობის უფლების მინიჭება); **indefensio** (დაცვაზე უარის თქმა); **translatio possessionis** (მფლობელობაში მხარეთა მდგომარეობის შეცვლა-მონაცვლეობა).*

სასამართლო პროცესის დადგენაში მოპასუხის სავალდებულო მონაწილეობა გულისხმობდა მისი ქმედების ისეთ განსაკუთრებულ კვალიფიკაციას, რომელიც კონფლიქტის გადაწყვეტის სასამართლო ფორმის ჩაშლისაკენ იქნებოდა მიმართული. მხარეთა დამოუკიდებლობა, დავის პროცესუალური წესით გადაწყვეტისას, სამართლის ძირითადი პრინციპის უმნიშვნელოვანეს გამოვლინებად მიიჩნეოდა. სასამართლო პროცესზე მონაწილეობაზე უარის თქმა კი, პიროვნების ავტონომიურობის დაკარგვად იმ მოცულობით აღიქმებოდა, როგორიც იყო სასამართლო განხილვის საგანი. რამდენადაც მოპასუხე მხარე უარს აცხადებდა სისტემის იმ პირობებზე, რომლებიც, სასამართლოს გადაწყვეტილების წინაშე, მხარეთა ფორმალურ

თანასწორობას ადგენენ და იცავენ, იგი საკუთარ თავს საზოგადოების მიღმა აყენებდა იმ ზომით, რა ზომითაც სამოქალაქო პროცესი მას თვითნებობისა და თვითგასწორებისაგან იცავდა. ამ დონეზე პირის მონაწილეობას სამოქალაქო ბრუნვაში განასახიერებდა მისი ქონება (**bona**), რომელიც, დაცვაზე უარის თქმის შემთხვევაში, ინდივიდუალურად მიზანდაკარგულად აღიქმება, რადგან მის მეპატრონეს აღნიშნულ ქონებაზე სოციალურად აღიარებული ნება აღარ გააჩნდა.

ყოველივე ზემოთქმულის ლოგიკურ შედეგად მოსარჩელის იმ უფლების კონსტატაცია იყო, რომელიც მას ამ ობიექტის განკარგვის შესაძლებლობას ანიჭებდა, მისივე ინტერესების ფარგლებში. ასეთი ქმედება პრაქტიკულიად ადმინისტრაციული ხერხებით მიიღწეოდა: მოსარჩელე მოპასუხის ქონების ნაწილის – **missio in bona**-ს მფლობელი ხდებოდა და აღნიშნული ქონების აუქციონზე გატანისა და გაყიდვის უფლება ენიჭებოდა.

სასამართლო პროცესის დადგენაში მოპასუხის მონაწილეობა სავალდებულო იყო; მასში მონაწილეობაზე უარით, სოციალური ნორმებით აღიარებული, მისი უფლებები ეჭვქვეშ დგებოდა. დაცვაზე უარის თქმად (**indefensio**) არა მარტო სასამართლოში გამოუცხადებლობა ან **litis contestatio** (დავის საგნის მიმართ) უთანხმოება კვალიფიცირდება, არამედ სასამართლო გადაწყვეტილებისადმი (**iudicatum**) დაუმორჩილებლობაც. პროცესის შესაძლო ჩაშლისაგან თავის დაღწევის მიზნით, პროცესის პირველ სტადიაზე მოპასუხეს სთავაზობდნენ საკუთარი როლის განმტკიცებას და სასამართლო განხილვებში სანივთო სარჩელის წარდგენას. ამ მიზნით მოპასუხეს ევალებოდა: **1.** რიგი ვალდებულებების საკუთარ თავზე აღება, სტიპულაციით გარანტიების მიცემის გზით – **sadisdatio** (**cautio**) **iudicatum solvi** (პროცესუალური გარანტიები). ასევე მისთვის სავალდებულო იყო სასამართლო გადაწყვეტილების აღსრულების უტყუარი გარანტიის მიცემა – **ob rem iudicatum**; **2.** სასამართლო პროცესის განვითარების მიზნთ, მოპასუხე პირობას იძლეოდა, რომ სასამართლო პოცესზე მისი მონაწილეობა კონსტრუქციული იქნებოდა – **ob rem bene defensam**; **3.** თავის შეკავება ისეთი განზრახი ქმედებებისაგან, რომლებსაც პროცესის ჩაშლა (**ob dolo malo**) შეეძლოთ.

Indefensus-ად მიჩნეული პირის მიმართ გამოიყენება მკაცრი სანქციები, რომელთა გამკაცრების საფრთხე, დადგენილი მართლწესრიგის მოთხოვნათა დარღვევის სიმძიმის კვალობაზე, მატულობდა. სანივთო სარჩელების დროს პრეტორი შეგნებულად ცვლიდა მხარეთა მდგომარეობას მფლობელობაში ე.წ. **translatio possessionis**, რადგან, მსგავსი სარჩელის შეტანის შემთხვევაში, დაცვაზე უარის მთქმელი მოპასუხე, სამომავლოდ, მტკიცების ტვირთის (**onus probandi**) მთელ სიმძიმეს საკუთარ თავზე იღებდა. თუ სადავო უფლების საგანი მოძრავი ნივთი იყო, მიზნის მიღწევა მოსარჩელის მიერ აღნიშნული ნივთის წაღების შესახებ, ბრძანებით ან ნივთის გაცემის შესახებ სარჩელით (**actio ad exibendum**) ხდებოდა (იმის მიხედვით, იყო თუ არა სადაო ნივთი წარმოდგენილი სასამართლოში). თუ მოპასუხე სასამართლო გადაწყვეტილებას არ ემორჩილებოდა და ნივთს არ გადასცემდა, პრეტორი მოსარჩელეს მოპასუხის მთელი ქონების მფლობელოდ (**missio in bona**) აცხადებოდა, რათა მოწყობილიყო მოპასუხის ქონების აუქციონის წესით გაყიდვა.

§5. დავის საგნის დადგენა (litis contestatio)

***Datio iudicii** (სასამართლო დაცვის მინიჭება); **litis contestatio** (სადაო საგნის ფიქსაცია); **iussum iudicandi** (ბრძანება სასამართლო გადაწყვეტილების გამოტანის შესახებ); **iudicium legitimum, iudicium imperium continens, ipso iure** (თვით სამართლის ძალით); **ope exepticiones** (ექსცეფციის ძალით); **exceptio rei iudicatae vel in iudicium deductae** (ექსცეფცია იმის შესახებ, რომ საქმეზე უკვე იყო გამოტანილი სასამართლო გადაწყვეტილება ან უკვე დადგინდა პროცესი).*

ფორმულის შედგენის შემდეგ, როცა პრეტორი მხარეთა მოლოდინის პასუხად, მათ პროცესუალურ საშუალებებს (**datio iudicii)** მიანიჭებდა, მოსარჩელე და მოპასუხე (**dictare et accipere iudicium** (სასამართლო განხილვის შემოთავაზება და მიღება) შემოთავაზებული ფორმულაზე თანხმობას აცხადებდნენ. სამი მხარის ასეთ შეთანხმებას **litis contestatio** ეწოდებოდა; ეს იყო სასამართლო პროცესის განვითარების ის განსაკუთრებული მომენტი, რომლის შემდეგაც პროცესუალურ უფლებებსა და მოვალეობებში მოსარჩელისა და მოპასუხის ინტერესები ადეკვატურად ასახულად ითვლებოდა. ვინაიდან ფორმულა მოსამართლისადმი (ვის სახელზეც შეადგინეს) გაგზავნილად ითვლებოდა, **datio iudicii** -ში მოცემული იყო ბრძანება მოსამართლისადმი – **iussum iudicandi**, რათა მას საქმეზე გადაწყვეტილება გამოეტანა. ასეთი მოსამართლე იყო კერძო პირი, რომელსაც აღნიშნულ საქმეზე უფლებამოსილება ეძლეოდა. **Litis contestatio**-თი იქვითებოდა მოსარჩელის მოთხოვნის უფლება და გამოირიცხებოდა იმავე საგნის განმეორებითი სასამრთლო განხილვის შესაძლებლობა (პრეკლუზიური ეფექტი). პრეკლუზიური ეფექტის გამოყენება დამოკიდებული იყო სასამართლო განხილვის ტიპზე. **Lex iulia** სასამართლო განხილვის ორ ეტაპს ადგენდა: **1. iudiciorum privatorum iudicia legitima**-ს და **2. iudicia imperia continentia-**ს.

თუ პროცესი იმართებოდა რომში, რომაელ მოქალაქეთა შორის და ერთი მოსამართლის (**iudex unus**) წინაშე მიმდინარეობდა (თუ მოსამართლეც რომის მოქალაქე იყო), სასამართლო განხილვა **legitimum**-ად ითვლებოდა.

სასამართლო განხილვის ყველა დანარჩენი სახე, რომელიც რომში არ იმართებოდა, მაგრამ რეკუპერატორების შუამავლობით წარიმართებოდა და ერთი მონაწილე რომის მოქალაქე არ იყო, **iudicia imperia continentia**-დ ითვლებოდა. ასეთი სასამართლო განხილვა მაგისტრატის ხელისუფლებაზე (**imperia continentia)** იყო დაფუძნებული. ცხადია, **iudicia legitima** ნასესხები იყო **per legis actiones** პროცესის უძველესი ფორმიდან.

უძველეს დროში, **litis contestatio** პრეკლუზიური ქმედება სამართლის ძალით (**ipso iure**) გამოყენებოდა **ius civiles** საფუძველზე. **Per formulas** პროცესის დროს სარჩელის განმეორებითი შეტანა ან **ipso iure** ძალით, ან სასარჩელო უარყოფით (**ope exceptionis**) გამოირიცხებოდა, რადგან მოთხოვნა **litis contestatio**-ს საგანი უკვე იყო.

დაუძლეველი ძალის ზემოქმედებით, სადავო საგნის განადგურება მოპასუხეს პასუხისმგებლობისაგან არ ათავისუფლებდა; პირადი ხასიათის მოთხოვნები: საჯარიმო სარჩელები – მემკვიდრეობითი ხასიათისაა და სასარჩელო ხანდაზმულობის ვადა მხედველობაში არ მიიღებოდა. **Litis contestatio**-ს დამაყოვნებელი შედეგი მხარეთა მატერიალური უფლებების პროცესუალურ უფლებებად გარდაქმნას უკავშირდებოდა. **Litis contestatio**-ს განმაახლებელი მოტივი ვალდებულებით ურთიერთობებზე ვრცელდებოდა და მხოლოდ პირადი სარჩელის საფუძველზე საქმის განხილვის დროს (**actio in personam**)

გამოიყენებოდა. სამართალმცოდნეები (**prudentes**) **litis contestatio**-ს ვერბალური სახის ხელშეკრულებებთან აიგივებდნენ და მისი შედეგის შესახებ დავებს სწორედ ამ საფუძველზე წყვეტდნენ. (D.45.1.83.1)

§6. სარჩელების კონკურენცია

პირთა ალტერნატიული კონკურენცია, სარჩელების ალტერნატიული და კუმულაციური კონკურენცია; ***actiones in persecutoriae*** *(ქონებრივი სარჩელები);* ***actiones poenales*** *(საჯარიმო სარჩელები);* ***actions mixtae*** *(შერეული სარჩელები);* ***infitiatio*** *(ვალის უარყოფა);* ***in duplum*** *(ორმაგი ანაზღაურებით);* ***in simplum*** *(მარტივი ანაზღაურებით).*

განმეორებითი პროცესის ჩატარებაზე სუბიექტური და ობიექტური შეზღუდვების დადგენა თავად მოთხოვნის ტოლფასი იყო. „ერთ საქმეზე ორი პროცესის ჩატარება დაუშველია – bis de eadem re ne sit actio“. ეს პრინციპი პირთა ან სარჩელთა კონკურენციის ცნებით იყო დაკონკრეტებული. თუ ვალდებულების პასიური მხარე სოლიდარულად, რამდენიმე მოპასუხე პირის სახით იყო წარმოდგენილი, ასეთ საქმეზე სარჩელის შეტანა მხოლოდ ერთ-ერთი მოვალის წინააღმდეგ შეიძლებოდა: „რაკიდა არჩეულია ერთი გზა, მეორის გამოყენება დაუშვებელია – electa una via, non datur recursus ad altem“. ამ პრინციპს პირთა ალტერნატიული კონკურენცია ეწოდებოდა. ზოგ შემთხვევაში ერთი სახის ურთიერთობა რამდენიმე სარჩელით იყო დაცული. ყველა სარჩელის პარალელურად გამოყენების შესაძლებობა (სარჩელების კუმულაციური კონკურენცია), ან არჩევანის მიხედვით ამ საშუალებებათა გამოყენების აუცილებლობა (სარჩელების ალტერნატიული კონკურენცია) სარჩელის ხასიათით განისაზღვრება.

Agimus autem interdum, ut rem tantum consequamur interdum ut poenam tantum, alias ut rem et poenam – ზოგჯერ სარჩელი მხოლოდ ინტერესის დასაკმაყოფილებლად, ზოგჯერ კი მხოლოდ დასჯის მიზნით შეიტანებოდა, სხვა შემთხვევაში – საქმისა და დასჯის გამოც.

თავდაპირველად, სარჩელები მხოლოდ ქონებრივ სარჩელებად (**actiones rei persecutoriae**) და საჯარიმო სარჩელებად (**actiones poenales**) იყოფოდა. სარჩელთა პირველი სახეობა ალტერნატიული კონკურენციის, მეორე კი კუმულაციური კონკურენციის წესს ექვემდებარებოდა. კუმულაციური კონკურენციის ნათელი მაგალითია ქურდობის (**furtum**) ჰიპოთეზა, როცა დაზარალებულს საჯარიმო სარჩელიც (**actio furti**) ენიჭებოდა დამნაშავის დასასჯელად და არასაჯარიმო სარჩელიც (**condictio ex causa furtiva**) – თავად მოპარული ნივთის გამოთხოვისათვის. ნებადართული იყო ორი სხვადასხვა ტიპის სარჩელის წარდგენა თითოეული დამრღვევისათვის. ასე რომ, სარჩელების კუმულაციურ კონკურენციას პირთა კუმულაციური კონკურენციაც ახლდა. თუმცა, ნივთის გამოთხოვისას პირის წინააღმდეგ მხოლოდ ერთი – არასაჯარიმო სარჩელი – მოპარული ნივთის დაბრუნების შესახებ (**condictio ex causa furtiva**), ან ნივთის გამოთხოვის შესახებ (**rei vindicatio**) მიიღებოდა. საჯარიმო სარჩელები მკაცრად პერსონალური ხასიათისა იყო; მემკვიდრეობით ისინი არ გადაიცემა და არც მოპასუხე მრახის პროცესუალური წარმომადგენლობა დაიშვებოდა, რადგან ითვლებოდა, რომ დამნაშავის დასასჯელად დაზარალებულს განსაკუთრებული ინტერესი ამოძრავებდა.

მოგვიანებით, შერეული ხასიათის სარჩელები – **actiones mixtae –** შეიმუშავეს. მათი მიზანი ერთდროულად პირის დასჯაც იყო და ზიანის ანაზღაურებაც. თავის მხრივ, სარჩელების ეს სახეობა ორ ჯგუფად იყოფა: პირველ ჯგუფს განეკუთვნებოდა ის სარჩელები, რომელთა საფუძველზეც ნივთის ღირებულების ორმაგი ოდენობა (**in duplum**) მოითხოვებოდა. იმ შემთხვევაში, თუ მევალე საკუთარ ვალს უარყოფთა (**infitiatio**), სარჩელის შემდეგი სახეები გამოიყენებოდა: **1.** სასამართლო გადაწყვეტილების შესახებ (**actio iudicati), 2**. ვალის გადახდის თაობაზე დავალების მიმცემი პირისათვის ხარჯების ანაზღაურების შესახებ (**actio depensi)** და სხვა. ამ ტიპის სარჩელები ზიანის მარტივი ანაზღაურების (**in simplum**) მოთხოვნის, ანუ არასაჯარიმო სარჩელების მსგავსი იყო. ასეთ შემთხვევაში, კუმულაციურ კონკურენციაზე საუბარი ზედმეტი იყო.

§7. ექსტრაორდინალური პროცესი (extra ordinem cognitio)

Extra ordinem *(დადგენილი წესრიგის მიღმა);* ***cognitio*** *(მოკვლევა);* ***denuntiatio*** *(სასარჩელო განცხადება);* ***evocatio*** *(სასამართლოში გამოცხადების უწყება);* ***in ipsam rem*** *(პირის იძულება ნივთის ნატურალურის სახით გადასაცემად);* ***sumptus litis*** *(სასამართლო ხარჯები);* ***sportulae*** *(სასამართლო ბაჟი);* ***appellatio*** *(აპელაცია);* ***iudex a quo*** *(მოსამართლე, რომლის გადაწყვეტილების გასაჩივრება დასაშვებია);* ***iudex ad quem*** *(მოსამართლე, რომელიც სასამართლო გადაწყვეტილებას სააპელაციო წესით გადასინჯავს);* ***litterae dimissoriae*** *(სააპელაციო დოკუმენტები);* ***pignus in causa iudicati captum*** *(გირაო, რომელიც გამოიყენება სასამართლო გადაწყვეტილების აღსრულების უზრუნველსაყოფად).*

კლასიკური პერიოდის იურისტები მოგვითხრობენ **extra ordinem** პროცესუალური საშუალებების შესახებ, რომლებსაც ისინი **per formulas** პროცესის განსაკუთრებული პროცედურისგან განასხვავებდნენ. ქრ. შობამდე 17 წ. კანონი **per formulas** პროცესს ითვალისწინებდა როგორც **ordo iudiciorum privatorum**-ს. კლასიკურ პერიოდში სასამართლო განხილვის ახალი ფორმები – **cognitiones** – სულ უფრო მეტ მრავალფეროვნებას იძენდა, თუმცა მათ ჰქონდათ საერთო ნიშნები, რომელთა გარკვეული უნიფიცირებაც მოხდა პოსტკლასიკურ პერიოდში, განსაკუთრებით მაშინ, როცა 342 წლიდან **per formulas** წარმოება გაუქმდა და მხოლოდ **cognitio** პროცესის ორდინალურ სახეობად იქცა. სასამართლო განხილვა მიმდინარეობდა მაგისტრატის წინაშე; აღარ არსებობდა მოსამართლე – კერძო პირი და **in iure et apud iudicem** სტადიები. მოსამართლის გადაწყვეტილება იძენდა სახელმწიფო ორგანოს ბრძანების ძალას და მას უკავშირდებოდა (და არა **litis contestatio**-ს) პროცესის პრეკლუზიური შედეგი. ასეთი გადაწყვეტილების ძალა დამოკიდებული იყო სასამართლო ინსტანციის იერარქიულობაზე, რომლის უმაღლეს საფეხურზეც იმპერატორი იყო. ამ პერიოდში ქვედა ინსტანციის სასამართლოს მიერ გამოტანილ გადაწყვეტილებაზე უმაღლესი ინსტანციის სასამართლოში აპელაციის შეტანა დაიშვებოდა. სასამართლო პროცესის დანიშვნაში მოპასუხე არ მონაწილეობდა და, თუ იგი გადაწყვეტილებას არ დაემორჩილება, მის მიმართ იძულებითი ღონისძიებები გატარდებოდა. სასამართლო პროცესის დროს ადმინისტრაციულმა თვითნებობამ იმძლავრა, რამაც პროცესუალური ფორმის სიმკაცრე მნიშვნელოვნად შეასუსტა. იმპერიის ეპოქაში, იმპერატორის აბსოლუტური ხელისუფლების განმტკიცება და კერძო საქმეზეც სამართალწარმოების საჯარო ხასიათი,

უშუალოდ პირის ავტონომიურობის თანდათანობით დეგრადაციაზე მოწმობდა.

მოკვლევის (**cognitiones**) წარმოშობა ავგუსტუსის მმართველობასთან იყო დაკავშირებული, რომელმაც ჯერ კიდევ ქრ. შობამდე 30 წ. ხელთ იგდო უზენაესი სააპელაციო სასამართლო ინსტანციის კომპეტენცია, სავარაუდოდ იმ საქმეების მიმართ, რომლებსაც მაგისტრატები განიხილებოდნენ. ამ პერიოდში **lex Iulia iudiciorum privatorum**-ის მიღებამდე, **extra ordinem**-ის ცნება საერთოდ არ გვხვდება. პირველი ინსტანციის მოსამართლის ფუნქცია ავგუსტუსმა ქრ. შობამდე 23 წ., **imperium proconsulare maius et infinitum**-თან ერთად მიიღო. ეს იყო უზენაესი პროკონსულარული ხელისუფლება, რომელიც ფუნქციონალურ და ტერიტორიულ შეზღუდვებს არ ექვემდებარებოდა; პრინცეფსს სასამართლო პროცესების დადგენა შეეძლო. ცხადია, **lex Iulia iudiciorum privatorum**-ი პრინცეფსის სასამართლო საქმიანობის სფეროს ზღუდავდა, პრინცეფსი მხოლოდ სისხლის სამართლის საქმეებს განიხილავდა და სხვადასხვა **cognitiones**-თი, გამოტანილი განაჩენების სააპელაციო ინსტანცია გახლდათ. რომში **cognitiones**-ი იმ სხვადასხვა ურთიერთობათა მოსაწესრიგებლად შემოიღეს, რომლებიც **per formulas** პროცესის სისტემას არ შეესაბამებოდა. თანდათანობით, სამოქალაქო საქმეთა დიდმა ნაწილმა – მათ შორის ისეთებმაც, რომელთა ფორმულა ედიქტით იყო შექმნილი – თავი მოიყარა **praefectus urbi**-ს სასამართლოში, რომელმაც III ს. დასასრულიდან ორდინალური სასამართლო მთლიანად გააუქმა. კლასიკური ეპოქის **cognitiones** სასამართლოში, მოსამართლის ზეპირი განცხადების (**denuntiatio**) საფუძველზე მოპასუხის გამოძახებით იწყებოდა. მოსარჩელე აყალიბებდა საქმის არსს და მაგისტრატთან გამოცხადების ვადას ადგენდა. ზოგჯერ, მოსარჩელის თხოვნით, სასამართლო ფუნქციას – **evocatio**-ს (ან **denuntiatio ex auctoritate**-ს) – საჯარო ხელისუფლების ორგანო ასრულებდა. თუ მოპასუხე ცხოვრობდა სხვა ქალაქში, ამ ქალაქის ხელისუფალთ სასამართლო მაგისტრატი, მოპასუხის სასამართლოში გამოძახების თაობაზე (**evocatio litteris**), წერილობითი თხოვნით მიმართავდა. თუ აღნიშნულ მოთხოვნას მოპასუხე ყურად არ იღებდა, მაშინ მას საჯარო წესით **evocatio edictis**-ით იძახებდნენ. ასეთი ფორმით მოპასუხეს სამჯერ იძახებდნენ; თუ ეს საშუალებაც წარუმატებელი აღმოჩნდებოდა, მაშინ მაგისტრატი **edictum peremptorium**-ს გამოსცემდა, რითაც ურჩ, მოპასუხეს მის დაუსწრებლად, საქმის განხილვის საფრთხე ემუქრებოდა (D.5.1.70-71). ის მოპასუხე, რომელიც სასამართლო მაგისტრატის ბრძანების დაუმორჩილებლობას გაბედავდა, მოსამართლის ავტორიტეტის შეურაცხმყოფლად (**contumax**) ცხადდებოდა. სასამართლოში გამოუცხადებლობით სასამართლოსადმი უპატივცემულობა (**contumatia**), თავდაპირველად, პროცესის ავტომატურ წაგებას იწვევდა, მოგვიანებით, კი საქმის დაუსწრებელი წარმოების დადგენის ძირითადი საფუძველი გახდა. ამავე დროს, მოსარჩელე მხოლოდ მაშინ აგებდა სასამართლო პროცესს, თუ მისი ქმედუუნარობა დადგინდებოდა ან განსახილველი საქმისადმი სასამართლოს არაკომპეტენტურობა გამომჟღავნდებოდა. მოსარჩელის გამოუცხადებლობა სასამართლო პროცესის შეწყვეტას იწვევდა. მაგისტრატის წინაშე წარდგენის შემდეგ, მხარეები, საქმის არსს თავისუფალი ფორმით აყალიბებდნენ. პროცესის ამ სტადიაზე მოპასუხეს შესაძლო უარის მიზეზი უნდა მოეყვანა (**exceptiones**, **praescriptiones**), მოსარჩელის მოთხოვნის მიმართ (**petitum**). ამას მოყვებოდა **litis contestatio**, რომელიც დამაბრკოლებელ შედეგს იწვევდა. შემდეგ, იგივე მაგისტრატი საქმეს ან თვითონ განიხილავდა, ან გადასცემდა დანიშნულ მოსამართლეს (**iudex datus**), რომლის არჩევაზეც მხარეები გავლენას ვერ ახდენდნენ. უკვე III saukuneSi **condemnatio pecuniaria**-ს პრინციპი, **in rem** ტიპის სასამართლო განხილვისას, დაირღვა და

ნივთის სავალდებულო გადაცემის **in ipsam rem** გადაწყვეტილება მიიღეს (C.3,34,5). მოპასუხის მიმართ კიდევ ერთი სიახლე დაადგინეს: სასამართლოს გადაწყვეტილება გამოჰქონდა სასამართლო ხარჯების (**sumptus litis**) დაფარვის შესახებ, რომელსაც საჯარიმო ხასიათი ჰქონდა და სასამართლო ბაჟის (**sportulae**) სახით, სახელმწიფოს სასარგებლოდ გაიღებოდა; ასეთი პრაქტიკა განსაკუთრებით პოსტკლასიკური პერიოდის სასამართლო პროცესში განვითარდა.

Cognitio extra ordinem-თი სასამართლო პროცესის დროს გამოტანილი გადაწყვეტილება ექვემდებარებოდა აპელაციას (**appellatio**), რომელიც პრინცეფსის სახელზე შეტანილი იმ საჩივრების პრაქტიკიდან განვითარდა, რომლებიც სასამართლოს მიერ გამოტანილ არასამართლიან გადაწყვეტილებებზე იწერებოდა. აპელაციების განხილვას იმპერატორი ქალაქის პრეტორს (თუ განაჩენი რომში იყო გამოტანილი), ან პრეტორიანელთა პრეფექტს (თუ საქმე ქ. რომის საზღვრებს იქით განიხილებოდა) ავალებდა. აპელაციის შეტანა უშუალოდ მოსამართლესთან განაჩენის გამოტანისთანავე ზეპირი ფორმით, ან მომდევნო დღეებში წერილობითი ფორმით ხდებოდა. მოსამართლე მაგისტრატი, ვის განაჩენზეც აპელაცია (**iudex a quo**) შედიოდა, თავად წყვეტდა (ზოგჯერ მდგომარეობის ბოროტად გამოყენებით) აპელაციის საკითხს. აპელაციაზე უარის თქმა მოტივირებული იყო საჩივრის ფორმალური ხარვეზებით და მოპასუხის განზრახ სურვილით გაეჭიანურებინა სასამართლო განაჩენის აღსრულება; თუ დადებითი გადაწყვეტილება მაინც გაიცემოდა, მოპასუხე მოსამართლისაგან იღებდა სასამართლო უწყებას (**litterae demissioriae (a postoli)**), რომელიც, გარემოებათა გათვალისწინებით, საქმის არსის დაწვრილებით ჩამოყალიბების გარეშე, სააპელაციო მოსამართლეს (**iudex ad quem**) ეგზავნებოდა. სააპელაციო ინსტანციის მოსამართლის გადაწყვეტილებით, აპელაციით განაჩენის ძალაში შესვლის გადავადება ხდებოდა. თუ აპელაციაზე უარი არ იყო ნათქვამი, სასამართლო გადაწყვეტილება იცვლებოდა. თუ გადაწყვეტილება მიღებული იყო უმაღლეს სასამართლო ინსტანციაში (თვით პრინცეფსის მიერ), მისი აღსრულება დაუყოვნებლივ ხდებოდა. ძალაში შესულ გადაწყვეტილებას პრეკლუზიური შედეგი ჰქონდა. სააღსრულებო სასამართლო პროცესის წარმოება ორდინალური პროცესისაგან მხოლოდ წვრილმანი დეტალებით განსხვავდებოდა. თუ მოპასუხეს **in ipsam rem** მიესაჯებოდა, გადაწყვეტილების აღსრულება ძალის გამოყენებით ხდებოდა. ანტონინუს პიუსის მმართველობის პერიოდში მნიშვნელოვანი სიახლე შემოიღეს: მაგისტრატი საკუთარი **pignore capere** უფლების ძალით, ეპატრონებოდა მსჯავრდებელის ცალკეულ ნივთებს (**pignus in causa iudicati captum**), რომლებსაც მოგვიანებით სასამართლო პროცესის მოგებული მხარე საჯარო აუქციონის წესით ჰყიდდა. თუ მყიდველი არ გამოჩნდებოდა, სეპტიმიუს სევერუსისა და კარაკალას ედიქტით ნივთები (D.42.1.15.3), სასამართო პროცესის მოგებულ მხარეს გადაეცემოდა, ოღონდ იმ პირობით, თუ ნივთების საერთო ღირებულება ვალის ოდენობას არ აღემატებოდა.

§8. პოსტკლასიკური პროცესი

Litis denuntiatio *(სასამართლო ორგანოს ავტორიტეტით, სასამართლოში გამოძახება);* ***principium litis*** *(საქმის განხილვის პირველი სტადია);* ***medium litis*** *(საქმის განხილვის მეორე სტადია);* ***praesumptio*** *(პრეზუმფცია);* ***praesumptio iuris tantum*** *(შედარებითი პრეზუმფცია);*

praesumptio iuris et de iure *(აბსოლუტური პრეზუმფცია).*

IV-V საუკუნეებში წერილობითი ფორმით სასამართლოში გამოძახებას, მოსარჩელე სასამართლო ორგანოს მეშვეობით ახორციელებდა (**litis denuntiatio** კლასიკური პერიოდის **denuntiatio ex auctoritate**-ს ანალოგია). რეაგირების ნიშნად მოპასუხე სასამართლოში გზავნიდა **contradictorii libelii**-ს, რომელიც სასამართლოს კანცელარიაში ინახებოდა. სასამართლოში გამოცხადება გამოძახებიდან ოთხი თვის ვადაში უნდა მომხდარიყო. VI საუკუნის მეორე ნახევრიდან გამოძახების ეს ფორმა **libelus conventionus-**ით შეიცვალა, რომელსაც სასამართლო მოპასუხეს მოსარჩელის ინიციატივით უგზავნიდა. მოსარჩელე მიმართავდა მოსამართლეს და მოპასუხის გამოძახებას ითხოვდა. ასეთ შემთხვევაში, გამოძახება ხდებოდა მოსამართლის მიერ, რომელსაც ჯერ უნდა მიეღო გადაწყვეტილება, მიეცა თუ არა საქმისათვის მსვლელობა და შემდეგ სასამართლოში მოპასუხის გამოცხადების ვადას ადგენდა. მოპასუხის მიერ სასამართლოში გამოცხადებაზე უარის შემთხვევაში, გამოძახება სამჯერ მეორდებოდა (როგორც კლასიკური **cognatio**), შემდეგ პროცესი მის გარეშე ტარდებოდა. V-VI საუკუნეებში, სასამართლო პროცესის დაუსწრებელი წარმოების დროს, მოსარჩელისაგან საკუთარი უფლებების დამტკიცებას ითხოვდნენ. მოსარჩელის გამოუცხადებლობა პროცესის შეწყვეტას იწვევდა.

ამ ეპოქაში სასამართლო განხილვის პირველ სტადიაზე, რომელსაც **principium** (ან **primordium**) **litis** ეწოდებოდა, მხარეები საკუთარ მოთხოვნებსა (**ნარრატიო**) და პრეტენზიას (**contradictio** ან **responsio**) წერილობით აყალიბებდნენ. ყველაფერთან ერთად, მოპასუხეს საქმეზე სასამართლოს არაკომპეტენტურობაზე მითითებაც ან ტერიტორიული ქვემდებარების (მოპასუხეს სასამართლოში გამოიძახებდნენ მხოლოდ მისი საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით) პრინციპის გათვალისწინების მოთხოვნაც შეეძლო. **Litis contestatio**-ს შემდეგ უარი აპელაციის სახეს იძენდა. იუსტინიანეს დროიდან მოყოლებული უარის მიღება პროცესის მეორე სტადიაზეც დაიშვებოდა. ამიერიდან, **litis contestatio**-ს შედეგად, მკაცრად პირადული ხასიათის მოთხოვნებმა, იმდენად სრულყოფილი სახე მიიღო, რომ მათი მემკვიდრეობით გადაიცემაც შესაძლებელი გახდა. პროცესის მეორე სტადიაზე (**medium litis**) მხარეები საკუთარი მოთხოვნების მტკიცებულებებს წარადგენდნენ. ამ ეპოქაში მტკიცებულებათა იერარქიის დადგენის ტენდენციამ, რომელიც უკვე კლასიკურ **cognationes**-ად ჩამოყალიბდა, აპელაცია შესაძლებელი გახადა და მან იმდენად სრულყოფილი სახე მიიღო, რომ სწორედ პოსტკლასიკურ პროცესში საბოლოოდ დამკვიდრდა ის პრინციპები, შუა საუკუნეების იურისტებმა თავიანთ მაქსიმებში რომ ჩამოყალიბეს: **actore non probante reus absolvitur** (თუ მოსარჩელე საკუთარ მოთხოვნებს ვერ დაამტკიცებს, მოპასუხე გამართლდება) და **in excepiendo reus fit actor** (სასამართლოს უარის შემთხვევაში, მოპასუხე მოსარჩელე ხდება), ანუ მტკიცების მთელი ტვირთი მას ეკისრებოდა. ამ პერიოდში პროცესუალური წესების არსენალში გაჩნდა პრეზუმფციის (**praesumptio**) ცნება, რომელიც მტკიცებულების ტვირთის (**onus probandi**) განაწილებას უკავშირდებოდა. ნორმატიული წესის მიხედვით, ზოგიერთი ფაქტი მოსამართლის მიერ არარსებულად ითვლებოდა მანამდე, ვიდრე დაინტერესებული მხარე საპირისპირო მოსაზრებას არ დაამტკიცებდა. იმ შემთხვევაში, თუ ასეთი ფაქტი დამტკიცდებოდა, **onus probandi** მხარეთა შორის გადანაწილდებოდა. გარდა ამგვარი შეფარდებითი პრეზუმფციისა (**praesumptio iuris tantum**), აბსოლუტურიც (**praesumptio iuris et iure**) არსებობდა; ვინაიდან ამ ეპოქაში წერილობით მტკიცებულებებს ენიჭება უპირატესობა

მოწმის ზეპირ ჩვენებებასთან შედარებით. მოწმის ჩვენებებს გარკვეული ტენდენციურობით განიხილავდნენ, რაც მაქსიმით „ერთი მოწმე, არა მოწმე“ (**testus unus, testus nulus**) გამოიხატებოდა. წერილობითი დოკუმენტის გაბათილების შემთხვევაში, სავალდებულო იყო მოწმეთა რაოდენობის გაზრდა. შემოიღეს პროცესის ოქმების წერილობით (**per litteras**) შედგენა, რაც დიდ დროს ითხოვდა და საქმის განხილვას უაზროდ აჭიანურებდა. უწინდელი **cognatio**-საგან განსხვავებით, პოსტკლასიკური პროცესის დროს მკვდარი პროცესის (**mors litis**) ფორმა დამკვიდრდა. იუსტინიანეს დროს დაადგინეს სასამართლო პროცესის შეწყვეტის ვადა – **litis contestatio**-დან სამი წლის თავზე. თუმცა, მოსარჩელეს შეეძლო პროცესის გამეორება. ამ პერიოდის სასამართლო გადაწყვეტილებათა შინაარსი მეტი მრავალფეროვნებით ხასიათდებოდა. მას შემდეგ, რაც გაუქმდა **litis contestatio**-ს პრეკლუზიური შედეგი, სასამართლო პროცესის გამეორების შესაძლებლობა დამოკიდებული იყო იმ გადაწყვეტილებაზე, რომელიც ხშირ შემთხვევაში საქმის გადასინჯვის შესაძლებლობას დასაშვებად მიიჩნევდა.

და ბოლოს, ერთი სასამართლო განხილვის მიმდინარეობის დროს (**cognitio-**შიც) რამდენიმე გადაწყვეტილების მიღება საქმის ცალკეულ საკითხებზეც შეიძლებოდა და მთელ საქმაზეც. საქმის განხილვის თითოეული ფორმა აპელაციის შეტანას ექვემდებარებოდა, რაც სასამართლო განხილვის ვადებს კიდევ უფრო ახანგრძლივებდა.

თავი V. პირთა სტატუსი რომის სამართალში

სამართლის სუბიექტები სამართლებრივ ურთიერთობებში აბსტარქტული პირების (**personae**) სახით გამოდიან. პირის (**persona**) სტატუსს განსაზღვრავდა, სამართლის ნორმებით რეგულირებული, სამართლებრივ თვისებათა ის ერთობლიობა, რომელიც უშუალოდ ასახავდა საზოგადოებრივი ცხოვრების ამა თუ იმ სფეროში სუბიექტის მონაწილეობას.

რაც უფრო მაღალი იყო პირის სტატუსი, მით სრულყოფილი იყო მისი უფლებაუნარიანობა – უფლებებისა და მოვალეობების სუბიექტად ყოფნის შესაძლებლობა; პირის უფლება მოიცავდა კლასიფიკაციის კრიტერიუმებს, აგრეთვე იურიდიული აქტების რეალურად განხორციელების შესაძლებლობას – ქმედუნარიანობას.

სამართლის სისტემის არსებობისა და ფუნქციობის თვალსაზრისით, ამ საკითხებს ფუნდამენტური მნიშვნელობა ჰქონდათ.

პირის უფლება მხოლოდ **ius civile**-ს მოქმედების სფეროს განეკუთვნებოდა. ასეთი შეზღუდვა პირდაპირ მიუთითებდა კვირიტების სამოქალაქო თემზე, რომელიც პირის სტატუსის განსაზღვრისას, საწყისი წერტილი იყო.

ბუნებითი სამართლით (**ius naturale**) ფორმალურად ყველა ადამიანი თანასწორია; „სამოქალაქო სამართალი არ მიიჩნევს მონას სამართლებრივი ურთიერთობის სუბიექტად, მაგრამ ბუნებითი სამართლის თანახმად, ყველა ადამიანი თანასწორია“ (D.50.17.32).

ისტორიულად განსაზღვრული ეროვნული სამართლებრივი სისტემის (**ius gentium**)

თვალსაზრისით,გარკვეული შეზღუდვები მაინც მოქმედებდა: **ius civile** – ცალკეული სამოქალაქო თემის სამართალი – მონებისა და უცხოელების მიმართ, მაინც პრივილეგირებულ სამართალს წარმოადგენდა. ამ თვლასაზრისით, სრულუფლებიან პირებად მხოლოდ **civitas** წევრები (**cives**) მიიჩნეოდნენ.

§1. მონები (servi)

Libertas *(თავისუფალი მდგომარეობა);* ***vindicatio in libertate*** *(სარჩელი თავისუფლების შესახებ);* ***postliminium*** *(ტყვეობიდან დაბრუნებული პირის უფლებებში აღდგენა);* ***deditio*** *(მტრისათვის მოქალაქის გადაცემა);* ***favor libertatis*** *(თავისუფლებისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნა);* ***noxae deditio*** *(სხვის ხელისუფლებაში მყოფი, დელიქტის ჩამდენი, პირის მოწინააღმდეგისათვის გადაცემა);* ***actio noxalis*** *(ნოქსალური სარჩელი);* ***peculium*** *(პეკულიუმი);* ***manumissio vindicta*** *(გაათავისუფლება კვერთხის დადებით);* ***manumissio censu*** *(გაათავისუფლება ცენზში შეტანით);* ***manumissio testamento*** *(გაათავისუფლება ანდერძით);* ***manumissio inter amicos*** *(გაათავისუფლება მეგობრების წრეში).*

თავისუფალი მდგომარეობის (**libertas**) საპირისპირო იყო მონობა. მონისა და თავისუფალი ადამიანის მდგომარეობა მათ სოციალურ ურთიერთდაპირისპირებას გამოხატავდა. რომაელთათვის თავისუფლება არამონური მდგომარეობა, ანუ ნეგატიური მდგომარეობის საწინააღმდეგო პოზიტივი იყო. იუსტინიანეს ინსტიტუციებში მონობის სტატუსი თავისუფალი ადამიანის მდგომარეობასთანაა შეპირისპირებული. კერძოდ, იუსტინიანეს ინსტიტუციებში მოცემული განმარტების თანახმად: „ძირითადი დაყოფის საფუძველზე, რომლითაც პირთა უფლებები განისაზღვრება, ყოველი ადამიანი ან თავისუფალია, ან მონაა“. (Inst. Iustin.,1).

1. სიტყვიდან „თავისუფლება“ (**libertas**) წარმოდგება სახელწოდება „თავისუფალნი“ (**liberti**) ანუ პირის ბუნებრივი შესაძლებლობა აკეთებდეს იმას, რაც სურს, ცხადია, თუ ასეთი რამ ან ძალით, ან სამართლით არ იკრძალება.

2. ხალხის სამართლის დაწესებულება მონობა არის ისეთი რამ, როდესაც ბუნების საპირისპიროდ, ერთი პირი მეორე პირის ბატონობას მორჩილებს.

3. ჩვეულებრივ, იმპერატორის ბრძანებით ტყვეებს ყიდდნენ და არ კლავდნენ, სიცოცხლეს უნარჩუნებდნენ (**servare**), აქედან მიეცა დასაბამი სიტყვას „მონა“ (**servus**).

4. მონებად ან იბადებიან, ან (შემდეგ) ხდებიან. მონებად იბადებიან ჩვენს მხევალთაგან შობილნი. ტყვედ ჩავარდნილნი მონებად ხდებიან ხალხის სამართლით, ან ცივილური სამართლით იმ შემთხვევაში, თუ ოც წელს გადაცილებულმა თავისუფალმა ადამიანმა, გასაყიდი ფასის გარკვეული ნაწილის მიღების მიზნით, საკუთარი თავის მონად გაყიდვას დათანხმდა. მონათა ორივე ტიპის მდგომარეობა იდენტური იყო, მათ შორის სხვაობა არ არსებობდა.

საზოგადოების სამოქალაქო ორგანიზაციით განისაზღვრებოდა როგორც თავისუფლების, ისე მონობის ინსტიტუტის შესაძლებლობა. მონობა (**servitus)** არის **ius gentium**-ის ინსტიტუტი, რომელიც წმინდა რომაულ მოვლენად არ ითვლებოდა. მონობას სამოქალაქო თემის (**civitas**)

წარმოშობა განაპირობებდა. მონა (**servus homo**) პოლიტიკური საზოგადოების მიღმა იდგა, ის არც **ius civile**-ს და არც **ius gentium-**ს სუბიექტი იყო. სხვა ანტიკური სამართლებრივი სისტემების მსგავსად, რომის სამართალით მონა ნივთად (**res**) ითვლებოდა. რომაული მონობის სპეციფიკა ის იყო, რომ მებატონეებს მონები ეკუთვნოდათ კვირიტული საკუთრების უფლების საფუძველზე (**dominium ex iure Quiritium**), რომელიც მხოლოდ რომის მოქალაქეებისათვის იყო ხელმისაწვდომი. მონობის წყაროს ანუ მონად ქცევის შესახებ ძირითადი ცნობები გაიუსის ინსტიტუციებშია შემონახული: „მონები ჩვენს საკუთრებაში გადადიან ან ცივილური სამართლის, ან ხალხის სამართლის საფუძველზე: ცივილური სამართლით – თუ, 25 წლის ასაკს გადაცილებული ნებისმიერი პირი საფასურის ნაწილის მიღების მიზნით გაყიდვას დაექვემდებარება; ხალხის სამართლით თამახმად, ჩვენი მონები არიან მტრებთან ბრძოლაში ტყვედ ჩავარდნილნი ან ჩვენი მონა-ქალების მიერ შობილნი. მონურ მდგომარეობაში გადასვლის ცივილურ ხერხად მიიჩნეოდა ის ვითარება, როცა მყიდველის მოტყუების მიზნით, მიმდობი ვინმეს შეაგულიანებს, რომ მან საკუთარი თავი მონად გაყიდოს, რათა შემდგომში გარიგება ბათილად გამოაცხადონ“. თუმცა, აღნიშნული გარიგება შეუქცევადად ცხადდებოდა: ჯერ ერთი, მოტყუებული მყიდველის მიმართ პრეტორი თავისუფლების წინააღმდეგ განსაკუთრებულ სარჩელს _ **exceptio vindicatio in libertatem** გამოსცემდა; მეორე, კანონთან გათანაბრებული ნორმატიული აქტებით, რომელთა საფუძვლეზეც პირის სტატუსი განსაზღვრებოდა, მოტყუებული პირის პირვანდელ მდგომარებაში აღდგენა გამოირიცხებოდა. ამის გამოც, მოტყუებით საკუთარი თავის მონად გამყიდველი პირი მონობაში რჩებოდა. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, პირის სტატუსი სხვა პირის საკუთრებაში გადასვლისთანავე განისაზღვრებოდა.

არა მარტო სამხედრო მოწინააღმდეგის (**hostis**), არამედ რომთან მეგობრობის ან სტუმართმოყვარეობის ხელშეკრულების არმქონე ნებისმიერი ხალხის წარმომადგენელი, რომელსაც ტყვედ ჩაიგდებდნენ, დამპყრობლის საკუთრება ხდებოდა (Gai,4,16). სამხედრო გამარჯვების შემთხვევაში, სენატთან შეთანხმების შემდეგ, რომაელი მხედართმთავარი ტყვედჩავარდნილთა მონად გაყიდვას საჯაროდ მართავდა (**venditio ad hasta an sub corona**).

ტყვედჩავარდნილი რომაელი **civitas**-ის წევრად აღარ ირიცხებოდა; იგი უცხოეთში გაყიდულ მონად ითვლებოდა („**servus hostium**~, Gai.,1,129). ამ ჰიპოთეზით სპეციფიკური ინსტიტუტი – **postliminium** (საზღვრის ხელმეორედ გადალახვის შემდეგ დამდგარი ვითარება) განისაზღვრებოდა. დაკარგულ სტატუს ტყვეობიდან დაბრუნებული რომის მოქალაქე კვლავ იბრუნებდა. პირის ყველა უფლებამოსილება მას სრულად უბრუნდებოდა, გარდა მფლობელობისა და ქორწინებისა (D.49.15.12.49.15.8), ვინაიდან მათი აღდგენა ხელახალი ნების გამოვლენას ითხოვდა.

პირადი თავისუფლებისა და მოქალაქეობის დაკარგვა მაშინაც ხდებოდა, როცა სამხედრო მტრებს საკუთარ მოქალაქეს (**deditio**) თავად სახელმწიფო გადასცემდა. ამ პროცედურას ექვემდებარებოდა ყველა ის მოქალაქე, რომელმაც შეგნებულად შეურაცხყო უცხოელი ელჩები.

Ius gentium-ის მიხედვით, კანონიერი ქორწინება (**iustum matrimonium**) მონა ქალთან დაუშვებელი იყო. ამიტომ მისგან შობილი ბავშვი მონის სტატუსს იღებდა, ანუ ბავშვი მონად იბადებოდა. თუ ბავშვის ჩასახვის დროს ან ორსულობის პერიოდში, დედა მცირე ხნით თავი-

სუფალი იყო, ბავშვი თავისუფალ მოქალაქედ იბადებოდა (D.1.5.5.3).

თავისუფლებისადმი ასეთი კეთილგანწყობა (**favor libertatis**) კლასიკურ პერიოდში დადგინდა.

რომში მონად ქცევის სხვა ცივილური წესებიც არსებობდა: **1**. **iudicium publicum**-ით სიკვდილით დასჯის ან კატორღული სამუშაოების შესრულების სასჯელი მონად გაყიდვით (**servus poenae**) იცვლებოდა, ანუ სიკვდილმისჯილ ან კატორღულ სამუშაოებზე გამწესებულ პირებს სასჯელი მონად გაყიდვით ეცვლებოდათ. 535 წ. იუსტინიანემ იმ პირების მონად ქცევა, რომელთაც კატორღული სამუშაოები (**in metalum**) ჰქონდათ მისჯილი, გააუქმა; **2.** მონა ხდებოდა ის მოქალაქეც, რომელიც ვერ გაივლიდა პერიოდული ქონებრივ ცენზს (**in census**), ან რომელიც სამხედრო სამსახურს თაღლითურად აარიდებდა თავს; **3.** კლავდიუსის დროს მიღებული სენატუსკონსულტის (**SC**) თანახმად, მონასთან მრუშობაში მხილებული თავისუფალი მატრონა, მონის მებატონის სამგზის გაფრთხილების მიუხედავად, მასთან აკრძალულ კავშირს თუ არ შეწყვეტდა, მონის მებატონის მონა-ქალი ხდებოდა. მონადქცეული ყოფილი მატრონას შვილები მონებად იბადებოდნენ. თუმცა, დედის მონობის მიუხედავად, ასეთი ქალის მიერ კანონიერ ქორწინებაში ჩასახული ბავშვი, თავისუფალ ადამიანად იბადებოდა. სისხლის სამართლის დანაშაულის (**crimen**) ჩამდენი მონა, სამართლებრივ დაცვას არ ექვემდებარებოდა და მას მხოლოდ, მაგისტრატის **imperium**-ის ან საკუთარი ბატონის **potestas**-ის გადაწყვეტილების საფუძველზე (სასამართლოს გარეშე), გამოტანილი მძიმე სასჯელი ეფარდებოდა. **Delictum**-ის ჩადენის შემთხვევაში, XII დაფის კანონების შესაბამისად, მონას დაზარალებულს გადასცემდნენ (**noxae deditio**). თუ მონის ბატონი მონის დაცვას საკუთარ თავზე აიღებდა, (რითაც არსებითად ამ მონაზე საკუთრების უფლებას იცავდა), სასამართლო პროცესის წაგების შემთხვევაში, მონის ბატონს, თითქოსდა აღნიშნული **delictum**-ის უშუალოდ ჩამდენის მსგავსად, პასუხისმგებლობა ეკისრებოდა.

აკვილიუსის კანონით (**lex Aquilia**) **actio noxalis**-ის წესი, მონის მიერ სხვა მესაკუთრისათვის ზიანის მიყენების შემთხვევაშიც (**damnum iniuria datum**) იგულისხმებოდა. თუ მონა, განიზრახავდა ქურდობას და მას დანაშაულის ადგილზე დააკავებდნენ (**furtum manifestum**), XII დაფის კანონების თანახმად, მას ჯერ როზგავდნენ (**verberatio**), შემდეგ კი ტარპეუსის კლდიდან აგდებდნენ (**praecipitatio**). მონისათვის სხეულებრივი ზიანის მიყენება **iniuria**-ად განიხილებოდა და მისი ბატონის სასარგებლოდ ჯარიმის გადახდით ისჯებოდა. XII დაფის კანონების თანახმად, სხეულის მძიმე ზიანის მიყენების შემთხვევაში (**os fractum**), მონისათვის განსაზღვრულ ჯარიმის ოდენობა, თავისუფალი ადამიანისათვის დადგენილ ჯარიმაზე, ორჯერ მეტი იყო.

მონის მოწმეობას, თუნდაც სამოქალაქო დავაზე, მხოლოდ იმ შეთხვევაში ჰქონდა ძალა, თუ გამოძიების დროს მისი ჩვენება წამებით მოიპოვებოდა (**quaestio**). მონას ევალებოდა საკუთარი მებატონის უსაფრთხოებაზე ზრუნვა, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში, ვერც ერთი სახლი მისთვის უსაფრთხო ვერ იქნებოდა (D.29.5.1).

ქრ. შობამდე 10 წ. მიღებულ **SC Silanianum**-ით დადგენდა, რომ ბატონის მკვლელობის შემთხვევაში, ყველა მონა, რომელიც მოკლულთან ერთ ჭერქვეშ ცხოვრობდა, დაკითხვას ექვემდებარება. თუ რომელიმე მონა საკუთარ უდანაშაულობას ვერ დაამტკიცებდა (მაგალითად, ძალზე საპატიო მიზეზით, ვერ დაეხმარა საკუთარ ბატონს), სიკვდილით

ისჯებოდა. იმავე სენატუსკონსულტის საფუძველზე, თუ საკუთარი ბატონის მკვლელს, მონა ხელისუფალთ წარუდგენდა, ის თავისუფალი ადამიანი ხდებოდა (D.29.5.3.139; 35.2.39).

კლასიკური პერიოდის რომის საზოგადოებაში, სტოელთა ფილოსოფიის იდეების გავლენით, მონისადმი დამოკიდებულება შეიცვალა და ეს კანონმდებლობითაც განმტკიცდა. იმპერატორ კლავდიუსის მმართველობის დროს გამოცემული **lex Petronia**-თი, ბატონს მონის თვითნებურად დასჯა (მისი მხეცებისათვის მიგდება) ეკრძალებოდა; დასაბუთებული ბრალდების შემთხვევაში, აღნიშნული სასჯელი დამნაშავეს სასამართლოთი ეფარდებოდა. მარკუს ავრელიუსისა და ლუციუს ვერუსის რესკრიპტით, მებატონეს ეკრძალებოდა მონების (მსგავსი წესით დასჯის მიზნით) გაყიდვა. სხვისი მონის მკვლელობა არა მხოლოდ ზიანის მიყენებად, არამედ სისხლის სამართლის დანაშაულად განიხილებოდა. იმპერატორ კლავდიუსის ედიქტით, საკუთარი მონის დაუსაბუთებელი მკვლელობაც დასჯადი იყო. ბატონის მიერ უყურადღებოდ მიტოვებული ავადმყოფი მონა თავისუფლდებოდა და მას ლათინთა მოქალაქეობა ენიჭებოდა (D.40.8.2). ცნობილია, რომ იმპერატორმა ადრიანემ ერთ-ერთი მატრონა რომიდან ხუთი წლით გაძევებით დასაჯა იმიტომ, რომ იგი საკუთარი მონა-ქალების უსაფუძვლო დასჯაში ამხილეს (D.1.6.2). განსაკუთრებული შემწყნარებლობით გამოირჩეოდა იმპერატორ ანტონინუს პიუსის მიერ გამოცემული რესკრიპტი (D.1.6.2; Gai.,1.53), რომელიც მონათა უსაფუძვლო დასჯამკვლელობისათვის სასტიკ სასჯელს აწესებდა. ქრისტიანულ ეპოქაში, ანტონინუს პიუსის რესკრიპტის ნაწილი იმპერატორ კონსტანტინეს ედიქტით დადასტურდა, ამავე რესკრიპტის პრეამბულა მოხსენიებულია იუსტინიანეს ინსტიტუტებში (Inst. Iustin.1,8,2). ამ პერიოდში ჰუმანიზმის იდეების პროგრესულობაზე მეტყველებს მონებისათვის ნათესაობისა და ოჯახის ყოლის უფლების მიცემა. მართალია, მონას არავითარი ქონება არ გააჩნდა, მაგრამ, უძველესი დროიდანვე, მეურნეობის განვითარების მიზნით, ქონების გარკვეული ნაწილი (**peculium)** მათ მართვის უფლებით გადაეცემოდა. პეკულიუმის შემავალი ნივთების თაობაზე, მონის მიერ დადებულ გარიგებაზე პასუხისმგებლობა მონის ბატონს ეკისრებოდა. ასეთი ვითარება მებატონისთვისაც ხელსაყრელი იყო, რადგან თუ მონა გააზატებას მოინდომებდა, მონის მიერ მებატონისათვის მოპარული ან გადამალული თანხებიდან, მებატონეს დიდი გამოსასყიდის მიღების შესაძლებლობა ეძლეოდა. გამოსასყიდის თაობაზე მონასა და მებატონეს შორის შეთანხმება მესამე პირებისათვის იყო მნიშვნელოვანი. **Peculium**-ი მებატონის საკუთრებაში რჩებოდა და მებატონეს ნებისმიერ დროს შეეძლო მისი ჩამოერთვა მონისათვის.

თავისუფლების სტატუსის თაობაზე ფიქტიური სასამართლო პროცესის დროს, მონის ბატონი დამცველის განცხადებას (**adsertor in libertatem)** არ ეწინააღმდეგებოდა, რითაც, ფაქტობრივად, მონის გათავისუფლების პროცესში თანამონაწილეობდა. აღნიშნული სასამართლო პროცესი მონის გააზატებით სრულდებოდა (**manumissio vindicta**). სარიტუალო კვერთხით (**festuca**) საგანგებოდ აღჭურვილ ნებისმიერ მოქალაქეს შეეძლო **adsertor in libertatem**-ის ფუნქციის შესრულება. მონის მიმართ, შეუზღუდავი განმკარგველის პოზიციის დაკავებით, დამცველი, ფაქტობრივად, მონის ბატონის სტატუს (როგორც ვინდიკაციის შემთხვევაში) უტოლდებოდა. თუმცა, ამ შემთხვევაში, ვინდიკანტის პრეტენზია სხვა პირის კერძო უფლების უარყოფას კი არ აღნიშნავდა, არამედ საჯარო სამართლის სფეროს განეკუთვნებოდა. ასეთ პირობებში, გააზატების პროცედურის დამსწრე მაგისტრატის მიერ წარმოთქმული თავისუფალი სტატუსის დადასტურება (**addictio secundum libertatem**) საბოლოოდ ადგენდა ყოფილი მონის პირად სტატუსს და მისი გააზატების საკითხი გასაჩივრებას აღარ ექვემდებარებოდა.

საჯარო ბუნების იყო მონის გააზატების სხვა წესებიც: **1.** ბატონის ბრძანებით მონის შეყვანა საცენზო სიებში (**manumissio censu**), რომელსაც ხუთ წელიწადში ერთხელ ადგენდნენ; **2**. მონის გააზატება ანდერძის საფუძველზე (**manumissio testamento**), რომელიც თავდაპირველად კომიციებში მტკიცდებოდა ან ბრძოლისათვის მზადმყოფი ჯარის წინაშე წარმოითქმებოდა (Gai., 1,77).

ამგვარად, სამოქალაქო ერთობა, მხოლოდ პირის სტატუსის შეცვლის, დასაშვები ფორმების დადგენით არ იფარგლებოდა. იმავდროულად, ის საჯარო ორგანოების მეშვეობით აკონტროლებდა მოქალაქეთა რანგში იმ პირთა შეყვანას, რომლებიც მანამდე ნივთებად ითვლებოდნენ. მებატონის ნების გამოვლინება, მონის მესაკუთრეობაზე უარის თქმით არ იზღუდებოდა და, უშუალოდ დაქვემდებარებული, პირის სტატუსის შეცვლას ისახავდა მიზნად. ეს თავისებურება ძალზე ნათლად გამოიხატა წინაკლასიკურ პერიოდში შემოღებულ გააზატების წესში – გათავისუფლება მეგობრების წრეში (**manumissio inter amicos**). გააზატების შესახებ გადაწყვეტილებას, ზეპირი ან წერილობითი ფორმით, აცხადებდნენ, რათა აღნიშნული აქტი ყრუ-მუნჯებისათვისაც გასაგები ყოფილიყო. შემდეგ, ამ გადაწყვეტილების შესახებ ატყობინებდნენ პატრონის მეგობრებს.

აღნიშნული აქტის სტრუქტურით ნათლად იკვეთება ორი ეტაპი: **1.** ბატონის ნების გამოვლენა და **2.** ამის შესახებ, მეგობრებისათვის შეტყობინება. თუმცა მებატონესთან, კეთილშობილების (**fides**) საფუძველზე, დაკავშირებული მეგობრების როლი, მხოლოდ ფაქტის მარტივი დადასტურება-დამოწმებით როდი იფარგლებოდა; მებატონის ნების შესრულების გარანტიასა და გააზატებულის პირადი სტატუსის განსაზღვრის უზრუნველყოფას ისინი საკუთარ თავზე იღებდნენ. აღნიშნული აქტის კერძო ხასიათი მონის სტატუსის შეცვლას არ იწვევდა, თუმცა, ნდობის ფაქტორით, კეთილშობილებისა (**fides**) და მიცემული სიტყვისადმი ერთგულების პრინციპები, ფაქტობრივად, მონის მდგომარეობას თავისუფალი პირის სტატუსთან ათანაბრებდა (**in libertate morari**), რის გამოც ეს პროცესი შეუქცევადი იყო. კეთილსინდისიერების (**fides**) დარღვევის საშუალებას პრეტორი თავიდან იცილებდა, რადგან იგი არ უშვებდა ყოფილი მებატონისაგან გააზატებულის **vindicatio in servitutem**-ს, რომელიც, **ius civle**-თი, ამის შესაძლებლობას იძლეოდა.

ქრ. შობის 18 ან 19 წ. მიღებული **lex Iunia Norbana**-თი, მსგავსი წესით გააზატებული პირები, ლათინურ მოქალაქეობას იღებდნენ, რის გამოც კერძო ხასიათის მანუმისია, **ius civile**-ს თანახმად, ნამდვილი და, მაშასადამე, სავალდებულო ძალის მქონე ხდებოდა. ქრ. შობამდე 2 წ., ავგუსტუსის დროს მიღებული **lex Fufia Caninia**-თი, ანდერძის საფუძველზე მონათა გათავისუფლების კვოტა დადგინდა; კერძოდ, ათი მონიდან მხოლოდ ხუთის გათავისუფლება იყო შესაძლებელი, ხოლო მაქსიმუმი იყო – 500-დან 100 მონა (Gai.,1,42). ქრ. შობის 4 წ. **lex Aelia Sentia**-თი კრედიტორების საზიანოდ განხორციელებული (**in fraudem creditoris)** მანუმისია ბათილად ცხადდებოდა (Gai.**,**1,13;18,23). იმავე კანონით, 20 წლამდე პირის გააზატება, მხოლოდ **vindicta**-თი დაიშვებოდა; თანაც ბატონს, მონის გააზატების საფუძვლიანობა (**iusta causa manumissionis**) ხუთი სენატორისა და ხუთი მხედრის (რომში) ან ოცი რომაელი მოქალაქისაგან (პროვინციებში) შემდგარი კრების (**consilium**) წინაშე უნდა დაემტკიცებინა. ასეთი გააზატების საფუძვლად სისხლის ნათესაობა, ან ბატონის მიერ მონის საკუთარ პედაგოგად აღიარება, ან მონის მებატონის მეურნეობის მმართველად დანიშვნა, ან მონა ქალთან კანონიერი ქორწინების დადება მიიჩნეოდა (Gai.,1,19). ეს შეზღუდვები ვრცელდებოდა 30

წლამდე ასაკის გააზატებულებზეც, რომელთა მანუმისია, **causa probatio**-ს გარეშე, მათ **latini coloniarii**-ებად ხდიდა ხოლმე. ელიუს სენციუსის კანონის თანახმად, დანაშაულის ჩამდენი დამდადადებული მონების გააზატება, იარაღით დაპყრობილი უცხოელების (**peregrini dediticii**) სტატუსის მინიჭებით ხდებოდა. გაიუსი ასეთ სტატუსს „**pessima libertas**“ – ყველაზე ცუდ თავისუფლებას – უწოდებდა, ვინაიდან მისი მფლობელი რომის მოქალაქეობას ვერასოდეს იღებდა.

კლასიკურ პერიოდში გააზატების ერთ-ერთ საშუალებად ფიდეიკომისი (**libertas fideicommissaria**) იქცა – საანდერძო დანაკისრის საშუალებით მოანდერძის მიერ მემკვიდრისათვის, მონის გააზატების მოთხოვნა. გააზატებულის ახალი პატრონი მოანდერძის მემკვიდრე ხდებოდა. თუ მემკვიდრე მოანდერძის ნებას არ შეასრულებდა, მონას საკუთარი უფლების დაცვა, საგანგებო პრეტორთან (**praetor fideicommissarius**) საჩივრის შეტანით შეეძლო. ქრ. შობის 103 წ. გამოცემული **SC Rubrianum**-ით დადგინდა: თუ მემკვიდრე სასამართლო გადაწყვეტილებას არ დაემორჩილებოდა, მონა, მაგისტრატის **ჳronuntiatio** ძალით, თავისუფლებას იღებდა, რაც **ius honorarium**-ით განსაზღვრული იყო (D.40.5.26.7).

§2. გააზატებულები (liberti)

Libertus, libertinus *(გააზატებული);* ***patronus*** *(პატრონი);* ***obsequium*** *(პატივისცემა);* ***operae libertorum*** *(პატრონისათვის გაწეული მომსახურება);* ***ingennus*** *(თავისუფლად შობილი).*

იუსტინიანეს ინსტიტუციების პირველი წიგნის III თავის 5 პუნქტი და V თავი გააზატებულთა სტატუსს განმარტავენ.

III თავის 5 პუნქტის თანახმად: „თავისუფალთა შორის კი მრავალი განსხვავება არსებობს, ვინაიდან ისინი ან დაბადებით თავისუფალნი არიან, ან – გააზატებით“. V თავი მთლიანად გააზატებულთა სტატუსს ეხება: „გააზატებულნი არიან ის პირები, რომლებიც კანონიერი მონობიდან განთავისუფლდნენ. ხოლო გააზატება კი თავისუფლების მიცემაა, ვინაიდან ვიდრე ვინმე მონობაშია, იგი (სხვის) ხელსა და ხელისუფლებას ექვემდებარება, ხოლო გააზატებული (ამ) ხელისუფლებიდან თავისუფლდება. ამ ვითარებას დასაბამი ეძლევა ხალხის სამართლიდან, ვინაიდან ბუნებითი სამართლის თანახმად, ყველა თავისუფალი იბადება; რადგან მონობა არ არსებობდა, მონის განთავისუფლებაც (გააზატებაც), უცნობი იყო... გააზატება მრავალნაირად ხდებოდა: სახელდობრ, ან წმინდა კონსიტუციით წმინდა სახალხო კრებებზე, ან ვინდიქტით, ან მეგობრების წინაშე, ან წერილით, ან ანდერძით, ან სხვა ნებისმიერი სახით უკანასკნელი ნების გამოვლენით...

თავისუფლად შობილი რომაელი მოქალაქეებისაგან, გააზატებულნი (**liberti, libertini**), საჯარო უფლებების მოცულობით განსხვავდებოდნენ. კერძო სამრთლის მიხედვით, მათი მდგომარეობის თავისებურებას, ყოფილი ბატონის (**patronus**) და მისი ოჯახის მიმართ, გარკვეული დამოკიდებულება განაპირობებდა.

საკუთარი პატრონის მიმართ გააზატებულებს (**libertis**) პატივისცემა ჰმართებდათ (**obsequium**), რაც საჯარო საქმეებში, თანადგომით და მომსახურების გაწევით (**operae libertorum**) იგულისხმებოდა. ცხადია, მსგავსი შეზღუდვები არ ვრცელდებოდა იმ მონებზე, რომელთაც

თავისუფლება ანდერძის საფუძველზე ჰქონდათ მოპოვებული. როგორც წესი, **obsequium** პატრონის დაღმავალი ხაზის ნათესავებზეც ვრცელდებოდა. ლიბერტს არ შეეძლო: 1. საკუთარი პატრონის ან მისი შვილების **crimen publicum** ჩადენაში დადანაშაულება (D.48,2,8); 2. ხოლო პატრონის ან მისი მემკვიდრეების სასამართლოში (**in ius vocatio**) გამოძახება მხოლოდ პრეტორის თანხმობით შეიძლებოდა (D.2,4,4).

პატრონისათვის გაწეული მომსახურება შრომითი საქმიანობით გამოიხატებოდა: გარკვეული დროის განმავლობაში, საზეიმო ფიცის ძალით, გააზატებულს, საკუთარი ოსტატობის ფარგლებში, ბატონისათვის სასარგებლო შრომის შესრულება ევალებოდა. გააზატებულის მიმართ მებატონის მიერ თავისი მდგომარეობის ბოროტად გამოყენების ფაქტებმა (უზომო ვალდებულებების დაკისრებამ, თავისუფლების სანაცვლოდ ძვირფასი საჩუქრების მოთხოვნამ) პრეტორ რუტილიუსის უკმაყოფილება გამოიწვია, რის გამოც მან ქრ. შობამდე 118 წ. ედიქტში შეიტანა დებულება, რომლის თანახმადაც, ნორმალურ შემთხვევაში, სამართლებრივ დაცვას (**iudicatum operarium**) მხოლოდ პატრონის უფლება **operae**-ზე (თავისუფალი ადამიანებისათვის ღირსეული, ინტელექტუალური საქმიანობა) ექვემდებარებოდა. სასამართლო დაცვა (**actio societatis**) საფუძველზე, იმ გარემოებებზეც ვრცელდებოდა, როცა გააზატებულსა და მის მეპატრონეს შორის არსებული **obsequium-**ის შესახებ შეთანხმება ირღვეოდა და მათ შორის ლიბერტის მთელი ქონების მომცველი ამხანაგობის (**societas**) ხელშეკრულება წარმოიშობოდა. (D.38,2,1,1). მოგვიანებით, პრეტორი, პატრონის სასარგებლოდ, ანდერძის საწინააღმდეგოდ სამკვიდროს ფლობა (**bonorum possessio contra tabulas**) დაადგინა იმ შემთხვევისთვის, თუ გააზატებული უშვილოდ გადაგვარდებოდა ან საკუთარ შვილებს მემკვიდრეობის უფლებას ჩამოართმევდა. თუ ლიბერტი მომსახურების გაწევის თაობაზე, პატრონისათვის საზეიმოდ მიცემულ ფიცს დარღვევდა, ყველა შემთხვევაში, გააზატებულის სამკვიდრო ქონებიდან პატრონი ნახევარ წილს იღებდა.

XII დაფის კანონების ინტერპრეტაციის საფუძველზე, პრეტორული დადგენილების გარეშეც, უანდერძოდ გარდაცვლილი გააზატებულის ქონება პატრონს **adgnatio**-ს უფლებით გადაეცემოდა.

Lex Papia Poppea, მდიდარი გააზატებუსლი მიმართ შემდეგ მოთხოვნებს ადგენდა: **1**. თუ გააზატებული (**liberti**) ფლობდა 100 ათას სისტერციის ღირებულებაზე მეტ ქონებას (ანუ იგი ძალიან მდიდარი იყო), პატრონის სასარგებლოდ მას სამკვიდროს ნახევრის გადაცემა ევალებოდა (თუ მხოლოდ ერთი მემკვიდრე ჰყავდა, ხოლო ორი და მეტი მემკვიდრის ყოლის შემთხვევაში – ქონების 1/3). იმ შემთხვევაში, თუ მას სამი და მეტი შვილი (მემკვიდრე) რჩებოდა, გააზატებული ამ მოვალეობიდან თავისუფლდებოდა; **2. Agnatio** უფლების თანახმად, ყველა შემთხვევაში, პატრონი საკუთარი გააზატებული ქალის მეურვედ და მის მემკვიდრედ ხდებოდა; **3.** კანონი მეურვეობიდან ათავისუფლებდა მხოლოდ ოთხი შვილის გააზატებულ დედას. პატრონატის ურთიერთობები მამიდან შვილზე გადადიოდა, პატრონის შვილებს გააზატებულის მემკვიდრედ ყოფნა შეეძლოთ.

პატრონატის ურთიერთობები სამისდღეშიო ხასიათის იყო.

გააზატებულის (**libertati**) შვილები თავსუფლადშობილებად (**ingenui**) ითვლებოდნენ. პრინციპატის პერიოდში, იმპერატორის ნებით, თავისუფლადშობილის სტატუსის მინიჭება გახშირდა (**nalatium restitutio)** (D.40,11,1).

§3. უცხოელები (peregrini)

Commercium *(სამოქალაქო ბრუნვა);* ***ius commercii*** *(ცივილური გარიგების დადების უფლება);* ***ius migrandi*** *(რომში გადასახლების უფლება);* ***ius conubii*** *(ქორწინებაში შესვლის უფლება);* ***ius honorum*** *(პასიური საარჩევნო უფლება - თანამდებობებზე არჩევის უფლება);* ***ius suffragii*** *(აქტიური საარჩევნო უფლება);* ***Latini prisci*** *(ძველი ლათინები);* ***Latini coloniarii*** *(კოლონიების ლათინები);* ***Latini Iuniani*** *(გაათავისუფლებული, რომელმაც მოქალაქეობა იუნია ნორბანას კანონით მოიპოვა);* ***peregrini nullius civitatis*** *(უცხოელები, რომლებიც სამოქალაქო თემებს არ მიეკუთვნებიან);* ***iura peregrinorum*** *(ადგილობრივი არარომაული სამართალი);* ***peregrini dediticii*** *(იარაღით დაპყრობილი თემები).*

Ius civile სამოქალაქო ექსკლუზიურობა (როგორც მხოლოდ რომის მოქალაქეების უფლება) არამოქალაქეთა (**hostes, peregrini**) განსაკუთრებულ სამოქალაქო-სამართლებრივ სტატუს განაპირობებდა. მათთან დადებული გარიგებების ნამდვილობა – **commercium** – სპეციალური კანონით იყო განსაზღვრული. XII დაფის კანონებით უკვე იყო გათვალისწინებული რამდენიმე სახეობის იურიდიული აქტი, რომელთა გაფორმება დასაშვები იყო უცხოელთა იმ კატეგორიასთან, რომელიც რომაელ ხალხთან მეგობრობის ხელშეკრულებას დებდა. მათვე ენიჭებოდათ სასამართლო განხილვებში მონაწილეობის მიღების უფლება. თანდათანობით, მათი სტატუსის შესაბამისად, შემუშავებული იქნა უცხოელების ზოგადი კლასიფიკაცია.

1. რომის მოქალაქეებთან ყველაზე მეტი სიახლოვით უძველესი ლათინები (**latini prisci**) – ლაციუმის ტერიტორიაზე მდებარე ქალაქების მოქალაქეები გამოირჩეოდნენ. ისინი რომის ეგიდით შექმნილ ლათინური ლიგის შემადგენლობაში შედიოდნენ, ხოლო ქრ. შობამდე 338 წ. მისი დაშლის შემდეგ, მათ ყველა ის უფლება შეინარჩუნეს, რომლებსაც ქრ. შობამდე 493 წ. ფლობდნენ: **ა)** ლათინებს (ლიგის ნებისმიერი ქალაქის მცხოვრებს) რომაელებთან **ius civile**-თი გარიგებების დადება (**ius commercii**), **ბ)** რომის ტერიტორიაზე დასახლება, **გ)** რომის მოქალაქედ გახდომა (**ius migrandi**) და **დ)** რომაელებთან კანონიერ ქორწინებაში შესვლა (**ius conubii**) შეეძლოთ.

ქრ. შობამდე II საუკუნიდან, რომის რესპუბლიკის პერიოდში, დაპყრობილ მიწებზე რომაელებმა კოლონიები შექმნეს, ხოლო კოლონისტებს ლათინი მოქალაქეების სტატუსი (**colonii civium Latinorum**) მიანიჭეს. 338 წლის შემდეგ, აღნიშნული კოლონიების მოქალაქეებმა განსაკუთრებული სტატუსი – **latini coloniarii** – მიიღეს. ამ კატეგორიის პირებს მინიჭებული ჰქონდათ **ius migrandi** და **ius commercii**, მაგრამ **ius conubii**-ს უფლება მათ არ გააჩნდათ. ამავე პერიოდში ის ლათინები, რომლებმაც საკუთარ თემებში უმაღლესი თანამდებობების დაკავება შეძლეს, რომის მოქალაქეობას იღებდნენ და რომში პოლიტიკური კარიერის გაკეთების, ანუ ე.წ. **ius honorum**-ის უფლების მოპოვების შესაძლებლობა ეძლეოდათ. აღნიშნული ვითარების შედეგად, ლათინური ქალაქებისა და კოლონიების პოლიტიკურმა ელიტამ ორმოქალაქეობა მიიღო; თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რეალურად ეს ფაქტი ასეთად არ მიიჩნეოდა, რადგან, ჩვეულებრივ, **latini coloniarii** რომაული წარმომავლობისანი იყვნენ. თუ ამასვე დავუმატებთ რომის სახალხო კრებებზე (დასწრების შემთხვევაში) ხმის მიცემის უფლებას (**ius suffragii**), რომელიც ლათინური ქალაქებისა და კოლონიების მოსახლეობას ჰქონდა მინიჭებუ-

ლი, ცხადი გახდება, რომ რომაულ და ლათინურ მოქალაქეობას შორის სხვაობა არაარსებითი იყო და თავისუფლად შეიძლებოდა ერთი მოქალაქეობის მეორეთი შეცვლა.

განსხვავების ძირითადი კრიტერიუმი იყო: **1.** ფაქტობრივი საცხოვრებელი ადგილი და აქედან გამომდინარე **2**. გარკვეული სამოქალაქო თემისადმი (**civitas**) კუთვნილება. ლათინურ კოლონიაში გადასახლების შემდეგ, რომაელი ლათინი მოქალაქე ხდებოდა, თუმცა რომში დაბრუნება თავისუფლად შეეძლო.

ორი სტატუსის სიახლოვეზე ნათლად მეტყველებს ის წესიც, რომელიც გააზატებულის სამოქალაქო სტატუსს განსაზღვრავდა: **1.** კანონიერი ქორწინების შემდეგ, ლათინური სტატუსის მქონე გააზატებული (**Latini Aeliani**), რომის მოქალაქეობას თავისუფლად იძენდა (ელიუს სენციუსის კანონით – 30 წლამდე ახალგაზრდები, ხოლო ვესპასიანეს დროიდან – უკლებლივ ყველა); **2.** თუ ლათინი რომის მოქალაქეზე იქორწინებდა, ადრიანეს დროს მიღებული სენატუსკონსულტით, ამ ქორწინების შედეგად შობილი ბავშვი რომის მოქალაქე ხდებოდა; **3.** კლავდიუსიდან მოყოლებული ტრაიანემდე, ლათინების მიერ რომის მოქალაქეობის მიღება პრინცეფსების კონსტიტუციებით წესრიგდებოდა.

ახალ ლათინურ თემებში საბაზო სამართლს სისტემად **ius civile** ითვლებოდა (**lex irnitana**, 93), მაშინ, როცა პოლიტიკური სისტემისა და სასამართლო ორგანიზაციის სპეციფიკა ერთნაირი მუნიციპალური კანონით განსაზღვრებოდა. რომის მოქალაქეებსა და ლათინებს შორის წარმოქმნილი ქონებრივი და პირადი ურთიერთობები რომაული სამართლებრივი ინსტიტუტების თანახმად რეგულირდებოდა.

Lex Iunia Norbana საფუძველზე გააზატებული პირების (**Latini Iuniani**) სამართლებრივი სტატუსი მნიშვნელოვანი თავისებურებით ხასიათდებოდა. ამ კატეგორიას განეკუთვნებოდნენ ის პირები, რომლებიც არც ერთ ლათინურ თემს არ მიეკუთვნებოდნენ და ამრიგად, სამოქალაქო კავშირების სისტემაში, მათი ლათინური სტატუსი ერთგვარ დეფექტურ მდგომარეობაზე მეტყველებდა. რომის მოქალაქეთა მიმართ, **latini Iiniani** არც **ius conubii**-ით და არც აქტიური ან პასიური ანდერძის დატოვების ან ანდერძით ქონების მიღების (**testamenti factio**), უფლებას ფლობდნენ. დანარჩენ შემთხვევაში, სრული უფლებაუნარიანობა გააჩნდათ (უნივერსალური ფიდეიკომისების მიხედვით, რომის მოქალაქეებიდან სამკვიდროს მიღების უფლებაც კი ჰქონდათ); ლათინების მიმართ, რომის სამართლით დაცული მათი სტატუსი არავითარ შეზღუდვას არ ექვემდებარებოდა. რომის ან ლათინური მოქალაქეობის უფლებებს პროვინციების ძირითადი მოსახლეობა (სამოკავშირეო ომამდე იტალიაც) არ ფლობდა. პროვინციების სამოქალაქო თემებს რომთან ხელშეკრულებები ჰქონდათ დადებული, რომლებითაც მათი ავტონომიის ხარისხი განისაზღვრებოდა.

ერთმანეთისაგან განასხვავებდნენ: **1.** ფორმალურად დამოუკიდებელ თემებს – **civitates peregrinae liberae et foeredatae**; **2**. დამოკიდებულ თემებს – **civitates nostro iure obstictae**, რომლებიც, თავის მხრივ, იყოფოდნენ: **ა)** ავტონომიის უფლებების მქონედ; **ბ)** დაპყრობილ თემებად – **peregrini dediticii**, რომლებიც უშუალოდ რომის პროვინციული ადმინისტრაციის გამგებლობაში შედიოდნენ. ავტონომიური თემების მოქალაქეებზე მათივე, ადგილობრივი სამართალი ვრცელდებოდა.

დაპყრობილი თემების მოსახლეობა, ანუ სამოქალაქო თემის მიღმა მყოფი, უცხოელები

(**peregrini nullius civitatis**) ექვემდებარებოდა რომაელი ნაცვლის ხელისუფლებას, რომლის **იმპერიუმ**-ზე ფორმალური შეზღუდვებიც კი არ ვრცელდებოდა. თუმცა, პრაქტიკულად, მათ მიმართ მაინც ადგილობრივი სამართლის ნორმებს (**iura peregrinum**) იყენებდნენ. ნებისმიერ პერეგრინს შეეძლო მოეთხოვა რომაელი პროვინციული მაგისტრატის სასამართლოს იურისდიქცია და მისი საქმე ამ პროვინციაში მოქმედი, **ius gentium,** ან **ius honorarium** სამართლის ნორმების მიხედვით განიხილებოდა.

212 წელს იმპერატორ კარაკალას ედიქტის (**constitutio Antoniniana**) მიღების შემდეგ, პირთა სტატუსის თვალსაზრისით, მდგომარეობა რადიკალურად შეიცვალა. აღნიშნული ედიქტით, იმპერიის მთელ მოსახლეობას რომის მოქალაქეობა მიენიჭა. ყველა სახის **civitates peregrinae** გაუქმდა და **ius civile** ხმელთაშუაზღვის აუზის სამართლის ძირითად სისტემად იქცა. თუმცა, აღმოსავლეთის პროვინციებში, სადაც მაღალგანვითარებული ადგილობრივი სამართლებრივი კულტურა ჰქონდათ, ჯერ კიდევ ადგილობრივი სამართლის ნორმებს იყენებდნენ. რომის მოქალაქეობა ენიჭებოდა სოფლის იმ მოსახლეობას, რომელიც არც ერთ თემში არ შედიოდა. ამ დრომდე გავრცელებული თ. მომზენის აზრი, თითქოს **Constitutio Antoniniana** არ ვრცელდებოდა **peregrini nullius civitatis (peregrini dediticii)**-ზე, მთლად საფუძვლიანი ვერ იქნება, ვინაიდან, ამ კატეგორიიდან **dediticii Aeliani** და **latini Iuniani** გამოირიცხებოდნენ.

§4. სხვის ხელისუფლებაში მყოფი პირები (personae alieni iuris)

Personae in potestate *(დაქვემდებარებაში მყოფი პირი);* ***in manu*** *(ხელისუფლებაში ყოფნა);* ***in mancipio*** *(სხვა პირისათვის მანციპირებული, ხელქვეითი პირი);* ***paterfamilias*** *(ოჯახის უფროსი);* ***persona aliena iurus*** *(სხვისი ხელქვეითი პირი);* ***persona sui iuris*** *(თვითხელისუფლების პირი);* ***filius familias*** *(ოჯახის ვაჟიშვილი);* ***filiae familias*** *(ოჯახის ქალიშვილი);* ***filiae loco*** *(**cum manu** ტიპის ქორწინებისას ცოლს ოჯახის უფროსთან მიმართებით შვილიშვილის სტატუსი ჰქონდა, ხოლო ქმართან მიმართებით – ქალიშვილის).*

Sequitur de iure personarum alia divisio. Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt – პირთა უფლებების სფეროში სხვა დაყოფაც არსებობს. ვინაიდან ზოგიერთი პირი თვითხელისუფლების, ზოგიც სხვისი უფლების ხელქვეითია.

Rursus earum personarum, quae alieno iur, subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt – შემდეგ, იმ პირთა შორის, ვინც სხვისი ხელისუფლების მორჩილია, ერთნი ოჯახის უფროსის ხელისუფლებაში, მეორენი ქმრის ხელისუფლებაში, სხვები კი განკარგვით ხელისუფლებაში იმყოფებიან (Gai,1,48-49).

იუსტინიანეს ინსტიტუტების პირველი წიგნის VIII თავში განმარტებულია დამოუკიდებელი და სხვებზე დამოკიდებული პირების მდგომარეობა: „პირთა უფლებების სხვაგვარ დაყოფას იყენებდნენ. ვინაიდან ზოგი პირი საკუთარი უფლების მქონე (ე.ი. თავისუფალი) იყო, ზოგიც სხვის უფლებას ექვემდებარებოდა; მეორე მხრივ, მათგან, ვინც სხვის უფლებას ექვემდებარებოდა, ზოგი მშობლის ხელისუფლებაში იმყოფებოდა, ზოგი კი – ბატონებისა (მონათმფლობელობის)“.

მონები სხვის ხელისუფლებაში (**in potestate**) იმყოფებოდნენ; მონაზე ბატონის ხელისუფლება ხალხის სამართალს (**potestas iuris gentium**) მიეკუთვნება. ოჯახის თავისუფალი წევრები

(**liberi**) – ვაჟიშვილები (**filii familias**) და ქალიშვილები (**filiae familias**), დაღმავალი ხაზით სხვა ნათესავები, ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) ხელისუფლებაში იმყოფებოდნენ; ბავშვებზე ხელისუფლება (**patria potestas) ius civile**-ს ინსტიტუტი იყო (**ius proprium civium Romanorum** (Gai.,1.55).

კანონიერი მეუღლე, რომელმაც **conventio in manu** განახორციელა, ქმრის ხელისუფლებაში (**in manu**) იმყოფებოდა. თუ მისი ქმარი საკუთარი ოჯახის უფროსის ხელისუფლებაში (**in potestate**) იყო, მაშინ ცოლი, ერთდროულად, საკუთარი ქმრისა (**in manu mariti**) და მისი ოჯახის უფროსის ხელისუფლებაში (**in potestate**) შედიოდა; ამით მას ოჯახში ქმრის ქალიშვილისა და ოჯახის უფროსის შვილიშვილის ადგილი ჰქონდა მიკუთვნებული (**filiae loco)**.

ქმრის ხელისუფლებაში გადასვლით ქალი საკუთარი ოჯახის უფროსის ხელისუფლებიდან თავისუფლდებოდა და სხვა პირის ხელისუფლებაში გადადიოდა. თუ ქალი თვითხელისუფალი პირი იყო, ქორწინების შემდეგ სხვის ხელისუფლებაში მყოფი პირი ხდებოდა.

In mancipio იმყოფება სხვა ოჯახის უფროსისადმი მანციპირებული ხელქვეითი პირი (ჩვეულებრივ, მიყენებული ზარალის ანაზღაურების მიზნით – Gai.,1,140). ასეთი პირის შვილები საკუთარი ოჯახის უფროსის – პაპის – ხელისუფლებაში იმყოფებიან, ანუ ხელისუფლებაში მყოფი (**in mancipio**) პირი, იმავდროულად, პოტენციურად საკუთარი ოჯახის უფროსის **in potestate**-ში იმყოფება. მანციპაცია (**mancipium)** და მამის ხელისუფლება (**patria potestats**) ერთმანეთს ბრუნვადი (სამოქალაქო ბრუნვისადმი მიკუთვნებული) და სტატიკური უფლებამოსილების სახით შეეფარდებოდა. სხვის ხელისუფლებაში ყოფნა პირის საჯარო უფლებებზე გავლენას ვერ ახდენდა (D.1.6.9), თუმცა, კერძო სამართლის სფეროში მის უფლებაუუნარობის განმსაზღვრელი იყო.

სხვის დაქვემდებარებაში მყოფ პირებს საკუთრება არ გააჩნიათ, მათ მიერ შეძენილი რაიმე ნივთი, ოჯახის უფროსის სასარგებლოდ შეძენილად ითვლებოდა. ასეთ პირებს დამოუკიდებლად არ შეეძლოთ ისეთი იურიდიული გარიგების დადება, რომელიც მათ მდგომარეობას დაამძიმებდა (მაგალითად, გასხვისება, საკუთარ თავზე ვალდებულებების აღება). ასეთი აქტების ნამდვილობისათვის სავალდებულო იყო ოჯახის უფროსის ნების გამოვლენა (**auctoritas**). ხელისუფლებაში მყოფი პირი ქორწინებაში მხოლოდ ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) თანხმობის შემდეგ შედიოდა. ოჯახის უფროსი ავტომატურად ხდებოდა მის ხელისუფლებაში მყოფი პირის (თავისუფლის ან მონის) მიერ, ხანდაზმულობით შეძენილი ქონების (**usucapio**) მფლობელი.

რომის სამართალში უფლებაუნარიანობის აღნიშნული შეზღუდვა მხოლოდ კერძო საწყისს ეფუძნებოდა და წინასახელმწიფოებრივი ეპოქის სოციალური ორგანიზაციის – პატრიარქალური ოჯახის (**familia**) – ხაზით ჩამოყალიბების პრინციპებისათვის იყო დამახასიათებელი. ადამიანს, გენეოლოგიურად, საკუთარი თავი გარკვეული ჯგუფის ნაწილად მიაჩნდა და საკუთარი მოქმედებებისა და გადაწყვეტილებების სისწორეს წინაპართა ნებას უსადაგებდა. წინაპართა სულებსა და ცოცხლად მყოფთა შორის მედიატორად, ოჯახის ყველაზე უხუცესი და, შესაბამისად, წინაპრებთან ყველაზე ახლოს მყოფი – ოჯახის უფროსი (**paterfamilias**) იყო. წინაპართა კულტისა და საოჯახო სიწმინდეთა (**sacra familiares**)

მცველი, შესაბამისად, წინაპრის საქმეებისა და ოჯახის წევრთა საქმიანობაზე პასუხისმგებელი პირი იყო. შიდასაოჯახო სოციალურ სივრცეში ამ პატარა ლიდერის ავტორიტეტი ოჯახზე (**familia)** მის პირად ძალაუფლებად – **patria potestas** – აღიქმებოდა; ოჯახის წევრებს, ოჯახის უფროსის მიმართ, მორჩილება და პატივისცემა ჰმართებდათ. იგივეს ითხოვდა დადგენილი მართლწესრიგიც.

კლასიკური გაგებით, ოჯახის (**familia**) წევრები – სხვის ხელისუფლებაში მყოფ პირებად (**personae in aliena potestate**), ან იურიდიულად სხვის ხელისუფლებას დაქვემდებარებულ პირებად (**personae alieno iuri subiectae**), ან ხელქვეით პირებად (**personae alieni iuris**) მოიხსენებიან.

შიდასაოჯახო სოციალურ სივრცეში ოჯახის უფროსი თვითხელისუფალ პირად – **persona sui iuris**-ად წარმოგვიდგებოდა. ოჯახის უფროსი (**paterfamilias**) საკუთარ ხელისუფლებასა და უფლებას მორჩილებდა, იმავდროულად, საკუთარი თავის ბატონ-პატრონი და დამოუკიდებელი პიროვნება იყო. ხელისუფლებაში მყოფთა სტატუსი, მათი თვითღირებულება შეფარდებითი იყო და მხოლოდ ოჯახის უფროსის სამართალსუბიექტობის ანარეკლს წარმოადგენდა.

ულპიანეს აზრით, potestatis verbum communiter accipiendum est tam in filio quam in servo – სიტყვა „**potestas**“ (ხელისუფლება) განზოგადებული მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ როგორც ხელისუფლებაში მყოფი ვაჟიშვილის, ისე მონასთან მიმართებით (D.15.1.1.5).

შვილების მიმართ გამოყენებული სიტყვა – **liberi** – ასახავდა იმ პირვანდელ ვითარებას, როცა ისინი, ხელისუფლების (**potestas**) საერთო საფუძველზე, მონების მსგავსად განიხილებოდნენ; მათ შორის სხვაობა მხოლოდ საჯარო სამართლით დასტურდებოდა, რომლის თანახმადაც, **liberi** ანუ შვილები, სიტყვასიტყვით თავისუფალს ნიშნავდა.

საოჯახო ერთეულის – **potestas** – ცნება საოჯახო სტრუქტურის ყველა დონეზე ვრცელდებოდა, ანუ ეს იყო ზოგადი ცნება, რომელიც ხელისუფლებაში მყოფ პირთა ყველა სახის მდგომარეობასა და გარემოებას მოიცავდა. **In potestas**-ად ყოფნა არა მხოლოდ მორჩილებას, არამედ, გარკვეული დამოუკიდებლობის მქონე, სოციალური ერთეულისადმი კუთვნილებასაც ნიშნავდა. **In potestate** ან **cum potestate** პირებს რომაელები უპირისპირებდნენ იმათ, ვინც **potestate**-დან გამორიცხული ან, საერთოდ, მის მიღმა იყო. ეს ვითარება იურიდიულ კონსტრუქციაშიც აისახა და შემდეგს გულისხმებოდა: ოჯახიდან გასვლას თან სდევდა თვითხელისუფლების შეძენა და უფლებაუნარიანობის შემცირება (**capitis deminutio minima).**

Sui iuris პირად ქცევის შემდეგ (თუმცა, საკუთარი **familia**-ს მიღმა) პირი არა იმდენად საკუთარი ოჯახის უფროსის (**patesfamilias**) მიმართ დამოუკიდებლობას იძენდა, რამდენადაც მფარველობასა და სოციალურ სტაბილურობას კარგავდა, რომელიც პირდაპირ და უშუალოდ, გარკვეული ავტონომიური ერთეულისადმი, კუთვნილების პრინციპს უკავშირდებოდა.

§5. უფლებაუნარიანობის დამცრობა (**capitis deminutio**)

Status libertatis *(თავისუფალი მდგომარეობა);* ***status civitatis*** *(მოქალაქეობა);* ***status familiae*** *(ოჯა-*

ხისადმი კუთვნილება); ***capitis deminutio maxima, media, minima*** *(უფლებაუნარიანობის სრული, ნაწილობრივი, მინიმალური დამცრობა);* ***peculium castrense*** *(საბანაკო პეკულიუმი);* ***bona materna*** *(დედის ქონება).*

რომის სამართალი პირის სამ სტატუსს განასხვავებდა: **status libertatis, status civitatis, status familiae**, ანუ რომის მოქალაქეები, რომლებიც იმ ოჯახს (**familia**) ეკუთვნოდნენ, რომელშიც დაიბადნენ და სამივე სტატუსს ფლობდნენ; საკუთარი ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) ხელისუფლებიდან გასული და ოჯახის მიღმა მყოფი პირები ორ სტატუს, ხოლო თავისუფალი უცხოელები (**peregrini**) – მხოლოდ ერთ სტატუსს ფლობდნენ. **Patria potestas** და პატრიარქალური ოჯახი – **familia** – წმინდა რომაული ინსტიტუტებია.

იუსტინიანეს ინსტიტუციების I წიგნის IV თავში მოცემული განმარტების თანახმად, „თავისუფლად (თავისუფალ პირად) დაბადებულია ის, ვინც დაბადებისთანავე თავისუფალია, გინდ იგი ორი თავისუფლად დაბადებული [პირის] ქორწინებისგან დაიბადოს, გინდაც – ორივე გააზატებულის და გინდაც – ერთი თავისუფლად დაბადებულის და მეორე გააზატებულის. ხოლო თუ ვინმე თავისუფალი დედისა და მონა მამისგან იბადება, იგი მაინც თავისუფალ [პირად] იბადება, ზუსტად ისევე, როგორც ის, ვინც თავისუფალი დედისა და უცნობი მამისგან დაიბადა, რადგან იგი [კანონიერი] ქორწინების გარეშე ჩაისახა. მეორე მხრივ, საკმარისია, რომ დედა თავისუფალი იყოს იმ დროს, როდესაც [ბავშვი] იბადება, თუნდაც [იგი მან] მხევლად ყოფნისას ჩასახოს, და პირიქით, თუ თავისუფალმა ჩასახა და შემდეგ მხვლად გამხდარმა დაბადა, დადგენილია, რომ ის, ვინც იბადება, თავისუფალი დაიბადოს, ვინაიდან დედის უბედურებამ არ უნდა ავნოს მას, ვინც მუცლად არის...

1. ხოლო თავისუფლად დაბადებულს არ ავნებს ის [გარემოება], რომ იგი მონობაში იყო და შემდეგ იქნა განთავისუფლებული (გააზატებული), რადგან მრავალჯერ დაადგინეს, რომ გააზატება დაბადების მდგომარეობას არ ვნებს“.

პირის სამი სტატუსის თანადროულად, არსებობდა უფლებაუნარიანობის დამცრობის სამი ხარისხიც: **capitis deminutio maxima, media et minima** (Gai.,1,158-162). D.4.5.11 დიგესტებში უფლებაუნარიანობის დამცრობის აღნიშნული ხარისხების შესახებ წერია: „იმ სამი მდგომარეობის – თავისუფლება, მოქალაქეობა, ოჯახი – მიხედვით, რომელთაც ჩვენ ვფლობთ, არსებობს უფლებაუნარიანობის დამცრობის სამი ხარისხი: სრული, ნაწილობრივი და მინიმალური. ყველა მათგანის, ანუ თავისუფლების, მოქალაქეობისა და ოჯახის სტატუსის დაკარგვით, უფლებაუნარიანობის ყველაზე დიდი დამცრობა ხდება; მოქალაქეობის დაკარგვისას რადგან თავისუფლება შენარჩუნებულია, უფლებაუნარიანობის საშუალო დამცრობა ხდება; ხოლო თავისუფლებისა და მოქალაქეობის შენარჩუნებისას, თუ მხოლოდ საოჯახო სტატუსი იკარგება, მაშინ უფლებაუნარიანობის დამცრობა მინიმალურად ითვლება“.

„**Caput**“ – უფლებაუნარიანობას ნიშნავდა და უშუალოდ ადამიანის ერთიანი კოლექტივის წევრობაზე მიუთითებდა. თავდაპირველად, **capitis deminutio**-ს მხოლოდ ორ საფეხურს განასხვავებდნენ: **maxima** და **minima**, რაც უშუალოდ თავისუფლებისა (**libertas**) და მოქალაქეობის (**civitas**) ინსტიტუციონალური ურთიერთკავშირის პირობებს შეესაბამებოდა. ტერმინი „**capitis deminutio**“ ითარგმნება, როგორც „ერთი თავით შემცირება“, და საზოგადოებრივი კავშირის წევრობის შეწყვეტაზე მიუთითებდა (ცვლილების არსი სწორედ ეს იყო).

პირი, რომელიც გამოვიდოდა ჯგუფიდან, სტატუსს იცვლიდა, რადგან მასზე ჯგუფური პრივილეგიები ვეღარ გავრცელდებოდა. საზოგადოებრივი კავშირებიდან გამოდევნა კი, პირს ჯგუფში დადგენილი ნორმების მოქმედების მიღმა ტოვებდა და მის დაუცველობას განაპირობებდა. უფლებაუუნარობის ორი ხარისხის არსებობა ორ სოციალურ კავშირზე – თემსა (**civitas**) და ოჯახზე (**familia**) მიუთითებდა. მათდამი კუთვნილება პირის სამართლებრივი სტატუსის სისრულეს უზრუნველყოფდა, სტატუსთა იერარქია კი სამოქალაქო თემისადმი ოჯახის მორჩილებაზე მეტყველებდა.

იმავდროულად, ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) გარდაცვალების შემდეგ, სტატუსის შეცვლა **capitis deminutio minima**-ს გარეშეც შეიძლებოდა; ოჯახის უფროსის დაღმავალი ხაზის ნათესავები (შვილები, **cum manu** ქორწინებაში მყოფი მეუღლე), თვითხელისუფალნი (**persona sui iuris**) ხდებოდნენ და აღნიშნულ ოჯახში ყველა უფლებას ინარჩუნებდნენ. თუ ოჯახის ერთი წევრი მეორე ოჯახში ქმრის ხელისუფლებაში (**conventio in manum mariti)** გადასვლით, ან შვილად აყვანის (**adoptio**) გზით, პირი კვლავ ხელისუფლებაში მყოფად (**alieni iuris**) რჩებოდა, რაც მისი სტატუსის უცვლელობაზე მეტყველებდა. თუმცა, ოჯახის შეცვლა ძველ ოჯახთან უშუალოდ დაკავშირებული უფლებების – მემკვიდრეობითი, სამეურვეო და სხვა უფლებები – დაკარგვას ნიშნავდა. სხვა ოჯახში ანალოგიური უფლებების მოპოვება მხედველობაში არ მიიღებოდა. ოჯახისადმი კუთვნილება არა მარტო დადებით უფლებამოსილებებს უზრუნველყოფდა, არამედ პირის სტატუსსაც ადგენდა პრაქიკულად, ეს შემდეგს ნიშნავდა: საოჯახო სოლიდარობას, ერთი ოჯახის ყველა წევრთა ურთიერთპასუხისმგებლობასა და სამართალსუბიექტობის ერთობლიობას.

§6. პირი (persona)

რომის სამართალში „პირის“ („**persona**“) ცნებით, სამართლებრივი ურთიერთობის სუბიექტის ტიპური, უნივერსალური იდეა აღინიშნებოდა. ყველა შემთხვევაში, პირი (**persona**) ურთიერთობების მონაწილე პირის იურიდიულ მნიშვნელობაზე მიუთითებდა.

ადამიანური არსება ფიზიკურ პირად (**persona**) მას შემდეგ მიიჩნეოდა, რაც: **1.** ჩვილი დედის სხეულს გამოეყოფოდა, **2.** დაიბადებოდა ცოცხალი, **3.** ადამიანის იერ-სახით და **4.** ფიზიკურად საკმარისად ჩამოყალიბებული.

დედის საშოში მყოფი ბავშვი (**nasciturus, venter, partus nondum editus)** არა ფიზიკურ პირად, არამედ დედის სხეულის ნაწილად მიიჩნეოდა. ახალი დროის იურისტების ფორმულირების თანახმად, იგი იყო დედის საშოში მყოფი ჩვილი, რომელსაც ჰქონდა ყველა ის უფლება (სოციალური სტატუსი, მემკვიდრედ ყოფნა), რაც დაბადებისთანავე ენიჭებოდა (**nasciturus pro iam nato habetur, quoties de commodis eius agitur**). აღნიშნული უფლებების დასაცავად, ჯერ კიდევ არდაბადებულ ბავშვს ქონების განმკარგველად მზრუნველი (**curator ventris**) ენიშნებოდა. ამის გამო, შესაძლოა შვილი განსაკუთრებული ზრუნვის საგანი გამხდარიყო. მაგალითად, ფეხმძიმობის პერიოდში დედას მის საკვებად სარჩო (**alimentა**) ენიშნებოდა. იურიდიული თვალსაზრისით, დედის სხეულისაგან შვილის განცალკევებას მნიშვნელობა არ ჰქონდა შემდეგ ვითარებათა გამო: **1.** იუსტინიანეს თანახმად, ჩვილის სიცოცხლისუნარიანობის დასადგენად საკმარისად ითვლებოდა ახალშობილის დაყვირება.

პირის ცნების დასადგენად სიცოცხლის ხანგრძლივობა მხედველობაში არ მიიღებოდა; **2.** უმნიშვნელო გადახრა ნორმალურად მიჩნეული ადამიანის სხეულისაგან (სხეულის ნაწილების უჩვეულო რაოდენობა, სიამის ტყუპები და სხვა) ახალშობილისათვის პირის სტატუსის ჩამორთმევის საფუძვლად არ მიიჩნეოდა. ძველ რომაელებს საგაგებოდ არ დაუდგენიათ ის ნაკლოვანებები, რომელთა საფუძველზეც ადამიანი მახინჯად (**monstrum**) უნდა მიჩნეულიყო. ზოგიერთი იურისტის აზრით, უჩვეულო თავის ფორმის მქონე ჩვილი მახინჯად (**monstrum**) ითვლებოდა; **3.** ახალშობილის სამართლის სუბიექტად მიჩნევის თვალსაზრისით, იყო სადავო ვითარება, როცა ბავშვის სათანადო განვითარების დონე ექსპერტთა დასკვნას საჭიროებდა. ასე მაგალითად, მუცლის მოწყვეტის შედეგად ცოცხლადშობილი ბავშვი პირად (**persona**) ვერ ჩაითვლებოდა; სამაგიეროდ, დღენაკლული, მაგრამ სათანადოდ განვითარებული ჩვილი, პირად (**persona**) ითვლებოდა.

რომის სამართლის თანახმად, დადგენილი იყო იურიდიული მნიშვნელობის მქონე არსებითი ხასიათის სხვაობები პირის მიმართ; კერძოდ, ეს იყო: სქესი, ასაკი, ჯანმრთელობის მდგომარეობა, ნათესაური კავშირი, სამოქალაქო თემისადმი კუთვნილება და საცხოვრებელი ადგილი.

1). სქესი (sexus)

რომის სამართალი მხოლოდ ორ საპირისპირო სქესს – მამრობით და მდედრობით – აღიარებდა. შესაბამისად, არასრულყოფილი სქესობრივი მონაცემების მქონე პირებს (**hermaphroditae**) იმ სქესს აკუთვნებდნენ, რომლისადმი მიდრეკილებაც ინდივიდში უფრო ჭარბობდა. საჯარო სამართლისაგან განსხვავებით (საიდანაც მომდინარეობდა ქალის უუნარობა სამეურვეო საქმიანობის თვალსაზრისით), ადამიანთა სქესობრივ სხვაობას კერძო სამართალი დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა. რომის სამართალი მხედველობაში იღებდა ქალის, შედარებით სწარფ მოწიფულობას და აქედან გამომდინარე, ქალის სრულწოვანების ასაკად 12 წლის ასაკს ადგენდა. იმავდროულად, რომის სამართლის ქალს შედარებით ნაკლები დამოუკიდებლობა ენიჭებოდა, რადგან, საყოველთადო მიღებული აზრის თანახმად, მამაკაცისაგან განსხვავებით, ქალი ნაკლებად იცნობდა სამართალს, რაც მას ხელს უშლიდა საკუთარი უფლებების დაცვაში. ამის გამო, ზოგჯერ, ქალს სამუდამო მეურვეობასაც კი უწესებდნენ.

2). ასაკი (aetas)

რომის სამართლით, ადამიანის ქმედუნარიანობა, ძირითადად, ასაკის საფუძველზე განისაზღვრებოდა. ჩვეულებრივ, ნების გამოვლენის უნარი ადამიანში თანდათანობით ვითარდებოდა და ყოველი ადამიანი ამ ვითარებას განსხვავებულად განიცდიდა. ამიტომ, სამართლით დადგინდა ის ორი, ტიპური და საყოველთაოდ აღიარებული ასაკობრივი ეტაპი, შეძლებისდაგვარად რომ ასახავდა ადამიანის გონებრივი და ფიზიკური განვითარების დონეს ანუ არასრულწლოვანების ასაკი (**impuberes** ანუ **pupilli**) და სრულწლოვანების ასაკი (**puberes**). თავის მხრივ, თითოეული მათგანი კიდევ ორ პერიოდად დაყვეს:

1. არასრულწლოვანების ასაკი (**impuberes** ანუ **pupilli**) იყოფოდა: ა) შვიდ წლამდე ასაკის (**infantes, qui fari non possunt**) ბავშვები, რომლებიც სრულიად ქმედუუნარონი იყვნენ; ბ) ვაჟები 14 წლის ასაკამდე და გოგონები 12 წლის ასაკამდე (**qui fari possunt**, ე.წ. **infantia maiores**,

პროკულიანეს თანახმად, რასაც იუსტინიანეც დაეთანხმა). აღნიშნული ასაკის ორივე პირი რაიმეს შესაძენად ქმედუნარიანად, მაგრამ ვალდებულებების დასადებად, ქონების გასასხვისებლად, ანდერძით მემკვიდრეობის განსაკარგავად ქმედუუნაროდ მიიჩნეოდა.

2. სრულწლოვანების ასაკი (**puberes**) მიიჩნეოდა ვაჟებისათვის 14, ხოლო გოგონებისათვის 12 წლის ასაკი. ძველი რომაული სამართლით, სრულწლოვანი მამაკაცები სრულად ქმედუნარიანნი, ქალები კი – ნაწილობრივ ქმედუნარიანნი იყვნენ და ამიტომ მანციპაციის (**mantipatio**) დამოუკიდებლად განხორციელებისა და ანდერძის დატოვების უფლება არ ჰქონდათ. მოგვიანებით, 25 წლამდე სრულწლოვანებს (**minores viginti quinque annis**) ზოგი უპირატესობა მიეცათ. მაგალითად, **restitutio in integrum**. ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) ხელისუფლებაში არმყოფ არასრულოვნებს (**minores**) კი გარკვეული სახის მეურვეობა (**cura**) ან მზრუნველობა (**tutela**) ენიშნებოდა.

სქესის განურჩევლად განასხვავებდნენ სრულწლოვანების ორ პერიოდს: **ა)** არასრულყოფილ სრულწლოვნებს (**puberes minores**), რომლებიც მამის ხელისუფლებაში არყოფნის შემთხვევაში სრულად უფლებაუუნაროთა (**infantia maiores**) მდგომარეობას იძენდნენ და შეძენის, ვალდებულების აღების, მართლსაწინააღმდეგო ქმედებაზე პასუხისგების უფლება არ ჰქონდათ. თუმცა, პირთა აღნიშნული კატეგორია (**impuberes infantia**-სა და **maiores**-გან განსხვავებით) ანდერძით მემკვიდრეობით გადაცემისა და ფიცის დადების უპირატესობით სარგებლობდა. განსაკუთრებულ შემთხვევაში, 20 წელს გადაცილებული ვაჟები და 18 წელს გადაცილებული ქალიშვილები, იმპერატორის რესკრიპტით, სრულწლოვანებას იძენდნენ (**veniam aetatis impetrare**).

ბ) 25 წელს გადაცილებული პირები (**puberes maiores legitimae aetatis**) სრული მოცულობით სრულწლოვანებად ითვლებოდნენ. ზოგადი წესის თანახმად, კანონით მათ სრული ქმედუნარიანობა ენიჭებოდათ.

3). ჯანმრთელობა (sanitas)

პირის ქმედუნარიანობაზე უშუალო გავლენას ახდენდა დაავადება (ფართო გაგებით, გადახრა ადამიანის სხეულის ნორმალური განვითარებიდან). განასხვავებდნენ ფიზიკურ და სულიერ დაავადებას: **ა)** ფიზიკურ დაავადებად მიიჩნეოდა სხეულის არანორმალური მდგომარეობა ან რაიმე ფიზიკური ნაკლი (**vitium:** ყრუ-მუნჯი, ბრმა, კასტრატი, ან ცალკეულ ორგანოთა დაავადება (**morbus**), უშვილობა (**spadones**)). ქმედუნარიანობის თვალსაზრისით, აღნიშნულ პირთა მიმართ, გარკვეული შეზღუდვები არსებობდა; მაგალითად, ყრუ-მუნჯი ვერ დადებდა ისეთ გარიგებას, რომლის დროსაც აუცილებელი იყო საკუთარი ნების სიტყვიერი გაცხადება ან მეორე მხარის პირობის მოსმენა; კასტრატს არ შეეძლო ქორწინება და შვილება. **ბ)** ფსიქიკურ დაავადებად მიიჩნეოდა ჭკუასუსტობა (**dementes**), შეურაცხადობა (**furiosi**). სულით ავადმყოფი ანუ შეურაცხადი სრულიად ქმედუუნარო იყო. რამდენადაც სულიერ დაავადებას ახასიათებდა გამონათების პერიოდები (**lucida intervalla**), მათი ქმედუნარიანობა შეიძლება აღდგებილიყო.

რომის სამართლით შეზღუდული ქმედუნარიანობის კატეგორიას მიეკუთვნებოდნენ უგუნურები (**stulti**) და გულუბრყვილოები (**simplices**). ასეთი პირები სავსებით ქმედუნარიანნი იყვნენ, მაგრამ არ შეეძლოთ საკუთარი უგუნური ქმედებით მიღებული ზიანის ანაზღაურების

მოთხოვნა. აქედან მიეცა დასაბამი გამოთქმას სტულტის ნონ სუცცურრიტურ – უგუნურებას გამართლება არა აქვს.

4). ნათესაობა (gentilitas)

რომის სამართალი განასხვავებდა ნათესაობის ორ სახეს: ბუნებრივ, სისხლისმიერსა და წმინა იურიდიულ ნათესაობას.

1. ბუნებრივი ნათესაობით (**naturalis cognatio** ან, უბრალოდ, **cognatio**) იგულისხმებოდა სისხლით ნათესაობა, რომელიც წარმოიშობოდა სქესობრივი კავშირის შედეგად და მოყვებოდა შთამომავლობა. განსხვავებული ტიპის სქესობრივი კავშირის (საქორწინო, ნატურალური, კონკუბინატი და ა.შ.) შედეგებიც განსხვავებული იყო. **ა)** რომის სამართალი განასხვავებდა კანონიერ ქორწინებას (**matrimonium iustum** ან **iustae nuptiae**), რომლის დროსაც, **ius civile**-თი ორივე მხარეს კანონიერი ქორწინების (**ius connubii**) უფლება მოეთხოვებოდა. კანონიერი ქორწინების შედეგად შობილი ბავშვები (**filii legitimi**) მამის ხელისუფლებას ექვემდებარებოდნენ და იურიდიულად სხვის ხელისუფლებაში მყოფ პირებად (**persona alieni iuris**) მიიჩნეოდნენ; **ბ)** ზემოაღნიშნულ მოთხოვნათა დაუცველად დადებულ ქორწინებას, ნატურალური ქორწინება (**matrimonium non legitimum**) ეწოდებოდა; შესაბამისად, ასეთი ტიპის ქორწინება, კანონიერი ქორწინებისაგან შედეგებითაც განსხვავდებოდა. იუსტინიანეს კანონმდებლობა ორივე ტიპის ქორწინებას აღიარებდა.

დაქორწინებულ მეუღლეთა ნათესავებს (**affinitas**) შორის, ვიდრე მათი ნათესავი წყვილი ქორწინებაში იმყოფებოდა, ყოველგვარი სქესობრივი ურთიერთობა იკრძალებოდა,; მათი განქორწინების შემთხვევაში, ასეთი აკრძალვა უქმდებოდა.

2. ქალსა და მამაკაცს შორის მუდმივი თანაცხოვრების სახით სქესობრივი კავშირის შემთხვევაში, იგულისხმებოდა, რომ მამაკაცს დაქორწინება სურდა (**affectio maritalis**), ხოლო ქალს დაქორწინება ქმრის ხელისუფლებაში შეუსვლელად (**dignitas uxoris**), ანუ კონკუბინატის პირობად ითვლებოდა წყვილის ისეთი კავშირი, რომლის დროსაც ცოლი და შვილები (**liberi naturales**) ქმრის ოჯახში (**familia**) არ შედიოდნენ. რომის სამართლით ასეთი კავშირი დასაშვებად მიიჩნეოდა.

3. იურიდიული თვალსაზრისით, სქესობრივი კავშირი მონასა და თავისუფალ ქალს შორის (**contubernium**) იმით განსხვავდებოდა, რომ აღნიშნული კავშირის შედეგად შობილი ბავშვები რომის მოქალაქეები ხდებოდნენ, თუ ქალი არ იქნებოდა მონად დასჯილი, იმის გამო, რომ ის საჯერ იყო გაფრთხილებული შეეწყვიტა უკანონო კავშირი მონასთან.

4. მამაკაცსა და თავისუფალ გასათხოვარ ქალს (**stuprum**) შორის დროებითი სქესობრივი კავშირის შედეგად შობილი ბავშვები მოუწესრიგებელი სქესობრივი ურთიერთობის შედეგად შობილებად მიიჩნეოდნენ (**spurii, vulgo concepti, vulgo quaesiti**), რის გამოც, მათი მამის დადგენა შეუძლებელი იყო. **Liberi naturalis**-გან განსხვავებით, მეძავის უკანონო შვილებს მამის მემკვიდრედ ყოფნის უფლება არ ჰქონდათ.

5. მამაკაცსა და სხვის მეუღლესთან სქესობრივი კავშირის, მრუშობის (**adulterium**) შედეგად შობილ ბავშვებს, იურიდიული თვალსაზრისით, არასრულყოფილნი, არასრულფასოვანნი (**adulterini**) ეწოდებოდათ.

6. სქესობრივი კავშირი პირდაპირი ხაზის ნათესავებსა და მოყვრებს შორის, სისხლადრევითი სქესობრივი კავშირი აღმავალი და დაღმავალი ხაზის ნათესავებს (**incestus iure gentium, incestae ac nefariae nuptiae, damnatus coitus**), ყველა დროსა და ყველა ქვეყანაში იკრძალებოდა.

7. ნათესაობა განისაზღვრებოდა შემდეგი პირობების საფუძველზე: **ა)** ბავშვები საკუთარი დედისა და მისი ნათესავების მიმართ, სისხლისმიერ ნათესავებად ითვლებოდნენ, მშობლებს შორის სქესობრივი კავშირის იურიდიული ფორმის (ანუ ქორწინების თუ ქორწინების გარეშე) მიუხედავად. განსხვავებული ვითარება იყო ბავშვებსა და მათ მამას შორის ნათესაური კავშირის დადგენისას. კერძოდ, მათ შორის ნათესაობის დასადგენად სავალდებულო პირობად ბავშვების კანონიერ ქორწინებაში დაბადება და მამის მიერ მათი აღიარება მიიჩნეოდა. ბავშვები **filii legitimi**-ს სტატუსს, მხოლოდ აღნიშნულ პირობათა დაკმაყოფილების შემთხვევაში იძენდნენ, ასე რომ, ქორწინების გარეშე შობილ ბავშვებს, იურიდიული თვალსაზრისით, მამა და მამის მხრიდან ნათესაობა, არ ჰყავდათ. თუმცა, რომის სამართლით, კონკუბინატის შედეგად შობილ ბავშვებს (**liberi naturales**) მამის მიმართ **alimenta** და კანონისმიერი საგანგებო მემკვიდრეობის უფლება ენიჭებოდათ.

რომის სამართლის თანახმად, ნათესაობის რამდენიმე სახეს განასხვავებდნენ: **1.** აღმავალი (**linea superior, ascendens**) და დაღმავალი (**linea inferior, descendes**) ხაზის ნათესაობას, ანუ ნათესაობა იმ პირთა შორის, რომელთაგანაც ერთნი წარმოიშობოდნენ მეორეთაგან. ნათესაობის აღმნიშვნელი ხაზისაგან განასხვავებდნენ **2.** გვერდითი ხაზის (**linea transversa**) ნათესაობას, ანუ ნათესაურ კავშირს საერთო მესამე პირისაგან ჩამომავალთა შორის. გვერდითი ხაზის ნათესავებს ორ ჯგუფად ყოფდნენ: **ა)** სრულყოფილ (ღვიძლი და-ძმა – **germani consangvinei**) და **ბ)** არასრულყოფილ (ნახევარი და-ძმა, რომელთაგანაც მამით ერთნი **consangvinei**-ებად, ხოლო დედით ერთნი **uterini**-ებად იწოდებოდნენ) ნათესავებად. 2. რთული და მარტივი ნათესაობა. რთულ ნათესავებად მიიჩნეოდნენ ის პირები, რომლებიც ორი ძმის ორ დაზე ქორწინების შედეგად იყვნენ შობილნი.

ახლა განვიხილოთ არა ბუნებრივი, არამედ წმინდა იურიდიული ნათესაობა, ანუ ნათესაობის მეორე დიდი საფუძველი.

წმინდა იურიდიული თვალსაზრისით, ნათესაობად მიიჩნეოდა იმ პირთა ერთობა (**agnatio**), რომელნიც საერთო მამის – **paterfamilias** – ხელისუფლებას ექვემდებარებოდნენ. ასეთი ნათესაობა ერთიან ცივილურ ოჯახს (**familia**) ეფუძნებოდა. **Paterfamialia**-ს მის ხელისუფლებაში მყოფ პირებთან ერთად (**persona alieni iuris**) ჰქმნიდა ოჯახს, ვიწრო გაგებით, (**familia proprio iure**), ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ (**posthumi**) ოჯახის წევრები, მოგვიანებით შობილ პირებთან ერთად, წარმოადგენდნენ ოჯახს, ამ სიტყვის ფართო გაგებით (**familia communi iure, familia agnatorum**). აგნატური ნათესაობა შეიძლება დაკავშირებული დაკავშირებული ყოფილიყო კოგნატურ ნათესაობასთან (კანონიერ ქორწინებაში შობილი და ლეგიტიმური შვილი). თუმცა, ზოგჯერ, ასეთი კავშირის არსებობა არ შეინიშნებოდა (მაგალითად, **agnatio**-დ მიიჩნეოდა შვილად აყვანა მშვილებესა (**arrogator)** და შვილად აყვანილს (**arrogatus**) შორის; ასევე **cognatio _ paterfamilias** და მის ემანციპირებულ ვაჟიშვილს შორის). აღნიშნული მაგალითი ეჭვქვეშ აყენებს პროფ. ბარონის განმარტებას: სუნტ აგნატი, ქუი პერ ვირილის სეხუს პერსონას ცოგნატიონე იუნცტი სუნტ, ქუასი ა პარტე ცოგნატის. ნათესაობის ორივე სახეს თანაბარი იურიდიული მნიშვნელობა მხოლოდ იუსტინიანეს

კანონმდებლობით მიენიჭა, რის შედეგადაც დადგინდა თანაბარი სამემკვიდრეო უფლებებელი და მეურვედ ყოფნის მოვალეობა. უძველეს **ius civile**-თი მარტივ **cognatio**-ს არავითარი იურიდიული შედეგი არ მოჰყვებოდა. გვიანდელი რესპუბლიკის პერიოდიდან **cognatio** ნათესაობას სამართლებრივი შედეგების დადგომის უფლება მიეცა, ხოლო აღნიშნული ნათესაური სამართლებრივი აღიარება უშუალოდ აისახა პრეტორულ ედიქტებში, იმპერატორის კანონებსა და განსაკუთრებით, იუსტინიანეს კანონმდებლობაში. **Cognati** ნათესავები იგივე უფლებებს იძენდნენ, რაც, **ius civile**-თი აგნატ ნათესავებს ჰქონდათ. აქედან მიეცა დასაბამი შემდეგ იურიდიულ დებულებას: თუ აგნატია, მაშინ კოგნატიცაა – ქუი ესტ აგნატუს, ეტ ცოგნატუს ესტ.

5). საქალაქო თემისადმი (civitas) კუთვნილება და საცხოვრებელი ადგილი (loco habitare)

აპენინის ნახევარკუნძულის ტერიტორია განსაზღვრული რაოდენობის საქალაქო თემებად (**civitates respublicae**) იყოფოდა. ქალაქი და მის გარშემო მდებარე სასოფლო არსებული სასოფლო დასახლებები პოლიტიკურ კავშირს ქმნიდა. კლასიკური პერიოდის იურისტები იმავე პრინციპით განიხილავდნენ რომის იმპერიაში შემავალ პროვინციებსაც. ამრიგად, ერთი სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემავალი ხალხი, ჩვეულებრივ, რომელიმე საქალაქო თემის წევრიც იყო.

1. საქალაქო თემისადმი კუთვნილება ეგუძნებოდ: **ა)** საქალაქო თემის მოქალაქეობის უფლებას (**origos, domus** - სამშობლო). აღნიშნული უფლება შეიძინებოდა: მოქალაქესთან კანონიერ ქორწინებაში მყოფი პირის მიერ ბავშვის გაჩენით ან მოქალაქის მიერ ბავშვის გაჩენით (**origo, nativitas**), საქალაქო თემის წევრის მიერ პირის შვილებით (**adoptio**), პირის საქალაქო თემის წევრად მიღებით (**allectio**) და მონის გააზატებით (**manumissio**); **ბ)** საცხოვრებელ ადგილს (**domicilium**) პირი ირჩებდა რაიმე საქმიანობის განსახორციელებლად და სხვა პირებთან ურთიერთობების დასამყარებლად. თუმცა, შერჩეულ ადგილზე მუდმივად ყოფნა სავალდებულო არ იყო. საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით, ქალაქისადმი კუთვნილებას **incolae** ეწოდებოდა, ხოლო საცხოვრებელი ადგილის საკუთარი ნებით შერჩევას **domicilium voluntarium**. თუ საცხოვრებელი ადგილის არჩევას სამართლის ნორმა ადგენდა, მას **domicilium necesarium** ეწოდებოდა. ჯარისკაცების, მოხელეების, ცოლების, მამის ხელისუფლებაში მყოფი შვილების საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა დამოკიდებული იყო პირის თავისუფალ ნებაზე ან სამართლებრივ ნორმაზე. კანონით დაშვებული იყო რამდენიმე საცხოვრებელი ადგილის ქონა ან, საერთოდ, მისი უქონლობა – ასეთი ცხოვრების წესი მოხეტიალე ადამიანებისათვის იყო დამახასიათებელი.

2. განსაზღვრული საქალაქო თემისადმი კუთვნილება ადგენდა: **ა)** საქალაქო ვალდებულების შესრულების მოვალეობას (**munera**); **ბ)** საქალაქო ხელისფულების მოთხოვნებისადმი (სასამართლო ქვემდებარეობის პრინციპის დაცვა); **გ)** კონკრეტულ ქალაქში მოქმედი სამართლისადმი პირის მორჩილებას (**lex originis, lex domicilii**).

§7. კოლონი (colonus)

***Colonus** (კოლონი); **servi terra** (მიწის მონები); **coloni adscripticii** (საგადასახადო რეესტრში შეტანილი კოლონები); **dominus fundi** (მიწის ნაკვეთის ბატონი).*

III საუკუნეში, ეკონომიკური კრიზისის გაღრმავების პირობებში, დამოკიდებული მოსახლეობის განსაკუთრებული კატეგორია – მიწაზე მიმაგრებული გლეხობა (**coloni**) წარმოიშვა.

თავდაპირველად, მიწაზე მიმაგრების პროცესი მხოლოდ იმპერატორის მიწაზე მონების, გააზატებულებისა და მოიჯარეთა (**coloni**) შრომის გამოყენებას ითვალისწინებდა; ამით მათ საკუთარი ნებით სადმე წასვლა ეკრძალებოდათ. კოლონატის ინსტიტუტის იურიდიული ფგაფორმება IV საუკუნის ბოლოს დასრულდა. აღნიშნული ინსტიტუტის ფარგლებში მოხდა, პროფესიულ კავშირებსა (**collegia, corpora**) და ადგილობრივ საბჭოებში (**curia**), მემკვიდრეობითი წევრობის ზოგადი პრინციპის დამკვიდრება და ასეთ გაერთიანებათა კუთვნილი ქონების აღწერა ფუნქციის მიხედვით. ამავე დროს იმპერატორების თეოდოსიუს I-ის, არკადიუსისა და ჰონორიუსის კონსტიტუციამ **coloni**-ს სტატუსი მიწის მონად (**servi terrae**) განსაზღვრა: „Licet conditione videantur ingenui, servi tamen terrae ipsius cui nati sunt aestimentur – მიუხედავად იმისა, რომ ისინი თავისუფლადშობილნი არიან, ისინი იმ მიწის მონებად განიხილებიან სადაც დაიბადნენ. კოლონის ქონებას ეწოდებოდა **peculium**-ი, რომელის გასხვისება, მემამულის თანხმობის გარეშე, დაუშვებელი იყო. იმპერიის აღმოსვლეთ ნაწილში კოლონებს, საგადასახადო რეესტრში (**coloni adscripticii**), მიწასთან ერთად აღნუსხავდნენ. V საუკუნის II ნახევარში გამწვავებული ეკონომიკური კრიზისის პირობებში, კოლონების ამ კატეგორიის მდგომარეობა, პრაქტიკულად მონობისაგან არ განსხვავდებოდა. კოლონს ეკრძალებოდა მამულის მესაკუთრის (**dominus fundi**) თანხმობის გარეშე მიწის ნაკვეთის მიტოვება, მესაკუთრეს კი ამ მიწებიდან კოლონების განდევნა; მესაკუთრეს მხოლოდ კოლონების ერთი მამულიდან მეორეში გადაყვანის უფლება ჰქონდა. სტატუსის შეზღუდვა ადმინისტრაციული მიზნით იყო განპირობებული: სამოქალაქო სამართლის თვალსაზრისით, კოლონსა და მამულის მესაკუთრეს შორის ურთიერთობები ქირავნობის ხელშეკრულებით (**locatio conductio operarum**) ან საიჯარო ხელშეკრულებით (**locatio conductio rei**) წესრიგდებოდა. თუ მათ შორის დადებული ხელშეკრულების პირობები საგადასახადო რეესტრში იყო გატარებული, ამ ურთიერთობების თვითნებური, ან თუნდაც, ურთიერთშეთანხმებითი მოშლა, მხარეებს არ შეეძლოთ. მესაკუთრის მხრიდან ხელშეკრულების პირობების დარღვევა სასამართლო წესით ისჯებოდა, ვინაიდან სასამართლო პროცესზე კოლონი დამოუკიდებელ მხარედ გამოდიოდა. კოლონის მდგომარეობა მემკვიდრეობითი იყო.

ა) კოლონატის წარმოშობის საფუძვლები იყო: 1. თუ ერთ-ერთი მშობელი კოლონი იყო, ბავშვი დედის მდგომარეობას იღებდა; **2**. თუ პირი 30 წლის განმავლობაში კოლონი იყო, ხანდაზმულობის ვადის ძალით, იგი მიწაზე მიმარგებას ექვემდებარებოდა.

ბ) კოლონატის შეწყვეტის პირობები იყო: 1. მემამულეს კოლონისადმი საკუთარ უფლებაზე უარის თქმა, მხოლოდ მიწაზე უარით (**peculium-**ის გადაცემასთან ერთად მონის გააზატების მსგავსად) შეეძლო. ეს იყო კოლონატის ურთიერთობის შეწყვეტის მთავარი პირობა; **2.** თუ კოლონი, 30 წლის განმავლობაში, თავისუფალი პირის სტატუსით ცხოვრობდა, მისი განთავისუფლება ხანდაზმულობით ხდებოდა; **3.** თუ კოლონი 30 წლის განმავლობაში ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოს წევრი – დეკურიონი – იყო, კოლონატი წყდებოდა;

4. თუ მიწის მესაკუთრის (**dominus fundi)** თანხმობით კოლონი ეპისკოპოსობას მიიღებდა ან მონაზონი გახდებოდა, კოლონატი წყდებოდა.

§8. იურიდიული პირები (universitates)

Pagus *(სასოფლო თემი);* ***Sodales*** *(თანამესუფრეთა კავშირი);* ***collegium*** *(პროფესიული გაერთიანება);* ***lex collegii*** *(გაერთიანების წესდება);* ***actor*** *(კოლეგიის წარმომადგენელი);* ***arca*** *(კოლეგიის ხაზინა);* ***universitas*** *(ადგილობრივი თემი);* ***municipium*** *(მუნიციპალიტეტი);* ***persona certa*** *(განსზღვრული პირი);* ***fiscus*** *(საიმპერატორო ხაზინა);* ***aerarium populi Romani*** *(რომაელი ხალხის ხაზინა);* ***ius fisci*** *(ფისკალური (საგადასახადო) სამართალი);* ***beneficium*** *(ბენეფიციუმი, საეკლესიო (სატაძრო) ქონება);* ***piae causae*** *(სამლოცველო)*

სამართლებრივი ურთიერთობის მონაწილედ – სუბიექტად – შეიძლება იყოს არა მარტო ფიზიკური პირი, ანუ ცალკეული ადამიანი, არამედ ადამიანთა გაერთიანება, რომელიც სამართლებრივ ურთიერთობაში ერთვებოდა როგორც ერთიანი მთელი და ამ უკანასკნელის შემადგენელი ცალკეული სუბიექტებისაგან, თვისობრივად განსხვავდებოდა. კერძო პირთა უფლებებით აღჭურვილი, სოციალური ერთეულის სახით, რომის სამართლის სუბიექტებად გამოდიოდნენ: პროფესიული და რელიგიური კავშირები (**collegia**, **sodalicia, societates, corpora**), თვითმმართველობის მქონე ადგილობრივი სამოქალაქო თემები **(municipia, coloniae**), სახელმწიფო ხაზინა (**fiscus**).

კერძო ასოციაციების თავისუფლება XII დაფის კანონებით იყო დადგენილი, რომელიც მათ წესდებებს (**lex collegii**) შიდასავალდებულო ძალას ანიჭებდა, თუმცა, იმ პირობით, რომ ისინი კანონის მოთხოვნას არ ეწინააღმდეგებოდნენ. ამ ნორმის წყაროდ მიიჩნევდნენ სოლონის კანონს, რომლის ტექსტშიც ჩამოთვლილი იყო როგორც ძველი, ისე კლასიკური ეპოქის ცნობილი კოლეგიების სახეობები: სასოფლო თემი (**pagi**), მეომართა და თანამესუფრეთა გაერთიანება (**curiales**, **sodales**), რელიგიური და დამკრძალავი კავშირები, რომელთა უმრავლესობაც ღარიბ მოსახლეობაში არსებობდა, ვინაიდან გლეხებს დაკრძალვისათვის საჭირო სახსრები არ ჰქონდათ; მათ რიცხვს ასევე მიეკუთვნებოდა საწარმოო და სავაჭრო კორპორაციები.

მოგვიანებით, კანონმდებლობით კერძო გაერთიანებების თავისუფლება არაერთგზის შეიზღუდა, ვიდრე ავგუსტუსის კანონით (**lex Iulia de collegiis**) კოლეგიათა დასაშვები სახეების ჩამონათვალი არ დადგინდა. ამგვარი გაერთიანებების შექმნის შეზღუდვა საიმპერატორო კონსტიტუციებითა და სენატუსკონსულტებითაც გაგრძელდა. კორპორაციებს უფლება ჰქონდათ სასამართლოში გამოსულიყვნენ. ამ მიზნით ინიშნებოდა კორპორაციათა წარმომადგენელი (**actor**), რომლის კომპეტენციას კოლეგიის გადაწყვეტილება განსაზღვრავდა. კოლეგიის პასუხისმგებლობა სამართლებრივი ურთიერთობის ობიექტის საერთო ქონებისა და ხაზინის (**arca**) მოცულობით განისაზღვრებოდა.

თითქმის მსგავსი სისტემა გამოიყენებოდა ადგილობრივი თემების მიმართაც, რომლებიც, ასევე კორპორაციის (**universitas**) საერთო ქონების სუბიექტად გამოდიოდნენ, მაგრამ მათი ქონება კორპორაციაში შემავალი ცალკეული პირის კერძო ქონებისაგან განსხვავდება.

თანასაკუთრების უფლების შესაბამისად, თემის კუთვნილი მონა თემის მოქალაქეთა მონა არ იყო; იგი განიხილებოდა მთელი თემის საერთო საკუთრებად; კერძოდ, მისთვის შეეძლოთ მოეთხოვათ ჩვენების მიცემა თემის ცალკეული მოქალაქის წინააღმდეგ.

თემის მიერ გააზატებულს, მაგისტრატის თანხმობის გარეშე, ცალკეული მოქალაქის სასამართლოში გამოძახება შეეძლო, ვინაიდან მისი პატრონი მთლიანად თემი იყო და არა თემის ცალკეული მოქალაქე. თავდაპირველად, ადგილობრივ სამოქალაქო თემს პატივს მიაგებდნენ როგორც კოლექტივს, რაც ტერმინოლოგიაშიც აისახა: **municipium** ნაცვლად, მას, როგორც კერძო სამართლის სუბიექტს, ხშირად **municipes** (მუნიციპალი) ეწოდებოდა, რაც პირის **certa persona**-ად დადგენის პროცედურას ართულებდა და თემის მემკვიდრედ (**heres**) დანიშვნას შეუძლებელს ხდიდა.

იურიდიული პირის განსაკუთრებულ სახეობას საიმპერატორო ხაზინა (**fiscus**) წარმოადგენდა, ხოლო მოგვიანებით – მთელი სახელმწიფო ქონება. რომაელი ხალხის ქონებას პრინცეფსის საკუთრებაში არსებული სახელმწიფო ქონებისაგან განასხვავებდნენ; რომაელი ხალხის ქონება (**populus Romanus**) იურიდიული პირი არ იყო და სამოქალაქო ბრუნვაში არ მონაწილეობდა. სამაგიეროდ, სხვა სუბიექტების მსგავსად, პრინცეფსს შეეძლო კერძოსამართლებრივ ურთიერთობებში ჩაბმა, გარიგების დადება, მოსარჩელედ ან მოპასუხედ გამოსვლა არა მხოლოდ როგორც პირადი საკუთრების მქონე კერძო პირს (**patrimonium principis**), არამედ როგორც რომის სახელმწიფოს წარმომადგენელ საჯარო პირსაც. არსობრივად, ხაზინა (**fiscus**) განსაკუთრებული სამართლებრივი ფორმის სახელმწიფო საკუთრება იყო და კერძო საკუთრების სპეციალური რეჟიმით რეგულირგებოდა, რითაც მთელი რომაელი ხალხის საკუთრებას ემიჯნებოდა. დომინანტის დამყარებისთანავე აღნიშნული განსხვავება გაუქმდა, რადგან საერთო-სახალხო ხაზინა (**aerarium populi Romani**) საიმპერატორო ხაზინას (**fiscus**) შეერწყა.

პრინცეფსის გარდაცვალების შემდეგ, **res fiscales** რომის სახელმწიფოს სათავეში მყოფ პრინცეფსის მემკვიდრეს (მონაცვლეს) გადაეცემოდა, ხოლო პრინცეფსის პირადი ქონება – მის პირად მემკვიდრეებს (ოჯახის წევრებს) ეკუთვნოდა. სახაზინო ქონების მმართველად სპეციალური პირი – **procuratores** – ინიშნებოდა. მოგვიანებით, ხაზინა (**fiscus**) განიხილებოდა სამართლის დამოუკიდებელ სუბიექტად, იურიდიული პირად, რომლის თავისებურება ადმინისტრაციული ხასიათის უპირატესობად განიხილებოდა.

ხაზინის (**fiscus**) სამართლებრივი რეჟიმი სამართლის განსაკუთრებულ დარგად – **ius fisci** (D.49,14) ჩამოყალიბდა; იმ სასამართლო განხილვას, რომელშიც ხაზინა (**fiscus**) ერთ-ერთ მხარედ გამოდიოდა (**causae fiscales**), სპეციალური სასამართლო მაგისტრატი, ექსტრაორდინალური სასამართლო პროცესის წესით წარმართავდა.

313 წ. მიღებული, მილანის (მედიოლანის) ედიქტის შემდეგ, განსაკუთრებულ იურიდიულ პირად იქცა ქრისტიანული ეკლესია, რომელსაც მის მორწმუნეთაგან დამოუკიდებელ სუბიექტად განიხილავდნენ. თანდათანობით, საეკლესიო ქონება დამოუკიდებელი იურიდიული პირის ნიშნებს იძენდა, რომელიც, საბოლოოდ, შუა საუკუნეებში რეგულირების საგანგებო სუბიექტად (**beneficium**) ჩამოყალიბდა. გარდა ამისა, არსებობდა საეკლესიო ქონების განსაკუთრებული სახეობა – სამწყსოს მიერ საქველმოქმედო მიზნით შეწირული ქონება – **piae causae**, რომლის მართვა საეკლესიო ქონების მართვისაგან განსხვავდებოდა და სამოქალაქო

ბრუნვაში უფლებაუნარიან და ქმედუნარიან პირად გამოდიოდა. აღნიშნული ქონება არაფრით განსხვავდებოდა, თანამედროვე კერძო სამართლით განსაზღვრული, ფონდების სამართლებრივი რეჟიმისაგან.

§9. წარმომადგენლობა

Dominus negotii *(მარწმუნებელი);* ***procurator*** *(რწმუნებული);* ***actiones adiecticial qualitatis*** *(დამატებითი თვისების სარჩელები);* ***actio de peculio*** *(პრეტორული სარჩელი პეკულიუმის შესახებ);* ***actio de in rem verso*** *(ოჯახის უფროსის მიმართ შეტანილი სარჩელი, თუ ხელისუფლებაში მყოფი პირის მიერ შეძენილი ქონება* ***paterfamilias*** *ქონებად ჩაითვალა);* ***excercitor*** *(ხომალდის მეპატრონე);* ***institor*** *(მმართველი);* ***actio excercitoria*** *(მეპატრონის წინააღმდეგ შეტანილი სარჩელი, რომელიც ხომალდის მეთაურად მყოფი მისი მონის მიერ დადებულ ხელშეკრულებას ეხება);* ***actio institoria*** *(მეპატრონის წინააღმდეგ შეტანილი სარჩელი, რომელიც, მეურნეობის მოურავად მყოფი, მისი მონის მიერ დადებულ ხელშეკრულებას ეხება);* ***actio quod iussu*** *(კრედიტორის მიერ მებატონის წინააღმდეგ შეტანილი სარჩელი, რომელიც საკუთარი ბატონის სახელით, მონის მიერ დადებულ ხელშეკრულებას ეხება);* ***par condicium creditorum*** *(კრედიტორების თანაბარი მდგომარეობა);* ***ratihabitio*** *(რწმუნებულის ქმედების მოწონება).*

გარიგების დადება სამართლის სუბიექტს უშუალოდ ყოველთვის არ შეეძლო. ზოგჯერ მას სხვა პირის საკუთარ წარმომადგენლად გამოყენება ესაჭიროებოდა. ასეთი ვითარება შემდეგ შემთხვევებში წარმოიშობოდა: **1.** როცა სამართლის სუბიექტი დათქმულ ადგილზე არ იმყოფებოდა (თუმცა, საქმე სასწრაფოდ უნდა გადაწყვეტილიყო) ან **2.** როცა ვითარება სტატუსის ხარვეზს – ქმედუუნარობას – უკავშირებოდა და უფლებამოსილ სუბიექტს ნებელობითი ქმედებით მისი განხორციელება არ შეეძლო. პირველ შემთხვევაში საკითხი ეხებოდა ნებაყოფლობით წარმომადგენლობას, ხოლო მეორე შემთხვევაში – აუცილებელ ან კანონერ წარმომადგენლობას. კერძოდ, ჭკუასუსტი (**furiosus**) მზრუნველობას იძულებითი წესით, ხოლო მცირეწლოვანი ბავშვი და ქალი – მეურვეობას (**tutela**) ექვემდებარებოდნენ.

წარმომადგენლობის ცნებით იგულისხმებოდა: მარწმუნებლის სახელითა და მის სასარგებლოდ (**dominus negotii**), რწმუნებულის მიერ დადებული გარიგების შედეგი უშუალოდ მარწმუნებელს ეხებოდა. ამ გარიგებიდან წარმოშობილი უფლებები და მოვალეობები მარწმუნებლს, და არა რწმუნებულს, ეკუთვნოდა. აღნიშნული ინსტიტუტი რომის სამართლისათვის უცხო იყო. პირდაპირი წარმომადგენლობისაგან განსხვავებით, ბრუნვის (ობიექტურად არსებული) მოთხოვნის დაკმაყოფილება მოადგილეობის მეშვეობით შეიძლებოდა. მოადგილე საქმეს საკუთარი სახელით აწარმოებდა, გარიგების დადებით უფლებებს და მოვალეობებს იძენდა, თუმცა, იმავდროულად, მათი სხვა პირისათვის გადაცემა ევალებოდა. ასეთ შემთხვევაში, საქმე ირიბ წარმომადგენლობას (ან მოადგილეობას) ეხებოდა, რომელიც წარმომადგენლობა არც იყო, ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით. რომის სამართალში მოადგილისა და მარწმუნებლის ურთიერთობას დავალების ხელშეკრულება (**mandatum**) ან დავალების გარეშე სხვისი საქმეების წარმოება (**negotiorum gestio**) შეიძლება ეწოდოს. რომის სამართლით ასეთი ურთიერთობები, როცა ერთი პირის მიერ დადებული გარიგება შედეგს მეორე პირის სასარგებლოდ იძლეოდა, წარმომადგენლობის ინსტიტუტს საეთოდ არ უკავშირდებოდა. წარმომადგენლობად ასევე ვერ იქნება მიჩნეული ოჯახის უფროსისა (**paterfamilias**) და

დაქვემდებარებული პირების (**in potestate)** ურთერთობები, ვინაიდან ამ უკანასკნელთა მიერ შეძენილი უფლებები და მოვალეობები უშუალოდ მათი ოჯახის უფროსს (**paterfamilias**) ეხებოდა, მაშინაც კი, როცა ხელისუფლებაში მყოფნი საკუთარი სახელით ან ოჯახის უფროსის ნებართვის გარეშე მოქმედებდნენ.

პეკულიუმი (**peculium**) იყო მებატონის მიერ მონისათვის, ან ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) მიერ მის ხელისუფლებაში მყოფი პირისათვის გამოყოფილი ქონება, რომლის ფარგლებშიც, ხელისუფლებაში მყოფ (**in potestate**) პირს საკუთარი სახელით გარიგებების დადების უფლება ჰქონდა. პეკულიუმის შესახებ მეცნიერთა მიერ გამოთქმული მოსაზრებების მიზანი ქონების ამ სახეობის რაობის ფორმალური განსაზღვრა იყო. ოჯახის ბიუჯეტი ოჯახის უფროსს უნდა გაეყო და ამის შესახებ მესამე პირებისათვის ეცნობებინა. პეკულიუმის დადგენა ჭკუასუსტსა და მცირეწლოვანს არ შეეძლოთ, ვინაიდან პეკულიუმის გამოყოფა განიხილებოდა ისეთ იურიდიულ აქტად, რომელსაც რეალური შედეგი მოჰყვებოდა. პეკულიუმის დადგენისას სავალდებულო იყო ნივთების მატერიალურად გადაცემა (**traditio**) ან, თუნდაც, გადაცემის ცერემონიის იმიტირება. პეკულიუმის ოდენობის გაანგარიშებისას, მხედველობაში მიიღებოდა, ოჯახის უფროსის მიმართ ხელისუფლებაში მყოფ პირთა ვალები.

ულპიანეს თანახმად, „Peculium autem Tubero quidem sic definit, ut Celsus libro sexto digestorum refert, quod servus domini permissu separatim a rationibus dominicis habet, deducto inde si quid domino debetur – პეკულიუმს ტუბერონი ისევე განმარტავს, როგორც ცელსუსი დიგესტების VI წიგნში: პეკულიუმი არის ის, რასაც მონა, ბატონის ნებართვით ფლობს, მებატონის შემოსავლების გარდა და იმ ვალის გამოკლებით, რაც მონას მებატონისაგან მართებს“.

რესპუბლიკის პერიოდის ბოლოს პეკულიუმის აღნიშნული ცნება განხილვის საგნად იქცა. ცნობილია, რომ სერვიუსი პეკულიუმის ამ ცნებას შემდეგს უმატებდა: მონის ვალი, მონის ბატონის ხელისუფლებაში მყოფთა მიმართ, თვით მონის ბატონის მიმართ ვალს უტოლდება, და ასევე პეკულიუმის მოცულობის განსაზღვრისას გამოკლებული უნდა იქნეს.

პრინციპატის ეპოქაში, გარიგების დადებისას, ოჯახის ვაჟიშვილი (**filius familias in potestate**) პირადად ხდებოდა პასუხისმგებელი. თუმცა, ვალის გადახდაზე უარის (**indebensio**) შემთხვევაში, კრედიტორებს უფლება არ ჰქონდათ ვალის ასანაზღაურებლად მოეთხოვათ ის ქონება, რომელსაც **ius civile**-თი **alieni iuris** პირი არ ფლობდა.

მევალის მიერ ვალის ინდივიდუალურად გადახდის შესაძლებლობა ოჯახის უფროსის უკმაყოფილებას იწვევდა, რადგან იგი უფლებამოსილი იყო თავად გადაეხადა მის ხელისუფლებაში მყოფი პირის ვალი და იგი კვლავ თავის ხელისუფლებაში დაეტოვებინა.

აღნიშნულის მიღწევა ჯერ კიდევ წინაკლასიკურ ეპოქაში, პეკულიუმის შესახებ პრეტორული სარჩელით (**actio de peculio**) იყო შესაძლებელი. ამ სარჩელის ფორმულის საფუძველზე (**in factum concepta formula**), ხელისუფლებაში მყოფი პირის (თავისუფალის ან მონის) მიერ დადებულ გარიგებებზე, პეკულიუმის მოცულობის გათვალისწინებით, პასუხს ოჯახის უფროსი (**paterfamilias**) აგებდა; პასუხისმგებლობას თან ახლდა ოჯახის უფროსის წინააღმდეგ სარჩელი – **actio iudicati de peculio,** იმ სასამართლო გადაწყვეტილების აღსრულების თაობაზე, რომელიც გამოტანილი იყო მისი ხელისუფლებაში მყოფი პირის წინააღმდეგ; ეს იყო პასიური უფლებამოსილება. თუ სხვის ხელისუფლებაში მყოფი პირი,

ბატონის თანხმობის გარეშე, რაიმე ქონებას შეიძენდა, აღნიშნული შენაძენი იმ შემთხვევაში ჩაითვლებოდა პეკულიუმად, თუ ამას ოჯახის უფროსი მოიწონებდა. თუ შეძენილი ქონება ამ უკანასკნელის საკუთრება ხდებოდა, სარჩელით **actio de in rem verso,** შენაძენზე პასუხისმგებლობა ეკისრებოდა. ანალოგიურ შემთხვევად განიხილებოდა, თუ სხვის ხელისუფლებაში (**in poteste**) მყოფი პირი ხომალდის მეთაური ან მისი მეპატრონე (**exercitor**) ხდებოდა; ასევე, თუ მას საწარმოს მოურავობა-მმართველობა (**institor**) ევალება. გარიგებების საფუძველზე მიღებული სარგებელი ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) ანგარიშზე ირიცხება. ამგვარი გარიგების თანახმად, კრედიტორებს, სხვის ხელისუფლებაში მყოფი პირების მიმართ, უფლება ჰქონდათ ოჯახის უფროსის წინააღმდეგ მთელი ვალის ფარგლებში სარჩელი – **actio exercitoria** და **actio institoria** – შეეტანათ. ასეთივე პასუხისმგებლობა ეკისრება **paterfamilias**-ს თუ **in potestas** პირი მისი ბრძანებით (**iussum**) მოქმედებდა; ასეთ შემთხვევაში, იგი პასუხს **actio quod iussu**-თუ აგებდა. თუმცა, ამ ურთიერთობის არსი პრინციპულად განსხვავდება პირდაპირი წარმომადგენლობის ცნებისაგან: როცა სხვის ხელისუფლებაში მყოფი (**in potesta**) პირი ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) სახელით არ მოქმედებდა, მაშინ შეძენა მათ შორის არსებულ დაქვემდებარებით ურთიერთობებს შეესაბამებოდა; ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) პასუხისმგებლობა კი პრეტორის ჩარევის შემდეგ დგებოდა.

პეკულიუმის შემთხვევაში, სხვის ხელისუფლებაში მყოფი პირი გარიგებას ოჯახის უფროსის ხარჯზე არ დებდა, რაც წარმომადგენლობის იდეას გამორიცხავდა. დაბოლოს, პეკულიუმით (**peculium**) ოჯახის უფროსის პასუხისმგებლობის მოცულობა განისაზღვრება იმ ვალის გამოკლებით, რომელიც, მის ხელისუფლებაში მყოფს, **paterfamilias**-გან ემართა; აქედან გამომდინარე, ოჯახის უფროსი, **in potestas** პირის პეკულიუმის მიმართ, პრივილეგირებულ კრედიტორად ხდებოდა. დანარჩენი კრედიტორების მოთხოვნათა დაკმაყოფილება პრეტენზიის წაყენების რიგითობის გათვალისწინებით ანუ **prior tempore, prior iure** (ვინც უფრო ადრე; ვისაც მეტი უფლება აქვს) ხდებოდა. გამონაკლისი იყო ის შემთხვევა, როცა სავაჭრო საქმიანობის განსახორციელებლად, ოჯახის უფროსი პეკულიუმს უშუალოდ ითვალისწინებდა. ასეთ შემთხვევაში, კრედიტორები იძენდნენ **actio tributoria**-ს უფლებას, რომლის მეშვეობით, **paterfamilias**-ს ვალის გადახდას, საკუთარი მოთხოვნების პროპორციულად, თანაბარ პირობებში – **par condicium creditorum** – აიძულებენ.

თავი VI. ძველი რომის საოჯახო სამართალი

§1. ოჯახი და ნათესაობა (familia et gentilitas)

***Familia** (ოჯახი); **paterfamilias** (ოჯახი მამა, ოჯახის უფროსი,); **adgnatio** (ოჯახის უფროსის ხელისუფლებაში მყოფი ნათესავი); **adgnatus proximus** (უახლოესი აგნატი ნათესავი); **patria potestas** (მამის ხელისუფლება); **cognatio** (სისხლით ნათესაობა);*

ცნობილი ფრანგი ფილოსოფოსის ჟ.ჟ. რუსოს თქმით, ოჯახი არის „საზოგადოებათა შორის

უძველეს და ერთადერთ ბუნებრივი საზოგადოება“.

თანამედროვე გაგებით, ოჯახი (**familia**) ისეთი სოციალური ინსტიტუტია, რომლითაც ქალსა და მამაკაცს შორის საქორწინო კავშირი, მშობლებსა და შვილებს შორის სისხლით ნათესაობა, მათ ურთიერთსანაცვლო უფლებები და მოვალეობები იგულისხმება.

ამრიგად, ოჯახი არის ნათესაური კავშირით ან ქორწინებით დაკავშირებულ პირთა ერთობლიობა.

რომის სამართალში ქორწინების ორი ოფიციალური განსაზღვრება იყო. კერძოდ, **1.** „Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio – ქორწინება არის მამაკაცისა და ქალის კავშირი, მთელი ცხოვრების ერთიანობა, ღვთიური და ადამიანური სამართლის ერთობა“ (D.23.2.1) და **2.** „Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuam consuetudinem vitae continens – ...ქორწინება (**nuptiae**) ანუ ცოლქმრობა (**matrimonium**) არის მამაკაცის და ქალის კავშირი, რომლის არსი ერთობლივ ცხოვრებაში მდგომარეობს“. (Iust. Inst.1.9.1)

მ. ბარტოშეკი ნაშრომში „რომის სამართალი“ ოჯახის საკმაოდ ვრცელ განმარტებასა და დახასიათებას იძლევა. მისი თქმით, ოჯახი არის მთელი საოჯახო ქონებისა და ასევე ოჯახის წევრების გაერთიანება. ოჯახი ეს არის რომაული ოჯახის მეურნეობის ძირითადი ქონება, რომელიც თავდაპირველად ოჯახის ყველა თავისუფალ წევრს თანაბრად ეკუთვნოდა, მოგვიანებით კი – მხოლოდ ოჯახის უფროსს, მამასახლისს (**paterfamilias**). რომაული ოჯახი იყო ყველა ის პირი და მთელი ის ქონება, რაც რომის საოჯახო მეურნეობას ქმნიდა. ოჯახი ასევე იყო მონების ერთობლიობა, რომელიც ოჯახის უფროსს ეკუთვნოდა და საოჯახო-სამეურნეო საქმიანობას ასრულებდა.

რომის სამართლის ერთ-ერთი მკვლევარის რ. ზომის თანახმად, „რომის ცივილური სამართლის გაგებით, ოჯახი არის აგნატური კავშირი, ანუ ერთობლიობა პირებისა, რომლებიც ურთიერთდაკავშირებულნი არიან **patria potestas**-ით.

Ius civile-თი აგნატური ოჯახი იყო საოჯახო თემი, რომლის განმსაზღვრელი და ერთიანობის განმაპირობებელი იყო ნათესაობა მამის მხრიდან, ხოლო ფორმალური საფუძველი – ხელოვნურად შექმნილი იურიდიული ურთიერთობა **(patria potestas**), რომლის გაუქმებაც ასევე ხელოვნურად შეიძლებოდა.

Ius gentium-ით ოჯახი განსხვავებულად განიმარტებოდა. კერძოდ, ოჯახი იყო კოგნატური კავშირი, ანუ ნათესაობა, რომელიც სისხლისმიერ კავშირს ეფუძნება. ოჯახის საფუძველი ბუნებრივი და არა იურიდიული ურთიერთობა იყო.

ძველი რომაული ცივილური სამართალი მხოლოდ აგნატურ ნათესაობას ითვალისწინებდა; მოგვიანებით, კოგნატური ნათესაობა, იმპერატორის კანონმდებლობის წყალობით, პრეტორმაც აღიარა და, საბოლოოდ, ურთიერთობის კოგნატურმა პრინციპმა გაიმარჯვა.

რომის საოჯახო სამართალი აღიარებდა შემდეგი სახის ნათესაურ კავშირებს: **1.** აგნატურ ნათესაობას (**adgnatio**) ანუ როდესაც ოჯახის ყველა წევრი (ცოლი, შვილები, შვილიშვილები, რძლები და ა.შ.) ოჯახის მამრობითი სქესის უფროსის ხელისუფლებაში იყო; **2.** კოგნატური

ანუ სისხლით ნათესაობა (**cognatio**), რომელშიც, გარდა ზემოჩამოთვლი პირებისა, ოჯახის წინაპრებთან ნათესაური კავშირით ყველაზე ახლოს მდგომი მამრობითი სქესის აგნატი ნათესავიც – **adgnatus proximus** – მოიაზრებოდა.

ნათესაობის ორი – **კანონიერი და ბუნებრივი** – სახის ურთიერთშეთანხმება **„genus _ species“** საგანგებო სქემას ეფუძნებოდა. დიგესტების თანახმად, „შვილად აყვანილი ნათესაობით არის დაკავშირებული იმ ოჯახის წევრებთან, რომელშიც ის შევიდა და არა იმათთან, რომლებიც ამ ოჯახის წევრები არიან. ვინაიდან შვილად აყვანა იძლევა არა სისხლის ნათესაობას, არამედ აგნატობის უფლებას“.

§2. ნიშნობა და ქორწინება (sponsalia et nuptia)

Ius conubii *(ქორწინების უფლება);* ***persona sui iuris*** *(თვითხელისუფალი);* ***persona aliena iuris*** *(სხვის ხელისუფლებაში მყოფი პირი);* ***cum manus mariti*** *(ქორწინება ქმრის ხელისუფლებით);* ***sine manu mariti*** *(ქორწინება ქმრის ხელისუფლების გარეშე);* ***confarreatio*** *(ქორწინების საზეიმო რიტუალი);* ***sponsalia*** *(ნიშნობა);* ***nuptiae*** *(ქორწინება);* ***deductio domum*** *(ქალის „სახლში შეყვანა“);* ***matrona*** *(რომაელი გათხოვილი ქალბატონი);* ***uxor*** *(მეუღლე, ცოლი);* ***struptum*** *(სქესობრივი კავშირი თავისუფალ მამაკაცსა და გაუთხოვარ ქალს შორის);* ***contubernium*** *(მონა-მამაკაცისა და მონა-ქალის თანაცხოვრება).*

ოჯახის ინსტიტუტს რომაელები განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ. საოჯახო ურთიერთობებს რომაელი იურისტები კანონმდებლობით აწესრიგებდნენ, რითაც რომაელ მოქალაქეების წახალისებას ცდილობდნენ და მათ, ერთგვარად, ოჯახის შესაქმნელად განაწყობდნენ.

რ. ზომი სამი სახის საოჯახო ხელისუფლებას განასხვავებს, რომელთაც სამი სახის ქონებრივი ურთიერთობა შეესაბამება. ესენია: **1.** მეუღლეთა ურთიერთობა (საოჯახო-ქონებრივი ურთიერთობების სამართალი), **2**. მამისა და შვილების ურთიერთობა (მამის ქონებრივი ურთიერთობების სამართალი) და **3.** მეურვისა და სამეურვეო პირის ურთიერთობა (სამეურვეო ურთიერთობების სამართალი). შესაბამისად, საოჯახო სამართალი სამ ნაწილად იყოფა: **1.** საქორწინო სამართალი, **2.** მამის ხელისუფლების სამართალი და **3.** სამეურვეო სამართალი.

რომაელებმა ქორწინებასა და ბავშვების რაოდენობას იგივე პრეროგატივები მიანიჭეს, რაც მოხუცებულობას ეკუთვნოდა. დაქორწინებულებს, რომლებსაც ყველაზე მეტი შვილი ჰყავდათ, პატივთა მიღებისას და ამ პატივთა გამოყენებისასაც უპირატესობა ეძლეოდათ; კონსული, რომელსაც მეტი შვილი ჰყავდა, პირველი ღებულობდა საპატიო ნიშნებს, შეეძლო პროვინციის არჩევა; სენატორი, რომელსაც ყველაზე მეტი შვილი ჰყავდა, პირველი იწერებოდა სენატორთა სიაში, პირველი გამოთქვამდა თავის აზრს სენატში. “დეკურიონს, რომელსაც ყველაზე მეტი შვილი ჰყავს, პრივილეგიის თანახმად, პატივი ეძლევა საკუთარი აზრი გამოთქვას პირველმა”. ქალი, რომელიც ოთხ ან მეტ შვილს გააჩენდა, დაქვრივების შემთხვევაში მეურვეობისაგან თავისუფლდებოდა. თუმცა, არსებობდა იძულებითი ღონისძიებებიც; ასე მაგალითად, ქრ.შობამდე 18 წელს მიღებული კანონის lex Iulia et Poppea-ს თანახმად, „რომაელები ვალდებულნი არიან 25-დან 60 წლამდე ქორწინებაში

ცხოვრობდნენ [ქალები 20-დან 50 წლამდე] და იყოლიონ არანაკლებ 3 შვილი [გააზატებულებმა 4 შვილი]; ქვრივები და განქორწილებულები ხელმეორედ უნდა დაქორწინდნენ: ქვრივები 2 წლის, ხოლო განქორწინებულები 18 თვის განმავლობაში". დაუოჯახებლობის შემთხვევაში, 65 წელს მიღწეულ მამაკაცს და 50 წელს მიღწეულ ქალს, სასჯელი სახით, კანონით ჯარიმა ეკისრებოდა. ოჯახის შესაქმნელად დადგენილი იყო გარკვეული წინაპირობა. კერძოდ:

1. ქორწინების უფლება. დასაქორწინებელ პირებს რომაული სამართლით აღიარებული ქორწინების უფლება ანუ **ius conubii** უნდა ჰქონოდათ; ამ უფლებით მხოლოდ რომაელი მოქალაქეები სარგებლობდნენ, ხოლო უცხოელები (**peregrini**) ამგვარი უფლებით მხოლოდ იმ შემთხვევაში სარგებლობდნენ, თუ მათ მას საგანგებოდ მიანიჭებდნენ; **2. ნათესაური (როგორც agnaturi, ისე kognaturi) კავშირის არქონა.** ქორწინება ეკრძალებოდათ: **ა.** ერთი ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) ხელისუფლებაში შემავალ პირებს და **ბ.** მეურვესა და მეურვეობაში მყოფ პირებს; **3. მექორწინეთა ასაკი.** რომში ქორწინებები ძალიან ადრეულ ასაკში ხდებოდა. ჩვეულებრივ, ქალიშვილებისათვის საქორწინო ასაკად 12 წელი, ხოლო ვაჟებისათვის 14 წელი იყო დადგენილი.

რომაელები ქორწინების ორ სახეს – სრულუფლებიან და არასრულუფლებიან – ქორწინებას განასხავავებდნენ. სრულუფლებიანი ქორწინება მხოლოდ რომაელ მოქალაქეთათვის იყო ნებადართული; აღნიშნული ტიპის ქორწინება ორი სახისა იყო: **1.** თუ ცოლი ქმრის ხელისუფლებაში გადადიოდა, მას „ოჯახის დედა", ქალბატონი (**matrona**) ეწოდებოდა; **2**. თუ იგი მამის ხელისუფლებაში რჩებოდა, მას „ცოლი", „მეუღლე" (**uxor**) ეწოდებოდა.

ძველი რომაული ტრადიციის თანახმად, ქორწინება რამდენიმე სახის რიტუალის დაცვით ტარდებოდა. უძველესი პერიოდის რომში არსებობდა საზეიმო რელიგიური რიტუალი – **confarreatio**, რომელსაც ათი ქურუმი აღასრულებდა და მხოლოდ პატრიციებისათვის იყო ნებადართული. რიტუალის დროს საპატარძლო და საქმრო წმინდა პურს ტეხდნენ და ქურუმების მითითებებს ასრულებდნენ. რესპუბლიკის პერიოდისათვის ნიშანდობლივი იყო საპატარძლოს სიმბოლური ყიდვა (**coemptio**), რასაც წინ უსწრებდა ან მოსდევდა ქორწინებაზე თანხმობა. სხვა შემთხვევებში საქორწინო რიტუალების დაცვა, გარდა ქალის „სახლში შეყვანისა" (**deductio domum**), სავალდებულო არ იყო.

ტრადიციულად, ქორწინებამდე იმართებოდა ნიშნობა (**sponsalia**). ფლორენტინუსის თანახმად, „Sponsalia sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum – ნიშნობა არის მომავალი ქორწინების დათქმა (ხსენება) და ორმხრივი დაპირება." (D.23.1.1)

თავდაპირველად, ნიშნობა თითოეული დასაქორწინებელი პირის ოჯახის უფროსების (**paterfamilii**) შეთანხმებით ხდებოდა; მოგვიანებით კი, თავად მექორწინეთა თანხმობით – „Nuptiae consistere non possunt nisi consentiant omnes, id est qui coeunt quorumque in potestate sunt – არ შეიძლება [და]ქორწინება, თუ არ არის თანხმობა ყველა იმ [მხარისა], ე.ი. იმ პირებისა, რომლებიც ქორწინდებიდან და ასევე იმ პირებისა, რომელთა ხელისუფლების ქვეშ ისინი იმყოფებიან" (D.23.2.2).

კანონმდებლობა უშვებდა ერთ გამონაკლისს, როცა ქალიშვლის შეეძლო არ დამორჩილებოდა მამის გადაწყვეტილებას. კერძოდ, – „Tunc autem solum dissentiendi a patre

licentia filiae conceditur, si indignum moribus vel turpem sponsum ei pater eligat – ...მამის შეწინააღმდეგება ქალიშვილს მხოლოდ მაშინ ეძლევა, როდესაც მამა მას უღირსი ზნის ან სახელგატეხილ საქმროს აურჩევს“ (D.23.1.12§1)

ნიშნობის დროს საქმროს მხარე საპატარძლოს მხარეს ნიშნობის ბეჭედს (პატრიციები – ოქროს, სხვა სოციალური ფენის წევრები შედარებით დაბალი ხარისხის ლითონის, ხოლო მონებს რკინის ბეჭედს) და სხვადასხვა სახის მოძრავ ნივთს გადასცემდა.

რომაელები განსაკუთრებული სიფრთხილით ეკიდებოდნენ ქორწინების თარიღს, რადგან ზოგი დღე თუ თვე (მაგალითად, მაისი, ივნისის პირველი ნახევარი) უბედურების მომტანად მიაჩნდათ. ქორწინების დღეს ტარდებოდა აუსპიცია (**auspicia** – ფრინველებსა და ბუნებაზე დაკვირვება, როგორც ღმერთისაგან გამოგზავნილ მინიშნებზე). ქორწილის დღეს პატარძალი ქალიშვილობის დროინდელ ტოგას იხდიდა და მას ბედნიერების ქალღმერთს სწირავდა; შემდეგ პატარძალს გრძელ თეთრ ტუნიკას აცმევდნენ, წელზე სარტყელს აკრავდნენ და თავზე მკვეთრი წითელი ფერის თავსაბურავს აფარებდნენ. საქმროს მოსვლის შემდეგ, სტუმრების თანდასწრებით, საქორწინო რიტუალი ტარდებოდა: საოჯახო კერიაზე მსხვერპლს სწირავდნენ, რის შემდეგაც ლხინი იწყებოდა. იმავე დღეს პატარძალი ქმრის სახლში შედიოდა.

რომის სამართლის თანახმად, ქორწინების ორი ტიპი – **1**. ქმრის ხელით (**cum manu mariti**) და **2.** ქმრის ხელის გარეშე (**sine manu mariti**) – არსებობდა.

თავდაპირველად, იყო **cum manu mariti** ტიპის ქორწინება, რომლის თანახმადაც, ქალი, გათხოვების შემდეგ, მშობლების ოჯახთან იურიდიულ კავშირს კარგავდა და ქმრის ხელისუფლებაში გადადიოდა. თუკი ქმარი არავის ხელისუფლებაში მყოფი პირი (**persona sui iuris**) იყო, მაშინ ცოლი, შვილების მსგავსად, ქმრის დაქვემდებარებაში ექცეოდა. ამ ტიპის ქორწინებისას ქმრის ხელისუფლება ცოლზე, ფაქტიურად, განუსაზღვრელი იყო. ქმარს ცოლის მონად გაყიდვა, მისი მოკვლაც შეეძლო. ქონებრივი ურთიერთობების თვალსაზრისით, მონებისა და შვილების მსგავსად, ცოლს არავითარი უფლებაუნარიანობა არ გააჩნდა. ყველაფერი, რაც ქორწინებამდე ცოლს (თუ იგი **persona sui iuris** იყო) ეკუთვნოდა, ქმრის საკუთრება ხდებოდა. ქორწინების პერიოდში ცოლის საჩუქარი (მაგალითად, მამისაგან მიღებული საჩუქარი) ქმრის საკუთრებაში გადადიოდა. თუ ქმარი სხვას დაქვემდებარებული პირი (**persona aliena iuris**) იყო, მაშინ ცოლი, ქმართან ერთად, ქმრის ოჯახის უფროსს (**paterfamilias**) ექვემდებარებოდა.

იურიდიულად ცოლის ასეთ უუფლებო მდგომარეობას ის აწონასწორებდა, რომ ცოლი ქმრის მემკვიდრე – **heres sua** იყო, თუკი მას კანონიერი შთამომავლები არ ჰყავდა; შვილების ყოლის შემთხვევაში, ისიც, მათ მსგავსად, მემკვიდრე იყო.

Cum manu mariti ტიპის ქორწინების დროს ქმრის უპირატესობა იმდენად დიდი იყო, რომ მზითევი ქმრის ქონებას ერწყმოდა და მის საკუთრებად ითვლებოდა. ცოლს საკუთრების უფლება არ გააჩნდა და მზითევზე არანაირი სამართლებრივი უფლება არ ჰქონდა. დიგესტების თანახმად: „Constante matrimonio dotem in bonis mariti esse – ქორწინების განმავლობაში მზითევი ქმრის ქონებაში არის“.

ცოლის ქონება ქმრის ან ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) საკუთრება იყო. ამიტომ ქმარს

(ან ოჯახის უფროსს) ხელშეკრულების დადება და სასამართლო პროცესზე გამოსვლა ცოლისაგან დამოუკიდებლად შეეძლოთ. ცოლის ცხოვრება საოჯახო მეურნეობის გაძღოლით იფარგლებოდა. ცოლის პიროვნებაზე ქმრის ხელისუფლება არა სამართლით, არამედ საზოგადოებრივი აზრით იზღუდებოდა. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ რეალურად რომაელი მოქალაქეების ცოლები დიდი პატივისცემით სარგებლობდნენ.

ცოლქმრული ერთგულების დაცვა მკაცრად მოეთხოვებოდა ქალს. ცოლის ღალატი ქმარს განქორწინების მოთხოვნის საფუძველს და მის სასარგებლოდ მზითევის დატოვების უფლებას აძლევდა. ამ შემთხვევაში, ღალატი (ქონებრივი მდგომარეობის თვალსაზრისით) ცოლისათვის უფრო მძიმე იყო, ვიდრე ქმრისათვის. ცოლის მიზეზით განქორწინების შემთხვევაში, მზითევის ქალისათვის დატოვება ჯარიმის ტოლფასი იყო.

რესპუბლიკის ბოლოს, **cum manu mariti** ქორწინება **sine manu miriti** ტიპის ქორწინებით შეიცვალა, რამაც, შესაბამისად, გავლენა მოახდინა მეუღლეთა ქონებრივ უფლებებზე და რომაული ოჯახის წევრთა უფლებრივი მდგომარეობა მნიშვნელოვნად შეცვალა. ოჯახის უფროსის ხელისუფლებისაგან თავდაღწეული ცოლი იურიდიულად არა ქმრის, არამედ მშობლების ოჯახის (**familias**) წევრად ითვლებოდა. ამ პერიოდში ქმრის ძალაუფლებაც საგრძნობლად შეიზღუდა.

ქმრის ხელისუფლების გარეშე (**sine manu mariti**) ქორწინების დროს, ქმარს ცოლის პიროვნებასა და მის ქონებაზე უფლება აღარ ჰქონდა, ვინაიდან ცოლი ქმრის ხელისუფლებაში აღარ იმყოფებოდა. თუ გათხოვილი ქალი დამოუკიდებელი პირი (**persona sui iuris**) იყო, ე.ი. მამის ხელისუფლებას არ ექვემდებარებოდა და ქორწინებამდე საკუთარი ქონება ჰქონდა, გათხოვების შემდეგ თავის ქონებაზე საკუთრების უფლებას ინარჩუნებდა.

ამგვარი სახის ქორწინების პერიოდში მეუღლეთა ქონება განცალკევებულად რჩებოდა. ქორწინების დროს მზითევი, როგორც ქმრისათვის გადაცემული ქონება, განსაკუთრებული სამართლებრივი რეჟიმით რეგულირდებოდა. ცოლის ქონების მართვის უფლება ქმარს მხოლოდ იმ შემთხვევაში ჰქონდა, თუ ამას თავად ცოლი გადასცემდა. „ uamvis in bonis mariti dos sit, mulieris tamen est – თუმცა მზითევი ქმრის ქონებაში შედის, ის მაინც ცოლს ეკუთვნის“. (D.23.3.75)

რესპუბლიკის პერიოდში, როდესაც საოჯახო ინსტიტუტი მნიშვნელოვნად შეირყა, მზითევით მანიპულირების ერთგვარი კანონიერი საფუძველი შეიქმნა. კერძოდ, მამაკაცს შეეძლო დაქორწინებულიყო მხოლოდ მზითევის მიღების მიზნით, რათა იგი საკუთარი შეხედულებისამებრ განეკარგა და განქორწინების შემთხვევაში თავისთვის დაეტოვებინა. ამ არასასურველი ფაქტის თავიდან ასაცილებლად, ცოლი და მზითევის დამდგენლები ქმარს პირობას ართმევდნენ, რომ განქორწინების ან ქმრის გარდაცვალების შემთხვევაში, მზითევი ცოლს დაუბრუნდებოდა.

მოგვიანებით, ქმრის უფლებების შეზღუდვის მიზნით, რომის იმპერატორმა ავგუსტუსმა გამოსცა კანონი „იულიუსის კანონი სამზითვო მიწის ნაკვეთების შესახებ“ (lex Iulia de fundo dotali). ამ კანონით, რომელმაც მნიშვნელოვნად შეზღუდა ქმრის უფლებები, იმპერატორი ორ მიზანს ისახავდა: ჯერ ერთი, გასხვისებისაგან დაეცვა იტალიის ტერიტორიის შემადგენელი მიწის ნაკვეთები და მეორეც, იგი იმედოვნებდა, რომ ამით ქალის

უფლებების დაცვას შეძლებდა. ისიც აღსანიშნავია, რომ აღნიშნული კანონი უშუალოდ იტალიის ტერიტორიაზე არსებულ სამხითვო მიწის ნაკვეთებზე ვრცელდებოდა.

დიგესტებში ულპიანე სამხითვო მიწის ნაკვეთს შემდეგნაირად განმარტავს: „Dotale praedium accipere debemus tam urbanum quam rusticum: ad omne enim aedificium lex Iulia pertinebit – [ტერმინ] „სამხითვო მიწის ნაკვეთში“ უნდა ვიგულისხმოთ, როგორც ქალაქის მიწის ნაკვეთები [ე. ი. სახლები], ასევე – სოფლის, რადგან იულიუსის კანონი ყველა ნაგებობას ეხება. (D.23.5.13)

კანონში არაფერი იყო ნათქვამი არც მზითვად გაცემულ მოძრავ ქონებაზე და არც იტალიის საზღვრებს მიღმა მდებარე მიწის ნაკვეთებზე. ამრიგად, აღნიშნული კანონის თანახმად, ცოლის თანხმობის გარეშე, ქმარს ეკრძალებოდა მზითევის როგორც მთლიანი, ისე ნაწილობრივი გასხვისება. ამ აკრძალვამ მზითევის, როგორც ქონების – მანამდე არსებული განკარგვის ფორმაში, არსებითი გარდატეხა შეიტანა, და მზითევის სამართლებრივი ინსტიტუტის რაობის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა. მოგვიანებით, იგივე აკრძალვა იმპერატორმა იუსტინიანემ პროვინციაში მდებარე სამხითვო მიწის ნაკვეთებზეც განავრცო.

როგორც აღვნიშნეთ, ცოლის თანხმობის გარეშე, ქმარს მზითევის გასხვისების უფლება აღარ ჰქონდა; თუ სამხითვო ქონება ქმრის სამკვიდრო ქონებას ერწყმოდა და ქმარი საკუთარი თავის გაშვილებაზე თანხმობას განაცხადებდა, მაშინ მზითევი გასხვისებას ექვემდებარებოდა; ასევე, თუ მზითევი შეადგენდა მეუღლეთა საერთო ქონებას, რომელსაც ქმართან ერთად კიდევ რამდენიმე თანამფლობელი ჰყავდა და თუ ეს უკანასკნელნი ქონების გასხვისებას მოითხოვდნენ, მაშინ ქმარს უარის თქმის უფლება არ ჰქონდა.

ამრიგად, რომაელი იურისტების მიერ ზუსტად იყო განსაზღვრული მზითევის, როგორც კერძო საკუთრების ერთ-ერთი სახე; ქორწინების განმავლობაში ასევე საგანგებო სამართლებრივი რეჟიმით რეგულირდებოდა ცოლ-ქმრის დამოკიდებულება მზითევისადმი.

უნდა აღინიშნოს, რომ რომში, „ხელის გარეშე“ (**sine manu**) ქორწინების გავრცელების პარალელურად, განქორწინებებიც გახშირდა. ბუნებრივია, საზოგადოებაში გაჩნდა ქალის ინტერესების დაცვის მოთხოვნილებაც. ამ ვითარების შედეგი იყო ის, რომ VI საუკუნიდან მოყოლებული საცოლე ან მისი ოჯახის უფროსი (**paterfamilias**) საქმროსთან ან მისი ოჯახის უფროსთან (**paterfamilias**) აფორმებდა სტიპულაციას (ხელშეკრულებას), რომლის ძალითაც, ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში, ქმარს მზითევის დაბრუნება. აღნიშნულ ხელშეკრულებას **cautio rei uxoriae** ეწოდებოდა.

აქედან მიეცა დასაბამი მზითევის დაბრუნების შესახებ სარჩელსაც, რომელსაც **actio ex stipulatu** ეწოდებოდა. მოგვიანებით, მზითევის გამოსათხოვად კიდევ ერთი სახის სარჩელი გაჩნდა.

რომაული სამართალი ქალსა და მამაკაცს შორის ერთადერთ კანონიერ კავშირად ქორწინებას აღიარებდა. თუმცა, ძველ რომში ქალისა და მამაკაცის კანონიერი ქორწინებისაგან განსხვავებული სხვა სახის ურთიერთობებიც იყო ცნობილი.

§3. კონკუბინატი (concubonatus)

***Concubinatus** (ქალისა და მამაკაცის უკანონო თანაცხოვრება); **contubernium** (მონა-მამაკაცისა და მონა-ქალის თანაცხოვრება); **liberi naturales** („ბუნების შვილები“, ბასტარდები).*

რომში არსებობდა ქორწინების განსაკუთრებული სახე კონკუბინატი (**concubinatus**), ანუ ბუნებითი ქორწინება, რომლის შედეგადაც შობილ პირებს ბასტარდები ანუ ბუნების შვილები ეწოდებოდათ. ეს იყო არა შემთხვევითი კავშირი, არამედ ქალისა და მამაკაცის ხანგრძლივი თანაცხოვრება, რომელიც არ პასუხობდა ქორწინების კანონიერ მოთხოვნებს ანუ როდესაც მათ რაიმე კანონიერი დამაბრკოლებელი გარემოების გამო დაქორწინება არ შეეძლოთ. მაგალითად, ქორწინების უფლების (**ius conubii**) არქონა, სოციალური უთანასწორობა (მაგალითად, ქორწინება სენატორსა და გააზატებულს შორის, lex Iulia et Poppaea-ს კანონის თანახმად, თავისუფალ რომაელ მოქალაქეს „უღირსი საქციელის“ ქალზე დაქორწინება ეკრძალებოდა) და სხვა.

კონკუბინატის დროს მამაკაცის სოციალური მდგომარეობა მხედველობაში არ მიიღებოდა; კონკუბინატის შედეგად დაბადებული ბავშვები – **liberi naturales** – მამის კანონიერ შვილებად არ ითვლებოდნენ და მამის ხელისუფლებას არ ექვემდებარებოდნენ; კონკუბინატში ქალი კანონიერი ცოლის უფლებებით არ სარგებლობდა. მიუხედავად იმისა, რომ რომაული ოჯახი მონოგამიური იყო, ადრეული რესპუბლიკის პერიოდში ქმარს, კანონიერი ოჯახის პარალელურად, სხვა ქალთან კონკუბინატში თანაცხოვრების უფლებაც ჰქონდა, ხოლო ქალს, ქმრის გარდა სხვა მამაკაცთან თანაცხოვრების უფლება არ გააჩნდა.

პოსტკლასიკური პერიოდის რომში კონკუბინატში დაბადებული ბავშვების დაკანონება გახდა დასაშვები; მათ ალიმენტის მიღებისა და შეზღუდული მემკვიდრეობითი უფლებაც ჰქონდათ.

კანონით **lex Iulia de adulteriis** აკრძალული იყო **struptum, adulterium** და **incestum. Struptum** იყო სქესობრივი კავშირი თავისუფალ კაცსა და გაუთხოვარ ქალს შორის; **dulterium**-ის შემთხვევში ერთ-ერთი მხარე ქორწინებაში იმყოფებოდა; **Incestum**-ი იყო კავშირი იმ ნათესავებს შორის, რომელთაც ერთმანეთზე დაქორწინება კანონით ეკრძალებოდათ. შემთხვევითი და დროებითი კავშირები მონებთან, მეძავებთან და მსუბუქი ყოფაქცევის ქალებთან, როგორც წესი, სასჯელს არ ითვალისწინებდა.

Contubernium იყო მონა-მამაკაცისა და მონა-ქალის კავშირი, რომელიც ფაქტობრივ, თუმცა იურიდიულად აკრძალულ თანაცხოვრებად განიხილებოდა. პოსტკლასიკურ პერიოდში ამგვარი კავშირი გარკვეულწილად მოწესრიგებული იქნა სამართლებრივად, როცა **separatio dura** ანუ **contubernium**-ში მყოფი მონებისა და მათი შვილების სხვადასხვა ადგილსა და სხვადასხვა პატრონისათვის მიყიდვა აიკრძალა.

§4. მზითევი (dos)

Dos** (მზითევი); **dos profecticia** (ოჯახის უფროსისაგან მიღებული მზითევი); **dos adventicia** (მესამე პირისაგან მიღებული მზითევი); **dos aestimata** (შეფასებული მზითევი); **actio rei uxoriae** (ცოლისათვის მიცემული სარჩელი); **dos necessaria** (სავალდებულო მზითევი); **pactum dotalis

(სამზითვო შეთანხმება); ***dotis promissio*** *(მზითევის დაპირება);* ***dotis dictio*** *(მზითევის დათქმა);* ***dotis datio*** *(მზითევის მიცემა);* ***donatio*** *(ჩუქება);* ***donatio ante nuptias*** *(ქორწინებამდელი საჩუქარი);* ***donatio propter nuptias*** *(საქორწინო საჩუქარი, ქორწინების შემდგომი საჩუქარი);* ***traditio*** *(გადაცემა);* ***stipulatio*** *(დაპირება);* ***parapherna*** *(მზითევს გარდა).*

ძველ რომაელთა ყოფაში მზითევს იმდენად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, რომ იგი სახელმწიფო ინტერესის საგანს შეადგენდა და მზითევთან მიმართებით საოჯახო ურთიერთობების გარკვეულ რეგლამენტაციას ადგენდა. იუსტინიანეს დიგესტების თანახმად: „Rei publicae interest mulieres dotes salvas habere, propter quas nubere possunt – სახელმწიფოსათვის მნიშვნელოვანია, რომ ქალები უზრუნველყოფილნი იყვნენ მზითვით, რომლის მეშვეობით მათ გათხოვება შეუძლიათ“. (D.23.3.2)

ქრ.შობამდე III საუკუნიდან მზითევის გაცემა მორალურ ვალდებულებაში გადაიზარდა და სავალდებულო ხასიათი შეიძინა. ერთი მხრივ, ეკონომიკის განვითარების კვალობაზე ამ პერიოდში **conventio in manum**-ის გარეშე ქორწინებებმა იმატა, მეორე მხრივ, მკვეთრად გაიზარდა განქორწინებათა რიცხვიც. ასეთ ვითარებაში მზითევის გაცემის აუცილებლობას საზოგადოება სულ უფრო და უფრო უჭერდა მხარს, რადგან მზითევი ოჯახის მატერიალური საფუძვლის გარანტი იყო. კანონმდებელმაც არ დააყოვნა და მზითევი, როგორც საკუთრების ერთ-ერთი სახეობა, კანონით განსაზღვრა.

მზითევი – ქორწინების შემთხვევაში ქმრისათვის გადაცემული როგორც მოძრავი, ისე უძრავი ქონება – ჩუქება არ იყო და ამიტომ მასზე ჩუქების (**donatio**) წესები არ ვრცელდებოდა.

იურიდიულ ლიტერატურაში მზითევის ცნება თითქმის ყველა მეცნიერის მიერ იდენტურადაა დეფინიცირებული.

ასე მაგალითად, ნ. ბოგოლეპოვის თანახმად, მზითევი, როგორც საყოფაცხოვრებო ინსტიტუტი, ოდითგანვე არსებობდა რომში; ჩვეულებრივ, მამა ღირსების საქმედ მიიჩნევდა ქალიშვილი მზითევის გარეშე არ გაეთხოვებინა. მაგრამ ჩვენ არ მოგვეპოვება ცნობა იმის შესახებ, სამართლით იყო თუ არა განსაზღვრული მზითევის, როგორც ქონების რაობა.

ი. ბარონის განმარტებით, მზითევი არის ყოველივე ის, რაც ქმარს (ან მის მამას თუ იგი კვლავ მამის ხელისუფლებაშია) ცოლისაგან ან მის ნაცვლად სხვა პირისაგან, საოჯახო ცხოვრების ხარჯების შესამსუბუქებლად გადაეცემა.

დ. გრიმის აზრით, მზითევი ეწოდება ქონებას, რომელიც ქმარს ცოლისაგან ან მესამე პირისაგან საერთო მეურნეობის ხარჯების ნაწილის დასაფარავად გადაეცემა

ისტორიულად, მზითევის ინსტიტუტი ალიმენტაციურ ვალდებულებათა განვითარების საფუძველზე დაწესდა. მშობლები ან მათი უფლების მონაცვლეები, ოჯახიდან გარეთ გათხოვილ ქალს, რომელიც, თავის მხრივ, ახალ ოჯახს ქმნიდა, მზითევის სახით გარკვეულ ქონებას აძლევდნენ.

ი. ნოვიცკის თანახმად, ამ ტერმინით აღინიშნება ნივთები ან სხვა რაიმე ქონების ნაწილი, რომელიც გადაეცა ქმარს ცოლისაგან, მისი ოჯახის უფროსის ან მესამე პირისაგან საოჯახო ცხოვრების მატერიალური სირთულეების შესამსუბუქებლად.

ვ. ხვოსტოვის აზრით, მზითევი გულისხმობს ქმრისათვის ქონების გადაცემას, რათა მას საოჯახო ცხოვრების სიმძიმე შეუმსუბუქდეს.

მ. ბარტოშეკის ნაშრომში „რომის სამართალი“ ტერმინები „მზითევი“ (**dos**) და „ცოლის ქონება“ (**res uxoriae**) სინონიმური რიგის ცნებებადაა წარმოდგენილი.

ზემოაღნიშნულ განმარტებებს თუ შევაჯერებით, მზითევის მეტ-ნაკლებად ამომწურავ დეფინიციას მივიღებთ. ამრიგად, მზითევი ეს არის ქონება, რომელიც, საოჯახო ხარჯების შემსუბუქების მიზნით, ქმარს ცოლის ან მესამე პირის მიერ გადაეცემოდა.

საკუთრივ რომაულ წყაროებში მზითევი განმარტებულია შემდეგნაირად: „Dos est donatio mariti delata ad onera, matrimonii ustinenda – მზითევი არის მეუღლის საჩუქარი ქორწინების პერიოდში ხარჯების ასანაზღაურებლად“.

მზითევის ინსტიტუტის ისტორიას სამ ძირითად ეტაპად ყოფენ; ასეთი დაყოფა, რომის სამართლის თანახმად, უშუალოდ ქორწინებაში მყოფი ქალის სოციალური და სამართლებრივი სტატუსითაა განპირობებული.

ვ. ხვოსტოვი აღნიშნავს, „მზითევის ინსტიტუტი ჯერ კიდევ უძველეს რომის სამართალში **cum manu mariti** ტიპის ქორწინების დროს არსებობდა. თუ **conventio manum**-ს ახდენდა **sui iuris** ცოლი, მაშინ **manus mariti-**ს საფუძველზე, ცოლის მთელი ქონება ქმრის საკუთრებაში გადადიოდა და მზითევს ცვლიდა.“

იმ ეპოქაში, როდესაც ოჯახი აგნატური ნათესაობის პრინციპს ემყარებოდა და ჯერ კიდევ არსებობდა ქონებრივი დამოკიდებულება ოჯახის უფროსსა და სხვის დაქვემდებარებაში მყოფ (**aliena iuris**) პირებს შორის, მას შემდეგ, რაც ოჯახი მომხმარებელთა კავშირად იქცა, განსაზღვრული ოდენობის ქონების შეტანის მოვალეობა (მეუღლეთა თანაცხოვრების მატერიალური მდგომარეობის შესამსუბუქებლად) მხოლოდ ცოლს ეკისრებოდა. ძველ რომში მზითევი ქმრის სრულ საკუთრებაში გადადიოდა, ხოლო განქორწინების შემთხვევაში, მის დასაბრუნებლად არავითარი იურიდიული ნორმა არ არსებობდა.

ქმრის ხელისუფლებით **(cum manus mariti)** ქორწინების დროს საქმროს და საცოლის ოჯახის უფროსებს (**paterfamilias**) შორის წინასწარი შეთანხმების საფუძველზე ცოლი ქმრის ხელისუფლებაში გადადიოდა. მართალია, მზითევი ცოლის ქონება იყო, მაგრამ სამართლებრივი თვალსაზრისით, ეს ვითარება ქორწინებაში მყოფ ქალს არანაირ უფლებას არ ანიჭებდა მზითევზე, ვინაიდან სამართლებრივად იგი უუფლებო იყო.

თუ პატარძალი სხვის ხელისუფლებაში მყოფი (**aliena iuris**) იყო, მაშინ, ჩვეულების თანახმად, მას მზითევს ოჯახის უფროსი (**paterfamilias**) აძლევდა. მართალია, ეს ტრადიცია მატერიალურად ახალისებდა ქალის შესვლას ქმრის ოჯახში, მაგრამ იმავდროულად იგი კარგავდა მემკვიდრეობის კანონიერ უფლებას მამის ოჯახში; მეორე მხრივ, ეს განამტკიცებდა ქალის პოზიციას ქმრის ოჯახში.

თავდაპირველად, ცოლი იურიდიულად ხელისუფლებას დაქვემდებარებული პირი (**in manu)** იყო და ამდენად, მას ქონების განკარგვის უფლება არ ჰქონდა; ამიტომ ცოლის მზითევი ქმრის საკუთრებაში გადადიოდა და მის ქონებას ერწყმოდა. ქმრის უფლება მზითევზე

იმდენად დიდი იყო, რომ მზითევის დაბრუნება ქმარს არავითარ, თუნდაც განქორწინების შემთხვევაში (რაც იმ დროს ძალზე იშვიათი იყო) არ ევალებოდა. თუ ქორწინება წყდებოდა ქმრის გარდაცვალებით; **in manu** ცოლი შვილების მსგავსად იღებდა მემკვიდრეობას, რითაც მას მზითევი უნაზღაურდებოდა.

რომში სამზითვო საგანი შეიძლება ყოფილიყო ნებისმიერი რამ, რასაც ქონებირვი ღირებულება გააჩნდა, ანუ ეს იყო როგორც მატერიალური, ისე არამატერიალური ქონებრივი სიკეთე; კერძოდ, მანციპირებული თუ ამანციპირებული, სხეულებრივი თუ უსხეულო, მოძრავი თუ უძრავი ნივთი. მაგალითად, მიწა, ფული, პირუტყვი, მონა და სხვა.

დ. გრიმის თანახმად, მზითევის ობიექტი შეიძლება ყოფილიყო ღირებულების მქონე ნებისმიერი სიკეთე. მზითევის გამცემ პირს მზითვად შეეძლო დაედგინა საკუთრების უფლება, **dotis causa**-ს მიმართ სავალდებულო მოთხოვნები განესაზღვრა, ვალი ეპატიებინა და სხვა.

ი. ბარონის თქმით, მზითევის დადგენა შეიძლებოდა სხვადასხვა სახის გარიგებით: გადაცემით, დაპირებით ან საანდერძო დანაკისრით.

1. მზითვის გადაცემა გულისხმობდა წინასწარი დაპირების გარეშე სამზითვო ქონების ქმრისათვის დაუყოვნებლივ გადაცემას: **ა)** თუ მზითევის საგანი იყო სხეულებრივი ნივთები, რომლებზე საკუთრების უფლებაც ქმარს უნდა მოეპოვებინა, მაშინ გადაცემა (**traditio**) უნდა გამოეყენებინათ;

ბ) ქმრისათვის მზითევად ასევე შეიძლებოდა სერვიტუტის, ემფითევზისისა და სუპერფიციუმის გადაცემა; **გ)** ქმრისათვის მზითევად შეიძლებოდა გადაეცათ მოთხოვნა მესამე პირთა წინააღმდეგ ცესიის ან დელეგაციის სახით; თუ მევალე თავად ქმარი იყო, მაშინ ვალი უნდა ეპატიებინათ; **დ)** თუ მზითევის საგანი იყო რაიმე ერთი, მთლიანი ქონება, მაშინ მისი შემადგენელი ნაწილების მიმართ განსხვავებული გარიგებები გამოიყენებოდა; **ე)** თუ მზითევის დადგენით მემკვიდრეობისაგან განდგომა ან მემკვიდრეობაზე უარი უნდა გაეთვალისწინებინათ, მაშინ, ამგვარი ნების უბრალო გამოვლინებაც კმაროდა.

2. მოგვიანებით, კლასიკურ პერიოდში სამზითვო დაპირება (**stipulatio**) მზითევის დაპირების **(dotis promissio)** ან მზითევის დათქმის (**dotis dictio)** სახით გაიცემოდა; იუსტინიანეს სამართალით მზითევის დათქმა (**dotis dictio**) გაუქმდა, სამაგიეროდ, დადგინდა არაფორმალური ხელშეკრულება.

3. საანდერძო დანაკისრი. ლეგატი ცოლისათვის იმის განსაზღვრით, რომ გასცეს უარნათქვამი ქონება მზითევად, არ იქნება მზითევის დადგენა, არამედ მხოლოდ საბაბი მის დასადგენად.

დიგესტების თანახმად, მზითევის დადგენის რამდენიმე საშუალება არსებობდა: **dos aut datur aut dicitur aut promittitur Ulp. Reg., 6,1]**, ანუ **dotis promissio, dotis dictio და dotis datio.**

Dotis promissio (იგივე **stipulatio dotis**), სტიპულაციური ფორმით ქმრისათვის მზითევის დაპირება.

Dotis dictio – ეს იყო ცალმხრივი სიტყვიერი ვალდებულების განსაკუთრებული ფორმა,

რომლითაც განმცხადებელი საქმროს წინაშე კისრულობდა ვალდებულებას შემდეგი ფორმულის წარმოთქმით – მზითევად გადმოგეცემა (**dotis tibi erunt**) – და სამზითვო ობიექტებს ასახელებდა. ეს ფორმა ნებადართული იყო პატარძლისათვის, მისი მამასახლისისა და მევალისათვის, ვინც უშუალოდ საქმროსათვის ვალის გადახდის – **delegatio solvendi** – პირობას დებდა. ამგვარი შეთანხმება ქორწინების დადების შემდეგ შედიოდა ძალაში.

Dotis datio რეალური შეთანხმება იყო. თუ ქორწინება არ მოხდებოდა, მაშინ ქმარს **condictio ob rem dati causa non secuta**-ით პასუხისმგებლობა ეკისრებოდა. თუ გადაცემა (**datio**) მანციპაციით ან უფლების დათმობით (**in iure cessio**) ხდებოდა, მზითევად დასახელებული ნივთები ქმარს დაუყოვნებლივ გადაეცემოდა. გადაცემის (**traditio**), როგორც კაზუალური გარიგების, რეალურ შედეგს, ქორწინება განპირობებდა: თუ ქორწინება არ შედგებოდა, მაშინ მზითევი **rei vindicatio-**ს მეშვეობით უკან გამოითხოვებოდა.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მზითევად გაღებული შეცვლადი ნივთები თანაბარი ოდენობითა და სათანადო ხარისხით დაბრუნებას ექვემდებარებოდა. დიგესტებში გაიუსი საგანგებოდ აღნიშნავს: „Res in dotem datae, quae pondere numero mensura constant, mariti periculo sunt, quia in hoc dantur, ut eas maritus ad arbitrium suum distrahat et quandoquo soluto matrimonio eiusdem generis et qualitatis alias restituat vel ipse vel heres eius – მზითევად მიცემული ის ნივთები, რომლებიც წონით, რაოდენობითა და ზომით განისაზღვრება, ქმრის რისკს წარმოადგენს, რადგან მათ იმ მიზნით აძლევენ, რომ ქმარმა ისინი თავისი შეხედულებისამებრ განკარგოს და განქორწინების შემთხვევაში თავად ან მისმა მემკვიდრეებმა იმავე სახისა და თვისებების (ხარისხის) სხვა ნივთები დააბრუნოს.“ (D.23.3.42)

ხშირ შემთხვევაში, სწორედ ამით იყო განპირობებული ქმრის დაინტერესება იმით, რომ მზითევად გაცემული ნივთები – განსაკუთრებით კი პირუტყვი ან ტანსაცმელი – არ შეფასებულიყო, აღნიშნული ნივთების მზითევად გაცემისას ქმრის განსაკუთრებული სიფრთხილე იმით აიხსნებოდა, რომ, განქორწინების ალბათობის შემთხვევაში, მას ზედმეტი ხარჯი და მათზე პასუხისმგებლობა არ დაკისრებოდა. ამის თაობაზე ულპიანეც საგანგებოდ მიუთითებს დიგესტებში: „უმრავლეს შემთხვევაში ქმრისათვის მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ [მზითევად მიცემული] ნივთები არ იქნეს შეფასებული, რათა ამ ნივთების [დაკარგვის, დაზიანების] რისკი მასზე არ გავრცელდეს. განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც იგი მზითევად პირუტყვს ან იმ ტანსაცმელს იღებს, რომელსაც ცოლი ხმარობს. ვინაიდან, თუ ნივთები (ე.ი. ტანსაცმელი) შეფასებულია, და თუ ცოლმა ის გაცვითა, ისე ხდება, რომ ქმარმა [მზითევის დაბრუნების შემთხვევაში] [ტანსაცმლის] ფასი მაინც უნდა წარმოადგინოს. და რამდენადაც მზითევად შეუფასებელ ნივთებს იძლევიან, ამდენად მათი გაუმჯობესებაც და გაუარესებაც ცოლის [ანგარიშში] ითვლება“.

ძველ რომში შეფასებული ნივთები მზითევის განსაკუთრებულ სახეს წარმოადგენდა და მათ შეფასებულ სამზითვო ნივთებს (**dos aestimata**) უწოდებდნენ. მზითევის შეფასება ორი მოსაზრებით ხდებოდა: **1.** დაედგინათ ის მაქსიმალური ღირებულება (**taxationis causa**), რომლის ფარგლებშიც ქმარს, განქორწინების შემთხვევაში, მზითევი უნდა დაებრუნებინა და **2.** განესაზღვრათ გასაყიდი ფასი (**venditionis causa**), ანუ ფულით შეეფასებინათ იმ შემთხვევისათვის, თუ ქმარი ცოლის მევალე იყო.

რომაული კანონმდებლობის თანახმად, მზითევად გაღებული ნივთიდან ყოველგვარი ნამატი –

პირუტყვის, მონის, პროდუქტის თუ სხვა სარგებლის სახით – ქმრის ქონებას ერწყმოდა. სიზუსტის მოყვარულ რომაელებს ყოველი ასეთი შემთხვევა კანონით ჰქონდათ რეგულირებული. ასე მაგალითად, დიგესტებში არაერთგზისაა აღნიშნული შემდეგი: „მაგრამ [მზითევად მიცემული] პირუტყვის ნამატი ქმარს ეკუთვნის...“ ასევე: „თუ ქორწინებამდე მზითევად მიცემული მონა ასევე ქორწინებამდე ნაჩუქრობით ან ლეგატით რამეს შეიძენს, მზითევი გაიზრდება ისევე როგორც იზრდება ნაყოფით ის მიწის ნაკვეთი, რომელიც [ქმარს] ქორწინებამდე გადაეცა.“ „თუ [მზითევად მიცემულ] მონებს ბავშვები გაუჩნდათ ეს [ბავშვები] ქმრის მოგება არ არის.“

მოგვიანებით, როცა ქალიშვილის გამზითვება დედასაც დაევალა, მას გარკვეული მოძრავი ქონების გადაცემა შეეძლო. ამის თაობაზე დიგესტებში ვკითხულობთ შემდეგს: „თუ დედამ [თავის] ქალიშვილს სარგებლობის უფლებით ოქროულობა გადასცა, მამამ კი ეს ოქროულობა მომავალ ქმარს მზითვად მისცა...“

რომაელები განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდნენ იმ შემთხვევებს, როდესაც „ცოლს მზითევში მიწის ნაკვეთი ჰქონდა...“. დიგესტების თანახმად: „თუ მამა კეთილსინდისიერად ნაყიდ მიწის ნაკვეთს მზითევად გასცემს, მაშინ ეს [მზითევი] თავად მისგან წარმოქმნილ მზითევად განიხილება.“

ფაქტობრივად, მზითევად გაღებული მიწის ნაკვეთი სახელმწიფო ზრუნვის განსაკუთრებულ საგანს შეადგენდა. სწორედ ამიტომ, ქორწინების განმავლობაში სამზითვო მიწის ნაკვეთების გასხვისების წესს სახელმწიფო არეგულირებდა. თავდაპირველად, ქმარს სამზითვო მიწის ნაკვეთის გასხვისების სრული უფლება ჰქონდა. მოგვიანებით კი, სამზითვო მიწის ნაკვეთთან დაკავშირებით ქმრის აღნიშნული უფლება მნიშვნელოვნად შეიზღუდა, ხოლო **lex Iulia de fundo dotali**-ს თანახმად, სამზითვო მიწის ნაკვეთების გასხვისება საერთოდ აიკრძალა. ამის თაობაზე დიგესტებში პავლუსი საგანგებოდ აღნიშნავს: „ხოლო მიწის ნაკვეთის გასხვისება არც ერთ შემთხვევაში არ შეიძლება, როდესაც ქალს (ცოლს) სამზითვო სარჩელი ეკუთვნის ან აუცილებელად უნდა მიეკუთვნოს.“

მზითევად გაღებული ფულის თაობაზე საგანგებოდაა აღნიშნული იუსტინიანეს დიგესტებში. ასე მაგალითად, „...რომელმაც ქმარს მზითვად ფული გადასცა“ ან კიდევ „თუ ვინმემ მამას განსაზღვრული თანხა აჩუქა, რათა მამას ეს ქალიშვილისათვის (მზითვად) მიეცა, მაშინ, როგორც ამას „დიგესტების“ მეჩვიდმეტე წიგნში იულიანე წერს, არ იქნება **„profeqticia**“ ეს მზითევი არის **„adventicia**“.

ხშირი იყო ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც სამზითვო ნივთი ფულით იცვლებოდა ან პირუკუ.

„ჩვენ ვამბობთ, რომ ქორწინების არსებობის დროს მზითვის შეცვლა [იმ შემთხვევაში] შეიძლება, თუ ეს ქალისათვის სასარგებლოა, თუ [მაგალითად], ფული იცვლება ნივთით, ან ნივთი – ფულით. და ეს [წესი] მიღებულია.“

გარდა ამისა, მზითევად არამატერიალური ქონებრივი სიკეთეც გაიცემოდა. რომში ასეთად მიჩნეული იყო, მაგალითად, ლეგატი ანუ „როდესაც მამა [თავისი] ქალიშვილისათვის [ქმარს] მზითევს ჰპირდება და [შემდეგ] ამ მზითევს ლეგატის სახით ტოვებს...“, ან ასეთი სახის დაპირება: „როდესაც [მოვალე ვალის სანაცვლოდ] მზითევის დაპირებას იძლევა, მისი სახელით ვალდებულება ამ საკითხთან დაკავშირებით დანიშნულ ფიდეიუსორს ეკისრება.“

რომში არსებობდა მზითევის განსაკუთრებული სახე ე.წ. **parapherna**. ტერმინი **parapherna** ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს „გარდა მზითევისა“ ანუ იგულისხმება გათხოვილი ქალის საკუთრებაში არსებული ქონება. მზითვის ეს სახეობა მოგვიანებით ქმრის ხელისუფლების გარეშე (**sine manu mariti**) ქორწინების დროს შეიქმნა და მას, როგორც ქონების კერძო სახეს, გათხოვილი ქალი თავისუფლად განკარგავდა. რომის სამართალში **parapherna**-ს სინონიმებად მ. ბარტოშეკი **bona recepticia**-sa da **res extra dotem**-ს მიიჩნევს და წერს: „ceterum si res dentur in ea, quae Graeci paraferua dicunt quaeque Galli peculium appellant… – ამრიგად, თუ [მზითევად] აძლევენ იმ ნივთებს, რომლებსაც ბერძნები „paraferna“-ს (paraferua) უწოდებენ, ხოლო გალები – „pekulium“-ს...“ (D.23.3.9.3)

Pecullium-ის, როგორც ქონების სახით, წვრილფეხა საქონლის ჯოგი მოიაზრებოდა; მოგვიანებით **pecullium**-ად მიიჩნეოდა ნებისმიერი სახის ქონება, რომელსაც მეურნეობის გაძღოლის მიზნით ოჯახის უფროსი (**paterfamilias**) გადასცემდა პირს, რომელიც **alieni iuris** იყო და რომელსაც ამის შემდეგ მეურნეობის დამოუკიდებლად მართვა შეეძლო.

ქალის მზითევის განკარგვასთან დაკავშირებით, რომაელმა იურისტებმა შეიმუშავეს სამართლის ნორმათა მთელი სისტემა, რომლის მიხედვითაც ძალზე კარგად იქნა დამუშავებული მზითევის ინსტიტუტის არსი როგორც ქორწინების პერიოდში, ისე ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში. მოგვიანებით, სამართლის ნორმათა აღნიშნულ სისტემას რომის სამზითვო სამართალი ეწოდა. სწორედ მის ძირითად დებულებებზეა ეფუძნება თანამედროვე ევროპის მრავალი ქვეყნის (საფრანგეთი, ბელგია, იტალია და ა.შ.) სამზითვო სამართალი.

თავის მხრივ, ი. ბარონი აღნიშნავს, რომ ამგვარი სახელდება შეუფერებელია; მართებული იქნება, თუ ვიტყვით „ქონების გაყოფის სისტემა“.

ამრიგად, მოხმობილი იურიდიული და ისტორიული წყაროების თანახმად, ნათლად დასტურდება ის ფაქტი, თუ იურისტების მიერ რაოდენ ზუსტად იყო განსაზღვრული და რეგულირებული მზითევის, როგორც კერძო საკუთრების ერთ-ერთი სახეობის, რაობა და საგანი რომის სამართალში.

§5. შვილება (adoptio)

***Adrogatio** (შვილება); **adoptio** (შვილება); **filius familia** (ოჯახის შვილი); **legitimatio** (დაკანონება).*

როგორც იუსტინიანეს დიგესტებიდან ირკვევა, რომში შვილად აყვანის ორი სახე არსებობდა: **1. adoptio** (არათავისუფალი პირის შვილად აყვანა) და **2. adrogatio** (თავისუფალი პირის შვილად აყვანა).

Adoptio ნიშნავდა ოჯახის შვილის (**filius familia**) შვილად აყვანას, ხოლო **ადროგატიო**

თავისუფალი პირის შვილებას. გაიუსის თანახმად, **adrogatio**-თი პრინცეფსისა და მაგისტრატის ნებართვით მშობლის ხელისუფლებაში მყოფი პირების შვილება ხდებოდა.

შვილად აყვანის დროს აუცილებელი იყო რამდენიმე პირობის დაცვა. მაგალითად, არ შეიძლებოდა ერთზე მეტი პირის, სხვის მიერ გააზატებულის შვილება, ასევე სამოც წლამდე ასაკის პირს ან მეურვეს შვილების უფლება არ ჰქონდათ, აკრძალული იყო, რომ ასაკით უმცროსს ასაკით უფროსი ეშვილა, სხვაგან მყოფის ან იმ პირის შვილება, ვინც შვილებაზე თანახმა არ იყო. შვილების დროს აგნატი ნათესავების თანხმობა აუცილებელი არ იყო; ობოლის შვილების დროს მისი კოგნატი ნათესავების თანხმობა იყო საჭირო, აგრეთვე, დაიშვებოდა თავისუფალი ქალის და ბრმა პირის შვილება.

შვილების ძველი ფორმა იყო **adrogatio**, რომლის დროსაც ოჯახის მამა სხვა ოჯახის მამის ხელისუფლებაში გადადიოდა და მისი უფლებამოსილებაც სრულად ხვდებოდა მშვილებლის ხელში.

შვილად აყვანა კურიის კომიციებში ტარდებოდა და მთელი შემადგენლობის მიერ მტკიცდებოდა.

Adoptio მაგისტრატების ნებართვით დაიშვებოდა და სხვის ხელისუფლებაში მყოფი პირის ერთი ოჯახიდან მეორეში გადასვლა გულისხმობდა. აღნიშნული პროცედურა პონტიფიკოსების მიერ დადგენილი წესების მიხედვით ტარდებოდა და მესამე პირისათვის სამმაგი მანციპაციის პრინციპიდან მომდინარეობდა.

ი. პერეტერსკი აღნიშნავს, კლასიკურ პერიოდში შვილად აყვანა იმპერატორის რესკრიპტის საფუძველზე ხდებოდა. ამისათვის საჭირო იყო, რომ „მშვილებელი 60 წლის ყოფილიყო და საკუთარი შვილები არ ჰყოლოდა.“

უკვე კლასიკური პერიოდის რომში შვილად აყვანის პარალელურად მოქმედებდა დაკანონება (**legitimatio**), ანუ ქორწინების გარეშე დაბადებული ბავშვისათვის კანონიერი შვილის უფლებების მინიჭება.

§6. ქორწინების შეწყვეტა (divortium)

Divortium *(განქორწინება ორმხრივი ნებით);* ***repudium*** *(განქორწინება ცალმხრივი ნებით);* ***divortium sine causa*** *(უსაფუძვლო განქორწინება);* ***antipherna*** *(მზითევის საპირისპირო).*

ისტორიულად რომის სახელმწიფოს ევოლუციის ყველა ეტაპზე, ქორწინება ერთი და იმავე საფუძვლი წყდებოდა. დიგესტების 24-ე წიგნში საგანგებოდაა მითითებიული ქორწინების შეწყვეტის სამი კანონიერი საფუძველი: განქორწინება, ერთ-ერთი მეუღლის გარდაცვალება და ერთ-ერთი მეუღლის მიერ თავისუფლების დაკარგვა. თუმცა, ზოგიერთი ტექსტის თანახმად, რომელთა აუთენტურობა საეჭვოა, დასაშვებად მიიჩნევა ქორწინების შენარჩუნებას გაძევების (**interdictio aquae et ignis)** ან გადასახლების (**deportacio in insulam**) შემთხვევაში, როდესაც პირი მოქალაქეობას კარგავდა. მთავარი იყო, რომ მეუღლეებს **affectio maritali** შეენარჩუნებითათ.

როგორც ვ. ხვოსტოვი აღნიშნავს, თავდაპირველად, რომის სამართალით განქორწინების მოთხოვნის უფლებას მხოლოდ ქმარს, და ისიც განსაკუთრებულ შემთხვევებში, ეძლეოდა. კერძოდ, თუ ცოლი ჩაიდენდა ისეთ მძიმე დანაშაულს, როგორიც იყო შვილების მოწამვლა, ღვინის საცავის გასაღების ასლის დამზადება ან მრუშობა.

პლუტარქეს ცნობით, „რომულუსმა რამდენიმე კანონი მიიღო, რომელთაგან ერთი განსაკუთრებული სიმკაცრით გამოირჩევა, ცოლს უკრძალავდა ქმრის მიტოვებას, მაგრამ ქმარს უფლება აძლევდა მოწამვლაში, ბავშვების შეცვლასა და მრუშობაში მხილებული ცოლი გაეგდო. თუ ვინმე [ქმარი] სხვა მიზეზით განქორწინდებოდა, მაშინ კანონი მას ავალებდა ქონების ერთი ნაწილი ცოლისათვის მიეცა, ხოლო მეორე ნაწილი [ქალღმერთ] ცერერასთვის მიეძღვნა საჩუქრად. ხოლო ცოლის გამყიდველი [ქმარი] ქვესკნელის ღმერთებისათვის უნდა შეეწირათ“...

რომის სამართლის თანახმად, ქორწინების შეწყვეტა დაიშვებოდა მეუღლეთა ურთიერთშეთანხმებით და მას **divortium** ეწოდებოდა. თუმცა, თავდაპირველად, მხოლოდ ცალმხრივად დაიშვებოდა.

განქორწინება გაცხადება ხდებოდა ამ მაცნის მეშვეობით, ან წერილის გაგზავნით, ან ქრ.შობამდე 18 წ. მიღებული ავგუსტუსის კანონით **lex Iulia de adulteriis**. აღნიშნული კანონი განქორწინებას მხოლოდ ცოლის ღალატის შემთხვევაში ითვალისწინებდა; თუ მოღალატე ცოლთა ქმარი თანაცხოვრება განაგრძობდა, ქმარს სასჯელი ემუქრებოდა. ზოგჯერ განქორწინება ხდებოდა ობიექტური მიზეზითაც ხდებოდა. ასე მაგალითად, ქმრის ქურუმად გახდომის, სამხედრო სამსახურის ან მძიმე დაავადების შემთხვევაში, ნორმალურ ვითარებაში ცოლქმრული თანაცხოვრება შეუძლებელი იყო. განქორწინების ბუნებრივ საფუძვლად მიიჩნეოდა ქალის უშვილობაც.

რომში ზნეობის დაცემის კვალობაზე, გახშირდა განქორწინებები არასერიოზული მიზეზებით. პრაქტიკაში დამკვიდრდა **cautiones rei uxoriae**, რომლის თანახმადაც, განქორწინების შემთხვევაში, ქმარი მზითევის უკან დაბრუნების ვალდებულებას კისრულობდა. მოგვიანებით, პრეტორმა თავისი ედიქტით სარჩელი **actio rei uxoriae** ცოლს მისცა. თავდაპირველად, განქორწინების, შემდეგ ქმრის გარდაცვალების შემთხვევაშიც. პრეტორის მიერ დანიშნული მოსამართლე (**arbiter**) საკუთარ თავზე იღებდა იმ ფუნქციას, რომელსაც ადრე ქმრის საოჯახო საბჭო ასრულებდა. საქმე ისაა, რომ სასარჩელო ფორმულა ქმარს ავალდებულებდა ცოლისათვის მზითევიდან მიეცა ის, რაც ცოლს სამართლიანად ეკუთვნოდა. მოსამართლე (**arbiter**) ამ საქმეს ცენზორის მსგავსად, თავისი ნების თავისუფალი გადაწყვეტილებით (**arbitrium**) განიხილავდა. ასეთ შემთხვევაში, სარჩელის უფლება მხოლოდ ცოლის კერძო პირადი უფლება იყო.

ქორწინების პერიოდში ცოლის მზითევად დადგენილი როგორც მოძრავი, ისე უძრავი ქონება, ქორწინების შეწყვეტის შემდეგ, ქმრის საკუთრებაში რჩებოდა, მაგრამ თუ ქმარი განქორწინებას საპატიო მიზეზთა არარსებობის შემთხვევაში მოითხოვდა, ი. ბარონის თქმით, კანონი მას ავალდებულებდა თავისი ქონების ერთი ნახევარი განქორწინებული ცოლისათვის მიეცა, ხოლო მეორე ნახევარი მიწათმოქმედების ქალღმერთ ცერერასათვის შეეწირა.

მოგვიანებით, რესპუბლიკის პერიოდში განქორწინება შესაძლებელი გახდა ორმხრივი და ცალმხრივი მოთხოვნით როგორც ცოლის, ისე ქმრის მიერ. განქორწინებას ორმხრივი ნებით

divortium-ი ეწოდებოდა, ხოლო ცალმხრივი ნებით – **repudium**-ი. (**repidium** ნიშნობის ცალმხრივად ჩაშლასაც ნიშნავდა). დიგესტების ორმოცდამეათე წიგნში ეს ორი ტერმინი ასეა განმარტებული: „განქორწინებასა“ და „რეპუდიაციას“ შორის ის სხვაობაა, რომ „რეპუდიაცია“ შესაძლებელია როგორც ქორწინებამდე, ისე მის შემდეგ, მაგრამ სიტყვით „განქორწინება“ იგულისხმება გათხოვილი ქალი, რადგან „განქორწინება“ ნიშნავს ქონებრივი კავშირის შეწყვეტას მეუღლეებს შორის, რის შემდეგაც თითოეულ მეუღლეს სრული უფლება აქვს წავიდეს იქ, სადაც სურს.“ (D.50.16.191)

ცალმხრივი ნებით განქორწინებისას მოქმედებდა მზითევის განკარგვის შემდეგი წესი: თუ ცოლი იყო თვითხელისუფალი პირი (**persona sui iuris**) (იმის მიუხედავად, მზითევი მამის, მშობლებისაგან მიღებული იყო (**profecticia**) თუ გარეშე, მესამე პირისაგან მიღებული (**adventicia**) და რეპუდიაციას ითხოვდა ქმარი, ეს უკანასკნელი ქორწინების ცალმხრივი ნებით შეწყვეტის მიზეზი იყო, მზითევი მხოლოდ რჩებოდა ცოლს; თუ ცოლი კვლავ მამის ხელისუფლებაში იმყოფებოდა ანუ **persona aliena iuris** იყო, მაშინ მზითევი, მისი წარმომავლობის მიუხედავა (ანუ **profecticia** იყო თუ **adventicia**), რეპუდირებულ ცოლსა და მამამისს რჩებოდა; თუ განქორწინება ცოლის ინიციატივით ან მისი საქციელით ხდებოდა, მაშინ მზითევი ქმარს რჩებოდა.

იუსტინიანემდელი პერიოდის სამართლის თანახმად, მზითევის ბედი ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში არსებითად მზითევის დაბრუნება-არდაბრუნების პირობის დათქმაზე იყო დამოკიდებული. ასეთი დათქმის არარსებობის შემთხვევაში, მზითევს **dos recepticia** ეწოდებოდა და ქორწინების შეწყვეტისთანავე ქმარს მზითევის დაბრუნება (აუცილებელი ხარჯების გამოკლებით) ევალებოდა.

ი. ბარონის თანახმად, აღნიშნული დათქმის არარსებობის შემთხვევაში კი მზითევს **dos non recepticia** ეწოდებოდა, რის გამოც ქმარს მზითევის დაბრუნება არ ევალებოდა; მაგრამ თუ ქორწინების შეწყვეტა გამოწვეული იყო ცოლის გარდაცვალებით, მაშინ მზითევი – **dos adventicia** – ქმარს რჩებოდა, ხოლო მზითევი – **dos profecticia** – (თუ მისი დამდგენი ცოცხალი აღარ იყო) ქმარს რჩებოდა, ხოლო თუ მზითევის დამდგენი ცოცხალი იყო, მაშინ თითოეულ შვილზე ქმარს მზითევის 1/5 წილის გამოქვითვა შეეძლო.

იმპერიის პერიოდში ძალზე გახშირდა ქორწინების შეწყვეტა როგორც **divortium**-ი, ისე **repudium**-ი. განქორწინება დიდ ზნეობრივ ზიანს აყენებდა სახელმწიფოს, მაგრამ თუ ქორწინების შეწყვეტა მაინც გარდუვალი იყო, საიმპერატორო კანონი განქორწინებისათვის სერიოზულ საფუძველს ითხოვდა. თუ განქორწინება ამ პირობას არ აკმაყოფილებდა, მას უსაფუძვლო განქორწინება ანუ **divortium sine causa** ეწოდებოდა და განქორწინების ინიციატორს მკაცრი ქონებრივი სასჯელი ეკისრებოდა.

ი. ბარონის თანახმად, ამითვე იყო განპირობებული იუსტინიანეს მიერ გატარებული ღონისძიებებიც. კერძოდ, იმპერატორის განკარგულებით განქორწინება ორმხრივი შეთანხმებით (**divortium communi consensu**) აიკრძალა; გამონაკლისი იყო ის შემთხვევა, როდესაც, ხორციელი სიყვარულისაგან თავშეკავების მიზნით, მეუღლეები საკუთარი სურვილით შორდებოდნენ ერთმანეთს; მაგრამ თუ ამ პირობას მეუღლეთაგან რომელიმე დაარღვევდა, მას მთელი ქონება შვილების სასარგებლოდ ჩამოერთმეოდა; შვილების არ ყოლის შემთხვევაში კი ქონება ხაზინის განკარგულებაში გადადიოდა.

ერთ-ერთი მეუღლის გარდაცვალებით ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში, მამის მიერ დადგენილი მზითევი (**dos profecticia**), კანონით ქმარს რჩებოდა; თუ ქორწინება ქმრის გარდაცვალებით წყდებოდა, მაშინ მზითევი მხოლოდ ცოლს, ან ცოლსა და მამამისს ორივეს ერთად უბრუნდებოდა. პავლუსის თანახმად, „თუ მამამ მისცა და შეთანხმება დადო, რომ ქორწინების განმავლობაში ქალიშვილის სიკვდილის შემთხვევაში მზითევი ქმარს რჩება, მაშინ, ჩემი აზრით, შეთანხმება დაცული უნდა იქნეს, თუნდაც ბავშვები არ არსებობდნენ“.

ასეთი გახლდათ ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში რომაელი ხალხის სხვადასხვაგვარი დადგენილება მზითევის განკარგვასთან დაკავშირებით. მზითევზე ქმრის უფლებები თავად სამზითვო საგნის რაობაზე და მხარეთა ნებაზე იყო დამოკიდებული.

ყველაზე ხშირად ქმარს საკუთრებაში სხეულებრივი ნივთები ეძლეოდა და იმავდროულად, სამზითვო საგანთან დაკავშირებით, მისი უფლებები განისაზღვრებოდა.

იმპერიის მეორე ნახევარში მზითევის (**dos**) პარალელურად ახალი ინსტიტუტი საქორწინო საჩუქარი (**donatio propter nuptias**) დამკვიდრდა. ასე ეწოდა მანამდე არსებულ ქორწინების შემდგომ საჩუქარს (**donatio ante nuptias**). ქმარი ან მის მაგიერ სხვა (კანონით ასეთი რამ მამას არ ევალებოდა) პირი, მზითევის სანაცვლოდ ცოლისათვის განსაზღვრული რაოდენობის ქონებას (**antipherna**) ადგენდა. საქორწინო საჩუქარი (**donatio propter nuptias)** მზითევის (**dos**) ტოლფასი უნდა ყოფილიყო. ასეთი სამზითვო ქონებიდან ქმრის წილს ცოლი წინასაწარ განსაზღვრავდა და ქმარს იმ შემთხვევაში ეძლეოდა, თუ ცოლი ქმარზე ადრე გარდაიცვლებოდა; თავის მხრივ, ქმარიც განსაზღვრავდა სამზითვი ქონების წილს, რომელიც ცოლს იმ შემთხვევაში გადაეცემოდა, თუ ქმარი მასზე ადრე გარდაიცვლებოდა.

ცოლის მიზეზით განქორწინების შემთხვევაში, იგი სამზითვო ქონებას კარგავდა. ასევე კარგავდა განქორწინების ინიციატორი ქმარი საქორწინო საჩუქარს (**donatio propter nuptias**). თუ ქორწინებიდან მეუღლეებს შვილები არ ჰყავდათ, მაშინ ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში, კანონით ცოლს საქორწინო საჩუქარზე (**donatio propter nuptias**) არანაირი უფლება არ ჰქონდა; თუ ქორწინებიდან მათ ჰყავდათ შვილები, მაშინ ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში, ცოლი აღნიშნულ ქონებაზე ცოლი უზუფრუქტს იღებდა, ხოლო ქონებაზე საკუთრების უფლებას – შვილებთან ერთად ინაწილებდა.

რაც შეეხება ერთ-ერთი მეუღლის მიერ თავისუფლების დაკარგვის მიზეზით ქორწინების შეწყვეტას, (მაგალითად, თუ მეუღლე ჩავარდებოდა ტყვედ და მისი ბედი – გარდაცვლილი იყო თუ ცოცხალი – უცნობი იყო), ხუთი წლის გასვლის შემდეგ ქორწინება შეწყვეტილად ითვლებოდა და ცოლს კვლავ დაქორიწნების უფლება ეძლეოდა. ამ შემთხვევაში, ქონებრივი ზარალის ანაზღაურება მეუღლეთაგან არც ერთს არ ეკისრებოდა; თუ გაზატებული ქალი თავის პატრონზე გათხოვდებოდა, მაშინ მას განქორწინების მოთხოვნა ეკრძალებოდა და ამდენად, არც მზითევის მოთხოვნის უფლება ჰქონდა.

ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში, ძირითადად ასეთი გახლდათ ის სხვადასხვაგვარი დადგენილება, რითაც რომაელი ხალხი ხელმძღვანელობდა.

§7. ოჯახის უფროსი (paterfamilias)

Ius vitae et necis *(სიცოცხლისა და სიკვდილის უფლება);* ***potestas*** *(მამასახლისის ხელისუფლება);* ***emancipatio*** *(მამის ხელისუფლებიდან გათავისუფლება);* ***patria potestas*** *(მამის ხელისუფლება).*

რომის სამართალი ერთმანეთისაგან განასხვავებდა პირთა ორ კატეგორიას: არახელქვეით **(sui iuris)** და ხელქვეით **(aliena iuris)** პირებს. ძველ რომში მთელი სამოქალაქო საზოგადოების წყობა პირთა აღნიშნულ დაყოფას ეფუძნებოდა.

რომაული ოჯახის სათავეში იდგა ოჯახის უფროსი, მამასახლისი, რომელსაც რომაელები **paterfamilias**-ს უწოდებდნენ. მის დაქვემდებარებაში შედიოდა ყველა **alieni iuris** პირი: ცოლი (რომელსაც ქალიშვილის მდგომარეობა ჰქონდა – **loco filiae**), ვაჟიშვილები და მათი ცოლები, რომლებიც ქმრის ხელისუფლებაში იყვნენ (ისინი შვილიშვილის სტატუსით სარგებლობდნენ **loco nuptis**), ქალიშვილები და მონები. თავდაპირველად, ოჯახის უფროსის უფლებამოსილება შეუზღუდავი იყო და ცოლზე, შვილებზე, მონებზე თუ ნივთებზე ერთნაირ ხელისუფლებას (**manus**) ახორციელებდა; დროთა განმავლობაში მამასახლისის ხელისუფლება (**potestas**) დაიხვეწა და რამდენიმე ძირითადი სახე გამოიკვეთა. **1.** ხელისუფლება ცოლზე (**manus**); **2.** ხელისუფლება შვილებზე (**patria potestas); 3.** ხელისუფლება მონებზე (**dominica potestas**). შესაბამისად, თანდათანობით, აღნიშნულმა ხელისუფლებამ, დიფერენციაციის შედეგად, განსხვავებული სახელდებები მიიღო: **manus mariti** (ხელისუფლება ცოლზე), **patria potestas** (ხელისუფლება შვილზე), **dominica potestas** (ხელისუფლება მონებზე) და ა.შ. მოგვიანებით, იმპერატორ იუსტინიანეს სამართლით მამასახლისის (**paterfamilias**) ხელისუფლება შეიზღუდა. როცა მისი, როგორც ოჯახის უფროსის უფლებამოსილება მხოლოდ მონებსა და მის ხელქვეით მყოფ შვილებზე ვრცელდებოდა.

რომაულ ოჯახში ქვეყნის უმაღლეს ხელისუფალს ოჯახის უფროსი (**paterfamilias**) ცვლიდა. მისი ძალაუფლება საკმაოდ ფართო იყო: იგი განკარგავდა ოჯახის მთელ ქონებას, განაგებდა ოჯახის წევრთა ბედს და ა.შ.

1. გაყიდვის უფლება (**ius vendendi**). ოჯახის ვაჟიშვილის სხვა ქვეყნის ტერიტორიაზე მონად გაყიდვა. აღნიშნულს XII დაფის კანონების თანახმად, მესამე გაყიდვის შემდეგ შვილი მამის ხელისუფლებიდან თავისუფლდებოდა; **2.** ზარალის ასანაზღაურებლად გადაცემა (**ius noxae dandi**). მამას უფლება ჰქონდა ხელქვეითი ვაჟიშვილი მიყენებული ზარალის ასანაზღაურებლად გადაეცა დაზარალებულისათვის და თავად ზარალის ანაზრაურების პასუხისმგებლობისაგან გათავისუფლებულიყო. აღნიშნული უფლება იუსტინიანეს კანონმდებლობით აიკრძალა; **3.** ჩვილის გადაგდების უფლება. კლავდიუსის ეპოქაში დაიშვებოდა, რომ მამას ახალშობილზე უარი ეთქვა და გადაეგდო. ეს ქრისტიანთა მხრიდან კრიტიკის საფუძველი გახდა და მხოლოდ იმ შემთხვევაში დაიშვებოდა, თუ ჩვილი მახინჯი დაიბადებოდა.

აღნიშნული ძალაუფლება იმდენად დიდი იყო, რომ მას ოჯახის წევრის სიკვდილით დასჯის უფლებას კი ჰქონდა (სიცოცხლისა და სიკვდილის უფლება (**ius vitae et necis**). ყველაფერი, რასაც შვილები იძენდნენ, მამას ეკუთვნოდა. ჰ. დერნბურგის თანახმად, იურიდიული თვალსაზრისით, ოჯახის მამა ერთადერთი და შეუზღუდავი მესაკუთრე იყო იმ ქონებისა, რომელსაც ის და მისი ხელქვეითნი შრომით, მემკვიდრეობით ან რაიმე სხვა ხელსაყრელი შემთხვევის წყალობით იძენდნენ.

აღნიშნული წესის პარალელურად საზოგადოებაში არსებობდა ხალხის ერთგვარი შეხედულება, რომელიც საგანგებოდ აღნიშნა იურისტ პავლუსმა. ამ თვალსაზრისით, მთელი ქონება მამისა და მისი შვილების საერთო ქონებად ითვლებოდა. თავისთავად, იურიდიული განკარგვის წესზე აღნიშნულ შეხედულებას არავითარი გავლენა არ ჰქონდა (ამ შემთხვევაში, მამის „ფიდუციალური“ უფლების შესახებ საუბარი ისევე უმართებულო იყო, როგორც ქმრის ფიდუციალური საკუთრების აღიარება ცოლის მზითევზე, რომელიც, ხალხის აზრით, ცოლის კუთვნილება იყო. მზითევის (**dos**) განკარგვის წესის თანადროულად, არსებობდა ე.წ. ნატურალისტური მოსაზრებაც, რომელიც, თავის მხრივ, პოზიტიური სამართლის განმარტების საფუძველი შეიძლება გამხდარიყო).

იუსტინიანეს სამართლის მიხედვით, მამა და შვილები იძენდნენ ყოველივე იმას, რაც მათ ხელში **a parte** an **ex re partis** არ გადადიოდა. სრულწლოვანების შემდეგ, მამის ხელქვეით შვილებს შეეძლოთ საკუთარ თავზე ვალდებულებების დამოუკიდებლად მიღება.

კლასიკურ პერიოდში ხელქვეითი შვილების წინააღმდეგ საჩივრის აღძვრა და ვალაუვალობის გამო მათი დასჯა შეიძლებოდა. ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა, შეიძლებოდა კი რეალურად ამ დათქმის განხორციელება, რადგამ ხელქვეითი შვილებს ქონება არ გააჩნდათ. **SC Macedonianum**-ის თანახმად, ხელქვეით შვილს სესხის რომ აეღო, მას მამის თანხმობა ესაჭიროებოდა.

მ. ბარტოშეკი ტერმინს **patria potestas** შემდეგნაირად განმარტავს: ოჯახის უფროსის სამისდღეშიო და აბსოლუტური ხელისუფლება როგორც სისხლისმიერ, ისე აყვანილ შვილებზე, მათი ასაკის მიუხედავად.

რომაელი იურისტები მამის ხელისუფლებას რომის მოქალაქეთა წმინდა ეროვნულ ინსტიტუტს – **ius proprium civium Romanorum**-ს უწოდებდნენ. გერმანელი მეცნიერი ე. შტაერმანი ამბობს, რომ „ის რკინისებური დისციპლინა და სახლის უფლის ძალაუფლება, რაც არსებობდა ფამილიას-ში, საერთოდ იშვიათობას წარმოადგენდა მსოფლიო ისტორიაში. რომაელი დიდკაცის ოჯახი, გარდა ჯალაბობისა, შედგებოდა მონებისა და მოსამსახურეებისაგან. . . . ასევე ლათინური ფამილია ნიშნავდა ოჯახს, ჯალაბსა, და ნაწილობრივ, გვარსაც.

იუსტინიანეს ინსტიტუციებში ნათქვამია: „ Ius autem potestas, quod in liberos habemus, proprium est ciuium Romanuorum: nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus – მამის ხელისუფლება, რომელიც ბავშვებზე გვაქვს, მხოლოდ რომაელი მოქალაქეებისათვის არის დამახასიათებელი; რამეთუ არ არსებობს სხვა ხალხი, რომელსაც ისეთივე ხელისუფლება ჰქონდეს შვილებზე, როგორიც ჩვენ, რომაელებს გვაქვს“.

ოჯახის უფროსი (**paterfamilias**) შეიძლება ყოფილიყო ოჯახის მამრობითი სქესის აღმავალი ხაზის ასაკით უხუცესი წევრი, რომელიც რომაული ოჯახის ერთადერთი თვითხელისუფალი (**persona sui iuris**) იყო, რომლის გარდაცვალების შემდეგ მისი ვაჟები, (მანამდე **paterfamilias**-ის დაქვემდებარებაში მყოფნი) **paterfamiliae**-ს თავად ხდებოდნენ.

თავდაპირველად, **paterfamilias**-ის თითქმის აბსოლუტური ძალაუფლება ოჯახის ყველა წევრსა და მთელ საოჯახო ქონებაზე უპირობოდ ვრცელდებოდა. სიცოცხლის განმავლობაში იგი მხოლოდ ჩვეულებისა (**regimen morum**) და ზნეობის (**leges regiae**) ნორმებით იზღუდებოდა.

მოგვიანებით კანონითაც და ცხოვრების წესითაც მამის ძალაუფლება შესუსტდა.

ოჯახის ყველა თავისუფალი წევრი ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) ხელისუფლებას ექვემდებარებოდა, ხოლო ცოლის დაქვემდებარება ორმაგი ხასიათისა იყო; ერთი მხრივ, იგი ქმრის ხელისუფლებას (**manus mariti**), მეორე მხრივ კი, ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) ხელისუფლებას ექვემდებარებოდა.

ამგვარი ხელისუფლების არსი თავად მისი ბუნებით აიხსნებოდა და ოჯახის უფროსის პასუხისმგებლობას უკავშირდებოდა, რათა მას მოდგმის გაგრძელება უზრუნველეყო.

მამის ხელისუფლების წარმოიშობოდა: 1. კანონიერ ქორწინებაში მყოფ მეუღლეთა ვაჟიშვილის ან ქალიშვილის დაბადებით; **2.** დაკანონებით; **3.** შვილებით.

მამასახლისის (**paterfamilias**) აბსოლუტური ხელისუფლების (**patria potestas**) რამდენიმე სახე არსებობდა: **1.** პირის სიცოცხლისა და სიკვდილის უფლება (**ius vitae ac necis**) მამასახლისის უმთავრესი უფლება იყო, რომელიც მან კლასიკურ პერიოდამდე შეინარჩუნა. აღნიშნული უფლება ძალზე ულმობელი უფლება იყო; ეს უფლება დიონისე ჰალიკარნასელის თანახმად, „სხვა ძველი ხალხების მიერ ტირანულად იყო მიჩნეული“. რომაელების ამ უფლების რეალურად გამოყენებისათვის აუცილებელად მიიჩნევდნე საოჯახო საბჭოს (**iudicium domesticum**) მოწვევას. ცენზორს უფლება ჰქონდა ჩარეული მამის გადაწყვეტილებაში. ოჯახის უფროსისადმი დაქვემდებარებულ პირთა სასიკვდილოდ გამეტება უშუალოდ მისი ფუნქცია იყო და საჯარო ხელისუფლებას ეხება, როცა ოჯახის უფროსი (**paterfamilias**) დაქვემდებარებულ პირს სჯიდა, ამ დროს მას დისციპლინარული მოსაზრებები ამოძრავებდა.

კონსტანტინეს დროს მამასახლისის ზემოხსენებული უფლება (**vitae necisque potestas**) შეიზღუდა; 395 წლიდან კი მას თვითნებურად უმიზეზოდ დაქვემდებარებული პირების სიკვდილით დასჯა აეკრძალა. მკაცრი ღონისძიებების გამოყენება მას აეკრძალა. **Vitae necisque potestas** აკრძალვა იუსტინიანეს კოდექსით დასტურდება.

ოჯახის მამას **(paterfamilias)** უფლება ჰქონდა ახალშობილი შვილად არ ეღიარებინა. საერთოდ, ოჯახის წევრად და მამის ძალაუფლებაში მყოფ პირად მხოლოდ მამასახლისის მიერ აღიარებული შვილის ხდებოდა. სხვა შემთხვევაში (მაგალითად, აშკარა სიმახინჯისას) ბავშვს თავიდან იცილებდნენ – **expositio filii**. როგორც XII დაფის კანონებისა და ციცერონის თანახმად, ...“cito necatus tamquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem puer – როგორც XII დაფის კანონებიდან ჩანს, ჩვილს, რომელიც გამოირჩეოდა განსაკუთრებული სიმახინჯნით, ასევე იოლად გამოასალმებდნენ სიცოცხლეს.“ თავდაპირველად, მამასახლისის აღნიშნულ უფლებას მეზობლები და ნათესავები აკონტროლებდნენ.

დაქვემდებარებაში მყოფი პირები ოჯახის უფროსს შეეძლო ზარალის ანაზღაურების ან უბრალოდ, მუშა ხელის გაქირავების მიზნით, მესამე პირებისათვის მანციპაციით გადაეცა (**mancipio dare**). ეს პრაქტიკა რომში ოდითგანვე იყო ცნობილი. დიონისე ჰალიკარნასელის გადმოგვცემით, რომულუსმა მიიღო კანონი, რომლის თანახმადაც, „რომაელმა კანონმდებელმა... ნება დართო მამას ვაჟიშვილი ისე გაეყიდა, რომ ყურადღებას არ აქცევდა იმას, თუ რომელიმე მამა არაჯანსაღ და მით უფრო დამამძიმებელი ან ბუნებით მიუღებელი გადაწყვეტილების მიღებაში ეჭვმიტანილი იქნებოდა... იგი მამას ნებას რთავდა ვაჟიშვილის სამგზის გაყიდვით გამდიდრებულიყო; ამით მამას გაცილებით უფრო დიდი ძალაუფლება

ენიჭებოდა, ვიდრე ბატონს მონასთან მიმართებაში... მაგრამ სამგზის გაყიდვის შემდეგ ვაჟიშვილი თავისუფლდებოდა მამის ძალაუფლებისაგან/“ აღნიშნული ნორმა მოცემულია XII დაფის კანონებში „ Si pater filium ter venum du[it], filius a petre liber esto – თუ მამა სამჯერ გაყიდის შვილს, შვილი მამისაგან თავისუფალი იყოს.“

დიონისე ჰალიკარნასელის ცნობით, რომელიც რომის მეორე რექს ნუმა პომპილიუსს პერიოდს ეკუთვნის, ამბობს: „თუ მამა ვაჟიშვილს ნებას დართავს მოიყვანოს ცოლი, რომელიც წმინდა საქმეებისა და ქონების მონაწილე გახდა, კანონის თანახმად, მამას არ ექნება უფლება გაყიდოს ვაჟიშვილი“.

XII დაფის კანონების ინტერპრეტაციის საფუძველზე პონტიფიკოსებმა დადგინეს, რომ კანონში, რომელშიც მოცემულია სიტყვა „**filius**” მამრობითი სქესის ხელქვეითი პირები იგულისხმებიან, და არა დაღმავალი ხაზის ცალკეული პირები და ქალები, რომლებიც **paterfamilias** ხელისუფლებისგან ერთჯერადი მანციპაციით თავისუფლდებოდნენ.

როგორც წყაროებიდან ირკვევა, რომში დაიშვებოდა ვაჟიშვილის მანციპირება; რაც შეეხება ქალიშვილს, ერთგვარად, რჩევის სახით, კანონმდებელი აცხადებდა, რომ ჯობდა ქალიშვილის მანციპაციისაგან ოჯახის უფროსს თავის შეეკავებინა, რათა მომავალში მისი გათხოვება არ გაძნელებოდა.

ამრიგად, პრაქტიკულად ოჯახის უფროსის მიერ მანციპაციის გამოყენება პოსტკლასიკური პერიოდის წყაროებში **noxae dedilio** აღარ იხსენიებოდა, ხოლო იუსტინიანეს ინსტიტუციებით იგი გაუქმებულად ცხადდებოდა.

კანონით პონტიფიკოსებმა დაარეგულირეს მამის ხელისუფლებიდან სამჯერადი მანციპაციის გზით, თავდახსნილი შვილების საბოლოო განთავისუფლება **emancipatio**-თი. ემანციპაცია იყო წინასწარი შეთანხმების საფუძველზე, შვილების ან შვილიშვილების გათავისუფლება მამის ხელისუფლებიდან. ვაჟიშვილის შემხვევაში, ემანციპაცია სამჯერ გამოიყენებოდა, ქალიშვილის მიმართ მხოლოდ ერთხელ. ვაჟიშვილის მესამე ემანციპაციის შემდეგ, ნდობის აღჭურვილი პირის მიერ მამისათვის შვილის დაბრუნების შედეგად, მამა **parens manumissor**-ი (შვილს ან შვილიშვილს თავის ხელისუფლებიდან განმათავისუფლებელი მშობელი) ხდებოდა. ემანციპაციის შედეგად, ემანციპირებული პირი **sui iuris** ხდებოდა, მაგრამ მის შვილებზე **emancipatio** არ ვრცელდებოდა. კანონის თანახმად, ემანციპაციას ქონების დანაწევრება არ უნდა გამოეწვია, შესაბამისად, იგი მხოლოდ ერთ ვაჟიშვილზე ვრცელდებოდა. აქედან გამომდინარე, მამა ცდილობდა, რომ ემანციპაციის მეშვეობით სხვა შვილებისათვის დამოუკიდებლად არსებობის პირობების შეექმნა (ძირითადად, მათთვის პეკულიუმის მიცემით).

კონსტანტინეს პერიოდიდან მოყოლებული, შვილების უმადურობის შემთხვევაში, მამას შეეძლო უარი ეთქვა შვილების ემანცრიპაციოზე. ქრ.შობის VI საუკუნიდან, იმპერატორის რესკრიპტით **(e. Anastasiana)** არმყოფი შვილების მიმართ ემანციპაციის გამარტივებული ფორმა ან სათანადო ორგანოებში რეგისტრირებული მამის უბრალო განცხადება **(e. Iustiniana)** გამოიყენებოდა. ჩვეულებითი სამართლით, ვაჟიშვილის მიერ საკუთარი მეურნეობის შექმნა ამ ქალიშვილის გათხოვება **(e. Saxonica, e. iuris germanici)** მამის ხელისუფლების შეწყვეტის ერთ-ერთი ფორმა იყო.

Emancipatio იყო წინასწარი შეთანხმების საფუძველზე ნაცნობისათვის დაქვემდებარებული პირის გადაცემა, რომელიც კანონით, მას ათავისუფლებდა (**manumissio vindicta**). პირველი და მეორე მანციპაციის შემდეგ, მანციპირებული პირი კვლავ მამასახლისის ხელისუფლებაში ბრუნდებოდა. მესამე მანციპაციის შემდეგ ვაჟიშვილსა და მამას შორის ურთიერთობა **in causa mancipi**-ს ეფუძნებოდა. მანუმისიის შედეგად ვაჟიშვლი თავისუფლდებოდა მამის ხელისუფლებისაგან, ხდებოდა **persona sui iuris** და მშობელ მამასთან კვაზიპატრონატის ურთიერთობაში იმყოფებოდა.

პოსტკლასიკურ პერიოდში ემანციპაციის აღნიშნული ფორმა მნიშვნელოვნად გამარტივდა: დასავლეთ რომის იმპერიაში არსებული წესის თანახმად, კურიის წინაშე, შვიდი მოწმის თანდასწრებით, მამამ აცხადებდა ვაჟის გათავისუფლების შესახებ, ხოლო აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში იმპერატორის რესკრიპტი გამოიცემოდა, ვიდრე 531 წელს ეს არაფრის მთქმელი და მიუღებელი რთული წესი იმპერატორმა იუსტინიანემ საბოლოოდ არ გააუქმა და შესაბამის თანამდებობის პირებთან განცხადების გაკეთება საკმარისად სცნო.

ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) დაქვემდებარებაში მყოფი პირების გაფართოებული უფლებაუნარიანობა და **cognatio**-სი **agnatio**-ზე დამკვიდრებული პრიმატი მამის ხელისუფლებიდან გათავისუფლების მნიშვნელობას ამცირებდა, რაც, პრაქტიკულად, აღნიშნული აქტის არსს ცვლიდა. პოსტკლასიკურ პერიოდში დამკვიდრებული პრინციპის თანახმად, მანციპირებულის პირის თანხმობის გარეშე მისი გათავისუფლება არ დაიშვებოდა.

ამრიგად, ძველ რომში მამის ხელისუფლების შეწყვეტას შემდეგი საფუძვლები განაპირობებდა:

1. ოჯახის უფროსის გარდაცვალება. თუ მის ხელისუფლებაში შვილი და შვილიშვილი იყო, მაშინ მამის ხელისუფლება შვილთან და არა შვილიშვილთან მიმართებაში წყდებოდა; **2.** დაქვემდებარებული შვილის გარდაცვალება; **3.** მამის მიერ გარკვეული სახის დანაშაულის ჩადენა: ბავშვის მიგდება, უზნეო ცხოვრებისაკენ ქალიშვილის ბიძგება, სისხლისაღრევითი ქორწინების დადება; **4.** ხელქვეითი პირის მიერ გარკვეული სასულიერო თუ საერო წოდების მიღება;

5. ემანციპაცია.

§8. მზრუნველობა და მეურვეობა (tutela et cura)

***Tutela** (მზრუნველობა); **cura** (მეურვეობა); **tutela mulierum** (მზრუნველობა ქალებზე); **tutela impuberum** (მზრუნველობა ბავშვებზე); **auctoritas** (განკარგვის ძალაუფლება, ქმედუნარიანობა); **fraus** (მზაკვრობა, ვერაგობა); **actio tutelae** (სარჩელი მზრუნველობაზე); **munus publicum** (საზოგადოებრივი ვალდებულება); **tutela legitima** (კანონისმიერი მზურველობა); **tutela testamentaria** (ანდერძისმიერი მზრუნელობა); **tutela dativa** (მზრუნველობა მაგისტრატის გადაწყვეტილებით); **cura furiosi** (მეურვეობა ჭკუასუსტზე); **cura prodigi** (მზრუნველობა მფლანგველზე); **bonorum interdictio** (ქონების მართვის აკრძლავა).*

ძველი რომაული სამართლით, საოჯახო სამართლის სფეროს განეკუთვნებოდა

მზრუნველობისა და მეურვეობის ინსტიტუტები. მეურვეობა იყო მზრუნველობა და წარმომადგენლობა, რომელიც სამართლით უწესდებოდა იმ პირს, რომელსაც საერთოდ ან ჯეროვნად არ შეეძლო ზრუნვა საკუთარ პიროვნებასა თუ ქონებაზე.

Tutor და **curator** – ორივე ამ ინსტიტუტით გულისხმობოდა ყურადღდება, მზრუნველობა როგორც პიროვნების, ისე ქონების მიმართ.

Tutela არასრულწლოვნებსა და ქალებზე (იმპერიის შუა პერიოდამდე) წესდებოდა, ხოლო **cura** სულით ავადმყოფებზე, მფლანგველებზე, მცირეწლოვნებზე, ავადმყოფებზე, ზოგჯერ არასრულწლოვნებზეც(იმპერიის პერიოდამდე).

აღნიშნული ინსტიტუტები განპირობებული იყო ქმედუნარიანობით. უფლებაუნარიანი პირები, რომელთა საზოგადოებრივ ურთიერთობაში მონაწილეობისათვის სამართალი ითვალისწინებდა ნების ფორმირების ზოგად დეფექტს, (დაკავშირებულს პიროვნების ფიზიოლოგიურ და ფსიქოლოგურ თავისებურებებთან) და შესაბამისი განკარგვის შეუძლებლობას (**auctoritas** – შესაძლებლობა, **auctor** – იურიდიული ქმედების სუბიექტი); ასეთი პირი ქმედუნარიანი პირის მზურნველობაში ან მეურვეობაში გადადიოდა, რითაც მის სამოქალაქო ბრუნვაში მონაწილეობის შესაძლებლობას ხელს უწყობდა და აღნიშნული ხარვეზი აღმოიფხვრებოდა.

ფიზიკური პირის უფლებაუნარიანობა მისი დაბადების მომენტიდან წარმოიშობოდა და ემპირიულად დგინდებოდა. ცნობილი რომაელი იურისტის ლაბეონის მიმდევრები ფიზიკური პირის უფლებაუნარიანობის წარმოშობის აუცილებელ, სავალდებულო მომენტად ბავშვის ყვირილს (**emittere vocem**) მიიჩნევდნენ; მაშინ, როდესაც მეორე სკოლის წარმომადგენელთა აზრით, საამისოდ სიცოცხლის ნებისმიერი ნიშნის გამოვლინებაც კმაროდა. იურიდიულად მახინჯის (**monstrum, portentum, ostentum, prodigium, debilis**) დაბადება მნიშვნელოვან მოვლენად არ მიიჩნეოდა. პავლუსი წერს: „დაბადებით თავისუფალ ბავშვად არ ითვლება ის, ვინც ადამიანთა მოდგმის ჩვეულებრივისაგან განსხვავებული გარეგნობით იბადება, მაგალითად, როდესაც ქალი რაღაც გონჯსა და მახინჯს შობს, მაგრამ ნაყოფი, რომელსაც სხეულის ნაწილები გამრავლებული აქვს, რამდენადმე სრულყოფილად ითვლება და ამიტომ მას დაბადებით თავისუფალთა კატეგორიას მიაკუთვნებენ.“ (D.1.5.14)

თუმცა, თუ ნორმიდან გადახრა (**contra formam humani generis**) ასატანი იყო, მაშინ მახინჯი **persona**-ად განიხილება. ულპიანე წერს: „შესაძლოა დაიბადოს კითხვა: თუ ქალი ამქვეყნად მოავლენს მახინჯს ან დამბლადაცემულს, რომელიც უჩვეულო სახის ან ხმის გამო ცხოველს უფრო ჩამოჰგავს, ვიდრე ადამიანს, ჩაითვლება თუ არა იგი მშობელ დედად? უფრო გონივრულია საკითხი გადაწყდეს დადებითად, რადგან ამის გამო ვერც მამას დაადანაშაულებენ და ვერც დედას, რომლებიც, თავიანთი მხრივ, შეძლებისდაგვარად, აკმაყოფილებდნენ საკუთარ მოვალეობებს; ხოლო ის, რაც მოხდა, უბედური შემთხვევის გამო, ამისათვის პასუხი დედას არ მოეთხოვება“. (D.50.16.135.)

მართალია, ბავშვის ჩასახვის მომენტს მისი სტატუსის განსაზღვრის მიზნით ექცეოდა ყურადღება, მაგრამ თავად ჩანასახი (**conceptus**, **venter**, **uter**) სამართლის სუბიექტად არ მიიცნეოდა. თუ ნაყოფის არსებობა ზოგჯერ ადამიანის ბუნებრივ არსებობას უთანაბრდებოდა (ტრიფონიუსის თანახმად, „Qui in utero sunt, in toto paene iure civili intellegunrur in rerum natura esse –

ის, ვინც მუცლად არის, თითქმის მთელი სამოქალაქო სამართლით [უკვე] დაბადებულად განიხილება“) (D.1.5.26) ან კიდევ, „ფრაზა: „ბავშვი, რომელიც უნდა დაიბადოს უახლოეს დროში, ითვლება უკვე ამ ქვეყნად არსებულად“ – სწორია, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც საკითხი ეხება ამ ბავშვის უფლებებს. სხვა შემთხვევაში იგი მაშინ ჩაითვლება დაბადებულად, როცა რეალურად მოევლინება ამ ქვეყანას“ (D.50.16.231). თუმცა, ზოგჯერ, მაგალითად, კანონისმით მემკვიდრეობისას, ნაყოფი სოციალურ სუბიექტად მიიჩნეოდა. ფეხმძიმე ქალის მოთხოვნით, სამემკვიდრეო უფლებების დაცვის მიზნით, პრეტორი მუცლად მყოფ ბავშვს უნიშნავდა მზურნველს (**curator ventris**), რომლის ფუნქცია იყო იმ ქონების მართვა (**administractio**), რომელსაც, დაბადების შემთხვევაში, ბავშვი მიიღებდა. მუცლად მყოფის სახელით, მისივე ინტერესებიდან გამომდინარე, სამემკვიდრეო ქონების მფლობელობაში შეიძლებოდა დედის შეეყვანაც, თუკი ახალდაბადებულის მემკვიდრეობაზე ანდერძის საწინააღმდეგოდ (**bonorum possessio contra tabulas**) დედა პრეტენზიას აცხადებდა, როგორც მხედველობიდან გამორჩენილი პირველი რიგის მემკვიდრე.

ჰ. დერნბურგის თანახმად, მარკუს ავრელიუსის დროიდან არასრულწლოვნებს აიძულებდნენ, რომ ქონების განმკარგველად მზრუნველი (**curator**) მოეთხოვათ. მთელ ქონებას მზრუნველი ზედამხედველობდა და მას ფაქტობრივად ზარალისაგან იცავდა.

თავდაპირველად, მზრუნველის დანიშვნა არასრულწლოვანებს ქონების გასხვისებისა და ხელშეკრულებით მოვალეობების მიღების შესაძლებლობას არ ართმევდა; მაგრამ თუ ისინი ზარალს განიცდიდნენ, მაშინ უწინდებურად მათ რესტიტუცია ეძლეოდათ.

დაბოლოს, მზრუნველობას დაქვემდებარებული არასრულწლოვნები დიოკლეტიანემ საკუთარი ქონების გასხვისების უფლებაუუნაროდ გამოაცხადა. აქედან გამომდინარე, ქონებაზე ხელშეკრულების დადება მათ მხოლოს იმ პირობით შეეძლოთ, თუ ამით მათი ქონებრივი მდგომარეობა არ უარესდებოდა.

მცირეწლოვანი **persona sui iuris** სრულწლოვანებამდე ქმედუუნარო იყო. ამის გამო, გარიგებებში მონაწილეობისათვის მას მეურვედ ზრდასრული მამაკაცი (**tutela impuberum**) ენიშნებოდა, ხოლო **sui iuris** ქალს (ასაკის მიუხედავად) **tutela mulierum** ენიშნებოდა.

რესპუბლიკის პერიოდის იურისტების თანახმად, ასეთი დადგენილება თავად ქალების ქარაფშუტობამ (**levitas animi**) განაპირობა.

იმისთვის, რომ მეურვეობაში მყოფ პირს იურიდიული მნიშვნელობის რაიმე ქმედება განეხორციელებინა, საჭირო იყო მეურვის თანხმობა და მის მიერ დამოწმებული აქტი – **auctoritatis interpositio**. **Auctor** (მოქმედი პირი) ანუ იურიდიული აქტის დამდები იყო მეურვე.

სრულწოვან ქალს მეურვე ესაჭიროებოდა ანდერძის შესადგენად, **res mancipis** გასასხვისებლად, უზუფრუქტის დასადგენად, ასევე **stipulatio**-სა და **acceptilatio**-ს განსახორციელებლად, ხოლო მცირეწლოვანის შემთხვევაში, ნებისმიერი აქტის დადება ვალდებულების დადგენას უკავშირდებოდა. მცირეწლოვანის მიერ **auctoritas** (მეურვის) გარეშე დადებული გარიგება, როგორც **obliogatio naturalis,** გვიან პერიოდს განეკუთვნებას და მართალია, ასეთი გარიგების ნამდვილობას არ უარყოფდა, მაგრამ არც ბათლად მიიჩნევდა.

წინაკლასიკურ პერიოდში, თუ ქალის მეურვე არა აგნატი ნათესავი იყო, მაშინ, მას

სიმბოლური ფუნქცია ჰქონდა, რამეთუ იგი, თავისივე ნების საპირისპიროდ, შეიძლება პრეტორს ეიძულებინა **auctoritas (auctor fieri)** მიეცა. გაიუსი აკრიტიკებდა მოსაზრებას, რომლის თანახმადაც, ქალები, მათთვის ნიშანდობილივი ქარაფშუტულობის გამო, აუცილებლად საჭიროებდნენ მეურვეს, რათა, მცირეწლოვანთა მსგავსად, ისინიც არ მოეტყუებინათ. რეალურად კი, ქალები, რომელთაც მეურვის გარეშე ხელი არ მიუწვდებოდათ ცივილურ გარიგებებზე, უმალ პრაგმატულად მოქმედებდნენ. ასე მაგალითად, ლივიუსის თანახმად, ქრ.შობამდე II საუკუნეში, პატრონის გარდაცვალების შემდეგ, გააზატებული ქალი ანდერძის შესადგენად მაგისტრატებს მეურვის დასანიშნად თხოვნით მიმართავდა.

მაშასადამე, ფაქტობრივად, მეურვის ინსტიტუტი ქმედუნარიანობის ხარვეზის აღმოსაფხვრელად გამოიყენებოდა და განისაზღვრებოდა ფორმალურად, ხოლო სამეურვეო პირის ფსიქოლოგიური ასპექტი მეორეხარისხოვანი იყო.

მეურვეობას მცირეწლოვანს, ჩვილის, **infans** და ქალის ქონების (**bonorum administratio**) მიმართ მეურვე სავალდებულო წესით ახორციელებდა. ამ შემთხვევაში, საკუთრების უფლების გაგანაწილება ხდებდოა: ქონების სტატიკური და აბსტრაქტული მესაკუთრე სამეურვეო პირი იყო, ხოლო განმკარგველი და მმართველი – მეურვე. სრულწლოვანების მიღწევის შემდეგ, სამეურვეო პირი მეურვეობისაგან თავისუფლდება და ყოველგვარი ფორმალური აქტის გარეშე, საკუთარი ქონების სრული მესაკუთრე ხდება.

პიროვნების იურიდიული სტატუსის ხარვეზის შესავსებად დადგენილი მეურვეობა წინაკლასიკურ პერიოდში მოღვაწე სერვიუს სულპიციუს რუფუსმა შემდეგნაირად განსაზღრა: „vis ac potestas in capite libero – ძალა და ხელისუფლება თავისუფალ ადამიანთან მიმართებაში“ (D.26,1,1). ამ ფორმულის იურიდიული არსის თანახმად, მეურვე სამეურვეო პირის (**sui iuris**) თანასწორუფლებიანი იყო. მეურეობის ინსტიტუტი **persona sui iuris**-ზეც ვრცელდებოდა.

თავდაპირველად, მეურვეობის საფუძველი იყო ნდობა (**fides**) და პირადი კავშირები, რაც სამოქალაქო ბრუნვაში ერთ მთლიან პირად (**persona**) აღიქმებოდა. მეურვე მფლობელობასა და საკუთრებას იძენდა, ხოლო ნივთებს უშუალოდ სამეურვეო პირის ინტერესებიდან გამომდინარე ასხვისებდა; თუ სამეურვეო პირის ქონებიდან მეურვე რაიმეს თავის სასარგებლოდ შეიძენდა, მაშინ იგი ანალოგიაზე (**actiones, utiles**) დაფუძნებული პრეტორის სარჩელით საკუთრების ან ფულის დაბრუნების შესახებ პასუხს აგებს.

მეურვისადმი წაყენებული მოთხოვნები უძველეს ეპოქას განეკუთვნება. მეურვის მიერ ნდობის (**fides**) დარღვევა სათავეს იღებს XII დაფის კანონებიდან და **ius civile**-ს სფეროს განეკუთვნება. „Atque iste dolus malus et legibus erat vindicatus, ut tutela XII tabulis… – ეს ბოროტი განზრახვა ექვემდებარებოდა სასამართლო განხილვას და კანონის საფუძველზე, როგორც მეურვეობა XII დაფის კანონების მიხედვით“.

მეურვის მიერ ნდობის (**fides**) დარღვევა მზაკვრობად (**fraus**) განიხილება და XII დაფის კანონებით ისჯებოდა: „Si ... tutores rem pupilli furati sunt, videamus an ea actione, quae proponitur ex lege XII tabularum adversus tutorem in duplum, singuli in solidum teneantur – მეურვეების მიერ სამეურვეოდ გადაცემულ პირთა ქონების გაფლანვის შემთხვევაში, უნდა დადგინდეს, დასაშვებია თუ არა თითოეული მეურვის მიმართ ცალ-ცალკე იმ სარჩელის ორმაგი ოდენობით შეტანა, რომელიც გათვალისწინებულია XII დაფის კანონებში მეურვეთა წინააღმდეგ“.

რომაელი იურისტი ულპიანე მეურვის პასუხისმგებლობის (**accusatio suspecti tutoris**) საფუძვლად ასახელებს ბოროტ განზრახვას (**dolus**), რაც ვლინდებოდა არაკეთილსინდისიერებით, წუწურაქობით, მოტყუებით ან მისი ნივთების მითვისებით, რაც სამეურვეო პირს გამანადგურებელ ზიანს აყენებდა. (D. 26.10.1.2) ტერმინების **dolus** – ბოროტი განზრახვა და **fraus** – ანგარება, მზაკვრობა, პარალელურად გამოიყენებოდა ტერმინი **corrupta fides** ნდობადაკარგული პირი.

მეურვისათვის პასუხისმგებლობის დაკისრება **(accusatio suspecti tutoris)** ხდება **cognitio**-ს ფორმით. **Accusatio suspecti tutoris** მეურვის წინააღმდეგ ნებისმიერი პირის განცხადების საფუძველზე საჯარო, სისხლისსამართლებრივი საქმის აღძვრა. მეურვე, რომელიც განზრახ და თაღლითურად მიაყენებდა ზიანს სამეურვეო პირს და **ცოგნიტიო**-ს წარმოებაში მისი ბრალი დადასტურდებოდა, მაგისტრატი მეურვეს არასანდო პირად (**tutor suspectus**) აცხადებდა და მეურვეობის უფლებას ართმევდა (**remotio suspecti tutoris**), ყოფილი მეურვე პატივაყრილ პირად (**infamia**) ცხადდებოდა. პოსტკლასიკურ პერიოდში ზემოაღნიშნული წესი მზრუნველის მიმართაც გამოიყენებოდა.

სავარაუდოდ, არქაულ პერიოდში სასამართლო პროცესი **legis actio sacramento in personam**-ის ფორმით წარიმართებოდა. **Accusatio suspecti tutoris**-ი ანდერძით დანიშნული მეურვის (**tutor testamentarius**) მიმართ გამოიყენებოდა. მეურვეობის დასრულების შემდეგ, კანონიერ მეურვეს (**tutor legitimus**) ბოროტი ქმედებებისათვის – პირადი გამდიდირების მიზნით, სამეურვეო პირის ქონებიდან გარკვეული წილის მითვისების შემთხვევაში – სარჩელით **actio rationibus distrahendis**-ით პასუხი მოეთხოვებოდა. აღნიშნული სარჩელი XII დაფის კანონებს ეფუძნებოდა. ყოფილი მეურვე ორმაგად – **in duplum** – ისჯებოდა. (D.27,3,2,2), მეურვის ქმედება ნდობის, ერთგულების (**fides**) ღალატად მიიჩნეოდა და დანაშაულის (**crimen**) კვალიფიკაცია ეძლეოდა. აქედან გამოდინარე, არაკეთილსინდისიერი მეურვე, აღნიშნული სარჩელით, დასჯას ექვემდებარებოდა.

წინაკლასიკურ პერიოდში დადგინდა **bonae fidei**-ის ერთ-ერთ უძველეს სარჩელთაგანი – **actio tutelae**, რომლითაც მეურვეობასთან დაკავშირებული ყველა შესაძლო ზარალის ანაზღაურება ხდებოდა; მათ შორის, ყოფილი სამეურვეო პირის მიერ მეურვისათვის მიყენებული ზარალისაც. ამ შემთხვევაში, ყოფილი მეურვე იღებდა სართელს **actio tutelae contraria** ყოფილი სამეურვეო პირის წინააღმდეგ. უძველეს პრინციპს – უღალატობასა და პირად ერთგულებას (**fides**) გამდიდრების სურვილი ენაცვლებოდა და სამეურვეო ურთიერთობას ეკონომიკურ ხასიათს სძენდა. ასეთმა დამოკიდებულებამ ცივილური ხასიათი მიიღო და ისე როგორც ყველა **actiones bonae fidei, actio tutelae**-საც **in ius concepta** ფორმულა ჰქონდა.

მეურვეობის ინსტიტუტისადმი ინდივიდუალური მიდგომის დამკვიდრება, „მეურვე“ – „სამეურვეო“ პირების ურთიერთობის ტანდემად გარეგნულად მეურვეს წარმოაჩენდა და მისი ფუნქცია საზოგადოებრივ ვალდებულებად – **munus publicum –** აღიქმებოდა. ქრ.შობამდე 210 წ. ატილიუსის კანონით (**lex Atila**), უმეურვეოდ დარჩენილ პირებს, მეურვეს მაგისტრატი უნიშნავდა. იუსტინიანეს დროს, მაგისტრატის გადაწყვეტილებით დანიშნული მეურვე – **tutor Atilianus,** კლასიკური პერიოდის ანდერძით დანიშნული მეურვის მსგავსად, **tutor dativus-**ად იწოდებოდა. აღნიშნული სამეურვეო ურთიერთობები რეგულირდებოდა სარჩელით **actio tutelae**.

წინაკლასიკური პერიოდის იურისტები მეურვის დანიშვნის რამდენიმე საფუძველს ასახელებდნენ. კვინტუს მუციუსი მეურვეობის ხუთ სახეს განასხვავებდა, სერვიუს სულპიციუსი – სამს (1. **tutela testamentaria, 2. tutela legitima და 3. tutela dativa**), ლაბეონი მხოლოდ ორს (**1**. **tutela impuberum და 2. tutela mulierum**). გაიუსის თანახმად, მეურვეობის იმდენივე გვარი იყო (**genera**), რამდენიც სახე (**species**).

მეურვეობის უძველესი ფორმა იყო **tutela legitima**, რომლის თანახმადაც, ოჯახის უფროსის (**paterfamilias)** გარდაცვალების შემდეგ არასრულწლოვნები და ქალები **sui iuris** პირები ხდებოდნენ და მათ მეურვედ უახლოესი აგნატი ან კოგნატი ნათესავი ენიშნებოდათ. თავდაპირველად, ქალს არ შეეძლო **persona sui iuris** სტატუსის მიღება და ამდენად, იგი არა მეურვეობაში, არამედ ახალი ოჯახის უფროსის ხელისუფლებაში (**paterfamilias potestas)** გადადიოდა.

ა) მეურვეობის შეწყვეტის საფუძვლები იყო: 1. საერთო საფუძველი იყო: სამეურვეო პირი გარდაცვლება, სრულწლოვნობის მიღწევა, **perpsona sui iuris** სტატუსს მოპოვება, ავადმყოფი სამეურვეო პირი გამოჯანმრთელება, მფლანგველის შემთხვევაში კი – მისი გამოსწორება; **2.** მეურვის გარდაცვალება, მეურვის უფლების დაკარგვა (ასეთ შემთხვევაში ახალი მეურვე ინიშნებოდა); **3**. სამეურვეო პირის გარდაცვალება, მეურვის უღირსი საქციელი (**infamia**).

რომის სამართალში, სამეურვეო ინსიტიტუტის მსგავსად, არსებობდა ერთი ინსტიტუტიც, რომელსაც ახალი დროის იურისტები **protutor**-ის ინსტიტუტს უწოდებდნენ. **Pro tutore, pro curatore** სამეურვეო პირის ქონებას განკარგავდ, მისი აქტების განხილვის დროს მხედველობაში მიიღებოდა **protutor**-ის დამოკიდებულება სამეურვეო პირსა და მესამე პირებთან.

1. სამეურვეო პირთან მიმართებით, **protutor**-ი საკუთარ თავს ავალდებულებდა და უფლებებს იძენდა **negotiorum gestor**-ის სახით; სამეურვეო პირსა და **protutor**-ს შორის სარჩელს **actio protutelae directa** და **contraria** ეწოდება; **2.** მესამე პირებთან მიმართებით, **protutor**-ს სამეურვეო პირად გამოსვლის უფლებამოსილი არ ჰქონდა; ამიტომ **protutor**-ის მიერ დადებული გარიგებით, მესამე პირების მიმართ, სამეურვეო პირი ვალდებულება არ ეკისრებოდა. სასამართლო პროცესის დროს, შეცდომაში შეყვანის შედეგად, მესამე პირს შეეძლო მოეთხოვა **in integrum restitutio**. თუ პროტუტორი საზიანო (**dolo**) გარიგებას დადებდა, მაშინ მესამე პირისათვის ზარალია ანაზღაურება ეკისრებოდა.; პროტუტორის წინააღმდეგ წარდგენილ სარჩელს საგანგებო სახელი არ ჰქონდა; ეს იყო სარჩელი **actio in factum**, რომელსაც ერთი წლით (**anuus utilis**) და მემკვიდრეებს პასუხისმგებლობა არ ეკისრებოდათ.

სერვიუსის განმარტება აღნიშნული ინსტიტუტის პირვანდელ სტრუქტურასა და დანიშნულებას ასახავდა. არქაული პერიოდის სამართლის თანახმად, თავისუფალი პირები (**personae sui iuris**), რომლებიც ფლობდნენ ქონებას, მაგრამ მისი დამოუკიდებლად მართვა არ შეეძლოთ, ყოველი შემთხვევისათვის, დაცვას საჭიროებდნენ. ასეთ პირებად მიჩნეულნი იყვნენ: ასაკის გამო – არასრულწლოვანები, სქესის გამო – ქალები, ქმედუუნარობის გამო – ჭკუასუსტები და მფლანგველები. ოჯახის უფროსის **(paterfamilias**) გარდაცვალების შემდეგ, არასრულწლოვანი და ქალი მეურვეობას, ხოლო ჭკუასუსტი და მფლანგველი, მათი ქმედუუნარობის აღიარებისთანავე, მზრუნველის მეთვალყურეობას ექვემდებარებოდნენ.

თავდაპირველად, მეურვეობას მამასახლისის (**paterfamilias**) უზანაესი ძალაუფლებაში მთელი საოჯახო ქონების თავმოყრით განაპირობებდა. მისი არყოფნის დროს აუცილებელი იყო სხვა პირის დანიშვნა, იმ პირთა დასაცავად და მფარველობის გასაწევად, ვისაც საოჯახო ქონების მართვის უფლება არ ჰქონდა.

ამრიგად, მეურვე იყო ანდერძით დანიშნული პირი, ან ახლო ნათესავი (**agnatus proximus**), რომელიც მემკვიდრეობის მართვას თავის თავზე იღებდა. როგორც ირკვევა, თავდაპირველად, სამეურვეო პირის ქონება ოჯახში იყო და მეურვის მიერ, საკუთარი ქონების მსგავსად, იმართებოდა. XII დაფის კანონებით, სამეურვეო პირის ქონების მიმთვისებელი მეურვის წინააღმდეგ სარჩელი გაიცემობა.

როდესაც აგნატური ოჯახის უწინდელი რაობა დაიკარგა, მეურვეობამ და მზრუნველობამ სამეურვეო პირის დაცვითი ხასიათი შეიძინა და საზოგადოებრივი მოვალეობად განიხილებოდა; ქალებზე მეურვეობის გაუქმების შემდეგ, ორი ინსტიტუტი – მეურვეობა და მზრუნველობა – საბოლოოდ შეერწყა ერთმანეთს.

თავი VII. ძველი რომის მემკვიდრეობითი სამართალი

Mortis causa *(გარდაცვალების მომენტი);* ***de cuius*** *(მამკვიდრებელი);* ***successio*** *(მონაცვლეობა);* ***successio legitima*** *(უნივერსალური მონაცვლეობა კანონის ძალით);* ***successio per universitatem, successio in universum ius*** *(უნივერსალური მონაცვლეობა);* ***successio in singulas res*** *(სინგულარული მონაცვლეობა).*

სამართლის სუბიექტის გარდაცვალების შემდეგ, მისი ქონება მემკვიდრეობითი სამართლით რეგულირდებოდა. სამართლის ამ დარგის ძირითადი ცნებით იგულისხმებოდა პირის სიკვდილის შემდეგ (**mortis causa**), მისი სამართლებრივი ვითარების სხვა პირით (**de cuius**) მონაცვლეობა (**successio**). განასხვავებენ **1.** უნივერსალურ მემკვიდრეობას (**successio per universitatem, in universum ius**), როცა წინამორბედი პირის სამართლებრივი ვითარება მთლიანად სხვა პირზე გადადიოდა და **2.** სინგულარულ მემკვიდრეობას (**successio singularis, in singulas res**), როცა მემკვიდრეობის სუბიექტი იძენდა მხოლოდ იმ უფლებების ნაწილს, რომელიც მანამდე მის წინამორბედს ეკუთვნოდა.

§1. კანონით მემკვიდრეობა

Heres *(მემკვიდრე);* ***hereditas*** *(მემკვიდრეობა, სამკვიდრო);* ***hereditatis*** *(მესამე პირისათვის მთელი სამკვიდროს გადაცემის შესახებ);* ***bonorum possessio*** *(პრეტორული ედიქტით განსაზღვრული სამკვიდრო);* ***legatum*** *(ლეგატი) ;* ***fideicommissum*** *(ფიდეიკომისი);* ***restitutio universum ius defuncti*** *(გარდაცვლილი პირის ერთობლივი სამართლებრივი მდგომარეობა);* ***sacra familares*** *(საოჯახო რელიგიური რიტუალები);* ***familiam habere*** *(ოჯახის უფროსის წოდების მიღება);* ***pecunia et bona*** *(ქონება);* ***ius patroni*** *(პატრონატული სამართალი);*

უნივერსალურ მემკვიდრეებად (მონაცვლეებად) ითვლებოდნენ: **in manu** ცოლის ქმარი (ან მისი ოჯახის უფროსი (**paterfamilias**), მშვილებელი **sui iuris (adrogatio**-ს შედეგად) შვილად

აყვანილის მიმართ.

პირის გარდაცვალების შემდეგ (**mortis causa**), უნივერსალური მემკვიდრეობა **ius honorarium**-ის საფუძველზე, **ius civile**-სა და **bonorum possessio**-ის მიხედვით ხორციელდებოდა, რასაც მემკვიდრეობა (**hereditas**) ეწოდებოდა. **Mortis causa**-ს სინგულარული მემკვიდრეობის ჰიპოტეზით იგულისხმებოდა ანდერძზე უარი (**legatum**) და ფიდეიკომისების (**fideicommissum**) მემკვიდრისათვის მამკვიდრებლის სანდო დანაკისრი. პერიოდი, როცა ფიდეიკომისი უნივერსალური მემკვიდრეობის საშუალებად გამოიყენებოდა, (როცა მამკვიდრებელი მემკვიდრეს აკისრებდა სამკვიდროს გადაცემას მესამე პირისათვის (**restitutio hereditatis**) ხანმოკლე დროით გრძელდებოდა. **Mortis causa**-ს უნივერსალური მემკვიდრეობის ობიექტი იყო მამკვიდრებლის (**de cuius**) სამართლებრივი მდგომარეობა სრული მოცულობით; მემკვიდრეობით, მხოლოდ მამკვიდრებლის ვალდებულებიდან წარმოშობილი წმინდა, პირადი ხასიათის მოთხოვნები და საჯარიმო სარჩელებით დაცული სამართალდარღვევები (**actiones poenales**) არ გადაიცემოდა.

კერძო სამართლით რეგულირებულ ერთობლივ ობიექტს სამკვიდრო მასა (**universitas, universum ius**) ეწოდებოდა. თუმცა რომის სამართალში მემკვიდრეობის ცნება უფრო ვრცელი იყო, ვიდრე გარდაცვლილის უფლებებისა და მოვალეობების მემკვიდრეობით გადასვლა; ამ ცნებით, ასევე, იგულისხმებოდა ისეთი ურთიერთობებიც, რომელიც სამოქალაქო ბრუნვის ობიექტი (**res in commercii**) არ შეიძლებოდა ყოფილიყო; (მაგალითად, საოჯახო წმინდა ადგილები და საკულტო ნაგებობები (**sacra familiares**).

უნივერსალური ურთიერთობა (ცივილური და პრეტორული სამართლის საფუძველზე) ხორციელდებოდა: **1.** ანდერძით (**ex testamento**), **2.** ანდერძის გარეშე (**ab intestato**), **3**. ასევე (პრეტორული სამართლით) ანდერძის გარეშე (**bonorum possessio contra tabulas**).

ანდერძის გარეშე მემკვიდრეობის მიღების უფლება მემკვიდრეებისათვის იყო სამართლებრივი მოლოდინი, რომელსაც მამკვიდრებლის (**de cuius**) სიცოცხლეშივე მნიშვნელობა ჰქონდა მესამე პირებისათვის, უპირველესყოვლისა, თვით მამკვიდრებლისათვის, რომლის ნებასაც (გარდაცვალების (**mortis causa**) შემდეგ) საკუთარი ქონების განკარგვასთან დაკავშირებით, ასეთი მემკვიდრეების უფლებები ზღუდავდა. კერძოდ, ანდერძში მას არ შეეძლო, მისდამი უშუალოდ დაქვემდებარებული, მემკვიდრეების (**sui heredes**) უგულებელყოფა. სამკვიდროს გახსნისა და სამემკვიდრეოს მისაღებად მემკვიდრეების მოწვევის მომენტიდან, მემკვიდრეობაზე უფლება შეძენილ სამართლებრივ მოთხოვნად (**ius successionis)** განიხილებოდა.

სამკვიდროს გახსნა (**deletio heredიტატის**) იყო იურიდიული ფაქტი, რომლითაც მემკვიდრეს სამკვიდროს მიღება შეეძლო. იქმნება თავისებური იურიდიული ვითარება, როდესაც მამკვიდრებლის (**de cuius**) უფლებებს რეალური სუბიექტი არ ჰყავდა, თუმცა, არსებობდა პოტენციური მემკვიდრე (**heres**), რომლის სასარგებლოდ სამკვიდრო იხსნებოდა.

ამრიგად, მემკვიდრედ მოწვევა სამკვიდროს გახსნის ერთ-ერთი აუცილებელი პირობა იყო. თუ ანდერძით მემკვიდრეები, სამკვიდროს მისაღებად, გარკვეული პირობით მოიწვეოდნენ, ასეთ შემათხვევაში, სამკვიდრო, აღნიშნული პირობების რეალიზაციის მომენტიდან, გახსნილად ითვლებოდა.

Ius civile-ს თანახმად, პირებს, რომლებიც მემკვიდრეობის მიღების უპირატესი უფლებით სარგებლობდნენ, ანუ დაქვემდებარებულ მემკვიდრეებს (**sui heredes**), ერთდროულად მემკვიდრეობის მიღების უფლებაც ჰქონდათ და მემკვიდრედ ყოფნის მოვალეობაც: მემკვიდრეობაზე უარის თქმის უფლება მათ არ შეეძლოთ. ამრიგად, ისინი აუცილებლებლ, სავალდებულო მემკვიდრებად (**heredes sui et necessarii**) მიიჩნეოდნენ. ეს ის შემთხვევა იყო, როდესაც ანდერძით მემკვიდრეს მემკვიდრეობა სავალდებულო წესით გადაეცემოდა.

მემკვიდრეობა გარკვეული პირების სასარგებლოდ იხსნებოდა. მათი მოქმედება, სამკვიდროს მიღების მიზნით (**aditio hereditatis**) შემდეგს განაპირობებდა: მამკვიდრებლის უფლებები ახალ სუბიექტს იძენდა, რითაც, ფაქტობრივად, მემკვიდრეობის ვითარება ამოწურულად ითვლებოდა. თანამემკვიდრეობის შემთხვევაში, სამკვიდროს უმემკვიდროდ დარჩენილი წილი სხვა მემკვიდრეებზე ნაწილდებოდა. პოსტკლასიკურ პერიოდში, გამონაკლისის სახით, სამკვიდროს ტრანსმისია დაუშვეს: ანუ იმ შემთხვევაში, თუ ერთ წლამდე ასაკის (ჩვილობის ასაკი) მემკვიდრე, სამკივდროს მიღებამდე გარდაიცვლებოდა, მაშინ მისი სამკვიდრო წილის მიღების უფლება მამამის გადაეცემოდა, რასაც სამკვიდროს ტრანსმისია ეწოდებოდა. სხვა პირისათვის მემკვიდრეობის უფლების დათმობა მაგისტრატის წინაშე დათმობის საგანგებო ფორმითაც (**in iure cessio hereditatis)** შეიძლებოდა. ამ შემთხვევაში, სამკვიდრო (**hereditatis**), სამემკვიდრეო უფლების (**ius successionis**), სახით გასხვისდებოდა და მისი შემძენი მემკვიდრე ხდებოდა. სამკვიდროს მიღებამდე, აუცილებელ მემკვიდრეებსა და ანდერძით მემკვიდრეებს, სამკვიდროს (**hereditatis)** დათმობის უფლება არ ჰქონდათ.

ცივილური სამართლით, მემკვიდრეობის მისაღებად მემკვიდრის უფლებები დაცული იყო ცივილური სარჩელით (**vindicatio hereditatis**), რომელსაც **hereditatis petitio** ეწოდებოდა. მოთხოვნა უნდა ჩამოყალიბებულიყო **agere in rem per sponsionem** ფორმით და ამის თაობაზე გადაწყვეტილებას ცენტუმვირების სასამართლო იღებდა, რომლის დროსაც პროცესი **legis actio sacramento in personam** ფორმით მიმდინარეობდა.

მემკვიდრის უფლებების დაცვის პრობლემატიკამ პრეტორული მემკვიდრეობის ინსტიტუტის ჩამოყალიბება განაპირობა.

ქრ. შობამდე I საუკუნის შუახანებიდან, სისხლის ნათესაობის (**cognatio**) მნიშვნელობის ზრდის კვალობაზე, პრეტორმა სამკვიდრო ქონების მფლობელობაში შეიყვანა ის პირებიც, ვისაც **ius civile**-ს მიხედვით, სამკვიდრო უფლებები არ გააჩნდა. პრეტორის დასმული შეკითხვის პასუხად, მოსარჩელენი პრეტორული მემკვიდრეობას უანდერძოდ (**quorum bonorum**) იღებდნენ ინტერდიქტით, რომლითაც სხვა, მესამე პირებისაგან მემკვიდრეობის გამოთხოვა შეეძლოთ. მფლობელობის მოძიების (**interdicta ad ipiscendae possessionis**) ასეთი ინტერდიქტი სამკვიდრო ქონების მფლობელს ეძლეოდა.

სამემკვიდრეო მონაცვლეობის უძველესი ფორმა, მემკვიდრეობა ანდერძის გარეშე (**ab intestato**) იყო, რომელიც XII დაფის კანონებით რეგულირდებოდა, რის გამოც კანონიერი მონაცვლეობა (**successio legitima)** ეწოდებოდა.

თავისუფლადშობილ რომაელ მოქალაქეებს (**ingenui**) შორის, თუ ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) ანდერძით, მემკვიდრეობა არ რჩებოდათ, ან თუ ანდერძი ბათილი იყო, სამკვიდრო იხსნებოდა აგნატების, ხოლო მათი არ არსებობის შემთხვევაში, მოგვარეების

(**gentiles**) სასარგებლოდ.

აგნატებს შორის უპირატესობით სარგებლობდა ოჯახის წინაპართა სულებთან ყველაზე ახლოს მდგომი პირი (**adgnatus proximus**). თავდაპირველად, ასეთად მოიაზრებოდა იმავე თაობის პირი როგორც მამკვიდრებელი (**de cuius**) იყო (ანუ მისი ძმა), მაგრამ მამის სტატუსის განმტკიცების კვალობაზე, ნათესაური კავშირის საწყისად რეალური მამასახლისი (**paterfamilias**) (და არა საერთო წინაპარი) მიიჩნეოდა, ასეთებად კი მამკვიდრებლის უახლოესი აგნატი მისივე ვაჟიშვილი იყო. თუ ოჯახის უფროსს (**paterfamilias**) მის დაქვემდებარებაში არავინ ჰყავდა და ისე გარდაიცვლებოდა, რომ ანდერძს არ დატოვებდა, მემკვიდრეებად სხვა აგნატებს (**familia communi iure**) იწვევდნენ.

Cuus-ისა და **adgnatus proximus**-ის ცნებათა თანხვედრის გამო, პონტიფიკოსებმა XII დაფის კანონები, მასში ცვლილების გარეშე, განავრცეს; თუ მამკვიდრებელი ანდერძში მემკვიდრედ თავის დაქვემდებარებულს არ იხსენიებდა, გარდაცვალების შემდეგ, ოჯახის უფროსი მისი ვაჟიშვილი ხდებოდა.

XII დაფის კანონებით, დაღმავალი ხაზის უშუალო ნათესავების არარსებობის შემთხვევაში, მემკვიდრის ადგილს იკავებდა მამკვიდრებლის (**de cuius**) გვერდითი ხაზის ნათესავი. ნათესაობის სიახლოვე კონკრეტული მამკვიდრებლისგან (**de cuius**) აითვლებოდა. თუ მას ღვიძლი ძმა (მეორე რიგის ნათესაობა) ჰყავდა, მაშინ იმავე თაობის ბიძაშვილი, როგორც უფრო შორეული ნათესავი (მესამე რიგის ნათესავი) მემკვიდრედ არ მოიწვეოდა.

მეორე რიგის ნათესავები (მამკვიდრებლის გვერდითი აგნატი ნათესავები), კანონის თანახმად, აუცილებელი მემკვიდრეები არ იყვნენ; ამიტომ მემკვიდრეობის მიღება საგანგებო აქტს საჭიროებდა. თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მათთვის მემკვიდრეობის ტრანსმისია მაინც არ დაიშვებოდა. თუ მამკვიდრებლის უახლოესი გვერდითი ხაზის ნათესავი სამკვიდროზე უარს ამობობდა ან ისე გარდაიცვლებოდა, რომ მის სასარგებლოდ გახსნილ სამკვიდროს მიღებას ვერ მოასწრებდა, მაშინ მომდევნო რიგის აგნატები სამკვიდროს მისაღებად არ დაიუშვებოდნენ. არმყოფ მემკვიდრეთა წილი დანარჩენების წილს ემატებოდა, ხოლო ასეთ პირთა არარსებობის შემთხვევაში, სამკვიდრო სხვა მოგვარეებს (**gentiles**) გადაეცემოდა. თუმცა, ცივილური სამართლით გათვალისწინებული მესამე რიგის მემკვიდრეების (**gentiles**) მონაცვლეობის წესი ადრევე გაუქმდა და ნაკლებად ცნობილია.

ამრიგად, **ius civile** მიხედვით, ანდერძის გარეშე მემკვიდრეობა აგნატურ კავშირს ეფუძნებოდა და ის პირები, რომელთა მიმართაც მინიმალური სტატუსური დამცრობა (**capitis deminutio minima**) განხორციელდა, მემკვიდრეებად არ დაიშვებოდნენ. ცივილური სამართლის (**ius strictum**) ასეთმა სიმკაცრემ, რომელიც სისხლითი ნათესაობის (**cognatio**) შესახებ საზოგადოებრივ აზრს არ შეესაბამებოდა, მრავალი პრობლემა წარმოშვა. ამიტომ, აგნატური კავშირების არარსებობის მიუხედავად, პრეტორმა უახლოესი ნათესავების მემკვიდრეებად მოწვევა დაუშვა და ანდერძის გარეშე მემკვიდრეთა შვიდი რიგი დაადგინა.

მემკვიდრეების პირველ რიგს გარდაცვლილის როგორც **sui** შვილები (**liberi**), ასევე **ემანციპირებული ღვიძლი შვილები** განეკუთვნებოდნენ, ასევე ისინი, ვინც, დაბადების შემდეგ, რომის მოქალაქეობა იმპერატორის გადაწყვეტილებით მოიპოვა. გამონაკლისს წარმოადგენდა სხვა ოჯახში (**familia**) შესული პირები (შვილად აყვანილი და ქალები **in manu**). პირველი

რიგის პრეტორული მემკვიდრეები კონკურენციას უშუალოდ **sui heredes** უწევდნენ, რომელთა უპირატეს უფლებას მემკვიდრეობაზე **ius civile** ითვალისწინებდა.

მემკვიდრეთა მეორე რიგს **legitimi** ეწოდებოდა; **ius civile**-ს მიხედვით, მათი უფლება **აგნატების მემკვიდრეობის** ტოლფასი იყო

მესამე რიგის მემკვიდრეებს განეკუთვნებოდნენ **ღვიძლი** ნათესავები (**cognati**) მეშვიდე თაობის ნათესაობამდე. **Unde cognati**-ს მემკვიდრეობაზე პრეტენზიის გაცხადება სხვა ოჯახში გაშვილებულ შვილებსაც შეეძლოთ. **Cognatio**-ს აღიარება ქორწინების კანონიერებაზე დამოკიდებული არ იყო. შვილებს დედის ქონების მემკვიდრეობაც შეეძლოთ და პირუკუ. თუმცა, აგნატებთან შედარებით, მათი მემკვიდრეობა უფრო დაბალი ხარისხის იყო.

პრეტორული სამართლით მემკვიდრეთა მეოთხე რიგს განეკუთვნებოდნენ გააზატებულის პატრონის მეუღლე და მისი შვილები (მათ შორის ემანციპირებულებიც). თავად პატრონს გააზატებულის (**liberti**) მემკვიდრედ მოწვევის უფლება, აგნატობის საფუძველზე ჰქონდა და ამით ის მხოლოდ გააზატებულის დაქვემდებარებულ მემკვიდრეებს (**sui heredes**) თუ ჩამმორჩებოდა.

მეხუთე რიგის მემკვიდრეობას მიეკუთვნებოდა გააზატებულების (**liberti**) მემკვიდრეობა **bonorum possessio**, რომელსაც პატრონის პატრონი (თუ კი ასეთი პირი არსებობდა) იღებდა.

მემკვიდრეების მეექვსე რიგს ცოცხლად დარჩენილი მეუღლე განეკუთვნებოდა.

პრეტორული მემკვიდრეების მეშვიდე რიგს შეადგენდნენ პატრონის ნათესავები, რომლებსაც უფლება ჰქონდათ გააზატებულის ბეითალმან ქონებაზე.

პოსტკლასიკურ პერიოდში, **ius civile** ყველა შეზღუდვის თანდათანობითი შემსუბუქებით, კანონით მემკვიდრეობის მიღების პროცესი გამარტივდა. ცვლილებები შეეხო იმ შეზღუდვებსაც, რომლებიც პრეტორულ სამართალში აისახა და იუსტინიანეს სამართლით საბოლოოდ გაუქმდა **adgnatio**-ს უპირატესობა **cognatio**-ს წინაშე, ხოლო მდედრობითი ხაზის ნათესავების მემკვიდრეობითი უფლებები საბოლოოდ გაუთანაბრეს მამრობითი ხაზის მემკვიდრეებს. **543 წელს 118 ნოველით, კანონთ მემკვიდრეთა (ab intestato) ოთხი რიგი დადგინდა: მემკვიდრეთა პირველ რიგს** შვილები და მათი დაღმავალი ხაზის ნათესავები (ნათესაობის რიგითობის მიუხედავად) განეკუთვნებოდნენ, მემკვიდრედ წარდგენის უფლება შეუზღუდავი იყო; **მეორე რიგში აღმავალი** ხაზის ნათესავები (მშობლები), ღვიძლი და-ძმა (მათი შვილები) მოიაზრებოდნენ. თავის მხრივ, აღმავალი ხაზით მემკვიდრეობა მამისა და დედის მხრიდან ნათესაობის მიხედვით იყოფოდა; ერთ-ერთი მშობლის არსებობა სხვა პირთა მემკვიდრეობას გამორიცხავდა. თუ გვერდითი ხაზის მემკვიდრეები მშობლების კონკურენტებად გამოდიოდნენ, მაშინ სამკვიდრო სულადობის მიხედვით იყოფოდა; **მემკვიდრეთა მესამე რიგით** მოიაზრებოდა ნახევარი და-ძმა და მათი შვილები, რომელთაც, მათი მშობლების ცოცხლად არყოფნის შემთხვევაში, მემკვიდრეებად იწვევდნენ; **კანონით მემკვიდრეთა მეოთხე** რიგს სხვა სისხლისმიერი ნათესავები განეკუთვნებოდნენ.

§2. ანდერძით მემკვიდრეობა (successio testamentaria)

Ex testamento *(ანდერძით მემკვიდრეობა);* ***ab intestato*** *(კანონით მემკვიდრეობა);* ***ius successionis*** *(სამემკვიდრეო მონაცვლეობის უფლება);* ***delatio hereditatis*** *(სამკვიდროს გახსნა);* ***heres*** *(მემკვიდრე);* ***sui heredes*** *(ხელისუფლებაში მყოფ პირთაგან დასახელებული მემკვიდრეები);* ***hereditatis*** *(სამკვიდროს მიღება);* ***transmissio*** *(სამკვიდროს ტრანსმისია);* ***in iure cessio hereditatis*** *(სამკვიდროს ცესია);* ***hereditas iacens*** *(„დადებული“ სამკვიდრო);* ***cretio*** *(სამკვიდროს საზეიმო მიღება);* ***pro herede gestio*** *(მემკვიდრის შესაბამისი ქმედება);* ***bonorom possessio sine tabulis*** *(პრეტორული მემკვიდრეობა ანდერძის გარეშე);* ***bonorum possessio contra tabulas*** *(ანდერძის საპირისპირო პრეტორული მემკვიდრეობა);* ***bonorum possessio edictalis*** *(პრეტორული მემკვიდრეობა ედიქტის საფუძველზე);* ***bonorum possessio decretalis*** *(პრეტორული მემკვიდრეობა დეკრეტით);* ***successio testmentaria*** *(ანდერძით მემკვიდრეობა);* ***testamentum*** *(ანდერძი);* ***ex heredatio*** *(სამკვიდროს ჩამორთმევა);* ***legata*** *(საანდერძო დანაკისრი);* ***codex*** *(კოდექსი);* ***codicillii*** *(მცირე კოდექსი);* ***petitio (persecutio) fideicommissi*** *(სარჩელი ფიდეიკომისის შესახებ).*

ანდერძი იყო პირის ნების სამართლებრივად დადგენილი და საზეიმო ფორმით შედგენილი გადაწყვეტილება, რომელსაც სავალდებულო ძალა მოანდერძის გარდაცვალების შემდეგ ენიჭებოდა.

ანდერძის არსი მამკვიდრებლის (**de cuius**) მონაცვლის გარკვევა იყო. მამკვიდრებლის გარდაცვალების შემთხვევაში, მისი ქონება არა უბდალოდ სხვისდებოდა, არამედ ის თავის მაგივრად ასახელებდა სხვა პირს, რომელიც, მისი ამქვეყნად არყოფნისას, მას შეცვლიდა. ამით უნივერსალური და სინგულარული მონაცვლეობა არსებითად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. სამოქალაქო ბრუნვაში საკუთარი პოზიციის განკარგვით, მამკვიდრებელი არა მხოლოდ მისი, ინდივიდუალური ნებით დადგენილი, მატერიალური საგნების აღიარებული მეპატრონე ხდებოდა, არამედ სრული მოცულობით, ფორმალურად განსაზღვრული ნების, წარმართველიც – ანუ საკუთარი სამართლებრივი უსაფრთხოების სუბიექტური მხარის მეპატრონეც იყო. ინდივიდუალური თავისუფლების ასეთი ხარისხი, სამართლის განვითარების მაღალ დონეზე მეტყველებდა და სუბიექტურ და ფორმალურად აღიარებულ ფუნქციათა შორის სხვაობაზე მოწმობდა. რომის საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, სამართლის სუბიექტის ევოლუცია სამემკვიდრეო მონაცვლეობის არსისა და მემკვიდრის ფუნქიათა ევოლუციაზეც აისახა, რაზეც რომაული ანდერძის ისტორიული ფორმებიც მეტყველებდა. არქაულ პერიოდში, ინდივიდუალური ინტერესების წინა პლანზე წამოწევა და საკუთარი პიროვნების მნიშვნელობის დამკვიდრება, უშუალოდ უკავშირდებოდა ძველი მამასახლისის (**paterfamilias**) სწრაფვას – ოჯახის უფროსობა საკუთარი ვაჟიშვილისათვის დაეტოვებინა, და ამით, წინაპრებთან ყველაზე ახლოს მდგომი, სხვა აგნატი ნათესავი ჩამოეცილებინა. ასეთი სურვილი სახალხოდ გაცხადებას (**testamentus**) საჭიროებდა, რაც კურიის წმინდა კრებაზე **(comitia calata)** ფორმალურ დადასტურებასა და დამოწმებას ითხოვდა. წმინდა კრებაზე, რომელიც წელიწადში ორჯერ მოიწვეოდა, ოჯახის უფროსს (**paterfamilias**), დაღმავალი ხაზის ნათესავების სასარგებლოდ, გაკეთებული მისი არჩევანის ობიექტური მიზეზები უნდა დაესახელებინა (ზუსტად ისე, როგორც შვილად აყვანის (**ადროგატიო**) დროს ხდებოდა). რომაელი ხალხის საყოველთაო აზრით, ინდივიდუალური ნების ასეთი ფორმით განზოგადება, საომრად გამზადებული ჯარის წინაშე გაცხადებული ანდერძის (**testamentum in procinctu**) ანალოგი იყო.

ანდერძის მესამე სახის – ანდერძი ლიბრალური რიტუალის (**testamentum per aes et libram) –**

დასადებად საჭირო იყო ხუთი მოწმე და მესასწორე. აღნიშნული რიტუალის განსახორციელებლად მოანდერძის ის ხელქვეითები (**potestas)** ან მისი მეგობრები, რომლებიც ოჯახს (**familia)** იღებდნენ, მოწმეებად არ დაიშვებოდნენ, რადგან ეს აქტი უშუალოდ მონაწილე პირთა ინტერესებს ეხებოდა. ანდერძი იურიდიულ ძალას იძენდა, მაგრამ, ტექსტის გაცხადება არ დაიშვებოდა. ანდერძის ტექსტიანი ფირფიტები ერთად იკვრებოდა და მათ მოწმეთა ბეჭდებს არტყამდნენ. სულ იყო შვიდი ბეჭედი: ხუთი მოწმეების, ერთი ოჯახის მიმღების და ერთიც მაგისტრატის. ბეჭედთა ამ რაოდენობას ითხოვდა პრეტორი, რათა პრეტორული სამართლით დაცულ საბუთს, ანდერძის ფორმა მიეღო. მოგვიანებით, საბუთზე ხელის მოწერაც სავალდებულო გახდა. მსგავსი ფორმით ანდერძი კლასიკურ ეპოქაში დგებოდა. ანდერძის მთავარ არსობრივ ელემენტს წარმოადგენდა მემკვიდრებლის დასახელება (**heredis institutio**), რომელსაც გაიუსი, მთელი ანდერძის, დასაწყისად და დასასრულად მიიჩნევდა. თუ მემკვიდრის დანიშვნას არ ჰქონდა იურიდიული ძალა, ანდერძი მთლიანად ბათილად ითვლებოდა.

მემკვიდრეის დასახელებას (**heredis institutio**) გლობალური მნიშვნელობა ჰქონდა და იმ შემთხვევაში, თუ მამკვიდრებელი სამკვიდროს თუნდაც მცირე ნაწილს ანდერძით მემკვიდრეს უტოვებდა, **ab intestato** მემკვიდრეების მოიწვევა აღარ დაიშვებოდა; გარდა ამისა, რომის სამართალში დამკვიდრდა ცნება „ერთხელ მემკვიდრე, სამუდამოდ მემკვიდრე – **semel heres, semper heres**“, რას შემდეგ ნიშნავდა: მემკვიდრე არც რეზოლუციური პირობით და არც რაიმე ვადით არ ინიშნენებოდა.

რომის სამართალმა დაადგინა, რომ მამის გარდაცვალებიდან მთვარის ათი თვის განმავლობაში დაბადებული ბავშვი (**postumus**), მამის მემკვიდრე (**de ciuis**) ხდებოდა.

ანდერძით მოანდერძეს სამკვიდროდან ცალკეული ნივთების მესამე პირებისათვის გადაცემაც შეეძლო. ასეთ განკარგულებას საანდერძო დანაკისრი (**legatam**) ეწოდებოდა. საანდერძო დანაკისრის (**legata**) მიზანი ლეგეტარიუმისათვის მოგების მოტანა და არ მემკვიდრის მდგომარეობის გაეუარესება იყო. თუ საანდერძო დანაკისრი (**legatum**) მემკვიდრის დასჯა – (**legatum poenae nomine (causa)** ისახავდა, მაშინ ის ბათილდებოდა. ამიტომ, სავსებით მართალია მოდესტინუსი, რომლის თანახმადაც, „ლეგატი არის ანდერძით ჩუქება – legatum est donatio testamento relicta~ (D.31.36) ფლორენტინუსის აზრით, „ლეგატი არის მემკვიდრეობის შემცირება, რითაც მოანდერძეს სურს მესამე პირს გადასცეს იმ ქონების ნაწილი, რასაც მემკვიდრე მთლიანად მიიღებს – legatum est delibatio hereditatis, qua testator es eo, quod universum heredis foret, alicui quid collatum velit“ (D.30,116 პრ).

ლეგატის გადაცემა მხოლოდ მემკვიდრეზე შეიძლებოდა, ხოლო ლეგატარიუმისათვის დაკისრებული ვალდებულება ბათილად ითვლებოდა. ლეგატის ძალაში შესვლა განისაზღვრებოდა **heres testamentarius**-ის სასარგებლოდ, უნივერსალური მონაცველობის განხორციელებით. მემკვიდრეობის მიღაბაზე მემკვიდრის ნებაყოფლობითი უარი, ლეგეტარიუმს მოლოდინს უცრუებდა. ქრ. შობის II საუკუნემდე მოანდერძეს, ლეგატების სახით, მთელი სამკვიდროს განკარგვა და მემკვიდრისათვის მხოლოდ პასივების დატოვება შეეძლო. ასეთი ვითარება კრედიტორთა უფლებებს მძიმე ტვირთად აწვა და მამკვიდრებლის გარდაცვალების შემთხვევაში (**mortis causa**), მოთხოვნათა მთელ ბრუნვას საფრთხეში აგდებდა. სწორედ ამ დროს გამოიცა ლეხ ურია ტესტამენტარია, რომლითაც,

თუ ლეგატების ღირებულება 1 000 ასს აღემატებოდა, ლეგატების დატოვება იმ პირთა სასარგებლოდ, რომლებიც მოანდერძის მეექვსე რიგი კოგნატი ნათესავები მაინც არ იყვნენ, იკრძალებოდა. კანონის გვერდის ავლით შედგენილი ლეგატი ძალას ინარჩუნებდა, მაგრამ ლეგატარიუმი, მემკვიდრის სასარგებლოდ, ოთხმაგი ჯარიმის გადახდას ექვემდებარებოდა. აღნიშნულმა კანონმა ვერ გაამართლა. მამკვიდრებელს შეეძლო გაეცა უამრავი ლეგატი, რომელიც მთლიანობაში 1 000 ასს არ აღემატებოდა, მაგრამ მემკვიდრეს უსახსროდ ტოვებდა.

ქრ. შობის 40 წ. გამოიცა lex Falcidia, რომლითაც დადგინდა: ნებისმიერ შემთხვევაში, სამკვიდრო მასიდან აქტივების 1/4 მაინც – ე.წ. ფალციდიური მეოთხედის წილი, მემკვიდრეს უნდა დარჩენოდა. ამ კანონით, ლეგატარიუმის მოთხოვნათა ობიექტი მხოლოდ ლეგატის გარკვეული ნაწილი იყო.

კლასიკური რომის სამართლის თანახმად, ლეგატების ოთხი სახე არსებობდა: **1. Legatum per vindicationem** (ვინდიკაციის მეშვეობით); **2. Legatum per damnationem** (განაჩენის მეშვეობით); **3. Legatum sinendi modo** (ნებართვის გზით); **4. Legatum per praeceptionem** (**გამოყოფის** მეშვეობით).

ლეგატების უძველესი სახის **legatum per vindicationem** მეშვეობით, მამკვიდრებლის განკარგულებით, ლეგეტარიუმის საკუთრებაში სამკვიდროს ნაწილი გადადიოდა; **legatum per damnationem**-ით, ლეგატარიუმის სასარგებლოდ, მამკვიდრებელი მემკვიდრეს, უშუალოდ, ანდერძით ავალებდა გარკვეული ნივთის საკუთრებაში გადაცემას (**dare**) ან რაიმე ქმედების შესრულებას (**facere, non facere**). პირველ შემთხვევაში ლეგატის ობიექტი შეიძლება ყოფილიყო მხოლოდ ის ნივთი, რომელიც, კვირიტული სამართლით, გარდაცვალებამდე მამკვიდრებელს ეკუთვნოდა. უშუალოდ ამ ნივთზე ლეგატარიუმი საკუთრებას სრულად იმ მომენტში იძენდა, როცა მემკვიდრე სამკვიდროს მიიღებდა და მემკვიდრის წინააღმდეგ სავინდიკაციო სარჩელის შეტანაც (თუ ლეგატის მოცულობით ფალციდიური მეოთხედის წესი ირღვეოდა, ლეგატის ნაწილი ვინდიკაციას ექვემდებარებოდა) შესაძლებელი იყო. **Legatum sinendi modo**-საც ვალდებულებითი შედეგი ჰქონდა; მოანდერძის ბრძანებით, მემკვიდრეს, ლეგატარიუმისათვის მიკუთვნებული გარკვეული ნივთის წაღების ნება ეძლეოდა. ლეგატარიუმის უფლებები დაცული იყო **actio incerti ex testamento**-თი. თუ ლეგატის ობიექტი მამკვიდრებლის ნივთზე სერვიტუტი ან უზუფრუქტი იყო, მაშინ მემკვიდრეს **in non faciendo** (მესამე პირისათვის ვალის პატიება ან ლეგეტარიუმისათვის მამკვიდრებლის მიერ იჯარით აღებული ნივთით უსასყიდლოდ სარგებლობის უფლება) ენიჭებოდა.

Legatem per praeceptionem-ს რეალური შედეგი ჰქონდა და სამკვიდროდან რაიმე ნივთის წინასწარ გამოყოფას გულისხმობდა, მაგრამ მემკვიდრეთა წილის განსაზღვრისას ლეგატის ეს ნაირსახეობა მხედველობაში არ მიიღებოდა.

პოსტკლასიკურ პერიოდში ლეგატების სხვადასხვა სახის თანდათანობითი ურთიერთშერწყმით სინგულარული მონაცვლეობა (**mortis causa**) დადგინდა, რაც განპირობებული იყო ფორმალურ მოთხოვნათა სიმკაცრის შესუსტებით. 529 წ. იუსტინიანემ საბოლოოდ დაადგინა: ფორმის მიუხედავად, ლეგატს, მამკვიდრებლის ნების შესაბამისად, ჰქონდა ძალა, რაც ლეგატებისა და ფიდეიკომისების თითქმის გაიგივებას ნიშნავდა. ამის თაობაზე საგანგებოდ აღინიშნა იუსტინიანეს დიგესტებში „ლეგატებისა და ფიდეიკომისების

შესახებ“ (D.30). ფაქტობრივად, ლეგატი და ფიდეიკომისი ყოველმხრივ გათანაბრდა.

იმპერიის პერიოდში, განსაკუთრებული სიტყვიერი ან წერილობითი თხოვნის საფუძველზე, განვითარდა საანდერძო დანაკისრის სხვა ფორმა – ფიდეიკომისები (**fideicommissa**) სიცოცხლის ბოლო წუთებში მამკვიდრებელი მემკვიდრეს მიმართავდა თხოვნით, რომლის თანახმადაც, მემკვიდრეს, რომელიმე პირის სასარგებლოდ, რაიმე ქმედება უნდა შეესრულებინა ან მისთვის რაიმე ნივთი უნდა გადაეცა. თავდაპირველად, ასეთი თხოვნა მხოლოდ **fides** (მემკვიდრის ღირსებაზე) იყო დამოკიდებული და მას იურიდიული ძალა არ ჰქონდა. თუმცა, ავგუსტუსის დროიდან მოყოლებული, ექსტრაორდინალური წესის საფუძველზე, ფიდეიკომისარიუსი უფლებამოსილი შეიქნა წარედგინა **fideicommissi persecutio**, რომელიც, ექსტრაოდინალური სასამართლო პროცესის დამკვიდრებით, თითქმის **actio testamenti-**ს შეერწყა.

ანდერძს ერთვოდა რამდენიმე ფირფიტა ან პერგამენტის ფურცელი, რომელიც შეიცავდა მემკვიდრის მიმართ მოანდერძის თხოვნას, რათა მას მესამე პირის სასარგებლოდ რაიმე გაეკეთებინა. ასეთი მცირე კოდექსი, რომელსაც მოგვიანებით **codicilli** ეწოდა, სამართლებრივად ავგუსტუსის დროს აღიარეს.

მოგვიანებით დადგინდა, რომ თუ კოდიცილებში გამოვლენილი ნება ანდერძის სიტყვებითაც (**codicilii testamento confirmati**) დასტურდებოდა, მაშინ ეს თავად ანდერძით დატოვებული ნების გამოვლინებად ითვლებოდა. გამონაკლისი იყო მემკვიდრის და მეურვის დანიშვნა, რომლის სისწორეც მხოლოდ ანდერძის საფუძველზე მიიჩნეოდა. დადასტურებული კოდიცილების იურიდიული ძალა ანდერძის ნამდვილობაზე იყო დამოკიდებული. თუ კოდიცილები ანდერძით არ იყო დადასტურებული, მაშინ მათ ფიდეიკომისების მნიშვნელობა ჰქონდათ. თუ ანდერძი ბათილი იყო, კოდიცილები ძალაში რჩებოდა და მასში ჩამოყალიბებული თხოვნები და ბრძანებები, კანონის ძალით, მამკვიდრებელს ეკისრებოდა. ფიდეიკომისებთან დაკავშირებულ საქმეებს, თავდაპირველად, კონსულები **extra ordinem** წესით განიხილავდნენ, ხოლო შემდეგ სპეციალური პრეტორების – **praetor fideicommissarius**-ის იურისდიქციას დაუქვემდებარეს. სარჩელი ფიდეიკომისების შესახებ (**persecutio fideicommissi**) პირს პირადი სარჩელის სახით წარედგინებოდა. ფიდეიკომისის ობიექტი იყო სამკვიდროს ნემისმიერი ნივთი, ასევე მესამე პირთა ნივთები. ფიდეიკომისი არ განსხვავდებოდა **legatum per damnationem**-სგან. მოანდერძეს მემკვიდრისათვის შეეძლო მოეთხოვა, ფიდეიკომისარიუმისათვის სამკვიდროს ნაწილის ან მთელი სამკვიდროს გადაცემა. ამ ორივე შემთხვევაში უნივერსალური ფიდეიკომისი იგულისხმებოდა.

ფიდეიკომისის საგანი შეიძლებოდა მონისათვის თავისუფლების მინიჭებაც (**lebertas fideicommissaria**) ყოფილიყო. თუ მონა მამკვიდრებელს არ ეკუთვნოდა, მაშინ ფიდეიკომისით დატვირთულ მემკვიდრეს მონის გამოსყიდვა და გააზატება ევალებოდა. მაგრამ თუ მონის ბატონი მონის გაყიდვაზე უარს ამობობდა, ან არარეალურად დიდ ფასს ითხოვდა, მაშინ მონის ფიდეიკომისი იქვითებოდა.

თავი VIII. რომის სანივთო სამართალი

ადამიანებს შორის ნივთების თაობაზე წარმოქმნილი ურთიერთობები სანივთო სამართლით

წესრიგდებოდა, რომლითაც ცალკეულ პირთა ან პირთა ჯგუფებისათვის ნივთების კუთვნილების ფორმა და მათი სრული განკარგვის დადგენა ხდებოდა. ნივთზე საკუთრების უფლების (**dominium**) საფუძვლეზე, ნივთის მიმართ ნივთის მესაკუთრეს აბსოლუტური სამართლებრივი პოზიცია ჰქონდა. ნივთზე საკუთრების უფლების თაობაზე გამართულ სასამართლო პროცესზე (**in rem**), მესაკუთრეს, ნებისმიერ მესამე პირზე – მათ შორის, იმავე ნივთზე რაიმე სხვა უფლების მქონეზე, – გაცილებით მყარი სამართლებრივი მდგომარეობა ჰქონდა. ამიტომ, საკუთრების უფლებით, ყოველგვარი სამართლებრივი შეზღუდვის გარეშე, ნივთზე პირის აბსტრაქტული კუთვნილება (**proprietas**) სრული მოცულობით იგულისხმებოდა. მაშასადამე, მხოლოდ მესაკუთრეს შეეძლო ეთქვა, რომ ნივთი მხოლოდ მას ეკუთვნოდა (**meum esse aio**). თუმცა, ნივთზე უფლებას და ნივთის უშუალო ფლობას, რომაელი სამართალმცოდნეები (**prudentes**) ყველა შემთხვევაში როდი განასხვავებდნენ ერთმანეთისაგან. ფაქტია, რომ ნივთის კუთვნილების ფორმები მხოლოდ საკუთრების უფლებით არ ამოიწურებოდა. ნებისმიერი ნივთი მთელი რიგი ისეთი თვისებებით ხასიათდებოდა, რომელთა გამოყენება სხვა პირებს, – არამესაკუთრეებსაც შეეძლოთ. აღნიშნული უფლებები უშუალო ობიექტს უკავშირდებოდა და სრულიად რეალური, ნებისიერი სხვა პირისათვის სავალდებულო და მნიშვნელოვანი იყო.

სანივთო სამართლით ნივთზე სუბიექტის პირადი ნება და მისი განკარგვის შესაძლებლობა დგინდებოდა. ყველაზე სრულყოფილად ნების ავტონომიურობა, პირთა რომელიმე ჯგუფისადმი ინდივიდის კუთვნილების მიუხედავად, ნივთის გამო რეალურ სამართლებრივ ურთიერთობებში, პირის ინდივიდუალურ სუბიექტად ჩაბმით ვლინდებოდა. აქედან გამოდინარე, სანივთო ურთიერთობების სამართლებრივი მოწესრიგება ხელს უწყობდა, სოციალური ურთიერთობის თვლასაზრისით, ინდივიდის პოზიციის განმტკიცებას და მისი ნების ავტონომიურობის აღიარებას.

I. ქონება

რომაელები თანდათანობით მივიდნენ იმ აზრამდე, რომ არსებობდა სამეურნეო დანიშნულების ერთიანი ქონებრივი კომპლექსები. მოქალაქეთა ქონების ყველაზე ძველი განსაზღვრება (მონებისა და საქონლის ერთობლიობა – **familia pecuniaque**) XII დაფის კანონებშია მოცემული; მოგვიანებით, **ფამილია-დ,** მთელი ქონება აღინიშნებოდა. ცივილური სამართლით დამკვიდრდა ქონების ცნება, რომელიც მოპოვებული იყო ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) შრომით და მას ეწოდებოდა **patrimonium** – მამული, რომელიც, შესაბამისი საკულტო მოვალეობების გათვალისწინებით, მემკვიდრეებს გადაეცემოდა.

პრეტორულ სამართალში ზოგჯერ გვხვდება ტერმინი „მამის“ და „პაპის“ ქონება. თუმცა, ქონებით იგულისხმებოდა ყოველივე ის, რაც აღნიშნული პირის კუთვნილება იყო, მიუხედავად იმისა, ქონება მისი შეძენილი იყო თუ მემკვიდრეობით მიღებული. მესაკუთრის სიცოცხლეში მისი სიკეთე (**bona**) კრედიტორისათვის ვალის გადახდის გარანტი იყო.

II. ნივთები

დიგესტების თანახმად, გარდა ქონებისა, არსებობდა ისეთი ნივთიც, რომელიც ასევე მოიცავდა იურიდიულ ურთიერთობებსა და უფლებებს.

Gai., 2,2. Summa itaque rerum diviso in duos articulos diducitur: nam aliae sint divini iuris, aliae humani – ამრიგად, ნივთები ძირითადად ორ კატეგორიად იყოფოდა: ღვთაებრივი სამართლის ნივთებად **(res divini iuris)** და ადამიანთა სამართლის ნივთებად (**res humani iuris**). ღვთაებით, ბუნებრივი ძალებით, მთელი საზოგადოების მიერ აღიარებული შეხედულებები მოიაზრებოდა; ამდენად, თითოეული ინდივიდის ნება მის ნებას ექვემდებარებოდა. ამა თუ იმ ნივთის ღვთის კუთვნილებად აღიარებით, აღნიშნული ნივთი თავისუფალი ნების ქმედების სფეროს აღარ განეკუთვნებოდა და სამოქალაქო ბრუნვიდან ამოიღებოდა. ბრუნვაში არსებული ნივთების სახით, აღნიშნული ნივთები არავის ეკუთვნოდა:

Quod autem divini iuris est, id nullius in bonis est – ის, რაც ღვთაებრივ სამართალს მიეკუთვნება, არ შეიძლება ვინმეს ქონებაში იმყოფებოდეს Gai., 2,9: (Gai, 2,3; D.1,8.1.pr). რომაელები განასხვავებდნენ წმინდა ნივთებს (**res sacrae**) და სათაყვანებელ ნივთებს (**res religiosae**). საჯარო გადაწყვეტილების საფუძველზე, ნივთების პირველი კატეგორია ღვთაების კუთვნილად მიიჩნეოდა (D.1,8,6,3; 1,8,9,pr.1), ხოლო მეორე კატეგორიას განეკუთვნებოდა ისეთი ნივთები, რომლებიც, ადამიანის საქმიანობით, სათაყვანებელ ადგილებად (**religiosus locus**) მიიჩნეოდა, ანუ ეს იყო წინაპართა საფლავები. (Gai. 2,6; D.1,8,6,4). ნივთის წმინდა (**sacra**) ნივთად აღიარებისათვის მხოლოდ კერძო ინიციატივა არ კმაროდა, ხოლო ნივთის სათაყვანებლად (**religiosae**) აღიარება კი მხოლოდ კვირიტულ მესაკუთრეს (**dominus**) შეეძლო (Gai., 2,7; D.1,8,6,4). ღვთაებრივი სამართლის ნივთების (**res divini iuris**) მხოლოდ საკრალური სამართლით (**ius sacrum**) რეგულირებას ექვემდებარებოდა, სამოქალაქო სამართლის ნორმები მასზე არ ვრცელდებოდა. ამიტომ, პროვინციებში, სადაც მიწა **dominium ex iure Quiritium**-ის ობიექტი არ იყო, სასაფლაოები სათაყვანებელ ადგილებად (**religiosus loco)** არ მიიჩნეოდა, თუმცა, ფიქტიურად, მაინც ასეთებად ითვლებოდა (Gai, 2,7).

Hae autem quae humani iuris sunt, aut publicae sunt aut privatae – ხოლო ის ნივთები, რომლებიც ადამიანთა სამართალს განეკუთვნება, საჯარო ან კერძო ნივთებად იყოფა Gai, 2,10.

ნივთების ამ კატეგორიათა პარალელურად არსებობდა **res privata**, ანუ ის ნივთები, რომელთაც საზოგადოების წევრები კერძო პირთა სახით ფლობდნენ.

Privatae sunt quae singulorum hominum sunt – კერძოა ის ნივთები, რომლებიც ცალკეულ ადამიანებს ეკუთვნის. (Gai., 2,11.)

ტერმინი „**singulus**“ (ტერმინი „**privatus**“ უძველესი ეკვივალენტი) ამ ცნების არსს ყველაზე ზუსტად ასახავდა: ეს იყო ინდივი, დანარჩენ სუბიექტთაგან განცალკევებული პირი. აღნიშნული ცნებით, ყურადღება ცალკეული სუბიექტის დამოუკიდებელ როლსა და მის ავტონომიურობაზეა გამახვილებული, რაც სამართალზე დაფუძნებული საზოგადოების, სოციუმის, მთავარ სუბიექტად თავისუფალ ინდივიდს ამკივდრებდა.

აღნიშნული მოსაზრება სამოქალაქო ბრუნვის, როგორც კავშირების სისტემის, ახსნა-განმარტებაში აისახა. ბრუნვაში არსებული ქონება (**bona**) ის ეკონომიკურად მნიშვნელოვანი ობიექტი იყო, რომლის ინდივიდუალურად განკარგვა ხელისუფლების პრეროგატივად იქცა.

Quae publicae sunt, nullius videnturin bonis esse, ipsius enim universitatis esse creduntur – ის ნივთები, რომლებიც საჯაროა, ვერ იქნება ვინმეს ბრუნვადი ქონება, მათ როგორც თვით თემის საკუთრებას განიხილავენ Gai.,2,11. ცნებას „**nullius in bonis**~ (Gai.,2,9; D.1,8,1,pr.) გაიუსი იყენებს არა მხოლოდ საღვთო სამართლის ნივთებისა (**res divini iuris)** და საჯარო ნივთების (**res publicae**), არამედ იმ კერძო ნივთების (**res privata**) აღსანიშნავად, რომელთაც აქტუალური მესაკუთრე არ ჰქყავდათ (**res nullius** – არავის ნივთები), ანუ სამკვიდრო მის მიღებამდე. Gai.,2,1 წერდა: …modo videamus de rebus: quae vel in nostro patrimonio sunt vel extra nobstrum patrimonium habentur – ...ახლა განვიხილოთ ნივთები: ისინი ან ჩვენი მფლობელობის სფეროში არიან, ან ჩვენი მფლობელობის სფეროს მიღმა.

თუმცა, ცნება ჩვენს ქონებაში **(in nostro patrimonium**) გულისხმობდა**, res humanis iuris** კატეგორიის იმ ნივთებსაც, რომლებიც განსაკუთრებული წესით განკარგვას ექვემდებარებოდა, ანუ ბრუნვიდან ამოღებული ქონება (**in bonis esse**).

ნივთთა გამიჯვნა ჩვენს ქონებაში (**in nostro patrimonium**) და ჩვენი ქონების მიღმა (**extra nostrum patrimonium**) მხოლოდ გაიუსთან გვხვდება, სხვა სამართალმცოდნეები (**prudentes**) განასხვავებდნენ ბრუნვაში არსებულ (**res in commercio**) და ბრუნვიდან ამოღებულ (**res extra commercium)** ნივთებს. რომაელი იურისტი ცელსუსი (ყიდვა-გაყიდვის კონტექსტში) ბრუნვიდან ამოღებულ ნივთებს (**res extra commercium)** სათაყვანებელი ნივთების (**res religiosae**) საპირისპიროდ მიიჩნევდა. (D.18,1,6 pr): …ut sacra et religiosae loca aut quorum commercium no sit, ut publicae, quae non in pecunia populi, sed in publico usu habeantur, ut est campus Martius – როგორც წმინდა და სათავყვანებელი მიწები ან ისეთი, რომლებიც ბრუნვიდან არიან ამოღებული; როგორც საჯარო ნივთები, რომლებიც ხალხის ქონებას არ განეკუთვნება, მარსის მოედნის მსგავსად, საჯარო სარგებლობას ექვემდებარებიან.

საჯარო სარგებლობის ნივთები (**res in usu publico**) ბრუნვიდან ამოღებულ ნივთებად (**res extra commercium**) ითვლებოდა (მათ რიგს განეკუთვნებოდა, სახელმწიფოსა და კერძო პირებს შორის გარიგებების დადებისას გამოყენებული, ბრუნვიდან ამოღებული ნივთები – **res extra commercium**-ს). **Res publicae** კატეგორიის ნივთთა შორის არსებული განსხვავება, გაიუსის აზრის საპირისპიროა, რადგან ყველა საჯარო ნივთს, ღვთაებრივი სამართლის ნივთების მსგავსად (**res divini iuris**), არავის ნივთებად (**nullius in bonis**) კატეგორიად მიიჩნევდნენ. სინამდვილეში, მათ შორის სხვაობა არ არსებობდა.

გაიუსის მგავსად, რომაელი იურისტის მარციანეს თანახმად, ღვთაებრივი სამართლის ნივთები (**res divini iuris**) არავის ბრუნვადი ქონება არ შეიძლება იყოს (**in nullius bonis sunt**) და კუთვნილების სუბიექტების მიხედვით, (იერარქიული სისტემით) ნივთებს შემდეგ ჯგუფებად ყოფდა: Quaedem naturali iure communia sunt omnium, quaedem universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique adquiruntur – ბუნებითი სამართლის მიხედვით, ზოგიერთი ნივთი არის ყველასთვის საერთო, ზოგიერთი, როგორც მთლიანი, განეკუთვნება ერთს, ზოგიერთი – არავის, ხოლო ნივთების დიდი ნაწილი ეკუთვნის კერძო პირებს და ამ ნივთების შეძენა სხვადასხვა საფუძვლის მიხედვით ხდება. (Marc., 3 Inst., D.1,8,2,pr). ბუნებითი სამართლის მიხედვით, ნივთების პირველ კატეგორიას განეკუთვნება ჰაერი, ზღვა, ზღვის ნაპირი, გამდინარე წყალი, ხოლო თვით მდინარეს მარციანე საჯარო ნივთად (**res publicae**) მიიჩნევდა (D.1,8,2,1). ამ კატეგორიის ნივთების საყოველთაო კუთვნილებას, ის ცალკეულ

პირთა საკუთრების უფლებას უპირისპირებდა (Solum dominus - D.1,8,6,pr.).

§1. ბრუნვიდან ამოღებული ნივთები (res extra commercium)

1. ჰაერი, გამდინარე წყალი, ზღვა და მთელი სიმდიდრე; **2.** საჯარო ნივთები; ამ ნივთების ერთ–ერთი და ძირითადი მეპატრონე იყო რომაელი ხალხი; **3.** საერთო საზოგადოებრივი გამოყენების ნივთები (გზები, მდინარეები); **4.** საკულტო ნივთები (**sacrum**).

ცალკეული სამოქალაქო თემის ნივთთა (**res quae universitatis sunt)** რიგს განეკუთვნებოდა თეატრები და სტადიონები – სამოქალაქო თემების საერთო ნივთები (communia civitatum – D.1,8,6,1), ანუ res in publico usu. ნივთის ინდივიდუალურ კუთვნილებას საზოგადოებრივი ერთეულების კუთვნილებისაგან, გაიუსის მსგავსად, მარციანეც განასხვავებდა. გაიუსის მიერ შეთავაზებული ნივთთა კლასიფიკაციის კრიტერიუმის უნივერსალურობა (**in bonis esse**), შეესაბამება იმას, რომ სისტემატიზაციის საფუძველში დევს ნივთის კუთვნილების იდეა (ამ იდეის ყველაზე ადეკვატურ ფორმაში), ანუ ინდივიდუალური საკუთრება.

რომაელი იურისტი ცელსუსი, **in pecunia populi**-ზე საუბრისას, კომერციული საქმიანობისათვის განკუთვნილ საჯარო ნივთებს სახელმწიფოს ინდივიდუალიზებული საკუთრების ობიექტებად განიხილავდა.

§2. Familia et pecunia

უძველესი რომაული სამართლით, ქონება გამიჯნული იყო ორ სახედ – **familia** და **pecunia. Familia**-თი ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) ხელისუფლებას დაქვემდებარებული ქონებრივი და არაქონებრივი სიკეთე მოიაზრებოდა. **Pecunia**-საგან განსხვავებით, **familia** სტატიკურობით ხასიათდებოდა. კერძოდ, ოჯახის თავისუფალი წევრები (**liberi**), ანუ არა-მონები (**nullius sunt**) ბრუნვის ობიექტები არ იყვნენ, ვინაიდან ისინი ნივთებად (**res)** არ მიიჩნეოდნენ. **Familia** სასაფლაოებსა და საოჯახო წმინდა ადგილებს (**res extra commercium**) მოიცავდა.

Pecunia (**pecus** – პირუტყვი) განეკუთვნებოდა ნივთთა ის კატეგორია, რომელიც სამართლებრივი აქტების ობიექტი იყო. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, „**pecunia**“ იყო **familias**-ს შემადგენელი ის ქონება, რომელიც, სხვა ადამიანებთან (სხვა საოჯახო ჯგუფის წევრებთან) ნებაყოფლობითი ურთიერთობის საფუძველზე, სასაქონლო ბრუნვაში იყო ჩართული. კერძოდ, მონა იმ შემთხვევაში იყო **pecunia**, თუ საკუთარი ბატონის მამასახლისთან (**paterfamilias**) დადებული გარიგების ობიექტი ხდებოდა, ხოლო მეურნეობაში დაკავებული მონები, **familia**-დ იწოდებოდნენ. ამრიგად, **familia-pecunia**-ს აღნიშნული ვარიაცია, სხვადასხვა ურთიერთობის გათვალისწინებით (როგორც **in patria potestas** და როგორც **res**), ობიექტისათვის ნიშანდობლივ მრავალ ფუნქციებზე მეტყველებდა. **Familia**-ს სახით არსებული საოჯახო კომპლექსი გამოხატავდა ოჯახის უფროსის (**paterfamilias**) მდგომარეობას (**status**) საოჯახო სტურქტურაში, ხოლო **პეცუნია** მიუთითებდა იმ განკარგვით უფლებამოსილებაზე, რომელიც ოჯახის უფროსს (**paterfamilias)** გააჩნდა საოჯახო ცხოვრების ეკონომიკური საკითხების გადაწყვეტის დროს.

§3. მანციპირებადი და არამანციპირებადი ნივთები (res manicipi et res nec manicipi)

Res mancipi *(მანციპირებადი ნივთები);* ***res nec mancipi*** *(არამანციპირებადი ნივთები);* ***mancipium*** *(მანციპაცია).*

რომის სამართლით, ნივთების დაყოფას მანციპირებულ და არამანციპირებულ ნივთებად არსებითი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რაც იმას მოწმობდა, რომ სამართლებრივი ფორმა ინდივიდუალური ნების გამოვლინებას ითვალისწინებდა; მაშინაც კი, როცა ნების გამოვლენა, რეალურად, ჯგუფის ინტერესს გამოხატავდა.

ტერმინით **res mancipi** აღინიშნებოდა ის ნივთები, რომლებიც მანციპაციის აქტს (**mancipium**) ექვემდებარებოდა. ეს იყო უძველესი რიტუალი, რომლის დროს იყენებდნენ სპილენძის ნატეხსა და სასწორის (**per aes et libram**). კლასიკურ ეპოქაში ამ რიტუალს მანციპაცია (**mancipatio**) ეწოდა. მისი მიზანი იყო მანციპირებადი ნივთების (**res mancipi)** განკარგვისათვის (საკუთრებაში გადასასვლელად), აუცილებელი საგანგებო საზეიმო რიტუალის ჩატარება, რადგან ასეთი ნივთების შემძენი მხოლოდ რომის მოქალაქე (**cives**) შეიძლება ყოფილიყო და აღნიშნული გზით, წარმოშობილი საკუთრების უფლება მხოლოდ რომაული საკურთების უფლებას (**dominium ex iure Quiritium**) გულისხმობდა. კერძოდ, მანციპაცია (**mancipatio)** ან ნივთის დათმობა მაგისტრატის წინაშე (**in iure cessio**). რაც შეეხება არამანციპირებადი ნივთებს (**res nec mancipi)**, მათი გასხვისება, მათზე საკუთრების უფლების შეძენის მიზნით, მარტივი მფლობელობის გადაცემით **(traditio**) ხდებოდა. (Gai.,2,19;22). ნივთების აღნიშნული კლასიფიკაცია მათი გასხვისების წესს განაპირობებდა (Gai.,1,120). ასეთ ნივთებს გაიუსი მანციპაციასთან კავშირში განიხილავდა. ულპიანესათვის მიკუთვნებულ პოსტკლასიკური პერიოდის ერთ-ერთ ტექსტში მანციპირებად და არამანციპირებად ნივთთა თითქმის სრული ჩამონათვალია მოცემული: Omnes res aut mancipi sun taut nec mancipi/ Mancipi res sunt praedia in Italico solo, tam rustica, quails est fundus, quam urbana, qualis domus: item iura praediorum rusticorum, velut via iter actus aquaedictus: item servi et quadrepedes, quae dorso collore domnatur, velut boves muli equi asini. Ceterae res nec mancipii sunt. Elefanti et cameli, quamvis collo dordove domentur, nec mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt – ყველა ნივთი მანციპირებადი ან არამანციპირებადია. მანციპირებადი ნივთებია: იტალიის მიწაზე არსებული მამულები, როგორც სასოფლო მინდვრების სახით, ისე საქალაქო, სახლის სახით; ასევე სასოფლო მამულებზე ფეხით ან სატრანსპორტო საშუალებით გავლის, პირუტყვის გადარეკის, წყლის მილების გაყვანის უფლებები; მონები და ის ოთხფეხა ცხოველი, რომელიც მოთვინიერებულია და მიჩვეული უნაგირის დადგმას ან უღელში შებმას, კერძოდ, კამეჩი, ვირი, ცხენი, ჯორცხენი. ყველა დანარჩენი ნივთი არამანციპირებადია. მართალია, აქლემი და სპილო, მოთვინიერებასა და უღელში შებმას ექვემდებარება, მაგრამ მაინც არამანციპირებადი ნივთებია, ვინაიდან გარეულ ცხოველებს განეკუთვნებიან.

§4. Genus et species

Genus *(გვარობითი ნივთები),* ***species*** *(ინდივიდუალურად განსაზრვრული ნივთები);* ***res quae (primo) usu consumuntur*** *(მოხმარებადი ნივთები); არამოხმარებადი ნივთები;* ***individeus, indiviseus*** *(განუყოფელი ნივთები); მარტივი, რთული და შედგენილი ნივთები;* ***pars rei*** *(ნივთის ნაწილი); მთავარი ნივთი; არამთავარი ნივთი;* ***accessio*** *(საკუთვნებელი);* ***fructus*** *(ნაყოფი).*

აღნიშნული დაყოფის მსგავს ლოგიკას ექვემდებარებოდა ნივთების შემდეგი დაყოფაც: 1. **species** – თავისთავად ღირებული ნივთები (**res mancipi** და საავტორო ნაკეთობები) და 2. **genera** – ის ნივთები, რომელთა ღირებულება, მათი გვარისა და ოდენობის მიხედვით განისაზღვრებოდა (ფული, მასობრივი წარმოების ნივთები, ნედლეული). რომის სამართალში ნივთთა დაყოფის აღნიშნული სისტემა მკაცრად განსაზღვრული არ იყო; ხშირ შემთხვევაში ნივთები შეცვლადი და შეუცვლადი სახით იყო წარმოდგენილი. თანამედროვე მეცნიერებაში აღნიშნული ტერმინოლოგია ჯერ კიდევ ფონ სავინის დროიდან გვხვდება, თუმცა ნივთების აღნიშნული დაყოფა კონცეპტუალურად განსხვავებულ საფუძველს ემყარებოდა. ინდივიდუალურად განსაზღვრული ნივთები (**species**) მათი მეპატრონის პიროვნულ თვისებებზე (ნიშნებზე) მიუთითებდა. სამოქალაქო ბრუნვაში ამ ნივთების მთლიანობის შენარჩუნების აუცილებლობას, პიროვნული ინტერესი განაპირობებდა, რაც ნივთების მეპატრონეს, თავად ნივთის დაბრუნების მოთხოვნის უფლებას ანიჭებდა; მეპატრონის ნების გარეშე ნივთების დაყოფა ან მათი შეცვლა არ დაიშვებოდა.

რომაელი იურისტი იულიანუსის თანახმად: In stipulationibus alias species, alias genera debecuntur. um species stipularum, necesse est inter dominos et inter heredes ita dividi stipulationem, ut partes corporum cuique debentur. Quotienes autem genera stipularum, numero fit inter eos divisio… – ზოგჯერ სტიპულაციის საგანი შეიძლება იყოს ინდივიდუალურად განსაზღვრული ნივთი, ზოგჯერ კი – გვარობითი ნივთი. როცა ინდივიდუალურად განსაზღვრულ ნივთებს გვპირდებიან, სტიპულაციის საგანი რამდენიმე პირსა და რამდენიმე მემკვიდრეს შორის ისე უნდა გაიყოს, რომ თითოეულს სტიპულაციის საგნის ნაწილი შეხვდეს, ხოლო როცა გვაროვნულ ნივთებს გვპირდებიან, მათი გაყოფა რაოდენობის მიხედვით მოხდება. (D.45,1,54pr.)

ნივთების გამო წარმოშობილი ურთიერთობის ფორმალიზაციის შედეგად, ორი კრიტერიუმის გაიგივებამ, ნებელობითი კრიტერიუმი თანდათანობით ობიექტურმა შეცვალა. აქედან გამომდინარე, ნივთებზე საუბრისას, რომაელი კლასიკოსები სულ უფრო ხშირად ამახვილებდნენ ყურადღებას ისეთ ნივთებზე, რომელთა ღირებულებაც წონით, რიცხვითა და ზომით განისაზღვრება – „res quae pondere, numero, munsura consistent (an continentur, an valent)“ (Gai.,3,90; D.12,1,2,1; 23,3,42; 30,30pr.; 35,2,1,7; 44,7,1,2).

(D.12,1,2,1,) რომაელი იურისტი პავლუსი წერდა: Mutui datio consistit in his rebus, quae pondere numero mensura consistent, quoniam eorum datione possumus in creditum ire, quia in genere suo functionem recipient per solutionem quam specie: man in ceteris rebus ideo in creditum ire non possumus, quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest – სესხად გაიცემა მხოლოდ ის ნივთები, რომლებიც წონით, ზომით ან რიცხვით განისაზღვრება; ამ ნივთების საკუთრებაში გადაცემით, შესაძლებელია

საკრედიტო შეთანხმების დადება, ვინაიდან გადახდის დროს, ამ ნივთების სანაცვლოდ იმავე გვარის და არა სახეობის ნივთები გადაიცემა; სესხის გარიგების ამავე წესით დადება სხვა ნივთების მიმართ არ შეიძლება, რადგან, ამ შემთხვევაში, კრედიტორისათვის, მისი ნების საწინააღმდეგოდ, ერთი ნივთის ნაცვლად სხვა ნივთის გადახდა, შეუძლებელი იქნებოდა.

აღნიშნული ტექსტით შესაძლებელია ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ **1.** შეცვლადი ნივთი (ანუ ისეთი ნივთი, რომლის შეცვლაც იმავე ნივთით შესაძლებელი იქნება ვალდებულების შესრულებისას) და **2.** შეუცვლადი ნივთი (რომლის შეცვლაც, ჩვეულებრივ, შეუძლებელია და კვლავ საკუთარი გვარისა და სახეობის ფარგლებში რჩება). ნივთების ამ ბოლო კატეგორიას **species** ეწოდებოდა. იმავე გვარის ნივთების დაბრუნების შესაძლებლობა ასეთი ნივთების გამოყენების აუცილებლობას (**fungi**) მოწმობდა. აღნიშნული სპეციფიკურობა, ნივთების ახალი კლასიფიკაციის თვალსაზრისით, **genera-species** დაპირისპირების შეცვლის საფუძველს განსაზღვრავდა. ამ კლასიფიკაციით, ნივთები იყოფოდა მოსახმარ და მოუხმარ ნივთებად. თუმცა, რომაელების აზრით, გვარობითი (**fungibiles**) ნივთების შესანახად (**depositum**) გადაცემა, იმავე ნივთის დაბრუნების მოთხოვნით, შესაძლებელი იყო. (D.16.3.24). გვაროვნული ნიშნით განსაზღვრული ნივთები (**genera**), სამეურნეო მიზნით გამოყენებისას, ინდივიდუალური ნიშნით განსაზღვრულ ნივთებად (**species**), მაგრამ მათი – როგორც გვარობითი ნივთების გამოყენების მოთხოვნა კვლავ ძალაში რჩებოდა.

ასეთივე ობიექტურ კრიტერიუმს ეფუძნებოდა ნივთების კიდევ ერთი კლასიფიკაციაც: გაყოფადი და გაუყოფადი ნივთები. ბუნებაში ყველა ნივთი უსასრულობამდე გაყოფადია, სამართლებრივი თვალსაზრისით კი, გაყოფადია მხოლოდ ის ნივთი, რომლის ნაწილები, ნივთის გაყოფის შემდეგ, ნივთის თვისებას და ფუნქციას ინარჩუნებენ. ინდივიდუალურად განსაზღვრული ნივთები ყოველთვის გაუყოფადია.

ნივთების აღნიშნული დაყოფა ყოველთვის განსხვავდებოდა ნივთების **genera-species** დაყოფისაგან, ვინაიდან ის ნივთის ინდივიდუალურ განსაზღვრულობას უგულებელყოფდა და მხოლოდ ობიექტურ კრიტერიუმს განეკუთვნებოდა. გაყოფად ნივთებს რომაელები აღნიშნავდნენ აღწერილობით: res quae divisionem recipit (D.45,1,4,1), ხოლო განუყოფლობა აღინიშნებოდა ორი ტერმინით: individuus et indivisus. ბოლო ცნება ნივთის აქტუალურ მდგომარეობაზე მიუთითებდა, ხოლო პირველი – თვით ნივთის დაყოფის შეუძლებლობაზე.

რომაელი იურისტის პომპონიუსის თხზულებაში ნივთების კლასიფიკაციის კიდევ ერთი კრიტერიუმია მოცემული: Tria autem genera sunt corporum, unum, quod continetur uno spiritu et Graecae…vocatur, ut homo tignum lapis et siila: alterum, quod ex contingentibus, hoc est pluribus inter se cohaerentibus constat, ut aedificium navis armarium: tertium, quod ex distantibus constat, ut corpora plura solute, sed uni nomini subiecta, veluti populus legio, grec – არსებობს სხეულთა სამი სახეობა: პირველი განსაზღვრულია მხოლოდ სულადობით; ბერძნულად მას ერთობლიობა ეწოდება, ასეთთა რიცხვს მიეკუთვნება მონა, მორი, ქვა და ა.შ; მეორე მომიჯნავე, ანუ ერთმანეთთან დაკავშირებული რამდენიმე ნივთისაგან შედგება და იწოდება ნაერთად, ასეთია შენობა, გემი, კარადა; მესამე ცალკეული ნივთისაგან შემდგარი რამდენიმე განცალკევებული სხეული, თუმცა, ერთი სახელდების მქონე, მაგალითად, ხალხი, ლეგიონი, ჯოგი.

აღნიშნულ კლასიფიკაციაში, რომაელებმა ნივთების კიდევ სამი – მარტივი, რთული და შედგენილი ნივთები – სახე გამოყვეს. რომაელმა სამართალმცოდნეებმა (**prudentes**)

საგანგებოდ განაცალკევეს **pars rei,** ანუ ნივთის ის ნაწილი, რომელიც სამართლებრივად, ერთი მთელის ისეთი ელემენტი იყო, რომლის გარეშე ნივთის მთლიანობის რაობა იკარგებოდა; თანაც, აღნიშნული ნაწილი მატერიალურად მთელთან დაკავშირებული შეიძლება არ ყოფილიყო და მათ შორის მხოლოდ ფუნქციური კავშირი არსებობდა. ნებისმიერ შემთხვევაში, ნაწილი მთელის კუთვნილება იყო და მთლიანი ნივთის მიმართ დადებული გარიგება, აუცილებლად, ნივთის ნაწილზეც ვრცელდებოდა. სამართლებრივად შედგენილი ან კრებითი ნივთის ნაწილი, შეიძლება მთელი ნივთისაგან განსხვავებული სამართლებრივი ურთიერთობის ობიექტი გამხდარიყო. მაგალითად, საკეტის გასაღების გასხვისება საკეტზე უფლების გადატანას იწვევდა, მაგრამ არა პირუკუ. ზოგ შემთხვევაში წილის ან კვოტისაგან (**pars, portio**) უნდა განვასხვავოთ მთელის განუყოფელი ნაწილი (**pars pro indiviso**), რომელიც, სამართლებრივი ასპექტით, წმინდა აბსტრაქტული ცნებაა. საკეტი და მისი გასაღები ყოველთვის შენობის ნაწილია, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი კონკრეტულ მომენტში შენობისაგან განცალკევებით ინახება. ხოლო, მიწაში ჩაფლული ქვევრები არა სახლის ნაწილი, არამედ მარნის ნაწილებია (D.18,1,76pr; 19,1,17pr). თუმცა, ნიადაგიდან ამოღებული მიწა, ქვიშა, თიხა ან მოჭრილი ნარგავი ნაკვეთის ნაწილებად არ ითვლება (D. 19,1,17,6; 18,1; 10,4,5,2; 50,16,241).

უძრავი ნივთების კატეგორიის შესასწავლად მნიშვნელოვანია მიწის ნაკვეთის ნაწილისა (**pars fundi**) და მიწის დასამუშავებელი ინვენტარის (**instrumentum fundi**) ურთიერთშეპირისპირება, რომელიც, მყარად ნაგები შენობისაგან განსხვავებით, სტაციონალური სამრეწველო უძრავი ქონება არ იყო. მიწის დასამუშავებელი ინვენტარი **(instrumentum fundi)** დამატებითი ნივთების კატეგორიას განეკუთვნებოდა, რომლის მართვის წესი ძირითადი ნივთის განკარგვის წესს არასოდეს ემთხვეოდა. აღნიშნულ კატეგორიას მიეკუთვნებოდა სოფლის მეურნეობაში დასაქმებული მონა, მხვნელი ხარები, გუთანი, მოსავლის ასაღები, მოსავლის შესანახი და გადასამუშავებელი იარაღები (D.39,7,9; 10,11,12pr; 16,1; 25pr; 26,1).

კლასიკურ პერიოდის რომის სამართალში ნივთების ცნება ფართო გაგებით გამოიყენებოდა და არა მარტო გარე სამყაროს მატერიალურ საგნებს მოიცავდა, არამედ მათზე იურიდიულ უფლებებსაც.

§5. მოძრავი და უძრავი ნივთები (res mobiles et res immobiles)

რომის სამართლით ნივთთა მოძრავ და უძრავ ნივთებად დაყოფას არსებითი მნიშვნელობა არ ჰქონდა – ორივე სახის ნივთები ერთი და იგივე იურიდიული ნორმებით იყო დაცული. უძრავ ნივთებს განეკუთვნებოდა არა მარტო მიწის ნაკვეთი (**praedia**, **fundi**) და მიწის წიაღი, არამედ მიწის ზედაპირზე სხვისი ან მესაკუთრის შრომით შექმნილი სიკეთე, რომელიც მიწის ზედაპირის ხელოვნურ ან ბუნებრივ ნაწილად ითვლებოდა. ამ ნივთებზე ვრცელდებოდა წესი მიწის ზედაპირზე შექმნილის **superficies soli** თაობაზე, რომელიც მიწის ზედაპირისაგან ისევე განუყოფელი იყო, როგორც მიწის ზედაპირის საჰაერო სივრცე მოიაზრებოდა მის ნაწილად.

მოძრავი ნივთები (**res mobiles** an **per re moventis)** ავეჯი, საყოფაცხოვრებო საგნები, მონები, ცხოველები იყო. პრინციპატის პერიოდში ნივთების ასეთმა დაყოფამ უფრო ფართო, აშკარა

სახე და მკვეთრი ხასიათი მიიღო. ამ დროისათვის უძრავ ნივთებზეც საბოლოოდ ჩამოყალიბდა განსაკუთრებული უფლებები, კერძოდ: სუპერფიციუმი, ემფითევზისი. უფლებების შეძენა მფლობელობის ხანდაზმულობის ვადის განსაზღვრით (2 წელი უძრავ ნივთებზე, 1 წელი მოძრავ ნივთებზე) ხდებოდა. თანაც ყველა უძრავ ნივთზე ერთნაირი სამართლებრივი რეგლამენტაცია როდი იყო დადგენილი. კერძოდ, მიწის ნაკვეთები ადგილმდებარეობისა და სამეურნეო დანიშნულების მიხედვით, განსხვავებულად რეგულირდებოდა. ერთმანეთისაგან განასხვავებდნენ ქალაქის განაშენიანობასა (**praedia urbana**) და სოფლად მდებარე სამეურნეო მიწის ნაკვეთებს (**praedia rustica**): მინდორი, საძოვარი, ტყე, სასოფლო ქოხები, ასევე იტალიისა და პროვინციის მიწის ნაკვეთები

§6. გაყოფადი და გაუყოფადი ნივთები

განასხვავებდნენ გაყოფად და გაუყოფად ნივთებს. გაყოფადი იყო ისეთი ნივთები, რომელთა გაყოფის შედეგად მათი გვარი (**gens**) და ფასეულობა არ იცვლებოდა. ასეთი ნივთის თითოეული ნაწილი ერთ მთლიანს წარმოადგენდა, თუმცა, უწინდელ ნივთთან შედარებით, ნაკლები ზომის იყო: **pro parte divisa**. მატერიალური დაყოფის გარდა, რომის სამართალი ასევე იცნობდა ნივთზე უფლების გაყოფას, ე.წ. იდეალურ წილს. ასეთ შემთხვევაში, მატერიალურად გაუყოფად ნივთზე უფლება რამდენიმე პირს, ნივთის საფასურის წილის შესაბამისად, ერთდროულად ეკუთვნოდა. კერძოდ, 1/2, 1/3 და ა.შ. თანასაკუთრების (ანუ ერთ ნივთზე რამდენიმე პირის თანადროული საკუთრების უფლება) უფლების შეწყვეტისას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ნივთის იურიდიულ გაყოფადობა-გაუყოფადობას: მხოლოდ სამართლებრივი გაყოფის შესაძლებლობისას დაიშვებოდა ნივთის ნატურალური გაყოფა ყოფილ თანამესაკუთრეთა შორის. მეორე შემთხვევაში ნივთი ერთ-ერთ მათგანის საკუთრებაში რჩებოდა, ხოლო დანარჩენი პირები ფულად კომპენსაციას იღებდნენ.

§7. გამოყენებადი და გამოუყენებადი ნივთები

გამოყენებადი იყო ისეთი ნივთი, რომელიც, მისი დანიშნულებიდან გამომდინარე, პირველივე მატერიალური გამოყენების შემდეგ ნადგურდებოდა. მაგალითად, ფული; ანგარიშის გასწორების შემდეგ ფული მესაკუთრისათვის დაკარგულად მიიჩნეოდა. გამოუყენებადი იყო ისეთი ნივთი, რომელიც გამოყენების შედეგად არ ნადგურდება. (მაგალითად, ძვირფასი ქვა). ამავე კატეგორიას განეკუთვნებოდა ისეთი ნივთები, რომლებიც თანდათანობითი განადგურდებით, ფასს კარგავდა და დანიშნულებით აღარ გამოიყენებოდა.

§8. მარტივი და რთული ნივთები

მარტივი იყო ისეთი ნივთი, რომელიც მატერიალურად ერთ მთლიანობას ქმნიდა. მაგალითად, მონა, ქვა, მორი. რთული იყო ისეთი ნივთი, რომელიც შედგება ერთმანეთთან მატერიალურად დაკავშირებული სხვადასხვა ელემენტისაგან, რომელთაც ერთი მთლიანი ნივთის სახელი ჰქონდათ. მაგალითად, ნაგებობა, ხომალდი, ავეჯი. რთული ნივთების ნაწილები ერთ მთლიან ნივთში არ იკარგებოდა, რადგან ერთ მთლიანობად შექმნამდე, ცალკეული ნივთების სახით,

სხვადასხვა პირის კუთვნილებაც კი შეიძლება ყოფილიყო.

ცალკე განიხილებოდა მატერიალურად ერთმანეთთან დაუკავშირებელი სხვადასხვა ცალკეული ნივთის ერთობლიობა, რომელთაც, საერთო დანიშნულების საფუძველზე, ერთი სახელწოდება ჰქონდათ; მაგალითად, ჯოგი, ლეგიონი. ეს იყო ნივთების დროებითი სამეურნეო ან კორპორაციული გაერთიანება. ასეთ შემთხვევაში, სამართლებრივი ურთიერთობის საგანი მხოლოდ ერთი მთელის შემადგენელი ცალკეული ნივთები იყო; მაგრამ ბრუნვის მოთხოვნიდან გამომდინარე, ამ ნივთებზე სრული უფლების დამკვიდრებაც დაიშვებოდა. მაგალითად, ჯოგის მესაკუთრეს შეეძლო მოეთხოვა უფლება მთელ ჯოგზე, თუ იგი ჯოგის უდიდეს ნაწილზე საკუთრების უფლებას დაამტკიცებდა.

§10. ძირითადი და დამატებითი ნივთები

დამატებით ნივთად (**res accessorium)** ითვლებოდა ისეთი ნივთი, რომელიც ძირითად ნივთზე გარკვეული წესით დამოკიდებული და მისგან იურიდიულად დამოუკიდებული იყო. დამატებითი ნივთის ყველაზე გავრცელებული სახე იყო ნაყოფი, ნივთის ნაწილი და საკუთვნებელი. იურიდიულად ნივთის ნაწილი დამოუკიდებლად არ მიიჩნეოდა. თუ იურიდიული გარიგების საგანი მთლიანი ნივთი იყო, მაშინ გარიგების შედეგები მის ყველა ნაწილზე ვრცელდებოდა. ნივთის ნაწილი დამოუკიდებელი გარიგების საგანი მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხდებოდა, თუ მისი მთლიანი ნივთისაგან განცალკევება შეიძლებოდა.

§11. საკუთვნებელი

***Accessio** (საკუთვნებელი).*

საკუთვნებელი იყო ისეთი ნივთი, რომელიც ძირითად ნივთს არა მატერიალურად, არამედ ეკონომიკურად უკავშირდებოდა; ძირითადი ნივთი სრულად არ მიიჩნეოდა, თუ მისგან საკუთვნებელი განცალკევებული იყო. საკუთვნებელი დამოუკიდებლადაც არსებობდა, ოღონდ სამეურნეო (ეკონომიკური) შედეგი ორივეს ერთად გამოყენებით მიიღებოდა (კლიტე და გასაღები); ვინაიდან საკუთვნებელი დამოუკიდებლადაც არსებობოდა, დამოუკიდებული უფლების საგანიც შეიძლება გამხდარიყო. თუმცა, თუ დაინტერესებულ პირთა შორის არ არსებობდა სპეციალური დათქმა, ძირითად ნივთზე გავრცელებული სამართლებრივი ურთიერთობები საკუთვნებელზეც მოქმედებდა, რასაც შემდეგი აფორიზმის გავრცელება მოჰყვა – საკუთვნებლი ძირითადი ნივთის ბედს იზიარებს.

§12. **Fructus** (ნაყოფი)

***Fructus** (ნაყოფი); **instrumnetum fundi** (ინვენტარი).*

ცნებით ნაყოფი (**fructus**) ნაყოფის მომცემი ნივთი იგულისხმებოდა, რომლის ექსპლუატაციის შედეგადაც მატერიალური სიკეთე წარმოიქმნებოდა (ნამატი, მოსავალი). ნაყოფზე უფლება ნაყოფის მომცემი ნივთის უფლებაზე დამოკიდებული, მაგრამ მისი იდენტური არ იყო.

ნაყოფის მომცემი ნივთის კეთილსინდისიერი მფლობელი ნაყოფის მესაკუთრე ხდებოდა. ყოველთვის, ნაყოფის მომცემი ნივთის გასხვისებისას ნაყოფზე საკუთრების უფლების შენარჩუნება დაითქმებოდა.

დროის ფაქტორის გათვალისწინებით, ნაყოფის ცნებით ყოველთვის იგულისხმებოდა ნაყოფის შემდეგი ფორმები: **1.** ჩამოკიდული ნაყოფი (**fructus pendentes**); **2**. განცალკევებული ნაყოფი (**fructus separati**); **3.** შეგროვებული და ათვისებული ნაყოფი (**fructus percepti**); **4.** გამოყენებული ნაყოფი (**fructus consumpti)**.

ყველა შემთხვევაში, განუყოფელი ნაყოფი „დედა-ნივთის“ ნაწილი იყო. განცალკევება (**separatio)** მითვისებისაგან (**perceptio**) შემდეგით განსხვავდებოდა: ნაყოფის მომცემი ნივთი შეიძლება ყოფილიყო იმ არამესაკუთრის ხელში, რომელსაც ნაყოფის მოკრეფის უფლებამოსილება ჰქონდა (მოიჯარე); იმ შემთხვევაში, თუ მესამე პირი (ქურდი) ნაყოფს განაცალკევებდა (**separatio**), ნივთის მესაკუთრე ნაყოფის მესაკუთრე ხდებოდა (D.7,1,12,5), ხოლო ნაყოფის მითვისებით (**perceptio**) ნივთით მოსარგებლე ნაყოფის მესაკუთრე ხდებოდა.

ასეთ ექსტრაორდინალურ ღონისძიებებს მაგისტრატები მიმართავდნენ როგორც მხედართა თხოვნით, ისე საკუთარი შეხედულებით.

III. საკუთრება

§1. საკუთრების უფლება

უძველეს რომაულ სამართალში საკუთრების აღმნიშვნელი სპეციალური ტერმინი არ არსებობდა. ვინმეს ხელისუფლებაში არსებული რაიმე ნივთის აღსანიშნავად, ყველა შემთხვევაში, ბატონობის აღმნიშვნელი ძალზე ძველი ტერმინი **dominium** (ზმნა მოთვინიერებიდან) გამოიყენებოდა. ცივილური, კვირიტული საკუთრების უძველეს სახეს **dominium ex iure Quiritium** ეწოდებოდა.

საკუთრების უფლების მატარებელს შეუზღუდავი უფლება ჰქონდა და ნივთის (გასხვისება, დატვირთვა) გამოყენებისა და განკარგვის შესაძლებლობას აძლევდა. ნივთზე კერძო მესაკუთრის უფლება უცხო პირების ჩარევას გამორიცხავდა. კლასიკურმა იურისპრუდენციამ ნივთზე საკუთრება მიიჩნია პირის შეუზღუდავ და განსაკუთრებულ უფლებად, რომელიც, არსობრივად, შეზღუდვას არ ექვემდებარებოდა და აბსოლუტურ უფლებად მოიაზრებოდა. იუსტინიანეს სამართლით, ნივთზე საკუთრებას სრულ ძალაუფლებად (**plena in re potestas**) მიიჩნევდნენ. კლასიკოსების მიერ აღიარებული და კანონით განმტკიცებული, ნივთზე მესაკუთრის ბატონობის სრული უფლება, კლასიკოსი იურისტების აზრით, საკუთრების უფლების არსს, მის შემადგენელ ნაწილებად, შლიდა. კერძოდ, პავლუსის თანახმად, საკუთრების უფლების არსებითი ნაწილი (**pars dominii**) სარგებლობისა (**usus**) და ნაყოფის მიღების უფლება (**ususfructus**) იყო.

მიწის კერძო საკუთრების უფლება უძველესი დროიდან იზღუდებოდა. იმპერიის ეპოქაში იურისტებმა საკუთრების ცნება დააზუსტეს, რადგან ამ უფლების გაგება ყოველთვის განსაკუთრებულ საფუძველს ითხოვდა და მნიშვნელოვან შედეგებს იწვევდა. საკუთრების უფლების მტკიცება მესაკუთრეს არ ევალებოდა და პირუკუ, სავალდებულო იყო საკუთრების

შეზღუდვის საფუძვლების მკაცრად განსაზღვრა, კერძოდ: **1.** ყოველ მეორე დღეს, მიწის მესაკუთრე ვალდებული იყო საკუთარ მიწის ნაკვეთზე შეეშვა მეზობელი, მეზობლის ეზოში დარგული ხიდან ჩამოვარდნილი ნაყოფის ასაკრეფად; **2.** მესაკუთრეს არ ევალებოდა ეთმინა მეზობლის შენობის ნაწილი, თუ მისი ნაკვეთის საზღვარს მეზობლის შენობის ნაწილი გადმოყურებდა, ან თუ მეზობლის კედელი ნახევარ ფუტზე მეტად იყო გაწეული მის ნაკვეთზე; **3.** გარკვეული ანაზღაურების სანაცვლოდ, მესაკუთრეს თავის ნაკვეთზე უნდა გაეტარებინა ყველა ის პირი, ვინც მისი ნაკვეთის მეზობლად მდებარე სასაფლაოზე მიდიოდა.

§2. საკუთრების უფლების შინაარსი

საგულისხმოა, რომ პროვინციაში არსებულ მიწის ნაკვეთებზე, საკუთრების უფლების დახასიათებისას, შესაძლებელია დადგინდეს ის სამართლებრივი ფორმულა, რომელიც ასახავს „საკუთრების“ ცნების შინაარსს: **uti, frui, habere, possidere**. ამრიგად, სარგებლობა ნაყოფის მიღება და განკარგვა წარმოადგენს ნივთის გამოყენების სამ საშუალებას.

Uti – იყო ნივთიდან რაიმე სარგებლის მიღების უფლება, მისი გაცვლის ან ნივთის მოხების განზრახვის გარეშე, რაც მხოლოდ იმ ქონების მიმართაა შესაძლებელი, რომელიც მოუხმარ ქონებას წარმოადგენდა.

Frui – სარგებლობის იმ აქტებს განეკუთვნებოდა, რომლებიც ისეთი დედა ნივთის მიერ პერიოდულად შექმნილი ნაყოფის მოხმარებას გულისხმობდა ძირითადი ნივთის არსის შეუცვლელად. **Habere** (ზმნა „**ვიქონიო**“-დან წარმოიშობა) და გაგებული უნდა იქნას, როგორც რეალური შედეგის მქონე ფლობა (Ulp., .50,16. 164.2). „ითვლებოდა, რომ ფლობს (**habere**) რაიმეს ის, ვისაც აღნიშნულის მიმართ სარჩელის წარდგენა შეუძლია; ვინაიდან **habetur** (ფლობენ) მხოლოდ იმას, რისი გამოთხოვაც **rei vindicatio**-ს მეშვეობით არის შესაძლებელი“ (Ulp., .50.16. 143). **Possidere** მიეკუთვნება **passessio**-ს, ანუ ნივთის ფაქტობრივი ფლობის ვითარებას, რომელსაც პროტორი იცავდა, საკუთარი ინტერდიქტების (ბრძანება) მეშვეობით

§3. Communio (condominium – თანასაკუთრება)

საკუთრების უფლების განსაკუთრებულობა, რომაელ იურისტებს აიძულებდა ერთსა და იმავე ნივთზე რამდენიმე პირის საკუთრების უფლება დაეშვათ. მათ აღიარეს თანამესაკუთრეთა თანამფლობელობის უფლება ანუ ნივთის ერთობლივი მფლობელობა და ნივთით სარგებლობა. ნაყოფიც მათ მიერ იდეალური წილებით შეიძინებოდა. თუ ნივთით სარგებლობა დადგენილი წესების ზღვარს სცილდებოდა, მაშინ ყველა მფლობელისა და მოსარგებლის თანხმობა იყო საჭირო. თანასაკუთრებას (**communio**) **condominium**-ი ეწოდებოდა.

თანასაკუთრების (**communio**) ვითარება ნებაყოფლობით ან შემთხვევით წარმოიშობოდა. თანასაკუთრების ნებაყოფლობითი წარმოიშობა ამხანაგობის ხელშეკრულების მეშვეობით ან რამდენიმე პირის ნებაყოფლობითი მოქმედებით ხდებოდა, კერძოდ, ეს უკანასკნელნი, თანასაკუთრებაში პროპორციული წილების შეტანით, აერთიანებდნენ საკუთარ ქონებას.

ქონების შემთხვევითი გაერთიანება (**communio incidens**) რამდენიმე პირის მიერ ერთი და იგივე ნივთის შეძენის შედეგად ხდებოდა(მემკვიდრეობა ან ლეგატი, ან იმ რამდენიმე ნივთის ფიზიკური შერწყმის შედეგად, რომელთა განცალკევებაც შეუძლებელი იყო. **confusio** – თხევადი, ხოლო **commixtio** – მკვრივი მასალის დროს).

თანასაკუთრების უძველე სახე იყო ე.წ. **consortium ercto non cito**, რომელიც გარდაცვლილი **paterfamilias** რამდენიმე მემკვიდრეს (**adgnatus et cognatus**) რჩებოდა.

თანასაკუთრებიდან თითოეულ მესაკუთრეს საკუთარი წილის გასხვისება და დატვირთვა შეეძლო. ამავე მოცულობით თანამესაკუთრეებს, მესამე პირის წინაშე, საკუთარი უფლებების დაცვის უფლებაც ჰქონდათ. თანასაკუთრების გაყოფისას, თანამესაკუთრეთა წილები მოსამართლეს საკუთარი შეხედულებისამებრ შეეძლო გამოეყო, მაგრამ გაყოფადი ნივთი სამართლიან ფასად (**iusto preto aestimare**) უნდა შეეფასებინა.

§4. საკუთრების შეძენის საშუალებები

რომის სამართლით გათვალისწინებული, ნივთზე ცივილური საკუთრების უფლების შეძენის ფორმების ანუ საშუალებების კლასიფიცირება, რამდენიმე კრიტერიუმის მიხედვით იყო შესაძლებელი. Gai., „ინსტიტუციებსა“ და **Res cottidianal**-ში, საკუთრების უფლების შეძენის საშუალების კლასიფიკაციას ბუნებითი სამართლის (**ius naturale**), ცივილური სამართლის (**ius civile**) და ხალხის სამართლის (**ius gentium)** საფუძველზე ახდენდა. პირველი საშუალება, ანუ – **ius naturale**-თი იყო ის, რომელსაც ხალხი იყენებდა და რომელიც კაცობრიობასთან ერთად შეიქმნა. ასეთ საშუალებებს ოკუპაცია (**occupatie**), ნამატი (ნაყოფი) და ნივთის გადამუშავება (**specificatio**) წარმოადგენდა საკუთრების უფლების შეძენის ის საშუალებები, რომლებიც **ius civile**-თი იყო მოწესრიგებული, მხოლოდ რომის მოქალაქეთათვის იყო დამახასიათებელი: მანციპატიო, **in iure cessio** და **usucapio** (ხანდაზმულობის ვადით). შეძენის ამ განსაკუთრებული საშუალებებიდან (მოქმედებებიდან) აი გამოჰყოფს ერთობლივ შეძენას, ანუ მთლიანი მოცულობით ან სამკვიდრო ქონებიდან განხორციელებულ შეძენას (**adquirere per universitet**); შეძენის აღნიშნულ საშუალებებს განეკუთვნება: **1) ius civile-**სა და **ius preatorium**-ის საფუძველზე სამემკვიდრეო უფლებებში შესვლა; **2)** სხვისი მამულის შესყიდვა (**emptio bonorum); 3)** შვილად აყვანა.

საკუთრების უფლების შეძენის განსხვავებულ საშუალებებს გამოყოფს **Ulpianus; mancipatio, traditio, in iure cessio, adiudicatio, lege.**

რომანისტიკის დოქტრინა ყველაზე ხშირად იყენებს საკუთრების უფლების შეძენის კლასიფიკაციას, **თავდაპირველ და ნაწარმოებ საშუალებებად** დაყოფის პრინციპიდან გამომდინარე.

საკუთრების უფლების შეძენის თავდაპირველი საშუალებები გულისხმობდა, ნივთის დაუფლების მიზნით, ისეთი მოქმედებების განხორციელებას, რომლებიც არ იქნებოდა სხვა მესაკუთრის ნებაზე დამოკიდებული. ხოლო საკუთრების უფლების შეძენის ნაწარმოები საშუალებებით, მხედველობაში ის ფაქტი მიიღებოდა, რომ ნივთს მანამდე სხვა მესაკუთრესთან ჰქონდა კავშირი. ნივთის თავდაპირველი მესაკუთრე ნივთზე ყველა უფლებას

კარგავდა მას შემდეგ, რაც აღნიშნულ ნივთს სხვა, ახალი მეპატრონე შეიძენდა, ანუ საკუთრების უფლების შეძენის ნაწარმოები საშუალებებით ნივთზე ერთი მესაკუთრის უფლებები მეორე მესაკუთრეს გადაეცემოდა, გამსხვისებლისა და შემძენის ურთიერთსანაცვლო, ნებელობითი ხასიათის მოქმედების შედეგად (**transferre dominio**)

როდესაც საკუთრების უფლების შეძენის საშუალებებზე ვსაუბრობთ, მიზანშეწონილია გავითვალისწინოთ რომაულ **Instituciones** დებულებები და ჯერ საკუთრების უფლების შეძენის ის საშუალებები შევისწავლოთ, რომლებსაც **ius gentium** იცნობდა, შემდეგ კი **ius civile**-თი დადგენილი შეძენის საშუალებები.

ა) ოკუპაცია (occupatio)

Occupatio იყო ნივთებზე საკუთრების უფლების შეძენის ყველაზე ძველი და უნივერსალური საშუალება, რომელსაც რომაელი იურისტები **ius gentium**-ის ინსტიტუტად მიიჩნევდნენ.

Occupatio შეიცავდა ნადირობისა და თევზჭერის შედეგად, შეძენილ ნივთებს და ისინი ჩვეულებრივ ფლობად (possessio naturales) ითვლებოდა (Nerva, D.41.2.1.1.).

გარდა ამ ისა, **occupatio** მხოლოდ იმ შემთხვევაში იყო შესაძლებელი, თუ ნივთი არავისი კუთვნილება არ იყო (**res nullius**).

Occupatio შემდეგი საშუალებებით ხორციელდებოდა: **ა)** გარეულ მხეცებზე (**venatio)**, ფრინველებზე (**aucupium),** ნადირობა და თევზაობა (**piscatio**). პირუტყვი შეიძლება მიტაცებული, თუმცა ველური და, მაშასადამე, ბუნებრივად თავისუფალი ყოფილიყო. მითვისების საშუალებებიდან გამომდინარე, პირუტყვი სამ კატეგორიად იყოფოდა: **1)** გარეული მხეცები **(feral bestiae**), რომლებიც ბუნებრივად თავისუფალნი იყვნენ და რომელთა დაპატრონება ნებისმიერ პირს შეეძლო; **2)** მოშინაურებული, ან მოთვინიერებული ცხოველები (**mansuefactae**), რომლებსაც ბუნებრივად თავისუფლება კი ჰქონდათ, თუმცა ადამიანის კონტროლის ქვეშ იმყოფებოდნენ და, თანაც, ადამიანთან დაბრუნების ჩვევაც გაუჩნდათ (**animus revertendi**); **3)** შინაური პირუტყვი, რომელზეც მუდმივად ხორციელდება ადამიანის ძალაუფლება. ცხოველებზე ნადირობის უფლება ადამიანის თავდაპირველ და ბუნებით უფლებად (**ius hominis**) ითვლება, ვინაიდან, ვიდრე ადამიანი მიწათმოქმედი ან მესაქონლე გახდებოდა, ის ნადირობით ირჩენდა თავს.

ბ) მოწინააღმდეგისათვის წართმეული სამხედრო ნადავლი; **გ)** ზღვასი ამოზიდული კუნძული და ზღვის მიერ ნაპირზე გამორიყული ნივთები; **დ)** უწინდელი მესაკუთრის მიერ გადაგდებული ნივთები (რეს დერელიცტაე) – ბეითალმან ქონება.

ბ) განძი

Paul., (D. 41.1.31.1) აზრით, „განძი – დაფლული ნივთების გარკვეული რაოდენობაა, რომელთა მიმართ შეუძლებელია მესაკუთრის დადგენა; განძი იმის საკუთრება ხდება, ვინც მას აღმოაჩენს, ვინაიდან ის სხვას არავის ეკუთვნის; და პირუკუ, თუ ვინმე ანგარებით ან შიშით შეპყრობილი, ან ნივთის უკე შენახვის მიზნით, დაფლავს ნივთს მიწაში, აღნიშნული ნივთი განძად არ შეიძლება ჩაითვალოს და, ამრიგად, შეიძლება ქურდობის საგანიც კი გახდეს“.

თავდაპირველად განძი იმ მიწის ნაკვეთის ნამატად ითვლებოდა, რომელშიც ის იქნა აღმოჩენილი და მისი აღმომჩენი განძის მესაკუთრე ხდებოდა; თუმცა, იმპერატორ ადრიანეს რესკრიპტით (იუსტინიანემაც დაადასტურა) დადგინდა განძე არსებული საკუთრების უფლების თანაბარ წილად გაყოფა მის აღმომჩენ პირსა და იმ მიწის ნაკვეთის მესაკუთრეს შორის, სადაც განძი იქნა აღმოჩენილი. თუ განძი დაფლული იყო წმინდა ან რელიგიურ ადგილზე, ის მის აღმომჩენ პირს ეკუთვნოდა მთლიანად. განძის აღმოჩენა შემთხვევითი, წინასწარ დაუგეგმავი მოვლენა იყო (დატა ოპერა).

გ) გადამუშავება (specificatio)

თუ რომელიმე პირი ქმნის ახალ ფორმას ან ახალ (ადრე არარსებულ) ნივთს (**specium aliquam**), სხვა პირისათვის მიკუთვნებული მასალისაგან, გლოსატორთა აზრით, ადგილი ჰქონდა ნივთის გადამუშავებას (**specificatio**). **Specificatio**-ს თაობაზე აზრთა სხვადასხვაობა ჯერ კიდევ საბინიანელთა და პროკურიანელთა სკოლების წარმომადგენლების მიერ გამოითქვა. კერძოდ, საბინიანელებს მიაჩნდათ, რომ ახალი ნივთი იმ მასალის მერსაკუთრეს ეკუთვნის, რომლისგანაც ეს ნივთი იყო დამზადებ ული, ხოლო პროკურიანელებს მიაჩნდათ, რომ ნივთის მესაკუთრე მისი შემქმნელი იყო და სწორედ მას ანიჭებდნენ სარჩელის წარდგენის უფლებას, ნივთის ქურდობის შემთხვევაში. „ოქროს შუალედად“ მიჩნეული იქნა ის მოსაზრება, რომ თუ შესაძლებელი იყო ნივთისათვის საწყისი მდგომარეობის მიცემა (მაგ. ლარნაკი), ის იმ მასალის მესაკუთრეს ეკუთვნოდა, რომლისგანაც ნივთი იყო დამზადებული და, პირუკუ, ნივთი მის დამამზადებელ ხელოსანს ეკუთვნის, თუ შესაძლებელია ნივთისათვის საწყისი მდგომარეობის დაბრუნება (Gai, Inst. 2.79.).

დ) თუ რაიმე ნივთი მთლიანად შთანთქმულია სხვა ნივთის მიერ, პირველი ნივთის მესაკუთრე იძენს იმ ნივთსაც, რომელიც მას შეუერთეს. საჭიროა ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ საბოლოო და დროებითი ნამატი. დროებით ნამატს მაშინ აქვს ადგილი, როცა მოგვიანებით შესაძლებელი ხდება ორი შეერთებული ნივთის გაყოფა. აღნიშნულ ვითარებაში, დამატებითი ნივთის მეპატრონე უფლებამოსილია წარადგინოს სარჩელი – **actio ad exhibendum** (წარდგენის შესახებ; პირადი სარჩელი, რომლითაც მოსარჩელე ითხოვდა, რომ მოპასუხეს სასამართლოში წარმოედგინა სადაო ნივთი. თუ მოპასუხე უარს ამბობდა ნივთის წარმოდგენაზე, ის დაისჯებოდა, თითქოსდა ნამდვილო დავაში, წაგებული მხარის მსგავსად), იმ პირობით, რომ დამატებითი ნივთის გამოცალკევებით არ დააზიანებდა ძირითად ნივთს. მიწების ან სხვა უძრავი ქონების ნაზრდის ვითარებაში საჭიროა გამოვაცალკევოთ სხვა მიწაზე თესვის, მცენარეთა დარგვის ან მშენებლობის წარმოების შემთხვევები. კერძოდ, ამ ვითარებაში მოქმედებდა პრინციპი „**superficies** მისდევს მიწის ნაკვეთს (მის სტატუსს)“ – **superficies solo adit,** ანუ ყველაფერი, რაც სხვის მიწაზეა დარგული, დათესილი ან აშენებული, მიწის ნაკვეთის მეპატრონის საკუთრებაში შედის.

მოძრავი ქონების ნამატის შემთხვევაში უნდა გამოიყოს: **1)** ლითონისგან დამზადებული ნივთები, რომლებიც ისეა ერთმანეთთან შედუღებული, რომ შეუძლებელია მათი გამოცალკევება **(ferruminatio); 2)** სხვის ქსოვილში ჩატანებული ძაფი (**textura**); **3)** მაჟდის ტილოს შესაღებად გამოყენებული საღებავი **(tinctura); 4)** სხვის დაფაზე დახატული ნახატისათვის გამოყენებული საღებავი (**pinctura**) (ამ ბოლო შემთხვევის თაობაზე Paul. ამბობდა, რომ სურათი ექვემდებარება იმ დაფას, რომელზეც ის არის დაწერილი (D. 6.1.23.3).

ნამატის (ნაზრდის) ყველა შემთხვევაში, საკუთრების უფლების დაკარგვის გამო, რომაელი იურისტები ითხოვდნენ დაზარალებული მესაკუთრისათვის კომპენსაციის გადახდას, კერძოდ:

1) თუ ის, ვინც აერთიანებს ნივთებს ან გადაამუშავებს მათ, არის დამატებითი ნივთის მესაკუთრე, მაშინ მას, ნივთის დაუფლების შემთხვევაში, შეუძლია **exceptio doli** (მაშინ ეძლევა მხარეს, როცა ჯერ კიდევ არ მომხდარა მოტყუებით დამძიმებული გარიგების აღსრულება) წარუდგინოს ძირითადი ნივთის მესაკუთრეს, მის მიერ წარდგენილი **reivindicatio**-ს საპასუხოდ, რათა მოითხოვოს კომპენსაცია იმ ნაზრდის გამო, რაც ძირითადი ნივთის მესაკუთრემ მიიღო დამატებითი ნივთის მესაკუთრის შრომის შედეგად.

2) თუ ის პირი, ვინც ახორციელებდა ნივთების გადამუშავებას ან გაზრდას, არის ბოროტი განზრახვით მოქმედი, ძირითადი ნივთის მესაკუთრე, ან მესამე პირი, მათ წინააღმდეგ უნდა გამოლიყენონ შემდეგი სახის სარჩელები: **a) actio furt,** იმ მოტივით, რომ თითქოსდა მიტაცებული იყო მასალა ან დამატებითი ნივთი; **b) actio cognitio,** იმ პირის სასრგებლოდ, ვისაც ჩამოართვეს ნივთზე საკუთრების უფლება; **გ)** თუ ნივთების გადამუშავება ან გაზრდა შემთხვევით მოხდა ან მესამე პირის მიერ იქნა კეთილსინდისიერად განხორციელებული (**bonae fidei**), ანაზღაურები მოთხოვნა დაუშვებელია.

§5. საკუთრების უფლების შეძენა ხელშეკრულებით

საკუთრების გადაცემა დაიშვებოდა მხოლოდ იმ პირებს შორის, რომლებსაც, ხელშეკრულებებისა და გარიგებების გზით, ქონების შეძენისა და გასხვისების უფლება ჰქონდათ, ასევე ანდერძის ან კანონისმიერი მემკვიდრეობის საფუძველზე.

კლასიკური პერიოდის სამართლით საკუთრების სახელშეკრულებო შეძენა სამი წესით იყო დასაშვები: **mancipatio, in iure cessio, traditio**. იუსტინიანეს სამართალში მხოლოდ **ტრადიტიო** იქნა შენარჩუნებული. სახელშეკრულებო წესით საკუთრების უფლების გადასაცემად, აუცილებელი იყო მხარეთა შეთანხმება საკუთრების უფლების შეძენასა და გასხვისებაზე.

ა) მანციპაცია (mancipatio)

კვირიტული საკუთრების შეძენის უძველესი წესი იყო მანციპაცია, რომლის თანახმადაც, ხუთი მოწმისა და მესასწორის თანდასწრებით, პირს, გარკვეული საფასურის სანაცვლოდ, ნივთი რეალურად გადაეცემოდა. ეს იყო ყიდვა-გაყიდვის ერთდროული აქტი, ნივთის არასასამართლო გზით გამოთხოვის მსგავსად. ნივთის ფასის სანაცვლოდ, გამსხვისებელს გადაეცემოდა ლითონის ზოდი, რომლის ასაწონადაც მესასწორეს უხმობდნენ. აღნიშნული წესი მოქმედებდა ნებისმიერი ნივთის შესაძენად, რომლებიც **res mancipi**-ის კატეგორიას მიეკუთვნებოდა. თავდაპირველად, გამყიდველის მიერ გადაცემული ლითონი რეალურად იწონებოდა, მოგვიანებით, ამ რიტუალმა სიმბოლური ხასიათი მიიღო; გაიუსის დროს მანციპაცია ფიქციურ გაყიდვად – **venditio imaginaria** იქცა.

მანციპაციით რეალურად შესაძლებელი იყო ნივთების გაყიდვა განვადებით, ასევე მათი გაჩუქება და მზითევად გატანება, რადგან გარიგების მომენტში გამყიდველისათვის მხოლოდ ღირებულების მცირე ნაწილის გადახდა ხდებოდა. მანციპაციით იგულისხმებოდა, რომ მხარეებს სამოქალაქო ბრუნვაში ჩაბმის უფლება **(ius commrecii)** ჰქონდათ. იმ შემთხვევაში,

თუ მანციპირებადი ნივთის გამსხვისებელი მესაკუთრე არ იყო, შემძენის სარჩელის საფუძველზე, კანონიერი მესაკუთრე შემძენს ნივთს სთხოვდა; გამსხვისებელს ნივთის ორმაგი ფასის, ანუ მანციპაციის დროს მოთხოვნილ თანხაზე ორჯერ მეტის გადახდა ევალებოდა (ქურდობის (**furtum**) ანალოგიურად).

ბ) in iure cessio

საკუთრების უფლების გადატანის ამ წესით მოჩვენებითი სასამართლო პროცესი იგულისხმებოდა. სასამართლო პროცესი, საკუთრების უფლების თანახმად (გაიუსი), შეძენის მიზანს შეესაბამებოდა. მოჩვენებითი სასამართლო პროცესის მსგავსად, ამ წესით პროცესზე მხოლოდ ის პირები დაიშვებოდნენ, ვისაც რომის სასამართლო პროცესზე დაშვების უფლება ჰქონდა. შემძენი ითხოვდა შესაძენ ნივთს, ხოლო გამსხვისებელი ნივთზე საკუთრებას უარყოფდა ან აღიარებდა. პრეტორი, რომლის თანდასწრებითაც **in iure** წარმოების დროს ასეთი პროცესი ტარდებოდა, მოსარჩელის უფლებას ადასტურებდა და მხარეთა ნებას სათანადო აქტით ადგენდა.

გ) გადაცემა (tradicio)

Tradicio – საკუთრების უფლების გადაცემის ფორმა, რომის სამართლის ნაწილმა – ხალხის სამართალმაც (**ius gentium**) აღიარა. **Traditio**-თი იგულისხმებოდა შემძენისათვის გამსხვისებლისაგან ნივთის ფაქტობრივ მფლობელობაში გადაცემა. ნივთის გადაცემის ასეთი ფორმა მხარეთა შორის წინასწარ დადებული შეთანხმების აღსრულება იყო. კლასიკურ პერიოდში **res mancipi**-ს მიმართ ტრადიციო არა კვირიტული, არამედ პრეტორული, ბონიტარული საკუთრების შესაძენად გამოიყენებოდა. **Tradicio**-თი ნივთზე საკუთრების უფლების შესაძენად სავალდებულო იყო პირობა – **iusta causa possessionis**, რომლის საფუძველზეც ნივთი გადაიცემოდა, ანუ ნივთის გასხვისება-შეძენა ორივე მხარის ნება იყო. აღნიშნული ნება გამოიხატებოდა ნივთის გადაცემამდე, რის შემდეგაც ხდებოდა ნივთის გადაცემა.

დ) სპეციფიკაცია (specificatio)

ერთი ან რამდენიმე ნივთისგან ახალი ნივთის შექმნა. იურიდიული თვალსაზრისით, სპეციფიკური ვითარება იქმნებოდა, როცა ახალი ნივთის შესაქმნელად ერთი პირი სხვა პირის კუთვნილ ნივთებს იყენებდა. საბინიანური სკოლის მიმდევარი იურისტები თვლიდნენ, რომ თუ პირი (სპეციფიკატორი) ახალი ფორმის მატერიალურ ნივთს დაამზადებდა, მაშინ ნივთი მას ეკუთვნოდა. პროკულიანული სკოლის მიმდევრების თანახმად, ახალ ნივთზე საკუთრების უფლება მის შემქმნელს ჰქონდა, ხოლო მასალის მესაკუთრეს დამამზადებლისადმი, ქურდობის გამო, ჯარიმის გადახდის (**actio furtis**) და მფლობელობის დაბრუნების (**condictio furtiva**) მოთხოვნის უფლება ჰქონდა, ხოლო თუ მასალას ვერ დაიბრუნებდა, მაშინ გასამრჯელოს გადახდის უფლება ეძლეოდა.

იუსტინიანეს სამართლით, თუ სპეციფიკატორი ახალი ნივთის შექმნისას სხვის მასალას ნაწილობრივ საკუთარ მასალასაც დაუმატებდა, ყველა შემთხვევაში იგი მისი მესაკუთრე ხდებოდა.

§6. საკუთრების უფლების სახეები

ა) კვირიტული საკუთრება

კვირიტული სამართლის მიხედვით, საკუთრების უფლება (**dominium ex iure Quiritium**) ჰქონდათ სრულუფლებიან რომაელ მოქალაქეებსა და **res commercii**-ის მქონე პირებს. რომაული სამართლის თანახმად, გარდა სამართალსუბიექტობისა, საჭირო იყო, რომ სამოქალაქო ბრუნვაში მონაწილეობის პირობა ჰქონოდა ნივთსაც. პირველ რიგში, ასეთი ნივთები იყო: **res mancipi** და, კვირიტული საკუთრების შესაძენად, ხელშეკრულებით დადგენილი ქონების შეძენის ისეთი სპეციალური საშუალებები, როგორიც იყო მანციპაცია (**mancipatio**). ამ უფლებათა ობიექტს განეკუთვნებოდა ასევე **res nec mancipi**, რომელთა შეძენა განსაკუთრებულ ფორმალობებს არ ითხოვდა;

ბ) პერეგრინების საკუთრება

არარომაელი მოქალაქეები (ლათინები და პერეგრინები) რომს საკუთარი სამშობლოს უფლებით (**origo**) ექვემდებარებოდნენ. რომაული სამართლით, **ius gentium**-ის საფუძველზე, მათ საკუთრების უფლება მხოლოდ მოძრავი ნივთების ბრუნვის სფეროში ჰქონდათ. უცხოელებისათვის საკუთრების შეძენის უფლება მხოლოდ პერეგრინების პრეტორის ედიქტით დაიშვებოდა, „ფიქტიური" სარჩელით, რომელიც უფლების ხშირი დარღვევის აღსაკვეთად, ჯარიმას ადგენდა. სავარაუდოდ, უცხოელები მხოლოდ მფლობელობით ინტერდიქტებს სჯერდებოდნენ. **Dominium**-ის მფლობელობა მათ არ შეეძლოთ. თუმცა, უცხოელთა ქონება პრეტორის განსაკუთრებული სარჩელებით იყო დაცული. იმ შემთხვევაში, თუ მესამე პირი პრეტენზიას აცხადებდა იმ ნივთებზე, რომლებსაც უცხოელები ფლობდნენ რომში, ანდა მიწის იმ ნაკვეთებზე, რომლებიც იტალიის ტერიტორიაზე იყო, პრეტორის სარჩელი ფიქციას (**fictio**) შეიცავდა და პერეგრინების უფლებებს იცავდა.

გ) პროვინციული საკუთრება

პროვინციული მიწაზე რომაელი ხალხის საკუთრება დაპყრობის უფლებას ეფუძნებოდა. ეს იყო საჯარო-სამართლებრივი ტიპის საკუთრება – **res publicae**. პროვინციული საკუთრება, რომელზეც საკუთრების უფლება მტრისათვის წართმეული ტერიტორიის (**ager publicus**) მფლობელობას (**possessio**) ეხებოდა, მხოლოდ **populus Romanus** გააჩნდა. ასეთ მიწას რომაელი იჯარით გადასცემდა კერძო პირებს, რომლებსაც ე.წ. **tributum** ან **stipendium** გადასახადის გადახდა ევალებოდათ. გაიუსის თანახმად, პროვინციაში მდებარე მიწის ნაკვეთი რომაელი ხალხის ან კეისრის საკუთრება (**dominium**) იყო. კერძო პირების ფაქტობრივი საკუთრების უფლება პროვინციების მმართველთა დაცვას ექვემდებარებოდა. პოსტკლასიკურ პერიოდში პროვინციული საკუთრების უფლების წესი მფლობელობის (**possessio**) ინსტიტუტს თითქმის შეერწყა, რაც რამდენიმე ფაქტორმა განაპირობა: **1**. ცივილური და პრეტორული სარჩელების დუალიზმი აღარ არსებობდა; მას შემდეგ, რაც იტალიაში არსებული ყველა ნაკვეთი ტრიბუტით (**tributum**) დაიბეგრა, რომაელი მოქალაქეებისა და პროვინციელების საკუთრების უფლებათა არსებული სხვაობაც მთლიანად გაუქმდა; გარდა ამისა, კარაკალამ, 212 წლის ედიქტით, იმპერიის მთელ თავისუფალ მოსახლეობას რომის მოქალაქეობა უბოძა, რითაც რომის მოქალაქეები და პერეგრინები უფლებრივად გათანაბრდნენ; **2.** ამ პერიოდში მოხდა საკუთრებისა და მფლობელობის შერწყმაც.

დ) ბონიტარული ანუ პრეტონული საკუთრება (res sua in bonis)

საკუთრების აღნიშნული კატეგორია წარმოიშობოდა იმ შემთხვევაში, როცა პრეტორი, ცივილური მესაკუთრის სარჩელისაგან, საკუთარი სარჩელით იცავდა იმ პირს, რომელმაც მანციპირებადი ნივთი შეიძინა. თუმცა, აღნიშნული ნივთის გადაცემა **mancipatio** ან **in iure cessio**-ს ფორმების დაუცველად მოხდა. ასეთ შემთხვევაში და იმ შემთხვევაშიც, როცა პრეტორული სარჩელით დაცვას ექვემდებარებოდა ისეთი პირი, რომელიც არ იყო ნივთის მესაკუთრე, მაგრამ პრეტორს თავისი სარჩელით იგი ასეთად გამოჰყავდა, პრეტორი თითქოსდა მესაკუთრეს, **actio Publiciana** ძალით, მესამე პირის სასარჩელო მოთხოვნისაგან იცავდა. ასეთი სარჩელი **rei vindicatio** სარჩელის ანალოგიური იყო.

ე) საკუთრება იუსტინიანეს სამართლით

მიწის ნაკვეთების კვირიტულ და პროვინციულ საკუთრებად დაყოფის გაუქმების შემდეგ, ყოველგვარი გარიგების მიმართ, მიწის ერთიანი საჯარო რეგისტრაცია შემოიღეს, რომელსაც **transcriptis** ეწოდა. აქედან გამომდინარე, იუსტინიანეს კანონმდებლობით, მხოლოდ **dominum ex iure Quiritium** აღადგინეს.

კუთვნილების ისტორიული ნიშნის მიხედვით, რომაელები ერთმანეთისაგან განასხვავებდნენ, საკუთრების უფლების შეძენის საშუალებებს ცივილური სამართლით (**ius civile**) და ხალხთა სამართლით (**ius gentium**).

§7. შეძენა ხანდაზმულობით (usucapio)

პირი ნივთზე საკუთრების უფლებას მაშინაც იძენდა, თუ იგი გარკვეული დროის განმავლობაში და გარკვეული პირობების დაცვით ფლობდა აღნიშნულ ნივთს. საკუთრების უფლების შეძენის აღნიშნულ საშუალებას ხანდაზმულობით შეძენა (**usucapio**) ეწოდებოდა. ძველი ცივილური სამართლით ხანდაზმულობით შეძენით ერთ-ერთი სახე იყო **usucapio**, რომლის შემთხვევაში მფლობელობის კანონიერი საფუძველი და კეთილსინდისიერი მფლობელობა სავალდებულო არ იყო. თუმცა, ძველთაგანვე ეს წესი ნაქურდალ ნივთებზე არ გავრცელდა. მათი შეძენა ხანდაზმულობით ჯერ კიდევ XII დაფის კანონებმა, შემდეგ ატილიუსის (ქრ.შობამდე III ს.), მოგვიანებით კი პლავტიუსის (ქრ.შობამდე 70წ.) კანონებით აიკრძალა.

ნივთის ხანდაზმულობით შეძენა შეეძლოთ მხოლოდ რომაელ მოქალაქეებს; ეს წესი მხოლოდ იტალიურ მიწებზე ვრცელდებოდა. ხანდაზმულობით შეძენა (**usucapio**) არ დაიშვებოდა **res incorporales, res extra commercium** და იმ ნივთებზე, რომლეთა ხანდაზმულობთ შეძენას კანონი კრძალავდა. ასეთები იყო: ნაქურდალი ნივთები (**res furtivae**), ნაალაფარი (**res vi possessae**), ნაკვეთებს შორის არსებული საგნები და სერვიტუტი. XII დაფის კანონებით იკრძალებოდა ქალის მიერ მეურვის ნებართვის (**auctoritas**) გარეშე, გასხვისებული **res mancipi** ნივთების ხანდაზმულობით შეძენა. **Usucapio**-ს ერთ-ერთი მახასიათებელი იყო ნივთის უწყვეტად ფლობა (**possessio**). ხანდაზმულობის ვადა მფლობელობისა და მისი სამართლებრივი საფუძვლის დარღვევისას შეწყვეტილად მიიჩნეოდა. **სუცაპიო**-ს მეორე ნიშანი იყო დრო (**tempus**), რითაც ხანდაზმულობით შეძენი კანონით განსაზღვრული ვადა

იგულისხმებოდა. კერძოდ, 2 წელი უძრავ და 1 წელი მოძრავ ნივთებზე. (Gai.,2,42;54) იუსტინიანეს სამართლით აღნიშნული ვადები შეიცვალა. კერძოდ, მოძრავ ნივთზე 3, ხოლო უძრავ ნივთზე 30 წელი დადგინდა. პრინციპულად განსხვავდებოდა ე.წ. სასარჩელო ხანდაზმულობის ვადა (**longi temporis praescriptio**), რომლითაც, კანონით დადგენილი ვადის გასვლის შემდეგ, ნივთის ვინდიცირებაზე პრეტენზიის მქონე მესაკუთრეს უარს უებნებოდნენ მფლობელის მხრიდან შესაგებელი სარჩელის წარდგენით. სასარჩელო ხანდაზმულობის ვადა 10 წლით განისაზღვრა, თუ მოდავე მხარეები ერთ თემს (**civitas**) ეკუთვნოდნენ და 20 წლით თუ სხვადასხვა თემის წევრები იყვნენ; გარდა ამისა, მფლობელობა უნდა ყოფილიყო **iusta causa**-ზე დამყარებული და კეთილსინდისიერად მიჩნეული.

§8. საკუთრების უფლების მართლზომიერი შეზღუდვა

მესაკუთრეს შეეძლო ნებაყოფლობით შეეზღუდა თავისი საკუთრების უფლება, თუ სერვიტუტით დატვირთავდა საკუთარ ქონებას. საკუთრების უფლების სხვაგვარი შეზღუდვები კი სამართლით იყო გათვალისწინებული, საზოგადოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე. თუნცა, საკუთრების უფლების შეზღუდვა არ იყო გაერთიანებული რაიმე ზოგადი ხასიათის დებულებით ან გვარობითი კატეგორიით, როგორც ამას თანამედროვე ამართალი ითვალისწინებს ე.წ. იძულებითი ექსპროპრიაციის სახით. ამ პერიოდის ზენონის (C1.8.10.12) და იუსტინიანეს (C1.8.10.13) კონსტიტუციებში, აგრეთვე დართულ ინტერპოლაციებში ნახსენები (ერთ მიწის ნაკვეთზე მეორის სასრგებლოდ) დადებული შეზღუდვებიც სერვიტუტეს სახელით იყო ცნობილი.

საკუთრების უფლების შეზღუდვა ხდებოდა: **1.** რელიგიური მოსაზრებით. XII დაფის კანონებით იკრძალებოდა გვამების დაკრძალვა და კრემაცია ქალაქის ტერიტორიაზე და მის ირგვლივ, თუ სამარხსა და უახლოეს შენობას შორის მანძილი 60 ფუტზე ნაკლები იყო, ასევე პონტიტიკოსების თანხმობის გარეშე გვამების ექსგუმაცია (D.11.7.8); **2.** სამშენებლო ნორმების დაცვის აუცილებლობით. კლასიკური სამართალი შეიცავდა ნორმებს, რომლებიც განსაზღვრავდნენ შენობა-ნაგებობათა მაქსიმალურ სიმაღლეს, შენობებს შორის მანძილსა და მათ გარეგნულ იერ-სახეს; **3.** საზოგადოებრივი გზების გაყვანის აუცილებლობით. XII დაფის კანონები ითვალისწინებდა იმ მიწის ნაკვეთების მესაკუთრეთა მოვალეობებს, რომლებიც საზოგადოებრივი გზების გასსწვრივ იყო განლაგებული. მათ ევალებოდათ გზების სარემონტო სამუშაოებში მონაწილეობის მიღება. თუ საზოგადოებრივი გზა იმდენად დაზიანდა, რომ შეუძლებელი გახდა მასზედ შეუფერხებელი გავლა, მიმდებარე ნაკვეთების დაუდევას მესაკუთრეებს ევალებოდათ, საკუთარ მიწაზე, საჭაპანე ტრანსპორტის გატარება; **4.** ზღვის ნაპირზე მდებარე მიწის ნაკვეთების მიმართ დადგენილი შეზღუდვა გულისხმობდა მისი მესაკუთრეების მოვალეობას, შეუფერხებლად გაეტარებინათ საკუთარ ტერიტორიაზე მეზღვაურები და მეთევზეები, ნაოსნობისა და მეთევზეობის განვითარებისათვის ხელშეწყობის მიზნით; **5.** მიწის წიაღის სარგებლობის მოტივით. კლასიკური სამართალი დასაშვებად მიიჩნევდა მატერიალური რესურსების მოპოვებას მხოლოდ საზოგადოებრივ ტერიტორიებზე და კატეგორიულად კრძალავდა სარეწაო საქმიანობას კერძო პირების კუთვნილ ნივთებზე; **6.** საზოგადოებრივი აუცილებლობით განპირობებული ექსპროპრიაცია. კლასიკური სამართალი არ ითვალისწინებდა რაიმე ზოგად პრინციპს, რომლის

საფუძველზეც შესაძლებელი იქნებოდა მოქალაქისათვის ქონების უსასყიდლო ჩამორთმევა. თუმცა, მაგისტრატი საკუთარი **imperium**-ის ძალით და სენატის თანხმობით რიგ კონკრეტულ შემთხვევაში მიმართავდა მოქალაქისათვის ქონების ჩამორთმევას, კონფისკაციის სახით ან მონის მიერ დანაშაულის ჩადენის გამო.

§9. საკუთრების უფლების დაცვა

1. ინტერდიქტები

მფლობელობის დაცვა სასამართლოს გზით არ ხდებოდა. მფლობელობის დაცვას პრეტორი საკუთარი ინტერდიქტით (ბრძანებით) ახორციელებდა. ინტერდიქტების მეშვეობით პრეტორი მფარველობდა გარკვეულ ფაქტობრივ ვითარებას (**possessio ad interdicta**). ინტერდიქტების კლასიფიცირება რამდენიმე კრიტერიუმით ხდებოდა. კერძოდ, მათი მინიჭების მიზნებიდან გამომდინარე, ინტერდიქტები იყოფოდა: **1.** გაქვითვითი ინტერდიქტი (**retinendae possessionis**) იმ აქტების თავიდან აცილების მიზნით, რომლებიც ზიანს აყენებენ ან ხელს უშლიან მფლობელობის განხორციელებას; **2**. აღდგენითი ინტერდიქტი (**recuperandae possessionis**) იმ პირის სასარგებლოდ, ვისი მფლობელობაც იქნა ხელყოფილი; **3.** აღმჭურველი ინტერდიქტი (**adipiscendae possessionis**), რომლის შემადგენლობაში შედიოდა სპეციალური ინტერდიქტი მემკვიდრეობის შესახებ, **quod legatum** (ლეგატის ფლობის გამოთხოვის უფლება პირისაგან, რომელიც მას დაეუფლა მემკვიდრის ნების საწინააღმდეგოდ) ინტერდიქტი და **quorum bonorum** (ინტერდიქტი ანიჭებს პრეტორულ მემკვიდრეს, რომელიც მოითხოვდა სამკვიდრო ნივთების მფლობელობაში დაბრუნებას იმ ნებისმიერი პირისაგან, რომელიც ქონება მემკვიდრის სახით ფლობდა, თუმცა სამართლებრივი საფუძვლის გარეშე) ინტერდიქტი.

საკუთრების უფლების დაცვა სასარჩელო გზით იყო უზრუნველყოფილი. კერძოდ, საკუთრების უფლების დაცვა ხდებოდა სავინდიკაციო (**rei vindicatio**), ნეგატორული (**actio negatoria**), მინიჭების შესახებ (**actio exhibitoria**) სარჩელებით და **actio Publiciana**-ს მეშვეობით.

a) Rei vindicatio-ს მეშვეობით ხდებოდა იმ ციკლური მესაკუთრის მფლობელობის უფლების დაცვა, რომელსაც მისი ნების საწინააღმდეგოდ, ჩამოართვეს ნივთის ფლობის უფლება. ცივილურ მესაკუთრეს შეეძლო სავინდიკაციო სარჩელის წარდგენა იმ შემთხვევაში, თუ მოხდებოდა მის საკუთრებაში არსებული ნივთის ფლობის უფლება. ცივილურ მესაკუთრეს შეეძლო სავინდიკაციო სარჩელის წარდგენა იმ შემთხვევაში, თუ მოხდებოდა მის საკურებაში არსებული, ნივთის ფლობის ხელყოფა. მოსარჩელე სასარჩელო მოთხოვნას იმ მოპასუხეს უყენებდა, რომელიც უშუალოდ ფლობდა სადაო ნივთს და, თანაც, პრეტორული ინტერდიქტით იყო დაცული. სავინდიკაციო პროცესში მოპასუხეს უკეთესი მდგომარეობა ჰქონდა, ვინაიდან სწორედ მოსარჩელეს აწვა მტკიცების ტვირთი იმის თაობაზე, რომ სადაო ნივთზე საკუთრების უფლება მხოლოდ მას ეკუთვნოდა.

როგორც წესი, ამის დამტკიცება ძალზე რთულია, ხშირად – შეუძლებელიც იყო. ამიტომ, მტკიცების პროცედურის გამარტივების მიზნით, სარგებლობდნენ **usucapio**-თი (შეძენითი ხან დაზმულობით). თუ მოპასუხე მოიგებდა პროცესს და მის მიმართ მოსამართლეს გამამართლებელი განაჩენი გამოჰქონდა, ნივთი მის მფლობელობაში რჩებოდა, რადგან სასამრთლოს გადაწყვეტილება მხოლოდ უარყოფდა მოსარჩელის საკუთრების უფლებას

ნივთის მიმართ.

ამიტომ ხშირად სავინდიკაციო პროცესს წინ უსწრებდა იმის განხილვა, თუ რამდენად მართლზომიერად გაიცა პრეტორული მფლობელობითი ინტერდიქტი.

თუ სავინდიკაციო პროცესის გამარჯვებული მოსარჩელე ხდებოდა, სასამართლო მას უბრუნებდა სადაო ნივთს; აღნიშნული აქტი მოსამართლის შუამავლობით ტარდებოდა.

ნივთზე მფლობელობის აღდგენის სამი ასპექტის გათვალისწინებით უნდა მომხდარიყო: **1.** ნივთი ნაყოფისა და დამატებითი ნაწილების დაანგარიშება; **2**. იმ ხარჯების დაცვა, როლმლებიც ნივთის მფლობელმა ნივთის მიმართ გასწია; **3.** ნივთისათვის მიყენებული ზიანის ან ზარალის შედეგები. სამივე ასპექტის შინაარსზე გავლენას ახდენდა მოსამართლის გადაწყვეტილება იმის თაობაზე, იყო თუ არა ნივთის ფაქტობრივი მფლობელი – მოპასუხე კეთილსინდისიერი ან არაკეთილსინდისიერი **(possessio icesta, possesssio inuista (vitiosa))** შემძენი: **ა)** ნივთი მესაკუთრეს უბრუნდებოდა, ნაყოფისა და ნამატის ჩათვლით; **ბ)** მფლობელის მიერ ნივთის მიმართ გაწეული ხარჯები სამი კატეგორიით იყო გათვალისწინებული: **1)** აუცილებელი ხარჯები, რომელთა გაწევა გარდაუვალი იყო, ნივთის შენახვის მიზნით; **2)** სასარგებლო ხარჯები, რომლებმაც ხელი შეუწყვეს ნივთის გადიდებას ან გაუმჯობესებას; **3)** თვითნებური ან ფუჭი ხარჯები, რომელთა მიზანი არ იყო სამეურნეო ეფექტის მიღება და, შესაბამისად, არ შეიძლებოდა მათი ხარჯების საფასურში ჩათვლა. კლასიკურ სამართალში, კეთილსინდისიერი მფლობელის მიერ გაწეული საჭირო და სასარგებლო ხარჯების ანაზღაურება ნივთის მესაკუთრეს ევალებოდა, თუ ასეთი ხარჯების გაწევა **litis colntestatio**-ს დადგენამდე მოხდებოდა.

გ) კეთილსინდისიერი მფლობელი მხოლოდ იმ ზიანის გამო აგებდა პასუხს, რომელიც ნივთს მისი ბრალეული ქმედების ედეგად მიადგა, თუმცა მხოლოდ **litis colntestatio**-ს დადგენამდე და არავითარ შემთხვევაში მის შემდგომ. არაკეთილსინდისიერი მფლობელი კი პასუხისმგებელი იყო ნებისმიერ ვითარებაში.

b) Actio negatoria (ნეგატორული სარჩელი). ცივილური მესაკუთრე უფლებამოსილი იყო წარედგინა სანივთო სარჩელების მთელი სერია, რათა უარეყო იმ მომიჯნავე უფლებების არსებობა, რომელთა მიზანი იყო ნივთის მიმართ მისი საკუთრების უფლების შეზღუდვა. აღნიშნული კატეგორიის სარჩელები ერთიანი სახელდებით – ნეგატორული სარჩელი (**Actio negatoria**) გაერთიანდნენ. მესაკუთრეს აწვა მტკიცების მოვალეობა იმ ფაქტის მიმართ, რომ ნივთი სწორედ მისი საკუთრება იყო და ადგილი ჰქონდა ამ საკუთრების უფლების შეზღუდვას ან მისი განხორციელებისათვის ხელისშეშლას. მოპასუხე, თავის მხრივ, დასაბუთებულად უარყოფდა მოსარჩელ, ის პრეტენზიას და საპირისპიროს ამტკიცებ და. მოსამართლის გამამტყუნებელი განაჩენის შედეგები გულისხმოლბდა: **1.** სადავო ნივთის გათავისუფლებას რაიმე სახის მომიჯნავე უფლებებისაგან; **2.** ნივთი უწინდელ მდგომარეობაში უნდა აღდგენილიყო (ანუ აღდგენილიყო ის ვითარება, რომელიც მესაკუთრის უფლებების დარღვევამდე მოქმედებდა); **3.** განარჯვებული იღებდა ისეთ უზრუნველყოფას, რომელიც, სამომავლ,ოდ, დაიცავდა მას ნივთის მიმართ რაიმე უფლების დარღვევისაგან.

c) სარჩელი მინიჭების შესახებ (**Actio exhibitoria**). პრეტორული სარჩელი, მოპასუხეს შეეძლო უარი ეთქვა საკუთარი მფლობელობის დაცვაზე, ისევე როგორც იმ მფლობელს, რომელმაც განზრახ დათმო მფლობელობა ნივთის მიმართ. აღნიშნულ ვითარებაში მესაკუთრეს,

პრეტორის მიერ მინიჭებული დაცვის ორი სასუალება გააჩნდა: **1.** უძრავი ქონების მფლობელობის მოთხოვნის შესახებ გაცემული პრეტორული **interdiqtum quem fundum** (აღდგენითი ინტერდიქტი, რომელიც მოსარჩელეს მიეცემოდა **rei vindicatio**-ს დროს, იმ ფაქტობრივი მფლობელის წინააღმდეგ, ვინც განზრახ უარს ამბობს (მიწის ნაკვეთის გამო) სასამართლო დავაში მონაწილეობაზე ან რომელმაც განზრახ მოიშორა არასასურვეელი მფლობელობა); **2. Actio ad exhibendum** – მინიჭების შესახებ სარჩელი, რომლის ძალით სასამართლოში მოპასუხე მხარეს უნდა წარმოედგინა სადაო მოძრავი ნივთი.

პრეტორის მიერ მინიჭებული დაცვის საშუალებით, მოსარჩელე-მესაკუთრეს შეეძლო გამოეთხოვა სადაო ნივთი, რასაც ის სადამართლოში ფიცის წარმოლთქმით ადასტურებდა (**iusiurandum in litem**) და, დამატებით – მოპასუხის ქონების დაყადაღება (**mission in bona**), თუ მოპასუხე უარს ამბობდა სასამართლო დაცვაზე.

d) actio Publiciana. სარჩელის აღნიშნული ნაირსახეობა **rei vindicato**-ს მსგავსი იყო და მის პარალელურად წარედგინებოდა, რადგან მას პრეტორი ბონოტიჟარულ მესაკუთრეს ანიჭებდა, დაკარგული მფლობელობის უკან დაბრუნების შესახებ. პრეტორი ფორმულაში მოსამართლისგან მოითხოვდა ფიქტიური ვითარების შექმნას, შეძენითი ხანდაზმულობის ვადის ამოწურვის შესახებ. **Actio Publiciana** იცავდა იმ პირს, ვინც ნივთი **traditio**-ს მეშვეობით შეიძინა და შემდეგ ჯერ კიდევ შესაძენი ხანდაზმულობის ვადის მფლობელობის უფლება.

Actio Publiciana ბონიტარულ მესაკუთრეს ნებისმიერი პირის წინააღმდეგ ენიჭებოდა და სხვადასხვა სამართლებრივი შედეგი ჰქონდა, იმის მიხედვით, თუ ვინ გამოდიოდა მოპასუხის სახით.

IV. მფლობელობა

***Possessio** (მფლობელობა); **detentio** (პყრობა).*

ნივთზე ფაქტობრივი ბატონობა მფლობელობად (**possessio**) იწოდებოდა. ეს იყო წინააღმდეგობრივი ხასიათის ინსტიტუტი, ვინაიდან სამართლებრივ და ფაქტობრივ ასპექტებს ერთად მოიაზრებდა.

მფლობელობის ობიექტად მიიჩნეოდა მხოლოდ სხეულებრივი ნივთები (**res corporales**), ხოლო სხვა ფაქტობრივი შემთხვევები, რომლებიც განსაკუთრებული ინტერდიქტებით – სერვიტუტებისა და სხვა სანივთო უფლებების (**res incerporales**-თი) იყო დაცული. რომაელი იურისტების განმარტებით, ეს იყო თითქოს მფლობელობა (**quasi possessio**).

უფლების მსგავსად, მფლობელობაც პოზიტიური სამართლით იყო აღიარებული და დაცული. ვიწრო გაგებით განასხვავებდნენ იურიდიული მფლობელობასაც, რომლის საფუძველზეც მფლობელობასა (**possessio**) და პყრობას (**detentio**) ერთმანეთისაგან მიჯნავდნენ; სხეულებრივი ნივთის კუთვნილების ფაქტობრივი ვითარება ინდივიდისათვის ოფიციალური აღიარებისა და დაცვისაგან დამოუკიდებლად მიიღებოდა.

მფლობელობის, როგორც განსაკუთრებული სანივთო უფლების საგნისა და ნივთის ფაქტობრივ მატერიალურ კუთვნილებაზე დაფუძნებულ ნივთისა და ურთიერთობის უშუალო კავშირ-მფლობელობა, როგორც იურიდიული ვითარების ფაქტობრივ ხასიათს, რომის იურიდიული მეცნიერება განსაზღვრავდა სამართლებრივი ურთიერთობის ნებელობითი ასპექტის განმარტებით ანუ **corpus**-ით. ნივთთან პირის მატერიალური, სხეულებრივი კავშირის გარდა განასხვავებდნენ ნივთის ფლობის გადაწყვეტილებას, სურვილს (**animus possidendi**). **Animus** – მფლობელობის, როგორც ფაქტობრივი ურთიერთობის სუბიექტური მხარის კონცეპტუალური განცალკევება არ უარყოფდა მფლობელობის, როგორც ინსტიტუტის სამართლებრივ ხასიათს. **Animus**-ზე გადატანილი აქცენტი ამ ინსტიტუტის ნებელობით და სამართლებრივ ბუნებას ასახავდა.

უგუნურს, მძინარეს, ჩვილს ნივთთან კავშირის გაცნობიერების უნარი არ შესწევდათ და ამიტომ მფლობელის უფლების შეძენა არ შეეძლოთ. ნებელობითი მომენტის არსებობა მფლობელს ნივთთან მატერიალური კავშირის შენარჩუნების აუცილებლობისა და ვალდებულებისგან ათავისუფლებდა. მფლობელს შეეძლო, მესამე პირის მეშვეობით, სხეულით (**corpore**) მფლობელობა განახორციელებინა, ასევე შეენარჩუნებინა მფლობელობა „შიშველი ნებით“ (**solo animo**) მისი, ანუ მესამე პირი არარსებობის შემთხვევაშიც.

რომაელები განასხვავებდნენ მფლობელობის ორ სახეობას: მართლზომიერს (**possessio iusta)** და არამართლზომიერს (**possessio in iusta (vitiosa))**. არამართლზომიერი მფლობელობა შეიძინებოდა ძალის (**vi**) მეშვეობით, ფარულად (**clam**) და ფაქტობრივად (**precario**). მართლზომიერი მფლობელობა განსხვავდებოდა კეთილსინდისიერი მფლობელობისაგან (**possessio bonae fidei**), როდესაც მფლობელი თავს ნივთის მესაკუთრედ მიიჩნევდა, თუმცა, რეალურად, არ უარყოფდა, რომ ნივთის მესაკუთრე არ იყო; მისთვის საფუძველი იყო ის, რომ ნივთის მფლობელობით იგი ზიანს არავის აყენებდა. კეთილსინდისიერად მფლობელობის განსაზღვრებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა **usucapio**-სა და ნაყოფის შესაძენად **separatio**-ს მეშვეობით.

რომაელები განასხვავებენ **possessio civitae**, სატიტულო (რომელსაც წინ უძღოდა **iusta causa**) და უტიტულო მფლობელობა, რომელსაც ეწოდებოდა ბუნებრივი მფლობელობა (**possessio naturalis**), ან პყრობა (**detentio**). ნივთის ფაქტობრივ ფლობად მფლობელობა (პყრობა) მხოლოდ მაშინ მიიჩნეოდა, თუ წარმოიშობოდა იმ იურიდიული ფაქტის საფუძველზე, რომელიც საკმარისად მიიჩნეოდა მფლობელობის შესაძენად. ეს ფაქტი, როგორც წინა მფლობელთან დადებული გარიგება, შეიძლება ეცნოთ მართლზომიერად, ან უპატრონოდ, ან მტრის ნივთის ხელში ჩაგდებად ან ნივთის არამართლზომიერად მისაკუთრებად, თუ მას, უწინდელი მფლობელის ნების საპირისპიროდ, იგდებდნენ ხელში. ეს იყო არამართლზომიერი მფლობელობის დასაბამი.

პყრობა არ მიიჩნეოდა მფლობელობად, როცა ნივთის ფლობის ნებას განაპირობებდა ნივთის მფლობელთან დადებული შეთანხმება, ან ფლობის ნება დამოკიდებული იმ პირზე, რომლის კავშირი ნივთთან მფლობელობის შესაზებ დადებული შეთანხმების საფუძვლად მიიჩნეოდა. ამის გამო, რომაელები განასხვავებდნენ საკუთარი სახელით ფლობას (**possessio suo nomine**) და სხვისი სახელით მფლობას (**essere in possessione nomine alieno**).

„**In possessione (nomine alieno) esse**“ ფორმულა თან ახლავს დაქვემდებარებული პირების

პყრობას, იჯარასა და უზუფრუქტს (ანუ იმ ურთიერთობებს, რომლეთა საგანი არ არის თვით ნივთი, საკუთარი ფუნქციონალური დატვირთვით). სხვის ხელიფულაში მყოფების მეშვეობით განხორციელებული მფლობელობა **potestas**-ს ეფუძნება, რის გამოც, **persona alieni iuris**-ის მიერ დაწყებული მფლობელობას, მათ **paterfamilias**-ის მიერ შეძენილად ითვლებოდა, მიუხედავად იმისა, კონკრეტულ ვითარებაში, თუ ვინ ფლობდა **paterfamilias persona alieni iuris**-ს.

მფლობელობის წარმოშობისთვის (**in iusta causa possessionis)** სამართლებრივი საფუძვლის არსებობა განსაზღვრავდა საკუთრებაში ნივთის შეძენის მართლზომიერებას ან ხანდაზმულობას (**usucapio**), როცა მფლობელობისა და საკუთრების უფლების შეძენა ერთმანეთს შეესაბამებოდა (**possessio pro suo** – ვმფლობ როგორც საკუთარს).

მფლობელობის, როგორც განსაკუთრებული სანივთო უფლების სპეციფიკა, მფლობელობის დაცვის განსაკუთრებული ხასიათით ვლინდებოდა, რომლის დაცვა არა სასამართლო განხილვის ფორმით, არამედ პრეტორის ბრძანებით – ინტერდიქტული წარმოებით – ხორციელდებოდა. მფლობელობის, როგორც სანივთო უფლების დაცვის შესახებ ადმინისტრაციული და საპოლიციო საშუალების ერთობლიობაც მოწმობდა.

V. სერვიტუტი (servitute)

მფლობელობისა და საკუთრების ზემოჩამოთვლილი უფლებების გარდა, რომის სამართლით, ნივთების არსის გარკვეული შეზღუდვების გათვალისწინებით, მთელი რიგი უფლებები ჩამოყალიბდა და დადგინდა. აღნიშნულ უფლებათა ობიექტი, ცხადია, იყო, სხვისი ნივთები, რის გამოც მათ **iure in re aliena** ეწოდებოდა. ამ უფლებებს ძალზე ადრე მიეცა დასაბამი. მათი თანდათანობითი განვითარების საფუძველზე სხვადასხვა შინაარსის უფლებამოსილებათა გარკვეული ჯგუფი შეიქმნა. კლასიკური ეპოქის დასასრულს, ამ ჯგუფს დაემატა სერვიტუტის, სუპერფიციუმისა და ემფითევზისის ინსტიტუტები და გირავნობა.

§1. სერვიტუტის ცნება

სერვიტუტი ეწოდებოდა სხვისი ნივთით სრული ან ნაწილობრივი სარგებლობის უფლებას, რომელიც უშუალოდ კონკრეტულ მიწის ნაკვეთს ან კონკრეტულ პირს უკავშირდებოდა სარგებლის მიღების მიზნით.

სიტყვით **servitus** „ნივთის მონა“, „ნივთით სარგებლობა“ ანუ ისეთი ურთიერთობა აღინიშნებოდა, რომლის დროსაც ნივთით, მიწის ნაკვეთით სარგებელს (**praedium serviens**) იღებდა არა მხოლოდ ბატონი, არამედ მეზობელი ნაკვეთის მესაკუთრეც. მესაკუთრის უფლებას მომსახურე ნივთზე ასევე სერვიტუტი ეწოდებოდა. შემდგომში ტერმინი **servitus** მთელ რიგ მსგავს ურთიერთობებზე გავრცელდა. მომსახურე ნივთის მესაკუთრეს ევალებოდა თავი შეეკავებინა ნივთებზე იმ გარკვეული ზემოქმედებისაგან, რომელსაც ის შეუზღუდავად განახორციელებდა საკუთარ ნივთზე, იმ შემთხვევაში, თუ სხვა პირის სანივთო უფლებებისაგან თავისუფალი იქნებოდა. კერძოდ, სერვიტუტით იგულისხმებოდა თავის შეკავება გარკვეული ქმედებისაგან: **1.** მიწის ნაკვეთის მესაკუთრეს ეკრძალებოდა დადგენილ სიმაღლეზე მაღალი შენობის აგება; **2**. მას ევალებოდა სხვა პირის ისეთი ქმედების თმენა,

რომელიც მესაკუთრეს შეეძლო აღეკვეთა, თუ ნივთი სერვიტუტით არ იქნებოდა დატვირთული, რაც, ფაქტობრივად, იმაზე მიუთითებდა, რომ მესაკუთრემ მეზობელს ნება დართო, რათა მას მისი ნივთით ესარგებლდა. მაგალითად, წყალსატევამდე საქონლის გადასარეკად. პოზიტიური ქმედებების შესრულების დავალდებულება სერვიტუტით არ შეიძლებოდა, მაგრამ რომის სამართლით არსებობდა კიდევ ერთი სახეობა, რომლითაც, სერვიტუტით დატვირთული მიწის ნაკვეთის მესაკუთრეს, საყრდენების განახლება-შეკეთება ევალებოდა. სერვიტუტით დატვირთული ნაკვეთის მესაკუთრეს მუდმივად ევალებოდა კარგ მდგომარეობაში ჰქონოდა არა მხოლოდ მიწის ნაკვეთი, არამედ მასზე არსებული ნაგებობაც, რომელზედაც სერვიტუტი სხვა პირს ეკუთვნოდა. ნივთზე საკუთრების უფლება ყველას, მათ შორის სერვიტუტის უფლებასაც მოიცავდა. აღნიშნულის საფუძველზე შეიმუშავეს შემდეგი დებულება – საკუთარი ნივთი არავის არ ემსახურება (**nemini res sua servit**) ანუ საკუთარ ნივთზე სერვიტუტის უფლება დაუშვებელია.

§2. სერვიტუტების წარმოშობა

I. სერვიტუტის შეძენა ხდებოდა რეალური შედეგის მქონე აქტებით.

1. **Mancipatio**-თი, თუ სერვიტუტით დატვირთული იყო სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულების მამული და 2. **in iure cessio**-თი, თუ სერვიტუტით საქალაქო სა სასოფლო მიწები იყო დატვირთული. **Tradicio** აღნიშნული მიზნებისათვის გამოუსადეგარი იყო, რადგან სერვიტუტი უსხეულო ნივთების (**res incorporales**) კატეგორიას განეკუთვნებოდა.

II. სერვიტუტის დადგენის განსაკუთრებული საშუალება გამოიყენებოდა მაშინ, როცა მიწის ნაკვეთის განსაზღვრული ნაწილის მესაკუთრის შეცვლა ხდებოდა: გამსხვისებელი, რომელსაც საკუთრების უფლება მიწის ნაკვეთის მეორე ნაწილზე რჩებოდა (რითაც ის, ფაქტობრივად, ზარალდებოდა), თავის სასარგებლოდ სერვიტუტის დადგენას ითხოვდა (**exceptio (deductio) servitutis**). ამ შემთხვევაში, სერვიტუტის დადგენა საგანგებო დათქმით – მანციპაცია (**mancipatio**) ან უფლების დათმობა (**in iure cessio**) – ხდებოდა.

III. ქრ. შობამდე I საუკუნეში სერვიტუტი ხანდაზმულობით (usucapio) დგინდებოდა. თუმცა, აღნიშნული წესი **lex Scribonia**-თი გაუქმდა. კლასიკურ ეპოქაში სარგებლობის ხანდაზმულობას მხოლოდ სერვიტუტის არსებობის მტკიცების მნიშვნელობა ჰქონდა. იუსტინიანემ სერვიტუტებზე განავრცო ხანდაზმულობის ვადა (**longi temporis praescriptio**), რომელიც სერვიტუტის დადგენიდან 10 ან 20 წლის შემდეგ შედიოდა ძალაში.

IV. სერვიტუტის მინიჭება სასამართლოს გადაწყვეტილებით, თანასაკუთრების გამოყოფისას.

§3. სერვიტუტის სახეები

უძველესი რომაული სამართლის თანახმად, მხოლოდ სასოფლო სერვიტუტი არსებობდა; სერვიტუტის ამ სახით, მიწის ერთი ნაკვეთის მესაკუთრე მიწის მეორე ნაკვეთის დაქვემდებარებით, გაბატონებული ნაკვეთის სამეურნეო-ეკონომიკურ მოგებას ღებულობდა. წვრილი მიწათმფლობელები მეურნეობას დამოუკიდებლად ვერ უძღვებოდნენ. მხოლოდ

საკუთარი რესურსებით აუცილებელი სამეურნეო საჭიროების დაკმაყოფილება მათ არ შეეძლოთ, ახლომდებარე ნაკვეთებთან მუდმივი კავშირისა და შემოერთების გარეშე.

თავდაპირველად, მიწის ნაკვეთები მხოლოდ სასოფლო-სამეურნეო დანიშნულებით გამოიყენებოდა და სამართლებრივად რეგულირდებოდა. ამ მიზნით, შემოიღეს სასოფლო ნაკვეთების სერვიტუტი – **servitudes praediorum rusticorum**. მათ რიცხვს განეკუთვნებოდა მიწის ნაკვეთები ნაგებობის გარეშე ან მხოლოდ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების საწარმოებლად დამხმარე ნაგებობებით. მოგვიანებით, როცა ქ. რომი უზარმაზარი იმპერიის ცენტრად იქცა, განაშენიანებულ მიწის ნაკვეთებთან დაკავშირებით, წარმოიშვა საქალაქო სერვიტუტი – **servitudes praediorum urbanorum.** ამის შემდეგ, ქალაქშიც სერვიტუტის ყველა სახე საკმაოდ გავრცელდა. განსხვავებულ მოსაზრებას ეფუძნება პირადი სერვიტუტების (**servitutes personales irregulares**) დადგენა. თუ ვინმე, სხვა პირისათვის, თავისი ნივთის სამისდღეშიო გადაცემას მოისურვებდა, ეს მას პირადი სერვიტუტით შეეძლო; ამ შემთხვევაში, ნივთი არამესაკუთრის ინტერესებს ემსახურებოდა. თუმცა, პირადი სერვიტუტი აუცილებლად გულისხმობდა ერთს – ნივთის მესაკუთრე ყოველთვის რჩებოდა პირადი სერვიტუტის დამდგენი პირი ან მისი მემკვიდრე.

§4. სასოფლო (საადგილმამულო) სერვიტუტი

ყველა სასოფლო სერვიტუტი უშუალოდ მთავარ ნივთს (**praedium dominans)** უკავშირდებოდა. სასოფლო სერვიტუტით მიწის ორი განცალკევებული ნაკვეთი იგულისხმებოდა – ერთი ნაკვეთი ემსახურება მეორეს (**fundus servit funda**). სასოფლო სერვიტუტის არსი ის იყო, რომ უნდა დაეკმაყოფილებინა შემდეგი ძირითადი მოთხოვნები: სერვიტუტს უნდა დაეცვა მთავარი ნაკვეთი, რათა მას სარგებელი მოეტანა, თუმცა არ იყო სავალდებულო, რომ სერვიტუტის მეშვეობით უშუალოდ გაედიდებინა მთავარი ნაკვეთის შემოსავალი და გაეზარდა მისი ღირებულება. მას უნდა დაეტვირთა მთავარ ნაკვეთთან დაკავშირებული ნაკვეთი, რათა შესაძლებელი ყოფილიყო მისი მომსახურება; თუმცა მათ შორის უშუალო შემხებლობა უნდა ყოფილიყო. ამ წესის არსის თანახმად, ნაკვეთები გვერდიგვერდ უნდა ყოფილიყო.

სერვიტუტის ბუნებრივ რესურსებს მთავარი ნაკვეთის მესაკუთრის მოთხოვნილებები უნდა უზრუნველეყო მუდმივად, რათა თვითნებური და შემთვევითი **perpetua causa**, **utilitas perpetua** არ წარმოქმნილიყო; სანამ ასეთი მიზანი იყო, სერვიტუტი არსებობდა. სასოფლო ურთიერთობათა სუბიექტებში რა ცვლილებებიც არ უნდა მომხდარიყო (ნაკვეთის გასხვისების ან მისი მემკვიდრეობით გადაცემის მიუხედავად), სერვიტუტი განუყოფადი რჩებოდა და მხოლოდ სასერვიტუტო უფლებები ნაწილდებოდა. თუ მთავარი ნაკვეთი რამდენიმე მემკვიდრეზე გადავიდოდა, მაშინ თითოეულ მათგანს მომსახურე ნაკვეთის შესაბამისი წილით სარგებლობის უფლება ჰქონდა – **servitus per partes retinetur,** ანუ – თითოეული, მისი ნავკეთის ფართობის, შესაბამის წილს იღებდა.

§5. სასოფლო სერვიტუტების სახეები

სასოფლო-სამეურნეო ნაკვეთების შესაბამისად დადგენილ სერვიტუტებს **iura praediorum**

rusticorum ეწოდებოდა. მათ რიცხვს განეკუთვნებოდა საგზაო და წყლის სერვიტუტებიც, იმ შემთხვევაშიც კი, როცა თითოეული მათგანი საქალაქო მიწის ნაკვეთებისათვის იყო განკუთვნილი. სასოფლო სერვიტუტის ოთხი უძველესი სახე არსებობდა: **1. iter** - ქვეითად, ცხენით გავლის უფლება; **2. actus** – საქონლის გადარეკის უფლება; **3. via** – დატვირთული ურმით ან ოთხთვალათი გავლის უფლება;

4. aquaeductus – წყლის გაყვანის უფლება.

მოგვიანებით, სასოფლო სერვიტუტის რიცხვს მიაკუთვნეს წყლის ამოღების უფლება, წყალსაცავამდე საქონლის გადარეკის უფლება, საქონლის საძოვრად გადარეკის უფლება.

§6. საქალაქო (საადგილმამულო) სერვიტუტები

განაშენიანებული ნაკვეთებისათვის შექმნილ სერვიტუტებს – საქალაქო სერვიტუტები (**iura praediorum urbanorum**) ეწოდა. მათი ძირითადი სახეები იყო: **1. servitus protegendi** – სხვის ნაკვეთზე სახლის სახურავის გადაწევის უფლება ანუ სხვის საჰაერო სივცეში შეჭრის უფლება; **2. servitum tigni immittendi** – სხვის კედელზე საყრდენების დამაგრების უფლება; **3. servitus oneris ferendi** – სხვის კედელზე ნაგებობის მიშენების ან სხვის საძირკველზე დაშენების უფლება.

მოგვინებით საქალაქო სერვიტუტებს მიაკუთვნეს: **1.** წვიმის წყლის ჩადინება-გადინების უფლება; **2.** წყლის ჩაშვების უფლება; **3.** საკანალიზაციო არხების მშენებლობა-გაყვანის უფლება; **4.** მოთხოვნა, რომ ფანჯრები არ დაეფარათ და არ დაერღვიათ ხედი, დადგენილ სიმაღლეზე მაღალი შენობის აგებით.

§7. პირადი სერვიტუტები

1. უზუფრუქტი (usufructus)

სხვისი ნივთით სამისდღეშიო სარგებლობის უფლებას პირადი სერვიტუტი ეწოდებოდა. პირადი სერვიტუტების ძირითადი სახე იყო: უზუფრუქტი, **usus, habitatio, operae servorum vel animalium.** უზუფრუქტი **(usufructus)** სხვისი ნივთით სარგებლობის ყველაზე გავრცელებული უფლება იყო. პირს, რომელსაც ასეთი უფლებამოსილება ჰქონდა უზუფრუქტუარი ეწოდებოდა; მას შეეძლო ნივთით სარგებლობაც (**uti**) და მისი ნაყოფითაც (**frui**), ოღონდ ნივთი არ უნდა დაეზიანებინა და არც მისი ნაყოფით სარგებლობის უფლება არ უნდა დაერღვია (მისი სამეურნეო დანიშნულება არ უნდა შელახულიყო). ასეთი უფლების მქონეს ისე უნდა ესარგებლა ნივთით, როგორც ეს კარგ, ყაირათიან მეურნეს ეკადრება, ანუ ნივთით სარგებლობის ყველა წესის დაცვით. ბუნებრივი ნაყოფის მოკრეფის მომენტიდან მისი მესაკუთრე-მოსარგებლე (**perceptio)** ხდებოდა; ვიდრე უზუფრუქტი მოქმედებდა, მესაკუთრეს, ნივთიდან მიღებულ შემოსავალზე, უფლება არ ჰქონდა, რადგან მისი საკუთრება მხოლოდ შიშველი საკუთრების უფლება (**nuda proprietas)** იყო, ანუ მესაკუთრეს შეეძლო თავისი საკუთრების უფლება სხვა პირისათვის გადაეცა, დაეტვირთა ის სხვა სერვიტუტით, მაგრამ ამით უზუფრუქტი არ უნდა დაზიანებულიყო. უზუფრუქტის საგანი შეიძლება ყოფილიყო

ნივთი, რომლით სარგებლობაც შეიძლებოდა მათი დაზიანების ან განადგურების გარეშე. უზუფრუქტუარს შეეძლო ეკისრა გარკვეული მოვალეობები, რომლებიც, ფორმალურად, ზეპირი ფორმის ხელშეკრულებით (**stipulatio**) იყო დადგენილი. მას ყოველთვის უნდა ეზრუნა, რომ ნივთს მუდმივად სარგებელი და შემოსავალი მოეტანა, ფაქიზი და ყაირათიანი მოპყრობით დაეცვა დაზიანებისაგან. ნივთზე ყველა ხარჯს უზუფრუქტუარი იხდიდა, მათ შორის გადასახადებსა და გამოსაღებს. დაბრუნებისას, შემდგომი გამოყენებისა და სარგებლის მოსატანად, ნივთი ვარგისი უნდა ყოფილიყო. ამ მოვალეობათა შესრულების უზრუნველსაყოფად, ანდა უზუფრუქტუარის გარდაცვალების შემდეგ, უზუფრუქტის დასაბრუნებლად, სტიპულაციის მეშვეობით (**cautio usufructuaria**), პრეტორული უზრუნველყოფა დაადგინეს. უზუფრუქტი, იდეალური წილის სახით, რამდენიმე პირის კუთვნილება შეიძლება ყოფილიყო. საკუთრების არსებობის შემთხვევაში (**partes pro indiviso**, **usufructus**) სხვა დანარჩენ ნაწილებზე, ერთი რომელიმე წილით, სარგებლობაც დასაშვები იყო. ეს იყო ერთადერთი სერვიტუტი, რომლის დროსაც ასეთი დაყოფა შეიძლებოდა. წმინდად პირადი სერვიტუტის სახით, მემკვიდრეობით გადაცემასა და გასხვისებას, უზუფრუქტი არ ექვემდებარებოდა. თუმცა, პირადი სარგებლობის (მაგრამ არა უფლების) გასხვისება დასაშვები იყო. უზუფრუქტუარის გარდაცვალების შემდეგ, უზუფრუქტი წყდებოდა და სარგებლობის საგანი მის მემკვიდრეს მესაკუთრისათვის უნდა დაებრუნებინა.

სხვისი ნივთით შეზღუდული მოცულობით სარგებლობის უფლების ფორმას **usus** ეწოდებოდა. ასეთ მოსარგებლეს ნაყოფიდან იმდენი ეძლეოდა, რამდენიც მას ესაჭიროებოდა საკუთარი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად. მოსარგებლეს არც თავისი უფლების სხვისთვის გადაცემა შეეძლო და არც ამ უფლების სხვისთვის გაყოფა. მოსარგებლეს უფლება ჰქონდა სარგებლობის უფლება თავისი ახლობლებისათვის მიეცა. თუმცა, **usus** შეიძლება რამდენიმე პირის კუთვნილებაც ყოფილიყო, მაგრამ მოსარგებლის მოვალეობები არ იყოფოდა.

სხვის სახლში ან სახლის ნაწილში სამისდღეშიო ცხოვრების უფლებას **habitatio** ეწოდებოდა. უფლებამოსილ პირს შეეძლო თავად ეცხოვრა სახლში ან გაექირავებინა. სხვისათვის ამ უფლების უსასყიდლოდ დათმობა დაუშვებელი იყო.

სხვისი მიწით ან ცხოველით სამისდღეშიო სარგებლობის უფლებას **operae servorum vel animalum** ეწოდებოდა. აღნიშნულის გაქირავება დასაშვები იყო.

§8. სერვიტუტის შეწყვეტა

1. პროცესუალური ფორმით უფლებამოსილი პირის მიერ მესაკუთრისათვის საკუთარი უფლების დათმობით **(in iure cessio)**; **2.** გაქვითვითი ხანდაზმულობით: პირადი სერვიტუტი – მისი შეუსრულებლობის (**non usus**) შემთხვევაში; უძრავი ქონების შემთხვევაში – 2 წლის შემდეგ იქვითებოდა, ხოლო მოძრავი ქონების შემთხვევაში – 1 წლის შემდეგ; იუსტინიანეს სამართლით, შესაბამისად, 10 და 20 წლის შემდეგ; **3.** თუ მომსახურე ნაკვეთის მესაკუთრე შეიძენდა საკუთრების უფლებას მთავარ ნაკვეთზე, ორი უფლების შერწყმით (**confusio**) სერვიტუტი წყდებოდა (**nemini (nulli) res sua servit)**. სასოფლო სერვიტუტის მსგავსად, პირადი სერვიტუტის შემთხვევაში, ერთი უფლებამოსილი პირის საკუთრებისა და სამისდღეშიო სარგებლობის უფლების შერწყმას ისეთივე შედეგი ჰქონდა; **4.** პირადი სერვიტუტის ობიექტზე

რაიმე არსებითი ცვლილებების შეტანის შემთხვევაში, რაც პირადი გამოყენების არსებით შეცვლას იწვევდა, სერვიტუტი წყდებოდა (მაგალითად, შენობის დაწვა); **5.** უფლებამოსილი პირის გარდაცვალება ან მისი უფლებაუნარიანობის დამცრობა (**capitis deminutio**) პირად სერვიტუტზე იგივე გავლენას ახდენდა;

6. სანივთო სერვიტუტი (როგორც ნებისმიერი სანივთო უფლება) თვითმომსახურე ნივთის განადგურების შემთხვევაში წყდებოდა, ხოლო პირადი სერვიტუტი – მისი არსებითი შეცვლით.

§9. სერვიტუტის დაცვა

მესაკუთრის მსგავსად, სერვიტუტზე უფლებამოსილ პირს, როგორც არსებული, ისე სამომავლო უფლებების დარღვევისგან, თავის დაცვა და წართმეული სერვიტუტის – **usufructus** – დაბრუნების მოთხოვნა შეეძლო; ასევე მისი უფლებების დამრღვევი ვითარების აღმოფხვრაც. თავდაპირველად, მის სარჩელს **vindicatio servitutis** ეწოდებოდა, მოგვიანებით კი – **actio confessoria**. იუსტინიანეს სამართლით, ასეთი სარჩელი გაიცემოდა ყველა იმ პირის წინააღმდეგ, ვინც უფლებამოსილ პირს მისი უფლებების განხორციელებაში ხელს უშლიდა, იმის მიუხედავად, მომსახურე ნივთი დამრღვევს ეკუთვნოდა თუ არა. **Actio confessoria-**ს მიზანი იყო მესაკუთრისათვის **actio negatoria**-ს ტოლფასი უფლებები მიენიჭებინა. სასარჩელო მოთხოვნის მიზანი სასოფლო ან პირადი სარგებლობის შესაბამისი მდგომარეობის აღდგენა იყო, რათა სამომავლოდ უზრუნველეყო ყოველგვარი დარღვევისა და ზიანის ანაზღაურებისაგან პირის დაცვა.

§10. დაცვის სხვა საშუალებები

პრეტორული ედიქტით სასოფლო სერვიტუტის დაცვის სხვა, მფლობელობითი ინტერდიქტის ანალოგიური, საშუალებები – ინტერდიცტა უტილიტა დე აქუა, დე რივის, დე ფონტე აქუაენაუსტუ (წყლის, საგზაო და წყლის დასალევად, წყალსატევზე გასასვლელი ინტერდიქტი) დადგინდა. კლასიკურ სამართალში ნახსენებია კეთილსინდისიერი მფლობელის სარჩელი (**actio Publiciana**), რომელიც **actio confessoria**-საგან განსხვავებით, სერვიტუტების გამარტივებული დაცვისას გამოიყენებოდა. იუსტინიანეს სამართლით, კონფესორული სარჩელი გაიცემოდა იმ სერვიტუტების დასაცავად, რომლებიც ნივთის გადაცემით (**traditio**), სარგებლობის პასიური დაშვებით (**pati-patientia**) და მფლობელობითი ხანდაზმულობით (**longe possessio)** იყო დადგენილი.

VI. სუპერფიციუმი და ემფითევზისი (surepficies et emphiteusis)

§1. სუპერფიციუმი

სუპერფიციუმი და ემფითევზისი, ანუ სხვისი ნივთით სარგებლობის სამემკვიდრეო და

განკარგვითი უფლებები, ადგენდა, შენობასთან ერთად, სხვისი მიწით სარგებლობის (სუპერფიციუმი) და დამუშავების (ემფითევზისი) უფლებას. ორივე ინსტიტუტის ელემენტები რომისა და პროვინციული სამართლით ერთდროულად ყალიბდებოდა, ხოლო სხვის ნივთზე უფლების ძალა და მნიშვნელობა ამ ინსტიტუციებმა გაცილებით გვიან, პრეტორული სამართლის გავლენით შეიძინა. **Usufrustus** და **habitatio** სერვიტუტისაგან (სხვისი ნივთით სარგებლობის უფლება) ძალზე ვრცელი უფლებებით გამოირჩეოდა. ეს იყო თითქმის საკუთრების მსგავსი უფლება და, რაც განსაკუთრებით აღსანიშნავია, მემკვიდრეობით გადაიცემოდა და გასხვისებაც შეიძლებოდა. ქირავნობისა და იჯარისაგან სუპერფიციუმი და ემფითევზისი ყველა სახის დარღვევისაგან, ამ უფლებების დაცულობით განსხვავდებოდა, რადგან იჯარა და ქირავნობა ვალდებულებითი ურთიერთობები იყო და მათი დაცვა მხოლოდ პირადი ხასიათისა იყო.

ფართო გაგებით სუპერფიციუმით (**surepficies)** აღინიშნებოდა ყოველივე ის, რაც ადამიანის მიერ იყო შექმნილი, მდებარეობდა მიწის ზემოთ ან მიწის ქვეშ და უშუალო კავშირში იყო მიწის ზედაპირთან. ეს იყო განსაკუთრებული სამართლებრივი ურთიერთობა, რომლითაც იგულისხმებოდა სხვის მიწაზე აშენებული ნაგებობის ხანგრძლივად სარგებლობის უფლება; ამ უფლების მემკვიდრეობით გადაცემა და განკარგვა კანონით დაიშვებოდა. მიწის ნაკვეთის დამქირავებელი (სუპერფიციარი) შენობას თავისი ხარჯით აგებდა. ნაგებობაზე საკუთრების უფლება მიწის მესაკუთრეს ენიჭებოდა; წესის თანახმად, ყველაფერი, რაც მიწის ზედაპირზე იყო და მიწას უკავშირდებოდა, მიწის მესაკუთრეს ეკუთვნოდა. თუმცა სუპერფიციალური ხელშეკრულების მოქმედების ვადაში, შენობით სარგებლობის უფლება მხოლოდ სუპერფიციარს ენიჭებოდა. კლასიკოსი იურისტები სუპერფიციუმს სხვის ნივთზე უფლებად (**ius in re aliena)** განიხილავდნენ, მისი გადაცემა ერთი პირიდან მეორეზე დაიშვებოდა, იმის მიუხედავად, მიწაზე საკუთრების უფლება უწინდელ მესაკუთრეს ჰქონდა შენარჩუნებული, თუ სხვა პირზე იყო გასხვისებული. ისტორიულად, სუპერფიციუმის შესახებ შეთანხმება წარმოიშვა სახელმწიფოს ან ქალაქის კუთვნილი მიწების მიმართ (**loca publica)**, რომელთა გაყიდვაც არ დაიშვებოდა. ეს იყო საჯარო-სამართლებრივი ხასიათის შეთანხმება. ნაგებობის ასაშენებლად გაცემული მიწის ნაკვეთის საფასურად, დადგენილ ვადაში, დამქირავებელი სახელმწიფოს სასარგებლოდ ქირას – მიწის გადასახადს (**solarium)** იხდიდა.

ამრიგად, ეს იყო ვალდებლებითი ხასიათის ურთიერთობა, რომელიც შემდეგში პრეტორმა განავითარა და ნივთზე უფლების მნიშვნელობა (**ius in re)** შესძინა. ამის შემდეგ სუპერფიციუმი განიხილებოდა, მიწის ზედაპირისაგან, იურიდიულად გამოცალკევებულ ნივთად, რომელიც ასევე განცალკევებულ სამართლებრივ წესს ექვემდებარებოდა. სუპერფიციუმზე ინტერდიქტი სუპერფიციარს პრეტორმა მიანიჭა (**interdictum de siperficie)**, **uti possidentis** ინტერდიქტის მსგავსად, მესამე პირებისაგან სარგებლობის უფლების დაცვის მიზნით. პრეტორის დაპირების თანახმად, სუპერფიციარს (საკუთრების დასაცავად გაცემული სარჩელის მსგავსად) ნივთზე სარჩელი ეძლეოდა. ეს სარჩელი ნაგებობის მფლობელობის დაკარგვის შემთხვევაში გაიცემოდა. სუპერფიციარი ვალდებული იყო, დადგენილი ვადის განმავლობაში მიწის მესაკუთრისათვის, მიწის რენტა (**solarium**) გადაეხადა. აღნიშნული გადასახადი მოიცავდა არა მარტო მიმდინარე, არამედ ყველა ძველ და წლების მანძილზე დაგროვილ გადაუხდელ გადასახადებს. გარდა ამისა, სუპერფიციარი სახელმწიფო გადასახადებსა და გამოსაღებს იხდიდა. სუპერფიციარისათვის უფლებამოსილების თვითნებურად წართმევა მესაკუთრეს არ შეეძლო; თუ იგი დროულად არ გადაიხდიდა

გადასახადებს, ასეთ შემთხვევაში მესაკუთრე, საკუთრების უფლების დასაცავად, სარჩელს აღძრავდა.

§2. ემფითევზისი

იუსტინიანეს კომპილაციებში ტერმინი **ager emphiteuticarius** სხვა ცნების **ager vectigalis**-ის სინონიმად გამოიყენებოდა. თუმცა, კლასიკური პერიოდის იურისტებმა ამ ცნებებს სხვადასხვა მნიშვნელობა მიანიჭეს.

ემფითევზისი არის სხვისი მიწის ნაკვეთით (გამონაკლის შემთხვევაში ნაგებობით) სარგებლობის და ამ ნაკვეთიდან ნაყოფის მიღების სრული სანივთო, სამემკვიდრეო და გასხვისებადი უფლება. ემფითევზისი, გარკვეული საიჯარო გადასახადის გადახდის გარდა, რაიმე სახის შეზღუდვას არ აწესებდა იმ შემთხვევაში, თუ მოიჯარე მიწის ნაკვეთის პირვანდელ მდგომარეობას არ გააუარესებდა.

ა) **Ager vectigalis**. ხშირ შემთხვევაში, იტალიის ქალაქებს სახელმწიფო და ქურუმთა კოლეგიები საკუთარ ნაკვეთებს იჯარით გადასცემდნენ; მათ კარგად ესმოდათ, რომ სასოფლო-სამეურნეო, ვაჭრობის ან სამრეწველო საქმიანობის განსახორციელებლად იურიდიულ პირებს ნაკლები შესაძლებლობები ჰქონდათ. ასეთი იჯარა საკმაოდ ხანგრძლივი ვადით გაიცემოდა, ზოგჯერ, სამუდამოდაც, რადგან მოიჯარეს საკუთარი ვალდებულებების გადაცემა მემკვიდრეობითაც შეეძლო. იჯარის მთავარი პირობა საიჯარო გადასახადის (**vectigal**) დროულად და უპირობოდ გადახდა იყო. მესამე პირებისაგან საკუთარი უფლებების დასაცავად მოიჯარეს, შუამავლობის გასაწევად, ნაკვეთის მეპატრონისათვის უნდა მიემართა, ვინაიდან მოიჯარე სანივთო უფლებებს არ ფლობდა. იურიდიული პირის მდგომარეობა გაცილებით მძიმე და არაქმედითი იყო ფიზიკურ პირთან შედარებით. აქედან გამომდინარე, სანივთო უფლებების დაცვად, უფრო მიზანშეწონილად მიიჩნიეს, თუ დაცვის უფლებებს მოიჯარე დამოუკიდებლად მოიპოვებდა და მეპატრონის შუამავლობაზე დამოკიდებული არ იქნებოდა. ამ მიზნით, (სავარაუდოდ, **responsa prudentum**-ით და არა პრეტორული ედიქტის საფუძველზე), მოიჯარეს მიენიჭა **actio in rem** (**vectigalis actio**), რითაც მისი საიჯარო უფლებები სანივთო უფლებად (**ius in re aliena**) იქცა; გარდა ამისა, მას წარმოშობილი მფლობელობის განხორციელებაც მოეთხოვებოდა.

აღნიშნულის საფუძველზე, მოიჯარე საიჯარო ნაკვეთიდან მიღებულ ნაყოფსაც იძენდა, თანაც ნაყოფის **separatio**-ს მომენტიდან. მისი ეს უფლება გასხვისებადი და სამემკვიდრეო გახდა. რამდენიმე უფლებამოსილ პირს ნაკვეთის რეალურ ნაწილებად დაყოფა აღარ შეეძლო. მოუსავლიან წლებში მოიჯარეს საიჯარო გადასახადის შემცირების მოთხოვნაც შეეძლო.

ბ) **Ager emphyteuticarius**. რომის სახელმწიფო მოხელეთა მიერ დადგენილი ემფითევზისის ინსტიტუტი მიზნად ისახავდა საშუალო დონის საგლეხო მიწათმფლობელობის შექმნას. ამ მიზნით, ქრ. შობის II საუკუნიდან მოყოლებული, პროვინციაში მდებარე აუთვისებელი მიწის ის უზარმაზარი ფართობი, რომელსაც მთლიანად მონარქია, ან იმპერატორი – კერძო საკუთრებით, ფლობდა, სამემკვიდრეო-საიჯარო უფლებით მოიჯარეებს გადაეცა დასამუშავებლად. მოგვიანებით, იჯარის ეს ფორმა საეკლესიო ნაკვეთების,

პროვინციული ქალაქებისა და დიდგავროვანთა სამფლობელოების მიმართ გამოიყენეს. ემფითევტისა და იტალიის **ager vectigalis** მოიჯარის უფლებები იდენტური იყო. ემფიტევტს სხვის ნივთზე სანივთო უფლებები (**ius praedii**) ენიჭებოდა, თუმცა, სხვისი ნივთით სარგებლობის ამ ორ კატეგორიას შორის განსხვავება მაინც იყო: მოუსავლიან წლებში ემფითევტას საიჯარო გადასახადის შემცირების მოთხოვნა არ შეეძლო. ემფითევტისათვის მინიჭებული გაყიდვის უფლება უპირატესი შესყიდვის უფლებით იყო შეზღუდული.

დროის კვალობაზე, საბოლოოდ აღნიშნული სხვაობები პრაქტიკულად, აღმოიფხვრა. იუსტინიანეს კანომდებლობით **ager vectigalis** უშუალოდ **ager emphyteuticarius**-თან გაიგივდა. თუმცა აღსანიშნავია, რომ ჩვენამდე არ მოუღწევია იმ კანონს, რომლის საფუძველზეც მათი გაიგივება მოხდა.

ემფითევტას მიწის ნაკვეთით სარგებლობისა და მიწის ნაკვეთიდან მიღებული ნაყოფის შეუზღუდავი უფლება (მაგრამ არა განძის მითვისება) ჰქონდა. ნაკვეთიდან ნაყოფის ან ნამატის გამოყოფის (**separatio**) თანავე, მას მათი მიღების უფლება გააჩნდა. მოიჯარეს შეეძლო ნივთის სუბსტანციის შეცვლა, მაგრამ არა მისი გაუარესება. რაკი ეს იყო გასხვისებადი და სამემკვიდრეო უფლება, ნივთის განკარგვა ემფითევტას სიცოცხლეშიც შეეძლო და გარდაცვალების შემდეგ; გარდა ამისა, საკუთარი უფლებებით სარგებლობის პერიოდში, ნივთზე სერვიტუტების დადგენა და დატვირთვაც (გარდა ცალმხრივი მიტოვებისა (**derelictio**) იყო დაშვებული, ანუ ნივთზე უარის თქმა მისი მიტოვების მიზნით). ნებისმიერი სახის დარღვევისაგან ემფითევტას უფლებას იცავს მოსარგებლისათვის (**utiliter**) მინიჭებული მესაკუთრის ყველა სარჩელი: **re vindicatio, negatoria, confessoria, Publiciana in rem actio**. გარდა ამისა, ემფითევტასა და ნივთის მეპატრონეს შორის, სამართლებრივი ურთიერთობის საფუძვლიდან – გარიგებიდან გამომდინარე – ურთიერთსანაცვლო პირადი სარჩელი წარმოიშობოდა.

§3. ემფითევტას მოვალეობები

1. ემფიტევტას მოვალეობის თანახმად, მას არ უნდა დაეშვა მიწის ნაკვეთის გაუარესება; წინააღმდეგ შემთხვევაში, იუსტინიანეს კანონით, მეპატრონე მას ემფითევზისს ართმევდა; **2.** მას უნდა გადაეხადა მიწის ნაკვეთზე დადგენილი გადასახადი. თუ სამი წლის განმავლობაში აღნიშნულ გადასახადს არ გადაიხდიდა, ნაკვეთის მეპატრონეს უფლება ჰქონდა მისთვის ემფითევზისი ჩამოერთვა; **3.** ემფითევტას მიწის ნაკვეთის მეპატრონისათვის უნდა გადაეხადა ყოველწლიური გადასახადი, რომლის ოდენობაც ემფითევზისის დადგენისას განისაზღვრება. ამ მოვალეობისაგან ემფითევტას, იმპერატორ ზენონის კანონით, მხოლოდ ნაკვეთის მთლიანი და არა ნაწილობრივი განადგურება ათავისუფლებდა, რადგან გადასახადით არა სარგებლობის უფლების ანაზღაურება, არამედ მეპატრონის საკუთრების უფლების აღიარება იგულისხმებოდა. ამიტომ, მოუსავლიანობის და სხვა სტიქიური უბედურების შემთხვევაში, გადასახადის შემცირება დაუშვებელი იყო; **4**. ნებისმიერი სახის გასხვისების შემთხვევაში, ემფითევტას მეპატრონის თანხმობის მიღება ევალებოდა. უარის თქმა მეპატრონეს მხოლოდ საპატიო მიზეზის შემთხვევაში შეეძლო. ემფითევტაზე დაკისრებული მოვალეობების შეცვლა მხარეთა განსაკუთრებული შეთანხმების შემთხვევაში შეიძლებოდა.

§4. ემფითევზისის წარმოშობა

1. მესაკუთრესთან ხელშეკრულების დადებით და თან ნაკვეთის გადაცემა, სავალდებულო არ იყო. ასეთი ხელშეკრულების არსი დიდი ხნის განმავლობაში სადაო იყო: იურისტთა ნაწილი მას საიჯარო ხელშეკრულებად, ნაწილი კი ნასყიდობის ხელშეკრულებად მიიჩნევდა. იმპერატორმა ზენონმა ემფითევზისი არ მიიჩნია განსაკუთრებულ ხელშეკრულებად – **contractus emphyteuticarius**, რომელიც არც ნასყიდობის წესებს ექვემდებარებოდა და არც ქირავნობის წესებს; ამიტომ ემფითევტა, როგორც მყიდველი, პასუხს არ აგებდა, თუმცა, როგორც დამქირავებელი ნივთის გაუარესების რისკისაგან არ თავისუფლდებოდა; **2.** საანდერძო დანაკისრით (ლეგატით), რომელსაც მესაკუთრე **mortis causa**-ს შემთხვევაში, უდგენდა საკუთარ მემკვიდრეს; **3.** სასამართლოს გადაწყვეტილების საფუძველზე; **4.** სადაო იყო ემფითევზისის წარმოშობა ხანდაზმულობით (**usucapio**).

§5. ემფითევზისის გადატანა

უკვე არსებული ემფითევზისი შეიძლება გადატანილი ყოფილიყო: **1.** ემფითევტას მხრიდან ნაკვეთის გადაცემის (**traditio**) მეშვეობით იმ განზრახვით, რომ ნაკვეთის შემძენი იძენდა ემფითევზისის უფლებასაც იძენდა; **2.** ემფითევტას გარდაცვალების შემდეგ მემკვიდრეობით ან ლეგატით; **3.** სასამართლოს განკარგულებით: ნაკვეთის გაყოფის პროცესისას, ვინაიდან, ემფითევზისს დაქვემდებარებული ნაკვეთის რეალურ ნაწილებად გაყოფა, მეპატრონის თანხმობის გარეშე არ დაიშვებოდა. მთელი ემფითევზისი მოსამართლეს ერთ-ერთ მონაწილისათვის უნდა მიენიჭებინა, რათა მას სხვა მონაწილეთათვის შესაბამისი ანაზღაურება გადაეხადა; **4.** არსებული ემფითევზისის შეძენა არაუფლებამოსილ პირს შეეძლო ხანდაზმულობის ვადით, რაც ემფითევზისის შეძენის პირვანდელი საშუალება და არა მისი გადატანა იყო.

§6. ემფითევზისის შეწყვეტა

გარემოებანი, რომელთა საფუძველზეც შეიძლება შეწყვეტილიყო ყველა სანივთო უფლება და უფლება სხვის ნივთზე, ემფითევზისის სტატუსზეც ვრცელდებოდა; ასეთ გარემოებად მიჩნეული იყო:

1. მესამე პირის მიერ მიწის ნაკვეთზე შეუზღუდავი საკუთრების უფლების შეძენა ხანდაზმულობით;

2. საკუთარი მოვალეობების შეუსრულებლობის შემთხვევაში ემფითევტასათვის უფლების ჩამორთმევა ანუ ე.წ. **privatio**, თუ ემფითევტა საკუთარ მოვალეობებს დაარღვევდა.

თავი IX. ძველი რომის ვალდებულებითი სამართალი

Obligatio (ვალდებულება); **creditor** (კრედიტორი); **debitor** (მოვალე); **debitum** (ვალი); **vades** (რწმუნებული, გარანტი); **praedes** (გარანტის ქონება); **nexum** (ვალდებულების დადგენა კრედიტორსა და მოვალეს შორის ფორმალური ხელშეკრულების გზით, რომლის ძალით ხელშეკრულების პირობების შესრულების გარანტად გამოიყენებოდა მოვალის პირადი თავისუფლება); **vindex** (გარანტი, რომელიც იცავდა მოვალის ინტერესებს); **solutio per aes et libram** (მოვალის განთავისუფლება ვალდებულებს შესრულებისაგან იმ ფორმალური აქტის მეშვეობით, რომელიც ვალდებულებების საფუძველის საპირისპიროდ იქნა განხორციელებული); **sponsio (per aes et libram** – სპილენძისა და სასწორის მეშვეობით ან ფიცით განმტკიცებული რიტუალის განხორციელება); **talio** (ტალიონი); **sponsio** (ვერბალური ფორმით ვალდებულების დადგენა, სტიპულაციის უძველესი ნაირსახეობა); **Obligationes civiles** (ცივილური ვალდებულება); **Obligationes honorariae** (პრეტორული ვალდებულება); **Obligationes naturalis** (ბუნებითი ვალდებულება); **oportere** (მოვალის მოვალეობა); **ex contractu** (სახელშეკრულებო ვალდებულება); **ex delicto** (ზიანის მიყენებიდან წარმოშობილი – დელიქტური – ვალდებულება); **contractus** (ხელშეკრულება); **quasi ex contractus** (თითქოს ხელშეკრულებიდან წარმოშობილი ვალდებულება); **quasi ex delicto** (თითქოს ზიანის მიყენებიდან (დელიქტიდან) წარმოშობილი ვალდებულება); **stipulatio poenae** (ფულადი ჯარიმის შესახებ მიღწეული განსაკუთრებული შეთანხმება); **dare** (საკუთრების გადატანა); **facere** (გარკვეული მოქმედების შესრულება); **praestare** (უზრუნველყოფა, გარანტიის მიცემა); **damnum emergens** (აშკარა ზიანი); **lucrum cessans** (ხელიდან გაშვებული მოგება (სარგებელი); **arbitrium boni viri** (კეთილსინდისიერი მესამე პირის მოსაზრება, რომელიც არ იწვევს ეჭვს); არბიტრიუმ მერუმ (სუბიექტური და, მაშასადამე, არც თუ სარწმუნო მოსაზრება); **dare cerfam rem** (გარკვეული ნივთის საკუთრებაში გადაცემა); **obligatio certi** (შესრულების შეუძლებლობის დადგომა); **alternatio** (ალტერნატიული ვალდებულება); **ius variandi** (მოვალის არჩევანის მიხედვით); **obligatio incerti** (განუსაზღვრელი ვალდებულება); **cum facultate soolutionis** (შესრულების შეცვლის შესაძლებლობა); **genus nusquam perit** (გვარობითი ნივთები არასოდეს

იღუპება); **genus limitatum** (გვარობითი ნივთის უკიდურესი ინდივიდუალიზაცია); **vis maior, casus fortuitus, casus maior** (დაუძლეველი ძალის, ნების გარეშე, ობიექტური ფაქტორების მოქმედება); პერიცულუმ (საკონტრაქტო რისკის გადანაწილება); **dolus** (განზრახვა); **culpa** (ბრალი); **custodia** (პასუხისმგებლობა ნივთის შენახვაზე); **factum debitoris** (მოპასუხე საკუთარ მოქმედებაზე პასუხს აგებს განზრახვის გარეშეც); **deligentia** (წინდაუხედაობა); **imprudentia** (ჯეროვანი ყაირათიანობა); **negligentia** (დაუდევრობა); **imperitia** (გამოუცდელობა); **diligentiam praestare (**წინდახედულობის უზრუნველყოფა); **culpa in abstracto** (ბრალი აბსტრაქტული კრიტერიუმებით); **culpa in concreto (**ბრალი კონკრეტული კრიტერიუმებით); **diligentia diligentis** (ყაირათიანი მეურნის ყაირათიანობა); **culpa lata** (უხეში ბრალეულობა); **culpa levis** (მსუბუქი ბრალეულობა); **perpetuatio obligationes** (ვალდებულების მუდმივობა); **id quod interest** (დადებითი ინტერესი); **mora** (ვადის გადაცილება); **mora solvendi (mora debendi)** (შესრულების ვადის გადაცილება); **ინტერპელლატიო** (აღსრულების მოთხოვნა); **purgatio morae** (მოვალის გადაცილების განწმენდა); **mora accipiendi** (კრედიტორის მიერ გადაცილება); **depositio in aldibus sacris** (შესანახად ტაძარში მიბარება); **in fraudem creditorum** (კრედიტორისათვის საზიანო მოქმედება); **in integrum restitutio ob fraudem** (ვალაუვალი მოვალის მიერ დადებული გარიგების უკუქცევითი ეფექტის მიღწევა უწინდელ მდგომარეობაში აღდგენის ფორმით); **interdictum fraudatorium** (სპეციალური აღმდგენითი ინტერდიქტი); **actio Pauliana** (იუსტინიანეს იურისტების მიერ მოხდა **in integrum restitutio ob fraudem**-ისა და **intergictum fraudatorium**-ის განსაკუთრებულ სარჩელში გაერთიანება, რომელსაც პაულიუსის სარჩელი ეწოდა, იულიუს პაულუსის საპატივცემულოდ); **ad promissio** (მესამე პირის დამატებითი სტიპულაცია, რომელიც დაიდება ძირითადი ვალდებულების დადგენისთანავე – პირადი გარანტია); **sponsio** (პირადი გარანტიის პირველი ისტორიული ფორმა, რომელიც არის მესამე პირის დამატებითი სტიპულაცია ურთიერთობის პასიურ მხარეზე); **fideipromissio** (პარალელური **ad promissio**, რომელიც **sponsio**-სგან განსხვავებით, კეთილი ნებისათვისაც ხელმისაწვდომი იყო); **beneficium divisionis** (რამდენიმე გარანტის არსებობის შემთხვევაში, თითოეული პასუხს აგებდა საკუთარი წილის მიხედვით); **actio depensi (per formulas** პროცესის ფარგლებში რეგრესული მოთხოვნის განხორციელების საშუალება); **praeiudicium ex lege Cicereia** (განსაკუთრებული წინასწარი სასამართლო განხილვა, რომლის მეშვეობით დაიცვებოდა გარანტის უფლებები); **fideiussio** (პირადი გარანტიის მესამე სახე, რომლითაც პასუხისმგებლობა მემკვიდრეობით გადაეცემოდა); **beneficium cedendarum actionem** (სასარჩელო მოთხოვნათა დათმობის პრივილეგია); **ius sequelae et ius praelationis** (მოვალის ნივთის ხარჯზე დაკმაყოფილების შესაძლებლობა, იმის მიუხედავად, დარჩა თუ არა ნივთი მოვალის მხრიდან კონტროლის სფეროში); **fiducia cum creditore** (კრედიტორთან დადებული ფიდუციალური გარიგება, რომლის დროს მოვალის ნივთი გადადიოდა კრედიტორთან **in iure cessio an per aes et libram** რიტუალის მეშვეობით, იმ მიზნით, რომ კრედიტორი (ფიდუციარი) ნივთს თავისთან დაიტოვებდა ვალდებულების შეუსრულებლობის შემთხვევაში ან გადასცემდა მოვალეს (ფიდუციანტს) მოსალოდნელი შესრულების მიღების შემდეგ – ვალდებულების რეალური გარანტიის ფორმა); **nexum (nexi datio –** მოვალესა და მის კრედიტორს შორის დადებული ფორმალური ხელშეკრულება, რომლის ძალით, მოვალე ვალის უზრუნველყოფის მიზნით, პასუხს აგებდა საკუთარი თავისუფლებით); **nexi liberatio (nexus –** გათავისუფლება ამ ვალდებულებისაგან შეიძლება მომხდარიყო საპირისპირო აქტით, რომელიც ითვალისწინებდა იმავე ფორმალობებს, რაც იყო **nexum** დროს**); pignus datum (datio pignoris –** რეალური გარანტიის

კიდევ ერთი ფორმა, რომლის დროს დადგინდება გირავნობის რეალური ხელშეკრულება ანუ კრედიტორის მფლობელობაში, ძირითადი ვალდებულების ძალით, გადადის მოვალის ნივთი); **actio pigneraticia (in personam** – გირავნობის ურთიერთობებზე დაფუძნებული სარჩელი); **pignus conventum** (conventio pignoris); **hypotheca** (გირავნობის დადგენის ფორმა კრედიტორის ხელში მფლობელობის გადასვლის გარეშე; თავდაპირველად **pignus et hypotheca** შორის განსხვავება მხოლოდ ტერმინოლოგიური ხასიათის იყო და ჰუპოტჰეცა როგორც რეალური გარანტიის კონვენციონალური ფორმა დამკვიდრდა მხოლოდ კლასიკურ პერიოდში); **interdictum Salvianum** (მიწის ნაკვეთის იმ მოიჯარის ნივთების კრედიტორის მფლობელობაში გადაცემის ინტერდიქტი, რომელმაც გადააცილა საიჯარო რენტის გადახდა); სოლუტიო (აღსრულება); **solutio per aes et libram** (მოვალის მიერ ლრედიტორის მხრიდან პირადი თავისუფლების მოპოვება); **contrarius consensus** (მხარეთა შეთანხმება ხელშეკრულების მოშლის შესახებ); **beneficium competentiae** (მოვალე პასუხს აგებს მხოლოდ საკუთარი ქონებრივი აქტივების ფარგლებში ანუ საკუთარი გადახდისუნარიანობით); **locus solutionis** (აღსრულება მოსარჩელის არჩევით დადგენილ ადგილას უნდა მოხდეს); **datio in solutum (**აღსრულების შეცვლა); **pactum de non petendo** (შეთანხმება მოთხოვნაზე უარის თქმის შესახებ); **transactio** (მომრიგებლური გარიგება); **nudum pactum** (შიშველი პაქტი), რომელიც არ სარგებლობს სასარჩელო დაცვით); **exceptio pacti conventi** (ექსცეპცია შემდგარი შეთანხმების შესახებ); **pactum transactionis** (მომრიგებლური შეთანხმება შეწყვეტდა ვალდებულებას **ope exceptionis** – თავდაცვითი მოსაზრების მეშვეობით); **conpensatio** (ჩათვლა); **officio iudicis** (მოსამართლის თანამდებობრივი მოვალეობანი); **argentarius** (ბანკირი); **cum compensatione** (ჩათვლით); **cum deductione** (გამოკლებით); **ex edem causa** (მოსარჩელისა და მოპასუხის ურთიერთმოთხოვნა ერთგვაროვანი გარიგების მიმართ); **concursus causarum** (საფუძველთა კონკურენცია); **confusio** (შერწყმა); **novatio** (ნოვაცია); **idem debitum** (ვალდებულების საგნის იდენტურობა); **aliquid novi** (ძველ ვალდებულებაში ერთ-ერთი ელემენტის შეცვლა); **დელეგატიო** (დელეგაცია); **delegens** (ერთი პირი – დელეგანტი); **delegatus** (მეორე პირი – დელეგატი); **delegatarius** (მესამე მხარე – დელეგატარიუსი); **debitum** (ვალი); **nomen** (მოთხოვნა); **delegatio promittendi** (ვალდებულებათა დელეგაცია); **delegatio dandi** (შესრულებათა დელეგაცია); **delegatio nominis** (მოთხოვნათა დელეგაცია); **delegatio debiti** (ვალის დელეგაცია); **causa solvendi** (ფულადი თანხის გადახდა); **cessio** (ცესია – სხვა პირზე იდენტური მოთხოვნის გადატანა); **cessionarius** (ცედენტი – კრედიტორი); **cedens** (ცესიონარიუსი – მესამე პირი, რომელიც ცედენტის დავალებით პროცესში მოსარჩელედ გამოდის); **procurator (cognitor) in rem suam** (საკუთარ საქმეში რწმუნებულად გამომსვლელი – ის საქმეს აწარმოებდა საკუთარი სახელით და საკუთარი ინტერესის გამო); **denuntiatio** (მოვალისათვის შემდგარი ცესიის შესახებ გამოცხადება); **exceptio transacti negotii** (ეფუძნება მხარეებს შორის იმ მომრიგებლურ გარიგებას, რომელიც გამორიცხავს სარჩელს).

§1. ვალდებულების ცნება

ვალდებულება არის სამართლებრივი ბორკილი, რომლის ძალით, ჩვენ იძულებულნი ვართ რაიმე შევასრულოთ ჩვენი სახელმწიფოს კანონების შესაბამისად. Obligatio est iuris vinaelum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei secundum nostrae civitatis iura" (Ins. lust. 3,13 Pap).

ეს ცნება ისტორიოგრაფიაში გახდა არსებითი დისკუსიის საგანი, რადგან მასში მკვეთრად არის გამოხატული "სამართლებრივი ბორკილების" მნიშვნელობა, რომელიც **obligatio** უძველეს ხასიათთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. ერთი პირი **nexum** იურიდიული აქტის საფუძველზე მოექცეოდა ხოლმე მეორე პირის სამართლებრივ ბორკილებში ან შედიოდა ამ პირის ხელისუფლებაში. ეს უძველესი და ნაკლებად ცნობილი აქტი დაკავშირებული იყო **mancipatio**, და წარმოადგენდა თვითმანციპაციის პროცედურას ანუ ერთი პირის ხელისუფლებაში მეორის შესვლას იმ მიზნით, რომ მოხდეს საკუთარი ან სხვისი ვალის გადახდის გარანტირება. პასუხისმგებლობის თითქმის ასეთივე ზომა, ანუ საკუთარი სხეულის სხვა პირის ხელისუფლებაში გადაცემა "ხელის დადების" პროცედურისათვის (**manus iniectio**) იყო დამახასიათებელი. ქრ. შ-მდე 326 წ. **lex Poetelia Papiria** (პეტელიუსის კანონი) აუქმებს **nexum** და მოვალის პირად მორჩილებას ქონებრივი პასუხისმგებლობით ცვლიდა, მაშასადამე, პირადი ბორკილები იცვლება ქონებრივი პასუხისმგებლობით.

ამრიგად, ვალდებულება და სარჩელი – ორი ცნება, ორი რეალობა იყო, რომლებსაც რომაელები განუტოფელ მოვლენად მიიჩნევდნენ. რადგან არსებობს რომელიმე პირის მიმართ ვალდებულება, კრედიტორს, სავალდებულო მოთხოვნის შესრულების მიზნით სასამართლოში სარჩელის წარდგენის უფლება ენიჭება. არქაული ვალდებულების მიხედვით, ვალის (**debitum**) არსებობა, ამ ფაქტის სასამართლოში დამტკიცების შემდეგ, მანუს ინიეცტიო პროცედურის შესრულებას იწვევდა. ვალდებულების არქაულ ცნებაში გაბატონებული იყო მატერიალისტური წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ ნივთები ერთმანეთთან ვალდებულების ძალით იყვნენ დაკავშირებული. ვინაიდან, თავდაპირველად თვით ნივთი მასზედ საკუთრების უფლებასთან მთლიანად იყო შერწყმული, ვალდებულების თვით მარწუხები თავს ეხვეოდა, ნივთის მატერიალისტური წარმოდგენა ვალდებულებას განიხილავდა უფრო როგორც კრედიტორის შესაძლებლობას, ვიდრე როგორც მოვალის ვალს. ვალდებულების შეძენა (**adquirere obligationem**) ნიშნავს კრედიტორად და არა მოვალედ ყოფნას. ბორკილები ანუ ორ პირს – მოვალესა და კრედიტორს შორის კავშირი წარმოიშვება უძველესი გარიგების სპონსიო დადების შედეგად და ძალით. ურთიერთგანცხადების შედეგად მხარეები ერთმანეთს ან წარმომადგენლებს ბოჭავენ მინიჭების შესრულების ვალდებულებით.

ვალდებულება ეწოდება სუბიექტურ იურიდიულ ვითარებას, რომელიც სამოქალაქო ბრუნვის (მხარეები) კონკრეტულ მონაწილეთა პირად კავშირებს ეფუძნება. მის სასარგებლოდ გარკვეული ქმედების (მინიჭება) შესრულების ვალდებულების ძალით ურთიერთობის ერთ-ერთი მხარე (კრედიტორი) აღჭურვილია ფორმალური შესაძლებლობით მეორე მხარეს (მოვალეს) საკუთარი სარგებელისათვის მოსთხოვოს გარკვეული ქმედების (ან მინიჭების) შესრულება. კრედიტორის პრეტენზიებს (მოთხოვნებს) შეესაბამებოდა მოვალის მოვალეობა, რომელიც არა კრედიტორისადმი (როგორც ცალკეული პირისადმი), არამედ მთლიანობაში სამართლისადმი (როგორც ქცევის საყოველთაოდ აღიარებული ნორმების სისტემის) მორჩილებაში მდგომარეობს. მოვალის ნება დაკავშირებულია კრედიტორის მიმართ მორჩილებასთან და თავისუფალია იმ თვალსაზრისით რომ აღიარებით უნდა სარგებლობდეს მხოლოდ კრედიტორის ნორმატიული მოთხოვნა და მოვალისაგან შეუძლებელია იმაზე მეტის მოთხოვნა. რაც ქცევის იმ ზოგად სტანდარტებს აღემატება, რომლებიც მსგავსი ტიპის შემთხვევებისათვის არის დადგენილი. კრედიტორის კონკრეტული მოთხოვნა არის მხოლოდ სამართლის იმ საყოველთაოდ აღიარებული მოთხოვნების შესრულება, რომლებიც მოქმედებენ კონკრეტულ საზოგადოებაში და რომლებიც თითოეულ პირს კრედიტორად ან

მოვალედ ყოფნის შესაძლებლობას აძლევენ. მოვალის თანამონაწილეობა კრედიტორის მოთხოვნათა დაკმაყოფილების საქმეში განპირობებული მისი სამოქალაქო საზოგადოების წევრობით ანუ მისი სამართალსუბიექტობით. კრედიტორის მოთხოვნა, რომელიც მიმართულია სამართლებრივი ურთიერთობის ნორმალური მონაწილისადმი, არის ის სამართლებრივი მოლოდინი, რომლის საგანს წარმოადგენს სხვა პირის მხრიდან მინიჭების უზრუნველყოფა. ვალდებულების მეშვეობით საზოგადოებაში არსებული განაწილებადი ურთიერთობები აბსტრაქტულ ფორმას იძენენ და ამით დაძლეულია ბრუნვის ნატურალური, უშუალოდ საგნობრივი ხასიათი. შეპირებული მინიჭება არა ნაკლები სიკეთეა, ვიდრე აღსრულების გარანტია. ვალდებულების სამართლებრივი ბუნება მოვალის ფორმალურ თავისუფლებას წარმოადგენს, თუმცა იმ პასუხისმგებლობასაც გულისხმობს, რომელიც კრედიტორის მიერ შეძენილი უფლების ექვივალენტური იქნება. კრედიტორის დაკმაყოფილება მოვალის თავისუფალი თანამონაწილეობის გარეშე შეუძლებელია. მოვალის უარი შეასრულოს სავალდებულო ქმედება. აქცევს მას ზოგადი წესების დამრღვევად და კრედიტორისადმი ფორმალურ მორჩილებას გამოიწვევს.

არქაულ ეპოქაში პასიური მხარის არათავისუფალ მდგომარეობას საყოველთაო ხასიათი ენიჭებოდა მაგიისა და რელიგიის მეშვეობით. **Per aes et libram** (სპილენძისა და სასწორის) ან ფიცის მეშვეობით რიტუალის შესრულება, რომელსაც თან სდევდა მსხვერპლის შეწირვა (**sponsio**), კრედიტორისაგან პოტენციალური დამოკიდებულების შექმნას უწყობდა ხელს და მოვალესა და გარანტს ერთმანეთში აიგივებდა. თუ ვალდებულება დადგენილი იქნებოდა **per aes et libram** (ლიბრალური აქტის) მეშვეობით, **nexum** - მოვალე შედიოდა კრედიტორის პირად მორჩილებაში, რაც მოვალის მიმართ გამოიხატება ხელის დადების (**manus iniectio**) ფორმა და მისი კრედიტორის სახლში (**secum ductio**) წაყვანაში. თავდაპირველად, არქაულ პერიოდში კრედიტორი თვითნებურად უსწორდებოდა მოვალეს, ხოლო XII დაფის კანონების მიღების შემდეგ, პირადი გასწორება განპირობებული იყო სასამართლო მაგისტრატის **addictio** (მაგისტრატის გადაწყვეტილების ერთ-ერთი სახეობა – მხარეთა შეთანხმების მოწონება), რომელიც აფიქსირებდა, რომ მოვალისათვის დამცველის დანიშვნა (**vindex**) არ მომხდარა. გარდა ამისა, კრედიტორი 30 დღის განმავლობაში ვალდებული იყო მოვალე საბაზრო დღეებში გამოეყვანა სავაჭრო მოედანზე, რათა მას, შეძლებისდაგვარად ვინმე გამოსარჩლებოდა. თუ მოვალეს არ გამოუჩნდებოდა დამცველი, კრედიტორი მასზედ იძენდა სრულ ძალაუფლებას და ამის შემდეგ შესაძლებელი იყო მოვალის ტიბროსის ნაპირებს გაღმა მონად გაყიდვა (**trans Tiberim**). თუ მოვალეს გამოუჩნდებოდა დამცველი, ის იხდიდა მოვალე პირს ვალს (**iudicatum)** და ამის შემდეგ დამცველის მდგომარეობა უტოლდებოდა კრედიტორის სტატუსს. გამოსყიდული მოვალე (**depensus**) შედიოდა დამცველის ხელისუფლებაში და მისი მორჩილებიდან გათავისუფლება შესაძლებელი იყო მხოლოდ ლიბრალური ფორმის – **solutio per aes et libram –** მეშვეობით.

Sponsio – ეს არის სტიპულაციის, ვალდებულების ვერბალურ ფორმაში დადგენის უძველესი ფორმა. ამ დროს ვალი და მოვალეობა ერთ პირს ეკისრება. თუ ეს პირი არ შეასრულებს მოთხოვნას, მიყენებული ზიანის ანაზღაურება მიმართული იქნება სპონსორისაკენ – გარიგების მხარე და ამისათვის გამოიყენება **legis actio per iudicis postulationem** (შემოკლებულ იქნა მხოლოდ **actones in personam** მიმართ, კერძოდ, XII დაფის კანონების ძალით, ვერბალური კონტრაქტებიდან აღმოცენებული სარჩელების მიმართ (**sponsio, stipulatio**). თუ მოპასუხე უარს ამბობდა მოსარჩელის მოთხოვნის დაკმაყოფილებაზე, მაშინ მოსარჩელე (ყოველგვარი

ფორმალობების გარეშე) პრეტორს შესთავაზებს მოსამართლის დანიშვნას **(iudex, arbiter)**.

§2. ვალდებულებათა კლასიფიკაცია

რომის სამართალში ვალდებულებათა კლასიფიკაცია იყო იმაზე დამოკიდებული, თუ როგორი ხასითი ექნებოდა ვალდებულების აღიარებას სამართლის სისტემის მიერ. ამის შესაბამისად, ვალდებულება იყოფოდა შემდეგ ჯგუფებად: **1) obligationes civiles (ცივილური ვალდებულება); 2) obligationes honorariae (პრეტორული ვალდებულება);** 3) **obligationes naturales (ნატურალური ვალდებულება)** (D. 20,1,5).

საწყის სტადიაზე არსებობდა მხოლოდ ის ვალდებულებები, რომლებიც ცივილური სარჩელებით იყო უზრუნველყოფილი. გაიუსი თვლიდა, რომ "სარჩელი არის პირადი, თუ ჩვენ წარვუდგენთ მას იმ პირს, რომელიც ჩვენს წინაშე მოვალეა რაიმე კონტრაქტის დელიქტის ძალით; ანუ როცა ჩვენ მოვითხოვთ იმას, რაც უნდა მოგვცენ, გაგვიკეთონ ან მოგვანიჭონ (**dare, facere, praestare oportare**). ტერმინი **oportere**, ცივილური სამართლის მიხედვით, ყოვეთვის ვალის მიმართ გამოიყენება.

იმ ურთიერთობებში, რომლებსაც იცავს პრეტორი, საუბარია იმ პასუხისმგებლობაზე, რომელიც დადგება **actiones teneri**-ის საფუძველზე. კლასიკური სამართლის პერიოდში, იურისპრუდენციის გამოყენების ფარგლების გაფართოებამ, ვალდებულებად მიიჩნია პირებს შორის წარმოშობილი ის ურთიერთობებიც, რომლებსაც პრეტორული სარჩელები იცავდნენ. ქრ. შ-მდე I ს-დან მოყოლებული, პრეტორებმა შეიმუშავეს **in factum** სარჩელების მთელი სისტემა იმ პირთა დასჯის მიზნით, რომლებიც ბოროტი განზრახვით მოქმედებდნენ. ძირითადად, აღნიშნული სარჩელები საჯარიმო ხასიათის იყო; მათი ერთი ნაწილი უნდა განვიხილოთ როგორც ვალიდან წარმოშობილი სარჩელი, მეორე ნაწილი – როგორც კეთილი სინდისის სარჩელი, ან სარჩელი დავალების გარეშე სხვისი საქმის წარმოების შესახებ, ან როგორც დეპოზიტის გამო აღრმოცენებული სარჩელი. თუმცა, არ არსებობს ვალდებულება, რომელსაც რაიმე პირადი სარჩელი არ შეესაბამებოდეს. ნატურალური ვალდებულება დაიდებოდა მონების მიერ, მოგვიანებით კი, იმ პირების მიერ, რომლებიც პატერფამილიას ხელისუფლებაში შედიოდნენ. ამ სარჩელებს არ გააჩნდათ სასარჩელო დაცვა, რის გამოც წარმოიშობოდა იურიდიული შედეგები: თუ ხელისუფლებაში მყოფი პირის ვალი უკვეგადახდილი იყო, მაშინ დაუშვებელი იყო ვალის თანხის უკან დაბრუნება არასავალდებულო ქმედების შესრულების მოტივით (**solutio retentio**: გადახდილის დაკავება). შესაძლოა, "**obligatio naturales**" ცნება იულიანუსის დროს დამკვიდრდა, და მომდევნო პერიოდის იურისტები ახსენებენ მას, როგორც ისეთ ვალდებულებას, რომელმაც საკუთარი სახელწოდება შეიძინა საყოფაცხოვრებო ენაში მისი, გარკვეულწილად, ბოროტი გამოყენების შედეგად.

ისეთი მნიშვნელოვანი ეფექტის გარდა, როგორც მიღებული ანაზღაურების თავისთან დატოვება, ნატურალურ ვალდებულებას სხვა შედეგიც გააჩნდა: **1)** ნატურალური

ვალდებულების შედეგად წარმოშობილი ვალი ცივილური ვალდებულების მიმართ შეიძლებოდა ჩათვლილიყო; **2)** ეს ვალი შეიძლებოდა ნოვაციის ობიექტი გამხდარიყო, და მაშინ მათი ცივილურ ვალდებულებაში კონვერტირება მოხდებოდა; **3)** ეს ვალი **delegatio et constitunem** ობიექტი შეიძლება ყოფილიყო; **4)** ამ ვალის გარანტირება შეიძლება მომხდარიყო მარწმუნებლის მიერ, ან გირაოსა და იპოტეკის მეშვეობით; **5)** ნატურალური ვალდებულების გათვალისწინება სავალდებულო იყო პეკულიუმის მოცულობის გაზრდის ან შემცირების დროს; **6)** მონის ან ხელისუფლებაში მყოფი პირის მიერ შესრულებული შენაძენი კანონიერ საფუძვლად ჩაითვლება საკუთრების უფლების ხანდაზმულობის ვადით (**usucapio**) შეძენის დროს. იუსტინიანეს დროს, ნათესაურ კავშირებსა და მორალურ პრინციპებზე დამტარებული ვალდებულებები, რომლებსაც სასარჩელო დაცვა გააჩნდათ, არაჩვეულებრივ ნატურალურ ვალდებულებად ითვლებოდა. მას ის ეფექტიც გააჩნდათ, რომ გადახდილის უკან დაბრუნების მოთხოვნა დაუშვებელი იყო. მათ რიცხვში შედიოდა ისეთი შესასრულებლად არასავალდებულო მოთხოვნები, როგორიც იყო: ზოგიერთი ნათესავისათვის საარსებო სარჩოს მიცემა; პარტნიორისათვის მომსახურების გაწევა, თუ გააზატებულმა ამის შესახებ სპეციალური ფიცი არ დადო; ცოლისათვის მზითვის დადგენა, აგრეთვე კანონიერი მემკვიდრისათვის სამკვიდროდან კანონიერი წილის **(legitima)** გამოყოფის ვალდებულება, ნათესავთა დაკრძალვის ხარჯების გაწევა.

§3. ვალდებულების შინაარსი

ვალდებულება გადაცემის **(dare)**, შესრულების (**facere)** და მინიჭების (**praestare**) მოვალეობაში **(oportere**) მდგომარეობს.

1) გადაცემა (**dare**) ნიშნავს: რაიმე ნივთის მესაკუთრედ ქცევა ან სანივთო უფლების დადგენა, აგრეთვე რაიმე მომსახურების გაწევა; **2)** შესრულება (**facere)** ნიშნავს: ყველა მოქმედებას, რომელიც გარკვეული მოქმედების შესრულებას გამოხატავს ან მოქმედებაზე უარის თქმას **(facere an non facere**), ან ნივთის მისი მესაკუთრისათვის გადაცემას **(reddare); 3)** მინიჭება **(praestare**) ნიშნავს: რაიმეს გარანტირებას ან უზრუნველყოფას და ამისათვის საკუთარ თავზე პასუხისმგებლობის აღებას (მარწმუნებელს (**praedes)** შეეხება). როცა საუბარია ვალდებულების საგანზე, იმინიჭება, რომელიც ხასიათდება შემდეგი რეკვიზიტებით: მინიჭება უნდა იყოს შესრულებადი, კანონიერი, ზუსტად განსაზღვრული და ქონებრივი ხასიათის მატარებელი.

ვალდებულება შეიძლება იყოს გაყოფადი და განუყოფელი: 1) გაყოფადია ისეთი ვალდებულება, რომელიც ნაწილ-ნაწილ ან პროპორციულად შეიძლება შესრულდეს და ამ დროს არ იცვლება მისი ეკონომიკური დანიშნულება. გაყოფადი ვალდებულება შეიძლება რამდენიმე კრედიტორსა და მოვალეს შორის გადანაწილდეს; **2)** თუ ვალდებულების გაყოფა შეუძლებელია მას განუყოფელი ვალდებულება ეწოდება. ჩვეულებრივ, გაყოფადია ისეთი ვალდებულება, რომლის მიხედვით შესაძლებელია რაიმეს გადაცემა (**dare**), ვინაიდან საკუთრება და სანივთო იფლებათა დიდი ნაწილი სწორედ გაყოფადი ხასიათისაა. რაიმეს შესრულების ვალდებულება (**facere**) ყოველთგვის განუყოფელია. განუყოფელი ნივთის მინიჭების ვალდებულებას სოლიდარული ხასიათი აქვს (**in solidum**), ვინაიდან ვალდებულების სუბიექტთა სიმრავლის შემთხვევაში (რამდენიმე კრედიტორი და მოვალე), ვალდებულების

შესრულების მოთხოვნის უფლება თითოეულ კრედიტორს გააჩნია, ისევე როგორც ნებისმიერ მოვალეს ევალება მისი შესრულება.

§4. ვალდებულების წყარო

Obligatio როგორც ცივილური სარჩელით დაცული სუბიექტური იურიდიული ვითარების თავდაპირველი მნიშვნელობა, აისახა ვალდებულებათა კლასიფიკაციაში, მათი წარმოშობის (წყაროს) მიხედვით (**causa obligationum**) – პირადი (ვალდებულებითი) ეფექტის მქონე იურიდიული ფაქტები. ამის შესაბამისად, ვალდებულებათა წყარო იყოფა: საკონტრაქტო ვალდებულებად (**ex contractu**) და დელიქტურ ვალდებულებად (**ex delicto**). გაიუსის აზრით, ასეთი კლასიფიკაცია არის სუმმა დივისიო (ვალდებულებათა მთავარის დაყოფა). თუმცა, ეს კლასიფიკაცია პირადი ხასიათის სიბიექტური იურიდიული ვითარების ტიპიზაციის გარკვეულ ეტაპს ასახავს და ამიტომ ვერ იქნება ამომწურავი.

Contractus et delictum, როგორც ვალდებულების მოდელური წყაროების გამოყოფა დაკავშირებული ინტერესთა იმ ფორმალიზაციასთან, რომელსაც ადგილი ქრ.შ-მდე I საუკუნეში ჰქონდა. ვალდებულებათა ორ ნაირსახეობად (**species**) დაყოფას შეესაბამება **actiones in personam** ქონებრივ (**rei persecutoriae**) და საჯარიმო (**poenales**) სარჩელებად დაყოფა.

ვალდებულებათა ორწევრიანი კლასიფიკაციის კონსერვაციამ განაპირობა მისი შესაძლო სრულყოფა. აღმოსავლური იურიდიული სკოლის პროფესორებმა განავრცეს ვალდებულების წყაროთა ჩამონათვალი და მიუთითეს, რომ კონტრაქტებისა და დელიქტების გარდა არსებობდნენ კვაზი კონტრაქტცნება (**quasi ex contractu**) და კვაზი დელიქტები (**quasi ex delicto**). ამრიგად, გაიუსისა და იუსტინიანეს შეხედულებათა გათვალისწინებით, რომის სამართალში ვალდებულებათა ოთხწევრიანი დაყოფა დამკვიდრდა, მათი წარმოშობის საფუძვლის მიხედვით; კერძოდ, შემდეგი პრინციპის გათვალისწინებით: **aut obligationes ex contractu suntaux quasiex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio.**

განასხვავებენ: 1. კონტრაქტებს; 2. კვაზი კონტრაქტებს; 3. დელიქტებს; 4. კვაზი დელიქტებს.

1) კონტრაქტი არის ვალდებულებითი ხელშეკრულება, რომელიც უკვე უძველეს იუს ცივილე არსებობდა. კონტრაქტები ოთხი სახის იყო. კონტრაქტების დამახასიათებელი ნიშანი – ე. წ. **causa civilis** – იმაში მდგომარეობდა, რომ ან უნდა წარმოთქმულიყო გარკვეული სიტყვები **(verba)**, ან უნდა გამოყენებულიყო წერილობითი ფორმა (**literae),** ან კრედიტორის მიერ გარკვეული ქმედება უნდა შესრულებულიყო **(res),** კონტრაგენტებს შორის არაფორმალური შეთანხმება **(consensus)** უნდა მომხდარიყო. ამიტომ, განასხვავებენ ოთხი სახის ხელშეკრულებას: **1) ვერბალური – ზეპირი ფორმის; 2) ლიტერალური – დაწერილი ფორმის; 3) რეალური – გარკვეული მოქმედების (res) შესრულების აუცილებლობით; 4) კონსესუალური – შეთანხმებითი კონტრაქტები.**

კონტრაქტების პირველი ორი სახეობა ფორმალურ ხელშეკრულებებს, ბოლო ორი – არაფორმალურ ანუ მატერიალურ ხელშეკრულებებს განეკუთვნება.

I. ვერბალური კონტრაქტი იდებოდა იმ პირობით, რომ კონტრაჰენტებს შეეძლოთ საუბარი და მოსმენა ანუ არ იქნებოდნენ ყრუ-მუნჯები და ისინი ერთ ადგილას – ხელშეკრულების დადების დროს – იქნებოდნენ. კლასიკურ სამართალში ცნობილია ვერბალური კონტრაქტის სამი ნაირსახეობა: **ა) stipulatio, ბ) dotis dictio** და **გ) operarum iurata promissio**.

ა) Stipulatio ზეპირი ფორმის იდებოდა. სტიპულატორი, reus stipulatori (ერთი კონტრჰაგენტი), უშუალოდ, ზეპირად უსვამდა შეკითხვას მეორე პირს **– promissor, reus promittendi** (კონტრჰაგენტს), რომელიც ასევე ზეპირად სცემდა პასუხს. თავდაპირველად, სიტყვათა წარმოთქმა სამართლით იყო განსაზღვრული, თუმცა, მოგვიანებით მხარეებს, საკუთარი შეხედულებისამებრ, შეეძლოთ სიტყვების შერჩევა. სტიპულაციის შინაარსი ისეთივე მრავალფეროვანი იყო, როგორც საერთოდ ვალდებულების შინაარსი. სტიპულაციას შეეძლო ნებისმიერი სახელშეკრულებო ვალდებულების ასახვა, თუმცა, იმ პირობით, რომ ეს ცალმხრივი ქონებრივი ფასეულობის მქონე ხელშეკრულება იქნებოდა: ფულის გადახდა, სხვა ნივთების გადაცემა, სამუშაოს შესრულება და სხვა ამგვარი რამ.

ბ) Dotis dictio იყო **dos** ზეპირი დადგენა სიტყვებით dot nurami tibi doti sunt;

გ) Sponsio, stipulatio;

Sponsio – თავისი არსით არის საზეიმო ვითარებაში დადებული გარიდება, რომელიც შეიცავს დაპირებასა და გულისხმობს ფორმალურ შეკითხვას (ერთი მხრივ) და პასუხს (მეორე მხრივ). მეცნიერებაში კვლავ მიმდინარეობს დავა **sponsio**-ს წარმოშობისა და მისი **stipulatio** – სთან კავშირის შესახებ.

Stipulatio, როგორც აბსტრაქტული აქტი გამოიყენებოდა სხვადასხვა სახის კომერციული გარიგების დასადებად და ამავე დროს ეს ინსტიტუტი შეიძლება ჩაითვალოს რომაული იურიდიული აზრის უდიდეს აღმოჩენად. გაიუსის მიერ შემოთავაზებულ, ვალდებულების დიდაქტიკური კლასიფიკაცია ცდილობდა გაეთანაბრებინა კონტრაქტების ყველა კონკრეტული ტიპი და შეერწყა ისინი ზოგად ფორმებთან – სტიპულაციასთან, რომელიც ყველა სახის შეთანხმების მიმართ ფორმის მინიჭებისათვის გამოიყენებოდა.

იურისტები მოწმობენ, რომ უძველესი **sponsio** გამოიყენებოდა ყველა სახის აღთქმისათვის ანუ ღვთაებისათვის მსხვერპლშეწირვის დაპირებისას, სპონსალია – ანუ ქორწინების დადების საზეიმო დაპირებისას, აგრეთვე საერთაშორისო შეთანხმების დადებისას. შპონსიო არის ვოტუმ უმნიშვნელოვანესი ნაწილი, ანუ ის ფორმულა, რომლის მეშვეობით

პირველი, **sponsio** – **iuris civilis** აქტია, რომელიც მხოლოდ რომის მოქალაქეთა (**cives**) წრეში გამოიყენებოდა, მაშინ როცა **stipulatio** – **ius gentium** ინსტიტუტია და მისი გამოყენება ხდებოდა რომის მოქალაქეთა და უცხოელებს შორის გარიგების დადების დროს, რის გამოც მან გარიგების სტრუქტურასა და მნიშვნელობაზე დიდი გავლენა იქონია.

მეორე, თუ **sponsio**-ს იურიდიული ფორმალიზმი ახასიათებდა, ხოლო მისი რეკვიზიტები ყოველთვის მკაცრად დაიცვებოდა (იქამდეც კი, რომ თუ რამდენიმე სარიტუალო ფრაზას არ წარმოთქვამდნენ ან მათ სხვა ფრაზებით შეცვლიდნენ აქტი ბათილად ცხადდებოდა), **stipulatio**-ს ისტორიული ევოლუციის შედეგად, იურიდიულ-რელიგიური ფორმალიზმი განზე დგებოდა და გზას უთმობდა ახალ, შედარებით მოქნილ ფორმებს.

გარდა ამისა, თუ მხედველობაში მივიღებთ **sponsio**-სა და **stipulatio**-ს საზეიმო სტრუქტურებს, ისინი განიხილება როგორც **conceptio verborum** (სიტყვების ერთობლიობა) და აბსტრაქტული აქტი; ორივე სახის გარიგება ობლიგატიო ვერბის (ზეპირი ვალდებულების) კატეგორიას განეკუთვნება. სავარაუდოდ, სტიპულაცია ჯერ პრეტორმა აღიარა, ხოლო შემდეგ ცივილური სამართლის სფეროში გამოიყენებოდა. რაც შეეხება სტიპულაციის მიერ წარმოშობილ სარჩელებს, **legis actiones** (ლეგისაქციური სარჩელის) ეპოქაში **spitulatio certi** (განსაზღვრული ფულადი თანხა, ან განსაზღვრული ნივთების სიმრავლე) **legis actio per condictionem** (აბსტრაქტული ცივილური მოთხოვნების დაკმაყოფილების გაადვილება, რომლის დროს მოსარჩელე უბრალოდ სთავაზობს მოპასუხეს, რომელიც მის მოთხოვნას უარყოფს, 30 დღის ვადაში (**die condicto** – აქედან წარმოიშვა სარჩელის სახელწოდება) კვლავ პრეტორთან გამოცხადდეს, რათა მან მოსამართლე დანიშნოს) და სარჩელით იქნებოდა დაცული. მაშინ, როცა **stipulatio in certi** – განუსაზღვრელი ვალდებულება) გულისხმობდა **legis actio per iudicis postulationem** (შემოღებულ იქნა მხოლოდ ზოგიერთი სახის პირადი სარჩელის მიმართ, კერძოდ, XII დაფის კანონების თანახმად, ვერბალური კონტრაქტების სარჩელებისათვის. თუ, მოპასუხე უარყოფს მოსარჩელის მოთხოვნას ყოველგვარი ფორმალობების გარეშე, ის პრეტორს მოსამართლის დანიშვნას მოსთხოვს წარდგენას. აღნიშნული სარჩელი **legis actio sacramento in personam** შედარებით უფრო პროგრესული იყო და მოსარჩელეს შესაძლებლობას აძლევდა საკრამენტალური გირაოს შეტანაზე ეთქვა უარი, თუ მისი უფლება კრედიტზე სპონსიო-დან გამომდინარეობდა.

გ) stipulatio et obligatio verbis-ის კლასიკური სტრუქტურა

Stipulatio როგორც **obligatio verbis** ეფუძნება გარკვეული ფრაზების **(verba**) წარმოთქმას, კერძოდ – შეკითხვა (**interrogatio)** და პასუხი (**sponsio**): "**Spondes mihi dare centum? Spondeo**" (მპირდები, რომ მომცემ 100 მონეტას? გპირდები). კლასიკურ სამართალში დამკვიდრდა ფრაზების ანუ სიტყვების (**verba**) მავალებითი მნიშვნელობის პრინციპი. პომპონიუსი სტიპულაციას განსაზღვრავს როგორც "სიტყვიერ ფორმულას (**conceptio**), რომლის თანახმად, ერთი პირი, რომელიც მეორის შეკითხვას პასუხობს, ვალდებულია მისცეს ან შეასრულოს ის, რასაც მას სთხოვენ" (D.45,1,5,1). გაიუსიც ამტკიცებდა, რომ ვერბალური კონტრაქტი დაიდებოდა შეკითხვისა და პასუხის მეშვეობით. ზეპირი ვალდებულება არ მოითხოვს რეკვიზიტების დიდ სიმრავლეს, თუმცა, მათი მკაცრი შესრულება სავალდებულო ხასიათს იძენს.

1. სტიპულაციის მთავარი ნიშანია მისი **ზეპირი ხასიათი.** ორი მხარეს ერთმანეთის გაგება უნდა შეეძლოს ანუ მხარეები ყრუ-მუნჯები არ უნდა იყვნენ. ჟესტები და წერილობითი დოკუმენტები მხარეთა ზეპირ განცხადებებს ვერ შეცვლიან, ამიტომ ყრუ და მუნჯები ერთმანეთთან ვალდებულებას სტიპულაციის მეშვეობით ვერ დადებენ. ამავე დროს, თავისუფალია სტიპულაციის დადების ენა: ვერბა შეიძლება წარმოითქვას ლათინურ ან ბერძნულ ენებზე. რომაელი იურისტი საბინუსი თარჯიმნის მონაწილეობასაც დასაშვებად მიიჩნევდა (D.45,1,1,6).

2. ზეპირი ვალდებულების დასადებად **სავალდებულოა ორი მხარის პირადი მონაწილეობა და პროცედურის ჩატარების უწყვეტობა.** გაიუსი ამტკიცებდა, რომ ვერბალური კონტრაქტის

დადება დაუშვებელია თუნდაც ერთი მხარის არ არსებობის შემთხვევაში; იგივეს მოითხოვდა პავლუსიც (D.45,1,134,2). ამის გარდა, აუცილებელ მოთხოვნას უწყვეტ რეჟიმში მოქმედება **(unitas actus)** წარმოადგენდა, იმ ასპექტში, რომ **interrogatio et responcio** ერთმანეთის მიყოლებით უნდა განხორციელდეს, დროში წყვეტის გარეშე.

3. გარდა ამისა, სავალდებულოა **interrogatio et responsio** შორის აზრობრივი შესაბამისობა და შესიტყვება უნდა არსებობდეს.

* * * ადამიანი დებს პირობას ბუნებრივ ძალებს საჩუქარი უძღვნას და ამ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ ღვთაება შეასრულებს მის თხოვნას ან გასცემს იმ წყალობას, რომლის შესახებ მას შესთხოვს პირი. **Reus voti** (აღთქმის მიხედვით მოპასუხე პირი) ღვთაების მიმართ, გარკვეულ ვალდებულებას საკუთარ თავზე იღებს; როცა უზენაესი ძალები შეასრულებენ მის თხოვნას, ის **voti damnatus** გადაიქცევა და მას ევალება დანაპირების შესრულება, წინააღმდეგ შემთხვევაში აღნიშნული ღვთაება მის მიმართ შურს იძიებს. **Sponsio**-დან წარმოშობილი საკრალური ვალდებულება **votum**-ის ფარგლებში მოითხოვს იმავე ელემენტების არსებობას, რაც ცივილური ვალდებულებისათვის არის დამახასიათებელი. ვოტირებადი პირი საკუთარ თავზე იღებს რაიმე ვალდებულების შესრულებას და თავისუფლდება მისგან, ვალდებულების შესრულების შემდეგ. (Ulp. D.50,12,2).

ტიტუს ლივიუსისა და გაიუსის გადმოცემით, **sponsio** გამოიყენებოდა საერთაშორისო ურთიერთობათა სფეროში: კერძოდ, ანტიკურმა ტრადიციამ დააფიქსირა რამდენიმე შემთხვევა, როცა რომაელი ჯარების სარდლობა ამა თუ იმ მტრულად განწყობილ ხალხთან **foedus** (სამშვიდობო ხელშეკრულების) გაფორმების უშედეგო მცდელობის შემდეგ, **sponsio** (დაპირებას) დებდნენ იმის შესახებ, რომ სამშვიდობო ხელშეკრულების რატიფიცირებას მოახდენდა თვით სენატი. ასეთი **sponsio-ს** ერთ-ერთი ნათელი მაგალითია კონსულ პოსტუმუსის მიერ სამნიტების ტომთან დადებული სამშვიდობო ზავი, კავდინუსის ხეობაში რომაელთა დამარცხების შემდეგ. ტიტუს ლივიუსი აღნიშნავდა, რომ ასეთი **sponsio**-დან წარმოიშვებოდა, ერთდროულად, საკრალური და იურიდიული ვალდებულება, რომლის შეუსრულებლობის შემთხვევაში პასუხისმგებლობა ეკისრებოდა თვით **sponsor**-ს, რომლის მიმართ **deditio** (მტრისათვის გადაცემის) პროცედურა გამოიყენებოდა. ქრ. შ-მდე 136 წ. კონსულმა მანციუსმა sponsio-ს მეშვეობით საზავო ხელშეკრულება გააფორმა ნუმანციელთა ტომთან, თუმცა, ეს ხელშეკრულება არ იყო რატიფიცირებული სენატის მიერ, რის გამოც მანციუსი მტრისათვის უნდა გადაეცათ (**deditio**). თუმცა, მის მიღებაზე თვით ნუმანციელებმა უარი თქვეს.

ყველაზე გავრცელებული თეორიის თანახმად, **sponsio** თავდაპირველად ვალდებულების უზრუნველყოფის უძველესი სახეობა იყო. **Sponsor** მოვალე არ იყო, მას მხოლოდ მარწმუნებლობა ევალებოდა. Sponsor მოვალის მხრიდან ვალდებულების შეუსრულებლობის პასუხისმგებლობას საკუთარ თავზე იღებდა. ამ თეორიის თანახმად, რომელიც sponsio-ს (პირადი გარანტიის) – თავდაპირველი ფუნქციიდან გამომდინარეობს, ფორმა **verbis** (ზეპირი ფორმა), მოგვიანებით, გამოიყენებოდა როგორც ზოგადი პრინციპი, რომელიც გულისხმობდა მოვალის მიმართ, ხელშეკრულებიდან გამომდინარე, ვალდებულებითი ბორკილების დადებას მაშინ, როცა ტერმინი **sponsor** კვლავ გამოიყენებოდა მარწმუნებლის აღსანიშნავად. **Spondere**-ს და **sponsio**-ს ცნებები, ზოგადად, მოვალის დავალდებულების აქტს აღნიშნავდნენ.

თუმცა, **sponsio**-სა და **stipulatio**-ს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავება იყო რამდენიმე პარამეტრის მიხედვით.

რომაულ იურისპრუდენციაში შეინიშნება გარკვეული ევოლუცია: შეკითხვასა და პასუხს შორის ფორმალურ შესატყვისობას ცვლის შინაარსობრივი შესატყვისობა, კერძოდ, ევოლუცია **verba**-დან **voluntas**-კენ, ანუ სიტყვიდან ნებისაკენ (თანხმობისაკენ)

დ) სტიპულაციის შინაარსი და მისი სახეები

სტიპულაციის დადებისას მის შინაარსსა და ნაირსახეობას განსაზღვრავს მასტიპულირებადი პირი, მაშინ როცა მოვალე პირი უბრალოდ იღებს შემოთავაზებულ შინაარსსა და ნაირსახეობას.

1) ვალდებულების დადებისას გასათვალისწინებელია სამომავლო და უცნობი მოვლენებისადმი დამოკიდებულება, რომაელთა დადგომა თვით ვალდებულების არსებობას განსაზღვრავს.

2) ვალდებულების დადება შეიძლება გარკვეული დროით გადაივადოს. მანამ, ვიდრე არ იქნება შესრულებული პირობა ან არ ამოიწურება ვადა, ვალდებულება არარსებულად ითვლება, ხოლო, თუ ფულადი ვალი დროზე ადრე დაიფარა, ის შეიძლება გამოთხოვნილ იქნას, როგორც "არასავალდებულო". ხოლო, თუ არსებობს პირობის შესრულების იმედი, მაშინ ვალდებულება განიხილება როგორც არსებულ იმ ასპექტში, რომ აღნიშნულ ვითარებაში, შესაძლოა, ადგილი ჰქონდეს ნოვაციას, თავდებობასა და ვალის გაქვითვას აცცეპტილატიო (მიღება; ვერბალური ან ლიტერალური კონტრაქტიდან ვალის გაქვითვის საზეიმო აქტი მის საპირისპირო ფორმაში) მეშვეობით.

3) ვალდებულება წარმოიშვება პირობის შესრულების მომენტიდან და მისი ვალდებულებითი ეფექტი სტიპულაციის დადების დროზე არ ვრცელდება. თუ ვალდებულება წარმოიშვა, ის შეიძლება შეწყდეს სასარჩელო უარყოფის ძალით, თუმცა, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შესრულების როებლივი შეზღუდვის შესახებ შეთანხმებას ადგილი ჰქონდა ან დაითქვა ვალდებულების შეწყვეტა მისი პირობების შეუსრულებლობის შემთხვევაში.

4) თუ სტიპულაცია გულისხმობს შესრულების რამდენიმე ვადის არსებობას, მაშინ ის დაიყოფა იმ წილების ოდენობის მიხედვით, შესრულების რამდენი ვადაც არის მითითებული.

5) ვადებულება სტიპულაციაში მითითებულ ადგილას უნდა შესრულდეს. მოსარჩელე, რომელიც სხვა ადგილას ითხოვს შესრულებას, შეიძლება აღმოჩნდეს მოთხოვნის გადამეტების **(pluris petitio)** ვითარებაში. ხოლო, თუ ვალდებულების შესრულების ადგილი მითითებული არ არის, მოსარჩელეს შეუძლია ნებვისმიერ ადგილას მოითხოვოს მისი შესრულება.

ე) ვალის გადახდის აღიარება (acceptilatio)

Acceptilatio არის საკრედიტო ვალდებულის გაქვითვის აბსტრაქტული და ზეპირი **(verbis)** ფორმა. ეს ფორმა წარმოშობილია სტიპულაციის მიერ და მის საწინააამდეგოდ გამოიყენებოდა თავდაპირველად, **acceptilatio** იყო რეალური გადახდის აღიარება და მიღება. მოგვიანებით, ის გადაიქცა სავალო ვალდებულებათა შეწყვეტის ზოგად ფორმად, იმის

მიუხედავად, შესრულდებოდა თუ არა სავალო ვალდებულება.

Acceptilatio როგორც ფორმალური და კანონიერი აქტი, არც ვადებს და არც პირობებს გულისხმობდა. **Acceptilatio**-ს შედეგად წყდებოდა მხოლოდ ის ვალდებულება, რომელიც **stipulatio**-ს დადების შედეგად წარმოიშვებოდა. ერთი პირის მიერ მეორის მიმართ არსებული სხვადასხვა ვალი, რომელიც, შესაძლოა, არც კი ყოფილიყო მხოლოდ ვერბალური ვალდებულებებიდან წარმოშობილი, ერთადერთ ლოკალურ **stipulatio**-ში (**novatio**) შეიძლებოდა გაერთიანებულიყო და წარმოიშვებოდა ისეთი ვალდებულება, რომელიც **acceptilatio** მეშვეობით გაიქვითებოდა. ასეთ ლოკალურ **acceptilatio**-ს **stipulatio Aquiliana** ეწოდა, მისი შემქმნელის, რესპუბლიკური პერიოდის იუსტიციის – გაიუს აქვილუს გალიუსის სახელიდან გამომდინარე.

ვ) სტიპულაციის დასასრული

კლასიკური **stipulatio** აბსტრაქტული და ზეპირი აქტი იყო და მისი დაქვეითება ორი პარალელური მიმართულებით: ფორმისა და საფუძვლის მიხედვით მიმდინარეობდა. არაორმაული იურიდიული პრაქტიკის გავლენით, სტიპულაციამ დაკარგა პირვანდელი სტრუქტურა და თანდათანობით ლიტერალური კონტრაქტის ფორმა შეიძინა.

Stipulatio-ში, ჩვეულებრივ, გამოიყენებოდა, **testatio** დროს, მამტკიცებელი დოკუმენტი. თუმცა, პოსტკლასიკური სამართლის ევოლუციამ სტიპულაციურ დოკუმენტს ვალდებულების დადგენის ხასიათი მიანიჭა, რაც აღმოსავლური პროვინციების სამართლებრივი ნორმების შესაბამისობად მიიჩნვა. უკვე ციცერონის დროს **stipulatio** წერილობითი სახით დგებოდა: **cautio stipulatoria (stipulatio**-ს შესახებ დოკუმენტი) (**testatio** – წერილობითი მოწმეობა, მოწმეების მიერ ხელმოწერილი) ან **chyrographa** (საკუთარი ხელით ჩაწერილი, სავალო ვალდებულება (ხელწერილი) იურიდიული აქტის ჭეშმარიტი განხორციელების შესახებ, თანაც მოწმეების გარეშე). ეს ფორმები მტკიცებულების მარტივ საშუალებად ითვლებოდა. რომაული სამართლისა და აღმოსავლური ტრადიციების ურთიერთგავლენის შედეგად (იმპერატორ კარაკალას 212 წ. ედიქტის შემდეგ), სტიპულაცია კონტრაქტების ზოგად პუნქტად იქცა. სტიპულაციის ვერბალური ფორმა მხოლოდ იგულისხმებოდა, თუმცა, სინამდვილეში **stipulatio**-ს უძველესი ზეპირი ფორმა წერილობითი ფორმით შეიცვალა.

იმპერატორი იუსტინიანე საკუთარ სამართლის წიგნთა კრებულში ორი ტენდენციის მიმდევარი იყო: იგი ტრადიციულ, კლასიკურ სამართალს პატივს მიაგებდა და არსებულ, მოქმედ სამართალს ზედმიწევნითტ მისდევდა და ავითარებდა. ერთი მხრივ, ის საკუთარ ინსტიტუციებში (3.15-20) კლასიკური სამართლის იურისტთა თხზულებებს გადმოსცემს და გაიუსის მსჯელობას სტიპულაციის, როგორც ვერბალური (**verbis)** ვალდებულების შესახებ, იზიარებს; მეორე მხრივ, დროის მოთხოვნის შესაბამისად ადგენს, რომ მხოლოდ 2 წლის ვადაშია შესაძლებელი **exceptio doli** (ინტერდიქტულ წარმოებაში მოსარჩელეს შეეძლო **exceptio**-ს წინააღმდეგ საპირისპირო აზრის გამოთქმა ანალოგიურად, იმ ახალი გარემოებების საფუძველზე, რომლებიც სავალდებულო ძალას ართმევდნენ ექსცეპციას); ამ ვადის ამოწურვის შემდეგ ვალდებულების დამდგენი წერილობითი დოკუმენტი სავალდებულო ძალას იძენდა.

სტიპულაციის აბსტრაქტული ხასიათი დოკუმენტზე გადადის, თუ ის კანონით დადგენილ

ვადაში არ იქნა გაპროტესტებული. I. Inst.3.21 შემუშავებულ იქნა ობლიგატიო ლიტერის შესახებ ახალი წარმოდგენა: "დღესაც ასე ხდება: როცა მე საჩივარი არ შემიძლია სხვა ხერხით შევიტანო, მე ვალდებულებას წერილობითი ფორმით ვიყენებ და მისგან ის კონდიცია წარმოიშვება, რომელიც ზეპირ ვალდებულებას შეწყვეტს". ითვლებოდა, რომ ვალდებულება და **condictio** როგორც სარჩელი, რომელიც ვალდებულებას იცავს, წარმოიშვება არა სიტყვებიდან, არამედ წერილობითი დოკუმენტის საფუძველზე. **Conceptio verborum** (სიტყვიერი გადაწყვეტილება) იუსტინიანეს მიერ აღიქმებოდა როგორც **mera subtilitas** (უდიდესი იურიდიული სიმახვილე) და მან გადაწყვიტა, რომ იურიდიული შედეგები დოკუმენტის საფუძველზე უნდა წარმოიქმნას. ამრიგად, **stipulatio** როგორც აბსტრაქტული იურიდიული აქტი კვდება და მის ადგილს აბსტრაქტული დოკუმენტი იკავებს.

ზ)საკრედიტო ვალდებულებების გადაწერა (transa riptio nominum)

"ვალდებულება წერილობითი არის, თუ, მაგალითად, ის შემოსავალ-გასავლის წიგნებში შეიტანება. ეს ჩანაწერი ორგვაროვანია: ან ნივთიდან პირისაკენ, ან პირიდან პირისაკენ. ნივთიდან პირისაკენ ჩანაწერს მაშინ აქვს ადგილი, როცა ის, რაც შენ ჩემი გმართებს ნასყიდობის, ქირავნობის ან ამხანაგობის ხელშეკრულების მიხედვით, მე შენს სახელზე ჩავწერ როგორც ჩემთვის გასაცემი. ვალის ჩაწერას საანგარიშო წიგნში პირიდან პირისაკენ მაშინ აქვს ადგილი, როცა ის, რაც მე მერგება ტიციუსისაგან, მე წიგნში შემაქვს როგორც შენთვის გადახდილი თანხა, ანუ თითქოს ტიციუსის ვალი შენზე გადმოიწერება". გაიუსის ინსტიტუციებში 3.128-130 საუბარია წერილობითი გარიგების შესახებ, რომელიც მდგომარეობდა ვალდებულების დამდგენ ჩანაწერში. ასეთ ჩანაწერს **paterfamilias** ან უფრო ხშირად ბანკირი საკუთარ საბუღალტრო წიგნში ახორციელებდა. ძველ დროში შემოსავლებისა და გასავლების საბუღალტრო წიგნები (**codex accepti et expensi**) არსებობდა, რომლებშიც **acceptum** გრაფაში ჩაიწერებოდა შემოსული და მიღებული, ხოლო **expensum** გრაფაში – გასული და გაცემული თანხები.

ეს საბუღალტრო ჩანაწერები აყალბებდნენ ვალდებულებას უწინდელი ვალდებულების ახალ ვალდებულებით შეცვლის მეშვეობით. ახალი ვალდებულება წარმოიშვებოდა ახალი საბუღალტრო ჩანაწერით.

ამრიგად, ხდებოდა ვალდებულების განახლება (**novatio),** ანუ უწინდელი ვალდებულების შეწყვეტა და მისი ახალი ვალდებულებით შეცვლა. არსებობდა ვალის გადაწერის **(transcriptio**) ორი ნაირსახეობა: **1)** ნივთიდან პირზე; **2)** პირიდან პირზე.

Transcriptio, ისევე, როგორც stipulatio აბსტრაქტული იურიდიული აქტი იყო, **ius civile** ჩარჩოებში მოქცეული, თუმცა, სტიპულაციისაგან განსხვავებით, ის ვერ დაიდებოდა განუსაზღვრელი ნივთის მინიჭებით და, აგრეთვე, ვადისა და პირობის დადგენას არ გულისხმობდა. საბუღალტრო ჩანაწერების შემცველი წიგნები ვალდებულების წარმომშობ იურიდიულ დოკუმენტებად ითვლებოდა, რის გამოც მათ მიმართ ცენზორული ინსპექტირება ხორციელდებოდა. ვერბალურ კონტრაქტთან შედარებით ლიტერალური კონტრაქტის ძირიტადი უპირატესობა სწორედ იმაში მდგომარეობდა, რომ ხელშეკრულების დადებისას ორივე მხარის ადგილზე ყოფნა საჭირო არ იყო, რაც კიდევ უფრო ამარტივებდა სავაჭრო ბრუნვის განხორციელებას. ლიტერალური კონტრაქტის შეუსრულებლობა ითვალისწინებდა აცტიო ცერტი წაედგენას. ლიტერალური კონტრაქტები ფართოდ გამოიყენებოდა ქრ. შ-მდე I

– ქრ. შ-ის I საუკუნეებში და გაიუსის ეპოქაში თითქმის გამოვიდნენ ხმარებიდან. Inst.Iust. (3.21) მათ შესახებ საუბრობენ მხოლოდ წარსულ დროში, რადგან ისტორიულ წარსულად მიიჩნევიან. საბუღალტრო ჩანაწერის განსაკუთრებულ ტიპად საკასო წიგნიდან წარმოშობილი კრედიტები (**nomina arcaria**) ითვლებოდა. მათზეც გაიუსი საუბრობს (Inst.Iust. 3, 131-132): „სხვა მნიშვნელობა სესხის სამახსოვრო ჩანაწერებს (**nomina arcaria**) ჰქონდათ. ეს ჩანაწერები წარმოშობენ არა წერილობით, არამედ სანივთო ვალდებულებას, ვინაიდან არავითარი მნიშვნელობა გააჩნიათ მანამ, სანამ ვინმეს გარკვეული ფულადი თანხა არ გადაეცემა, ხოლო ფულის გადაცემა სწორედ სანივთო ვალდებულებას წაემოშობს.

თ) სუბიექტური (chyrographa) და ობიექტური (synographa) საკრედიტო დოკუმენტები

Gai., (3.134) წერს, რომ **chyrographa et syngrapha** – იყო უცხოელებისათვის დამახასიათებელი წერილობითი საბუთები, რომლებიც პირველი ან მესამე პირის სახელით დგებოდა და რომლებშიც ცხადდებოდა, რომ "ვინმე პირი არის სხვა პირის მოვალე ან მას რაიმე უნდა გადასცეს". ერთ-ერთ ტექსტში წერია, რომ **chyrographum** ვალის აღიარების ერთადერთი დოკუმენტია, რომელიც კრედიტორის განკარგულებაში რჩება და მოწმობს გარიგების დადების შესახებ.

Syngraphum მესამე პირის სახელით უნდა შედგეს, ორ ეგზემპლარად და ხელმოწერილ იქნას დაინტერესებული მხარეების მიერ. თითოეული მხარე ინახავდა საკუთარ ეგზემპლარს. რაც გარიგების დადების შესახებ მტკიცებულებას წარმოადგენდა. აღმოსავლეთში გაბატონებული სამართლებრივი ურთიერთობების გავლენით, ამ დოკუმენტებმა რომშიც მოიპოვეს აღიარება და მტკიცებულების უტყუარ საშუალებას წარმოადგენდნენ.

ი) ბათილი და არარა სტიპულაციები

იმისათვის, რომ სტიპულაცია აღიარებულ იქნას რომის იუს ცივილე მიერ, სავალდებულოა ისეთი რეკვიზიტების არსებობა, რომლებსაც ქმედუნარიანობასთან, ფორმასა და შინაარსთან ჰქონდათ ურთიერთობა. ბათილი სტიპულაციებს შორის შეიძლება გამოვყოთ ორი ძირითადი კლასი: **1)** არარა სტიპულაციები (**nullius momenti est**), თუ ამგვარი გარიგებისათვის დამახასიათებელი სავალდებულო რეკვიზიტები არ არსებობენ; **2)** ბათილი სტიპულაციები (**inutilis**), რომლებიც ფორმალური თვალსაზრისით ნამდვილ სტიპულაციად ითვლება, თუმცა არ წარმოქმნიან ვალდებულებას რაიმე მნიშვ ნელოვანი ხარვეზის გამო. არარა სტიპულაციასთან დაკავშირებული ვითარება განსხვავდება ბათილი სტიპულაციისაგან: რადგან ბათრილი სტიპულაციის დროს თუმცა კი სტიპულაციას ადგილი ჰქონდა. ის ბრალდებულებას არ წარმოშობდა.

ბათილი და არარა სტიპულაციის შემთხვევები: **1. სტიპილაციის შეუძლებლობა**: დაინტერესებულ მხარეთა ქმედუნარიანობის ხარვეზები. სტიპულაციას ვერ დადებდა ყრუ, მუნჯი და უგუნური. მონას სტიპულირება შეეძლო, დაპირებას კი მაშინ მისცემდა, როცა საკუთარ თავზე ნატურალურ ვალდებულებას იღებდა. **In patria potestas** პირების მიმართ აღიარებულია მათი უფლება საკუთარ თავზე ვალდებულება აიღონ. შეკითხვისა და პასუხის ერთმანეთისადმი შეუთავსებლობა (არარაობა). ეს შეიძლება მოხდეს: **ა)** სტიპულაციის საგნის მიმართ. Gai., 3.102 „სტიპულაცია მაშინ ითვლება არარად, როცა ვუნმე არ პასუხობს დასმულ შეკითხვას. "ან თუ მე ვასტიპულირებ უპირობოდ, შენ კი მპირდები გარკვეული პირობით".

არარად ითვლება სტიპულაცია, თუ მისი ობიექტი შეუძლებელია, ან სტიპულატიო ხორციელდება შეუსრულებელი პირობით"; **ბ)** მესამე პირის სასარგებლოდ დადებული სტიპულაცია. Gai., 3.103 „ სტიპულაცია არარად ითვლება, თუ ჩვენ ვასტიპულირებთ, რათა რაიმე გადაეცეს მესამე პირს, რომლის ხელისუფლების ქვეშ ჩვენ არ ვიმყოფებით. აქედან ისმის შეკითხვა, ნამდვილია თუ არა ის სტიპულაცია, რომელიც დაიდება საკუთარი თავისა და იმ მესამე პირის მიმართ, რომლის ხელისუფლებაში ჩვენ არ ვიმყოფებით".

2. სტიპულაციის ბათილობა: დაპირება შესრულების შესახებ გარდაცვალების შემდეგ: „და ბოლოს, ბათილია ის სტრუქტურა, რომელიც შემდეგი სიტყვებით დაიდო: შენ მპირდები, რომ მომცემ ცემი სიკვდილის შემდეგ, ან შენი სიკვდილის შემდეგ". და პირიქით, ნამდვილია შემდეგ ფორმაში დადებული სტიპულაცია: შენ მპირდები, რომ მომცემ ჩემი გარდაცვალების მომენტში ან შენი გარდაცვალების მომენტში? ანუ ისე, რომ ვალდებულების შესრულება გადატანილი იყო სტიპულატორის, ან პირობის მიმცემის გარდაცხვალების მომენტისათვის. ამრიგად, არასწორად ითვლებოდა სტიპულაციით წარმოშობილი ვალდებულების მემკვიდრეზე გადატანა.

3. სტიპულაციის საგნის მიმართ არსებული ბათილობა დგება: ა) თუ სტიპილაციის საგანი უკანონო ან უღირსია, ან სტიპულაცია მოცემულია მსგავსი ხასიათის პირობით; **ბ)** თუ თავდაპირველად სტიპულაციის შესრულება შესაძლებელი იყო, მერე კი მისი შესრულება შეუძლებელი გახდა; **გ)** თუ შეცდომის გამო შეუძლებელია განისაზღვროს სტიპულაციის ობიექტი, შეიძლება ჩავთვალოთ, რომ სტიპულირებულ იქნა ის ნივთი, რომელიც განისაზღვრება გვარობითი ნიშნით; ხოლო, თუ შეუძლებელია განისაზღვროს ნივთის გვარობითი ნიშანი, ვალდებულება არ წარმოიშვება; **დ)** თუ სტიპულაციური ვალდებულება მიღებულია არასრულწლოვანი პირისა ან ქალის მიერ, მათი მეურვის სანქციის გარეშე (auctoritas tutoris: Gai., 3. 115-117).

კ) განუსაზღვრელი ობიექტის სტიპულაცია

სტიპულაციური დაპირება, განხორციელებული ისეთი საგნის მიმართ, რომელიც ვერავითარ შემთხვევაში იქნებოდა განსაზღვრული, ბათილებად ითვლება. და პირიქით, ის სტიპულაციები, რომელთა საგნები რაიმე აქტით მაინც იყო განსაზღვრული, ნამდვილად ითვლება. მათ შორის უნდა აღვნიშნოთ: **1.** გვარობითი ნიშნის მქონე საგნის შესახებ სტიპულაცია: დაპირების მიმცემმა მოვალემ უნდა მიუთითოს ნივთზე და ის გამოჰყოს, ნივთთა განსაზღვრული და განუსაზღვრელი გვარობითობის, რიცხვიდან; **2.** ალტერნატიული სტიპულაციები: მოვალე ვალდებულია დამოუკიდებლად აირჩიოს ვალდებულების საგანი სხვადასხვა კლასის ნივთებს შორის, მასტიპულირებადმა კრედიტორმა შეიძლება მოელაპარაკოს იმის შესახებ, რომ ის თვითონ აირჩევს ობიექტს, და თუ მოვალე არ შეასრულებს საკუთარ ვალდებულებას, მის წინააღმდეგ წარადგენს **actio certi**-ის **actio incerti**-ის მაგივრად, განუსაზღვრელი ობიექტის შესახებ. ალტერნატიულმა სტიპულაციამ უნდა დაიცვას კრედიტორი ნივთის შემთხვევითი დაღუპვისაგან, რაც გაათავისუფლებს მოვალეს ვალდებულებისაგან; **3.** საჯარიმო სტიპულაცია.

ერთ (უკვე დადებულ) სტიპულაციას შეიძლება მეორეც დაუმატო, თუმცა, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი სხვადასხვა საგნებს გულისხმობენ: წინააღმდეგ შემთხვევაში მეორე სტიპულაცია არარად ჩაითვლება (Pomp.) პომპონიუსი წერდა, რომ „ის, ვინც ორჯერ

დაპირდება ერთი და იგივეს, არ არის ვალდებული შეასრულოს დაპირება ერთ ჯერზე მეტად". (D. 45. 1.18).

საჯარიმო სტიპულაცია დამატებით სტიპულაციურ დაპირებას გულისხმობს, რომელიც ფულის განსაზღვრული თანხის გადახდას ვარაუდობს. თანაც, გადახდა განპირობებული იყო უწინდელი ვალდებულების შეუსრულებლობით. ამრიგად, სახეზეა ერთი – ძირითადი ვალდებულება, რომელიც მოქმედებას განაგრძობდა და მეორე ვალდებულება, რომელიც განპირობებულია პირველის შესრულებით. თუ მოვალე შეასრულებს პირველ ვალდებულებას, მან აღარ უნდა შეასრულოს მეორე, ხოლო მოვალე, თუ არ შეასრულებს დანაპირებს, მაშინ მან ჯარიმა უნდა გადაიხადოს; თუმცა, მას კრედიტორის წინააღმდეგ **exceptio doli** წარდგენა შეუძლია, თუ მასტიპულირებადი პირი მის წინააღმდეგ, ძირითადი ვალდებულებისაგან გამომდინარე, სარჩელს წარადგენდა.

2. ნოვაცია

„ნოვაცია არის ძველი ვალის ახალ ცივილურ ან ნატურალურ ვალდებულებაში ტრანსფორმირება (გარდაქმნა), როცა წარმოიშვება ახალი ვალდებულება, რომელიც ძველს წყვეტს. სახელწოდება "ნოვაცია" წარმოიშვა სიტყვიდან "ახალი" და ახალი ვალდებულების (წარმოქმნისაგან) Ulp. (D. 46. 2. 1). სტიპულაცია, რომელიც იდენტური საგნის მიმართ წარმოშობს ახალ ვალდებულებასა და, ამავე დროს, ძველ ვალდებულებას შეწყვეტს, საკუთარ თავში რაიმე სიახლეს უნდა შეიცავდეს. ვალდებულების განახლება მოხდება როგორც პირების, ისე ვალდებულების საგნის (ობიექტის) მიმართ: **1.** პირების მიმართ ნოვაციას ჰქონდა ადგილი, როცა იცვლება კრედიტორის ან მოვალის პიროვნება. ამ შემთხვევაში, შესაბამისად, საუბარია აქტიური ან პასიური დელეგაციის შესახებ. აქტიური დელეგაცია ყოველთვის მესამე პირისათვის რაიმე დავალების **(iussum)** მიცემას გულისხმობდა. მოვალის შეცვლა ახალი მოვალის მხრიდან კრედიტორის მიმართ დაპირების მიცემას გულისხმობდა, რომ ის უწინდელი მოვალის დავალიანებას (**expromissio**) დაფარავდა; **2.** ვალდებულებას ობიექტის (საგნის) მიმართ მაშინ ჰქონდა ადგილი, როცა სტიპულაცია დაიდება იმავე პირების მიერ, თუმცა ახალი ობიექტის მიმართ. ამ დროს ადგილი ჰქონდა: **ა)** საფუძვლის შეცვლას: თუ ახალი დაპირება არ მიეკუთვნება სტიპულაციიდან წარმოშობილ ვალდებულებას, ვინაიდან ეს სტიპულაცია დადებულია ახალი გარემოების მიმართ (ნასყიდობა, იჯარა, დავალება);

ბ) ვალდებულების მახასიათებლების შეცვლას: იცვლება ვალდებულების შესრულების პირობები და ვადები, აგრეთვე შესრულების ადგილი.

ფორმალურად, ნოვაციის განხორციელება ხდება ახალი სტიპულაციის დადებით, თუმცა, ნოვაცია შეიძლება მოხდეს საკრედიტო ვალდებულების ხელახალი გადაწერით (**transcriptio nominum**). ამ შემთხვევაში, წერილობითი გარიგების აბსტრაქტული ხასიათი გულისხმობდა ახალი ვალდებულების წარმოშობას, უწინდელი ვალდებულების ნამდვილობის მიუხედავად.

ახალი სტიპულაციის ფორმა ნამდვილად უნდა მოწმობდეს იმის შესახებ, რომ ადგილი ჰქონდა უწინდელი ვალდებულების განახლებას. მას შემდეგ, რაც ზეპირი სტიპულაციები წერილობითი დოკუმენტებით შეიცვალა, ნოვაცია ვალდებულების შეცვლის განზრახვაზე

(**animus novandi)** დამოკიდებული გახდა. იუსტინიანე (I. Ins.3.29.3), ამ განზრახვის (**animus**), წერილობითი ფორმით გამოხატვას მოითხოვდა და მიუთითებდა, რომ, ვალდებულებითი ეფექტის მქონე, ნებისმიერი გარიგება შეიძლება ნოვირებულ იქნას, თუ უწინდელი ვალდებულების, შესაბამის, შეწყვეტას ექნება ადგილი. ნოვაციურ ეფექტთა შორის იგულისხმებოდა ვალდებულების საგნის შეცვლაც.

3. პირთა სიმრავლე და სოლიდარობა.

სტიპულაციის აქტში, ჩვეულებრივ, მონაწილეობას იღებდნენ მასტიპულირებადი კრედიტორი და დაპირების მიმცემი მოვალე. თუმცა, იყო შემთხვევები, როცა გარიგებაში რამდენიმე მასტიპულირებადი და დაპირების მიმცემი პირი ერთდროულად მონაწილეობდა. ამას სტიპულაციის სუბიექტთა სიმრავლე ეწოდებოდა. პირთა სიმრავლე შემდეგს გულისხმობდა: თავდაპირველი სიმრავლე არსებითად განსხვავდებოდა პირთა თანმიმდევრული შეცვლისაგან, ანუ, როცა სტიპულაციას დებდნენ ერთნი, ხოლო გარიგების შესრულებაზე პასუხისმგებლობა ეკისრებოდა სხვა პირებს. ასე ხდებოდა მაშინ, როცა ადგილი ჰქონდა ან მასტიპულირებადი, ან დაპირების მიმცემი პირების მემკვიდრეობითობას, როცა ან ერთის, ან მეორის გარდაცვალების შემდეგ, ვალდებულების შესრულება, მემკვიდრეობით, გადადიოდა მათ შთამომავლობაზე.

სუბიექტთა სიმრავლის პირობებში, დაპირების რეჟიმი იმაზეა დამოკიდებული, იყო, თუ არა ვალდებულება გაყოფადი ან განუყოფელი. თუ ვალდებულება გაყოფადია, მაშინ იგულისხმება, რომ ის იყოფა იდეალურ წილებად. ამ შემთხვევაში, ეს თუ ის კერძო კრედიტორი უფლებამოსილია მოითხოვოს მხოლოდ კრედიტის საკუთარი ნაწილი, ხოლო მოვალე ვალდებულია გაქვითოს ვალის მხოლოდ საკუთარი წილი. თუ ვალდებულება განუყოფელია, მაშინ საჭიროა გამოყენებულ იქნას სოლიდარული პასუხისმგებლობის პრინციპი: ნებისმიერ კრედიტორს შეუძლია ვალდებულების შესრულების მოთხოვნა, თანაც სრული მოცულობით. თუმცა, ამ უფლებით აღიჭურვება მხოლოდ ერთი – რომელიმე კრედიტორი. ვალდებულება წყდება მაშინ, როცა ერთ-ერთი კრედიტორი წარადგენს სარჩელს და მოვალის მიმართ იწყება **litis contestatio** (დავის საგნის დადგენა) პროცედურა. ზუსტად ასევე, ნებისმიერი მოვალე ვალდებულია გაქვითოს მთელი ვალი: ამავე დროს, თუ ერთი მოვალე გადაიხდის მთელ ვალს, სხვა თანამოვალეები ვალდებულებისაგან თავისუფლდებიან. სოლიდარობას მაშინაც ჰქონდა ადგილი, როცა სტიპულაცია (ფორმალურად მაინც) ერთიანი, ოღონდ ვალდებულება – გაყოფადი იყო და გარიგებაში მონაწილეობდა, მასტიპულირებადი და დაპირების მიმცემი, პირთა სიმრავლე. აქტიური სოლიდარული ვალდებულება მაშინ წარმოიშვება, როცა რამდენიმე მასტიპულირებადი კრედიტორის (**correi stipulandi**) შეკითხვაზე პასუხს იძლევა ერთი დაპირების მიმცემი მოვალე (**romitto** – გპირდები). პასიური სოლიდარული ვალდებულება წარმოიშვება მაშინ, როცა ერთი სტიპულატორი თანმიმდავრულად ეკითხება, თითოეულ დაპირების მიმცემ, პირს და ისინიც ან ყველა ერთად, ან სათითაოდ (თანმიმდავრულად) მას პასუხობენ.

ვალდებულება შეწყვეტილად ითვლება, თუ ერთ-ერთი სტიპულატორი ვალდებულების შესრულებას მიიღებდა ან ერთ-ერთი დაპირების მიმცემი – აქვითავდა მას, ან თუ ერთ-ერთი მათგანი წარადგენდა სარჩელს სტიპულაციის შესახებ, რის გამოც ლიტის ცონტესტატიო პროცედურის განხორციელებას, ექნება ადგილი.

3. რწმუნებულება ანუ პირადი უზრუნველყოფა.

უპირველეს ყოვლისა, ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვავოთ: **ა)** ის რწმუნებულება, რომელსაც რწმუნებული გასცემს დაპირების მიმცემის სასარგებლოდ (**adpromissio**) და რომელიც ახალი მოვალის ან თანამოვალის მხრიდან დაპირების მიცემას გულისხმობდა და **ბ)** ახალი ადსტიპულატორი (**adstipulatio**) კრედიტორის ჩარევა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ისეთი სტიპულაციის შემთხვევაში, რომელიც გარდაცვალების შემდეგ უნდა შესრულდეს. **Adprombissio** წარმოიშვება ისეთი სტიპულაციის შემთხვევაში, რომელშიც რწმუნებული იგივეს ჰპირდება, რასაც ჰპირდებოდა მოვალე, უწინდელ სტიპულაციაში. ახალი ვალდებულების თანახმად, წარმოიშვება ახალი ვითარება – პასიური სოლიდარობა, როცა მასტიპულირებად კრედიტორს შეუძლია არჩევანის გაკეთება: სარჩელი ძირითადი მოვალის, თუ მისი წარმომადგენლის მიმართ იქნას შეტანილი. სტიპულაციის გამო ორი სახის პირადი რწმუნებულება არსებობდა: **sponsio et fideipromissio**. განსაკუთრებული სტრუქტურა და ხასიათი **fideiussio**-ს გააჩნდა. ეს წარმომადგენლობა **fideipromissio** წარმოშობის შემდეგ გავრცელდა, თუმცა, კლასიკურ პერიოდში მას ფართოდ გამოიყენებდნენ. იუსტინიანეს სამართალში მხოლოდ **fideiussio** შემორჩა. მასში შერწყმული იყო პირადი რწმუნებულების უწინდელი ფორმები.

სტიპულაციის გამო, პირადი რწმუნებულების კლასიკური ფორმები (მემკვიდრეობით არ გადაეცემოდა) შემდეგი თვისებებით ხასიათდებოდნენ: **1. Sponsio**: ეს იყო, არქაულ ცივილურ სამართალში დამკვიდრებული, საკუთარი თავის დავალდებულების, ზოგადი ფორმა. **შპონსიო** გამოიყენებოდა იმ სტიპულაციების უზრუნველსაყოფად, რომლებიც მხოლოდ რომაელ მოქალაქეებს შორის დაიდებოდა ხოლმე; **2. Fideipromissio**: დაპირება, რომელიც ნდობაზე (**fides**) იყო დაფუძნებული და მისი გამოყენება პერეგრინებისა და უცხოელების წრიდან გამოსულ წარმომადგენლებსაც შეეძლოთ. ისეთი დაპირების შემთხვევაში, რომელიც პირადი გარანტიით მიეცემოდა, კრედიტორი უფლებამოსილი იყო სარჩელი ერთი რწმუნებულის, ხოლო შემდეგ მოვალის წინააღმდეგ შეეტანა, რადგან, ამ შემთხვევაში, ორი, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ ვალდებულებას, ჰქონდა ადგილი, თუმცა კი, ერთი და იგივე საგნის მიმართ. ერთ-ერთი მათგანის მიმართ, ვალდებულების შესრულება, ან **litis contestatio** პროცედურის განხორციელება, რწმუნებულის ვალდებულების შეწყვეტას უწყობდა ხელს; **3. Fideiussio.**

Fideiussio იყო პირადი რწმუნებულების ყველაზე გავრცელებული და სრულყოფილი ფორმა, რომელიც გამოიყენებოდა ex contractus ყველა სახის ვალდებულების მიმართ, აგრეთვე იმ შემთხვევაში, როცა საუბარი ცივილური და ნატურალური ვალდებულებების უზრუნველყოფას ეხებოდა. **Fideiussio** – სტიპულაციის მსგავსი და **fides** (პირადი პატიოსნება და ღირსება) დაფუძნებული ზეპირი ფორმის – იურიდიული აქტია: **fideiussor** იგივეს ჰპირდება, რასაც ძირითადი მოვალე. ვინაიდან **fideiussio** დროს, რწმუნებულის მიერ მიღებულ, სტიპულაციურ ვალდებულებას არ ჰქონდა ადგილი, არც ნოვაციური ეფექტი წარმოიშვება და არსებობას განაგრძობს გარანტიამიცემული წერილობითი, ვალდებულება. პირადი რწმუნებულების სხვა ფორმებისაგან განსხვავებით, **fideiussio**: **1. გადაეცემა მემკვიდრეებს; 2. არ გააჩნია ხანდაზმულობის ვადა** (შეწყვეტისათვის). **Fideipro- missio** მსგავსად, ეს გარიგება

ხალხის სამართლის (**ius gentium**) სფეროს მიეკუთვნება და მისი დადება უცხოელებსაც შეუძლიათ. ფიდეიუსორი – რწმუნებული პასუხს აგებდა ძირითადი მოვალის ყველა ვალდებულების მიმართ. ფიდეიუსორისა ან ძირითადი მოვალის მიმართ განხორციელებული **litis contestatio** პროცედურა ვალდებულების შეწყვეტას იწვევდა. მსგავსი უხერხულობის თავიდან აცილების მიზნით, **fideiussio** რწმუნებულება ვრცელდება მხოლოდ იმ თანხაზე, რომელიც კრედიტორს არ შეუძლია გამოითხოვოს ძირითადი მოვალისაგან მისი გადახდაუუნარობის (ვალაულობის) გამო. (**fideiussio indemnitatin**).

ფიდეიუსორს არ გააჩნდა იმ მოვალის მიმართ რეგრესული სარჩელის (მოთხოვნის დათმობის შესახებ) წარდგენის უფლება, რომლის ნაცვლად მან გადაიხადა ვალი. რომაელმა იურისტებმა გადაწყვიტეს, რომ ფიდეუსორს უნდა მიენიჭოს, მოვალის მიმართ, დავალების ხელშეკრულებიდან სარჩელის წარდგენის (**actio mandati**) უფლება, თუ მან მოვალისაგან ვალის გადახდის დავალება მიიღო, ან წარადგინოს სარჩელი დავალების გარეშე სხვისი საქმეების წარმოების შესახებ (**actio negotiorum gestorum**), თუ მან ვალი საკუთარი ინიციატივით გადაიხადა. იმპერატორ ადრიანეს კონსტიტუციამ ფიდეიუსსიო მიმართ, გაავრცელა პასუხისმგებლობის გადანაწილების პრინციპი. თუ კრედიტორი ერთ-ერთი ფიდეიუსორის (რამდენიმე პირის არსებობის შემთხვევაში) მიმართ წარადგენდა სარჩელს, ფიდეუსორს შეეძლო **exceptio** წამოყენება **letis contestatio** მომენტში, ყველა გადახდაუნარიანი ფიდეუსორის მიმართ, რომელშიც მოითხოვდა საკრედიტო ვალდებულების წილობრივ გაყოფას.

5. Intercessio (ინტერცესია)

ზოგადად, ინტერცესია პირადი გარანტიის მიცემას გულისხმობდა. ეს ტერმინი იურისპრუდენციამ ქრ. შ-მდე 46 წელს შეიმუშავა, როცა გამოიცა შესაბამისი **SC Velleiani**. ინტერცესიის (**intercessio**) უფლება მხოლოდ მამაკაცებს მიენიჭათ, კერძოდ, ბანკირებს, საკუთარი პროფესიული საქმიანობის განხორციელების მიზნით. რომაელი იურისტი კალისტრატუსი წერდა: „სავალდებულოა განისაზღვროს, რომ ქალები ვერ დაკავდებიან ბანკირის პროფესიით, რადგან ეს მამაკაცის საქმეა".

სენატორული აკრძალვის შესაბამისად, რომაელმა იურისტებმა განსაზღვრეს სხვისი ვალის მიმართ, პირადი რწმუნებულების, ანუ **intercessio** – შემდეგი სახეები: **1. სხვისი ვალის სანივთო გარანტიით უზრუნველყოფა; 2. სოლიდარული მოვალის პოზიციაზე შედგომა; 3. თვით მოვალის ადგილის დაკავება** (ადგილმონაცვლეობით), იმ პირობით, რომ შეწყდება მოვალის ვალდებულება (**expromissio**);

4. საკუთარ თავზე რაიმე ვალდებულების აღება, იმ მიზნით, რომ ის საკუთარ თავზე მესამე პირს არ აეღო (ინტერცესია გაჩუმების შესახებ).

6. პირადი რწმუნებულობა იუსტინიანეს სამართალში.

იუსტინიანეს სამართალში **fideiussio**-მ მთლიანად შეცვალა **sponsio et fideipromissio**, ხოლო რწმუნებულობა, მთლიანობაში, განიხილებოდა როგორც სუბსიდარული და დამატებითი, ძირითადი ვალდებულების მიმართ. **Litis contestatio** შემწყვეტი ეფექტის არსებობის გამო,

ვალდებულება არსებობას განაგრძობდა პირველ რიგში მოვალის, აგრეთვე მისი რწმუნებულის მიმართ. იუსტინიანემ რწმუნებულს შემდეგი პრივილეგიები მიანიჭა: **1.** ვალდებულებიდან გათავისუფლების პრივილეგია: კრედიტორს, პირველ რიგში, სარჩელი ძირითადი მოვალის წიუნააღმდეგ უნდა შეეტანა: რწმუნებულს შეეძლო უარი ეთქვა ვალის გადახდაზე, თუ ძირითადი მოვალე გადახდაუნარიანი იყო;

2. გაყოფის პრივილეგია (უპირატესობა): კრედიტორს საკრედიტო ვალდებულების გაყოფა შეუძლია იმ ყველა გადახდაუნარიან რწმუნებულს შორის, რომელიც ასეთად, სასამართლო გადაწყვეტილ;ების გამოტანის მომენტისათვის, მიიჩნევა; **3**. სარჩელის ხელახალი დათმობის უპირატესობა: ვალის გამქვითავი რწმუნებული ნებისმიერ შემთხვევაში, უფლებამოსილია წარადგინოს ის სარჩელი, რომელიც ადრე კრედიტორს ენიჭებოდა მოვალის მიმართ; ასეთი მოთხოვნის დათმობის შესახებ სარჩელს, რეგრესიული სარჩელი ეწოდებოდა.

2. Dotis dictio (იუსტინიანეს ხანაში უკვე გამოსული იყო გამოყენებიდან) იყო **dos** (მზითვის) ზეპირი დადგენა, რომელიც, ჩვეულებრივ, შემდეგი ფრაზის გამოყენებით ხორციელდებოდა: **tot nurami tibi doti sunt** – რამდენი პატარძალი, იმდენი მზითვი შენ.

3. Operatum iurata promissio, გააზატებულები, თავისუფლების მოპოვებისას, ჩვეულებრივ, პატრონს, სტიპულაციისა ან ფიცით დადებული დაპირებით, რაიმე მომსახურების განხორციელებას პირდებოდნენ.

II. ლიტერალური კონტრაქტი (nomen transcripticium) იუსტინიანეს დროში თითქმის გამოვიდა ხმარებიდან. ლიტერალური კონტრაქტი დაიდებოდა ფულადი სესხების **codex expensi et accepti** (შემოსავალ-გასავლების წიგნი, რომელშიც რომაელები, თვეში ერთხელ, მიმდინარე ჩანაწერების რვეულებიდან ძირითად მონაცემებს გადაწერდნენ ხოლმე.

III. რეალური კონტრაქტები. იუსტინიანეს სამართალმა ორი სახის რეალური კონტრაქტები იცოდა: ე. წ. **conttractus nominati et contractus innominati** (შესაბამისად, სახელიანი, სახელის მითითებით და უსახელო ხელშეკრულებები).

1. **Contractus nominati:** ზოგიერთი რეალური კონტრაქტი (კერძოდ, რომლებიც **in genere** (იმავე წესით) ან **in specie** (კერძო, კონკრეტულ პირობებში) რაიმეს დაბრუნებისაკენ იყო მიმართული. ასეთ კონტრაქტებს განეკუთვნებოდა: სესხი (**mutuum**); **commodatum** (ინდივიდუალურად განსაზღვრული ნივთის უსასყიდლოდ სესხად გადაცემა სარგებლობის მიზნით და იმ პირობით, რომ მისი დაბრუნება ნატურით უნდა მოხდეს); **depositum** (პირისათვის ნივთის დეპონირება; დეპონენტის ინტერესების შესაბამისად, ნივთის შესანახად გადაცემა); (**pignus**) გირავნობის ხელშეკრულება, რომლებიც იურიდიული გარიგებების ყველაზე გავრცელებულ სახეს წარმოადგენდნენ. სწორედ ამის გამო იურიდიული გარიგების აღნიშნული სახეობა ჯერ კიდევ რესპუბლიკის პერიოდში **contractus nominati** სახელწოდებით მოიხსენიებოდა. ამ ხელშეკრულებებს იურიდიული ძალა გააჩნდათ, თუმცა, მიღებული ნივთის, უკან დაბრუნების დაპირება, არაფორმალური ხასიათის იყო.

2. Contractus innominati (უსახელო კონტრაქტები). თუ ერთი პირი, მეორის სასარგებლოდ, რაიმე მოქმედებას ასრულებდა და ამავე დროს, არსებობდა არაფორმალური შეთანხმება იმის თაობაზე, რომ მოვალე ზემოქმედებას განახორციელებდა, რესპუბლიკური სამართლით დადგინდა, რომ მოქმედების მიმღების მიმართ ვალდებულება არ წარმოიშვებოდა. ამრიგად,

თუ მოქმედების მიმღები ნებაყოფლობით არ შეასრულებდა დანაპირებს, წინა ქმედების განმხორციელებელ პირს, მისგან მხოლოდ მიღებულის უკან დაბრუნების მოთხოვნა შეეძლო **(condictio ob causam datorum** – სარჩელი, ვინმეს მიერ შესრულების, უკან დაბრუნების შესახებ, ვინაიდან არსებობდა შესრულების შედეგის მოლოდინი, რომელიც არ დამდგარა – განხორციელებულა), ვინაიდან, წინა მოქმედების განმხორციელებელი პირი, მოტყუვდა საკუთარ მოლოდინში, ზემოქმედების თაობაზე.

ესეც არ კმაროდა, და მისი არჩევანის უფლება იმდენად შეუზღუდავი იყო, რომ მას მიღებულის უკან დაბრუნების მოთხოვნა შეეძლო არა მარტო მიმღების გაუმართავობის გამო, არამედ, ზოგჯერ ზემოქმედების შეუძლებლობის შემთხვევაში (**ob causam non secatum)** და მართებული, თუმცა, მრავალი იურისტის მიერ სადაოდ მიჩნეული, თვითნებობის გამო (ე. წ. **ius poenitedi**), უმალ, ნებაყოფლობითი ზემოქმედება შეწყვეტდა, თუ არა იუს პოენიტენდი. ამ კატეგორიას მიკუთვნებულმა ხელშეკრულებებმა, უმეტესწილად, ყოველდღიურ ცხოვრებაში ვერ მოიპოვეს განსაკუთრებული სახელწოდება (მათ უსახელო კონტრაქტები ეწოდათ) და ამიტომ ისინი ოთხ დიდ კატეგორიად დაიყო:

Permutatio – do ut des (გაძლევ, რათა მომცე) – იუსტინიანეს კოდექსით, შესაგებელი დაკმაყოფილების პირველი ფორმა, რომელიც ფულის ან ქონების, ფულადი ან ქონებრივი დაკმაყოფილების დაპირების ქვეშ, გადაცემის დროს გამოიყენებოდა და უსახელო კონტრაქტის ერთ-ერთი ნაირსახეობა იყო); **do ut facias** - (გაძლევ, რათა გამიკეთო) (იუსტინიანეს კოდექსით, შესაგებელი დაკმაყოფილების მეოთხე ფორმა, რომელიც **facio ut des** (მესამე ფორმის) საწინააღმდეგო და ამავე დროს უსახელო კონტრაქტის ერთ-ერათი ნაირსახეობა იყო; **facio ut des** - ვაკეთებ, რათა მომცე (იუსტინიანეს კოდექსით, შესაგებელი დაკმაყოფილების მესამე ფორმა) – უსახელო კონტრაქტის ერთ-ერთი ნაირსახეობა; **facio ut facias** - ვაკეთებ, რათა გამიკეთო (იუსტინიანეს კოდექსით, შესაგებელი დაკმაყოფილების მეორე ფორმა) – უსახელო კონტრაქტის ერთ-ერთი ნაირსახეობა. ამ კონტრაქტებმა თანდათანობით შეიძინეს იურიდიული ძალა: პავლუსიც კი არ აღიარებდა უსახელო კონტრაქტების მესამე კატეგორიას. თუმცა, სხვა კლასიკოსი იურისტები ოთხივე კატეგორიის კონტრაქტების ნამდვილობას აღიარებდნენ.

IV. კონსენსუალური კონტრაქტები. არაფორმალური შეთანხმებით, უძველესი იუსცივილე ძალით, წარმოიშვებოდა ოთხი ნამდვილი ვალდებულება: **emptio-venditio** – ყიდვა-გაყიდვა; **locatio conductio** – ქირავნობა; **societas** – ამხანაგობა; **mandatum** – დავალების ხელშეკრულება. კონსენსუალური შეტანხმების დროს, კანონიერი ძალის მქონე (**nudas contractus**) ხელშეკრულების დადებისათვის, სავსებით საკმარისია **concensis** არაფორმალური გამოხატვა. ეს ხელშეკრულებები (პოსტკლასიკურ პერიოდში კი – ყველა სავალო ხელშეკრულება) მათთან შერწყმული ყველა ვალდებულებითურთ შეიძლებოდა გაუქმებულიყო არაფორმალური ურთიერთშეთანხმებით **(contrarius consensus; mutuus dissensus**).

სხვა არაფორმალური შეთანხმებები (**pacta**) არ წარმოშობდნენ ვალდებულებებს, მათ შორის ნატურალურსაც, გარდა ერთი – **pactum usurarum**, რომელიც ნატურალურ ვალდებულებას ქმნიდა. სამართალგანვითარების შემდგომმა ეტაპმა, იუსტინიანეს კოდიფიკაციამდე პაქტების მიმართ ცოტა რამ თუ შეცვალა.

I. Re (რეალური კონტრაქტები)

Mutuum, **mutui datio, pecunia credita** (სესხის ხელშეკრულება); **foenus nauticuni, pecunia traiecticia** (საზღვაო სესხი); **commodatum** (სესხი); **depositum** (შენახვის ხელშეკრულება); **sequestratio** (სეკვესტრაცია); **fiducia** (ფიდუციალური ხელშეკრულება); **pignus datum** (გირავნობის ხელშეკრულება); **iudicia bonae fidei** (კეთილსინდისიერი მართლმსაჯულების აღსრულება); **actio bonae fidei** (კეთილსინდისიერი სარჩელები).

Re კონტრაქტების კატეგორია განისაზღვრებოდა მათი დადების ფორმის მიხედვით: მხარეთა შეთანხმების გარდა, ვალდებულების წარმოშობისათვის, მოვალისათვის ნივთის გადაცემა იყო სავალდებულო. ეს მოთხოვნა ძველ მაგიურ წარმოდგენებთან იყო დაკავშირებული, რომელთა მიხედვით, სხვის ნივთთან თვით შეხებაც კი, ნივთის აღიარებული მეპატრონის მიმართ, პირად დამორჩლებას იწვევდა.

ნივთის მპყრობელის პასუხისმგებლობა ნივთის მიღების ძალით – **re teneri** იყო განსაზღვრული და მას, დელიქტური ხასიათის ვითარებაშიც ჰქონდა ადგილი (მაგალითად, **furtum rei –** ქურდობის დროს); ასეთივე პასუხისმგებლობა პირს ეკისრებოდა საერთო საკუთრების (თანასაკუთრების) (**res communis**) დროს, როცა, მის მონაწილეებს შორის, ავტომატურად, ვალდებულებითი ურთიერთობები წარმოიქმნებოდა ხოლმე. ვალდებულების კლასიკური ცნების დამკვიდრების შემდეგ, რეალური კონტრაქტების სპეციფიკური ფორმა მოვალისათვის, თავისებურ, გარანტიად იქცა, ვინაიდან გარიგება მხოლოდ მაშინ ითვლებოდა დადებულად და ვალდებულება წარმოშობილად, როცა შეთანხმების ობიექტი მოვალის ხელში გადავიდოდა.

§1. Mutuum mutui datio – (სესხი) – **ius civile**-ს ინსტიტუტი იყო. სესხის ხელშეკრულებით წარმოიშვებოდა ცალმხრივი ვალდებულება: მოვალე (სესხის მიმღები, მსესხებელი) საკუთრებაში იძენდა, კრედიტორის (გამსესხებლის) კუთვნილ, გვარობით ნივთს (**genus**) და ვალდებული იყო დაებრუნებინა (**dare oportere**), შესაბამისი ნივთების, ასეთივე ოდენობა. კრედიტორისაგან მიღებული ნივთის მესაკუთრე მოვალედ ხდება და საკუთარი შეხედულებისამებრ, შეუძლია მისი განკარგვა. სესხის ხელშეკრულების ობიექტი იყო არა კონკრეტული ნივთი, არამედ მისი მსგავსი გვარობითი (**genus**) ნივთები, ამიტომ ნასესხები ნივთის შემთხვევითი დაღუპვა წარმოშობილი ვალდებულების შეწყვეტას არ გამოიწვევდა. კრედიტორის მხარეზე მაშინვე წარმოიშვება **actio certi** (ძველად – **legis actio per condictionem**)-ით დაცული მოთხოვნის უფლება: **actio certae creditae pecuniae** (განსაზღვრული ფულადი თანხის შესახებ სარჩელი, რომელიც, სხვადასხვა ქმედითი ღონისძიებების მეშვეობით, უზრუნველყოფდა სასარჩელო წარმოების დაჩქარებასა და ამ გზით ფულადი მეურნეობის, კერძოდ სესხის, განვითარებას უწყობდა ხელს. ეს სარჩელი მხოლოდ სესხის ხელშეკრულებიდან წარმოიშვებოდა) ან **condictio certae rei** (გარკვეული ნივთის ან სხვა ცვლადი ნივთების (და არა ფულის) გარკვეული სიმრავლის უკან დაბრუნების შესახებ).

Ulp., D.12,1,9,9: "Deposvi apud te decem <milia> postea permisi tibi ut: Nerva Proculus efiam antequam moveantur, condicere quasi mutua tibi hace posse aiunt, et ese verum, ut et Marcello videtur:animo enim coepit possidere. Ergo transit periculum ad eum, qui pecuniam mutuam rogavit et poterit ei condici – მე მოგეცი შენ შესანახად 10 000 და შემდეგ ნება დაგრთე გამოგეყენებინა ეს თანხა: ნერვა და პროკულუსი ამბობდნენ, რომ მანამდეც კი, ვიდრე ეს თანხა დახარჯული იქნებოდა, მე

შემიძლია მისი უკან გამოთხოვა კონდქციური სარჩელის მეშვეობით, როგორც სესხად მოცემული და აღნიშნული დებულება სწორი იყო, როგორც ამას მარცელუსიც მიიჩნევდა: ვინაიდან მან, განზრახვის მეშვეობით, ფულის მსესხებლის წინააღმდეგ შესაძლებელი ხდება კონდიქციური სარჩელის წარდგენა.

ვინაიდან ვალის მოცულობა გამსესხებლისაგან მიღებული თანხის მოცულობას ზუსტად შეესაბამებოდა, სესხი მხოლოდ უპროცენტო შეიძლებოდა ყოფილიყო. პროცენტის დარიცხვა დაიშვებოდა მხოლოდ აღსრულების გადაცილების (გადავადების) შემთხვევაში. პროცენტის (**usurae**) დარიცხვა შესაძლებელი იყო, ხელშეკრულების დადების დროს, სპეციალური სტიპულაციის – **stipulatio usurarum** მეშვეობით; წინააღმდეგ შემთხვევაში პროცენტის შესახებ შიშველი შეთანხმება – **nudum pactum –** მხოლოდ **obligatio naturalis** წარმოშობდა (D.46,3,5,2).

საჯარო ხელისუფლება მევახშეთა უსაზღვრო სიხარბის შეზღუდვას ცდილობდა და, საკანონმდებლო წესით, სესხზე მაქსიმალური საპროცენტო განაკვეთის დადგენას აფიქსირებდა. უკვე XII დაფის კანონებმა (VIII, 18) დაადგინა მაქსმალური 12% (**foenus unciarum**). ამ საკანონმდებლო მოთხოვნის დამრღვევ მევახშეთა მიმართ, გამოიყენებოდა ჯარიმა, მიყენებული ზიანის ოთხმაგი ოდენობით და ხელის დადებაც იყო დასაშვები (**legis actio per manus iniectionem)**. პრინციპატის პერიოდში პროცენტის ნორმალური ოდენობა წლიურ 12%-იან განაკვეთს, ანუ თვეში 1%-ს შეადგენდა. ამრიგად, ისეთი სტიპულაცია, რომელიც უფრო მეტ პროცენტს ითვალისწინებდა, არარა იყო. იუსტინიანეს კანონმდებლობით, ქრისტიანული ზნეობის გავლენით, მაქსიმალური საპროცენტო განაკვეთი ორჯერ შემცირდა და მხოლოდ 6% -ს შეადგენდა.

§2. Foenus nauticum, pecunia traiecticia (საზღვაო სესხი)

foenus (პროცენტი), **foenus nauticum** (საზღვაო ან სახომალდო სესხი, რომლის დროს კაპიტალის დაღუპვის რისკი გამსესხებელს აწევდა; თუმცა, მას ნებისმიერი პროცენტის მოთხოვნა შეეძლო (იუსტინიანეს დროს არაუმეტეს 12%) განსაკუთრებული შეთანხმების ძალით, რომელიც გარკვეულწილად, სადაზღვეო პრემიას შეიცავდა და მხოლოდ დანიშნულების ადგილზე ხომალდის ჩასვლის შემდეგ გაიცემოდა).

ფულადი სესხები ან სხვა **genus** ნივთები შესაძლებელი იყო განსაკუთრებული საკრედიტო შეთანხმების ობიექტებად გადაქცეულიყო. ასეთი შეთანხმება საზღვაო ვაჭრობის პრაქტიკით იქნა განპირობებული, როცა კრედიტორს, ნივთის შემთხვევითი დაღუპვის, რისკი აწვებოდა და მას სარჩელის შეტანა შეეძლო მხოლოდ მოვალის ხომალდის პორტში დაბრუნების შემდეგ. თუმცა, ამავე დროს, ხელშეკრულება განსაზღვრული ოდენობის პროცენტის (**foenus**) დარიცხვასაც ითვასლისწინებდა. ივარაუდებოდა, რომ მოვალე – ვაჭარმა, სესხად აღებული თანხით, მომგებიანი საზღვაო-სავაჭრო ოპერაცია განახორციელა და ამიტომ, შემოსავალიც კრედიტორთან ერთად უნდა გაენაწილებინა. **Periculum** (საკონტრაქტო რისკი) კრედიტორზე იმ მომენტიდან გადადიოდა, როცა ხომალდი ზღვაში შევიდოდა (D.22,2,3) და, აღნიშნული მდგომარეობა მანამ გრძელდებოდა, ვიდრე მოვალე, უკან დაბრუნების, ვადას არ გადააცილებდა (Pap. D.22,2,4pr). აღნიშნული xelSekruleba **societas unius rei (negotii) –** (საერთო კომერციული მიზნის მისაღწევად შექმნილი ერთობლივი საწარმო) თავისებურ ნაირსახეობას

წარმოადგენდა. ამ თვალსაზრისით, საკონტრაქო რისკის გადანაწილება კრედიტორისათვის წამგებიანი იქნებოდა: მოვალე (ვაჭარი) რისკავდა საკუთარი ხომალდით, შრომას გასწევდა და წაგება-მოგების განაწილებაში მონაწილეობდა.

კრედიტორის მოთხოვნის დაცვა უზრუნველყოფილი იყო სპეციალური სარჩელის – **actio pecuniae traiecticiae** მეშვეობით (D.15,1,3,8), რომელიც, სავარაუდოდ, პერეგრინების პრეტორმა დააწესა. ამის გარდა, ჩვეულებრივ (ლაბეონის აზრით, - Labeo, D.22,2,9), **stipulatio poenae** დაიდებოდა, რომლითაც დაცული იყო კრედიტორის ინტერესები ნივთის, მოვალის ბრალეული ქმედებით, დაღუპვის შემთხვევაში.

§ 3. Commodatum (სესხი)

Commodatum (სესხის ხელშეკრულება, რომელიც ინდივიდუალურად განსაზღვრული ნივთის, დროებით უსასყიდლო სარგებლობაში, გადაცემას გულისხმობდა); **actio contraria** (შესაგებელი სარჩელი); **furtum usus** (სარგებლობის უფლების მართლსაწინააღმდეგო მითვისება); **actio commodati** (სესხის ხელშეკრულებიდან წარდგენილი სარჩელი).

სესხის ხელშეკრულების მიხედვით, სამეურნეო სარგებლობისათვის მოუხმარი, ინდივიდუალურად განსაზღვრული ნივთი (**species**), დროებით უსასყიდლო სარგებლობაში, სხვა პირს გადაეცემოდა (სესხის მიმღებს, **commodatarius** – კომოდატარიუსს). თუ სესხად გაიცემოდა მოხმარებადი ნივთი, მაშინ დაუშვებელი იყო მისი დანიშნულებისამებრ გამოყენება, მაგალითად, როცა ეგზოტიკური ხილი სესხად გაიცემოდა არა საკვებად, არამედ მხოლოდ საზეიმო მაგიდის მოსართავად, განსაკუთრებული პომპეზურობისა ან საჩვენებლად იკრძალებოდა მისი საკვებად გამოყენება. გარდა ამისა, ლაბეონი მიიჩნევდა, რომ სესხად გაიცემოდა მხოლოდ მოძრავი ნივთები, ვინაიდან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, სარგებლობას (**usus**) და არა სესხს (**commodatum**) ექნებოდა ადგილი. აღნიშნული შეზღუდვა კასიუსმა დაძლია (D.13,6,1,1).

სესხის ხელშეკრულებიდან წარმოშობილი ვალდებულება, პოტენციურად, ორმხრივი იყო: ჩვეულებრივ, ამ ხელშეკრულებაში კრედიტორი იყო სესხისგამცემი; თუმცა, თუ სესხისმიმღებმა, ნივთის შესანახად და გასაუმჯობესებლად, გარკვეული ხარჯები მაინც, გასწია, მას, კრედიტორის მიმართ, შესაგებელი სარჩელის (**actio commodati contraria)** მეშვეობით, ზიანის ანაზღაურების უფლება ენიჭებოდა. მეორე მხრივ, სესხის გამცემს, დადგენილ ვადამდე, გასესხებული ნივთის დაბრუნების მოთხოვნა არ შეეძლო. მას ამის უფლება მაშინაც არ ჰქონდა, როცა მსესხებელი, დასახული სამეურნეო მიზნის მიღწევის, შესაძლებლობას დაკარგავდა (მაგალითად, როცა გასესხებული იყო მორები, რომლებიც სახლის გასამაგრებლად იყო გათვალისწინებული). ასეთ შემთხვევაში, კომოდატარიუსს **actio contraria** უფლება (შესაგებელი სარჩელი მესამე პირთა წინააღმდეგ) ენიჭებოდა (D.13,6,17,3). **Commodatum** ხელშეკრულების მთავარი განმასხვავებელი ნიშანი იყო სარგებლობის უსასყიდლობა, ვინაიდან ის მეგობრულ ურთიერთობებს (**amicitia**) ეფუძნებოდა. თუ კომოდატარიუსი ნივთის მეპატრონეს ნასესხებს უნაკლო მდგომარეობაში დაუბრუნებდა,

ცომმოდატუმ-დან წარმოშობილი ვალდებულება შეწყვეტილად ითვლებოდა. მსესხებლის უფლებამოსილებათა ფარგლები მკაცრად იზღუდებოდა ნივთით სარგებლობის მიზნებით: თუ ის ნივთით არაჯეროვნად, ან სხვაგვარად სარგებლობდა, ვიდრე ეს ხელშეკრულებაში იყო მითითებული, ის **furtum usus** (სარგებლობის უფლების მართლსაწინააღმდეგო ხელყოფას – ქურდობას) სჩადიოდა. ვინაიდან **commodatum** გამსესხებლის ინტერესებსაც შეესაბამებოდა, ის პასუხს აგებდა არა მარტო **dolus**, არამედ **culpa**-ს გამოც.

Commodatum ხელშეკრულებიდან წარმოქმნილ სარჩელს (**actio commodati)** ორი ფორმულა ჰქონდა: **In ius et in factum concepta** (Gai.,4,47). **In ius** ფორმულა განეკუთვნებოდა **iudicia bonae fidei** (კეთილსინდისიერი მართლმსაჯულება) ტიპს და მისი **condemnatio** შემდეგი მოცულობით იყო დადგენილი: ყველაფერი, რაც ამ საქმის გამო უნდა მიეცეს, განხორციელდეს კეთილსინდისიერად. **In factum concepta** ფორმულა იყო **stricti iuris** (სარჩელი, რომლის გადაწყვეტის დროს, სასამართლო, ზედმიწევნით ზუსტად, იცავდა კანონის ან ხელშეკრულების მოთხოვნებს) სარჩელი. თუმცა, ამ ტიპის სხვა სარჩელებისაგან განსხვავებით, მისი **condemnatio** შემდეგს ადგენდა: რა ეღირებოდა აღნიშნული ნივთი, და არა რა ღირს აღნიშნული ნივთი?

როგორც ჩანს, პერეგრინების პრეტორი (ქრ. შ-მდე II საუკუნეში) აღნიშნული სარჩელის დადგენისას, ითვალისწინებდა საზოგადოებაში უკვე ჩამოყალიბებული, გამსესხებლისა და მსესხებლის ურთიერთობების მარეგულირებელი, **bona fides** პრინციპზე დაფუძნებული, ნორმების აუცილებლობას, ვინაიდან ეს კრიტერიუმები შემუშავებულ იქნა ფიდუციალური გარიგების (**fiducia cum amico**) ფარგლებში.

§ 4. Depositum (შენახვის ხელშეკრულება).

Depositum (შესანახად გადაცემა); **amicitia** (მეგობრობა); **neglegentia** (დაუდევრობა); **pecunia obsignata** (დანომრილი ფული); **crimen perfide** (ვერაგობის დანაშაული).

Depositum ხელშეკრულების მიხედვით, უხრწნელი, მოძრავი ნივთი სხვა პირს შესანახად გადაეცემოდა. ვალდებულება პოტენციურად ორმხრივია: ჩვეულებრივ, კრედიტორად გამოდიოდა დეპონენტი (შესანახად მიმცემი); თუმცა, შესანახად მიმღებმა (დეპოზიტარიუსმა), შეიძლება, დეპონენტისაგან მოითხოვოს ნივთის შენახვისა და მოვლის ხარჯების ანაზღაურება, შესაგებელი სარჩელის – **actio depositi contraria** მეშვეობით.

Depositum პრინციპულად უსასყიდლო ხელშეკრულებაა და ის მეგობრობას (**amicitia**) ეფუძნება. ეპოზიტარიუსი, შესანახად მიბარებულ, ნივთს არ ფლობდა, თუმცა მის პყრობას ახორციელებდა (D.16,3,17,1). ის მოვალე იყო შეენახა ნივთი და არ ჰქონდა ამ ნივთით სარგებლობის უფლება; წინააღმდეგ შემთხვევაში დეპოზიტარიუსი **furtum usus**-ს ჩაიდენდა.

დეპოზიტარიუსი ვალდებული იყო დეპონენტისათვის დაებრუნებინა შენახად მიცემული ნივთი, ყოველგვარი ნაკლის გარეშე და პირველივე მოთხოვნით. **Periculum** (ნივთის განადგურების ან დაზიანების რისკი) დეპონენტს აწვა. და იმის მიუხედავად, გვარობითი (**genus**) იყო თუ არა, **depositum**-ის ობიექტად ქცეული ნივთი, ის მაინც **species** განიხილებოდა და მისი დაღუპვა ან გაქრობა დეპოზიტარიუსს პასუხისმგებლობისაგან ათავისუფლებდა.

დეპოზიტარიუსი პასუხს მხოლოდ **dolus** გამო აგებდა. მხოლოდ პოსტკლასიკურ პერიოდში დადგინდა პასუხისმგებლობა **culpa lata** (უხეში შეცდომა) ან **magna neglegentia** (უხეში დაუდევრობა) გამო. დაუდევრობა (**neglegentia**) არ წარმოშობდა დეპოზიტარიუსის პასუხისმგებლობას შეუსრულებლობის გამო (D.44,7,1,5). თუ შენახვის ხელშეკრულების ობიექტი აღწერილი ფული (**pecunia obsignata**) იყო და დეპოზიტარიუსი, დათქმულ დროში, თანხას ვერ აბრუნებდა, მაშინ მას პროცენტი ერიცხებოდა. ხოლო, თუ ფულის მესაკუთრე თანახმა იყო, რომ დეპოზიტარიუსს ესარგებლა, შესანახად მიცემული, ფულით, მათი ურთიერთობა სესხის ხელშეკრულებაში გადადიოდა იმ მომენტიდან, როცა დეპოზიტარიუსი ფულს დაეუფლებოდა და მას გამოიყენებდა (D.12,1,9,9). შენახვის ხელშეკრულების გამო წარდგენილ სარჩელს (**actio depositi)** ორი ფორმულა ჰქონდა: **in ius et in factum concepta** (Gai.,4,47). **In ius bonae fidei** სარჩელების კატეგორიაში შედიოდა და შესაბამისი **intentio** (მოთხოვნის უფლება) ჰქონდა; **in factum concepta** მკაცრი სამართლის სარჩელი იყო (**actio stricti iuris**). აღნიშნულ სარჩელში საბრალდებო გადაწყვეტილება დეპოზიტარიუსის მხარეზე არსებული **dolus malus-**ზე იყო დამოკიდებული. პერეგრინების პრეტორის მიერ შემოღებულ სარჩელში, **dolus malus-**ზე მითითება, საშუალებას იძლეოდა **iuris gentium-**ის აღნიშნული ინსტიტუტი დამოკიდებული გამხდარიყო, სამოქალაქო ბრუნვაში დამკვიდრებული, **fides** პრინციპის მიმართ.

§ 5. ფიდუციალური ხელშეკრულება (Fiducia)

Fuducia cum amico (ფიდუციალური შეთანხმება მეგობართან); **fiducia cum creditore** (ფიდუციალური შეთანხმება კრედიტორთან); **fiduciarius** (ფიდუციალური ნივთის მიმღები პირი); **fiducians** (ფიდუციანტი, ნივთის მიმცემი, კრედიტორი); **remancipatio** (ნივთის დაბრუნება ხდებოდა საპირისპირო მანციპაციის გზით).

ფიდუციალური ხელშეკრულება **mancipatio**-ს ან **in iure cessio** (სასარჩელო დათმობა, ყველა კვირიტული უფლებების შეძენისა და დათმობის ფორმალური და აბსტრაქტული ხერხი) ფორმით, სხვადასხვა მიზნების მისაღწევად, იდებოდა (Gai.,2,60). გაიუსი ფიდუციალურ შეთანხმებათა ორ ნაირსახეობას გამოჰყოფდა: მეგობართან – **fiducia cum amico** და კრედიტორთან – **fiducia cum creditore (contracta).**

პირველ შემთხვევაში, ფიდუცია შენახვის, **commodatum** (სესხი), დავალების ხელშეკრულებებს აფორმებდა, ხოლო მეორე შემთხვევაში – ფიდუცია ვალდებულების რეალური გარანტიის დადგენას ემსახურებოდა. აღნიშნული ფუნქციონალურ დიფერენცირება მეორეხარისხოვანია, რადგან კონტრაქტის სტრუქტურა, ყველა შემთხვევაში, ერთგვაროვანია. ნივთის მიმღები პირი – **fiduciarius** (ფიდუციარიუსი), ნდობით აღჭურვილი, მესაკუთრე ხდება და მოვალეა, გარკვეული პირობების დადგომისას, ნივთი კრედიტორისათვის (**fiducians - fiduciants**) დაებრუნებინა. ნივთის დაბრუნება საპირისპირო მანციპაციის – **remancipatio** ფორმით ხდებოდა.

ვინაიდან **fiducia cum creditore** ფორმით **fiducia cum amico**-საგან არ განსხვავდებოდა, ფიდუციანტის მოთხოვნა, ყველა შემთხვევაში, ერთგვაროვანი სარჩელით – **actio fiduciae** იყო დაცული. აღნიშნული სარჩელი, ბონაე ფიდეი სარჩელთა შორის, ერთ-ერთი უძველესი და,

შინაარსობრივად, უნივერსალური იყო.

§ 6. Pignus datum (გირავნობა)

რეალური გირავნობის დროს, მოუხმარი ნივთი გადადიოდა გირაოს მიმღები პირის მფლობელობაში იმ პირობით, რომ მან, გირაოს მიმცემ პირს, ნივთი უნდა დაუბრუნოს ძირითადი ვალდებულების შესრულებისთანავე. გირაოსთან მიმართებაში, ძირითადი ვალდებულების კრედიტორი, მოვალედ ხდება, ხოლო, ძირითადი ვალდებულების მოვალე – კრედიტორია.

გირავნობის ხელშეკრულებიდან წარმოშობილი ვალდებულება აქცესორული ხასიათისაა და ის შეწყდება ძირითადი ვალდებულების შეწყვეტისთანავე, რადგან ითვლება ამ ვალდებულების უზრუნველყოფის საშუალებად და აგრეთვე, კრედიტორის მიერ, შესრულების გადაცილების შემთხვევაში.

გირაოს მიმღებ პირს ეკრძალებოდა გირაოდ მიღებული ნივთით სარგებლობა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ადგილი ექნებოდა **furtum usus**. თუმცა, თუ გირაოს მიმცემი პირი ძირითადი ვალდებულების მოთხოვნებს ვერ შეასრულებდა, გირაოს მიმღები პირი უფლებამოსილი იყო დაეკმაყოფილებინა საკუთარი მოთხოვნა, გირაოდ მიცემული ნივთის ხარჯზე და ის მესამე პირისათვის (**ius distrahendi**) მიეყიდა. გირაოს მიმცემი პირის მოთხოვნა, ძირითადი ვალდებულების შესრულებით იყო განპირობებული, რომელიც სწორედ გირაოდ მიცემული ნივთით არის უზრუნველყოფილი. ამგვარი პოტესტატური (ნებიდან გამომდინარე) პირობის შესრულების შედეგად, გირაოს მიმცემი, გირაოს მიმღები პირის წინააღმდეგ, **actio pigneraticia (in personam)** – სარჩელის წარდგენის უფლებას იძენდა. აღნიშნული სარჩელი გამოიყენებოდა იმ შემთხვევაშიც, თუ გარაოს მიმღებისაგან იმ ნამეტის ანაზღაურებას მოითხოვდნენ, რომელიც მან, გირაოდ მიცემული ნივთის გაყიდვის შედეგად მიიღო. ეს ვითარება, კი ლოგიკურად, ინ იუს ფორმულის შემცველი სარჩელის წარდგენას გულისხმობდა.

გირაოს მიმღები **actio pigneraticia contraria** სარჩელის წარდგენის უფლებას ფლობდა, რათა აენაზღაურებინა ნივთის შენახვის ხარჯები.

§ 7. კეთილსინდისიერი სარჩელები და ხელშეკრულებები

Actio bonae fidei et iudicia bonae fidei (კეთილსინდისიერი სარჩელების წარდგენის დროს კეთილსინდისიერ სასამართლოში) მოსამართლეს, ფართო უფლებამოსილების ფარგლებში, შეეძლო მოსარჩელეს მოთხოვნის შედარება კეთილსინდისიერების კრიტერიუმის შესაბამისად (**oportere ex fide bona**). მეურვეობისა და მზითვის საკითხების გამო წარდგენილი, კეთილსინდისიერი სარჩელებს გარდა, ყველა სარჩელი, რომელიც **ex fide bona** ფორმულას შეიცავდა, ხელშეკრულებიდან გამომდინარე სარჩელად ითვლებოდა. ამის შესახებ გაიუსი წერდა (Gai.,4,62): კეთილი სინდისის სასამართლოების განსჯადობას მიეკუთვნებოდა ის სარჩელები, რომლებიც ნასყიდობის, ქირავნობის, სხვისი საქმეების წარმოების, დავალების, შენახვის, ფიდუციალურ ხელშეკრულებებს ეხებოდა. ასეთი სარჩელების წარდგენა საერთაშორისო ვაჭრობის სფეროში ხდებოდა ხელშეკრულებების მიმართ, რომლებიც, **ius**

gentium ფარგლებში, პერეგრინების პრეტორის მფარველობის ქვეშ იდებოდა. ფორმულის მნიშვნელოვანი მოქნილობა, რომელიც მოსამართლეს, საკმაოდ ვრცელ, უფლებამოსილებას ანიჭებდა იმის დასადგენად, თუ "რისი მიცემა, გაკეთება ან მინიჭება იყო საჭირო კეთილსინდისიერების შესაბამისად" (**qeudquid dare facere oportet ex fide bona**) შემდეგი შედეგების დადგომას გულისხმობდა: **1.** მოპასუხე არ იყო ვალდებული **exceptio doli** (ფორმალურად, ექსტრაორდინალური და, შედარებით დამოუკიდებელი დათქმა, უარყოფითი პირობის სახით, რომელიც პროცესუალურ ფორმულაში **condemnatio** – მინიჭების, წინ იყო განლაგებული და, რომლის მიხედვით, მოპასუხესათვის გათვალიწინებული მინიჭება მის მიერ მართებულ განცხადების გაკეთებაზე, იყო დამოკუდებული). არსებითად, **exceptio** პროცესუალური დათქმის განსაკუთრებული საშუალება იყო, რომლის მეშვეობით მოპასუხე უარყოფდა მოსარჩელეს უფლებას (ზოგადად) ან, უკიდურეს შემთხვევაში, საკუთარ მოვალეობას (აწმყო დროში რაიმე მოქმედების შესრულების შესახებ), ან სხვა რაიმე ექსცეპცია, რომელიც სამართლიანობას ეფუძნებოდა, ვინაიდან მოსამართლე, ყველა იმ გარემოებას, იღებდა მხედველობაში, რომელსაც აღნიშნული ექსცეპციის გამოყენება შეეძლო. ამის გარდა, მოსამართლეს უნდა გაეთვალისწინებინა ის შეთანხმება, რომელიც, ძირითად ხელშეკრულებას, მისი დადების მომენტში დაემატებოდა; **2.** მოსამართლე, მხარეთა ურთიერთსანაცვლო ვალდებულებებს, მხედველობაში მიიღებდა და ანაზღაურების მოცულობას მას შემდეგ განსაზღვრავდა, რაც ჩათვლიდა იმას, რისი გადახდაც მოსარჩელეს მოპასუხისათვის სასარგებლოდ ევალებოდა, დავის წარმომქმნელი ხელშეკრულების ძალით. იუსტინიანეს კანონმდებლობით, ჩათვლის შესახებ წესი, გავრცელდა მსგავსი სახეების ყველა ვალებზე, მათ შორის ისეთებზე, რომლებიც სხვა კონტრაქტიდან გამომდინარეობდა; **3.** მოპასუხეს შეეძლო საკუთარი მოვალეობის შესრულება, დათქმული მინიჭების გამო, იმ მომენტამდე, ვიდრე მოსამართლე გადაწყვეტილებას გამოიტანდა, რაც მას ვალდებულების შესრულებისაგან ათავისუფლებდა. მოსამართლეს შეეძლო მოპასუხის გათავისუფლება, თუ აღსრულების შეუძლებლობას ექნებოდა ადგილი და, რაც მოვალის ბრალით, არ იქნებოდა გამოწვეული. ნივთის დაღუპვას, რომელიც დაუძლეველი ძალით, ან ისეთი გარემოებებით იქნებოდა გამოწვეული, რომლებიც მხარეთა კონტროლს არ ექვემდებარებოდა რისკი ანუ **periculum** ეწოდებოდა; **4.** მოსარჩელე მოსამართლეს არა მარტო იმ რეალური დანაკარგის ანაზღაურებას თხოვდა, რაც მან განიცადა, მოპასუხეს მხრიდან, ხელშეკრულების პირობების შეუსრულებლობის გამო, არამედ ხელიდან გაშვებული იმ სარგებლის ანაზღაურებასაც, რომელსაც ის მიიღებდა, თუ მოპასუხე, საკუთარ მოვალეობას, ჯეროვნად შეასრულებდა. მოსამართლე მოპასუხეს დაკარგული ნაყოფის ღირებულების ანაზღაურებას დაავალდებულებდა, ან, ვადის გადაცილების გამო, პროცენტს დაარიცხებდა; **5.** კონტრაქტიდან წარმოშობილი სარჩელი კონტრჰაგენტის მემკვიდრეობაზე გადადიოდა.

კეთილსინდისიერი სარჩელებისადმი მიძღვნილი, მუდმივი ედიქტის XIX-ე ტიტულში, ფიდუციალური კონტრაქტების შემდეგი სახეებია მითითებული: **fiducia**; **depositum; societas, emptio- venditio, mandatum.**

§ 8. ბრალი ხელშეკრულებაში

კეთილსინდისიერებაზე დამყარებული ხელშეკრულებების შესრულება კონტრჰაგენტებისაგან განსაკუთრებულ ზრუნვას მოითხოვდა.

კლასიკური პერიოდის იურისპრუდენციამ ბრალეული ქმედება განსაზღვრა **diligentia-**ად, ანუ არაჯეროვან მზრუნველობად არსებობად მიიჩნია. **Diligentia-**ს კრიტერიუმი, განსაკუთრებით, მნიშვნელოვანი იყო ისეთ ვალდებულებებში, რომლებიც წარმოშობილი იყო, დავალების გარეშე სხვების საქმეების წარმოების, ხელშეკრულებიდან, თუმცა, მოგვიანებით ეს კრიტერიუმი ყველა ურთიერთობაზე გავრცელდა, სადაც, სავალდებულო მოთხოვნად სწორედ **bona fides** ითვლებოდა. მზრუნველობის ან მცდელობის არარსებობა კონტრაქტის შესრულების დროს "სახელშეკრულებო ბრალად" შეირაცხა.

"სახელშეკრულებო ბრალი" დელიქტებში არსებული "არასახელშეკრულებო ბრალისაგან" იმით განსხვავდებოდა, რომ, ეს უკანასკნელი, ზიანის მიყენებას ნიშნავდა და ზიანის მიყენებიდან წარმოშობილი ვალდებულებების შესრულებას განაპირობებდა.

რომაელი იურისტები ბოროტ განზრახვას (**dolus**) ახასიათებდნენ როგორც გააზრებულ განზრახვას, ან სურვილს იმოქმედო ისე, რომ შეუძლებელი იყოს ხელშეკრულების პირობების შესრულება.

გაუფრთხილებლობით ბრალს მაშინ აქვს ადგილი, თუ რაიმე მოქმედება არაჯეროვნად არის შესრულებული (**culpa in faciendo**), ან, თუ დაკარგულია რაიმე მოქმედების შესრულების შესაძლებლობა (**culpa in non faciendo**). ბრალეულად ითვლება პირი, რომელიც კეთილსინდისიერად არ მოქმედებდა, ან რომელმაც არ გამოიჩინა კეთილსინდისიერი **paterfamilias-**ათვის დამახასიათებელი ყაირათიანობა. ბრალის საკითხი დგება არა მარტო შეუსრულებლობის, არამედ შესრულების გადაცილების (ვადის გადაცილების) შემთხვევაში, რის გამოც ბრალეული მხარე დაზარალებულს პირგასამტეხლოს უხდიდა. როცა საუბარი იყო იმ მოძრავი ნივთის შენახვის ვალდებულებაში, რომელიც შემნახველს, ნივთის მესაკუთრისათვის, უნდა დაებრუნებინა, იურისტები პასუხისმგებლობას ნივთის შენახვის გამო ადგენდნენ (**custodia**). კერძოდ, გაიუსი (Gai.,3.205-206), პასუხისმგებლობის ამ სახეს, ტიპიური შემთხვევების მაგალითზე განიხილავდა: მკერავმა, სესხის მიმღებმა პასუხი უნდა აგონ, მათთვის მიბარებული ნივთის დატაცების გამო.

ინფამირებადი სარჩელების შემთხვევაში პასუხისმგებლობა დოლუს (განზრახვის) გამო დგებოდა, ხოლო **actio bona fidei** ბრალეულს **culpa-**ს (ბრალი) გამოც სჯიდა. მეორე მხრივ, პასუხისმგებლობა არ დგებოდა იმ შემთხვევაში, როცა დაუძლეველ ძალას, ან კონტრაგენტის ნებისაგან დამოუკიდებლად (მისი კონტროლის ფარგლებს მიღმა), შექმნილ ვითარებას ჰქონდა ადგილი.

იურისტები აგრეთვე საუბრობდნენ დაუძლეველ ძალაზე (**vis maior**), ან დაუძლეველ გარემოებაზე, რომელსაც ვერ შეებრძოლები ადამიანური ბუნების სისუსტის გამო (D.44,7.1.4). დაუძლეველი ძალის ვალდებულების ცნება, როგორც ბუნებრივ მოვლენებს (წყალდიდობა, მიწისძვრა, სიკვდილი), ისე იურიდიულ ფაქტებს (ნივთის წმინდა ქონებაში გადაცემა, რის შედეგად ის **res extra commercium-**ად იქცევა) მოიცავდა. აღნიშნული ცნება სხვა პირთა მოქმედებებსაც მოიცავდა, კერძოდ, მძარცველთა შემოჭრა ან მონათა გაქცევა (სავალდებულო იყო მათი კრედიტორისათვის დაბრუნება).

რომაელი იურისტები აგრეთვე მიუთითებდნენ **periculum** ანუ ნივთის დაღუპვის რისკის შესახებ, როცა არ არსებობდა ბრალეული ქმედება. რისკი, როგორც წესი, ნივთის

მესაკუთრეს აწვა. თუმცა, გარკვეულ შემთხვევებში, რისკი იმ პირსაც აწვა, ვინც მოვალე იყო დაებრუნებინა ნივთი, ან იმ პირს, ვინც ნივთის ბედს მესამე პირის მოქმედებაზე დამოკიდებულად ხდიდა.

II. Consensu (კონსენსუალური ხელშეკრულება)

მხარეთა მარტივი შეთანხმებიდან წარმოშობილ ხელშეკრულების ცნება, რომელიც რაიმე სახის ფორმალობებს არ მოითხოვდა, კლასიკური პერიოდის იურისპრუდენციის ყველაზე მნიშვნელოვანი მონაპოვარია. ხელშეკრულების ფორმალობებისაგან გათავისუფლებამ და მისი მხოლოდ **fides** პრინციპებზე დაფუძნებამ ხელშეკრულების უნივერსალური მოდელის შექმნას შეუწყო ხელი. ნებისმიერ ფორმაში გამოხატული თანხმობა (უსიტყვო, მხოლოდ მოქმედებით), რომელიც ხელშეკრულების დადებას განაპირობებდა. კონსესუალურ ხელშეკრულებას (**consensu**) დაედო საფუძვლად. ამ ხელშეკრულების დადებისას აღარ იყო საჭირო მხარეთა სავალდებულო დასწრება და ხელშეკრულების ნამდვილობისათვის საკმარისი იყო თანხმობის წერილობითი ფორმით ან ან წარმომადგენლის მეშვეობის გამოხატვა.

Gai., (3,136) კონსენსუალურ ხელშეკრულებებს ფორმალურ შეთანხმებებს (**verbis et litteris**) უპირისპირებდა. იუსტინიანეს ინსტიტუტებში (I. Inst. 3.22) **consensu** შეპირისპირებულია **re**-სთან (რეალურ ხელშეკრულებებთან): Consensu fiunt obligationnes in emptionibus venditionibus locationibus conductionibus, societatibus, mandatis.

1. Ideo autem istis madis consensu dicitur obligatio contrahi, guia neque scriptura neque praesentia omnimodo opus est, ac ne dari quicquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio, sed sufficit eos qui negotium gerunt consentire.

2. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur ueluti per epistulam aut per nuntium.

3. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat. კონსესუალურ ვალდებულებებს ადგილი აქვთ ყიდვა-გაყიდვის, ამხანაგობის, ქირავნობის დადების დროს.

1. ამბობენ, რომ ვალდებულება დაიდება ამ შემთხვევაში, შეთანხმების მეშვეობით, იმიტომ რომ საჭირო არ არის წერილი ან კონტრჰაგენტების ყოფნა. ძუსტად ასევე არ არის საჭირო გადაცემა, რათა ვალდებულება ნამდვილად ჩაითვალოს. რამედ საკმარისია მხოლოდ იმ პირთა თანხმობა, რომლებიც გარიგებას დებენ.

2. აი, რატომ არის ასეთი ვალდებულების დადება ადგილზე არ მყოფი კონტრჰაგენტების შორისაც: მათ შეუძლიათ ერთმანეთს მისწერონ ან წარმომადგენლის მეშვეობით შეთანხმდნენ.

3. ასეთ ვალდებულებებში თითოეული მხარე მეორის წინაშე სამართლიან მოქცევას კისრულობს, მაშინ, როცა ვერბალურ ვალდებულებებში ერთი მხარე არის სტიპულატორი, მეორე დაპირების მიმცემი.

კონსენსუალური ხელშეკრულების წარმოშობას იურისტები **ius gentium**-ს მიაწერდნენ, რომელიც რომაელებსა და უცხოელებს შორის ურთოერთობებს აწესრიგებდა. **Ius gentium**-ს პერეგრინების პრეტორი (**praetor peregrinus**) კურირებდა. მოგვიანებით ცონსენსეს **ius civile**-შიც შეიტანეს, რამაც ხელი შეუწყო მის გამოყენებას რომის მოქალაქეებს შორის.

ხელშეკრულების აღნიშნული სახის თავისებურებად მისი ორმხრივობა ითვლებოდა, ანუ **consensu**, მისი მონაწილე მხარეებისათვის, ურთიერთსანაცვლო ვალდებულებებს წარმოშობდა, რომელთა დაცვა ისეთი სარჩელებით იყო შესაძლებელი, რომლებსაც ორივე მხარე იყენებდა ვალდებულებების დამრღვევი პირის მიმართ.

§1. Emptio-venditio (ყიდვა-გაყიდვა)

Emptio - venditio (ყიდვა-გაყიდვა); **merx** (საქონელი); **pretium** (გასაყიდი ფასი); **vacua possessio** (წყნარი მფლობელობა); **arra** (ბე); **emptio rei speratae** (მომავალი ნივთის ყიდვა); **emptor** (მყიდველი); **venditor** (გამყიდველი).

ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულება აფორმებდა შეთანხმებას ნივთის სასყიდლიანი შეძენის შესახებ. რომის სამართალში გამყიდველის მოვალეობა იმაში მდგომარეობდა, რომ მყიდველისათვის გარკვეული ნივთი – **merx** (საქონელი) – წყნარ მფლობელობაში (**vacua possessio**) გადაეცა, ხოლო მყიდველის მოვალეობაში, ფულის გარკვეულ თანხაზე, საკუთრების უფლების გადატანა – ფასის გადახდა (**pretium**) იგულისხმებოდა.

აღნიშნული კონტრაქტი სინალაგმატურია: ვალდებულება შეიძლება წარმოიშვას, როგორც მხოლოდ, ორმხრივი და თითოეულ მხარეს, თანაბრად შეუძლია, სარჩელის წარდგენა, თუმცა იმ პირობით, რომ, თითოეული მათგანი, საკუთარი ვალდებულების შესრულებას უკვე შეუდგა. ამ ასპექტთან დაკავშრებულია ბეს (**arra**) ინსტიტუტი.

რომის სამართალში ბე სულაც არ იყო ვალდებულების დადების რეალური გარანტია (როგორც ამას ბერძნულ სამართალში იყენებდნენ). **Arra** ნივთის ფასის იმ ნაწილს წარმოადგენდა, რომლის გადახდა ხელშეკრულების დადების დროს ხდებოდა, იმის დასტურად, რომ შეთანხმება მხარეებს შორის მიღწეული იყო (“**argumentum est emptionis et venditionis contractae”** – Gai.,3,139). ბეს შეტანის მომენტიდან, მყიდველს გამყიდველის წინააღმდეგ, მის მიერ საკუთარი მოვალეობის შესრულების შესახებ, სასარჩელო მოთხოვნის წარდგენის უფლება ენიჭებოდა.

ყიდვა-გაყიდვის საქონლად ნებისმიერი **in commercio**, სხეულებრივი და უსხეულო - **res corporales et res in corporales** – ნივთი გამოიყენებოდა. სერფიტუტის ყიდვისას შეძენის ობიექტი სერვიტუტის დადგენის უფლება იყო, ხოლო გამყიდველის მოვალეობა იმაში მდგომარეობდა, რომ, სარესვიტუტო უფლების აღმოცენება, მისი შემძენის მხარეზე დაეშვა. (D.19,1,3,2). დადგენილი სერვიტუტის შეძენა, ნივთის გარეშე, შეუძლებელია. ხოლო დადგენილი უზუფრუქტის ყიდვა არა თვით უზუფრუქტის შეძენას, არამედ **uti - frui** უფლების მოპოვებას გულისხმობდა, რომელიც მემკვიდრეობითაც კი გადაეცემოდა (D.18.6,8,2).

ყიდვა-გაყიდვის ობიექტი შეიძლება მომავალი ნივთიც გამხდარიყო: მიწის ნაკვეთიდან

მიღებული ნაყოფი, პირუტყვის ნამატი და სხვა. ინტერპრეტატორებმა ასეთ გარიგებას **emptio rei speratae** უწოდეს.

ამრიგად, კონსენსუალური კონტრაქტის დადებისას, საკონტრაქტო ვალდებულების წარმოშობისათვის საკმარისია მხარეთა შორის შეთანხმების (**concensus**) მიღწევა და არ მოითხოვება სხვა ფორმალობანი. ამრიგად, კონსენსუალური ხელშეკრულების დადება ადგილზე არმყოფ პირებსაც შეუძლიათ (**inter absentes**), მაგალითად, წერილის ან მაცნეს მეშვეობით (Gai.,3,136; D.44,7,2; Ins.Iust.3,22,1,2). შეთანხმების მიღწევის ნიშნად გამოდგებოდა, მაგ., ყიდვა-გაყიდვის დროს **arra** (ბე) მიცემა.

Mod., D. 17, 2, 4: Societatem coire et re et verbis et per nuntium posse non dubium non est. (უეჭველია, რომ ამხანაგობის ხელშეკრულების დადება ჩვენ შეგვიძლია ნივთის გადაცემით, სიტყვებით და მაცნეს მეშვეობითაც კი).

თითოეულ მხარეს საკუთარი ვალდებულება (თუ მის შესახებ მოთხოვნა უკვე შევიდა ძალაში) კეთილსინდისიერად უნდა შეესრულებინა, რათა მეორე მხარის წინააღმდეგ სასარჩელო მოთხოვნის წარდგენის შესაძლებლობა ჰქონოდა. ამ მოთხოვნას ამყარებდა ის პრინციპი, რომ კონსენსუალური ხელშეკრულებები ვალდებულებათა, ფუნქციონალური ორმხრივობით, გამოირჩეოდა (სინალაგმატურობა). გამონაკლისს მხოლოდ დავალების ხელშეკრულება წარმოადგენდა, რომელიც პოტენციურად ორმხრივი იყო. ყველა კონსენსუალური კონტრაქტი **negotia bonae fidei** (კეთილსინდისიერი გარიგებები)-ს კატეგორიას წარმოადგენდა.

ყიდვა-გაყიდვა არის კონსენსუალური კონტრაქტი, რომლის მეშვეობით ერთი მხარე – გამყიდველი მოვალეა, ნივთით დაუბრკოლებელ მფლობელობაში, შეიყვანოს მეორე მხარე – მყიდველი, რომელიც თავის მხრივ მოვალეა გამყიდველს გადაუხადოს ფულის გარკვეული თანხა. ამ კონტრაქტის წარმოშობა გაყიდვის უძველეს ფორმას, კერძოდ გაცვლას, ანუ ერთი ნივთის მეორეთი, მარტივ შეცვლას ეფუძნება. თანდათანობით, ისტორიულმა ევოლუციამ ის გამოიწვია, რომ ფასი არა ლითონის წონით, არამედ იმ მომენტით გამოიხატა, რომელსაც მანციპატიო რიტუალის დროს იყენებდნენ, როცა კერძო საკუთრებაში მანციპირებადი ნივთების გადაცემას ეხებოდა საქმე. არამანციპირებადი ნივთების (**res nec mancipi**) ყიდვისას, ხელის მეშვეობით გაცვლას ჰქონდა ადგილი, რომელიც ნივთის ფასზე გაცვლას გულისხმობდა.

უეჭველია, რომ კლასიკურ ხანაში ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულება, როგორც კონსენსუალური კონტრაქტი, ხალხის სამართალის **(ius gentium)** მიხედვით ხასიათდებოდა მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი ნიშნებით გამოირჩეოდა, რაც არსებითად განასხვავებდა მას საკუთრების უფლების გადაცემის სხვა საშუალებებისაგან: **1.** ამ ხელშეკრულებით წარმოშობილი ურთიერთობის ორმხრივი და ურთიერთდაკავშირებული ხასიათი. საუბარი იყო ორი ურთიერთდაკავშირებული გარიგების შესახებ, რომელსაც იცავდა ორი სხვადასხვა სარჩელი: ყიდვის (**emptio**) – გაყიდვის (**venditio**) შესახებ, საიდანაც გამომდინარეობს სარჩელების დასახელებაც: **actio empti – actio venditi**;

2. აღნიშნული ურთიერთობის ვალდებულებითი ხასიათი: ხელშეკრულების მიხედვით, ვალდებულება იქმნებოდა მხოლოდ მხარეების მიმართ, და ნივთზე ან ფასზე არ გადადიოდა.

შესაძლოა, ურთიერთობის აღნიშნული ხასიათი იქიდან გამომდინარეობდა, რომ ისტორიულად, ყიდვა-გაყიდვა წარმოიშვა ორი დამოუკიდებელი სტიპულატიო დაკავშირების შედეგად.

ა) ყიდვა – გაყიდვის შემადგენელი ელემენტები იყო: **1)** მხარეთა ურთიერთშეთანხმება, **2)** ხელშეკრულების საგანი (ნივთი) და **3)** ფასი.

1) მხარეთა ურთიერთშეთანხმება

Paul., (D. 18. 1, 1, 2): "Est autem emptio iuris gentiam et ideo consensu peragitur et inter absentes contrari potest et per nuntium et per litteras" (ყიდვა მიეკუთვნება ხალხის სამართალს და ამიტომ შეთანხმების მეშვეობით ხორციელდება, და ყიდვის ხელშეკრულება შესაძლებელია განხორციელდეს არმყოფ პირთა შორის, ან მაცნეს ან წერილის მეშვეობით).

თანხმობის გამოხატვა ნებისმიერი ფორმით იყო შესაძლებელი, ხოლო, თუ გამოიყენებოდა წერილობითი ფორმა, მას მხოლოდ მტკიცებულების მნიშვნელობა ჰქონდა. რომაელი იურისტები გადამეყვეტ მნიშვნელობას სწორედ განზრახვას, ანუ ნებას ანიჭებდნენ. შეცდომის (შეცდომაში შეყვანის) საკითხის გადაწყვეტას, ისინი საკუთარ მრავალრიცხოვან კაზუსებში ცდილობდნენ.

იმ შემთხვევაში, თუ შეცდომაში შეყვანა ხელშეკრულების საგანს (ერრორ ინ ცორპორე) ეხებოდა, ანუ, თუ გამყიდველის ნება ერთი საგნის გაყიდვისაკენ იყო მიმართული, ხოლო მყიდველის ნება სხვა საგნის შეძენისაკენ, ან თუ მხარეთა ნება განსხვავდებოდა გასაყიდი საგნის ფასის მიმართ, იურისტები მიიჩნევდნენ, რომ მხარეებმა შეთანხმებას ვერ მიაღწიეს და ხელშეკრულებაც დადებულად არ ჩაითვლებოდა. ხოლო, როცა საქმე, ნივთის ხარისხის **(error in substantia)** შესახებ, მყიდველის შეცდომაში შეყვანას ეხებოდა, მაშინ შეთანხმების მისაღწევად არსებული წინააღმდეგობა დაძლეულად მიიჩნეოდა და ხელშეკრულების ნამდვილობა ეჭვგარეშე იყო. თუმცა, გამყიდველი მოვალე იყო მყიდველისათვის აენაზღაურებინა ის ზიანი, რომელიც ამ უკანასკნელს მიადგა ნაკლოვანი ნივთის შეძენის გამო, მითუმეტეს, რომ მისთვის არ იყო ცნობილი ნივთის ხარვეზის შესახებ. სამაგიეროდ, იულიანუსი თვლიდა, რომ, თუ ორივე მხარე შეცდომაში იყო შეყვანილი ნივთის არსებითი ხარისხის შესახებ, ხელშეკრულება ბათილად უნდა ჩათვლილიყო.

იულიანუსის აღნიშნული მოსაზრება პოსტკლასიკური პერიოდის რომაელმა იურისტებმა შეცვალეს და ჩამოაყალიბეს ახალი ზოგადი წესი: ხელშეკრულება არარად მიიჩნეოდა, თუ ერთ-ერთი მხარე შეცდომაში იყო შეყვანილი გასაყიდი ნივთის არსის **(substantio)** გამო.

1.ნივთი (res)

სავაჭრო ხელშეკრულების ჯეროვან საგნად საქონელი **(res)** გამოდიოდა. საქონელი, გარკვეული სახის, ცვალებადი ნივთებით იყო წარმოდგენილი. დასაშვები იყო მომავალი ნივთების ყიდვა-გაყდვა, რომელთა მიმართ ხდებოდა მათი შემდეგი ნაირსახეობების გამიჯვნა: **1.** მომავალი ნივთის ყიდვა (**emptio rei speratae**): ამ შემთხვევაში მხარეები ხელშეკრულებას ნივთის არსებობის ფაქტს უქვემდებარებდნენ: თუ საყიდელი ნივთი ჯერ არ არსებობს, არც მისი ფასის გადახდაა სავალდებულო; მაგ., ჯერ არ აღებული მოსავალი.

2. იმედის ყიდვა (**emptio spei**): იმის იმედი, რომ არსებული ნივთი იყო ხელშეკრულების საგანი, ხოლო იმის რისკი, ნივთი ნამდვილად არსებობდა თუ არა, სწორედ მყიდველს აწვა, რომელსაც, ნებისმიერ შემთხვევაში, ნივთის შესაძენი ფასის გადახდა ევალებოდა. აღნიშნული ხელშეკრულების საგნის წრეში შევიდა **res mancipi**, თუმცა **mancipatio** გამოყენების გარეშე, და აგრეთვე **res incorporales** ნივთების კატეგორია და უფლებები ნივთზე. ნამდვილად მიიჩნეოდა სხვა ნივთის გაყიდვაც. თუმცა, ბათილი იყო, მყიდველის საკუთრებაში არსებული, ნივთის გაყიდვა (Pomp., D. 18, 1, 16 – 18), აგრეთვე ის ნივთები, რომლებიც გარდაცვლილს ეკუთვნოდა, თუ პირი, ხელშეკრულების დადებამდე, ან მისი დადების მომენტში, გარდაიცვლებოდა.

2. ფასი

პრინციპატის პერიოდის დასაწყისში ძველ რომში საბინიანელთა და პროკულიანელთა სკოლებს შორის წარმოიშვა დოქტრინული ხასიათის დავა: საბინიანელები თვლიდნენ, რომ ნებისმიერი ნივთი, ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებაში, ფასის დანიშნულებას ასრულებდა; პროკერიანელთა აზრით, მხოლოდ ფულის მეშვეობით უნდა განხორციელდეს ნივთის ყიდვა-გაყიდვა. სწორედ ამ მოსაზრებამ მოიპოვა აღიარება და მომავალში იუსტინიანეს კანონმდებლობითაც განმტკიცდა.

კლასიკური პერიოდის სამართალში ფასის განსაზღვრა სავალდებულო მოთხოვნად იქცა. თანაც, ფასის განსაზღვრა მესამე პირის ნებაზე არ უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული. იუსტინიანეს აზრით, გაყიდვა მაშინაც შეიძლება ნამდვილი იყოს, რიცა მესამე პირს დაევალა გასაყიდი ნივთის ფასის დადგენა (Inst.Iust. 3. 23. 1). ნივთის ფასი ნამდვილად უნდა არსებობდეს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ყიდვა-გაყიდვას კი არა, ჩუქებას ექნებოდა ადგილი, ვინაიდან მხოლოდ ჩუქების დროსაა შესაძლებელი გამსხვისებელსა და შემძენს შორის შეთანხმების მიღწევა, რომ, ეს უკანასკნელი, მეორე მხარეს ნივთის საფასურს არ გადაუხდიდა. კლასიკური პერიოდის იურისტები მკაცრად არ ითხოვდნენ ფასის სამართლიანობასა და მის ადეკვატურობას, ნივთის ღირებულების მიმართ. აღნიშნული მოთხოვნა მხოლოდ იუსტინიანეს სამართალში ჩნდება. მასში საუბარი იყო იმ ახალი წესის შესახებ, რომელიც მნიშვნელოვნად აზიანებდა უძრავი ქონების გამსხვისებლის ინტერესებს, როცა მას ქონების გასხვისებას, ღირებულების ნახევარზე უფრო დაბალ ფასში, ავალებდნენ. ამ შემთხვევაში გამსხვისებელი, სასამართლოს გზით, უფლებამოსილი იყო პირი ეშალა მეორე მხარისათვის, თუ ეს უკანასკნელი დამატებით ფასს არ გადაიხდიდა.

ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულების დაცვა ორი კეთილსინდისიერი სარჩელის მეშვეობით ხდებოდა: **actio empti et actio venditi. ყიდვიდან-გაყიდვიდან** წარმოშობილი სარჩელის ძალით, შემძენი, გაყიდული ნივთის, მისთვის გადაცემას ითხოვდა. გარდა ამისა, მას შეეძლო გამყიდველისაგან მოეთხოვა ნივთის უპირობო ფლობის უზრუნველყოფა (**habere licere**) და სარჩელის ძალით, საკუთარი თავისა და ნივთის დაცვის უზრუნველყოფა, თუ ნივთის გამყიდველი მისი მესაკუთრე არ იყო. თუ ხელშეკრულების დადების შემდეგ, ნივთი ნაყოფს ან ნამატს იძლეოდა, გამყიდველი მოვალე იყო გადაეცა ისინი მყიდველისათვის. ამრიგად, აღნიშნული სარჩელის მეშვეობით, ხდებოდა ნივთის გასაყიდი და შესაძენი ფასისა და, საჭიროების შემთხვევაში, საპროცენტო განაკვეთის მოთხოვნის უზრუნველყოფა.

ბ) მყიდველისა და გამყიდველის მოვალეობანი

ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებაში, მხარეთა მოვალეობების განსაზღვრა, კეთილსინდისიერების პრინციპის საფუძველზე ხდებოდა. იმის მიუხედავად, რომ თითოეულ მხარეს ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი მოვალეობები გააჩნდათ, ამ მოვალეობებს მაინც ურთიერთდაკავშირებულად მიიჩნევდნენ, რადგან თვითონ ხელშეკრულება ორმხრივი იყო. პრაქტიკის მდიდარ მონაცემებზე დაყრდნობით, რომაელმა იურისტებმა დაამკვიდრეს ის პრინციპი, რომელიც ორივე მხარეს უნდა მკაცრად დაეცვა, ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულების დადებისას: bona fides et aequitas. სწორედ ამიტომ, მოსამართლე, მხარეთა ქმედების შეფასების შესახებ გამოტანილ გადაწყვეტილებაში, ფართო უფლებამოსილებით იყო აღჭურვილი.

მყიდველის მოვალეობაში შედიოდა ნივთის შესაძენი ფასის გადახდა, ანუ გამყიდველისათვის საკუთრებაში იმ მონეტების გადაცემა ევალებოდა, რომლებშიც ნივთის ღირებულება იყო გამოხატული. გარდა ამისა, გამყიდველის მოვალეობაში შედიოდა: **1.** მყიდველისათვის გაყიდული ნივთის გადაცემა (**tradere**). ასეთი გადაცემა ნივთის უპირობო განკარგვის (**habere licere**) და არა მასზედ მხოლოდ საკუთრების გადატანის (**dare**) უზრუნველყოფას გულისხმობდა. უეჭველია, რომ **bona fides**-ში გათვალისწინებული იყო, რომ გამყიდველი ყველა ღონეს იხმარდა, რათა მყიდველი შეძენილი ნივთის მესაკუთრე გამხდარიყო. იუსტინიანეს სამართალში განმტკიცდა ნორმა, რომლის ძალით, ნივთზე საკუთრების უფლება არ გადაიცემოდა მანამ, ვიდრე მყიდველი ნივთის საფასურს არ დაფარავდა, ან გამყიდველს საკმარის გარანტიას არ მისცემდა საფასურის გადახდის თაობაზე, ან თუ გამყიდველი მყიდველის კეთილსინდისიერებას არ მიენდობოდა. **2.** გამყიდველი პასუხს აგებდა **dolus** (ბოროტი განზრახვის), ხოლო, კლასიკურ პერიოდში, – **culpa** (ბრალის გამო), საკუთარი მოვალეობების არაჯეროვნად შესრულების შემთხვევაში. თუ გაყიდულ მოძრავ ნივთს ვინმე მოიპარავდა, გამყიდველი **custodia** გამო ისჯებოდა. **Custodia** გამო პასუხისმგებლობა გამყიდველს მაშინ ეხსნებოდა, თუ მყიდველი, გამყიდველის მიერ შემოთავაზებულ ნივთზე, უარს იტყოდა.

3. პასუხისმგებლობა ევიქციის გამო მაშინ დგებოდა, როცა მყიდველი სასამართლო პროცესს ნივთის ნამდვილ მესაკუთრესთან წააგებდა. **4.** გამყიდველი პასუხისმგებელი იყო ნივთის ფარული ნაკლის გამო.

გ) **Periculum** (ნივთის დაღუპვის (განადგურება-დაზიანება) რისკი)

როცა გაყიდული ნივთი დაუძლეველი ძალის ზემოქმედებით ნადგურდებოდა, მისი შედეგები მყდველს აწვა (**periculum est emptoris**). აღნიშნული დებულება შემდეგნაირად უნდა იქნას გაგებული: თუმცა, მყიდველი ნაყიდ ნივთს კარგავდა, მას მაინც ევალებოდა ნივთის შესაძენი ფასის გადახდა. ამ დებულებას ესაჭიროება მნიშვნელოვანი განმარტება: გამყიდველის პასუხისმგებლობა ნივთის დაუზიანებლად შენახვისათვის მკვეთრად არის შეზღუდული დაუძლეველი ძალის ზემოქმედებით, რაზეც პასუხს მყიდველიც აგებდა. ამის შესახებ მხარეებს თვით კონტრაქტში უნდა გაეკეთებინათ დათქმა. დადგენილი წესი არ გამოიყენებოდა, თუ ნივთი ექსპროპრიაციას დაექვემდებარებოდა, ან მისი ბრუნვიდან ამოღება მოხდებოდა. რისკი მყიდველზე მხოლოდ მაშინ გადავა, როცა მოხდება ნივთის გაყიდვა; ნივთის გაყიდვას კი მაშინ აქვს ადგილი, როცა ცნობილია გასაყიდი ნივთის საგანი, ხარისხი და რაოდენობა; დადგენილია მის ფასი და გაყიდვა მარტივად (უპირობოდ) განხორციელდა. (Paul, D.18,6,8 pr). **Digesta**-ს ამავე ტექსტის თანახმად, თუ ნივთის გაყიდვა გარკვეული

პირობებით მოხდა, ნივთი არ ითვლება გაყიდულად მანამ, ვიდრე მოხდება დათქმული პირობების შესრულება.

დ) Evictio (ევიკცია) – მაშინ ჰქონდა ადგილი, როცა მყიდველი ნივთის სასამართლოს გადაწყვეტილების საფუძველზე კარგავდა იმ პირის სასარგებლოდ, რომელიც ნივთის ნამდვილი მესაკუთრე იყო. ამის მიზეზი კი ის იყო, რომ მყიდველმა ნივთი შეიძინა იმ პირისაგან, რომელიც თავს ნივთის მესაკუთრედ ასაღებდა ხანდაზმულობის ვადის (**usucapio)** ამოწურვის გამო, თუმცა საკუთრების უფლების შეძენისათვის დადგენილი ხანდაზმულობის ვადა ჯერ არ იყო გასული. მესაკუთრის მიერ წარდგენილი აცტიო ვინდიცატიო მოთხოვნის შესასრულებლად, მყიდველს შეძენილი ნივთი მესაკუთრისათვის უნდა დაებრუნებინა, ან მისთვის ნივთის საფასური გადაეხადა. გამყიდველის ვალდებულება, ეფიქციის შემთხვევაში, მყიდველისათვის მიყენებული ზიანის ანაზღაურების შესახებ, თავდაპირველად კონსენსუალური ხელშეკრულებიდან არ წარმოშობილა. არქაულ პერიოდში მიყენებული ზიანის ანაზღაურების გარანტია მანციპატიო-დან განვითარდა და, **actio auctoritatis** ძალით, მანციპაციის გზით ნივთის გამსხვისებელს მიყენებული ზიანის ორმაგი ოდენობის ანაზღაურება ევალებოდა. ხოლო, როცა მანციპაცია აბსტრაქტულ მოქმედებად იქცა, საგარანტიო სტიპულაციამ ჰპოვა გავრცელება და, მისი მეშვეობით, გამყიდველის წინააღმდეგ შესაძლებელი იყო **actio ex stipulatu** (სარჩელი სპიპულაციდან) წარდგენა. ევიკციის მიმართ პასუხისმგებლობის გამორიცხვის საშუალებად გარკვეული შეთანხმება **(pacta de non praestanda evictione),** ან ხელშეკრულების განსაკუთრებული ნაირსახეობა ითვლებოდა. იმისათვის, რომ ევიქციის გამო გამყიდველის პასუხისმგებლობის საკითხი დამგდარიყო, მყიდველი მოვალე იყო გამყიდველისათვის განეცხადებინა არსებული მოთხოვნის, ან სასამართლო პროცესის შესახებ (**litem denuntiare**), რათა მისგან დახმარება მიეღო, ან სასამართლო განხილვის დროს გამყიდველს დაცვის საშუალება ჰქონოდა.

ე) ნივთის დაფარული ნაკლი

გამყიდველი პასუხს აგებდა გაყიდული ნივთის ფარული ნაკლის, ან დეფექტის გამო. თუ მანციპაციის გზით (**mancipatio**) ნივთის გაყიდვისას მმანციპირებადი პირი ნივთის ხარისხის, მიწის ნაკვეთის ფარდობის ან ნაკლის არარსებობის შესახებ თუ ცრუ განცხადებას გააკეთებდა, მოტყუებული მყიდველს მიეცემოდა საბაბი, რომ მას გამყიდველის წინააღმდეგ აცტიო აუცტორიტატის, ან აცტიო დე მოდო აგრი (სარჩელი მიწის ნაკვეთის მოცულობის შესახებ) შეეტანა სასამართლოში. არქაული პერიოდიდან მოყოლებული გაყიდვის აქტს ემატებოდა სტიპულაცია, რომელიც გარანტიას იძლეოდა იმის შესახებ, რომ ნივთი გარკვეული თვისებებით, ან მას რაიმე ნაკლი, ან კონკრეტული დეფექტები ჰქონდა. გამყიდველი პასუხისმგებელი იყო იმ შემთხვევაში, თუ ნამდვილად არსებობდა ნაკლი, რომლის შესახებ მან დამალა, ან უარყო სტიპულაციაში, რაც ჩვეულებრივ, ევიცტიო-სთან ერთად გამომჟღავნდებოდა.

ციცერონის დროიდან მოყოლებული, იურისპრუდენციამ აღიარა, რომ დონა ფიდეს პრინციპის შესაბამისად, გამყიდველი პასუხს აგებდა ყველა იმ ნაკლზე, რომელიც მან მყიდველს, წინასწარი განზრახვით, დაუმალა. გამყიდველი, აღნიშნულ შემთხვევაში, პასუხს აგებდა იმის მიუხედავად, სტიპულატიო-ს ჰქონდა თუ არა ადგილი. დამალული ნაკლის გამო პასუხისმგებლობა დგებოდა შემდეგი პირობების არსებობისას: **1.** საუბარი უნდა იყოს არსებითი ნაკლის შესახებ, რის გამოც ნივთის ღირებულება, ან მონის სარგებლიანობა, ან

გაყიდული პირუტყვის ფასი მკვეთრად მცირდებოდა; **2.** ნაკლი აუცილებლად დაფარული უნდა იყოს, რადგან, თუ ნაკლი აშკარაა და ყველასათვის ცნობილი იყო, დაუშვებელია პასუხისმგებლობის შესახებ საუბარი; **3.** ნაკლი უნდა წარმოშობილიყო მანამ, ვიდრე მყუდველი ნივთს შეიძენდა და, თანაც, მყიდველს ამის შესახებ არ უნდა სცოდნოდა.

თუ გამყიდველმა ნათლად არ განაცხადა ნივთის ნაკლის შესახებ ან, თუ ნივთის გაყიდვის შემდეგ იქნა აღმოჩენილი, მისი ფარული ნაკლი, ედილის ედიქტით, მყიდველს მიენიჭა უფლება გამყიდველის წინააღმდეგ ორი სარჩელი წარედგინა: **1) actio redhibitoria** (ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულების ჩაშლის შესახებ) ნივთისა და საქონლის ფასის უკან დაბრუნების გზით და **2) actio aestimatoria** (სარჩელი ფასის დაკლების შესახებ), რომლის ძალით გაყიდული ნივთის ფასი მკვეთრად მცირდებოდა, ნივთის ფარული ნაკლის შესაბამისად.

ქრ. შ. I საუკუნის იურისპრუდენციამ, სავარაუდოდ, აღიარა, რომ, ნივთის დაფარული ნაკლის გამო, მიყენებული ზიანი უნდა ანაზღაურებულიყო **actio empti** (სარჩელი ნივთის ყიდვის შესახებ) გზით. ამ სარჩელის უპირატესობა იმაში მდგომარეობდა, რომ ის არ იყო დროში შეზღუდული და დაზარალებულ მხარეს ნებისმიერ დროს შეეძლო აღნიშნული სარჩელის წარდგენა. იუსტინიანეს სამართალში ედილის სარჩელები ნივთების ყველა კატეგორიაზე თანაბრად გავრცელდა.

ვ) Arra (ბე)

Arra-ს ინსტიტუტი ელინური ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებას (**arrhabon**) განეკუთვნებოდა.

ძველმა რომაულმა საკონტრაქტო პრაქტიკამ აღნიშნული ფენომენი გადმოიღო ყიდვა-გაყიდვისა და ქირავნობის ხელშეკრულებების სფეროში. კლასიკური ეპოქის სამართალში **arra** ხელშეკრულების დადების დადასტურებისათვის გამოიყენებოდა (**arras confirmation**). საკმაოდ სადაოა ბეს ინსტიტუტი იუსტინიანეს სამართალში. ერთი მხრივ, სავარაუდოდ, დასტურდება მისი მხოლოდ მტკიცებულებითი ხასიათის მნიშვნელობა, რაც მას კლასიკური პერიოდის სამართალში მიენიჭა; მეორე მხრივ – ბე ხელშემკვრელი მხარეებისათვის ალტერნატივას წარმოადგენდა, რათა მათ დაედოთ, ელინურ სამართალში გავრცელებული, ბეს შესახებ შეთანხმება, რომლის ძალით, ხელშეკრულების ცალმხრივად ჩამშლელ მხარეს, გარიგების დარღვევისათვის ეკისრებოდა პასუხისმგებლობა (ე. წ. საჯარიმო ბეს სახით).

თუ ბეს მიმცემი, ხელშემკვრელი მხარე, უარს იტყოდა საკუთარი ვალდებულების შესრულებაზე, ის ბეს კარგავდა და პირიქით, თუ ბეს მიმღები მხარე, ცალმხრივად ჩაშლიდა ხელშეკრულებას, – მიღებული ბეს საფასურს ორმაგად გადაიხდიდა.

§2. Mandatum (დავალების ხელშეკრულება)

Mandatum (დავალების ხელშეკრულება); **procurator** (რწმუნებული, პროკურატორი); **dominus negotii** (მარწმუნებელი, პრინციპალი).

Mandatum (დავალების ხელშეკრულება) – უსასყიდლო კონსენსუალური კონტრაქტია, რომლის მეშვეობით **dominus negotii** (მარწმუნებელი, პრინციპალი) **procurator** (რწმუნებულს,

პროკურატორს) რაიმე მოქმედების შესრულებას ან გარიგების დადებას ავალებდა, საკუთარი ან მესამე პირის ინტერესების შესაბამისად.

ა) Mandatum დამახასიათებელი ნიშნები: **1.** დავალების ხელშეკრულება – კონსენსუალური კონტრაქტი იყო, ანუ ვალდებულების წარმოშობა კონტრჰაგენტების შეთანხმებას ეფუძნება. ამიტომ, დავალების მიღება შესაძლებელი იყო ან მაცნეს მეშვეობით, ან წერილის გამოგზავნის გზით. პავლუსის აზრით, დავალების ხელშეკრულებიდან წარმოშობილი ვალდებულების შესრულება შეიძლება გადაივადოს, ან რაიმე პირობის შესრულებაზე იყოს დამოკიდებული (D. 17, 1, 1 pr. – 3); **2. Mandatum –** უსასყიდლო კონტრაქტია. „დავალება არარად ითვლებოდა, თუ უსასყიდლო არ იყო, ვინაიდან ის მოვალეობიდან, ან მეგობრობიდან გამომდინარეობს, ხოლო საფასურის გადახდა მოვალეობას ეწინააღმდეგება; თუ შემოდის ფული, მაშინ საქმე განიხილება, როგორც ქირავნობა" (D. 17, 1, 1, 14). ასეთი დებულების მიუხედავად, მაინც დაიშვებოდა, რწმუნებულის მიერ, ანაზღაურების მიღება, უპირატესად, მადლიერების ნიშნად და არა როგორც შემხვედრი მინიჭება; **3**.აუცილებელი პირობა იყო მარწმუნებლის, ან მესამე პირის ინტერესებითა და სახელით მოქმედება. დაუშვებელია საკუთარი სახელით რაიმე დავალების შესრულება, ან მოქმედება; **4.** დავალების ხელშეკრულების ობიექტი შეიძლება ყოფილიყო რაიმე მოქმედება, ან იურიდიული ხასიათის გარიგება, ან სხვა ნებისმიერი მოქმედება, მხოლოდ იმ პირობით, რომ დაცული იქნებოდა უსასყიდლობის მოთხოვნა, მაშინაც კი, თუ რწმუნებულს, ანაზღაურების საშუალებად, ქონება ქირავნობაში ექნებოდა გადაცემული. დავალების ობიექტი არ უნდა ატარებდეს აკრძალულ ხასიათს და კეთილსინდისიერებას ეწინააღმდეგებოდეს; დავალება შეიძლება შეეხოს იმ ქონებას, რომელიც ნაწილობრივ რწმუნებულის საკუთრებაში იმყოფებოდა.

ბ) Mandatum-დან წარმოშობილი სასარჩელო განაცხადი (**actio mandati**) კეთილსინდისიერი სარჩელის **(bonae fidei**) ნაირსახეობა იყო და მის საფუძველზე დასჯილი პირი **infamia** (უღირსობა) ისჯებოდა (Gai., U, 182; Inst. Iust4.16.2). აღნიშნული სარჩელი, მარწმუნებლის მიერ, რწმუნებულს წარედგინებოდა იმ მიზნით, რომ, ამ უკანასკნელს, უზრუნველყო, დავალების ხელშეკრულებით განხორციელებული ქმედების შესახებ, სრული ანგარიში და მარწმუნებლისათვის გადაეცა, რწმუნებით გათვალისწინებული ყველა სახის შემოსავალი.

გ) Procurator (რწმუნებული, პროკურატორი)

დავალების ხელშეკრულების შემთხვევაში, უძველესი დროიდან დადგინდა ზოგადი ხასიათის რწმუნებულება, რომელსაც რწმუნებული **(procurator)** ასრულებდა. პროკურატორი ის პირი იყო, რომელსაც, ჩვეულებრივ, გააზატებულთა რიგებიდან ირჩევდნენ. მას ევალებოდა მარწმუნებლის ქონების მართვა **(procutator omnium bonorum),** რითაც ის იმ პროკურატორისაგან განსხვავდებოდა, რომელსაც მხოლოდ კონკრეტული საკითხის გადაწყვეტა დაევალა **(procurator unius rei).** პრეტორი აღიარებდა პროცესუალური წარმომადგენლის **(procurator ad litem)** ფიგურას, რომელსაც ის პროცესში მხარის რწმუნებულად განიხილავდა. ყოველთვის, როცა ქონების მართვის დავალებას ჰქონდა ადგილი, კლასიკური პერიოდის რომაელი იურისტები ორი სახის სარჩელის: **mandatum**-ის საფუძველზე და **negotiourum gestio**-დან (დავალების გარეშე სხვისი საქმის წარმოებიდან) კონკურენციას განასხვავებდნენ. იუსტინიანეს კრებულში მეურვეობა დავალების ხელშეკრულებაშია არეული. თუმცა, ზოგჯერ პირი მოკლებული იყო ამ უფლებამოსილებას,

ხოლო პროკურატორი – ქონების მართვას, ფაქტიურად, საკუთარ თავზე იღებდა და მაშინ მას დავალების გარეშე სხვისი საქმეების მმართველად მიიჩნევენ **(negotiourum gestor)**. სწორედ ამის გამო, ერთმანეთისაგან განასხვავებდნენ ნამდვილ პროკურატორს (ანუ იმ პირს, ვინც დავალების სახით, მიიღო სხვისი საქმეების მართვა) და იმ პირს, ვინც დავალების გარეშე მოქმედებდა (მისი მოქმედება, სამართავად გადაცემული მეურნეობის, მეპატრონის მოწონებას მოითხოვდა).

დ) მხარეთა მოვალეობანი

რწუნებულის მოვალეობა მისგან მოითხოვდა: **1)** დავალების შესრულებას მარწმუნებლის მითითების შესაბამისად და, გარიგების დასადებად საჭირო, რწმუნების ბუნებიდან გამომდინარე; **2)** მარწმუნებელს წარუდგინოს ანგარიში განხორციელებული მოქმედების შესახებ და მის სასარგებლოდ გადაიტანოს, მის მიერ დადებული გარიგების იურიდიული შედეგი; **3)** მარწმუნებლის წინაშე პასუხი აგოს დოლუს და ცულპა გამო, ვინაიდან დავალების ხელშეკრულება ეფუძნებოდა ბონა ფიდეს პრინციპებს და მხოლოდ მარწმუნებლის ინტერესებს იცავდა. მარწმუნებელი, თავის მხრივ, პასუხს აგებდა იმ ხარჯებზე, რომლებიც რწმუნებულმა გაიღო დავალების შესრულების გამო, მათ შორის, აღნიშნული დავალების შესრულების დროს, მიყენებული ზიანის ანაზღაურების თვალსაზრისით.

ე) დავალების ხელშეკრულების შეწყვეტა

დავალების ხელშეკრულების მოქმედება წყდებოდა: **1)** თუ რწმუნებული დავალების შესრულებას ჯერ არ შესდგომია: **ა)** მარწმუნებლის მიერ უფლებამოსილებათა უკან გამოწვევის გზით, რასაც მაშინ ჰქონდა ძალა, თუ რწმუნებული გამოწვევის შესახებ გაფრთხილებული იყო; **ბ)** რწმუნებულის მიერ დავალების შესრულებაზე უარის თქმით; **2)** თუ დავალების შესრულება დაწყებული იყო, მარწმუნებელი მოვალე იყო ანგარიში გაეწია დავალების შედეგებისათვის, ხოლო რწმუნებული მოვალე იყო დაესრულებინა დავალების შესრულებით; **3)** მარწმუნებლის ან რწმუნებულის გარდაცვალებით. მარწმუნებლის გარდაცვალების შემთხვევაში, მისი მემკვიდრეების მიმართ, რწმუნებულს სარჩელის წარდგენის უფლება ენიჭებოდა იმ საბაბით, რომ მემკვიდრეებმა მას არ შეატყობინეს მარწმუნებლის გარდაცვალება, მის მიერ დავალების შესრულების პერიოდში.

ვ) ფულადი სესხის მინიჭების შესახებ მიცემული დავალება (mandatum pecuniae credendae)

ასეთი დავალების არსი შემდეგში მდგომარეობდა: რწმუნებული, მესამე პირის სასარგებლოდ, ფულადი თანხის გარკვეულ ოდენობას სესხად გასცემდა ან კრედიტს ხსნიდა. ასეთ ვითარებაში, მარწმუნებელსა და მესამე პირს შორის სესხის ხელშეკრულება იდებოდა. მარწმუნებელი პრაქტიკულად მოვალის გარანტად გამოდიოდა, ვინაიდან, ამ უკანასკნელის მხრიდან, ვალის გადაუხდელობის შემთხვევაში, მარწმუნებელი რწმუნებულის წინაშე პასუხს **actio mandati contraria**–ს (შესაგებელი სარჩელი დავალების ხელშეკრულებიდან) საფუძველზე აგებდა.

§3. Societas (ამხანაგობის ხელშეკრულება)

Societas omnium bonorum (ამხანაგობის მონაწილეთა მთელი ქონების გაერთიანება); **societas unius negotiationis – unius rei** (მხოლოდ კომერციული საწარმოს ან ქონების გაერთიანება).

1) Societas – კონსესუალური კონტრაქტი, რომლის მიხედვით ორი ან მეტი მონაწილე, ურთიერთვალდებულებას იღებდა, ქონების ან სამუშაოს გაერთიანების გზით, ეწარმოებინათ ერთიანი საქმე და ერთმანეთში გაენაწილებინათ მიღებული მოგება და განცდილი დანაკლისი.

1. Societas ნამდვილობის პირობები: **ა)** როგორც კონსენსუალური კონტრაქტი, **societas** დაიდება, ნებისმიერი ფორმით გამოხატული, შეთანხმების გზით იდებოდა. სტაბილური კავშირის დამყარება შესაძლებელი იქნებოდა ხანგრძლივი და უწყვეტი შეთანხმების არსებობის შემთხვევაში. წყაროები მოწმობენ, რომ ამხანაგობის შესაქმნელად საჭირო იყო, მისი მონაწილე მხარეების, განზრახვა; **ბ)** სავალდებულო იყო დათქმული ქონების ან სამუშაოს გაერთიანება. აღნიშნული მოთხოვნა ყველასათვის თანაბრად სავალდებულო არ იყო. ზოგიერთისათვის საკმარისი იყო მხოლოდ საქმიანობის განხორციელება. (Gai., 3, 149); **გ)** ამხანაგობის თითოეული მონაწილის საქმიანობა მხოლოდ მთლიანად ამხანაგობის მიმართ ჰქმნიდა უფლებებსა და მოვალეობებს, თუმცა შენაძენი და სარგებელი მის თითოეულ მონაწილეზეც ვრცელდებოდა. საუბარი იყო შიდასახელშეკრულებო კავშირზე და, როგორც კორპორაციისა და ასოციაციის შემთხვევაშიც, ამხანაგობის მიმართ იურიდიული პირი არ არსებობდა.

2) ამხანაგობის ხელშეკრულებიდან აღმოცენებული სარჩელი – **(actio pro socio) bonae fidei** სარჩელების კატეგორიას მიეკუთვნებოდა და მას იმ შემთხვევაში იყენებდნენ, როცა მოსაწესრიგებელი იყო, ამხანაგობის მონაწილეთა შორის არსებული, დავალიანება, რომელიც ამხანაგობის მოქმედების შედეგად წარმოიშვებოდა. სასამართლო გადაწყვეტილება, რომელიც ბოროტი განზრახვის შედეგი იყო, **infamia**-ს იწვევდა. თუმცა, ამხანაგობის მონაწილე პირი პასუხისმგებელი იყო მხოლოდ საკუთარი შემოსავლების ფარგლებში. სოციეტას არსებობის დროს შეძენილი, საერთო საკუთრების გაყოფა, საერთო საკუთრების გაყოფის შესახებ, წარდგენილი სარჩელის საფუძველზე ხდებოდა.

3) ძმების კონსორციუმი

ამხანაგობის ყველაზე ძველი ფორმა იყო ძმების კონსორციუმი, რომელიც შედგებოდა ოჯახის მამამთავრის გარდაცვალების შემდეგ. მასში ოჯახში დარჩენილი ყველა ძმა შედიოდა. აღნიშნული ამხანაგობა სოლიდარობის პრინციპების დაცვით, წესრიგდებოდა და ოჯახის ნებისმიერ წევრს შეეძლო საერთო მონის გააზატება, ან საერთო საკუთრების გასხვისება. საოჯახო ამხანაგობის არქაული ტიპი მალევე ქრება, თუმცა ის გავლენას ახდენს კლასიკური პერიოდის უნივერსალურ ამხანაგობაზე.

1. ამხანაგობის სახეები:

ა) უნივერსალური ამხანაგობა, ანუ მთელი ქონების გაერთიანებით შექმნილი სოციეტას (**societas omnium bonorum**). ასეთ ამხანაგობაში შედიოდა მთელი არსებული და სამომავლო ქონება. საოჯახო ცონსორციუმ მსგავსად, იგი ძმობის ურთიერთობების ზოგიერთ ნიშანს

ინარჩუნებდა; **ბ)** გარკვეული საქმიანობის განსახორციელებლად შექმნილი ამხანაგობა (**societas unius rei; societas unius negotiationis)**. მისი ობიექტი შეიძლება ყოფილიყო ერთი კონკრეტული, ან რამდენიმე ერთგვაროვანი საქმე, იმ პირობით, რომ აღნიშნული საქმიანობის მიზანი კანონიერი იყო. ამხანაგობის აღნიშნული ნაირსახეობისათვის სავალდებულო არ იყო ამხანაგობის ქონების მიმართ საერთო საკუთრების გავრცელება.

4) ამხანაგობის მონაწილეთა მოვალეობები: ა) ამხანაგობის წევრმა ამხანაგობას უნდა გადასცეს შეთანხმებით გათვალისწინებული ქონება და იმოქმედოს **bona fides** პრინციპების შესაბამისად; **ბ)** ამხანაგობის წევრი მოვალეა საერთო ფონდში შეიტანოს ნებისმიერი შენაძენი და უფლებამოსილია მოითხოვოს იმ ზიანის ანაზღაურება, რომელიც მას, საკუთარი საქმიანობის პროცესში, მიადგა; **გ)** იგი პასუხს აგებს **dolus** და **culpa** გამო. იუსტინიანეს სამართალში გათვალისწინებული იყო პასუხისმგებლობა **culpa in concreto**-ს გამო, ანუ მხოლოდ საკუთარი ქონების მიმართ ყაირათიანი დამოკიდებულებისათვის.

5) ამხანაგობის შეწყვეტა

Societas solvitur ex personis, ex rebus, ex voluntate, ex actione. Ulp., D. 17, 2, 63, 10 (15): ამხანაგობის შეწყვეტის მიზეზი შეიძლება იყოს პირები, ნივთები, ნება და მოქმედება.

1. პირთა მიზეზით: პირის გარდაცვალების ან ამხანაგობის წევრის მიმართ **capitis deminutio maxima et media**, შედეგად გარდაცვალებაში იგულისხმება ამხანაგობის ერთ-ერთი წევრის ქონების გაყიდვა, თუ ის ვალაუვალ მოვალედ გამოცხადდებოდა.

2. ნივთების გამო: როცა მიღწეულია ამხანაგობის მიზანი ან დაკარგული, ან ბრუნვიდან ამოღებულ იქნა ამხანაგობის საერთო ქონება.

3. ნების მიზეზით: როცა დგებოდა დათქმული ვადა; ამხანაგობის ყველა წევრის ერთსულოვანი თანხმობით, ან, ერთ-ერთი მათგანის მიერ, უარის თქმის ან ხელშეკრულების გაწყვეტის შემთხვევაში.

4. მოქმედების საფუძველზე: როცა სტიპულაციის შედეგად, ან სასამართლო პროცესის მეშვეობით, შეიცვლებოდა თვით ამხანაგობის საფუძველი.

§4. Locatio conductio (ქირავნობა, იჯარა).

Locator (მეიჯარე); **conductor** (მოიჯარე, იჯარადარი); **locatio** (ქირავნობა); **conductio** (იჯარა); **locatio conductio rei** (იჯარით აღება; საცხოვრებელი სახლის დაქირავება); **locatio conductio operis** – ნარდობა (გადაზიდვების ჩათვლით); **locatio conductio operarum** (სამუშაო ძალის ქირავნობა).

იჯარა – კონსენსუალური კონტრაქტი იყო, რომლის თანახმად, ერთი მხარე, კერძოდ მეიჯარე (**locator**) ნივთს ან სამსახურს დროებით გადასცემდა მეორე მხარის, ანუ მოიჯარეს (**conductor**) განკარგულებაში. მოიჯარე, თავის მხრივ, „იღებდა" ნივთს, და მეიჯარეს სასარგებლოდ, „უკუმინიჭებას" ახორციელებდა ნატურალური რენტის ან ფულადი გადასახადის სახით. რომაელები ამ კონტრაქტში ორ ურთიერთსანაცვლო ვალდებულებას

გულისხმობდნენ: ქირავნობასა (**locatio**) და იჯარას (**conductio**); ორივე ვალდებულებას სპეციალური სარჩელი იცავდა. ეს სარჩელები ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულებიდან აღმოცენებულ სარჩელს ჰგავდა და მათი შესრულება მსგავსი იურიდიული ნორმებით იყო მოწესრიგებული.

1. იჯარის ხელშეკრულების ძირითადი ნიშნები იყო: ა) იჯარა კონსენსუალური კონტრაქტი: "**locatio-conductio** – არის ბუნებრივი ხელშეკრულება, რომელიც ყველა ხალხმა აღიარა (კონტრაქტად), არა სიტყვების, არამედ ყიდვა-გაყიდვის მსგავსად, შეთანხმების მეშვეობით დადებულად (Paul., D. 19. 2, 1); Locatio et conductio cum naturalis sit et omnium gentium, non verbis, sed consensu contrahitur, sicut emptio et venditio; **ბ)** ხელშეკრულება იმაში მდგომარეობდა, რომ რაიმე ნივთი ან სამუშაო დროებით, საიჯარო ფასის, ან ანაზღაურების სანაცვლოდ, გადაეცემოდა მეორე პირის განკარგულებაში; **გ)** ამ ხელშეკრულების მიზანი სხვადასხვანაირი იყო. შესაბამისად, საიჯარო ურთიერთობებიც მრავალფეროვანი იყო. საჯარო ხელშეკრულების ყველაზე ძველი ნაირსახეობა ნივთების ქირავნობა იყო: მოძრავი ნივთების, პირუტყვის ან უძრავი ქონების დაქირავება. საიჯარო ურთიერთობების კლასიკური რეჟიმი, აღნიშნული ეპოქის სოციალურ-ეკონომიკურ მოთხოვნებს, პასუხობდა. ამ პერიოდში გავრცელდა სასოფლო-სამეურნეო ნაკვეთებისა და ქალაქში არსებული საცხოვრებელი სახლების დაქირავება (იჯარით აღება).

კლასიკურ ეპოქაში, ძირითადად, მონის შრომა გამოიყენებოდა. საიჯარო ურთიერთობები ორი სახის სარჩელს წარმოშობდა: **in ius et bonae fidei** კატეგორიიდან: **ა)** იჯარით გადაცემულიდან წარმოშობილი სარჩელი (**actio locati)** მეიჯარის **(locator**) სასარგებლოდ, რათა მას შესძლებოდა, იჯარით გადაცემული ნივთის, უკან დაბრუნება, ან მოიჯარეს (**conductor)** მხრიდან, საკუთარ თავზე აღებული, ნებისმიერი ვალდებულების შესრულების მოთხოვნა; **ბ)** სარჩელი ქირავნობაში მიღებულის შესახებ (**actio conducti**), რომელიც მოიჯარეს სასარგებლოდ იყო დადგენილი, რათა მეიჯარესაგან მოეთხოვა მასზედ დაკისრებული მოვალეობების შესრულება.

2. საიჯარო ურთიერთობების სახეები

Locatio-conductio- ს ურთიერთობები ორ ნაირსახეობად იყოფა: **1)** ნივთების იჯარა, რაც მომსახურების ქირავნობასაც გულისხმობდა; **2)** ნარდობა.

ნივთების იჯარა (**locatio-conductio rei**) და მომსახურების ქირავნობა (**locatio – conductio operarum**).

ამ ხელშეკრულების თანახმად, მეიჯარე უძრავი ან მოუხმარი მოძრავი ქონებით სარგებლობის უფლებას მოიჯარე პირს უთმობდა. მიწის ნაკვეთების მოიჯარეს – კოლონი, ხოლო საცხოვრებელი სახლების მოიჯარეს – ინკვილინუსი ეწოდებოდა. სასოფლო-სამეურნეო მიწის ნაკვეთების იჯარას განკარგავდა ცენზორი, რომელიც ამ ნაკვეთებს იჯარით გასცემდა, ჩვეულებრივ, საჯარო აუქციონის გზით, ხუთწლიანი ვადით **(lustrum).**

ხელშემკვრელი მხარეების მოვალეობაში შედიოდა: 1. მეიჯარე **(locator**) მოვალე იყო: მოიჯარეს განკარგულებაში „გადაეცა" ნივთი და მიენიჭებინა მისთვის ნივთით სარგებლობის და მისგან ნაყოფის მიღების უფლება. მოიჯარე ნივთის უბრალო მპყრობელად, ანუ ნატურალურ მფლობელად ითვლებოდა (Ulp. D.10,3,7,11), რომელიც ნივთს მეიჯარეს სახელით

განკარგავდა და რომლის მიმართ მას მხოლოდ კონტრაქტიდან წარმოშობილი, ვალდებულება გააჩნდა. თუ მეიჯარე ნივთს გაყიდდა, მყიდველს შეეძლო ნივთის ფლობის გამოთხოვა, საიჯარო ხელშეკრულების ვადის ამოწურვამდე „გაყიდვა წყვეტს იჯარის ხელშეკრულებას წესის თანახმად **(emptio tollit locatum)**. აღნიშნულ ვითარებაში, მეიჯარე მოიჯარის წინაშე პასუხს აგებდა მიყენებული ზიანის გამო.

2. იჯარით გაცემული ნივთი სათანადო მდგომარეობაში შენახვა საიჯარო ხელშეკრულების მოქმედების ვადის განმავლობაში, რათა მოიჯარეს მიეცეს, აღნიშნული ნივთით, ნორმალური სარგებლობის საშუალება. ნივთის სათანადოდ შენახვასთან დაკავშირებული ხარჯები მეიჯარემ უნდა გაიღოს, თუ, დამატებითი შეთანხმებით, სხვა რამ არ იყო გათვალისწინებული. მეიჯარეს აწვა პერიცულუმ (ნივთის დაღუპვის რისკი) გამო პასუხისმგებლობა, დაუძლეველი ძალის გარემოებათა დადგომის შემთხვევაში.

3. მეიჯარე პასუხს აგებდა მოიჯარესათვის მიყენებული ნებისმიერი ზიანის გამო.

მოიჯარე (conductor) მოვალე იყო:

1. განუხრელად შეეტანა საიჯარო გადასახადი. გადასახადის გადახდა მყარად განსაზღვრული, ფულადი თანხით ხდებოდა. თუმცა, გადასახადის გადახდა მიღებული ნაყოფის ნაწილის, ანუ ნატურალური ფორმითაც ხდებოდა.

2. ნივთით ესარგებლა, მისი ბუნებრივი თვისებებისა და ბუნებრივი დანიშნულების შესაბამისად. მოიჯარე **calpa**-ს გამო პასუხს აგებდა იმ შემთხვევაში, თუ მან არაჯეროვნად ისარგებლა ნივთით, ან ის არამიზნობრივი დანიშნულებით გამოიყენა. ამის გარდა, მოიჯარე პასუხს აგებდა ნივთის შენახვისათვის **(custodia)** გამო, ნივთის ქურდობის **(furtum)** გამო.

3. მეიჯერასათვის დაებრუნებინა ნივთი სათანადო მდგომარეობაში საიჯარო ხელშეკრულების ვადის ამოწურვის შემდეგ.

3. საიჯარო ხელშეკრულება წყდებოდა: ა) თუ განსაზღვრული იყო ხელშეკრულების მოქმედების ვადა: **1.** საიჯარო ხელშეკრულების ვადის ამოწურვის შემდეგ; **2.** მოიჯარის მხარიდან უარის თქმის შემთხვევაში, თუ ნივთის დანიშნულებისამებრ გამოყენებნება შეუძლებელი იქნებოდა (Gai., D. 19, 2, 25, 2); **ბ)** თუ საიჯარო ხელშეკრულების მოქმედების ვადა არ იყო დადგენილი: **1.** მოიჯარეს ან მეიჯარეს მხრიდან უარის თქმის შემთხვევაში; **2.** ხელშეკრულების შეწყვეტას ხელშემკვრელი მხარის გარდაცვალება არ იწვევდა, რადგან კონტრაქტი მემკვიდრეებზე "გადადიოდა". სამუშაო ძალის ქირავნობა **(locatio conductio operarum)** დასაბამს იღებდა მონების გაქირავების პრაქტიკიდან; აღნიშნული ხელშეკრულების საგანი – ფიზიკური შრომა იყო, რომელსაც ფულადი საფასურის გადახდის სანაცვლოდ ახორციელებდნენ. რეგულირების განსაკუთრებული რეჟიმი თავისუფალი პროფესიის პირებისათვის იყო გათვალისწინებული. ციცერონი ხელოვნებას ანუ საქმიანობას **(operae)** ორ ჯგუფად: თავისუფალ და არათავისუფალ საქმიანობად ჰყოფდა. თავისუფალი პროფესიის პირები საკუთარი საქმიანობისათვის გასამრჯელოს სახით, საჩუქრებს ან ნაბოძვარს იღებდნენ, რომელსაც ჰონორარი **(honor** – პატივი) ეწოდებოდა.

4. Locatio conductio operis (ნარდობის ხელშეკრულება)

მოცემულ შემთხვევაში საუბარი დამკვეთის მხრიდან **(locator)** გარკვეული სამუშაოს შესრულების დაკვეთას ეხებოდა: დამკვეთი, აღნიშნული მიზნით, სამუშაოების მწარმოებელს **(conductor)** გარკვეულ ნივთს გადასცემდა. სამუშაოს დასრულების შემდეგ მონარდეს ფულად ანაზღაურებას უხდიდნენ, ხოლო სამუშაოს დამკვეთი დამზადებულ ნივთს იღებდა. მონარდე არ იყო ვალდებული პირადად შეესრულებინა შეკვეთა და, ამიტომ, დასაშვები იყო ქვემონარდის გამოყენება. ამ უკანასკნელის მოვალეობაში შედიოდა, სამუშაოს დამკვეთისათვის, შესრულებული სამუშაოს **(facere)** მთლიანად და არანაწილობრივ გადაცემა. დამკვეთის მოვალეობაში შედიოდა მონარდის, სამუშაოსათვის საჭირო მასალით, უზრუნველყოფა, ან მთლიანად, ან ნაწილობრივ ხოლო თუ დამკვეთს, საჭირო მასალით, მთლიანად უზრუნველყოფდა მონარდე, მაშინ სახეზე იქნებოდა არა ნარდობის, არამედ ყიდვა-გაყიდვის ხელშეკრულება.

სამუშაოს შესრულება უნდა მომხდარიყო, კონტრაქტით გათვალისწინებული პირობების სრული დაცვით, ტექნიკური ნორმატივების შესაბამისად (რათა არ დადგინდეს ტექნიკური დეფექტი) და დადგენილ ვადაში.

Periculum (ნივთის დაღუპვის რისკი), ფორსმაჟორულ ვითარებაში, მენარდეს აწვა. ხოლო, თუ ზიანის ბრალეულად მიმყენებელი მონარდე იყო, პასუხისმგებლობაც მასვე ეკისრებოდა. სამუშაოს დაქირავებას ადგილი ჰქონდა წარმოებისა და მომსახურების სხვადასხვა სფეროში (ტვირთის გადაზიდვა, მშენებლობა, სხვადასხვა ნაწარმის წარმოება, სარემონტო სამუშაოები, ავადმყოფის მოვლა).

5.Quasi ex contractu (კვაზი კონტრაქტები)

ფსევდო ხელშეკრულებიდან წარმოშობილი ვალდებულებები (**quasi ex contractu)** ცნება შემოღებულ იქნა იუსტინიანეს ინსტიტუციებში (Inst.Iust 3, 27), თუმცა, ჯერ კიდევ კლასიკური პერიოდის იურისპრუდენცია ვალდებულის წყაროთა შორის განასხვავებდა კონტრაქტულ და დელიქტურ, აგრეთვე თითქოს კონტრაქტულ ვალდებულებებს, კერძოდ სხვისი საქმის დავალების გარეშე წარმოება (**negotiorium gestio**) და არასავალდებულოს გადახდა (უსაფუძვლო გამდიდრებიდან წარმოშობილი ვალდებულება **solutio indebiti**), შეცდომით შესრულებულის გადახდა.

§4. Negotiorium gestio (სხვისი საქმის დავალების გარეშე წარმოება).

Utiliter gerere (gestio) (მიზანი იყო მესაკუთრის სამეურნეო სარგებელი); **prohibitio** (მესაკუთრეს შეეძლო საკუთარ საქმეებში ჩაურევლობის მოთხოვნა); **actio negotiorum gestorum**.

Dominus negotii (სხვისი საქმის წარმოება) დავალების (**mandatum**) არსებობის გარეშე, ზოგჯერ, პოტენციურად ორმხრივი, ვალდებულების წარმოშობის წყარო ხდებოდა. აღნიშნული ვალდებულება **actio negotiorum gestorum**-ით იყო დაცული: **dominus negoti**-ის, ნებაყოფლობითი პროკურატორისაგან ანგარიშის მოთხოვნა შეეძლო მის მიერ გაწეული სამსახურის შესახებ, ხოლო **negotiorum gestor** – მოითხოვდა ხარჯების ანაზღაურებას შესაგებელი სარჩელის (**actio negotiorum gestorum contraria)** მეშვეობით.

Negotiorum gestio ძირითადი ნიშნები (რეკვიზიტები): **1**.სავალდებულო იყო, რომ წარმოების ობიექტი ნამდვილად ყოფილიყო სხვა პირის საქმე; **2.gestor**-ს შეგნებული უნდა ჰქონოდა აღნიშნული ფაქტი, ანუ **animus aliena negotia gerendi**-ს (განზრახვა აწარმოოს სხვა პირის საქმეები); **3. gestio**-ს მიზანი მესაკუთრის (**dominium negotii**) სამეურნეო სარგებელში უნდა მდგომარეობდეს – **utiler gerere**; **4**. უსასყიდლო მომსახურება.

აღნიშნული პირობების არსებობის შემთხვევაში, მესაკუთრე ვალდებული იყო მიეღო გესტორ მიერ გაწეული სამუშაო, იმის მიუხედავად, თუ სამუშაოს პრაქტიკული შედეგები არარად იქცეოდა, შემთხვევითობის ან დაუძლეველი ძალის ზემოქმედების გამო.

იმ შემთხვევაში, როცა მესაკუთრე არ იყო დაინტერესებული მომსახურების გაწევაში, მას შეეძლო აეკრძალა საკუთარ საქმეებში ჩარევა **(prohibitio)**, რადგან დათვური სამსახური **negotiorum gestio** ვერ იქნება მიჩნეული.

დავალების გარეშე სხვისი საქმეების წარმოება დაცული იყო **actio negotiorum gestorum** (სარჩელით), რომელსაც ორი ფორმულა ჰქონდა: **in ius concepta et in factum concepta**. პირველი ფორმულა **bona fides** პრინციპს ეფუძნებოდა და შეიცავდა **intentio** (ყველაფერი, რაც ამ საქმის გამო უნდა მიეცეს, კეთილსინდისიერად უნდა გაკეთდეს – **quiquid ob eam rem dare facere oportet ex fide bona)** და შესაბამის **condemnatio**, რომელიც საშუალებას იძლეოდა გათვალისწინებულიყო მოსარჩელის დადებითი ინტერესი **condemnatio**-ში (რა ღირება ეს ნივთი - quanti ea res erit).

ნებისმიერ შემთხვევაში, ნებაყოფილობითი პროკურატორის პასუხისმგებლობა სუბიექტური ფაქტორებით განისაზღვრებოდა: **dolus et culpa** (D. 3,5,3,9; 3,5,10).

§5. Solutio indebiti (უსაფუძვლო გამდიდრებიდან წარმოშობილი ფსევდო ხელშეკრულება

Condictio indebiti (კონდიქციური სარჩელი შესრულების მოთხოვნის შესახებ, ვალის არსებობის შემთხვევაში); **Condictio sine causa** (კონდუქციური სარჩელი გადაცემულის გამოთხოვნის შესახებ, მართლზომიერი საფუძვლის არარსებობის შემთხვევაში); **Condictio ob turpem causam** (კონდუქციური სარჩელი მანკიერი საფუძვლით გადაცემულის შესახებ); **Condictio ob rem dati re non secuta** (კონდუქციური სარჩელი საკუთრებაში გადაცემული ნივთის გამოთხოვის შესახებ, როცა მოსალოდნელი მინიჭება არ დამდგარა (როგორც გაცვლისას, მისი **do ut des** კონტრაქტად აღიარებამდე).

I. უსაფუძვლო გამდიდრებიდან წარმოშობილი ვალდებულება შეცდომით, ფსევდოკრედიტორის სასარგებლოდ, განხორციელებულ შესრულებას და, შემსრულებლის მხარეზე, ცივილური მოთხოვნის აღმოცენებას გულისხმობდა, რათა ამ უკანასკნელს უკან გამოეთხოვა შესრულების შედეგი. დაზარალებულ პირს ფსევდოკრედიტორისაგან კონდუქციური სარჩელი (**condictio**) იცავდა. უსაფუძვლოდ გამდიდრებული

ფსევდოკრედიტორის ვალდებულება იმასთან იყო დაკავშირებული, რომ მან, თავის სასარგებლოდ, შეიძინა შეცდომით შესრულების შედეგები, რითაც ობიექტურად, გააუარესა შეცდომით შემსრულებლის მდგომარეობა.

Pomp., D. 12, 6, 14 თვლიდა, რომ: Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiorem (ვინაიდან ბუნების მოთხოვნებს პასუხობდა, რომ არავინ გამდიდრებულიყო სხვისი მდგომარეობის გაუარესების ხარჯზე) და Quod indebitum per errorem solvitur, aut ipsum aut tantundem repetitur (ის, რაც შეცდომით, ვალის არარსებობის პირობებში, იყო მინიჭებული, უკან გამოითხოვება ან ნატურით, ან იმავე მოცულობით).

საქმის გარემოებათა გათვალისწინებით, უსაფუძვლო გამდიდრებიდან წარმოშობილი ვალდებულების, შემდეგ ნაირსახეობებს განასხვავებდნენ: **1.Condictio indebiti** – კონდიქციური სარჩელი შესრულებულის უკან გამოთხოვის შესახებ, ვალის არარსებობის შემთხვევაში; **2.Condictio sine causa** – კონდიქციური სარჩელი, მართლზომიერი საფუძვლის არსებობის პირობებში, გადაცემული სიკეთის უკან გამოთხოვის შესახებ; **3.Condictio ob turpem causam** – კონდიქციური სარჩელი, (არამართლზომიერად)მანკიერი საფუძვლით, გადაცემულის შესახებ; **4.Condictio ob rem dati re non secuta** - კონდიქციური სარჩელი საკუთრებაში გადაცემული ნივთის უკან გამოთხოვის შესახებ, როცა მოსალოდნელი მინიჭება არ განხორციელებულა (როგორც **permutatio** (გაცვლა) დროს ხდებოდა, მისი **do ut des** (უსახელო კონტრაქტი) ცნობამდე).

II. Solutio indebiti ძირითადი რეკვიზიტები

საკუთრივ **condictio indebiti** გააჩნია შემდეგი რეკვიზიტები: **1.** ვალის არარსებობა (არც ნამდვილის და არც მოჩვენებითის); **2.** მხარეთა შეცდომა ვალის არარსებობის შესახებ, ანუ ვალის არარსებობაში ცრუ დარწმუნება.

თუ არარსებული ვალი შეგნებულად სრულდებოდა, მინიჭებულის უკან დაბრუნების მოთხოვნა დაუშვებელი იყო; თუ შესრულება არაკეთილსინდისიერად იყო მიღებული, ფსევდო კრედიტორი ქურდობას სჩადიოდა და პასუხს **actio furti et no condictio ex causa furtiva** მიხედვით აგებდა.

Conductio sine causa იმ შემთხვევაში მიეცემოდა, თუ: **1.** მინიჭება, რომელიც განხორციელდა აბსტრაქტული გარიგების ან **delegatio** (კრედიტორების შეცვლა) გზით, მოხდა **iusta causa**–ს (სამართლებრივი საფუძველი) გარეშე; **2.** მინიჭების მართლზომიერი საფუძველი გაჰქრა (D. 12,7,4). მაგ., datio ob dotem (- გასხვისება მზითევის დადგენის მიზნით) დროს გამსხვისებელი უფლებამოსილი იყო **condictio sine causa**-ზე იმ შემთხვევაში, თუ მოსალოდნელი ქორწინება არ შედგებოდა.

Condictio ob turpem causam იმ შემთხვევაში იქნება მინიჭებული, თუ: **1.** საკუთრების უფლების გადატანის საფუძველი კეთილზნეს არღვევდა (**contra bones mores**). თანაც, მანკიერი განზრახვა (**turpitudo**) მხოლოდ სარგებლის მიმღების მხარეზე უნდა შეინიშნებოდეს (D. 12,5,4,2). მაგ., როცა ფულადი თანხა იმ მიზნით არის გადახდილი, რომ მკვლელობა ყოფილიყო ჩადენილი. (შეკვეთილი მკვლელობა) (D.12,5,3, 4.1) იყო.

§6.Pacta (პაქტები)

Pactum – პაქტი; **exceptio pacti conventi** (სასარჩელო უარყოფის ფორმით დაცული, კერძო შეთანხმება); **expatre rei** (მხოლოდ მოპასუხის მხარეზე გამომჟღავნებული დაცვის უარყოფითი შედეგი); **ex patre actoris** (მოსარჩელეს მხარეზე სასარჩელო დაცვის შესაძლებლობის ზემოქმედება); **pacta adiecta in continenti** (ძირითადი კონტრაქტის დადების მომენტში, დამატებული შეთანხმება); **pacta adiecta ex intervallo** (შეთანხმება, დადებული გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ); **pacta nuda** (შიშველი, ან სასარჩელო დაცვის გარეშე დარჩენილი პაქტები, რომლებიც მხოლოდ ეხცეპტიო-თვის საფუძველს ქმნიდა); **pacta vestita** (შემოსილი პაქტები – სარჩელიანი დაცვით უზრუნველყოფილი შეთანხმებები); **pacta praetoria** (პრეტორის მიერ შექმნილი და სარჩელით დაცული ახალი სამართლებრივი ფიგურები და ვალდებულებები); **pacta legitima** (პოსტკლასიკურმა სამართალმა სხვა სასარჩელო ვალდებულებებიც შექმნა, რომლებიც დაცვის უფლებას იმპერატორის კანონმდებლობით იძენდნენ); **constitutum debiti** (თავისუფალ ფორმაში დაპირების მიცემა, გარკვეულ ვადაში ვალის შესრულების შესახებ); **actio de pecunia constituta** (სარჩელი ვალის აღიარებიდან, **in factum** კრედიტორს იმ მოვალის წინააღმდეგ მიეცემა, რომელმაც არ შეასრულა **constitutum** – დაპირება); **receptum arbitri** (მხარეთა წინადადებით, საკუთარ თავზე მომრიგებელი მოსამართლის როლის აღება, როცა მხარეებმა ერთმანეთთან არასასარჩელო შეთანხმება დადეს იმის შესახებ, რომ მათი დავა არბიტრს განეხილა – **compromissum**); **receptum argentrarii (constitutum debiti alieni** - მესამე პირის ვალის, როგორც ვალდებულების გარანტიის, განსაკუთრებული ფორმის დადასტურების შესაძლებლობის განსაკუთრებული შემთხვევა, როცა ბანკირი – **argentarius**, თავისუფალ ფორმაში, საკუთარ თავზე იღებდა მისი კლიენტის მოვალეობას მესამე პირს გადაუხადოს აღნიშნული კლიენტის ვალი); **reseptum nautarum, cauponum, stabulariorum** (განსაზღვრავს ხომალდის (**nauta**), სასატუმროს ან დუქნის (**caupo**), ქარვასლის ან საჯინიბოს (**stabularius**) მეპატრონეთა პასუხისმგებლობას, მგზავრების, ან მდგმურების ნივთების ხელშეუხებლობის გამო).

რომის სამართალში გარიგებების მიმართ დადგენილი ფიორმალური მოთხოვნები და კონტრაქტების მკაცრი ტიპიზაცია იმას განაპირობებდა, რომ მხარეთა შორის დადებული მარტივი შეთანხმება მხოლოდ იმ შემთხვევაში იწვევდა ვალდებულებით ეფექტს, თუ **causa obligationis** (ვალდებულების საფუძველი) ერთ-ერთ კონსენსუალურ კონტრაქტს შეესაბამებოდა. მხოლოდ პრეტორმა მიანიჭა, თავისუფალ ფორმაში დადებულ, **pactum** – (შეთანხმებას) იურიდიული აღიარება, რაც სპეციალურ ედიქტში "De pactis et conventionibus" აისახა (D. 2,14, 7, 7): "Pacta conventa, quae neque dolo malo, neque adversis leges, plebiscita, sentus consulta, edicta, decreta principum neque quo fraus cuicorum fiat facta erunt, servabo" (მე მივცემ დაცვას იმ პაქტებს, რომლებიც არ არის დადებული ბოროტი განზრახვით და კანონების, პლებისციტების, სენატის დადგენილებების, ედიქტების და პრინცეპსის დეკრეტების საწინააღმდეგოდ და აღნიშნული (ნორმატიული აქტებიდან) რომელიმეს გვერდის ავლით). თავისუფალ ფორმაში დადებული კერძო შეთანხმებების დაცვა, სასარჩელო უარყოფის ფორმაში – **exceptio pacti conventi** ხორციელდებოდა, ანუ ნეგატიური იყო და მხოლოდ

მოპასუხეს მხარეზე (**exparta rei**) გამომჟღავნდებოდა ხოლმე, ვინაიდან, **causa obligationis** არარსებობა, სარჩელის წარდგენის შესაძლებლობას დაუშვებლად მიიჩნევდა (Ulp, 4 ad, ed., D. 2, 14, 7, 4):

Sed cum nulla subest causa, propter conventionem hic constat non posse constitui obligationen: igitur nuda pactio obligationem non parit, sed parid exceptione (თუმცა, როცა არარსებობს რაიმე კანონიერი საფუძველი, გადაწყვეტილია, რომ, მსგავსი შეთანხმების საფუძველზე, დაუშვებელია ვალდებულების დადგენა. მაშასადამე, შიშველი პაქტები ვერ ჰქმნიან ვალდებულებას. თუმცა, სასარჩელო უარყოფის უფლების წარმოშობას ხელს უწყობენ). მიუხედავად ამისა, ის დამატებითი შეთანხმება, რომლის დადების მიზანს გარიგების შინაარსის მოდიფიცირება წარმოადგენდა, ძირითადი ვალდებულების უშუალოდ დადგენის მომენტში, თვით გარიგების სტრუქტურაში (პირობა, ვადა) შედიოდა და ზეგავლენას ახდებნდა სასარჩელო დაცვის საშუალებაზე – **ex parte actoris** (მოსარჩელეს მხარეზე).

ასეთი გავლენა განსაკუთრებით მგრძნობიარე იყო იმ გარიგებების მიმართ, რომლებიც **iudicia bonae fidei** მეშვეობით დაიდებოდნენ, როცა, მოსამართლის შეხედულება და კეთილსინდისიერების ზოგადი პრინციპებისადმი შესაბამისობის მოთხოვნა, ფორმალურ სასარჩელო უარყოფას ცვლიდა. ასეთ შემთხვევაში, **pactum** შინაარსი უშუალოდ შედიოდა, ძირითადი გარიგებიდან წარმოშობილ, სასარჩელო მოთხოვნაში. Ulp. (4 ad ed., D. 2, 14, 7, 5) თვლიდა:

Quin immo interdum format ipsam actionen, ut in bonae fidei iudiciis: solemus enim dicere pacta cinventa inesse bonae fidei iudiciis. Sed hoc sic accipiendum est, ut si quidem ex continenti pacta subsecuta sunt, etiam ex parte actoris insint: siex intervallo, non inerunt, nec valebunt, si agat, ne ex pacto actio nascatur(მაშინ რატომ ახდენდს (პაქტი) ზოგჯერ გავლენას თვით სასარჩელო მოთხოვნაზე, როგორც ეს კეთილსინდისიერი სარჩელების დროს ხდება ხოლმე: ჩვენ ხომ მივეჩვიეთ იმაზე საუბარს, რომ დამატებითი შეთანხმება შედის კეთილსინდისიერი სარჩელების შინაარსში). თუმცა, აღნიშნული ისე უნდა აღვიქვათ, რომ, თუ პაქტები უმალვე იქნენ დამატებული ძირითადი ხელშეკრულებისადმი, მათ ძალა თვით მოსარჩელეს მხარეზეც კი გააჩნიათ; ხოლო, თუ პაქტები (დამატებული) იქნენ გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ, ისინი გარიგებაში არ შედიან, და მათ სარჩელის წარდგენის დროს არ ექნებათ ძალა, ვინაიდან პაქტიდან სასარჩელო მოთხოვნა არ წარმოიშვება. **Pacta adiecta in continenti** (ძირითადი კონტრაქტის დადების მომენტში მიღწეული შეთანხმება) განსხვავდება **pacta adiecta ex intervallo** (გარკვეული დროის გასვლის შემდეგ დამატებული შეთანხმებისაგან) იმით არის არსებითი, რომ აქ ადგილი ჰქონდა იმ პრინციპის სიმკაცრეს, რომელითაც შიშველი შეთანხმება სასარჩელო მოთხოვნას არ წარმოშობდა. როცა **pactum** უშუალოდ შედის **bonae fidei** გარიგების სტრუქტურაში, ის ძირითადი კონტრაქტის ნაწილი ხდება და ამით მას განცალკავებული შეთანხმების თვისება ეკარგება.

Pacta nuda (შიშველი პაქტებიდან) უნდა განვასხვავოთ თავისუფალ ფორმაში დადებული ისეთი შეთანხმებებისაგან, რომლებმაც, დროთა განმავლობაში, შეიძინეს სასარჩელო დაცვის უფლება, ან **ius honorarium** (ე. წ. **pacta praetoria**), ან პოსტკლასიკური საიმპერატორო კანონმდებლობის (**pacta legitima**) ძალით. **Pacta praetoria**-ს რიცხვს მიეკუთვნება ვალის დადასტურება (**constitutum debiti**) და ის სხვადასხვა ფიგურა, რომელიც პასუხისმგებლობას

წარმოშობდა, საკუთარ თავზე ვალდებულების აღების, შემთხვევაში (**recepta**); **pacta legitimia**-ს ჯგუფს კი მიეკუთვნება ჩუქება და ვალდებულებითი ეფექტის მქონე მზითვის დადგენა.

Constitutum debiti წარმოადგენდა თავისუფალ ფორმაში მიცემულ დაპირებას, რომ მოვალე, არსებული ვალის, გადახდას გარკვეულ ვადაში შეასრულებდა. ვალი ფულადი თანხით ან მოსახმარი ნივთების სახით უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი. დაიშვებოდა არა მარტო საკუთარი ვალის (**constititum debiti propri**), არამედ მესამე პირის ვალის (**constitutum debiti alieni**) დადასტურება, რაც ვალდებულების შესრულების გარანტიის თავისებურ ფორმას წარმოადგენდა.

Constitutum debiti უწინდელ ვალდებულებას არ განაახლებდა თუმცა, **exceptio pacti conventi** – სახით, დადგენილ ვადამდე, შესრულების მოთხოვნის წინააღმდეგობას უქმნიდა, აგრეთვე აადვილებდა ვალის ანაზღაურებას დადგენილი ვადის გასვლის შემდეგ: აადვილებდა ვალის ანაზღაურებას დადგენილი ვადის გასვლის შემდეგ კრედიტორს ენიჭებოდა პრეტორული სარჩელი **infactum – actio de pecunia constituta –** სარჩელი ვალის აღიარებით, რომელიც კრედიტორს იმ მოვალის წინააღმდეგ მიეცემა, რომელმაც არ შეასრულა **constitutum** – დაპირება. იმპერატორმა იუსტინიანემ **actio de pecunia constituta** იმ მოთხოვნებზეც გაავრცელა, რომელთა ობიექტს მხოლოდ ფულადი ან მოხმარებადი ნივთები არ შეადგენდნენ.

Reseptum arbutri – ნიშნავდა მხარეთა წინადადებით, საკუთარ თავზე მომრიგებელი მოსამართლის როლის აღებას, თუ ამ მხარეებმა არასასარჩელო შეთანხმება დადეს იმის შესახებ, რომ მათ დავას არბიტრი (**compromissum**) განიხილავდა. მომრიგებელი მოსამართლის რილის ამღები პირი, ვალდებული იყო განეხილა საქმე და გამოეტანა ამ საქმეზე გადაწყვეტულება, წინააღმდეგ შემთხვევაში პრეტორი მას საჯარიმო სანქციებს (multae) დააკისრებდა. პასუხისმგებლობის აღნიშნული სახე პრეტორული ედიქტის სპეციალური რუბრიკით იყო გათვალისწინებული (D. 4, 8, 3, 1-2).

Receptum argentarii – constitutum debiti alieni განსაკუთრებული შემთხვევა იყო, როცა ბანკირი (**argentatius**) თავისუფალ ფორმაში, საკუთარ თავზე იღებდა მისი კლიენტის ვალის გადახდას, მესამე პირის მიმართ. ბანკირი ვალდებულების შესრულებისათვის პასუხს აგებდა სპეციალური სარჩელის – **actio recepticia** საფუძველზე. თანაც, **constitutum**-ისაგან განსხვავებით, ბანკირის პასუხისმგებლობა არ იყო დამოკიდებული, კლიენტის მხარეზე, ვალის ჭეშმარიტ არესბობაზე. იუსტინიანეს დროს **reseptum argentarii** მთლიანად **constitutum debiti alieni** ფიგურას გაუტოლდა.

Receptum nautarum, cauponum, stabulariorum განსაზღვრავდა ხომალდის (**nauta**), სასტუმრის ან სამიკიტნოს (caupo), ქარვასლისა ან საჯინიბოს (**stabularius**) მეპატრონეთა პასუხისმგებლობას მათი მგზავრების, ან მდგმურების ქონების ხელშეუხებლობის გამო (D. 4,9,1,2). **Locatio conductio** (ქირავნობა) და **depositum** (შენახვა) ხელშეკრულებების საფუძველზე წარმოშობილი ცივილური სარჩელებისაგან განსხვავებით, **receptum** – ის გამო პასუხისმგებლობა, საკუთარ თავში უფრო **custodia**-ს (მოვალეობა გამოიჩინო განსაკუთრებული) ყაირათიანობა, რომელიც პასუხისმგებლობის უფრო მაღალ ხარისხს წარმოშობს), ვიდრე **culpa –** შეიცავდა და ლაბეონის აზრით, მხოლოდ მაშინ გათავისუფლდებოდა ამ პასუხისმგებლობიდან, თუ დაამტკიცებდა, რომ დაუძლეველი ძალის ზემოქმედებას (**damnum fatale**) ჰქონდა ადგილი.

(D.4,9,3,1).

ამრიგად, დასკვნის სახით უნდა განიმარტოს, რომ იმპერატორმა იუსტინიანემ, სამართალგანვითარების თვალსაზრისით, ცოტაოდენი ცვლილებები შეიტანა კონსესუალური კონტრაქტების შემდგომი განვითარების საქმეში: **1.** მან ზოგიერთ **pacta** მიანიჭა სასარჩელო დაცვის უფლება: ნაწილობრივ იურისტების სამართლის, ნაწილობრივ – კი პრეტორული და საიმპერატორო კანონშემოქმედების საფუძველზე. კერძოდ, იურისტების სამართალი იცავდა **pacta adiecta in conventi**, რომლებიც დაიდებოდა უშუალოდ **bonae fidei** გარიგებების დროს, ანუ მათი გაფორმებოს მომენტში. პრეტორული სამართალი იცავდა ე. წ. **pacta praetoria**-s (**constitutum**, **pactum iurisiurandi** – შეთანხმება იმის შესახებ, რომ მხარეთა შორის დავას გადაწყვეტდა ფიცის დადება **iusiuranmum**). ხოლო იმპერატორის კანონები იცავდა ე. წ. **pacta legitima (pactum dotis** – მხარეებს (მეუღლეებს) შეეძლოთ მზითვის შესახებ, წვრილმანი საკითხების დათქმა სპეციალური შეთანხმებით გაეფორმებინათ, თუმცა, იმ პირობით, რომ ისინი დოტაციური რეგლამენტაციის ძირითად პრინციპებს დაიცავდნენ (კერძოდ, არ გაუარესდებოდა ცოლის მდგომარეობა და ქმარიც შემოსავლის წყაროს არ დაკარგავდა, **pactum donationis** და 500 სოლიდი – შეთანხმება იმ ნივთების სამომავლო ჩუქების შესახებ, რომელთა საერთო ღირებულება 500 სოლიდზე ნაკლებს შეადგენდა (ოქროს მონეტები) და იუსტინიანეს კანონმდებლობა, ნივთის გადაცემის შესახებ მოთხოვნის უშუალო საფუძველს წარმოადგენდა; **2.** თუ **pactum** მიმართული იყო ურთიერთმოქმედებისაკენ და ერთ-ერთმა მხარემ შეასრულა დაპირებული მოქმედება, წარმოიშვებოდა უსახელო რეალური კონტრაქტი: **doutdes, do ut facias, facio ut des, facio ut facias; 3.** იმპერატორმა ზენონმა დაადგინა კონსენსუალური კონტრაქტის – **contractus emphyteuticarius** –ახალი ნაირსახეობა.

ბ) Delictum (დელიქტი)

Delictum (დელიქტი); **crimen** (დანაშაული); **vindicta** (შურისძიება); **talio** (ტალიონი); **infamia** (შეურაცხყოფის მიყენება – უღირსად მიჩნევა); **noxae deditio** (სამართალდამრღვევის დაზარალებულისათვის გადაცემა**); actio de pauperie** (სხვისი ცხოველის მიერ მიყენებული ზიანიდან წარმოშობილი სარჩელი); **furtum** (ქურდობა); **furtum usus** (სარგებლობის უფლების მოპარვა); **furtum possessionis** (მფლობელობის უფლების მოპარვა); **furtum proprietatis** (საკუთრების უფლების მოპარვა); **furtum manifestum** (ნაქურდალით ხელში ქურდის დაკავება); **furtum nec manifestum** (დაფარული ქურდობა); **actio furti** (საჯარიმო პასიხისმგებლობა ქურდობისათვის, რომელიც **per formulas** პროცესის ჩარჩოებში ხორციელდებოდა) **furtum oblatum** (ნაქურდალის დამალვა); **furtum conceptum** (აშკარა ქურდობას უტოლდებოდა ის გარემოება, როცა ნაქურდალი ნივთი აღმოჩნდებოდა სარიტუალო ჩხრეკვის ჩატარების დროს); **crimina extraordinaria** (იმპერატორის კანონმდებლობით დადგენილი ქურდობის დანაშაული, რომელიც ძალზედ მკაცრ სასჯელს იწვევდა – სიკვდილის დასჯის ჩათვლით); **crimen expilatae hereditatis** (სამკვიდროს მოპარვა); **rapina** (ძარცვა); **actio vi bonorum raptorum** (ძარცვა იდევნებოდა პრეტორ ლუკულუსის მიერ ქრ. შ-მდე 76 წ. შემოღებული სარჩელით, რომელიც გულისხმობდა, ძალის გამოყენებით, ნაძარცვი ქონების ამოღებას); **damnum iniuria datum** (ზიანის მართლსაწინააღმდეგო მიყენება); **actiones legis Aquiliae (per formulas** პროცესის ფარგლებში წარმოშობილი სარჩელი, რომელიც **lex Aquilia**-ს თავებზე იყო დაფუძნებული); **actio servi corrupti** (მონის გარყვნის თაობაზე შეტანილი სარჩელი); **dolo malo vi hominibus**

armatis coachsve damnum datum (ქრ. შ-მდე I საუკუნეში პრეტორმა შემოიღო სპეციალური სარჩელი შეიარაღებულ პირთა ჯგუფის დევნის შესახებ, რომელმაც ზიანის განზრახვით მიყენება ჩაიდინა); **iniuria** (პიროვნების შეურაცხყოფა); **membrum ruphem** (ასოთმიღება); **os fraectum** (სხეულის მძიმე დაზიანება (ძვლის მოტეხა); **iniuria** (პიროვნების ნებისმიერი შეურაცხყოფა); **lex Cornelia de iniuriis** (ქრ. შ-მდე 81 წ. შემოღებული კანონით, პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული, განსაკუთრებით მძიმე სამართალდარღვევები, განიხილებოდა როგორც **crimina** - დანაშაული); **quaestio de iniuriis** (პრინციპატის პერიოდში **cognito extra ordinem** ფარგლებში სისხლის სამართლის საქმეებზე, კერძო სარჩელის ალტერნატივად, ჩამოყალიბებული საჯარო სამართალწარმოება); **convicium adversus bonos mores** (პატიოსანი ქცევების საწინააღმდეგო გამოხტომები, რომლებშიც მუქარა ან სხვა უხამსი სიტყვები იგულისხმებოდა); **adtemptata puditicia** (შეურაცხყოფილი უმანკოება, რომელიც, მაღალი წრის ქალების მიმართ, თავდასხმაში, ან, ორივე სქესის მცირეწლოვანთა მიმართ, უხეშ მოქცევაში იგულისხმებოდა); **edictum de effusis et deiectis** (პრეტორი ედიქტით აწესებდა პასუხისმგებლობას ფანჯრიდან რაიმეს გადაგდების ან გადაქცევის გამო); **actiones populares** (სარჩელი, რომელიც ნებისმიერ მოქალაქეს შეეძლო წარედგინა იმის გამო, რომ მრავალბინიანი სახლის მობინადრემ, ან ნებისმიერმა მესამე პირმა ფანჯრიდან რაიმე ისროლა ან გადააქცია, რითაც სხეულებრივი დაზიანება მიაყენა გამვლელს, ან ფანჯრებს ქვეშ მდგარ პირს); **edictum de positum** (გულისხმობდა გამვლელთათვის მხოლოდ საფრთხის შექმნას); **culpa in eligendo** (დაუდევრობა თანამშრომელი პირის შერჩევის დროს).

I.Delictum ცნება და პირობები

დელიქტი ისეთი აკრძალული ქმედება იყო, რომელიც ვალდებულების წარმოშობას იწვევდა. ყოველგვარი დელიქტი გულისხმობდა: **ა)** მართლსაწინააღმდეგო ქმედების განხორციელებას (და არა მარტივ წინდაუხედაობას); მართლსაწინააღმდეგო ქმედება უნდა შეიცავდეს, ზოგადი წესით, **dolus** (ფარული, ბოროტი განზრახვა), ხოლო ერთ შემთხვევაში (**damnum iniuria datum**) – **culpa**-ს (გაუფრთხილებლობა, გაუფრთხილებელი ბრალი, გაუფრთხილებელი გადაცდომა); დელიქტუნარიანი შეიძლება იყოს მხოლოდ შესაცხადი პირი; **ბ) Delictum** რაიმე ადამიანური სიკეთის ხელყოფას ან დაზიანებას გულისხმობდა (სხეული, თავისუფლება, ქონება, პატივი და ღირსება).

Delictum, როგორც კერძო ხასიათის სამართალდარღვევა, დაზარალებულის მხარეზე ორგვარი ხასიათის ინტერესს წარმოშობდა: ზიანის მიმყენებლის დასჯის სურვილსა და მიყენებული ზარალის ანაზღაურების აუცილებლობას. აქედან გამომდინარე, **ex delicto**-დან კრედიტორი ფლობდა ორ მოთხოვნას, რომლებიც, კუმულაციურად, ორი ტიპის სარჩელებით იყო დაცული: საჯარიმო სარჩელით (**actio poenalis**) და არასაჯარიმო სარჩელით (**actio rei persecutoria**), რომლის მეშვეობით ხდებოდა ქონრბრივი ინტერესის დაკმაყოფილება.

ამრიგად, ჯარიმის გადახდის ვალდებულება იმას გულისხმობდა, რომ, **ius civile**-ს მიხედვით, ზოგიერთი ქმედება (ე. წ. **delicta privata** – კერძო სამართალდარღვევა) ისჯებოდა არა სისხლის სამართლის წესით, არამედ, დაზარალებული მხარის სასარგებლოდ, ჯარიმის გადახდევინებით, რომელსაც ეს უკანასკნელი სამოქალაქო სარჩელის წარდგენის მეშვეობით მოითხოვდა; იმპერიის ხანაში, პირველად, **delicta privata** სფეროში დაზარალებული მხარე არჩევანის წინაშე იყო დაყენებული: ან მოეთხოვა კერძო ჯარიმის გადახდა სამოქალაქო

სარჩელის საფუძველზე, ან მოეთხოვა ხელმყოფის სისხლის სამართლის წესით დასჯა, ე.წ. **crimen extraordinarium**-ის გამო, ხოლო მიყენებული ზარალის ანაზღაურების ვალდებულება ხორციელდებოდა მხოლოდ მაშინ, თუ ქონებრივი ზარალის მიყენებას ჰქონდა ადგილი.

რომის სამართლის სპეციფიკურობა იმაში მდგომარეობდა, რომ სამართალდამრღვევი იდევნებოდა და ისჯებოდა კერძო პირის ინიციატივის საფუძველზე და მას ჯარიმის გადახდა ეკისრებოდა დაზარალებული პირის სასარგებლოდ. სწორედ ამაში მდგომარეობდა **delictum** (კერძო სამართალდარღვევის) **crimen** (სისხლის სამართლის დანაშაულისაგან) განსხვავება, ვინაიდან ეს უკანასკნელი არა კერძო პირის ინტერესებს ხელყოფდა, არამედ მთელი საზოგადოების წინააღმდეგ იყო მიმართული. სამართლის წყაროთა უდიდესი ნაწილი სწორედ იმაზე მეტყველებს, რომ ძველ რომში განსაკუთრებული ყურადღება **delicta privata**-ს ეთმობოდა, რაზეც თვით სასამართლო განხილვებიც მეტყველებდა, რომელთა ინიციატორები კერძო პირები გახლდათ. თუმცა, სისხლის სამართლის დანაშაულიც ცალკეულ მოქალაქეთა ინიციატივის საფუძველზე იდევნებოდა: **quivis de populo** (ნებისმიერი ხალხიდან) – ნებისმიერ მოქალაქეს შეეძლო სისხლის სამართლის პროცესის აღძრა, საჯარო სასამართლო განხილვების (**ordo iudiciorum publicorum**) წესის შესაბამისად; ამ დროს ჯარიმის გადახდევინება რომაელი ხალხის სასარგებლოდ ხდებოდა. სამართალდარღვევისათვის დადგენილი სამართლებრივი დევნის დისპოზიციურობა, რომაული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი, კერძო ავტონომიისა და სამოქალაქო პასუხისმგებლობის განსაკუთრებულ დონეს ასახავდა.

საჯარიმო დევნის, კერძო პირის ინტერესად მიჩნევა, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ცალკეული ინდივიდის აქტიურ მონაწილეობასთან იყო დაკავშირებული, რის გამოც, დაზარალებული პირის ქონებრივი ინტერესი, საზოგადოებაში დადგენილი ქცევის წესების მხოლოდ ერთ სახეობას წარმოადგენდა, რომელსაც სამართალდამრღვევი პირის წინააღმდეგ იყენებდნენ, თვით ინდივიდების კერძო მოთხოვნებიდან გამომდინარე და საჯარო ინტერესების გათვალისწინებით. თითოეული მოქალაქის მიერ მართლწესრიგის დაცვა, საკუთარ თავში, თითოეული მოქალაქის სამართლებრივ აქტიურობას შეიცავდა, იმ საკითხთან მიმართებაში, რომ ყველა სამართალდამრღვევს საკუთარ დანაშაულზე პასუხი უნდა ეგო. ძველ რომის საზოგადოება მიიჩნევდა, რომ ნებისმიერი სამართალდარღვევა თითოეული მოქალაქის ავტონომიას, მის სამართლებრივ თავისუფლებას ხელყოფდა და, შესაბამისად, სამართალდამრღვევიც მოქალაქის სასარგებლოდ ისჯებოდა. ფორმალიზაციის (სამართლებრივი შუალობის) აუცილებელი ხარისხი ჯარიმის ფულადი ხასიათით მიიღწევა – ე. ი. ღირებულების საყოველთაო ექვივალენტის ფორმით.

სამართალში დამკვიდრდა შეხედულება, რომ უძველეს დროში სამართალდარღვევისათვის დაზარალებული მხარე ხელმყოფის წინააღმდეგ შურისძიებას (**vindicta**) ახორციელებდა, რომელიც თანდათანობით კომპოზიციის (სამართალდარღვევის გამო ხელმყოფთან კომპენსაციის (**pactio**) შესახებ შეთანხმება, რომელსაც ეს უკანასკნელი დაზარალებულის ოჯახს უხდიდა) სისტემით შეიცვალა.

აღნიშნული წარმოდგენა მთლად ზუსტად ვერ ასახავს ურთიერთობათა მოგვარების ნამდვილ სურათს, ვინაიდან კერძო შურისძიება არასამართლებრივ მოვლენად განიხილება. თუმცა, პასუხისმგებლობის ამ, განუვითარებელ, ფორმაში უკვე იყო გამოხატული საზოგადოებრივი ურთიერთობების სამართლებრივი მოგვარების აუცილებლობა.

ფორმალური თანასწორობისა და წარმოდგენათა თანაზომიერების სამართლებრივი პრინციპი, პირველად, ტალიონის (**talio**) სისტემაში პოვებს გამოხატულებას და განისაზღვრება შემდეგი პრინციპით: „თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ". დამნაშავის ადეკვატური დაზიანებით დაკმაყოფილებულია არა მარტო შურისძიების გრძნობა – ტანჯვის ანაზღაურება და, მიყენებული ზიანის თვალსაზრისით, შედარებითი თანასწორობის აღდგენა, არამედ აღდგენილია ურთიერთობათა ზოგადი ჰარმონია. ასეთი შურისძიება, მისი უხეში ნატურალიზმის მიუხედავად, თანაზომიერების კრიტერიუმიდან გამომდინარეობდა: შურისმაძიებელი საყოველთაო სამართლიანობის იარაღად გვევლინება. ძველად შურისძიების იდეა რელიგიურადაც იყო გაფორმებული და, ამგვარად, ხდებოდა საზოგადოებრივ ურთიერთობებში მისი საყოველთაო ავტორიტეტის აღიარების აუცილებლობა. ხელმყოფი განიხილებოდა არა მარტო ზიანისა და საყოველთაო შფოთის წყაროდ, არამედ ცოდვილად, იმ პირად, რომელმაც, საკუთარი ქმედებით, თავი ჩაიყენა საყოველთაოდ აღიარებული ნორმებისა და წესრიგის სისტემის ფარგლებს გარეთ, რის გამოც მას უფრო დაბალი (უღირსი) ბედის ადამიანად მიიჩნევენ და მის წინააღმდეგ მოქმედებდა სტატუსი: **sacer** (ღმერთისადმი მიძღვნილი) – კანონგარეშედ გამოცხადებული; **improbus intestabilisque** (უღირსი და მანკიერი) ნდობადაკარგული პირი, რომელსაც მოწმეობის უფლება ჩამოერთვა. მას შემდეგ, რაც ხელმყოფი თანაცხოვრების ზოგად წესებს დაარღვევდა, ის საკუთარ თავს კარგავდა, საკუთარი პიროვნების საფუძვლებს ანგრევდა.

კლასიკურ ეპოქაში ის პირი, რომელიც სამართალდარღვევას ჩაიდენდა, არსებითად იზღუდებოდა სამართალსუბიექტობის თვალსაზრისითაც და ამის გამოხატულება იყო ინფამია (უღირსობა, უპატიებელი ქმედება, სახელის შერცხვენა), რომელიც გამოყენებოდა იმ პირის მიმართ, რომელსაც საჯარიმო სარჩელი შეეფარდა.

ცოდვად განიხილებოდა ის სამართალდარღვევაც, რომელსაც ჩაიდენდა ხელისუფლებაში მყოფი პირი და ეს ქმედება საყოველთაო სირცხვილად მიიჩნეოდა იმ ოჯახის მიმართ, რომლის წევრიც აღნიშნული პირი იყო, ამიტომ ოჯახი მის მოკვეთას ცდილობდა. ოჯახიდან მოკვეთა **capitis deminutio minima** იწვევდა და სამართალდამრღვევი, პრაქტიკულად, დაუცველი რჩებოდა. მოკვეთის გარდა, სამართალდამრღვევი დაზარალებულის მორჩილებაში გადადიოდა, რითაც, უძველეს დროში, განხორციელდებოდა ხოლმე პასუხისმგებლობის იდეა. ამიტომ, სამართალდამრღვევ პირს, რომელსაც პატერფამილიას ხელქვეითი იყო დაზარალებულ მხარეს გადასცემდნენ, სამართალდარღვევის კომპენსაციის პირობით (**noxae deolitio**). თუმცა, მამამთავარს შეეძლო სამართალდარღვევის პირადი ასპექტის ნეიტრალიზება, კომპენსაციის გადახდის გზით (**poena**), რომელიც დაზარალებულ მხარეს უნაზღაურდებოდა. ამგვარად, ხელისუფლებაში მყოფი პირის მიერ, ჩადენილი სამართალდარღვევისათვის პასუხისმგებლობა მას ეკისრებოდა და საჯარიმო მოვალეობის სახით იყო აღქმული **(in obligatione**), მაშინ, როცა **noxae deditio** - აღსრულების ფაკულტატურ შეცვლას წარმოადგენდა. პირადი პასუხისმგებლობის უძველეს სახეს შემდეგი წესი წარმოადგენდა: **noxa caput sequitur** (შურისძიება პიროვნებას თან სდევდა). აღნიშნული წესის თანახმად, ნოქსალური პასუხისმგებლობა, სამართალდარღვევის გამო, ეკისრება არა იმ პიროვნებას, ვისი ხელისუფლების ქვეშ იმყოფებოდა პირი, დელიქტის ჩადენის მომენტში, არამედ იმ **paterfamilias**-ზე გადადის, რომელსაც ბრალდებული პირი, სარჩელის შეტანის მომენტში, ექვემდებარებოდა.

მსგავსი წესი XII დაფის კანონების მიერ გათვალისწინებული იყო იმ შემთხვევაშიც, როცა, ზიანის (**pauperies**) მიმყენებელი იყო, **res mancipi**-ს კატეგორიაში შესული, მოშინაურებული ცხოველი: **actio de pauperie**-თი, მეპატრონე ვალდებული იყო დაზარალებულისათვის ზარალი აენაზღაურებინა, ან მისთვის ზიანის მიმყენებელი ცხოველი გადაეცა. **Actio de pauperie**-ის მიხედვით, პასუხისმგებლობის რეკვიზიტად ითვლებოდა ცხოველის უცარი სიშმაგე, თუმცა კი, მისი ბუნება სულაც არ იყო ასეთად ცნობილი და მისთვის მშვიდი მოქმედება იყო დამახასიათებელი.

პასუხისმგებლობა დგება ცხოველის საქციელის გამო და **obligatio propter rem**-ს წარმოადგენდა; თუმცა, ეს პრინციპი ემყარება იმის აღიარებას, რომ ასეთ ცხოველებს გააჩნიათ გარკვეული ნება, ისინი მათი პატრონის მოთხოვნებს ემორჩილებიან, რაც არსებით პირობად მიიჩნეოდა **res mancipi** ნივთების მიმართ.

§ 1. Furtum (ქურდობა)

ქურდობის, როგორც სხვისი მოძრავი ქონების მართალსაწინააღმდეგო მითვისების, ცნება, რომის იურიდიულ აზროვნებაში საკმაოდ ადრე, ჯერ კიდევ რესპუბლიკურ ხანაში, ჩამოყალიბდა, და მასში თავმოყრილი იყო სამართალდარზღვევათა ფასრთო წრე, რომლებიც დაკავშირებული იყო ქონებრივი ზიანის მიყენებასა, ან, სხვა პირის ხარჯზე, მართლსაწინააღმდეგო გამდიდრებასთან. თანდათანობით, **damnum iniuria datum** (მართლსაწინააღმდეგო ზარალის მიყენება) ცნების ჩამოყალიბებით (შემოღებულ იქნა ქრ. შ-მდე 286 წ. **Lex Aquilia** და აღნიშნული კანონის გამოყენების სფეროს გაფართოებასთან ერთად, მითუმეტეს, რომ **ius civile** და ius praetorium აყალიბებდა **delictum** ახალ სახეობებს, **furtum** მნიშვნელობა მკვეთრად შეიზღუდა, თუმცა, თანამედროვე გაგებით, ქურდობის ცნებასთან შედარებით, კვლავ ძალზედ ფართო მნიშვნელობას ინარჩუნებდა. მასში სხვისი ქონების ძალისმიერი მითვისების გარდა – ძარცვა **(rapina)**, ისეთი სახის ქმედებანიც შევიდა, როგორიც იყო: 1. **Furtum usus** (სარგებლობის უფლების მართლსაწინააღმდეგო მითვისება), როცა სესხის ან შესანახად გადაცემული ნივთის მიმღები, გადაამეტებდა საკუთარი უფლებამოსილების ფარგლებს, სხვისი ნივთით სარგებლობის ან მისი პყრობის მიმართ; 2. **Furtum possessionis** (მფლობელობის უფლების მართლსაწინააღმდეგო ხელყოფა), როცა გირაოს მიმცემი პირი, თვითნებურად დაეუფლებოდა გირაოში მიცემულ ნივთს (გაიუსი, ამ ვითარებაში, ნორმალურ ქურდობას ხედავდა – **furtum rei** და ამბობდა, რომ აქ ნივთის მესაკუთრე საკუთარი ნივთის ქურდობას სჩადიოდა – **furtum suae rei** – Gai., 3, 204); **3. Furtum proprietatis** (საკუთრების უფლების მასრთლსაწინააღმდეგო ხელყოფა), როცა უზუფრუქტუარიუსი ნივთის სამეურნეო დანიშნულების შეცვლას ახდენდა.

Paul., D. 47, 2, 1, 3 ჩამოაყალიბა ქურდობის ცნება: Furtum est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi grafia vel ipsius rei vel eiam usus eius possessionisve (ქურდობა არის ნივთის ამოღება, ჩადენილი მოტყუებით და გამდიდრების მიზნით, იქნება ეს თვით ნივთის (ამოღება, მისით სარგებლობა, თუ მისი დაუფლება).

ქურდობის შემადგენლობისათვიოს არსებითი პირობები იყო: **1)** თვით ნივთის სასარგებლო თვისებების მითვისება, ნივთის მესაკუთრის ნების საწინააღმდეგოდ; **2)** მისგან სარგებელის

მიღება; **3)** მიზანმიმართულად: **animus furandiu** – ამ დელიქტის აუცილებელ სუბიექტურ რეკვიზიტად მიიჩნეოდა (D.47,2,33). თუმცა, ამავდროულად, მხოლოდ მართლსაწინააღმდეგო ქმედების საფუძველი, ქურდობის კლასიფიკაციისათვის არ იყო საკმარისი; სავალდებულოა, აგრეთვე, მატერიალური მოქმედების, სხვისი ნივთის დატაცების განხორციელება **(contrectatio)**. უკვე XII დაფის კანონები ერთმანეთისაგან განასხვავებდნენ აშკარა ქურდობას, როცა ქურდი ნაქურდალით ხელში იქნებოდა დაკავებული – **furtum manifestum** და ფარულ ქურდობას – **furtum nec manifestum**. პირველ შემთხვევაში ქურდი გაიროზგებოდა და დაზარალებულის ხელისუფლებაში გადაეცემოდა (თავდაპირველად უშუალოდ, მოგვიანებით – სასამართლო მაგისტრატის **adictio** საფუძველზე). ქურდი დაზარალებულის მონად ცხადდებოდა **(veteres). Furtum nec manifestum** შემთხვევაში, გათვალისწინებული იყო ჯარიმა ნაქურდალის ორმაგი ღირებულების ოდენობით. XII დაფის კანონები აშკარა ქურდობასთან ათანაბრებდნენ იმ მდგომარეობას, როცა ნაქურდალი ნივთი სარიტუალო ჩხრეკის დროს აღმოჩნდებოდა – **furtum conceptum**, რაც ნაქურდალის გადამალვის შედეგიც შეიძლება ყოფილიყო – **furtum oblatum**. ამ შემთხვევაში, XII დაფის კანონები ჯარიმის სამმაგ ოდენობას ითვალისწინებდნენ.

ქურდობის ოთხი დასახელებული ნაირსახეობიდან (ეს სისტემატიზაცია ჯერ კიდევ მაზურიუს საბინუსმა და სერვიუს სულპიციუსმა შეიმუშავეს). ლაბეონი მხოლოდ პირველ ორ ნაირსახეობას ცნობდა და **furtum conceptum et furtum oblatim**-ის დამოუკიდებელი შემადგენლობის მნიშვნელობას უარყოფდა (Gai.,3,183).

Per formulas პროცესის ფარგლებში, ქურდობისათვის საჯარიმო პასუხისმგებლობა დადგენილი იყო **actio furti** (**manifesti** ან **nec manifesti**) მეშვეობით. აღნიშნულ სარჩელს ანიჭებდნენ გაქურდულ პირს, თანაც არ ჰქონდა მნიშვნელობა იმას, იქნებოდა თუ არა ეს პირი ნივთის მესაკუთრე ან მფლობელი. ამის მიუხედავად, მოქმედებდა პრინციპი, რომ სარჩელი უნდა მისცემოდა ნივთის ხელშეუხებლად შენარჩუნებაში დაინტერესებულ ნებისმიერ პირს (D.,47,2,77,1).

§ 2. **Rapina** (ძარცვა)

Prudentes, ძალის გამოყენებით, სხვისი ქონების მართლსაწინააღმდეგო ამოღებას **rapina** (ძარცვას) უწოდებდნენ და მას კვალიფიციურ ქურდობად მიიჩნევდნენ: პაპინიანე **rapina furtum manifestum** შემადგენლობას მიაკუთვნებდა (D.47,2,81,4). ძარცვა ქრ. შ. 76 წ. პროკონსულ ლუკულუსის მიერ შემოღებული სარჩელით – **actio vi bionarum raptorum** (სარჩელი ძალის გამოყენებით ამოღებული ქონების შესახებ) იდევნებოდა. სარჩელის შეტანა დანაშაულის ჩადენიდან ერთი წლის განმავლობაში იყო შესაძლებელი. ჯარიმა, ამოღებული ქონების, ოთხმაგ ოდენობას გულისხმობდა. (D.47,8,2 pr). ერთწლიანი ვადის გასვლის შემდეგ დასაშვები იყო მხოლოდ მიყენებული ზიანის მარტივი ანაზღაურება **(in sinplum)**.

სარჩელის პრეტორული ხასიათის მიუხედავად, ძარცვას – კლასიკოსები, ხოლო მოგვიანებით იუსტინიანეს კანონმდებლობა, მაინც დელიქტად, კერძო (ცივილური) სამართალდარღვევის

ერთ-ერთ სახედ მიიჩნევდნენ. (Gai., 3,209; D. 47,8,1; 2,10; 4,2,14,2; I. 4,2 pr). ძარცვას ქურდობისაგან ქმედების ფარულობის არარსებობა განასხვავებდა. (D. 47,9,5). კლასიკოსთა ნაწილი, ძარცვის გამო, შეტანილ სარჩელს შერეულად მიიჩნევდა (Gai.,4,8). ეს შეხედულება შემდგომში იუსტიანემაც გაიზიარა (Inst.Iust.4,6,19).

§ 3. Damnum iniuria datum (ზიანის მართლსაწინააღმდეგო მიყენება)

ქმედების აღნიშნული შემადგენლობა, განზოგადების ძალზედ მაღალ დონეს, მოითხოვდა, რის გამოც უძველეს ეპოქაში ის უცნობი იყო.

XII დაფის კანონები რამდენიმე სპეციფიკურ ჰიპოთეზას გულისხმობდა, რომელთა შორის ცნობილია ხეების თვითნებური გაჩეხვა, სხვისი მონისათვის მიყენებული დაზიანება (**os fractum**). მართლსაწინააღმდეგოდ მიყენებული ზიანის გამო, პასუხისმგებლობამ დამოუკიდებელი ახსნა-განმარტება ქრ. შ.-მდე 286 წ. მიღებულ, აკვილიუსის კანონში (**lex Aquilia**), შეიძინა. კანონი სამი თავისაგან შედგებოდა: მეორე თავი გულისხმობდა დამატებითი კრედიტორის დევნას (**manus iniectio** – მოვალეზე "ხელის დადება" – ფორმით), სტიპულაციიდან წარმოშობილი ვალის გამო ძირითადი კრედიტორის საწინააღმდეგოდ **acceptilatio** (ვერბალური ან ლიტერალური ვალდებულებიდან წარმოშობილი ვალის საზეიმო გაქვითვა მის საპირისპირო ფორმაში. კლასიკურ ეპოქაში ამ საჭიროების დაკმაყოფილება **actio mandati (in ius, in personam, incerta, bonae fidei** – დავალების ხელშეკრულებიდან წარმოქმნილი სარჩელი, როგორც წესი ურთიერთანგარიშსწორების შესახებ) მეშვეობით (Gai.,3,216) მოხდა. პირველი თავი გულისხმობდა პასუხისმგებლობას სხვისი მონის ან პირუტყვის მკვლელობის გამო, რაც განადგურებული ნივთის ღირებულების უმაღლეს ფას შეადგენდა ერთი წლის განმავლობაში. მესაკუთრისათვის ჯარმის გასდახდის მოვალეობა (**damnas esto dare** – D.9,2,2,pr; Gai.,3,210) სანქციონირებული იყო **manus inectio** მეშვეობით.

მესამე თავი ნებისმიერი ნივთის ყოველგვარ დაზიანებას ეხებოდა: ბრალეულს (კვლავ **manus iniectio** მუქარით) მესაკუთრისათვის ჯარიმის გადახდის მოვალეობა ეკისრებოდა ნივთის უმაღლესი ფასის ოდენობით, უკანასკნელი 30 დღის განმავლობაში (Gai.,3,2,18).

Per formulas პროცესის ფარგლებში **in ius** სარჩელები წარმოიქმნა, რომლებიც აკვილიუსის კანონის ცალკეულ თავებზე იყო დაფუძნებული – **actiones legis Aquiliae**. თუ მოპასუხე საკუთარ ბრალეულობას უარყოფდა, მისი პასუხისმგებლობა ორმაგდებოდა, თუ არა – სარჩელის ფორმულა მოსამართლეს მოუწოდებდა უშუალოდ განეხორციელებინა **aestimatio** (ნივთის ღირებულების შეფასება), მოპასუხის აღარების (**confessio**) საფუძველზე (D.9,2,23,10;26). ამ შემთხვევაში, **in simplum** მინიჭებას ჰქონდა ადგილი: სანქციის საჯარიმო ხასიათი იმაში მდგომარეობდა, რომ მხედველობაში მიიღებოდა ნივთის არა ნომინალური ღირებულება, არამედ მისი უმაღლესი ფასი უკანასკნელი წლის ან თვის განმავლობაში. აკვილურის კანონის საფუძველზე პასუხისმგებლობის შეფარდება სუბიექტურ ხასიათს ატარებდა: iniuria-ში (მართლსაწინააღმდეგოდ), უკვე რესპუბლიკის ხანაში, იგულისხმება როგორც ბრალეული ქმედება - **culpa**, და არა მხოლოდ ქმედებასა და მიყენებულ ზარალს შორის ობიექტური კავშირი, ისევე დაუდევრობაც – **culpa levissima** (D.9,2,44 pr). ბრალეული ქმედება შესაბამისი კონტრაქტის საფუძველზეც იდევნებოდა. ამ შემთხვევაში მხედველობაში მიიღებოდა "**iure**",

ანუ **ius civile** სასარჩელო სისტემის ფარგლებში, მიყენებული ზიანი. აკვილუსის კანონით გათვალისწინებული იყო მხოლოდ პირდაპირი დაზიანების შედეგად დამდგარი პასუხისმგებლობა. ასეთი დაზიანების მიყენება შესაძლებელი იყო ბრალეულის ფიზიკური მოქმედების შედეგად: **damnum corpore corpori datum** (ზიანი, რომელიც სხეულს სხეულით მიადგა). სხვა შემთხვევაში პრეტორი, საკუთარი დეცრეტუმ საფუძველზე დაზარალებულ მხარეს მიანიჭებდა **in factum** ან **აქტიონეს utiles** (**actiones ad exemplum**) სინონიმი. მათ პრეტორი იძლეოდა, თითოეულ ახალ შემთხვევაში, ანალოგიურით და უკვე გამოყენებული ფორმულის გავრცელების მეშვეობით), რომლებიც ანალოგიის გამოყენებას ეფუძნებოდნენ – **ad exemplum legis Aquiliae**. გადაწყვეტილების მიღება აღნიშნულ ქმედებაზე ლამის შემთხვევითობას წარმოადგენდა. ამიტომ იურისტების მოსაზრებებმა, აღნიშნულ საკითხზე, პრეტორულ ედიქტში ასახვა ვერ ჰპოვეს.

ქრ. შ-მდე I ს-ში პრეტორმა შემოიღო სპეციალური სარჩელი, რომლის საფუძველზე იდევნებოდა პირთა ჯგუფის მიერ მიყენებული განზრახი დაზიანება – **dolo malo vi hominbus armatis coactisve damnum datum**.

სარჩელი მიყენებული ზიანის ოთხმაგ ანაზღაურებას გულისხმობდა, თუ სარჩელი ბრალეული მხარის წინააღმდეგ დაზიანებიდან ერთი წლის ვადაში იქნებოდა წარდგენილი, და მარტივ ანაზღაურებას (**in simplum**), თუ ამ ვადის გადაცილება მოხდებოდა.

§ 4. Iniuria (პიროვნების შეურაცხყოფა)

XII დაფის კანონებმა პირადი შეურაცხყოფის სამი ჰიპოთეზა გამოჰყვეს:

1.**Membrum, ruphum** (ასოთმიღება), **os fractum** (მოტეხილი ძვალი, სხეულის მძიმე დაზიანება), **iniuria** – პიროვნების ნებისმიერი შეურაცხყოფა. ქმედების შემადგენლობის გაურკვევლობა და განზოგადების სხვადასხვა ხარისხი ყველა შემთხვევაში იმაზე მიუთითებდა, რომ XII დაფის კანონებმა გააერთიანა სამართალდარღვევის რეგულირების მრავალსაუკუნოვანი და სხვადასხვა ეპოქისათვის დამახასიათებელი გამოცდილება. კერძოდ, ასოთმიღების დროს, კომპოზიციის შესაძლებლობის გვერდით, ნორმალურ სასჯელად, ტალიონის (**talio**) პრინციპით გათვალისწინებული, შურისძიებაც მიიჩნეოდა. დანარჩენ შემთხვევებში, სამართალდამრღვევის მიმართ, ჯარიმა იყო გათვალისწინებული: **os fractum**-ის გამო 300 ასი, ხოლო **iniuria**-ს შემთხვევაში – 25 ასი.

ქრ. შ-მდე 81 წ. მიღებული **lex Cornelia de iniuariis** მიხედვით, პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული, განსაკუთრებით მძიმე სამართალდარღვევის შემთხვევაში, ქმედება **crimina**-დ (დანაშაულად) მიიჩნეოდა და **iudicia publica**-ს ძალით იდევნებოდა. პრინციპატის ეპოქაში, **cognitio extra ordimen** ფარგლებში, შემოღებულ იქნა **quaestio de iniurii-ის** (საკითხები პიროვნების შეურაცხყოფის შესახებ), როგორც სისხლის სამართლის საქმეებზე, კერძო სარჩელის, საჯარო ალტერნატივა. XII დაფის კანონებით გათვალისწინებული ჰიპოთეზების (რომლებიც დაჯარიმასაც გულისხმობდნენ), რეკუპერატორთა (**recuperatores**) სასამართლო განხილვას გადაეცა. მათ მიერ შეფარდებული ანაზღაურება, **bonum et aequum**-ის (კეთილდღეობა და სამართლიანობა) საფუძველზე, შეფასებას ექვემდებარებოდა.

აღნიშნული, პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული ნაკლებად მძიმე ხელყოფა, საერთო სარჩელის – **actio iniuriarum aestimatoria** (განაწყენების შესახებ შედარებითი სარჩელი) წარდგენით იდევნებოდა, რომელიც პრეტორულ ედიქტში ქრ. შ-მდე II საუკუნეში იქნა გათვალისწინებული. **Iniuria** – ცივილური დელიქტი იყო (Gai., 3, 182). თუმცა, დაცვის პრეტორული ხასიათი იმაში აისახა, რომ, **actio iniurarum, intentio**-ს იყო მოკლებული: **demonstratio**-ს მაშინვე **condemnatio** მოსდევდა, რომელიც რეკუპერატორთა სასამართლოს მოუწოდებდა ისეთი განაჩენის გამოტანას, რომელშიც მითითებული იქნებოდა მოსარჩელეს მიერ დასახელებული თანხა (**aestimatio**). აღნიშნული შეფასება ფორმულაში იყო მითითებული და შესაძლო მინიჭების მაქსიმალურ ზღვარს ასახავდა (**taxatio**). სარჩელის წარდგენის უფლება პიროვნულ შეურაცხყოფასთან იყო დაკავშირებული და მემკვიდრეობით არ გადაეცემოდა: (Gai.,4,112). ზოგადი **iniuria**-ს გარდა, პრეტორული **ედიცტიაციო ინიურარუმ**, სამართლებრივ საფუძვლად კიდევ სამ ჰიპოთეზას ითვალისწინებდა. ეს ჰიპოთეზები პირადი შეურაცხყოფის, როგორც პიროვნების პატივისა და ღირსების შემლახველი ქმედების, ცნების პერმანენტულ დამკვიდრებას გამოხატავდნენ: **1. convicium adversus bonos mores** (კეთილი ჩვეულების წინააღმდეგ მიმართული თავდასხმები), რომლის მიხედვით იდევნებოდა მუქარა და ბილწსიტყვაობა; **2**. **adtemptata puditicia** (შელახული უმანკოება), რომელსაც დიდგვაროვანი ქალბატონის მიმართ თავდასხმას ან უხეში მოპყრობას, აგრეთვე, ორივე სქესის მცირეწლოვანი ბავშვის მიმართ, აღნიშნული ქმედების განხორციელებას მიეკუთვნებოდა; **3. ne quid infamandi causa fiat** (დაე, არ განხორციელდეს ქმედება სახელის გატეხვის მიზნით), რომელიც მორალური ზიანის ყველა შესაძლო შემთხვევას გულისხმობდა, რომლის დროსაც პატივისა და ღირსების ხელყოფას ჰქონდა ადგილი.

§ 5. Quasi ex delicto (კვაზიდელიქტები)

თითქოს დელიქტიდან (**obligationes quasi ex delicto**) წარმოშობილი ვალდებულებები, იუსტინიანეს ინსტიტუციების სისტემატიკის შესაბამისად (Inst.Iust.4,5) ბრალეული ქმედების ჰიპოთეზას შეიცავდნენ, ასეთი ვალდებულებები პრეტორული სარჩელის მეშვეობით იდევნებოდა. აღნიშნული ვითარების შერჩევის კრიტერიუმი დღემდე უცნობია.

მოსამართლე, სასამართლო პროცესის საკუთარი თავის წინააღმდეგ წარმმართველად, ითვლებოდა (**iudex qui litem suam fecerit**) იმ შემთხვევაში, თუ მისი გადაწყვეტილება (**sententia**), მხარეების მიერ მოყვანილი ფაქტების ან ფორმულის მიმართ, წინააღმდეგობაში მოდიოდა, აგრეთვე, მხარეთა ინტერესებიდან გამომდინარე, სასამართლო განხილვის დროს, თუ დადგენილი წესრიგის ნებისმიერ განზრახ დარღვევას ექნებოდა ადგილი ("**dolo malo**" – D.5,1,15,1). დაზარალებული თავს იცავდა **in factum** სარჩელის მეშვეობით, რომელშიც **condematio,** მოსამართლეთა თანაზომიერი შეხედულებისაგან დამოკიდებულებაში, იყო ჩაყენებული (**in bonum et aequum -** სიკეთე და სამართლიანობა).

პრეტორული სარჩელი შეიცავდა მუხლს, სახლის ფანჯრიდან გადაღვრილი ან გადაყრილი ნივთების გამო, პასუხისმგებლობის შესახებ (**edictum de effusis et deiectis**), რომელიც **in factum condematio**-სთან ერთად, გულისხმობდა სარჩელს, მიყენებული ზიანის ორმაგი ოდენობით

(**in duplum**), ანაზღაურების შესახებ.

აღნიშნულ ვითარებაში, თავისუფალი ადამიანის დაღუპვის შემთხვევაში, გათვალისწინებული იყო ფიქსირებული ჯარიმა 50 ათასი სესტერციის ოდენობით, ხოლო სხეულებრივი დაზიანების შემთხვევაში, მოსამართლის გადაწყვეტილებით, დაზიანების თანაზომიერი ჯარიმის გადახდა იყო დადგენილი (**in bonum et aequum**). პასუხისმგებლობა გათვალისწინებული იყო ობიექტური ფაქტის არსებობის გამო, იმის მიუხედავად, თვით მცხოვრებმა, თუ მესამე პირმა ჩაიდინა აღნიშნული ქმედება. სარჩელი შედიოდა ე. წ. **actiones populares** კატეგორიაში და მისი წარდგენის უფლება ნებისმიერ მოქალაქეს ჰქონდა მინიჭებული.

გამვლელთათვის მარტივი საფრთხის შექმნის გამო, პასუხისმგებლობას ითვალისწინებდა **edictum de positum** (D.9,4,5,6), რომლის მიხედვით **habitator** (სახლის დამქირავებელი), 10 სოლიდის მოცულობით, ნებისმიერი მოქალაქის წინაშე პასუხს აგებდა, **actio in factum** (იგივე **actio popularis**) მიხედვით, იმ შემთხვევაში, თუ სახლის სახურავზე ან ლავგარდანზე (კარნიზზე) ისეთი საგანი იქნებოდა დამაგრებული, რომლის, შემთხვევით ჩამოვარდნისას, შესაძლებელი იყო ზიანის მიყენება. პასუხისმგებლობის ობიექტური ხასიათი შემსუბუქებულ იქნა ნოქსალური პასუხისმგებლობის (ცოლის გარდა **paterfamilias in patria potestates** მიერ ჩადენილი დელიქტის ან კვაზიდელიქტის გამო, რომელსაც დაზარალებული **paterfamilias** წინააღმდეგ წარადგენდას) დაშვებით იმ შემთხვევაში, როცა, საზოგადოებრივი საფრთხის შექმნაში, ბრალეულად მონა იქნებოდა მიჩნეული.

მესამე პირის ქმედების გამო პასუხისმგებლობა გათვალისწინებული იყო **actio furti et actio damni adversus nautas caupones stabularios** მიხედვით, რომლებიც პრეტორულ ედიქტში, **actio furti et actio legis Aquilia-**სთან შესაბამისობაში, არიან მოყვანილი. ხომალდის, სასტუმროსა და ქარვასლის მეპატრონე **in duplum** პასუხს აგებდა იმ შემთხვევაში, თუ ვინმე, მოსამსახურეთა ან მასთან მცხოვრებთა შორის (მგზავრების ან მოგზაურთა გარდა), ქურდობას ჩაიდენდა, ან მგზავრს, ან მდგმურს ქონებრივ ზიანს მიაყენებდა. შუა საუკუნეებში ასეთი სახის ქმედება გულისხმობდა პასუხისმგებლობას, თანამშრომელთა შერჩევისას, ბრალეული დაუდევრობის გამო (**culpa in eligendo**), თუმცა, ანტიკურ ხანაში პასუხისმგებლობა ბრალის გარეშეც დგებოდა – მესამე პირის ქმედების გამო. თუ ქურდობას მონა ჩაიდენდა, მისი ბატონი პასუხისმგებლობისაგან თავისუფლდებოდა მაშინ, თუ **noxae deditio (**მონის გადაცემა**)** განახორციელებდა, დაზარალებული პირის სასარგებლოდ.

თავი X. ძველი რომის სისხლის სამართალი

„ყველა გზა რომში მიდის" – მოძველებული, თუმცა დიდებული და მრავლისმთქმელი ფრაზა, რომელიც ორი ათასწლეულის განმავლობაში მრავალგზის გამოიყენებოდა, განსაკუთრებით ძველი რომის იურისპრუდენციასთან მიმართებაში. სამართალმცოდნეები, განსაკუთრებით ცივილისტები, რომის სამართალს დითირამბებს უმღეროდნენ და მათ ხშირად ავიწყდებოდათ, რომ იუს პრივატუმ გარდა, რომში არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო **ius publicum** – სამართლის სისტემა, რომელიც რომის სახელმწიფოსა და საზოგადოების - **populus Romanus** საერთო-საჯარო ინტერესების დამცველი და მომწესრიგებელი იყო. საჯარო ინტერესების სფერო

სისხლისცამართლებრივი ურთიერთობების შემცველიც გახლდათ. თამამად შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ ძველრომაული იურიდიული კონსტრუქციები და აღმოჩენები, სისხლის სამართლის სფეროში, დღეს საკმაოდ გარკვეულია და არც თუ მცირე მნიშვნელობას ინარჩუნებენ.

ძველი რომის სისხლის სამართალმა, კერძო სამართლის მსგავსად, განვითარების რამდენიმე ეტაპი განვლო: მარტივი კვირიტული ქცევის წესებიდან მოყოლებული ვიდრე იმპერიის ხანის კანონმდებლობამდე.

პირველი, არქაული ხანის ძველი რომის სისხლის სამართალი ხასიათდებოდა საერო სამართლის (**ius**), ჩვეულებებისა (**mos**) და ღვთაებრივი საკრალური ნორმების (**fas**) ურთიერთთანამშრომლობისა და ურთიერთპაექრობით. ამ პერიოდში ერთმანეთს კონსერვატიული და პროგრესული საწყისი ებრძოდა. გვაროვნული ჩვეულებები დიდი მონდომებით აღიქმებოდა რომაელი თემის (**civitas**) მიერ, მდუმარე თანხმობის ფორმით **(usus consuetudo**), თუმცა ყოველგვარი ჩანაწერის გარეშე და ამიტომ ამ ჩვეულებებს **ius non scriptum** (დაუწერელი სამართალი) ეწოდებოდა. **Consuetudo**-ს კანონის (**lex**) თანაბარი სამართლებრივი ძალა გააჩნდა და ის ამ უკანასკნელთან ერთად დადებით სამართალს (**ius positivum**) ქმნიდა.

არქაული (უძველესი) პერიოდი – საკრალური ნორმებისა და საკრალური იუსტიციის ბატონობის ეპოქა იყო. რელიგიური თვისების დანაშაულს მიეკუთვნებოდა: ქალღმერთ ვესტას ქურუმი ქალების მიერ 30 წლის ასაკამდე ქალწულობის ფიცის დარღვევა, პატრონის მიერ კლიენტის წინაშე ნაკისრი მოვალეობების შეუსრულებლობა, ფიცის, სასაზღვრო სამანების მოშლა. თვით სასამართლო წარმოება საიმედოდ იყო გახვეული საიდუმლოების საფარველში და მხოლოდ **pontifices** (ქურუმები) ადგენდნენ, სამართალწარმოებისათვის მისაღები დღეების, კალენდარსა და მასში შესულ საიდუმლო მონაცემებს საიმედოდ ინახავდნენ. მხოლოდ ქურუმებმა იცოდნენ **dies fasti** (სარჩელის წარდგენის) და **dies nefasti** (სარჩელის წარსადგენად აკრძალული) დღეები და მკაცრად ასაიდუმლოებდნენ მათ. ოფიციალური მართლმსაჯულების განხორციელება მხოლოდ დადგენილ დღეებში იყო შესაძლებელი, როცა მოდავე მხარეებს, სანუკვარ სიტყვებს, ქურუმი უცხადებდა: **do, dico, addico** (სამართალს ვიძლევი, გადაწყვეტილებას ვიღებ, დავაში გამარჯვებას ვანიჭებ).

ყოველივე ზემოთქმულის შესახებ ცნობებსა ტიტუს ლივიუსიც იძლეოდა: დაწერილი წიგნების, საყოველთაოდ აღიარებული ედიქტების არარსებობის პირობებში, იურიდიული გარიგებებისა და პროცესების ცოდნა პონტიფიცეს საიდუმლო მეცნიერებად იქცა; დიდი პროცესუალური მნიშვნელობის კალენდრის შესახებ ზუსტი ცნობები მხოლოდ მათ ჰქონდათ.

Pontifices მიერ მონოპოლიზებული აღმოჩნდა, იმ დროისათვის მეტად მნიშვნელოვანი, **civitas Romani**-ს მომავლის წინასწარმეტყველების ფუნქცია, რაც, ტომთაშორისი ურთიერთობების მოწესრიგებაზე არსებით გავლენას ახდენდა. მითუმეტეს, რომ ასეთი ურთიერთობების მოგვარება **fas** და არა **ius** მეშვეობით ხდებოდა: ღვთის მოწმედ მოწვევა, გასისხლიანებული შუბის სარიტუალო სტყორცნა, მომიჯნავე ტომის ტერიტორიაზე, ომის გამოცხადების შემთხვევაში და სხვა.

რელიგიური დოგმებისა და აკრძალვების დამრღვევს (**homo sacer**) მკაცრი ორმაგი და

ორგვარი საჯელი ელოდა: მის მიმართ შურისძიება თემის სიმშვიდის დარღვევისა და ღმერთების განრისხების გამო ხდებოდა. ერთდროულად რელიგიური და საერო დევნა (**sacratio capitis**) ძალზედ მკაცრი იყო. **Fas** მგმობელი შესაბამისი ტაძრის სასარგებლოდ ქონების კონფისკაციასა (**conservatio bonorum**) და ექსორიას (გაძევებას) ექვემდებარებოდა, რის შემდეგ მას, როგორც უცხოტომელსა და მტერს – ნებისმიერი პირი (თანამოძმე ან უცხოელი) დაუსჯელად გაუსწორდებოდა. და საერთოდაც, სამართალდარღვევის სხვადასხვა სახე, რომელიც მოგვიანებით სისხლისსამართლებრივ ქმედებად იქნა მიჩნეული, თავდაპირველად ან საკრალური, ან კერძო ხასიათის **delictum** წარმოადგენდა: მაგალითად, ქურდობა, სხეულის დაზიანება, რომელთა ჩადენის შემთხვევაში სამართალდამრღვევის მიმართ **ius talionis** (**talio**) – შურისძიება, ტალიონის პრინციპი მოქმედებდა.

სისხლის სამართლისა და სისხლის სამართლის პროცესის სფეროებში შეუზღუდავად ბატონობდა თვითგასამართლება (თავდასხმის მოგერიება) და დამნაშავის მიმართ დანაშაულის ჩადენის ადგილზე, თვითგასწორება: "თუ ღამის საათებში ქურდობის ჩამდენი (ადგილზე) იქნება მოკლული, (მისი) მკვლელობა მართლზომიერად ჩაითვლება" (XII დაფის კანონები, VIII ტაბულა). თავდამსხმელის, ადგილზე თვითგასწორების პრინციპით, დასჯის პრაქტიკა არა თუ მართლზომიერ ქმედებად, არამედ საზოგადოების ინტერესებისა და ოფიციალური ხელისუფლების მოთხოვნათა დაცვად ითვლებოდა.

არქაულ პერიოდში ყველა სამართალდარღვევა ორ კატეგორიად იყოფოდა: **1) delictum privatum** (კერძო) **parricidium** –პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული: ქურდობა, ძარცვა, მკვლელობა, სხვისი ქონების დაზიანება ან განადგურება და სხვა; **2) delictum publium** (საჯარო) – **perduellio** უკვე დანაშაულად ითვლებოდა (პოლიტიკური, სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული): ჯანყი, სახელმწიფოს ღალატი, რომის სამხედრო მოწინააღმდეგისათვის დახმარების აღმოჩენა, ცეცხლის წაკიდება, ცრუმოწმეობა, ხელისუფლებისადმი შეიარაღებული (ძალადობრივი) წინააღმდეგობის გაწევა და სხვა. სამართალდარღვევის პირველ კატეგორიას სპეციალური თანამდებობის პირები (**quaestores parricidii**) იძიებდნენ; ხოლო მეორე – დანაშაულის საქმეებზე, გამოძიება **Rex**-ის შეხედულებისამებრ, წარმოებდა: მას დამოუკიდებლად შეეძლო საგამოძიებო და სასამართლო ფუნქციების განხორციელება, ან საქმის გამოძიება განსაკუთრებული სასამართლო გამომძიებლისათვის - **duumviri perduellionis** დაევალებინა.

არქაული პერიოდის სისხლის სამართლის ერთ-ერთ თავისებურებას ის გარემოება წარმოადგენდა, რომ **populus Romanus (cives)** ე. წ. **provocatio** ანუ **comitia curiata** მიმართ აპელირების უფლება მოიპოვეს იმ განაჩენის მიმართ, რომელიც **duumviri perdullionis** ან **consul**-ის მიერ იქნებოდა გამოტანილი, სისხლის სამართლის საქმის ირგვლივ. აღნიშნული ვერდიქტი აღსრულებას არ ექვემდებარებოდა, ვიდრე აპელაციის შედეგები ცნობილი არ იქნებოდა. ამრიგად, რომაულ საზოგადოებაში ჩამოყალიბდა დაცვის საჯარო პროცედურები, რომელთა გამოყენება **aequitas** (სამართლიანობისა) და – **bona fides** (კეთილსინდისიერება) პრინციპების დამკვიდრებას განაპირობებდა.

არქაულ პერიოდში ძველი რომის სისხლის სამართლის განვითარების მწვერვალად XII დაფის კანონები – **Leges duodecim tabularum** გვევლინება, რომელშიც, უშუალოდ, სისხლის სამართლის ნორმები, განხილულია მხოლოდ ორ: VIII და IX – დაფაში. თუმცა, ნორმების

ასეთმა სიმწირემ, საზოგადოების მზარდი ინტერესების შესაბამისად, სამართალდარღვევათა დიდი ნაწილის სწორედ დანაშაულად – **crimina** – დაკვალიფიცირებას ვერ შეუშალა ხელი. აღნიშნულმა საკანონმდებლო ძეგლმა საფუძველი ჩაუყარა არა მარტო **ius positivum** (დაწერილი, პოზიტიური სამართალი), არამედ იგი ერთდროულად **ius publicum et ius privatum** მთავარ წყაროდ მიიჩნეოდა და, ამავდროულად, **ius scriptum** (დაწერილი გონი) იყო.

XII დაფის კანონების ნორმების არსებობა იმაზე მეტყველებდა, რომ საჯარო ქცევის წესები, უცილობლად, გაბატონებულ მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ: თუმცა, ჯერ კიდევ დიდი იყო გვაროვნული წესების გავლენა.

Vindicta privata (კერძო შურისძიება) ნელა, თუმცა განუხრელად უთმობდა ადგილს **vindicta publica** (საზოგადოებრივი სასჯელი). განაგრძობენ თანაარსებობას ტალიო და ფულადი ჯარიმა, **provocatio ad populum** და დამნაშავის სიკვდილით დასჯა და ასოთმიღებითი სასჯელი, და **Res publica** (რესპუბლიკური სულისკვეთება) და სასჯელის ბარბაროსული სახეები, რომელთა მიზანი ადამიანის (პიროვნების) დაშინების იდეა იყო (მაიმუნთან, ძაღლთან ან გველთან ერთად, ტომარაში ჩასმული, დამნაშავის წყალში დახრჩობა, **praecipitium** – მაღალი ხიდიდან თავდაყირა გადაგდება, **pedis abscissio** – ფეხების მოკვეთა და, განსაკუთრებით ოდიოზური სასჯელი – ტარპეას კლდიდან ქურდი მონის გადაგდება. ტარპეას კლდე, იმდროინდელი რომის ცენტრში, კაპიტოლიუმის ბორცვის ერთ-ერთი ციცაბო დაღმართი იყო. სიკვდილით დასჯის აღნიშნული ადგილი ახლოს მდებარეობდა ქ. რომის ცენტრალურ მოედანთან, სადაც ხდებოდა მართლმსაჯულების აღსრულება. დამნაშავის დასჯაში მონაწილეობას იღებდა არა მხოლოდ დაზარალებული მხარე, არამედ მოედანზე შემთხვევით მოსული ბრბო. თავდაპირველად, ტარპეას კლდე იყო მხოლოდ დამნაშავეთა დასჯის ადგილი, ხოლო მოგვიანებით, ამ ადგილიდან ხრამში ისროდნენ უდანაშაულო ადამიანებსაც – ფიზიკური დეფექტის მქონე პირებს (**monstum**).

XII დაფის კანონების VIII დაფაში საუბარი იყო, ყველა **delictum**, რამდენიმე კატეგორიად დაყოფის შესახებ; თუმცა, პირველ ყოვლისა უნდა გამოვყოთ: **1**. **iniuria** (პიროვნების წინააღმდეგ) და **2. furtum** (საკუთრების წინააღმდეგ) მიმართული მართლსაწინააღმდეგო და ბრალეული ქმედება. თავის მხრივ, პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულებრივი ქმედება, კანონის შესაბამისად, ორ კატეგორიად კვალიფიცირდებოდა: **1**. **iniuria verbalis** – სიტყვიერი შეურაცხყოფა პასკვილის ფორმაში **(carmen famotum)** ან საჯარო შეურაცხყოფა **(ountare)**; **2**. **iniuria realis** (ფიზიკური შეურაცხყოფა) – ცემა, გვემა, სხეულის დაზიანება.

VIII დაფის ფრაგმენტები სისხლისსამართლებრივ ნორმებს შეიცავენ (დღემდე ბრწყინვალე) რომლებშიც გამოხატულია სახელმწიფოს რეაქცია, ქონების დატაცების დანაშაულის მიმართ. **Furtum** (ქურდობა) აუცილებლად იყო დაკავშირებული ანგარებით მოტივთან (ლამის სახელმძღვანელო დონის დებულებაა, რომლის შესახებ Gai. წერდა), წინააღმდეგ შემთხვევაში ქმედება დაკვალიფიცირდებოდა როგორც პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული კერძო წყენა. თუმცა, რომაული კანონმდებლობა განიხილავდა მესაკუთრისათვის ზიანის მიყენებას ნივთის მიტაცების (დაუფლების) ნიშნების გარეშე, კერძოდ: ცხენით გასეირნება დათქმულ ადგილზე უფრო შორი მანძილით, გირავნობის საგნით სარგებლობა, რომლებიც **furtum** (ქურდობა) ცნებით იყო მოცული. **Leges duodecim tabularum** – ში ძალზედ დაწვრილებით არის დიფერენცირებული **furtum**-ის გამო პასუხისმგებლობის საკითხი: **1.**

დროის მიხედვით: **furtum diarnum** (დღისით) და **furtum nocturnum** (ღამით) ჩადენილი ქურდობა. პირველ შემთხვევაში ხელმყოფი პირის მიმართ გამოიყენებოდა სხეულებრივი სასჯელი და დაზარალებულის მამულში მონად გამწესება (**addictio**), მეორეში კი – გათვალისწინებული იყო, დამნაშავის მიმართ, დაუყოვნებლივი თვითგასწორების გამოყენება; **2.**სუბიექტი ნიშნების გათვალისწინებით – განსხვავებული წესით ისჯებოდა ქურდობის ჩამდენი **cives** (თავისუფალი რომაელი), **servi** (მონა) (სიკვდილით სჯიდნენ) და არასრულწლოვანი პირი (გაროზგვით ისჯებოდა); **3.**განასხვავებდნენ **furtum manifestum** (აშკარა ქურდობა) და **furtum nec manifestum** (ფარული ქურდობა), თანაც – ბოლო ვარიანტი საკმაოდ მსუბუქად ისჯებოდა. დამნაშავე, ჯარიმის სახით, ნაქურდალის მხოლოდ ორმაგ ღირებულებას იხდიდა.

იმპერიის (პოსტკლასიკური) პერიოდი ტრადიციულად **ius gentium** აყვავების ხანასთან არის გაიგივებული. ამას რამდენიმე გარემოება უწყობდა ხელს, რომელთა შორის, ყველაზე მნიშვნელოვნად, ითვლებოდა: რომის იმპერიის გეოგრაფიული მოცულობა და ამითვე განპირობებული მისი ადგილი ანტიკური სამყაროს კულტურულ ცხოვრებაში, მსოფლიო ვაჭრობის განვითარება, პოლიტიკური ცენტრის აღმოსავლეთისაკენ გადატანა, ხოლო განსაკუთრებულ მოვლენად, მაინც, პრეტორთა სამართალშემოქმედებითი საქმიანობა შეიძლება მივიჩნიოთ.

რომის სისხლის სამართლის განვითარების მესამე ეტაპის ნოვაციად შემდეგი სახის მიღწევები უნდა მივიჩნიოთ: **ა)** დანაშაულის სუბიექტური მხარის შესახებ მოძღვრების გავრცობამ ბრალის, კიდევ ერთი ფორმის – გაუფრთხილებლობის, ჩამოყალიბებას შეუწყო ხელი. **Culpa** (გაუფრთხილებლობა) **dolus** (განზრახვა) და **casus** (პასუხსმგებლობის მიღმა დარჩენილი შემთხვევა) შორის შუალედურ ადგილას იკავებდა; **ბ)** მოსაუბრე და მრჩეველი იურისპრუდენციის წიაღში, ყალბდება დანაშაულის მცდელობის (**conatus**) ცნება, რომლის მიმართ, შემსუბუქებული სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის გამოყენება, იყო მიზანშეწონილი; **გ)** დანაშაულის ჩვეული და გავრცელებული სახეების გვერდით (**crimina legitima**), თანდათანობით გვხვდება დანაშაულის ახალი სახეები (**crimina extraordinaria**), კერძოდ: ქრისტიანობის გმობა, ფიცის გატეხვა, მუცლადმყოფი ნაყოფის მოშორება; **დ)** სისხლის სამართლის მეორე ინსტიტუტის – სასჯელის – ფარგლებში სიახლეს წარმოადგენდა ზემოქმედების ძალზედ რთული და მრისხანე, ხშირად ბარბაროსული, სასჯელის სისტემა, კერძოდ: გადასახლება უფლებების ჩამორთმევით **(aquae et ignis interdicto**), გადასახლება, აღნიშნული, დამამძიმებელი გარემოების გარეშე (**deportatio in insulam**); მაღაროებში კატორღული სამუშაოების წარმოება (**condemnatio ad metallum).** სასჯელის მიზანი დამნაშავის დაშინება და მისთვის სამაგიეროს მიზღვა არ იყო; **ე)** მუდმივი არმიის შემოღებასთან ერთად, სამართალშეფარდებით ბრუნვაში, სამხედრო დანაშაულიც შემოდის, კერძოდ: ბრძოლის ველზე იარაღის დაკარგვა, მხედართმთავრის, ან უფრო დაბალი რანგის სამხედრო მეთაურის, შეურაცხყოფა, მოწინააღმდეგის სასარგებლოდ ღალატის ჩადენა); **ვ)** იმპერატორის აბსოლუტური ხელისუფლების პირობებში, სასჯელის ყველაზე გავრცელებულ სახეს წარმოადგენდა საჯარიმო სანქცია, კერძოდ – ქონების კონფისკაცია. აღნიშნული სასჯელის მიზანი იყო მუდმივად მზარდი სამოხელეო აპარატის შენახად, დამატებითი შემოსავლის წყაროს მობილიზება, რამაც რომის იმპერიაში მეტად თავისებური შედეგი გამოიღო: დაშინებული სენატორები და მხედრების წოდების წარმომადგენლები, თვითონვე ცდილობდნენ, საკუთარ მემკვიდრეებად იმპერატორები დაესახელებინათ, რათა თავიდან აეცილებინათ ქონების კონფისკაციის მწარე ხვედრი, ვინაიდან ქვეყანა ერთეულების

თვითნებობამ და სამართლებრივმა ქაოსმა მოიცვა.

1) მოძღვრება სისხლის სამართლის კანონის შესახებ მისი წარმოშობის შესახებ საკითხის დასმით იწყება.

ძველი რომაელებისათვის, რომლებსაც მხოლოდ მარტივი სისხლისსამართლებრივი დებულებები გააჩნდათ, აღნიშნული საკითხი სულაც არ იყო უბრალო გართობა ან თუნდაც, თეორიული ან ისტორიული განყენებული აზროვნების სფერო. დღეს აღიარებულია, რომ "ოფიციალური", "არსებული" სისხლის სამართალი ყველა ხალხის ცხოვრებაში მაშინ იწყებს ჩამოყალიბებას, როცა ხალხი სახელმწიფოებრივი დონის განვითრების დონეს აღწევს. ვინაიდან სახელმწიფო მოიაზრება ცივილურ უნივერსალურ მოვლენად. რა საკვირველია, ადამიანთა შორის კონფლიქტებს საზოგადოებრივი ცხოვრების გვაროვნულ-ტომობრივი ეტაპსაც ჰქონდა ადგილი, რის შესახებაც უამრავი მითი და ლეგენდა განადგურებისაგან ზედმიწევნით დაცული რელიგიური დოგმები მეტყველებენ. სახელმწიფოებრივი და ტომობრივი საწყისები, პირადი და საზოგადო-სახელისუფლო ინტერესები საუკუნეების მანძილზე თანაარსებობას განაგრძობდნენ. თუმცა, მას შემდეგ, რაც გაძლიერდა ცალკეული მიწების ერთ განსაკუთრებულ ორგანიზმად – სახელმწიფოდ გაერთიანების ტენდენცია და სავალდებულო გახდა ერთიანი სახელმწიფოებრიობის განმტკიცება, საჯარო საწყისი უპირობოდ იმარჯვებს ძველ საგვარეულო და სათემო ჩვეულებებზე და ჩვეულებათი სამართალი გამოიყენება მმართველობის მზა ინსტუმენტის სახით.

ადამიანთა ცხოვრებაში სახელმწიფოს აქტიური ჩარევა, საჭირო წესების არსებობის აუცილებლობა ძველ რომაელებმა სამი მნიშვნელოვანი გარემოებით გაამართლეს: შეთანხმებულობით, აუცილებლობითა და ჩვეულებით (omne ius aut consensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmavit consuetudo – მთელი სამართალი სემოღებულია შეთანხმებით, ან დადგენილი აუცილებლობით, ან განმტკიცებულია ჩვეულებით). სავარაუდოდ, ამ დებულების პირველი ელემენტი მიმართულია სამოქალაქო სამართლისადმი, ხოლო ბოლო ორი – სისხლის სამართალს განეკუთვნება. ლათინები იძულებულები იყვნენ პატივი მიეგოთ წინაპართა ჩვევებისადმი, ვინაიდან წინასახელმწიფოებრივი პერიოდი არც ისე შორს იყო. აქედან გამომდინარე, გასაგებია შემდეგი დებულების არსი: inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur et hoc est quod dicitur moribus constitutum (ჩვეულება ცვლის კანონს და ჩვეულებით სამართლად იწოდება –) ან optima est legum interpres consuetudo (ჩვეულება კანონის საუკეთესო განმარტებაა – Paul. D. 1,3,37) თითოეული თემის მიერ დამოუკიდებლად, სახელმწიფოებრივი ორგანოების გარეშე, შექმნილი დებულების მიმართ განსაკუთრებული მორჩილება და პატივისცემა, რომაელებმა პრინციპებად და უტყუარ ჭეშმარიტებად გადააქციეს Luc. D.1,3,20.: Non omnium quae a maioribus constituta sunt ratio reddit potest (შეუძლებელია მოვიყვანოთ წინაპართა მიერ დადგენილი ყველა ნორმის დასაბუთება).

Sit, sed si maiori parti prospiciat, utilis est – საჭვოა შეიქმნას ისეთი კანონი, რომელიც თითოეულისათვის იქნება მოხერხებული, ხოლო, თუ ის კარგია უმრავლესობისათვის, მაშინ ის – სასარგებლოა.

2) სისხლისსამართლებრივი კანონმდებლობის მთავარ დანიშნულებას, ლათინები სამოქალაქო მშვიდობის შენარჩუნებაში (თანაც, არ გამორიცხავდნენ ადამიანთა სოციალური ენერგიის, სასარგებლო მიმართულებით, იძულების წესით წარმართვას) ხედავდნენ. მათი

აზრით, დაუცველი პერსონები თავს უსაფრთხოდ უნდა გრძნობდნენ აგრესიული მეზობლების წინაშე, ვინაიდან კანონები იმისათვის იქმნებოდა, რომ, უფრო ძლიერს თავი ყოვლისშემძლედ არ ეგრძნო (inde dafae leges ne fortior omnia posset). ამისათვის კანონები ხელისუფლებას უფლებამოსილებას ანიჭებენ განახორციელებინა ბრძანება, აკრძალვა, უფლების მინიჭება, დასჯა (legis virtus haec est imperare vetare permittere punire – Mod. D. 1, 3, 7).

3) რომაელებმა ადრევე უარყვეს სისხლის აღების ჩვეულება, ვინაიდან საკუთარი მწარე გამოცდილებით, გააცნობიერეს, რომ, გრძნობების მოთოკვის აღნიშნული ხერხი, თემის ჭეშმარიტად, თვითგანადგურების საშუალება. ადმინისტრაციულმა ორგანოებმა კერძო პირს ჩამოართვეს ინიციატივა და დაჰპირდნენ მას, რომ საზოგადო მორჩილების სანაცვლოდ, კერძო პირი, ნებისმიერ შემთხვევაში, სამართლებრივად და სამართლიანად დაცული იქნებოდა (მაშინაც კი, როცა დაზარალებულ აგრესორს ალალ ბედად ჩაბარდებოდა).

Ab assuetis non fit iniuria – (იურიდიული უფლებების დარღვევა) ასეთად რჩება მაშინაც, როცა წინააღმდეგობის გასწევას არ ჰქონდა ადგილი. აღნიშნული დებულებიდან გამომდინარეობდა დიდებული აზრი იმის შესახებ, რომ კოლექტიური წესრიგი და სიმშვიდე, ზოგადსავალდებულო ნორმებზე, დიდად იყო დამოკიდებული. ხოლო ცალკეული პირები, მიუხედავად იმისა, რომ მათ საყოველთაო აღიარება მოიპოვეს, არ არიან უფლებამოსილი ერთპიროვნულად შეუფარდონ პირს სასჯელი, რადგან მათ მიერ, ინდივიდუალურად განსაზღვრული, სამართლიანობისა და მართლმსაჯულების კრიტერიუმები, ადვილად შესაძლებელია, ეჭვის ქვეშ დადგეს ან შეირყვნეს კიდეც, რაც ქვეყანაში ქაოსის გამომწვევი მიზეზი გახდება. საყოველთაოდ აღიარებული ზოგადი წესებისადმი ერთსულოვანი რწმენა იმდენად დიდი იყო, რომ ხალხისა და იურიდიულ შეგნებაში დამკვიდრდა ამაყი გამოთქმა: **prius vitiis laboravimus, nunc legibus** – (ადრე ჩვენ მანკიერებით ვიყავით დათრგუნული, ახლა კი – კანონებით ვართ). მმართველობის საჯარო და მუდმივი სისტემა, რომელიც მკვეთრ საწყისებს ეფუძნებოდა, მოწედებული იყო შეეცვალა უსაფუძვლო რწმენა პიროვნების უტყუარობის მიმართ (რექსის, იმპერატორის, მაგისტრატის უძლეველობა და სამართლიანობა, ვინაიდან: კანონი უფრო სამართლიანია, ვიდრე ადამიანი (**aequior est dispositio legis quam hominis)**; კანონით განხორციელებული განკარგულება უფრო მძლავრი და სამართლიანია, ვიდრე ადამიანის მიერ განხორციელებული დადგენილება (**fortior efaequior est dispositio legis quam hominis)**; და კანონით მინიჭებული დაცვა უფრო ძლიერია, ვიდრე ადამიანების მიერ (**fortior est custodia legis quam hominis**).

4) იურიდიული რომი კანონის შინაარსის ნაწილში ხელმძღვანელობდა მეტად მარტივი მცნებით: პატიოსნად იცხოვრე, სხვას არაფერი დაუშავო, თითოეულს მიანიჭა ის, რაც მას ეკუთვნის (praecepta iuris sunt haec honeste vivere alterum non laedere suum cuique tribuere – Ulp.D.1,1,10). მორალისტებმა აღნიშნულ დებულებაში, შესაძლოა, „ზნეობრიობის ოქროს წესიც" დაინახონ და ეს გასაგებიცაა, ვინაიდან, გვაროვნული წყობიდან, სახელმწიფოებრივად მოწყობილი, საზოგადოებისაკენ მიმავალ გზაზე, ხორციელდებოდა კოლექტიური პასუხისმგებლობიდან, ცალკეული ადამიანის, ინდივიდუალური პასუხისმგებლობისაკენ ისტორიული გადასვლა, რის გამოც იცვლებოდა სოციალური რეგულირების ფორმები.

სწორედ ამ გარდამავალ ეპოქაში, დაახლოებით ქრ. შ-მდე I ათასწლეულის შუა ხანებში, მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში, განსხვავებულ კულტურულ რეგიონებში, ყალიბდებოდა ჰუმანიზმისა და კაცთმოყვარეობის იდეები, რის უპირველეს გამოვლინებად „ზნეობრიობის

ოქროს წესი” უნდა მივიჩნიოთ. ამრიგად, რომაულმა კანონმდებლობამ, საკუთარ დებულებებში, განამტკიცა კაცობრიობის სულიერი განვითარების შედეგები, შეინარჩუნა მშვიდობის ძირითადი მცნებები („მახაბხარატა” – ქრ. შ-მდე V ს, კონფუცის მოძღვრება – ქრ. შ-მდე IV-V სს.; ბუდიზმი – ქრ. შ-მდე VI-V სს და სხვა). ყოველივე ზემოაღნიშნულმა, გავლენა მოახდინა სისხლის სამართლის რამდენიმე პრინციპის ჩამოყალიბებაზე: **1.** სჯობს დანაშაული დაუსჯელი დარჩეს, ვიდრე დაისაჯოს უდანაშაულო პირი (satius esse impunitum reliqui facinus quam innocenten damnari – Traianus et Ulp. D. 48, 19, 5, 5); **2.** არავის შეუძლია გაიუმჯობესოს საკუთარი მდგომარეობა სამართალდარღვევის (დანაშაულის) ჩადენის გზით (Nemo ex suo delicto meliorem suam condicionem facere potest – Ulp. D.50,17,134,1); **3.** დანაშაული არ შეიძლება დარჩეს დაუსჯელი (Neque impunita maleficia esse oporfeat – Iul. D.9,2,5,1,2);

4. დასჯადია მოქმედება, წარმოთქმული და დაწერილი სიტყვა, რჩევა-დარიგებანი (Aut facta puniuntur aut dicta aut scripta aut consilia – Claud. Sat. D.48,19,16 pr.).

როცა რომის სისხლის სამართლის კანონმდებლობაზე ვმსჯელობთ, მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს სისხლის სამართლის კანონის სავალდებულო შეფარდებისა და გამოყენების გარკვეული წესი: ანუ ის, რასაც თანამედროვე კანონით და იურიდიული მეცნიერებით მიჩნევა სისხლის სამართლის მოქმედებად დროში, სივრცეში, პირთა წრის მიმართ და ექსტრადიციად, ძველმა რომაელებმა სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის დანაშაულის ჩადენის ადგილთან **(locus criminis)**, სისხლის სამართლის კანონის მოქმედების ტერიტორიასთან დაკავშირებით, ძალზედ მოკლე ფრაზებით გამოხატეს: დანაშაული თან ითრევს ადამიანს (**crimen franit personam**) – აღნიშნული პოზიციის ახსნა-განმარტება უფრო განსჯადობის ტერიტორიული პრინციპის სასარგებლოდ გამოიყენება. ახლა ჩამოვაყალიბოთ ძვ. რომაული უფრო ზუსტი მითითებანი სისხლის სამართლის კანონმდებლობის მოქმედებასთან დაკავშირებით: **debet quis iuri subiacere ubi delinquit** (პირი უნდა დაექვემდებაროს დანაშაულის ჩადენის ადგილზე მოქმედ კანონს); **statuta suo clauduntur territorio, nec ultra territorium disponut** (კანონი იზღუდება საკუთარი ტერიტორიით, ის არ მოქმედებს საკუთარი ტერიტორიის ფარგლებს გარეთ); **ubi quis delinquit ibi punientur** (პირმა სადაც ჩაიდინა დანაშაული, იქვე უნდა დაისაჯოს).

Locus criminis-გან განსხვავებით, ძველი რომაელები დროებლივ პოზიტივს უფრო ერთგვაროვნად აყალიბებდნენ: **lex prospict, non respicit** (კანონი მხოლოდ წინ იცქირება, ის საპირისპირო მიმართულებით არ მოქმედებდა); **lex de futuro; iudex de praeterito** (კანონი მოქმედებს სამომავლოდ, მოსამართლე განიხილავს წარსულს); სისხლის სამართლის უკუქმედების ძალა (**nunc pro tunc**) უკვე ცნობილი იყო, თუმცა მხოლოდ უკიდურეს ზომად განიხილებოდა, ძალზედ იშვიათ შემთხვევებში: **leges quae retrospiciunt raro, et magna cum cautione sunt adhibendae neque enim Ianus locatur in legibus** (კანონი, რომელსაც უკუქმედების ძალა გააჩნია, იშვიათად და დიდი სიფრთხილით გამოიყენება, რადგან იანუსის ადგილი არ არის სამართალში).

სისხლისსამართლებრივი კანონმდებლობის, სწორი და ერთგვაროვანი გამოყენების აუცილებელ და უცვლელ, პირობად მისი ახსნა-განმარტება ითვლება, რაც საზოგადოებაში არსებულ მღელვარებას ყველაზე უკეთ დააცხრობს. ძვ. რომში სისხლის სამართლის კანონის

საჯარო ახსნა-განმარტება რომაელი იურისტების აქტიური მონაწილეობით ხორციელდებოდა. თუ რომაელი პონტიფიკოსები, საკუთარ თავს, ღმერთების ნების განმცხადებლებად მიიჩნევდნენ და არ ზრუნავდნენ საკუთარი კონსულტაციების მოტივაციის შესახებ, საერო იურისტები არა თუ მოტივირებულ კონსულტაციებს იძლევიან, არამედ სამართლის ნორმების **interpretatio** (ახსნა-განმარტებას) ახდენენ, ცდილობენ ჩასწვდნენ არამარტო ცალკეული ნორმის არსს, არამედ შეისწავლონ რომის სამართლის სისტემა, მთლიანობაში, და დაადგინონ სამართლის ძირითადი პრინციპები. სისხლის სამართალში დამკვიდრდა იურიდიული პრეზუმფციის შემუშავება და გამოყენება.

სისხლის სამართლის პრეზუმფცია გულისხმობდა, რომ ნებისმიერ შემთხვევაში „ადგილი აქვს კეთილსინდისიერებას, თუ არ დადგინდა ბოროტი განზრახვა" ან „თითოეული ჩვენთაგანი კეთილსინდისიერ პირად ითვლება, თუ არ დამტკიცდა საპირისპირო მდგომარეობა" (Paul).

§1. სისხლის სამართლის პრინციპები

იმ მრავალრიცხოვანი სამართლებრივი საშუალებებიდან, რომლებიც მოწოდებული არიან განამტკიცონ საზოგადოებრივი თანაცხოვრება, გამოიყოფა ისეთები, რომლებსაც გენერალური (ზოგადსავალდებულო) მნიშვნელობა და ჟღერადობა გააჩნიათ, რომლებიც კერძო სამართლის ნორმების შინაარსსა და ტონალობას კოორდინირებენ, სასამართლო პრაქტიკას აკეთილშობილებენ, სამართლებრივ იდეოლოგიას ასახავენ. ამ სამართლებრივი რეგლამენტების სახელწოდებაა – სამართლის პრინციპი, რომელიც კერძო მოთხოვნებს განამტკიცებდა. სამართლის პრინციპების როლი და მნიშვნელობა შეიძლება ერთი ფრაზით ჩამოვაყალიბოთ: სამართლის პრინციპი არის იდეასა და სინამდვილეს შორის არსებული კომპრომისი.

1.კანონიერების პრინციპი

კანონიერება – ზოგადსამართლებრივი იდეალია, რომელიც, ყოველგვარ გამონაკლისებს, მთლიანად უარყოფდა. ძვ. რომაელებმა შთამომავლობას ერთგვაროვანი სამართლებრივი მაქსიმები დაუტოვეს სახელმძღვანელოდ: **fiat iustitia, pereat mundus (**მართლმსაჯულება უნდა აღსრულდეს, მთელი სამყაროც რომ დაიღუპოს) და **dura lex, sed lex** (კანონი მკაცრია, მაგრამ ეს კანონია). კანონიერების საყოველთაო პრინციპის დამკვიდრებამ, თვითნებობის, ანალოგიით მართლმსაჯულების განხორციელების, უსამართლო და დაუსაბუთებელი გადაწყვეტილების აღმოფხვრას, შეუწყო ხელი. რომაელებმა თავიდან აიცილეს კანონიერების რეჟიმის დარღვევა და, კანონის მკაცრ და მშრალ ერთგვაროვნებას, მიანიჭეს უპირატესობა ინდივიდუალური მიდგომების მიმართ, რაც, მომდევნო თაობების იურისტებისათვის, თავისებურ გაფრთხილებად, მოწოდებად იქცა.

2. მოქალაქეთა კანონის წინაშე თანასწორობის პრინციპი – არის ისეთივე მუდმივი იდეა, როგორც მუდმივია თვით ბუნება. ადამიანებმა დიდი ხანია დაიჯერეს და განუხრელ ჭეშმარიტებად მიიღეს, გარშემო მყოფთა, ან ინდივიდუალიზმი, ან მთელი სამყაროს უფერული ერთგვაროვნება.

Ulp. (D. 50, 17, 32) ამბობდა: . . . quod adius naturale affinet, omnes homines aequales sunt (. . .ბუნებითი

სამართლის მიხედვით, ყველა ადამიანი თანასწორია). თუმცა, სამართალი (და განსაკუთრებით სისხლის სამართალი) პოლიტიკურ დოქტრინებს ექვემდებარება, ცვლის მემკვიდრეობის საკითხების რეგლამენტაციას, და ცდილობს, ქონებრივ სანქციებსა და თავისუფლების ჩამორთმევას შორის, მოძებნოს ალტერნატივა.

ზოგადად, ქონებრივი ურთიერთობების მოწესრიგების სფერომ, კასტობრივი კუთვნილების არსებობა, ყველაზე მეტად განიცადა. პირველებმა აღნიშნული ვითარება სწორედ რომაელმა იურისტებმა შენიშნეს. მათი აზრით, ერთი მხრივ, კანონი ყველასათვის ერთი პირით საუბრობდა (**lex uno ore omnes alloquitur**) და თანასწორობა სამართლიანობის ყველაზე მნიშვნელოვანი თვისებაა (**prima pars aequitatis aequalitas)**, მაგრამ, მეორე მხრივ, პირველივე კრიტიკული ვითარების არსებობამ, რომაელი იურისტები დააეჭვა და მათ გამოთქვეს ასეთი მოსაზრება: quinon habet in crimena luat in corpore, ne quis peccetur impune (ის, ვისაც საფულეში გროში არ უდევს, უნდა დაექვემდებაროს სხეულებრივ სასჯელს, რადგან კანონის დამრღვევი დაუსჯელი არ დარჩეს).

ამრიგად, უფრო ზუსტი იქნება, აღნიშნული პრინციპი, ჩამოყალიბდეს შემდეგი ცნებით: ყველა პირი კანონისა და სასამართლოს წინაშე არის თანასწორი, ყოველგვარი ფაქტობრივი გარემოებების არსებობის მიუხედავად, ასაკისა და შერაცხადობის, ანუ იმ შემადგენლობის ნიშნების გარდა, რომლებიც დანაშაულის სუბიექტისათვის არის დამახასიათებელი. სისხლისსამართლებრივი რეგულირების სფეროში, სწორედ დანაშაულის შემადგენლობა, ადამიანთა იურიდიული თანასწორობის უზრუნველყოფის ყველაზე საიმედო და გამოცდილი ინსტრუმენტი იყო. ამრიგად, დანაშაულებრივ ქმედებებში ბრალდებული პირები გათანაბრებული და სტანდარტიზებული არიან.

3. ბრალეულობის პრინციპი ძველ რომაულ დეფინიციაში დაახლოებით ასე ჟღერდა: **ubi culpa est, ibi poena subesse debet** (სადაც ბრალია, იქვე სასჯელიც უნდა იყოს). **ბრალის** პრინციპის არსებობა განპირობებული იყო სამი ფაქტორით: **ა)** ბრალი ჰუმანური იარაღი იყო, ზიანის მომტანი ქმედების ჩამდენი, ნებისმიერი ავტორის, დასჯის წინააღმდეგ, მათ შორის ისეთი პირების დასჯის წინააღმდეგ, ვინც საზოგადოებრივი ზნეობით არ იყო გამართლებული; **ბ)** ბრალი – სამართლებრივი მიზნების მიღწევის აუცილებელი პირობაა, რაც მხოლოდ ხელისუფლებასა და დამნაშავეს შორის გააზრებული დიალოგის არსებობის შემთხვევაშია შესაძლებელი (განზრახული ჩანაფიქრისა და ნებელობითი განხორციელების შესახებ, ამ აღნიშნულთან დაკავშირებით, სამართლიანი დასჯის შესახებ, გამოსწორებისა და ვალის გადახდის შესახებ და სხვა); **გ)** ბრალი – პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციის დამატებითი კრიტერიუმია. ბრალეულობის მოთხოვნა, ხელისუფლების მიერ, მიმართული მხოლოდ ბრალის კონდიციური მატარებლებისადმი, რომელთა ქვეშ იგულისხმება გარკვეული ასაკის მიღწევა (რომელიც უსაფრთხო საზოგადოებრივ მოქმედებას უზრუნველყოფს) და ბიოლოგიური მაჩვენებლები (ფსიქიკური ჯანმრთელობის მდგომარეობით, ადეკვასტურად აღიქვას საზოგადოებრივი ცხოვრება, უნარის მქონე ნებისმიერი ფიზიკური პირი).

ამრიგად, ასაკი და შერაცხადობა ბრალისა და სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის მთავარი წინაპირობაა. ბრალი – დანაშაულის შემადგენლობის სუბიექტური მხარის ნიშანია, რომელიც, ნებისმიერი სისხლის სამართლის საქმეზე, მტკიცების საგანს წარმოადგენდა და ახლაც წარმოადგენს. მრავალი საუკუნის განმავლობაში ბრალეულობის პრინციპი დაკავშირებული იყო ფაქტების სწორ ასახვასთან, ქმედების საზოგადოებრივი მნიშვნელობის

(საშიშროების) გაგებასთან. მართლწინააღმდეგობისა და დანაშაულის აკრძალვის შეგნებას არ აქვს იურიდიული მნიშვნელობა. **Ignorantia legis neminem excusat** (კანონის არცოდნა არავის ეპატიება) – რომაელებმა ეს პრინციპი გაითავისეს ძველთაგანვე. რომის ხელისუფალნი, რომის სენატისა ან მაგისტრატების იურიდიულად მნიშვნელოვან და ზოგადსავალდებულო აქტებს, საყოველთაო გაცნობისათვის ფორუმის მოედანზე გამოფენდნენ ხოლმე, **tabulae publicae** სახით, ან დამატებით გაახმოვანებდნენ კიდეც

4. სამართლიანობის პრინციპი, უძველეს ზოგადსაკაცობრიო იდეალსა და იმედს გამოხატავდა.

როგორც ნებისმიერი მორალური მოთხოვნა, სამართლიანობა განსხვავდება შინაარსობრივი მოქნილობით. თითოეული ეპოქა და თითოეული საზოგადოებრივი წყობა სამართლიანობის საკუთარი გაგების მიმართ, გარკვეულ იმედებს გამოხატავდა. ძველი რომაელებმა მალევე გააცნობიერეს, რომ ყველასათვის მისაღები კანონი საერთოდ არ არსებობს და ამიტომ საჭიროა განსაკუთრებული კოეფიციენტების შემუშავება. რომაელებმა აქცენტი **aequitas**-ზე (სამართლიანობა) გადაიტანეს, რომელიც, მათი აზრით, მკაცრი კანონიერების ერთადერთი და მუდმივი ოპონენტია. მათი შეხედულებით, მხოლოდ **aequitas** იყო ზესამართლებრივი იმპერატივი, გადამრჩენი ინსტრუმენტი, რომელიც სისხლის სამართალს ადამიანებისათვის მისაღებად აქცევდა. რომაელებმა ზნეობრივი იურიდიული ჩიხიდან ერთადერთ გამოსავლად **perpetuae lex** მიიჩნევდნენ. სწორედ ამან განაპირობა რომაელთა ღვთაებრივი აღტკინება სამართლიანობის მიმართ: **ius respicit aequitatem** (სამართალი ანგარიშს უწევს სამართლიანობის მოსაზრებებს); **lex respicit aequitatem** (კანონი პატივისცემით ეკიდება სამართლიანობის მოთხოვნებს), ან **lex aequitate gaudet** (სამართალი სამართლიანობით ტკბება). ძველი რომის იურისტთა ზნეობრივი მონაპოვრების ძირითადი კალაპოტი კანონის სამართლიანობაზე გაშუქება იყო, რითაც მათ დაამტკიცეს, რომ მორალური კრიტერიუმი მიწიერზე უფრო მაღალია და ამიტომ ხელისუფლების მისწრაფებანი არასრულყოფილია.

იურისტები კანონმდებლობისაგან ზომიერებას მოითხოვდნენ (**tantum habent de lege, quantum habent de iustitia** (კანონისათვის მნიშვნელოვანი ის არის, რაც სამართლიანობის თვალსაზრისით არის მნიშვნელოვანი), აქვე იყო პრეტორების მიმართ მოწოდება, რომ მათ კანონის კერძო წესებში გამოეძებნათ სამართლის სულისკვეთება ზოგადად (**aequitas naturalis preferenda est rigori iuris** – ბუნებრივი სამართლიანობა უფრო სასურველია, ვიდრე კანონის სიმკაცრე); **iudex aequitatem semper spectare debet** (მოსამართლემ სამართლიანობა მუდამ მხედველობაში უნდა იქონიოს). რომის სამართალში სამართლიანობის პრინციპის კერძო ახსნა-განმარტებად შემდეგი დათქმა ითვლებოდა: **nemo bis punitur pro eodem delieto, nemo debet bis puniri uno delicto** (არვინ შეიძლება ორჯერ დაისაჯოს ერთი და იმავე დანაშაულისათვის).

5. პირადი პასუხისმგებლობის პრინციპი ჩადენილი ქმედებისათვის, ნელ-ნელა, ხელისუფლების განმტკიცებისა და ცენტრალიზაციის ზრდასა და მის ხელში სადამსჯელო ფუნქციების გადასვლასთან ერთად, სისხლის აღების ჩვეულების, ცხოველების დასჯის, სისხლის სამართლის თემურ-კოლექტიური პასუხისმგებლობისაგან უარის თქმის პარალელურად, იკაფავდა გზას. ძველ რომაელებთან აღნიშნული პრინციპი მოუწოდებდა დანაშაულის შედეგები მემკვიდრეებზე არ გავრცელებულიყო **(in heredes non solent transire actiones quae poenales ex maleficio sunt** (სადამსჯელო ხასიათის სარჩელები, რომლებიც

დანაშაულის ჩადენის ფაქტიდან წარმოიშვება, არ გადადის მემკვიდრეობით). ასევე ერთმნიშვნელოვანია კიდევ ერთი ანონიმური სენტენცია – **nemo punitur pro alieno delicto** (არავინ დაისჯება სხვისი დანაშაულისათვის).

Ulp.D.16,3,1,18 აზრით, სამართალდარღვევისა და ზიანის მიყენებისათვის პასუხს აგებდა პირადად სამართალდამრღვევი **(et delicta et noxae caput seguuntur).** თუმცა, ძვ. რომაულმა იდეოლოგიურმა და სამართლებრივმა კონსტრუქციებმა ამ პრინციპიდან გამონაკლისიც დაუშვეს: კერძოდ, Ulp. (D.48,4,11) თვლიდა: Crimen extinguiturrimen mortalitate, nisi forte quis maiestatis reus fuit (დანაშაული დაიფარება დამნაშავის სიკვდილით, თუმცა ერთი გამონაკლისით: თუ სახელმწიფო ღალატს არ ჰქონდა ადგილი. ამრიგად, სახელმწიფოს მოღალატე ნათესავის გარდაცვალების შემთხვევაში პასუხს მისი მემკვიდრე აგებდა და ის სასჯელისათვის უნდა გამზადებულიყო. ამავე სერიიდან შეიძლება გამოვყოთ ნორმები სხვისი ბრალეულობის გამო პასუხისმგებლობის შესახებ: მეპატრონის პასუხისმგებლობა მოსამსახურის სამართალდარღვევისათვის (**iniuria servi dominum pertingit),** ანუ ადამიანის პასუხისმგებლობა მონისა ან შვილის სამართალდარღვევისათვის (**ob alterius culpam tenetur, sive servi, sive liberi).**

6. დასჯადობის გარდაუვალობის პრინციპი

სასჯელის გარდაუვალობის პრინციპი რომაელებმა ბუნებრივ სამართლიანობად მიიჩნიეს, რადგან, მათი აზრით, ეს პრინციპი მნიშვნელოვან პრევენციულ საშუალებად, თითქმის აქსიომად, მიიჩნეოდა.

უპირველეს ყოვლისა, ეს მოთხოვნა დამნაშავის ანტისაზოგადოებრივ გამოხტომაზე რეაგირების ამოცანას დაუკავშირდა: **neque impunita maleficia esse oporteat** (დანაშაული დაუსჯელი არ უნდა დარჩეს) – Iul. (D.9,2,51,2). განსაკუთრებით მიესალმებოდნენ იმ აზრს, რომ დანაშაულსა და სასჯელს შორის ურყევი კავშირი არსებობდა და სამაგიეროს მიზღვის გარდაუვალობას წინ ვერაფერი დაუდგებოდა.

Ulp. (D.4,5,2,3) თვლიდა, რომ არავინ შეიძლება გათავისუფლდეს პასუხისმგებლობისაგან ჩადენილი სამართალდარვევის გამო (**nemo delictis exuitur)**. სისხლისსამართლებრივი ქმედებისათვის სასჯელის გარდაუვალობის პრინციპი, ყველაზე ხშირად ახალი დანაშაულის ჩადენისაგან, თავის არიდების ზრუნვით ან დანაშაულისაგან თავდაცვის აუცილებლობით იყო განპირობებული.

რომაელები საუბრობდნენ სახელმწიფო ინტერესების (interest reipublicae ne maleficia remaneant impunita – სახელმწიფოს ინტერესებშია, რომ დამნაშავენი დაუსჯელი არ დარჩნენ) შესახებ; იმის შესახებ, რომ დაუსჯელობა მუდამ წაახალისებდა დამნაშავეთ (impunitas cotinuum affectum tribuit delinquendi), რომ დაუსჯელობა მუდმივად აცდუნებს პირს დანაშაულის ჩადენისაკენ (spes impunitas continuum Affectum tribuit delinquendi).

§2. დანაშაული რომის სამართალში

დანაშაული (თანამედროვე გაგებით), როგორც სისხლის სამართლის ცნება და ინსტიტუტი,

რომაულ იურისპრუდენციაში ვერ ჩამოყალიბდა. სავარაუდოდ, მათზე გავლენა მოახდინა, მკაცრად თეორიული ხასიათის და მშრალი, სწორად ჩამოყალიბებული დეფინიციების მიმართ, რომაელთა საყოველთაო სიძულვილმა. წინასწარ შემოწმებული თვისებების გათვალისწინებით – რომაელები უპირტესობას ბრძანებების ზუსტ და მოკლე ფორმულებს, ქცევის რეცეპტებს ანიჭებდნენ. ძვ. რომმა უკვე იცოდა მართლსაწინააღმდეგო ქმედებისა და გადაცდომის (**commissum**), სამართალდარღვევისა (**delictum**) და საკუთრივ დანაშაულის (**crimen**) დიფერენცირება.

დანაშაული, თავის მხრივ, იყოფოდა სხვადასხვა სახეებად: **1.** სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული – **vis publica an de maestate; 2.** ძალადობრივი დანაშაული – **devi; 3.** საკუთრების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაული **– raptus;** 4. თანამდებობრივი დანაშაული – **ambitus** და სხვა.

აღნიშნული ეპოქის დანაშაულის კერძო სახეები შემდეგნაირად იყოფოდა: **ა) peculatos** (სახელმწიფო საკუთრების დატაცება, გაფლანგვა); **ბ) plagium** (თავისუფალი ადამიანის, მართლსაწინააღმდეგოდ, მონად გაყიდვა); **გ) repetundae** (რომის მოკავშირეების ქონების მიტაცება); **დ) veneficia** (შხამით მოწამვლა); **ე) sicaria** (დაქირავებული მკვლელობა – ანგარებით მკვლელობა); **ვ) homicidium** (განზრახ მკვლელობა); **ზ) perduellio (**სახელმწიფოს ღალატი); **თ) furtum** (ქურდობა); **ი) calumnia** (ცილისწამება); **კ) falsum** (ცრუმოწმეობა); **ლ) captio** ან **fraus** (თაღლითობა); **მ) convicium** (შეურაცხყოფა); **ნ) verbaratio** (ცემა, გვემა) და სხვა.

რომაელმა იურისტებმა, პირობითად, სავარაუდოდ, აღიარეს მართლწინააღმდეგობა დანაშაულის აუცილებელ ნიშნად: lp. (D. 50, 16, 131 pr) თვლიდა, რომ **poena sine fraude esse non potest** (დაუშვებელია სასჯელის არსებობა დანაშაულის გარეშე).

რომაელებმა განსაზღვრეს დანაშაულის კატეგორიზაციის ჩანასახებიც: **1. minora crimina –** ნაკლებად მნიშვნელოვანი დანაშაული; **2.** მათ მიერ განისაზღვრა დანაშაულებრივი აქტის დასრულების მომენტის დადგენის აუცილებლობა **(flagrans crimen).**

§3. ბრალი

დანაშაული წარმოადგენს გარკვეულ ფსიქოფიზიოლოგიურ ერთობლიობას, ანუ ბრალი არის აზრებსა და ქმედებას, სულსა და სხეულს, განზრახვასა და შედეგს შორის არსებული უწყვეტი კავშირი. პირის შინაგანი სულიერი სამყაროს ის მცირედი ნაწილი, რომელიც დანაშაულებრივ აქტს უშუალოდ ასახავდა და ხსნიდა და ბუნებრივად იწვევდა კანონმდებლისა და იურისტის ინტერესებს, დანაშაულის შემადგენლობის სუბიექტურ მხარედ იწოდებოდა. აღნიშნული ცნება ცნობილი იყო რომაელი იურისტებისათვის, რომლებიც მას **mens rea** (სულიერი საქმე) უწოდებდნენ. თანამედროვე მეცნიერება **mens rea**-ში გამოჰყოფს მიზანსა (ავტორისათვის სასურველი შეცოდების შედეგი) და მოტივს (შეგნებული ან გაუაზრებელი შინაგანი აღტკინება), თუმცა, დანაშაულის შემადგენლობის სუბიექტური მხარის მთავარ კომპონენტს მაინც ბრალი წარმოადგენს. ბრალის გარეშე მიყენებული ზარალი სისხლისსამართლებრივი წესით არ იდევნება და ისჯება. ძველმა ლათინებმა იმთავითვე მოახდინეს დანაშაულის კლასიფიცირება შემთხვევით, განზრახ და ემოციებზე

დამყარებულ ქმედებად: Modestinus (D.48,19,11,2) აზრით, delinquitur aut proposito aut impetu aut casu (ადამიანები სამართალს განზრახ, გრძნობების მოწოლით ან შემთხვევით არღვევენ). ნებისმიერი სამართალდამრღვევი ფსიქიურად ინდივიდუალურია, ხოლო ნებისმიერი დანაშაული, აგრეთვე, სამყაროს ინდივიდუალური ფსიქოლოგიური ასახვის სფეროს წარმოადგენს და ამავდროულად, დანაშაულში თვით სამართალდამრღვევის პიროვნებაა გამოხატული.

დანაშაულის სუბიექტური მხარისა და ბრალის შესახებ ცოდნას ძველი რომაელები სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის დიფერენცირებისათვის იყენებდნენ. მათ მიერ მოძიებულ იქნა დანაშაულებრივი ფსიქოლოგიის ახალ-ახალი გამყოფი ხაზები, რის შედეგად დამკვიდრდა მტკიცება, რომ დანაშაულის სხვადასხვა სახე ერთმანეთისაგან განსხვავდება განზრახვით და მიზნებით (**violuntas et propositum distinguunt maleficia**). აგრეთვე მოხდა თანამედროვე იურიდიული სულისკვეთებისათვის ნაცნობი ცნებების – თანაბარი ბრალი (**par delictum**), წინასწარ შეცნობილი განზრახვა **(malitia praecogitata**) კულტივირება. სწორედ აქედან გამომდინარეობს მითითება უხეშ გაუაზრებლობისა და ზიანის განზრახი მიყენების (**lata culpa dolo aequiparatur** - უხეში დაუდევრობა განზრახვას უთანაბრდება ან **magna culpa dolus est** – უხეში გაუფრთხელებელი განზრახვის თანაბარია.

ამრიგად, იმდროინდელ სისხლისსამართლებრივ კონსტრუქციებში უკვე იყო განზრახვის, გაუფრთხილებლობისა და დაუდევრობის ადგილი. დამნაშავის ინტელექტუალურ-ნებელობითი ძალისხმევა და შესაძლებლობანი, სისხლის სამართლის სფეროში, მხედველობაში ორი მიმართულებით მიიღებოდა: ჩადენილი ქმედებისადმი (მოქმედება ან უმოქმედობა) ფსიკური დამოკიდებულებით და ამ ჩადენილი ქმედების შედეგებით. თუმცა, ძველ რომაულ საკანონმდებლო ტექსტებსა და ტრაქტატებში არ იყო პირდაპირი მითითება ბრალის ორი ფორმის – განზრახვისა და გაუფრთხილებლობის შესახებ, მაგრამ უკვე არსებობდა მითითება იმის შესახებ, რომ ალკოჰოლი დიდ გავლენას ახდენდა დანაშაულის ჩადენაზე, კერძოდ: **qui peccaf ebrius, luat sobrius** (ვინც ჩაიდენდა დანაშაულს სიმთვრალეში, დაისჯებოდა მაშინ, როცა ფხიზელი იყო). ძველრომაულმა სამართალმცოდნეობამ სწრაფად გაიაზრა, რომ ერთმანეთისაგან უნდა გაემიჯნათ შემთხვევა და შეცდომა. Ulp. აზრით: a) cassus a nullo praestatur (შემთხვევის (დაუძლეველი ძალის) გამო პასუხს არავის აგებს) (D. 50, 17, 23); ბ) **fortuitos casus nullum humanum consilium providere potest** (არავითარ ადამიანურ წინდახედულობას შეუძლია შემთხვევისაგან დაცვა (D. 4, 4, 11, 5).

შეცდომას კი **error** უწოდებდნენ. შეცდომა სხვადასხვაგვარი შეიძლება ყოფილიყო, კერძოდ: რომაელები იურიდიულ და ფაქტობრივ შეცდომებს განასხვავებდნენ. განსხვავების არსი კი მეტად სწორხაზოვანი იყო: **ignorantia facfi excusaf, ignorantia iuris (haund) non excusaf (nrminem excusaf)** (ფაქტის არცოდნა საპატიოა, ხოლო სამართლის არცოდნა (არავითარ შემთხვევაში) (არავის) ეპატიება). აღნიშნულის თაობაზე მნიშვნელოვანია Paul. მოსაზრება: regula esf iuris quidem ignorantia cuique nocere, facti vero ignorantium non nocere (სამართლის არცოდნა ყველესათვის საზიანოა, ფაქტის არცოდნა არ არის საზიანო) (D.22,6,9pr).

ა)შერაცხაობა

ბრალი სამართალდამრღვევის ჯანსაღი ფსიქიკის მოქმედებას გულისხმობს: თუ პირი ფსიქიურად დაავადებულია (ჭკუასუსტობით ან გონებაჩლუნგობით) გამოირიცხება სისხლის

სამართლის პასუხისმგებლობა და პირი მხოლოდ ოძულებით სამედიცინო მკურნალობას დაექვემდებარება, შესაბამის სამკურნალო დაწესებულებაში. რომაელმა იურისტებმა, სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის და სამედიცინო დახმარების მიზნით, სამართალშეფარდებით ბრუნვაში შემოიღეს შეურაცხაობის ცნება, რომელიც დღემდე გამოიყენება თანამედროვე სამართალში.

საკუთრივ იურიდიული წესები მეტად სწორხაზოვანია: **Modestinus azriT, sufficit furore ipso furiosum puniri** (უჭკუო საკმარისად დასჯილია უჭკუობით. D. 48, 9, 9, 2), ანუ ფსიქიურად ავადმყოფი პირების მიერ ჩადენილი ექსცესების გამო, სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის შეფარდება შეუძლებელი იყო. თანაც, იმ პერიოდში მეტნაკლებად მოწესრიგებული ფსიქიატრიული კლინიკების არსებობა წარმოუდგენელი იყო, რის გამოც, სულით ავადმყოფი პირი ბოლომდე "თავისუფალი" იყო და იძულებითი ხასიათის სამედიცინო ღონისძიებას არ ექვემდებარებოდა. რომის სამართალში არც საკანონმდებლო წესით გადაწყვეტილი შეურაცხაობის დეფინიცია არსებობდა, რომელიც ღირსეულ სამედიცინო და ბიოლოგიურ საფუძველს დაეფუძნებოდა. ამის გამო შეურაცხადი და სულით ავადმყოფი პირების განსხვავება მარტივი წესით ხდებოდა: **fortus praesumitur qui in proprio nomine errat** (შეურაცხადია ის, ვინც შეცდომებს საკუთარ სახელში აკეთებდა).

ბ)დანაშაულის ობიექტური მხარე

სუბიექტური შერაცხვის, ბრალის შესახებ მოძღვრების, შეცდომისა და შეურაცხაობის დიდი მნიშვნელობის მიუხედავად, ძველი რომაელებისათვის დანაშაულის ადვილად დამამტკიცებელ მოწმეობას მაინც მისი გარეგანი, ობიექტური ნიშნები (მახასიათებლები) წარმოადგენდა, რომლებიც უფრო ძლიერ არგუმენტად ითვლებოდა, ვიდრე სიტყვები **(facta sunt potentiora verbis).**

რომაელი იურისტები თვლიდნენ, რომ მხოლოდ აზრების გამო პირის დასჯა შეუძლებელი იყო, რომ განზრახვა არ იყო დასჯადი **(cogitationis poenam nemo patitur –** Ulp. D. 48, 19, 18**).** ამ დროიდან მოყოლებული, ქმედება და მისი შედეგები, რომლებიც მნიშვნელოვანი გარეგანი კოორდინატების გარემოცვაშია (დანაშაულის ჩადენის ადგილი, დრო, ხერხი, გარემოება, იარაღი, საშუალება და სხვა) მოქცეული, დანაშაულის იმ ენერგეტიკულ ბირთვს წარმოადგენენ, რომელიც დანაშაულის შემადგებლობის ობიექტური მხარის სახელწოდებით არის ცნობილი. ძალზედ პრიმიტიულად იყო გადაწყვეტილი დანაშაულის დამთავრების საკითხი. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა გაიუსის მოსაზრებანი ქურდობის დამთავრებასთან დაკავშირებით: manifestum furtum quidam id esse dixerunt, quod dum fit deprehenditur. Alii vero ulterius, quod eo loco deprehenditur ubi fit. . . Alii . . . donec perferret eo, quo perferre fur destinasset. Alii . . . quandoque eam rem fur tenens visus fuerit (ზოგიერთების აზრით, ქმედებბა მთავრდება, თუ დამნაშავე დანაშაულის ჩადენის დროს იქნება წასწრებული; სხვები თვლიან. . . . თუ ის წასწრებულია დანაშაულის ადგილზე; მესამენი . . . ვიდრე ქურდი არ წაიღებს ნივთს იქ, სადაც ჩაიფიქრა, და, ბოლოს, სხვები თვლიან. . . როცა ქურდს ნივთით ხელში ხედავენ (Gai., 3, 84).

ძველრომაული ეპოქის საკანონმდებლო ძეგლები უკვე დანაშაულებრივი ქმედების პასიურ ფორმას იცნობდნენ და მის გამო, შესაბამის, პასუხისმგებლობას აწესებდნენ.

უმოქმედობისათვის ბრალდება უპირატესად მხედრებს (ბრძოლის ველიდან გაქცევა) და მონებს (სიკვდილით ისჯებოდნენ, თუ ბატონის სახლში ბატონის წინააღმდეგ თავდასხმას არ აღკვეთდნენ) წაეყენებოდათ. თუმცა, არსებობდა არაპირდაპირი (ირიბი) მონაცემები იმის სასარგებლოდ, რომ, აქტიური მოქმედებიდან თავის არიდება, ყველასათვის დანაშაულებრივი საქმიანობის ერთ-ერთ ფორმად მიიჩნეოდა. აულ. მოწმობდა შემდეგი პრეზუმფციის შესახებ: nullum crimen patitur is, qui non prohibet cum prohibere (non) potest დანაშაულს არ სჩადის ის, ვინც არ ეწინააღმდეგება იმას, რისთვისაც არ შეეძლო წინააღმდეგობის გაწევა ((D. 50, 17, 109)). ამრიგად, რომაელებმა აითვისეს, უმოქმედობის შესახებ მოძღვრების პირველი საფეხური ("არაფრისკეთება" მხოლოდ მაშინ ყო დასჯადი, თუ პირს აქტიური უმოქმედების სამართლებრივი მოვალეობა ეკისრებოდა).

გ) დანაშაულის ჩადენის სტადიები

რომაელმა იურისტებმა არ იცოდნენ, თანამედროვე გაგებით, დანაშაულის მომზადების ცნება, მათ ვერ შეძლეს დამთავრებული დანაშაულის, როგორც დამოუკიდებელი სტადიის, გამოყოფა და ვერ ჰყოფდნენ დანაშაულის შეცადებას ცალკეულ ნაირსახეობად (როგორც თანამედროვე სისხლის სამართალშია). დამთავრებულ ხელყოფას უპირისპირდებოდა მხოლოდ შეცადება (მცდელობა), რომელსაც რომაელებმა ყველაზე მეტი სენტენცია მიუძღვნეს. მათი ნაწილი სადღეისოდ ჩვენთვის მიუღებელი და საზიანოც კი არის, კერძოდ: in lege Cornelia dolus pro facto accipitur (კორნელიუსის კანონის თანახმად (ადამიანის მკვლელობის), მცდელობა მკვლელობას უთანაბრდება (Paul. D. 48, 8, 7); In atrocioribus delictis punitur affectus licet non sequitur effectus (უფრო მძიმე დანაშაულის მცდელობა მაინც დასჯადია, თუნდაც შედეგი არ ყოფილიყო დამდგარი).

დ) დანაშაულში თანამონაწილეობა

რომაულმა წარჩინებულმა საზოგადოებამ ძალზედ ადრე გააცნობიერა დანაშაულის ჯგუფური ფორმების მომეტებული საფრთხე, არსებული წესრიგისადმი კორპორაციული წინააღმდეგობის განსაკუთრებული საშიშროება (მეზობელ ტომებთან პერმანენტული ბრძოლა, პლებს პოლიტიკური ბუნტი, მონათა გახშირებული აჯანყებები, პროვინციებში არსებული მღელვარება).

ყოველივე ზემოთქმულმა, დანაშაულში თანამონაწილეობის შესახებ, მოძღვრების აქტიურ განხილვას, შეუწყო ხელი. დანაშაულში თანამონაწილეობის პრობლემა, კანონმდებლობაში, დაცვით რეაქციად იქცა.

თანამედროვე სისხლის სამართლი, დანაშაულში თანამონაწილეობისათვის პასუხისმგებლობას, შემდეგი ქმედებებისათვის ადგენს: უშედეგო წამქეზებლობისათვის; ამავე დროს, თანამედროვე სისხლისსამართლებრივი კანონმდებლობა, განსაკუთრებულად იხილავს დანაშაულში თანამონაწილეობის ისეთ პრობლემებს, როგორიცაა: ექცესის ინდივიდუალიზირებული სტატუსი: ორგანიზატორის, წამქეზებლის, დამხმარის მიერ დანაშაულებრივ ქმედებაზე ნებაყოფლობით უარის თქმა; როლების განცალკავება; თითოეული თანამონაწილეს მიმართ, სასჯელს შემამსუბუქებელი და დამამძიმებელი გარემოებების გამოყენება და სხვა.

აღნიშნულ საკითხებთან მიმართებაში, რომაელები საკმაოდ სწორხაზოვნად იქცეოდნენ: მათ

დაინახეს, რომ ჯგუფური ხელყოფის დროს, შედეგის დადგომა, საბოლოო ჯამში, ამსრულებლის ფინალურ ძალისხმევაზე იყო დამოკიდებული და სწორედ ამსრულებელს მიიჩნევენ ჯგუფური დანაშაულის მთავარ ღერძად, მთავარ დამნაშავედ: ubi non esf principalis, non potest esse accessorius (სადაც არ არის მთავარი ბრალეული (ამსრულებელი), იქ არც თანამონაწილეობაა), ან accessorius (თანამონაწილეობა) sequitur nafuram sut principalis (თანამონაწილეობა თანსდევს მთავარ ბრალეულს) ანუ დაუშვებელია თანამონაწილის ბრალდება უფრო მძიმე დანაშაულის ჩადენაში, ვიდრე მთავარი ბრალეულის დანაშაულებრივი ქმედება.

თანამონაწილეობა ჯერ კიდევ არ იყო დაჩრდილული შემხებლობის ინსტიტუტით. სამაგიეროდ, უკვე მოხდა, ჯგუფურად ჩადენილი დანაშაულის, ქმედების დროის მიხედვით, იურიდიული შეზღუდვა: nullus dicitur felo principalis nisi actor, aut qui praesens est, abettans auf auxilians actorem ad feloniam faciendam - მთავარ დამნაშავეს არავის უწოდებენ, ამსრულებლის, ან იმ პირის გარდა, რომელიც დანაშაულის ჩადენის ადგილას იმყოფებოდა და დანაშაულის ჩადენისაკენ აქეზებდა, ან ამაში მას ეხმარებოდა).

როგორც ჩანს, იმის მიუხედავად, რომ თანამონაწილეობის სუბიექტური საფუძვლებისადმი უკვე არსებობდა საყოველთაო ლტოლვა, დანაშაულის ან დამნაშავის დაფარვა არასრულყოფილად იყო ჩამოყალიბებული; საუბარი ეხება მხოლოდ დამხმარეს ცოდნას იმის შესახებ, თუ როგორი იყო ამსრულებლის ძალისხმევა, თუმცა, არაფერია ნათქვამი, დამხმარესა და ამსრულებელს შორის არსებულ, ურთიერთშეთანხმებაზე.

აპენინებზე ჩამოყალიბებულ სისხლის სამართალში გარკვეული წარმატებებიც გვხვდება: გამოყოფილია და გამოიყენება დანაშაულში თანამონაწილის ცნება (particeps criminis); ფარეთოდ გავრცელდა დებულება, რომელსაც დღეს, ზიანის შუალობით მიყენებას, ვუწოდებთ (qui per alium facit per seipsum facere videtur - ის, ვინც მოქმედებს სხვისი მეშვეობით, თვითონ უშუალოდ მოქმედების ჩამდენად ითვლება).

პოზიტიური მოვლენა თვით თანამონაწილეთა კლასიფიცირება იყო, ამა თუ იმ ფიგურის. შედარებითი მნიშვნელობის განსაზღვრით. განსაკუთრებული სასჯელი სწორედ წამქეზებელს ეკისრებოდა: ის ყოველთვის უფრო ბრალეული იყო, ვიდრე ამსრულებელი (plus peccaf autor quam actor), კერძოდ: ულპიანეს აზრით, "persuadere plus est quam compelli atque cogi sibi parere (წააქეზე – უფრო ბოროტი განზრახვითია, ვიდრე მორჩილებისადმი იძულება (D. 11, 3, 1, 3)).

ე) დანაშაულებრივი ქმედების გამომრიცხავი გარემოებანი

თანამედროვე სისხლის სამართალში, აღნიშნული მოქმედებანი, რომლებსაც დანაშაულებრივი ქმედების გამომრიცხავი გარემოებანი ეწოდება, სუბიექტების მიერ ექსტრემალურ ვითარებაში ხორციელდება: **1.**ზიანის მიყენების ვითარება მათ მიერ არ იგეგმებოდა; **2.** ამ გარემოებას იძულებითი ხასიათი ჰქონდა და პირს არ შეეძლო, დროის უკმარისობის გამო, საკუთარი საპასუხო მოქმედებების გააზრება, ან სასარგებლო რჩევების მიღება; **3.** თუ აღნიშნული პირობების გარდა საზოგადოებრივად სასარგებლო აქციებსაც ექნება ადგილი (იძულების ქვეშ, ზიანის მიყენების შემთხვევის გარდა), ასეთი ადამიანების მიმართ, ხელისუფლების მხრიდან, შებრალებითი დამოკიდებულების აუცილებლობაზე შეიძლება ვისაუბროთ.

რასაკვირველია, ყოველივე ზემოაღნიშნული, ჯერ ვერ იქნებოდა რომაულ საზოგადოებაში დამკვიდრებული, ვინაიდან აღნიშნული მოთხოვნები თანამედროვე საზოგადოების მონაპოვარია. თუმცა, ზიანის მართლზომიერი მიყენების გარემოებები, მაინც იქნა აღიარებული და ნელ-ნელა გავრცელდა რომაელთა საზოგადოებაში. მათ შესძლეს ერთმანეთისაგან გაემიჯნათ **actus Dei, vis maior, vis divina** (ღვთიური საქმეები) და სოციალური ფორს-მაჟორის გარემოება, რომელსაც აუცილებლობის ცნება მიენიჭა.

აუცილებლობა ცვლის კანონს და მის გაუთავებელ სირთულეებს დასცინის (neccessitas vincit legem; legum vincula irredef; აუცილებლობა ამართლებს იმას, რისი გაკეთება იძულების წესით მოხდა (quod necessitas cogit, defendit); აუცილებლობა კანონიერად აქცევს იმას, რაც სხვა პირობებში დაუშვებელი იქნებოდა (quod alias non fuit lecitum necessitas licitum facit) და არც კი ცნობს საზოგადოების კანონებს (necessitas non habet legem).

ა) ძველი რომის სოციალური ფორს-მაჟორთა ჯგუფის სათავეში აუცილებელი მოგერიება იდგა. თანამედროვე სისხლის სამართლის მსგავსად, რომის სამართალში განხილული, აუცილებელი მოგერიების შესახებ მოძღვრების, ყველაზე მნიშვნელოვანი ასპექტი: **1)** მართლზომიერების პირობები; **2)** ექსცესი; **3)** პროვოკაცია; **4)** დრო და მხარეთა შესაძლებლობანი . . . ეს გასაგებიცაა, ვინაიდან თავდაცვის უფლება, (განსაცდელში ჩავარდნილი თანამეთემისათვის გადაუდებელი დახმარების აღმოჩენით); ადამიანთა თანაცხოვრების აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენდა და ხელისუფლებაც იძულებული იყო მას შეგუებოდა. თანაც, აღნიშნული საზოგადოებრივი მოვალეობა, განმტკიცებული იყო ზნეობრიობით და სახელმწიფომაც დაუშვა საკუთარი უფლებების ნაწილობრივი დათმობა რიგითი წევრის სასარგებლოდ, რათა უზრუნველყო ბოროტმოქმედების აღკვეთა.

1. აუცილებელი მოგერიება ბუნებრივ და კეთილ საქმედ გამოცხადდა: quod cunque aliquis ob tutelam corporis sui fecerit iure id fecisse videtur (ყოველივე ის, რასაც ადამიანი საკუთარი თავის დასაცავად სჩადის, კანონიერად ითვლება). აუცილებელი მოგერიების დროს დასაშვებად მიიჩნევა ნებისმიერი შედეგი, მათ შორის თავდამსხმელის მოკვლა (homicidium se defendendo);

2. თავდამსხმელთა შეტაკება გარკვეული პირობებით იზღუდება. ძალადობა შემხვედრ ძალადობას უნდა შეესაბამებოდეს (vim vi repellere lecef) (Cassius et Ulp. D. 43, 16, 1, 27). ხოლო თავდამსხმელის დაჭრა შესაძლებელია თავდაცვის დროს და არა შურისძიების გამო (illum qui vim infert, ferire conceditur, si tuendi dumtaxat, non etiam ulciscendi causa factum sit. Paul. D. 2, 45, **4)** აღნიშნული სენტენცია უნდა იმგვარად აიხსნას, რომ თავდაცვითი ღონისძიებების მართლზომიერება, დროებლივ ჩარჩოებზე დამოკიდებულია (მოგერიების დროს) და დაუშვებელია მისი გამართლება, თავდასხმის აღკვეთის ინტერესების გარდა (და არა შურისძიებით).

3. imviria non excusat iniuriam (ზიანის მიყენება ყოველთვის როდი ამართლებს (საპასუხო) ზიანის მიყენებას); **4)** დაუშვებელია ძალადობის შენიღბვა სამართლის საფარქვეშ – est autem vis legem simulans. ასევე აკრძალულია თავდასხმის პროვოცირება. Paul თვლიდა, რომ ne cui dolus suus, per occasionem iuris civilis, contra naturalem aequitatem prosit (ბოროტი განზრახვა, სამართლის საბაბით, არავისათვის სარგებლის მომტანი უნდა იყოს, ბუნებრივი სამართლიანობის საწინააღმდეგოდ).

ბ) დამნაშავის დაკავებისა და სათანადო ორგანოებში გამწესების ღონისძიებანი, დანაშაულებრიობასთან ბრძოლის ყველაზე ბუნებრივი და აბსოლუტურად აუცილებელი ფრაგმენტი იყო ნებისმიერ ქვეყანაში. დანაშაულში ეჭვმიტანილთა იძულებითი დაკავების დროს მათ შესაძლოა, ზიანიც მიაყენონ. ამავე გზით განვითარდა დანაშაულში ეჭვმიტანილთა იძულებითი დაკავება რომის სისხლის სამართალში. ამ მხრივ ნიშანდობლივია შემდეგი სენტენცია: furem, si aliter capi non posset, occidere permittunt – (ნებადართულია ქურდის ადგილზე მოკვლა, თუ სხვაგვარად შეუძლებელია მისი დაკავება).

გ) ადამიანისათვის ზიანის მიყენების შემთხვევები, ფიზიკური ან ფსიქიკური იძულების გავლენით.

გამამართლებელი მნიშვნელობა, იძულებითი მოქმედების მოტივით, შეიძლება მიენიჭოს ადამიანისათვის ზიანის მიყენების შემთხვევებს, ფიზიკური ან ფსიქიკური იძულების გავლენით. თანამედროვე კანონმდებლობით, ძალადობა უნდა იყოს გარდაუვალი (დაუძლეველი), რითაც, მსხვერპლად ქცეული, პირი კარგავს შემოქმედებითი მოქმედების შესაძლებლობას და მას საკუთარი ნების (contra voluntas) საწინააღმდეგოდ მოქმედებას აიძულებენ. უეჭველია, რომ, ამ მხრივ, უპირატესობა ფიზიკურ იძულებას ენიჭება, რომელიც ადამიანის ორგანიზმთან უშუალო კონტაქტით ხორციელდება ცემის, გვემის, გაკოჭვის ან სხვა ხერხების მეშვეობით.

ფიზიკური ძალადობის გამოყენებით პირს ერთმევა მოქმედების შესაძლებლობა: მას აღარ შეუძლია თვითდაჭრის, გაგუდვის იმიტაციის, თვითმკვლელობის განხორციელება. რომაელი იურისტები ნაკლებ მნიშვნელობას ფსიქიურ ძალადობას, ან ძალადობის მუქარას ანიჭებდნენ. ამ შემთხვევაში, კანონმდებლობა ნების პარალიზების განსაკუთრებულ მტკიცებულებებს მოითხოვდა, ვინაიდან დაუსაბუთებელი შიში, გამამართლებელი ვერ იქნება – vani timoris iusta excusatio non est (Cel. D. 50, 17, 184). მხოლოდ მაშინ შეიძლება ვისაუბროთ ზიანის მიყენების გამართლებაზე, როცა, გარეგნული იძულებითი ზემოქმედება, საკმარისად ძლიერი იყო: actus me invito factus, non est meus actus (მოქმედება, რომელიც ჩემი ნების საწინააღმდეგოა, არ არის ჩემი მოქმედება).

§4. სასჯელი

1.სასჯელის ცნება და მისი მიზნები

რომაელი იურისტების აქსიოლოგიური (სამართლებრივი ფასეულობების შესახებ მოძღვრება) ძიებანი პენალოგიის (სასჯელის შესახებ მოძღვრება) სფეროში, მათი წარმოდგენები სახელმწიფოს სადამსჯელო საქმიანობის შესახებ, საკმაოდ მისაღები აღმოჩნდა თანამედროვე სისხლის სამართლისათვის – მათ განსაზღვრეს სასჯელის გამოყენების პრევენციული და აღმზრდელობითი მიზნები. სწორედ ამგვარად მოქმედებდნენ იმდროინდელი მოსამართლეები. მათ ურჩევდნენ მუდამ სცოდნოდათ, რომ causa in praeterium, poena in furtum confertur (დანაშაულის მიზეზი წარსულს ეკუთვნის, ხოლო სასჯელი სამომავლოდ ინიშნება. Ulp.35,1,12). სწორედ ამიტომ მიაჩნდათ მათ უსარგებლოდ რეპრესიული ღონისძიებების მიბმა, უკვე ჩადენილი დანაშაულის გარემოებებსა და შედეგებისადმი; მომავლისკენ ხედვა პასუხისმგებლობის შეფარდებას ნიშნავდა საზოგადოებრივი ინტერესების გათვალისწინებით.

Poena extenditur quandoque ratione rei publicae (ზოგჯერ სასჯელის გამკაცრება სახელმწიფოს ინტერესების შესაბამისად ხდება). რომაელი იურისტები სასჯელის პრევენციული დანიშნულებას ცალსახად აღიარებდნენ. იმ დროს გავრცელებული იყო სენტენცია: nemo prudens punit ut praeterita revocentur, sed ut furtura praeveniantur (ბრძენი ადამიანი სჯის არა იმისათვის, რომ გააბათილოს ჩადენილი მოქმედება, არამედ თავიდან აიცილოს სამომავლოდ). მკაცრი სასჯელი ნაკლებად ეფექტური აღმოჩნდა დანაშაულებრივი საქმიანობის შესაკავებლად, ვიდრე დარწმუნება იმაში, რომ ნებისმიერი ბოროტმოქმედენბა, გარდაუვალად, დასჯადი იქნება.

ამის გამო, მათ შეიმუშავეს რეცეპტი: cum non remitti poenam facebe publice intersit, ne ad maleficia temere quisquam prositiat (დაუსჯელი არ დარჩეს დანაშაული – საზოგადოების ინტერესებშია, რათა არავინ განიზრახოს დანაშაულის ჩადენა. C. 9,47,14).

თანამედროვე სისხლის სამართალში სასჯელი დამნაშავის მიერ ჩადენილი არასასურველი მოქმედების შედეგების გამო, დამდგარი იძულებითი ღონისძიებაა.

სასჯელის განუსხვისებელ თვისებას დამნაშავისათვის ტანჯვის მიყენება, გარკვეული უფლების ჩამორთმევა ან შეზღუდვა წარმოადგენდა. აღნიშნული თვისებების გარეშე, სასჯელი საკუთარ დანიშნულებას დაკარგავდა და მხოლოდ სამაგიეროს მიზღვად, ან პროფილაქტიკურ ღონისძიებად აღიქმებოდა. სისხლის სამართლის სასჯელი, როგორც იძულებითი ღონისძიება, დამნაშავე პირს ფიზიკურ და ზნეობრივ-ფსიქოლოგიურ ტანჯვას ობიექტურად უწესებდა. თუმცა, ციცერონის აზრით, პრევენციული და პედაგოგიური ძალისხმევის შეჯერებისას, სწორედ აღმზრდელობით ღონისძიებებს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა. მანვე გამოთქვა ცნობილი აფორიზმი: შიში მოვალეობის არამყარი მასწავლებელია.

2. სასჯელის დანიშვნა. დანაშაულისა და სასჯელის თანაფარდობის პრობლემა

რომაული კანონმდებლობით განისაზღვრა, რომ დანაშაულის ჩადენისათვის საბოლოო შედეგი სასამართლო დარბაზში საბრალდებო განაჩენის ფორმით, დგინდება. სასჯელის სახეობისა და ზომის შერჩევა ბრალდების მხარის, თვით სასამართლოს და დამცველთა საქმიანობის შედეგია.

ძველი რომის კანონმდებლობა ჯერ ვერ ახდენდა სისხლის სამართლის მასალის დიფერენცირებას ზოგად და კერძო ნაწილებად და პრაქტიკოსი იურისტები aequitas მოძიებას, კერძო დელიქტების დონეზე ახორციელებდნენ. მოსამართლის თვალწინ ყოველთვის სამართლიანობა უნდა მდგარიყო (iudex aequitatem prae oculis semper habere debet). სამართლიანობა ხშირ შემთხვევაში სასჯელის ინდივიდუალიზაციასთან იყო გაიგივებული: bonus iudex varie ex personis causisque constituet (კარგი მოსამართლე გადაწყვეტილებას სხვადასხვაგვარად იღებს, საქმის გარემოებათა და მასში მონაწილე პირთა გათვალისწინებით Celsus. D. 6, 1, 38).

XII დაფის კანონები, სხვა საკანონმდებლო ძეგლებთან ერთად, ლეხ ტალიონის ბატონობასთან მყარად ასოცირდება. „თვალი თვალის წილ“ (membrum pro “membro”) – პრიმიტიული დებულება – საყოველთაოდ მოქმედებდა, თუმცა მხოლოდ კვირიტული სამართლის (ius Quaritum) პერიოდში.

განმტკიცებული სახელმწიფო ხელისუფლება (ჯერ კონსულებისა, ხოლო შემდეგ – კეისართა), რომელზეც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდნენ მზარდი ეკონომიკური ბრუნვა, მიგრაციული ტალღები და დანაშაულის მრავალფეროვნება, იძულებული იყო გაერთულებინა იძულებითი წესები, და მათში საზოგადოებრივი და სახელმწიფო ინტერესები ჩაექსოვა. ეს წესები, თვით დანაშაულის კერძო გარემოებებისა და მისი მონაწილეთა ქმედებისაგან, ძალზედ შორს იდგა.

ინსტიქტებსა და სარიტუალო ღონისძიებებზე დამყარებული იძულებითი ღონისძიებები (praecipitium – ტარპეუსის კლდიდან დამნაშავის გადაგდება და პედის აბსცისსიო – ქვედა კიდურების მოკვეთა) თანდათანობით გამოიდევნა ქონებრივი სანქციებითა და დამნაშავის დაპატიმრებით.

რომის სამართალში შენარჩუნებულ იქნა, თანამედროვე სამართლისათვის, ერთი უჩვეულო ჩანაწერი, სისხლის სამართლის არსის გაგების შესახებ. კლასიკური შეხედულება, სახელმწიფო მმართველობის ამ სფეროს სასჯელთან აიგივებდა; ხოლო სამართალში ჩამოყალიბებული ახალი აზრი სისხლის სამართლის მეორე ინსტიტუტის – დანაშაულის მიმართ, ყურადღების გამახვილებას მოითხოვდა. სიტყვა-სიტყვით ეს შემდეგნაირად ჟღერდა: lex pure poenalis obligat tantum ad poenam, non item ad culpam; lex poenalis mixta et ad culpam obligat et ad poenam (წმინდა სისხლის სამართალი ძირითადად სასჯელს და არა დანაშაულს უცქერის; შერეული სისხლის სამართალი უცქერის როგორც დანაშაულს, ისე სასჯელს). მთავარი აქ ის არის, რომ, ე. წ. „შერეული სისხლის სამართლის" გარეშე, სამართლიანი სასჯელის პრობლემა გადაუჭრელი დარჩება. Culpae poena par esto (დაე, სასჯელი ჩადენილ დანაშაულს შეესაბამებოდეს) დანაშაული სადამსჯელო ღონისძიებების გატარებას უნდა შეესაბამებოდეს, კერძოდ: pro mensura cuiusque delicti constituendum est (სასჯელი ნებისმიერი სამართალდარღვევისათვის თანაზომიერი უნდა იყოს. Divus Pius et Calligula D. 48,10,31); VIII დაფით დადგენილია სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის საკანონმდებლო დიფერენცირება, დანაშაულის სახის შესაბამისად (ჯარიმა ზედა კიდურების მოტეხვისათვის, ტალიონი – ასოთმიღებისათვის, სიკვდილით დასჯა – ცილისწამებისათვის), ან მისი განსაკუთრებული თავისებურებების გათვალისწინებით (კვალიფიციური შემადგენლობა) – სიკვდილით დასჯა სხვისი ქონებისათვის ცეცხლის განზრახ წაკიდებისათვის და მხოლოდ ზიანის მარტივი ანაზღაურება, ცეცხლით გაუფრთხილებლად ზიანის მიყენების შემთხვევაში.

თავისუფლად შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ რომაელმა იურისტებმა, ტერმინოლოგიურ დონეზე, არ იცოდნენ დანაშაულის სიმრავლის შესახებ. ცხოვრებისეულმა გამოცდილებამ მათ უკარნახა დანაშაულებრივი ქმედების დიფერენცირების აუცილებლობა, პასუხისმგებლობის ნიშნის მიხედვით. პრაქტიკულმა საქმიანობამ შეიძინა რამდენიმე რჩევა – სენტენცია: multiplicita transgressione crescat poenal inflictio (სამართალდარღვევათა გამრავლების შემთხვევაში, უნდა გაიზარდოს სასჯელის გამოყენება). მხოლოდ ის უნდა განესაზღვრათ, თუ როგორ შეიძლებოდა დანაშაულზე რეაგირება, დანაშაულის სიმრავლის შემთხვევებში – შთანთქმით, შეკრებით, მართლა გამრავლებით (პირდაპირი გაგებით). ჩვენამდე მოღწეული მაქსიმა ადასტურებს, რომ ნაკლებად მკაცრი სასჯელის უფრო მკაცრი სასჯელით შთანთქმის წესი, რომაელებმა უარყვეს უპირობოდ. Ulp. ამტკიცებდა, რომ numquam plura delicta concurrentia faciunt, ut ullius impunitas detur (რამდენიმე პარალელურად ჩადენილი სამართალდარღვევა არ იწვევს იმას, რომ ერთ-ერთი მათგანი დარჩეს დაუსჯელი. D.47,1,2pr). აღნიშნული მოთხოვნა

მხოლოდ შთანთქმის პრინციპზე უარის თქმის შემთხვევაში გამოიყენებოდა. დღესდღეობით აულ ერთი სენტენცია დიდ დავას იწვევს: nunquam crescit ex post facto praeteriti delicti aestimatio (მომდევნო სამართალდარღვევა არ ამკაცრებს სასჯელს უწინდელი სამართალდარღვევის გამო D.50,17,138,1). თუმცა, ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით. მომდევნო ხელყოფა, რასაკვირველია, ვერ იმოქმედებდა პირველი დანაშაულის გამო შეფარდებულ პასუხისმგებლობის ზომაზე. თუმცა, საბოლოო სასჯელის ზომა უფრო მკაცრი იქნებოდა, ვიდრე თითოეული ხელყოფა ცალ-ცალკე აღებული – სასჯელის შეკრების პრინციპის მეშვეობით.

და ბოლოს, დანაშაულისა და სასჯელის თანაფარდობის საკითხი. რომაელები, ამ საკითხთან დაკავშირებით, ხელმძღვანელობდნენ მარტივი, თუმცა საკამათო წესით: ex frequenti delicto aeqetur poena (საჯელი მკაცრდება აღნიშნული სახით დანაშაულის სიხშირის (გავრცელების) გამო).

3. სასჯელიდან გათავისუფლების წესი, შეწყალება

რომის სისხლის სამართალში მოქმედებდა მკაცრი მოთხოვნები სასჯელის გამოყენებასთან დაკავშირებით. დაუშვებელი იყო რაიმე სახის სისუსტე მართლმსაჯულების მხრიდან, ზოგადსავალდებულო წესებიდან გადახვევა და დამნაშავის მიმართ გამოტანილი სასჯელის აღსრულებაზე, გავლენის მოხდენა: actus perfectus nullo casu superveniente tollitur (დამთავრებული სამართლებრივი ქმედება არ უქმდება რაიმე შემდგომი მოვლენით), ანუ პოსტკრიმინალური მოვლენები, დაზარალებულისათვის ფულის დაბრუნება) (liberata pecunia non liberat offerentum (ფულის დაბრუნება დამბრუნებელს არ ათავისუფლებს სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობიდან), მხარეთა მომრიგებლური შეთანხმება – non valet si convenerit, ne dolus praestetur (დაუშვებელია რაიმე შეთანხმებამ აღმოფხვრას პასუხისმგებლობა ბოროტი განზრახვისათვის - Ulp. D. 50, 17, 23), ვინაიდან საჯარო სამართალი ვერ გაუქმდება ცალკეულ პირთა შეთანხმების შედეგად (ius publicum privatorum pactis mutari non potest). მხოლოდ გაუპატიურების დანაშაულის შემადგენლობისათვის დადგინდა გამონაკლისი, თუმცა პასუხისმგებლობიდან გათავისუფლების საფასური ძალზედ მაღალი იყო – დაზარალებულთან ქორწინების აუცილებლობა, ვინაიდან matrimonium subsequens tollit peccatum praecedens (დამდგარი ქორწინება შთანთქავს მანამდე ჩადენილ დანაშაულს).

შეწყალება, როგორც ზოგადსავალდებულო წესებიდან ინდივიდუალური გადახვევა და უზენაესი ხელისუფლების ატრიბუტი, დიდი ხნის წინ დადგინდა და დღემდე მნიშვნელოვან ინსტიტუტს წარმოადგენს.

რომაელი იუისტები შეწყალების ინსტიტუტს ძალზედ მიკერძოებულად ეკიდებოდნენ და ამ ინსტიტუტისადმი ფრთხილ დამოკიდებულებას საკმაოდ დამაჯერებლად ასაბუთებდნენ. კერძოდ:

ა) Fortior est custodia legis quam hominis – (კანონით მინიჭებული დაცვა უფრო მყარია, ვიდრე ადამიანის მიერ მინიჭებული); ბ) aequior est dispositio legis quam hominis (კანონი უფრო სამართლიანად წყვეტს, ვიდრე ადამიანი); გ) venia facilitas incentivum est delinquendi (შეწყალების გაადვილება არის დანაშაულის წაქეზება).

4. არასრულწლოვანთა სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის თავისებურებანი

რომის სამართალმა განსაკუთრებული სახელმწიფოებრივი ზრუნვა გამოიჩინა რომაული საზოგადოების არასრულწლოვანი წევრების მიმართ. სამართალშემფარდებლების მიმართ გაცემული ჩვენამდე მოღწეული რჩევების, დადგენილი წესებისა და სენტენციების დიდი ნაწილი შემდეგს ქადაგებდა: succurritur minori; facilis est lapsus inventutis (ახალგაზრდა კაცისადმი შემწყნარებლები უნდა ვიყოთ; ახალგაზრდობა ადვილად ცდება) ან in omnibus poenalis iudiciis, et aetati et imprudentiae succurritur (ყველა სისხლის სამართლის საქმეზე გადაწყვეტილების მიღებისას, მხედველობაში მიიღება ახალგაზრდული ასაკი). გარდა იმისა, რომ ახალგაზრდობის მიმართ შემწყნარებლობა აუცილებელ მოთხოვნას წარმოადგენდა, რომის სამართალმა აკრძალა არასრულწლოვანთა მდგომარეობის გაუარესება სრულწლოვან პირებთან შედარებით (მელიორემ ცონდიტიონემ სუამ ფაცერე პოტესტ მინორ, დეტერიორემ ნექუაქუამ (არასრულწლოვანმა შეიძლება გაიუმჯობესოს საკუთარი მდგომარეობა, თუმცა ყოვლად დაუშვებელია მისი მდგომარეობის გაუარესება); და ბოლოს აულ თანამოძმეებს, სისხლის სამართლის ასპექტში, კიდევ ერთი რჩევა მისცა: Fere in omnibus poenalibus iudiciis et aetasti et imprudentiae succurritur (თითქმის ყველა სისხლის სამართლის პროცესში, ბრალეულობის შემამსუბუქებელ გარემოებას, ახალგაზრდული ასაკი და პირის გამოუცდელობა წარმოადგენს. Paul. D. 50, 17, 108).

რა თქმა უნდა, ოფიციალურ სისხლისსამართლებრივ კანონმდებლობაში, ან პრეტორულ სამართალსა და იმდროინდელ სენტენციებში არ საუბრობდნენ ახალგაზრდა და ზრდასრული დამნაშავეების ცალ-ცალკე მოთავსების შესახებ, ხანდაზმულობისა და ნასამართლეობის ვადების შემცირების, სასჯელის ცალკეული სახეების გამოყენებისა და არასრულწლოვანთათვის აღმზრდელობითი ხასიათის იძულებითი ზომების გამოყენების შესახებ, ვინაიდან ეს საკითხები მხოლოდ მომდევნო ეპოქების მონაპოვარი იყო. თუმცა, ზოგადად ჰუმანიზმის იდეები არასრულწლოვან დამნაშავეთა დასჯის პრობლემას ნამდვილად შეეხო. რომის სამართლის მონაპოვარი იყო ახალგაზრდის გარდამავალი ფსიქოლოგიური მდგომარეობის გათვალისწინება.

რომის სამართალში არსებობდა ზოგადი წესი, რომ ამ პერიოდში არასრულწლოვანს პასუხისმგებლობა არ ეკისრებოდა, ანუ minor non tenetur respondere durante (aetas legitima) ზღვარი 25 წლის ასაკზე მოდიოდა, ანუ სამართლის ყველა minori actati (არასრულწლოვანი პასუხისმგებლად არ ითვლება საკუთარი არასრულწლოვანების განმავლობაში).

თუ თანამედროვე გაგებით, ზრდასრულობის ასაკი 16 წლამდე გრძელდება, ხოლო CI მიხედვით, სრულწლოვანების დარგის სამართალსუბიექტობისათვის, სისხლის სამართლის გარდა, დადგენილი იყო 25 წელი; სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობა კი 14 წლის ასაკიდან დგებოდა. ამავდროულად, კანონმდებლობით განმტკიცდა მცირეწლოვნების ასაკი (aetas infantiae proxima – ათწლინახევრის ასაკამდე), რომლის მიმართ ყოვლად დაუშვებელი იყო სისხლის სამართლის სასჯელის გამოყენება. და ბოლოს, სქესობრივი სიმწიფის დადგომამდე ასაკობრივი ჯგუფის პირებისათვის (aetas pubertati proxima – ათწლინახევრიდან 14 წლის ასაკამდე) სასამართლო უშვებდა სასჯელის შეფარდებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მიიჩნევდა არასრულწლოვანს სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობაუნარიან პირად (**dolicapax** – ასაკობრივად უნარიანი ჩადენილი ქმედებისათვის აგოს პასუხი.

ბიბლიოგრაფია

1. რომის სამართლის ძეგლები. იუსტინიანეს დიგესტები. წიგნი პირველი. ლათინურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, პროფესორმა ნ. სურგულაძემ. თბილისი, მერიდიანი, 2000.
2. რომის სამართლის ძეგლები. იუსტინიანეს დიგესტები. წიგნი ოცდამესამე. ლათინურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, პროფესორმა ნ. სურგულაძემ. თბილისი, ნეკერი, 2001.
3. რომის სამართლის ძეგლები. იუსტინიანეს ინსტიტუციები. ლათინურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, პროფესორმა ნ. სურგულაძემ. თბილისი, მერიდიანი, 2002.
4. იუსტინიენეს დიგესტები. წიგნი ორმოცდამეათე. ფრანგულიდან თარგმნეს მ.ხოფერიამ და დ. ლაბუჩიძემ.
5. მონტესკიე შ. ლ., კანონთა გონი, ფრანგულიდან თარგმნა და საძიებლები დაურთო დ. ლაბუჩიძემ, თბილისი, 1994.
6. პლუტარქე, რჩეული თხზულებელი, ბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი წერილი და განმარტებები დაურთო აკ. ურუშაძემ, თბილისი, 1975.
7. გარიშვილი მ., პერსონალიები რომის სამართალში, თბილისი, 2005.
8. დერნბურგი ჰ., პანდექტები, ზოგადი ნაწილი, გერმანულიდან თარგმნა ალ. ანდრონიკაშვილმა, ტფილისი, 1928.
9. პერეტერსკი ი., სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი ისტორია, ნაწილი I, ნაკვეთი II, ძველი რომი, რუსულიდან ითარგმნა და გამოიცა 1947წ.
10. ხოფერია მ., „პიროვნების სამართლებრივი სტატუსი ძველ რომში“, ჟურნ. „სამართალი“ №4–5, 2000წ. გვ.110-115.
11. ხოფერია მ., „რომის სამართალში მზითევის განკარგვის წესი ქორწინების პერიოდში“, ჟურნ. „სამართალი“ №9–10, 2002წ. გვ.124-126.
12. ხოფერია მ., „მზითევის ბედი ქორწინების შეწყვეტის შემთხვევაში“, ჟურნ. „სამართალი“ №4–5 2003წ. გვ.158-159.
13. Гай. Институции /Пер. с латинского Ф. Дыдынского, под. ред. В.А. Савельева, Л.Л. Кофанова. – Москва, Юристъ, 1997.
14. Гай Светоний Транквилл, Жизнь двенадцати Цезарей, Пер. с латинского, предисловие и примечания М.Л. Гаспарова, Москва, Правда, 1988.
15. Дигесты Юстиниана, Москва, Статут, 2002-2004.
16. Памятники римского права, Институции Юстиниана, перев. Д. Расснера, Москва, Зерцало, 1998.
17. Плутарх, Избранные жизнеописания, в двух томах, Т I,Т II, Москва, Правда, 1987,
18. Хрестоматия по истории древнего мира, Рим, /под.ред. акад. В.В. Струве, Т.III, ЗАКОНЫ XII ТАБЛИЦ, ст.21-33, Москва, гос.учебно-педаг.изд.МБ СССР, 1953.
19. Барон Ю., Система римского гражданского права, Санкт-Петербург, Юридический центр Пресс, 2005.
20. Бартошек М., Римское право. Понятия, термины, определения. Москва, Юридическая литература, 1989.
21. Брокгауз Ф., Ефрон И., Энциклопедический словарь, Современная версия, Москва, Эксмо, 2006.
22. Гарсиа Гарридо М. Х., Римское частное право: Казусы, иски, институты, Перевод с испанского. Ответ. ред. прф. Л.Л. Кофанов, Москва, Статут, 2005.
23. Дернбург Г., Пандекты. Т.III, Санкт-Петербург, 1911.
24. Дождев Д.В., Римское частное право, Учебник для ВУЗов, Москва, Норма, 2004.
25. Зомм Р., Институции римскаго правa, Москва, 1888.

26. Зомм Р., Институции. История и система римскаго гражданскаго правა, Москва, 1916.
27. Нейхардт А. А., Легенды и сказания Древней Греции и Древнего Рима, Москва, Правда, 1987.
28. Латинские юридические изречения, Сост. Е.И. Темнов. Москва, Юрист, 1996,
29. Пасек Л., Пособие к лекциям по истории римского право, Юрьев, 1907.
30. Пухан И., Поленак-Акимовская М., Римское право, Москва, Зерцало,1999.
31. Римские Древности, Под. ред. И.В. Алферовой, Смоленск, Русич, 2001.
32. Римское частное право, Учебник (под. ред. проф. И.Б.Новицкого и проф. И.С. Перетерского), Москва, Июриспруденция, 2002.
33. Хвостов В., История римского права, Москва, 1919.
34. Хвостов В., Женщина и человеческое достоинство, Москва, 1914.
35. Gaudemet J., Droit privй romain, Paris, Montcherstien, 2000.
36. Gide P., Йtude sur la condition privйe de la femme dans le droit ancient, Du caracture de la dot en droit romain, Paris, 1885.

ტექსტში გამოყენებული შემოკლებები

Gai., I. – გაიუსის ინსტიტუციები

D – იუსტინიანეს დიგესტები

SC – სენატუსკონსულტა

Ulp., – ულპიანე

სარჩევი

თავი I. რომის სამართლის ისტორიული საფუძვლები გვ.

§1. ცივილური სამართალი ius civile გვ.

§2. პრეტორული სამართალი ius praetorium გვ.

§3. ხალხის სამართალი ius gentium გვ.

§4. ბუნებითი სამართალი ius naturale გვ.

თავი II. რომის სამართლის წყაროები გვ.

I. არქაული პერიოდის ძირითადი თავისებურებანი (ქრ.შ.-მდე 753-367 წწ.) გვ.

§1. ჩვეულებითი სამართალი გვ.

§2. კანონი (leges) და პლებისციტები (plebiscita) გვ.

ა) კანონი – ლეგეს გვ.

ბ) პლებისციტები – plebiscita გვ.

§3. სარჩელი, როგორც სამართლის წყარო გვ.

§4. იურისტების მოღვაწეობა, როგორც სამართლის წყარო გვ.

§5. რომაელი სამართალმცოდნეთა საქმიანობა – იურისპრუდენცია გვ.

§6. სამართლის სხვა წყაროები გვ.

ა) Iudicatum – სასამართლო პრეცედენტი გვ.

ბ) Senatusconsultum – სენატუსკონსულტა გვ.

გ) Edicta magistratuum – მაგისტრატების ედიქტები გვ.

დ) Constitutiones principum – იმპერატორების კონსტიტუციები გვ.

II. წინაკლასიკური პერიოდი (ქრ.შ-მდე 367-17 წწ.) გვ.

III. კლასიკური პერიოდი ქრ.შ-მდე 17 წ. – ქრ.შ-ის 235 წ. გვ.

IV. პოსტკლასიკური პერიოდი (IV-V სს.) გვ.

V. იუსტინიანეს პერიოდი (527-565 წწ.) გვ.

VI. რომის სამართალი და მისი რეცეცია ევროპაში გვ.

§1. გლოსატორთა საქმიანობა. გვ.

§2. კანონისტები. გვ.

§3. „VII მუხლი“ გვ.

VII. საერთო სამართალი და მოქმედი რომაული სამართალი გვ.

§1. კომენტატორები – consiliatores გვ.

§2. ჰუმანისტები გვ.

§3. ბუნებითი სამართლის თეორია. გვ.

§4. სამართლის ისტორიული სკოლა (გერმანული). გვ.

§5. XIX საუკუნის პანდექტისტები. გვ.

VIII. რომაული იურისპრუდენცია და მოქმედი იურიდიული სისტემები გვ.

§6. სამოქალაქო კოდექსები გვ.

§7. ინგლისური სამართალი გვ.

თავი III. რომის საჯარო-სამართლებრივი ინსტიტუტების განვითარების ძირითადი ეტაპები

და თავისებურებანი გვ.

§1. Civitas ჩასხვა: Rex-ის ხანა გვ.

ა) Rex გვ.

ბ) სენატი. გვ.

გ) ხალხი და სახალხო კრებები გვ.

§2. პატრიციულ-პლებეური civitas და რესპუბლიკა გვ.

ა) მაგისტრატურა გვ.

ბ) სენატი გვ.

გ)სახალხო კრებები გვ.

§3. მსოფლიო იმპერია ქრ.შ-ის I-V სს.

ა) პრინციპატი გვ.

ბ) დომინატი გვ.

თავი IV. სასამართლო ორგანიზაცია და პროცესი ძველ რომში გვ.

§1. სასამართლო ძველ რომში გვ.

§2. პროცესის ცნება და სახეები გვ.

§3. Legisactiones გვ.

§4. Per **formulas** ა) in iure; ბ) apud iuidicem გვ.

§5. პროცესუალური წამომადგენლობა გვ.

§6. Indefensio დაცვაზე უარის თქმა გვ.

§7. Litis contestatio – დაცვის საგნის დადგენა გვ.

§8. სარჩელების კონკურენცია გვ.

§9. Iudicatum სასამართლო გადაწყვეტილება გვ.

§10. ინტერდიქტული წარმოება გვ.

ა) ინტერდიქტის სახეები გვ.

ბ) რესტიტუციის საფუძვლები გვ.

§11. სააღსრულებო წარმება გვ.

§12. Extra ordinem cognitio ექსტრაორდინალური პროცესი გვ.

§13. პოსტკლასიკური პროცესი გვ.

თავი V. პირთა სტატუსი რომის სამართალში გვ.

§1. მონები (servi) გვ.

§2. Liberti – გააზატებულები გვ.

§3. Peregrini – უცხოელები გვ.

§4. Persona alieni iuris სხვის ხელისუფლებაში მყოფი პირები გვ.

§5. Capitis deminutio - უფლებაუნარიანობის დამცრობა გვ.

§6. Persona – პირი გვ.

§7. Colonus – კოლონი გვ.

§8. Universitates – იურიდიული პირები გვ.

§9. წარმომადგენლობა გვ.

თავი VI. რომის საოჯახო სამართალი გვ.

§1. რომაული ოჯახი და ნათესაობა გვ.

§2. ნიშნობა და ქორწინება გვ.

§3. Dos (მზითევი) გვ.

§4. Adoptio (შვილება) გვ.

§5. ქორწინების შეწყვეტა რომის სამართლის მიხედვით გვ.

§6. Paterfamilias (ოჯახის უფროსი) გვ.

§7. Tutela et cura (მზრუნველობა და მეურვეობა) გვ.

თავი VII. რომის მემკვიდრეობითი სამართალი გვ.

§1. კანონით მემკვიდრეობა ab intestato გვ.

§2. ანდერძით მემკვიდრეობა successio testamentaria გვ.

თავი VIII. რომის სანივთო სამართალი გვ.

I. ქონება გვ.

II. ნივთები გვ.

ა) სხეულებრივი და არასხეულებრივი ნივთები გვ.

ბ) მოძრავი და უძრავი ნივთები გვ.

გ) Res mancipi da res nec mancipi გვ.

დ) გაყოფადი და გაუყოფადი ნივთები გვ.

ე) გამოყენებადი და გამოუყენებლი ნივთები გვ.

ვ) გვაროვნული და ინდივიდიუალური ნიშნით გვ.

ზ) მარტივი და რთული ნივთები გვ.

თ) ძირითადი და დამატებითი ნივთები გვ.

ი) საკუთვნებელი გვ.

კ) ნაყოფი გვ.

ლ) ბრუნვიდან ამოღებული ნივთები გვ.

III. საკუთრება გვ.

§1. საკუთრების უფლება გვ.

§2. თანასაკუთრება გვ.

§3. საკუთრების უფლების სახეები გვ.

ა) კვირიტული საკუთრება გვ.

ბ) პერეგრინების საკუთრება გვ.

გ) პროვინციული საკუთრება გვ.

დ) ბონიტარული ანუ პრეტონული საკუთრება გვ.

ე) საკუთრება იუსტინიანეს სამართალში გვ.

§4. საკუთრების უფლების შეძენა ხელშეკრულებით გვ.

ა) Mancipacio გვ.

ბ) In iure cessio გვ.

გ) Traditio გვ.

დ) სპეციფიკაცია გვ.

§5. Usucapio – შეძენა ხანდაზმულობით გვ.

IV. მფლობელობა გვ.

V. სერვიტუტები გვ.

§1. სერვიტუტების ცნება გვ.

§2. სერვიტუტების წარმოშობა გვ.

§3. სერვიტუტის სახეები გვ.

§4. სასოფლო (მიწის) სერვიტუტები გვ.

§5. სასოფლო სერვიტუტების სახეები გვ.

§6. პირადი სერვიტუტები გვ.

1. Usufructus უზუფრუქტი გვ.

§7. სერვიტუტის შეწყვეტა გვ.

§8. სერვიტუტების დაცვა გვ.

§9. დაცვის სხვა საშუალებები გვ.

VI. სუპერფიციუმი და ემფითევზისი გვ.

§1. სუპერფიციუმი გვ.

§2. ემფითევზისი გვ.

§3. ემფითევტას მოვალეობები გვ.

§4. ემფიევზისის წარმოშობა გვ.

§5. ემფითევზისის გადატანა გვ.

§6. ემფითევზისის შეწყვეტა გვ.

თავი IX. ძველი რომის ვალდებულებითი სამართალი

§1. ვალდებულების ცნება გვ.

§2. ვალდებულების კლასიფიკაცია გვ.

§3. ვალდებულების შინაარსი გვ.

§4. ვალდებულების წყარი გვ.

ა) verbis გვ.

1) Stipulatio et sponsio გვ.

2) ნოვაცია გვ.

3) რწმუნება ანუ პირადი უზრუნველყოფა გვ.

4) Fideiussio გვ.

5) intercessio გვ.

ბ) Litteris გვ.

გ) Re გვ.

დ) Consensu გვ.

ე) კვაზი კონტრაქტები გვ.

ვ) დელიქტები გვ.

თ) კვაზი დელიქტები გვ.

თავი X. ძველი რომის სისხლის სამართალი

1. ზოგადი მოძღვრება ძვ. რომის სისხლის სამართალზე
§1. ძვ. რომის სისხლის სამართლის პრინციპები გვ.

§2. დანაშაულის ცნება, სახეები, სტადიები ძვ. რომის სისხლის სამართალში გვ.

§3. ბრალის ცნება და ფორმები გვ.

§4. სასჯელის ცნება და სახეები გვ.

ბიბლიოგრაფია გვ.

ტექსტში გამოყენებული შემოკლებები გვ.

სარჩევი გვ.